

ACTES DE LES
IV JORNADES D'ESTUDIS LOCALS
DE LLUCMAJOR

ART LLUCMAJORER I

MÚSICA, DANSA I CULTURA POPULAR

6 I 7 DE NOVEMBRE DE 2020 CLAUSTRE DE SANT BONAVENTURA

Ajuntament
de **Llucmajor**

**ACTES DE LES IV JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DE LLUCMAJOR
CELEBRADES ELS DIES 6 I 7 DE NOVEMBRE DE 2020**

© de l'edició: Ajuntament de Llucmajor, 2020

© dels textos: els autors, 2020

Aquest llibre ha estat publicat amb l'ajuda de

G CONSELLERIA
O FONS EUROPEUS,
I UNIVERSITAT I CULTURA
B
/

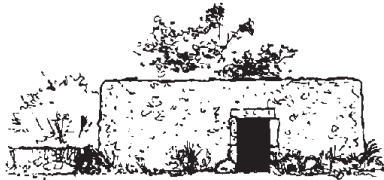
institut d'estudis
balearics

Producció i fotocomposició: BÀSICS Serveis Editorials

Fotocomposició i impressió: Impremta Muro sl

ISBN: 978-84-123037-4-2

DL: PM 569-2021

IV JORNADES D'ESTUDIS LOCALS
DE LLUCMAJOR

SUMARI

Presentació

A càrrec de Maria Francisca Lascolas Rosselló,
regidora de Cultura, Educació i Ocupació 11

Lliçó inaugural

Llucmajor i la música: del passat al futur 17
Miquel Àngel Parera Salvà

Música, dansa i cultura popular

**Sis dècades de l'agrupació folklòrica
Aires des Pla Llucmajorer** 37
Miquel Amorós Puig

**Salves com a expressió de joia i festa:
el cas de les escopetades de Pasqua a Llucmajor** 61
Joan Antoni Ballester Coll

**Música de xeremies i xeremiers al terme de Llucmajor.
Breu repàs històric** 79
Miquel Àngel Bisbal Ferre

Un recorregut pel ball de bot de s'Arenal 89
Marina Ferre Valverde

**Investigació i recerca sobre
la indumentària tradicional mallorquina a Llucmajor** 109
José González Vert

**Gitanos-gegants: història dels gitanos, el seu paper
a la desfilada de Santa Càndida i altres festes populars** 131
Laura Jurado

**Els xeremiers a l'Arenal, les Cadenes,
el Pil·larí i l'Aranjassa** 149
Dídac Martorell Paquier, Alexandre A. Ibáñez Frau
i Josep Fiol Femenia

**Entre tubs i teclats,
organistes i orgueners de temps enrere** 193
Miquel Pou Amengual

Miscel·lània

**Forns de calç, rotlos de sitges de carbó i barraques
de carboner en el terme municipal de Llucmajor** 231
Celso Calviño Andreu i Joan Clar Monserrat

**Cartes de Joan Mascaró al batle Mateu Monserrat
seguint l'estela de Maria Antònia Salvà** 251
Francina Capellà Roig

**Barraques i casetes de vinya
en el terme municipal de Llucmajor (Mallorca)** 269
Joan Clar Monserrat i Celso Calviño Andreu

**Una carta de Pau Salvà Caldés
des de la presó de Can Mir (1938)** 287
Maties Garcias Salvà

**La delimitació entre Palma i Llucmajor
en el punt de s'Arenal (1908) i entre el Pla de Sant Jordi
i s'Arenal (1954)** 295
Dídac Martorell Paquier

**El «Trobo de capítol vint» de Joan Mesquida
(Llucmajor, 1884-?), un cas singular
d'aquest gènere etnopoètic** 337
Miquel Sbert i Garau

La immigració <i>agramonera</i> a s'Arenal	353
David Servera Costello	
Llucmajorers a l'Olimpíada Popular de Barcelona, 1936	377
Pau Tomàs Ramis	
L'obra escultòrica de Miquel Vadell i Pastor a Llucmajor ...	411
Andreu Gabriel Veny i Miró	
Aproximació a la valoració del patrimoni geomorfològic del litoral de Llucmajor (Mallorca)	435
Damià Vicens, Antelm Ginard, Guillem X. Pons, Pau Balaguer i Laura del Valle	
Llucmajorers a la repoblació de la Marina Baixa en el segle XVII: els casos de Tàrbena i Altea	449
Gabriel Vich Vidal	
Quan encara a Llucmajor es creia en la República. Les eleccions d'abril de 1936	481
Antoni Vidal Nicolau	
 <i>Cloenda</i>	
A càrrec d'Éric Jareño Cifuentes, batle de Llucmajor	493

Presentació

Senyores, senyors,

Us don la benvinguda al Claustre de Sant Bonaventura, on durant dos dies se celebraran les IV Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor.

Ja són quatre les edicions que hem organitzat, des que l'any 2017 més de quaranta ponències varen inaugurar una activitat que aquest poble reivindicava des de feia molt de temps: un fòrum per fer aflorar i donar curs als treballs d'uns estudiosos amb moltes idees i ganes de fer-se sentir.

La resposta obtinguda durant aquest període ens ha donat la raó, i per això continuem any rere any aquestes trobades dedicades a l'estudi i l'exposició de la nostra realitat local.

Així, puc dir amb orgull que la pandèmia no ens ha aturat. No ha aturat l'Ajuntament, que ha dedicat tot el seu esforç a mantenir la convocatòria, adaptant-la als formats que es demanen, i tampoc no ha aturat els participants, que, tot i les dificultats que hagin pogut tenir per consultar els arxius, han estat fidels a aquesta cita.

Enguany tenim 21 ponències, de les quals 8 estan relacionades amb la música, la dansa i la cultura popular de Lluçmajor, tal com havíem proposat. I en l'apartat de Miscel·lània, que ja sabeu que sempre està obert, sentirem a parlar de repoblació i immigració, forns de calç i sitges de carbó, barraques de vinya, la Segona República, cartes de personatges importants, l'Olimpíada Popular de Barcelona, i també de poesia, topografia, escultura i geomorfologia. Un bon ventall de

temes que enriqueixen sens dubte el nostre fons documental i que seran de gran ajuda als investigadors del futur. Des d'aquí vull fer arribar el meu agraïment a totes les persones que hi intervindran.

Mereix una menció especial la nostra lliçó inaugural, la contribució de Miquel Àngel Parera Salvà, un gestor cultural que des de la distància, des de la ciutat de Viena, on viu i treballa, ens parlarà d'un passat musical llucmajorer que mira cap al futur.

I també mereix un reconeixement el nostre comitè organitzador, que ha estat una peça clau per dur a bon terme la tasca ingent que significa idear, estructurar, valorar i posar en marxa unes jornades com aquestes. Per això vull fer extensiu també el meu agraïment a:

Sebastià Alzamora

Pedro Antich

Joan Antoni Ballester

Francesca Clar

Antoni Garau

Betma Janer

Maria Antònia Mir

Antònia Paniza

Xisca Puigserver

i el nostre cronista oficial, Joan Monserrat.

Tots ells conformen una generació de joves i no tan joves que són un referent en el món de la cultura i l'art del nostre municipi, ja que constitueixen el present i el futur, el manteniment de l'essència i les arrels llucmajoreres.

Tanmateix, les nostres Jornades restarien incompletes sense la publicació de les seves ponències. Per això, fidels a la cita anual, em plau presentar-vos l'edició de les Actes de les III Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor, celebrades l'any passat, una publicació que ha rebut el suport de l'Institut d'Estudis Baleàrics.

Com podreu comprovar, és una obra cabdal i un punt de referència per a l'estudi de la nostra poeta Maria Antònia Salvà, i és també el nostre homenatge particular i la nostra contribució a l'Any Salvà. Amb això, però, no voldria deixar de banda tot l'apartat de Miscel·lània, en què podreu trobar ponències sobre carabiners, personatges singulars i emprenedors llucmajorers, el nostre Quadrat i la Guerra Civil.

Vull reconèixer públicament la dedicació de totes les persones que han fet feina des d'aquest Ajuntament en l'organització de les Jornades i, finalment, la participació de tots els qui durant aquests quatre anys han respost a la nostra crida, i que han posat les bases per a la seva consolidació.

I ara us faig una altra crida: la que us convida a participar a les V Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor, que se celebraran d'aquí a un any. Seguint el camí de l'art, aquesta vegada estaran dedicades a la fotografia, la pintura i l'escultura del nostre poble i dels nostres autors, tot i que, com és habitual, hi tindrà cabuda qualsevol altre tema d'interès local. Sé cert que ja n'hi ha més d'un que s'ha animat a participar-hi.

Moltes gràcies a tots per la vostra assistència. Quedau tots convidats a la pròxima edició de les Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor.

Maria Francisca Lascolas Rosselló
Regidora de Cultura, Educació i Ocupació
Lluçmajor, 6 de novembre de 2020

Lliçó inaugural

LLUCMAJOR I LA MÚSICA: DEL PASSAT AL FUTUR

Miquel Àngel Parera Salvà

Salutació

Benvolguts Llucmajorers, mallorquins i tots els que ens escolten a través dels mitjans audiovisuals que l'organització d'aquestes Jornades d'Estudis Locals de Llucmajor han posat a la nostra disposició.

És un autèntic plaer i honor impartir aquesta lliçó inaugural. Ho és perquè sempre es diu que un mai no és profeta al seu poble. No pretenc ser profeta, però és un reconeixement que humilment agraeixo i per això abans de començar vull donar les gràcies a tots aquells qui han contribuït, d'una manera o una altra, a aquest fet d'avui.

Agraïments

A l'Ajuntament de Llucmajor, per l'organització d'aquestes Jornades.

Al Sr. Batle, Éric Jareño, per impulsar la cultura a la nostra ciutat.

A la regidora de Cultura, Educació i Ocupació, Maria Francisca Lascolas, per la seva feina i el seu esforç en un any especialment complicat per a aquestes àrees, i per donar veu a una nova generació a qui ara toca estirar de la nostra ciutat.

Al Comitè Organitzador de les Jornades, perquè sense la seva dedicació, el seu treball i el seu esforç aquestes no serien possibles. També per la seva col·laboració a l'hora de documentar aquesta lliçó. Especialment a Don Joan Monserrat, per la seva ajuda inestimable per documentar-me des de la llunyania.

A tots aquells amb qui he pogut parlar i m'han facilitat informació, com Gabriel Thomàs, Bartomeu Jaume, Francesca Salvà o Miquel Estelrich.

Voldria dedicar aquesta ponència a la memòria de dos grans mestres del nostre poble, un dels quals vaig poder conèixer i un altre que hauria estat un autèntic plaer de conèixer:

Mestre Miquel Janer, músic i sobretot amant de la música, que va deixar una gran empremta cultural al nostre poble durant molts d'anys i que jo, de petit i també no tan petit, gaudia de visitar de tant en tant.

Mestre Pere Antoni Jaume, músic, compositor i director d'orquestra de la nostra ciutat, que va ser part central d'una època daurada d'excel·lència musical al nostre municipi. Fundador de l'Orquestra de

Llucmajor, que mereix encara avui el màxim reconeixement dels seus conciutadans.

A la meua família, perquè sense els valors familiars i l'educació que es transmet de pares a fills es perdria una gran part de la cultura, tant culta com popular, que es va posar a la meua disposició.

I dues disculpes. La primera perquè jo soc persona d'acció i no d'investigació. Aquesta lliçó inaugural està escrita des de la més gran humilitat, però sobretot amb el més gran dels respectes cap a aquells que m'han precedit tant en els fets com en la investigació d'aquests. No pretenc, per tant, fer un text acadèmic, sinó un homenatge i un impuls a la música de Llucmajor. Que aquesta lliçó inaugural sigui l'inici d'unes ganes de saber més i més profundament la història del nostre poble, i que tots ens posem a l'altura perquè aquesta segueixi escrivint pàgines tan notables com les que avui s'explicaran.

La segona perquè avui m'hauria agradat ser a Llucmajor amb tots vosaltres, en aquest Claustre de Sant Bonaventura. Les circumstàncies actuals, amb tot Europa en estat d'alarma, confinament o semiconfinament, no fan recomanable cap tipus de viatge internacional. Unes circumstàncies que afecten directament la cultura i totes les activitats econòmiques on es produeixen intercanvis socials. Precisament ara és quan hem d'aprofitar per agafar embranzida, perquè la cultura ha demostrat que és un element indispensable de la nostra societat. Ho ha estat sempre hi ho seguirà sent.

Introducció

«Art llucmajorer I: música, dansa i cultura popular» és el títol d'aquestes conferències. Quan em van proposar de fer la ponència inaugural d'aquestes Jornades, vaig acceptar de seguida, per després demanarme què és el que realment jo puc aportar, des de la meua modesta trajectòria dintre de la gestió cultural, al meu poble i sobre aquest tema.

Parlem de música, tant clàssica, com actual, com tradicional; parlem de dansa, i parlem de cultura popular. En definitiva parlem de tres grans branques dintre del que és la cultura. La cultura és de fet el reflex del que nosaltres som com a societat. Ens defineix com a col·lectiu i ens parla tant del que hem estat com del que som, i alhora també del que volem ser en el futur com a comunitat, com a ciutat, com a societat.

La cultura és sinònim de poble, i això ho van entendre a Llucmajor les generacions que ens van precedir d'una manera especial. La cultura fa poble i la cultura crea poble, perquè al voltant de la cultura hi ha economia, hi ha saber, hi ha societat... i aquestes coses produeixen

i atreuen riquesa. A mi m'agradaria fer pegar una ullada al nostre passat cultural, per veure quin és el camí que hem de seguir en el futur. Per això he titulat la meva ponència «Llucmajor i la música: del passat al futur».

El passat

Qui no coneix el passat, està obligat a repetir-lo.¹ En el cas de Llucmajor, no som conscients del passat musical que tenim. Jo almenys no n'era suficientment conscient fins abans de començar aquesta recerca. Ara que he pogut llegir més us dic: tant de bo el repetíssim!

Una de les primeres aportacions musicals que es donen al nostre poble data de l'any 1414. Regnava el rei Ferran I després del Compromís de Casp (1412). Es té constància que l'orgue de la parròquia de Llucmajor fou el tercer de l'illa, després de l'orgue del Palau de l'Almudaina (1313) i el de la Seu de Palma (1330).² Podem especular que aquest fet no devia ser casual. Alguna cosa devia passar a Llucmajor quan just anem darrere el rei i darrere el bisbe.

Una segona referència a l'orgue de Llucmajor la trobem el 1549 en relació amb la família de constructors d'orgues catalans que a partir del 1530 s'instal·laren a Mallorca. Aquest nou orgue està relacionat amb la modernització d'aquests instruments i és paral·lela als esdeveniments similars a la Seu de Palma, Sant Jaume, Sant Miquel, l'Almudaina, Porreres, Sóller i Lluç.³ Per tant, tenim que Llucmajor al segle XVI no es queda darrere ningú, sinó que segueix les tendències musicals del seu temps.

El 1671 tingué lloc la construcció de l'orgue del Convent de Sant Bonaventura per part d'un dels dos constructors de l'època daurada de l'orgueneria mallorquina: la família Caimari.⁴

És a dir, a Llucmajor hi ha hagut música des que hi ha Llucmajor. Música popular, música religiosa, espectacles de carrer..., d'altra manera no s'explica l'adquisició d'orgues a l'Església. Sempre s'ha hagut de competir per l'atenció de la gent.

És a partir del segle XIX que he pogut trobar unes dades realment interessants que destaquen la cultura musical del nostre municipi.

1 Frase atribuïda a Napoleó Bonaparte.

2 *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Entrada *Orgue*.

3 Ídem.

4 Ídem.

El segle XIX

Els orgueners

A partir del segle XIX les darreres dinasties d'orgueners de Mallorca, els constructors d'aquests instruments, són tots de Lluçmajor.⁵ Es tractava de professionals especialitzats que eren sol·licitats des de tots els indrets de la nostra illa. Tenim diferents noms com Guillem Puig, Guillem Puig (fill), Antoni Portell Fullana, Antoni Portell, Julià Munar Puig (1848-1929) i la família Cardell, amb Antoni Cardell Oliver o Miquel Cardell.

Els seus instruments es troben o es trobaven a Santa Clara, Sant Domingo, Santanyí, Algaida, la Seu, Sant Jaume de Palma, Santa Eugènia, Artà, Randa, s'Arracó, Binissalem, Puigpunyent, Petra, Mancor de la Vall, la Puresa, Maria de la Salut, Deià, Ariany, Estellencs, Fornalutx, Moscarí, s'Alqueria Blanca, Sant Felip Neri de Palma, Sant Joan, Sineu, Pina, Capdepera, Sant Agustí de Felanitx, Establiments, Alcúdia, Sóller, Sant Francesc, els Socors, Porreres, Lloret de Vistalegre, Artà, Estellencs, Fornalutx, Lluçmajor, Sencelles, Consell, Ariany, Sant Joan, Campanet o Sineu. Com podem entendre, això abasta tota l'illa de Mallorca.

Segurament el meu company, que fa una ponència sobre orgues, ens il·lustrarà molt millor i amb més detall.

Aquest fet per si sol ja ens destacaria musicalment durant el segle XIX, però hem de constatar que no fou aïllat.

Les bandes de música

El 1842 es crea la banda de música de Lluçmajor. Sobre la història de la banda recomano tant la lliçó en el marc d'aquestes mateixes jornades com el Pregó de Fires de Maria Ginard Puigserver: *La Banda de Lluçmajor: 175 anys de música (1842-2017)*.⁶ El context espanyol i mallorquí està perfectament explicat en aquest llibre. Posem-lo, però, en el context musical nacional i internacional.

El 1842 té lloc la primera actuació de l'Acadèmia Filharmònica de Viena, que després seria l'actual Filharmònica de Viena. El 1847 es crea el Gran Teatre del Liceu, el 1850 s'inaugura el Teatro Real de Madrid (encara que la seva construcció s'inicià el 1818)... Són curiositats no necessàriament relacionades una amb l'altra, però que ens tornen a explicar que Lluçmajor estava a l'última quant a cultura i música.

No bastava amb una banda! El 1858 ja tenim constància de dues bandes al nostre poble. La de la milícia (la primera) i una de civil.

⁵ Ídem.

⁶ GINARD PUIGSERVER, Maria. *La Banda de Lluçmajor: 175 anys de música (1842-2017)*. Ajuntament de Lluçmajor, 2017.

Podem especular que la música atreia l'interès social, que la música en poc temps es convertí en un element central de la vida pública. I ho veurem més endavant amb la creació d'El Salón.

El 1872 tenim un extracte del repertori que la nostra banda interpretà a Palma, una banda que va ser la primera de la part forana a ser contractada per a les festes de Ciutat:

*no siendo suficientes los músicos de esta Ciudad para tocar en las fiestas nocturnas de calle que se celebran, tuvo que hacerse venir la banda del vecino pueblo de Lluchmajor para tocar en la fiesta de la calle de la Unión y plaza del Mercado. Esta música tocó el terceto final de Ernani y el aria final de Lucia di Lammermoor con bastante perfección, lo que le valió numerosos aplausos por parte del público.*⁷

Un repertori absolutament internacional, de primer nivell i dificultat. Aquesta menció no és solament important pel seu repertori, sinó perquè es va dur la banda de Lluchmajor i no qualsevol altra banda d'un altre poble. Podria ser per una qüestió de qualitat? Possiblement.

No ens quedarem aquí com a poble, sinó que, seguint el sentiment de la societat lluchmajorera i a l'escalfor de les diferents línies de pensament polític, van sorgir dues bandes més fins a finals del segle XIX. Quatre bandes al nostre municipi, amb reconeixement arreu de la nostra illa. Sens dubte, la frase amb què mestre Miquel Janer comença a dictar les seves memòries, després d'anomenar tot allò que el precedí abans de néixer, ja era una realitat durant la segona meitat del segle XIX: ... *En una paraula, qui no distingeix un do d'un re és perquè no ha volgut, perquè a Lluchmajor en sabien una estona llarga, de música.*

Amb això no tanquem el segle XIX. Com he dit abans, ens falta parlar dels llocs on es feia la música. A Lluchmajor, durant aquest temps hi va haver una sala de festes i concerts que es deia El Salón i dos teatres.

El Salón

El Salón fou construït el 1843 amb el mateix batle que va fer crear la banda de música, Francisco Socies. Ocupava una casa i corral que abans havien estat les cuines de l'antic hospici (traslladat aleshores a aquest Claustre de Sant Bonaventura) i tenia parets de 3 pams (per fer-nos una idea, 3 pams d'aleshores són uns 68 centímetres) i una alçada d'uns 30 pams o 6,8 metres. En les actes hi figuren entrades per als músics i una referència als músics de la recentment creada banda

⁷ GINARD PUIGSERVER, Maria. *La Banda de Lluchmajor: 175 anys de música (1842-2017)*, p. 16.

de música de la milícia.⁸ Hi sonaven guitarres i violins, i també s'hi feia teatre. Podem imaginar que durant els balls s'hi interpretaria tota mena de música de l'època com valsos, pasdobles, polques, minuets... i altres danses tradicionals, a més de música de moda i reconeguda per tots els assistents. No s'explicaria, si no, que al concert de 1872 s'interpretés el repertori ja anomenat.

En la seva construcció s'invertiren 1.398 lliures. Al canvi d'avui podríem xifrar aquesta quantitat entre 300.000 i 1.000.000 euros, depenent de com es calcula el canvi.⁹ Es va considerar que el Salón podia rendir a l'ajuntament 200 lliures anuals. Aquesta quantitat equivaldria a una quantitat fins als 200.000 euros anuals, depèn de si es calcula amb un sistema o l'altre.

El Salón tenia no solament una sala, sinó també una taquilla, un bar, un guarda-roba, una grada per a autoritats i una per a la música... És a dir, era tota una infraestructura per a la celebració d'actes culturals dissenyada i especialment pensada per a la cultura.

Tenim per tant aquest espai, en el qual s'invertí una fortuna i que segurament va ser punt de trobada de molts llucmajorers. Un edifici que es construï solament un any després de la creació de la banda, i on es té constància que aquesta banda hi interpretava música no solament amb instruments de vent sinó també de cordes. Que a més els músics cobraven un sou i que els balls de màscares eren molt populars.

Tenim un Lluçmajor a la darrera moda de mitjans de segle XIX, on l'aleshores encara poble no tenia res a envejar a la capital.

El Teatre Recreatiu

El Teatre Recreatiu, conegut a Lluçmajor com Cas Coix, fou construït el 1877 per Gabriel Thomàs i Joan, *es Coix Carro* (Lluçmajor 1831-1896), al carrer de la Fira. Gabriel Thomàs va ser home de món. Després d'exiliar-se, segurament per motius polítics en els anys turbulents dels seixanta, va fer fortuna a l'Argentina, on fundà un cafè i posada que es convertí en referència a la capital del Riu de la Plata. Abans de retornar va viatjar per tot Europa. Aquesta visió cosmopolita, la seva fortuna i una actitud emprenedora van ser essencials per convertir-se en una

⁸ FONT OBRADOR, Bartomeu. *Historia de Lluçmajor. Tomo Sexto*. P. 47-50. Ajuntament de Lluçmajor. Lluçmajor, 1995.

⁹ Una lliura equivalia a 327 g d'argent, o a 20 sous o 240 diners. Al canvi d'avui es correspon a 220 euros, encara que s'hauria de tenir en compte que un sou era el que cobrava un obrer manual per la feina d'un dia. És a dir, una lliura es podria considerar el salari d'un obrer durant un mes (20 dies de treball). Aquesta aproximació ens dona una idea del poder de compra d'una lliura. Si es calcula que el salari mínim interprofessional actual són 31,66 euros per dia, una lliura es podria considerar 633,20 euros actuals.

de les figures clau de la cultura de la nostra vila. Thomàs introduí nous gèneres, va dur artistes i produccions de fora, va promocionar les agrupacions locals... Thomàs fou un visionari de la seva època i va saber veure que potser el Salón no responia a les necessitats dels ciutadans. El seu teatre, algunes remodelacions després, dutes a terme pels seus hereus, fou el primer i és encara el darrer teatre que ens queda. El Recreatiu és, per tant, una part de la identitat cultural de la nostra ciutat i tots hi tenim algun vincle o experiència.

Al Teatre Recreatiu s'hi feien balls, teatre, varietats, sarsueles, recitals i concerts, i més endavant cinema.

Sens dubte aquest espai fou un revulsiu per a la cultura del nostre municipi, i ho ha estat al llarg de 143 anys! El Recreatiu va marcar la direcció de la cultura i la música de Lluçmajor, es convertí en el lloc de trobada, i va crear i a la vegada va donar sortida a un mercat cultural.

Tota la informació sobre la història fou motiu del pregó de fires del 1977, any del centenari del teatre. La seva història ha estat un reflex de Lluçmajor al llarg del temps.¹⁰

El primer Principal

El segon teatre de la nostra vila fou el primer Teatre Principal, que estava situat al carrer de Sant Miquel, núm. 3. Fou construït devers el 1891. Com podeu veure hi havia un teatre a la dreta de l'ajuntament i un altre a l'esquerra. El 1893 encara s'hi va afegir un portal addicional, però finalment es va cremar el 1894. Aquest primer Principal el tenim citat a retalls de premsa, com per exemple el del diari *El Noticiero Balear* del 15 d'octubre de 1891, on es llegeix:

El próximo domingo tendrá lugar en Lluçmajor la tradicional feria, para la cual se están haciendo en la mencionada villa grandes preparativos. Según se nos dice habrá fuegos artificiales, música y baile al estilo del país.

En el Teatro Principal que acaba de inaugurarse tendrá lugar una variada función que atraerá gran concurrencia. Sabemos por otra parte que habrá gran afluencia de forasteros, lo que nos induce á creer que las transacciones serán muchas.¹¹

També al rotatiu *El Isleño* el mateix 15 d'octubre de 1891 es llegeix:

10 COLL TOMÀS, Baltasar. *I centenari del Teatre Recreatiu, Lluçmajor 1877-1977*. Pregó de Fires de 1977. Impremta Moderna. Lluçmajor, 1977.

11 *El Noticiero Balear*, 15 d'octubre de 1891 (cedit per Gabriel Thomàs, descendent directe de Gabriel Thomàs i Joan, fundador del Teatre Principal).

La feria de Lluchmayor

Prerárase la hermosa villa de Lluchmayor para recibir dignamente á los muchos forasteros que nunca faltan á la feria del domingo.

Este año será la feria mas lucida que en los anteriores, pues además de los fuegos artificiales, iluminaciones, música en los catafalcos públicos, habrá el aliciente de las funciones extraordinarias en el magnífico Teatro Principal recientemente inaugurado.

*A seguir tan espléndido el tiempo como ha comenzado esta semana, Lluchmayor se verá animadísimo.*¹²

No solament se cita el teatre, sinó que a més es fa referència a diverses funcions i al «magnifico teatro». En època de fires Lluçmajor era una ciutat atractiva culturalment a escala regional i atreia gent de tot arreu. L'activitat econòmica està estretament lligada a l'activitat cultural i a la inversa, i a la vegada l'activitat cultural excepcional es comunica com una raó de pes per anar al mercat o fira de Lluçmajor, en contrast amb altres fires d'altres pobles.

També tenim un altre recull de diari d'*El Noticiero Balear* de 22 de setembre de 1892, que anuncia una sarsuela a Lluçmajor:

*Bajo la dirección del tenor cómico D. Francisco Martinez, el 25 del corriente debutará en el Teatro Principal de Lluchmayor una compañía de zarzuela.*¹³

Podem suposar, per tant, que el Teatre Principal va acollir també una orquestra, encara que no en sabem la composició, la grandària, si era estable... Però sí que sabem que en l'incendi que destruï el Teatre Principal el 1894 una de les bandes de música hi va perdre els instruments.¹⁴ Assajava aquesta banda al teatre? Eren els músics d'aquesta banda els músics que tocaven les varietats, els concerts i els balls que s'hi feien? Possiblement, perquè si no, tindria poc sentit guardar els instruments dintre del teatre si no hi havia una relació estreta entre el teatre, els músics i la banda.

En aquest incendi es cremà també la casa adjacent al teatre. Resulta que era una tenda de pianos i màquines de cosir. Si hi havia una botiga de pianos segurament devia haver-hi un mercat per a aquest producte.

El 1897, tres anys després de cremar-se el Principal, es llegeix a l'*Última Hora* del 14.09.97 que

¹² *El Isleño*, 15 d'octubre de 1891. (Ídem Gabriel Thomàs).

¹³ *El Noticiero Balear*, 22 de setembre de 1892. (Ídem Gabriel Thomàs).

¹⁴ GINARD PUIGSERVER, Maria. *La Banda de Lluchmajor: 175 anys de música (1842-2017)*. Ajuntament de Lluchmajor, 2018, p. 21.

*Los lluchmayorenses ... quieren tener la exclusia en eso de los teatros, pues en vista de que el siniestro de hace algùn tiempo les destruyó a uno de los mejores que existían en la Isla, quieren ahora que el que se está construyendo cuente con todas las condiciones y aun más, de las que aquél reunía.*¹⁵

Era el Teatro Mataró, el qual s'inauguraria el 1902.

Els llocs on es feia música a Lluçmajor foren destacats en l'àmbit de tota l'illa. Tant el Salón, com els dos teatres que el substituïren, com el teatre que poc després de l'incendi es començà. Lluçmajor tenia unes infraestructures de primera i reconegudes a tot Mallorca com les millors.

Resum del segle XIX

Dos teatres que acollien música, teatre, varietats, balls i sarsuela, juntament amb la música que s'escoltava als serveis litúrgics (no ho hem dit, però tant la parròquia com el convent tenien organistes contractats), a totes les festes que hi havia als carrers i les places on tocaven les bandes, aquestes quatre bandes de música, un posicionament com a constructors d'orgues i amb tenda de música i de pianos dibuixen un Lluçmajor del XIX musicalment extraordinari. Comparativament diria fins i tot més rellevant que avui! Un Lluçmajor que el 1842 tenia 7.749 habitants censats i acabà el 1900 amb 8.890.¹⁶ Els teatres tenien capacitat per acollir quasi 2.000 persones; un 20 % de la població. Si tenim en compte que es programaven diverses funcions setmanals, podem especular que segurament més del 60 % de la població visitava un acte cultural almenys una vegada al mes. Era sens dubte un Lluçmajor culturalment actiu i ric, que devia ser l'enveja de moltes ciutats i pobles de Mallorca. Un Lluçmajor que segurament es definia socialment i col·lectivament a través de la cultura. Un Lluçmajor que en aquest context va arribar al segle XX per assolir la seva millor època, tant cultural com econòmica.

El segle XX

El segle XX s'inicia amb la inauguració del Teatre Mataró, el qual amb el seu disseny a la italiana, amb les seves llotges i dos pisos, juntament amb el seu estil noucentista devia ser realment una joia.

¹⁵ *Última Hora*, 14 de setembre de 1897. (Ídem Gabriel Thomàs).

¹⁶ Xifres oficials de població segons l'INE. <<https://www.ine.es/intercensal/intercensal.do?search=1&cmbTipoBusq=0&textoMunicipio=Lluçmajor&btnBuscarDenom=Consultar+selecci%F3n>>

Un teatre ambiciós que donava cabuda a tot tipus d'espectacles. La seva capacitat era de 96 persones a les llotges, 170 a la platea i 200 a cadascun dels amfiteatres. Un total de 666 places.¹⁷ Aquest repartiment ens indica també els diferents extractes socials de la nostra ciutat. El fet que quasi un 15 % de les places fossin llotges indica que hi havia un 15 % de potencials visitants amb gran poder adquisitiu i estatus social. Les 170 places de platea ens indiquen que també hi havia una gran quantitat de classe mitjana-alta que podien permetre's entrades cares. Són un 25 % de l'aforament. El primer balcó era el de la classe mitjana-baixa, la qual representava el 30 %, i finalment un altre 30 % per a la classe treballadora. Així doncs, el teatre era un lloc de trobada per a tots i totes, independentment de les possibilitats econòmiques de cada família, i, per tant, la cultura era un eix vertebrador i igualador de tots els ciutadans. Tots miraven i escoltaven el mateix. Tots rebien el mateix missatge.

El Teatre Mataró també tenia una orquestra estable que va perdurar fins al 1930. Tocaven les varietats, el cinema mut, les sarsueles, música operística, concerts... El seu repertori, arranjat pels diferents instruments que tenien i podien tocar, era variat i popular. Durant la darrera temporada la seva plantilla estava composta per:¹⁸

Antonio Sastre	Piano-director
Salvador Martí	Violí solista
Jaime Salvá	Violí primer
Rafael Ginard i Bartolomé Salvá	Violí segon
Matías Llompарт	Saxòfon alt
Miguel Cardell	Flauta
Gabriel Marroig	Contrabaix

La crònica de Lluçmajor recull:

*Los agentes artísticos cuidaban mucho el paso de sus compañías por el escenario del Mataró, sabiendo que era una plaza rentable en la cual el personal artístico gozaba con el privilegio de una excelente orquesta, cosa no frecuente en otras importantes localidades de la isla.*¹⁹

17 FONT OBRADOR, Bartomeu. *Historia de Lluçmajor. Volumen Séptimo*. P. 135-139. Ajuntament de Lluçmajor, 1999.

18 FONT OBRADOR, Bartomeu. *Historia de Lluçmajor. Volumen Séptimo*. P. 452-458. Ajuntament de Lluçmajor, 1999.

19 FONT OBRADOR, Bartomeu. *Historia de Lluçmajor. Volumen Séptimo*. P. 452-458. Ajuntament de Lluçmajor, 1999.

De ben segur que a l'hora de representar sarsueles i òperes, la plantilla de l'orquestra s'incrementava per a les ocasions en què era necessari.

El salari dels músics era decent i complementava l'economia familiar dels intèrprets. Cobraven unes 14 pessetes. Setmanals. Treballaven els dimarts, dijous, dissabtes i diumenges.

El 1912 s'escomet la renovació de l'orgue de l'església de Sant Miquel. Aquesta, duta a terme pel constructor llucmajorer Antoni Cardell, es produí reutilitzant tubs i parts de l'orgue anterior i parts de l'orgue de la parròquia de Santa Eulàlia.²⁰

Els teatres de Lluçmajor s'omplien d'activitat musical, com per exemple la Capella de Lluçmajor, creada el 1913 per Antoni Pont, germà de mossèn Andreu Pont, capellà del poble. Aquesta agrupació coral tenia 80 veus, entre homes i nins. Aquesta agrupació perdurà fins al 1917,²¹ i deixà una llavor important en el món coral que perdurà al llarg de tot el segle.

El 1916 es fundà la societat recreativa La Filarmónica, que organitzava vetllades musicals. En conservem una formació composta per 4 violins, 1 violoncel, 1 contrabaix, 1 flauta, 1 clarinet, 1 piano i 1 tromba (es pot tractar d'una trompeta en la seva designació italiana). Un total de 10 músics.²²

Durant aquests anys també sorgiren altres teatres i cinemes. El Nuovo Cinema, que estava situat a plaça, just a l'entrada, tenia una capacitat per a 714 persones, dividida entre llotges, platea i amfiteatre. També tenia una orquestra pareguda a la del Teatre Mataró.²³ Un altre cop som davant un reflex de la societat de Lluçmajor i les seves divisions, i de com el teatre era un nexa d'unió. En aquest moment tenim tres grans teatres funcionant a l'hora. Un a cada vèrtex de la plaça del poble, separats únicament per menys de 100 metres entre ells. Però no eren els únics.

El París Alegre fou un teatre i cinema amb capacitat per a 540 espectadors, a l'Odeón hi tenien lloc concerts de música lleugera, varietats... Eren llocs més perifèrics, allunyats del centre, però sens dubte eren part de la cultura de les classes populars de la nostra ciutat.

20 FONT OBRADOR, Bartomeu. *Historia de Lluçmajor. Volumen Octavo*. P. 233-236. Ajuntament de Lluçmajor, 1999.

21 FONT OBRADOR, Bartomeu. *Historia de Lluçmajor. Volumen Séptimo*. P. 444-446. Ajuntament de Lluçmajor, 1999.

22 FONT OBRADOR, Bartomeu. *Historia de Lluçmajor. Volumen Séptimo*. P. 446-447. Ajuntament de Lluçmajor, 1999.

23 FONT OBRADOR, Bartomeu. *Historia de Lluçmajor. Volumen Séptimo*. P. 452-458. Ajuntament de Lluçmajor, 1999.

El 1920 es planteja per primer cop la unificació de totes les bandes del poble. De les quatre existents, tres s'organitzaren conjuntament:

Arran d'un festival de bandes que va tenir lloc durant les Fires de 1920, en què participaren també la de Porreres i La Mallorquina de Palma, les bandes de Lluçmajor prepararen un repertori en comú. Aquella prova degué satisfer músics i governants de manera que, a instàncies del batle Miquel Mataró, es va planejar la unificació de les bandes existents, es prepararen uns reglaments i s'acordà que la direcció seria rotativa, entre els directors en actiu.»...«Finalment el Dijous Sant de 1921, es presentà com a banda municipal l'agrupació resultant de la fusió dels partits conservador, maurista i liberal, amb un reglament, una subvenció i protecció de l'Ajuntament.²⁴

Aquesta unificació ens porta a dues conclusions importants:

- Lluçmajor organitzava festivals musicals, és a dir, esdeveniments extraordinaris que complementaven l'activitat normal, que ja era rica aleshores, i que atreïen agrupacions i artistes de fora del nostre poble.
- A Lluçmajor la qüestió musical era central a la vida de la ciutadania. Si no, no s'entendria que el batle prengués les regnes d'una empresa tan complicada com la unificació de tres agrupacions fins aleshores enfrontades, i les dotés d'una infraestructura i un pressupost municipals. No s'entendria una unificació si no hi hagués una ambició d'anar més enllà en les fites aconseguïdes fins aleshores.

El 1922 es creà l'Orfeón Lluçmayorense. Una altra formació coral. Aniran sorgint i desapareixent. Fruit de la inquietud dels ciutadans per la música. Tant per escoltar-la com per fer-la.

El 1930 hi va haver una escissió de la banda de música i es creà la Lira Lluçayorense,²⁵ liderada per Joan Xamena i per Jordi Font. Aquest segon fou un dels directors de la banda més destacats de la seva època. Xamena, per altra banda, tindria un paper central en la cultura de la nostra ciutat com a persona d'extraordinari talent i carisma, i també en la creació d'agrupacions de música lleugera.

Aquell mateix any es creà l'orquestrina Lluçmayor.²⁶ Una agrupació per interpretar música lleugera de ball i jazz. A Lluçmajor s'estava a

²⁴ GINARD PUIGSERVER, Maria. *La Banda de Lluçmajor: 175 anys de música (1842-2017)*. Ajuntament de Lluçmajor, 2018.

²⁵ FONT OBRADOR, Bartomeu. *Historia de Lluçmajor. Volumén Séptimo*. P. 448-452. Ajuntament de Lluçmajor, 1999.

²⁶ FONT OBRADOR, Bartomeu. *Historia de Lluçmajor. Volumén Séptimo*. P. 452-458. Ajuntament de Lluçmajor, 1999.

l'última en el món del jazz. Aquesta durà fins al 1933, que es creà la famosa Orquestrina Marvel, fruit de la fusió de diferents músics de dues formacions llucmajoreres amb els sis músics més ambiciosos de cadascuna.²⁷ Aquesta orquestrina va liderar el mercat de la música de ball durant molts d'anys a tota l'illa. Els seus membres estaven tan sol·licitats que van arribar a no tenir dies lliures i rebutjaven contractes per falta de temps. Quan encara no estaven al seu punt àlgid es recull que van cobrar 25 pessetes per músic per tocar en un ball.

El 1934 es reestructura la Banda de Música de Lluçmajor i en tenim especificat el pressupost exacte, els seus components i els seus salaris.²⁸

12 músics de tercera	0,60 ptes. diàries a l'any	2.592,00 ptes.
8 músics de segona	0,90 ptes. diàries a l'any	2.592,00 ptes.
4 músics de primera	1,25 ptes. diàries a l'any	1.800,00 ptes.
1 subdirector	1,50 ptes. diàries a l'any	540,00 ptes.
1 director	3,00 ptes. diàries a l'any	1.080,00 ptes.
7 aspirants	0,40 ptes. diàries a l'any	1.008,00 ptes.
1 ordenança o «papelero»	idid	188,00 ptes.
Repertori		200,00 ptes.
33 Persones	Suma total	10.000 ptes.

Aquesta quantitat de 10.000 pessetes de 1934 suposen avui dia una petita fortuna d'aproximadament 340.000,00 euros. El seu director cobraria uns 2.300,00 euros mensuals i els músics, uns 700,00 euros.

El 1935 es crea el Patronat Social Femení,²⁹ el qual preveu la creació d'una massa coral. Aquesta massa coral, segons testimonis, fou fundada pel llavors organista de la Seu de Palma, musicòleg, compositor i director, a més de ser una persona especialment important a escala nacional: mossèn Joan Maria Thomàs (1896-1966).³⁰ Aquest músic mallorquí, format al París per on tots els grans músics espanyols de

27 FONT OBRADOR, Bartomeu. *Historia de Lluçmajor. Volumen Séptimo*. P. 458-460. Ajuntament de Lluçmajor, 1999.

28 FONT OBRADOR, Bartomeu. *Historia de Lluçmajor. Volumen Séptimo*. P. 442-444. Ajuntament de Lluçmajor, 1999.

29 FONT OBRADOR, Bartomeu. *Historia de Lluçmajor. Volumen Octavo*. P. 143-155. Ajuntament de Lluçmajor, 1999.

30 Bartomeu Jaume, pianista il·lustre de Lluçmajor, catedràtic de piano del Conservatori Superior de València, declarà que a ell mateix un testimoni li explicà que mossèn Joan Maria Thomàs vingué a Lluçmajor amb aquesta missió i com fou rebut a l'estació de tren.

l'època transitaven i que era amic personal de Falla o del mestre Arbós, fou el mestre de mestre Pere Antoni Jaume Garí.

Pere Antoni Jaume Garí *Medeta* (1913-1973), músic format a Palma amb Josep Balaguer i després amb Joan Maria Thomàs, va fundar el 1947 l'orquestra Lluçmajor, amb una secció de corda, ajuntada a músics de vent de la banda.

Precisament els músics de corda eren majoritàriament aquells músics que havien estat part de les orquestres del Teatre Mataró, el Nuovo Cinema i el Recreatiu, així com músics d'algunes orquestres de ball com la Marvel.

Arriba a fer una dotzena de concerts simfònics al Teatre Mataró i després al Recreatiu, fins al 1954. També eren l'orquestra que representava les sarsueles i òperes de l'associació lírica de Lluçmajor.

Efectivament, era època de música, teatre i sarsuela al poble, de funcions amb artistes locals i forans i d'una vida musical extraordinària emmirallada en el que es feia a la capital.

Aquesta agrupació estava patrocinada per l'Ajuntament de Lluçmajor i integrada per uns quaranta músics.

Els músics que mestre Miquel Janer recorda en les seves memòries, publicades per l'Ajuntament de Lluçmajor, són:³¹

1	Pere Antoni Jaume	<i>Medeta</i>	Director
2	Miquel Mut Ballester	<i>Grau</i>	Violí
3	Salvador Martí		Violí
4	Miquel Monserrat		Violí
5	Jaume Salvà	<i>Cotó</i>	Violí
6	Bartomeu Salvà		Violí
7	Bartomeu Taberner		Violí
8	Pere Antoni Tomàs		Violí
9	Josep Nadal		Violí
10	Joan Pou		Viola
11	Antoni Salvà		Violoncel
12	Miquel Janer		Violoncel
13	Gabriel Marroig		Contrabaix
14	Joan Rubí		Contrabaix

³¹ TUR CRESPI, Francisca Maria. *Miquel Janer Mora. Música i Compositor*. P. 14. Ajuntament de Lluçmajor, 2000.

15	Macià Ramonell		Piano
16	Miquel Cardell	<i>Benastreta</i>	Flauta
17	Damià Font	<i>Peixet</i>	Oboè
18	Bernat Tomàs	<i>Centro</i>	Clarinet
19	Macià Mas		Clarinet
20	Macià Catany		Clarinet
21	Jaume Salvà		Clarinet
22	Climent Garau	<i>Porreguet</i>	Saxòfon alt
23	Macià Llompart	<i>Diego</i>	Saxòfon alt
24	Antoni Cardell	<i>Denits</i>	Saxòfon tenor
25	Gaspar Duran		Trompa
26	Jordi Font		Trompa
27	Joan Xamena		Trompeta
28	Guillem Tomàs	<i>Fullaní</i>	Trompeta
29	Bartomeu Tomàs	<i>Vidrier</i>	Trombó
30	Sebastià Oliver		Trombó
31	Antoni Vidal		Trombó
32	Joan Vaquer	<i>Mestre Batle Senegar</i>	Baix
33	Jaume Oliver	<i>Pelín</i>	Timbals
34	Bartomeu Mut	<i>Verines</i>	Bateria

Aquesta fita històrica, tenir una orquestra simfònica pròpia del nostre municipi, no fou l'única que ens deixà aquest il·lustre conciuatadà. El 1940 va compondre la marxa religiosa «Nuestra Señora de Gracia», fou director de la banda militar de Campos el 1942, director de la coral d'Acción Católica el 1948, compositor de diverses obres més i director de diverses agrupacions musicals més arreu de l'illa.³²

Mestre Jaume fou el pare del pianista del nostre poble Bartomeu Jaume, que és catedràtic de piano del Conservatori Superior de València i que, seguint l'exemple del seu pare, sempre ha fet tot el que ha estat en les seves mans per fer i dur música al nostre municipi.

El 1951 es crea la Coral Filarmónica,³³ una formació coral mixta de gran format que fa concerts a Lluçmajor i Palma. Fou dirigida

³² Informació segons el currículum que el mateix mestre Pere Antoni Jaume va escriure, aportat pel seu fill Bartomeu Jaume.

³³ TUR CRESPI, Francisca Maria. *Miquel Janer Mora. Música i Compositor*. P. 20-21. Ajuntament de Lluçmajor, 2000.

per un altre dels músics del nostre poble que tots aquells que l'hem conegut recordem com a gran entusiasta de la música, bona persona i encara millor músic. L'he anomenat ja diverses vegades: mestre Miquel Janer Mora. Aquesta coral es transformà més endavant en la Coral Polifònica.³⁴

Mestre Miquel també debutà com a director de la companyia de sarsuela del Teatre Mataró el 1953, però no és fins al 1965 que crea la seva obra magna i la major aportació a la música del nostre municipi: la Coral Lluçmajor. Una coral femenina que fou reconeguda primer a escala local, i després nacional i fins i tot internacional. Així, al XVI Concurso Nacional de Coros y Danzas, en la categoria provincial regional, obtingueren el primer premi. Primer premi a Palma al Concurs Provincial de Nadales, participen el 1967 al Certamen Nacional de Habaneras y Polifonía a Alacant, i aquell mateix any guanyen el primer premi nacional a la final de Madrid. A la tornada, les autoritats els anaren a esperar al port de Palma, i al poble la multitud es reuní a plaça per rebre les heroïnes i l'heroi locals.³⁵

El 1969 mestre Miquel interpretà com a guitarra solista amb l'Orquestra Simfònica de Mallorca el Concert de Becarisse, sota la direcció de Gerardo Pérez Busquier. Aquest concert fou escoltat per la família Jaume al complet i Bartomeu ens n'ha facilitat el programa de mà. A més Joan Pou gravà el concert en un magnetòfon.³⁶

Mestre Miquel ens deixà un llegat de composicions, sobretot corals, que encara està per descobrir realment.

El segle xx transcorria amb un projecte rere l'altre, cadascun més ambiciós que l'anterior. Fruit d'un llegat musical traspassat de generació en generació a través de la banda de música i els seus membres des del segle xix fins al segon terç del segle xx.

La transició

Moltes coses més han passat des dels anys vuitanta, però encara potser no ha passat suficient temps per veure-ho amb perspectiva històrica. Si comencem a anomenar fets i persones, segur que me'n deixaré molts, però Lluçmajor segueix sent una ciutat de música.

34 TUR CRESPI, Francisca Maria. *Miquel Janer Mora. Músic i Compositor*. P. 22. Ajuntament de Lluçmajor, 2000.

35 TUR CRESPI, Francisca Maria. *Miquel Janer Mora. Músic i Compositor*. P. 35. Ajuntament de Lluçmajor, 2000.

36 Programa de concert de l'Orquestra Simfònica de Mallorca, aportat per Bartomeu Jaume. També TUR CRESPI, Francisca Maria. *Miquel Janer Mora. Músic i Compositor*. P. 39. Ajuntament de Lluçmajor, 2000.

En el pla educatiu es va crear l'Escola de Música de Lluçmajor, amb les seves corals, els seus conjunts instrumentals, els seus concerts al convent de Sant Bonaventura. Fou una iniciativa de Margalida Monserrat; la seguiren Andreu Julià i Catalina Nadal.

La Banda de Música, després d'un període molt complicat, ha ressorgit amb força. Destaquen el mestre Castellanos, Cristòfol Barros...

Finalment les dues institucions educatives s'han unificat en una de sola, just com abans de l'època daurada que suposà el període entre 1920 i els anys seixanta, que s'agruparen les bandes de música.

Tenim el Claustre de Sant Bonaventura, restaurat no fa gaires anys, que ofereix una acústica fantàstica per a concerts a l'aire lliure i és apte per realitzar festivals i actuacions puntuals.

Finalment, fa uns mesos, s'anuncià que l'Ajuntament adquiria, mitjançant concurs públic, el Teatre Recreatiu. L'últim teatre que queda dels molts que hem tingut a Lluçmajor. Quasi 150 anys d'història!

Un poble actiu que s'ha renovat i mira cap al futur. Precisament el futur és on vull mirar ara.

El futur

Veiem que Lluçmajor és una ciutat on la música i la cultura han estat sempre presents i elements narratius de l'estat del nostre municipi. La cultura a Lluçmajor, com ha de ser, ha estat el reflex del que som com a societat i com a col·lectiu. A tota l'illa ens coneixien i reconeixien per la nostra excel·lència en aquest àmbit.

Avui dia estem just enmig d'una gran catàstrofe mundial, que assola especialment el nostre país. Ha fet que tot un sector econòmic com és el sector cultural quedi reduït a la mínima expressió. Alhora tots ens hem adonat que sense cultura, sense música, sense teatre, sense cinema... perdem l'essència de la nostra humanitat. Perdem la nostra identitat.

Precisament ara és el moment de pensar en el futur, planejar i somiar quina és la ciutat que volem ser en el futur. Això significa, també culturalment, reflectir el que és la nostra ciutat.

Jo vull pensar en un Lluçmajor modern i d'avantguarda, orgullós del seu patrimoni cultural tangible i intangible, que transmet de generació en generació unes idees i uns principis democràtics, crítics, lliures i sobretot tolerants.

Jo vull pensar en un Lluçmajor on la gent es relaciona de manera intergeneracional, intercanviant experiències, idees, valors, somriures i llàgrimes.

Jo vull pensar en un Lluçmajor que se sap presentar com a municipi tant en l'àmbit illenc i nacional com en l'àmbit internacional, i que tornarà a ser un punt important del sector turístic de les nostres illes amb models innovadors.

Jo vull pensar en un Lluçmajor on la vida social, com ho ha fet els darrers 200 anys i potser fins i tot més, giri entorn del millor catalitzador social i econòmic de tots: la cultura. Perquè la cultura ben gestionada i amb els espais adequats pot ser el motor que ens torni a donar un impuls, com es va fer en el passat, i torni a situar el nostre municipi al capdavant a les nostres illes.

Vam començar aquest impuls aquí al Claustre. Tenim una nova oportunitat excepcional d'articular aquest impuls amb la recent compra del Teatre Recreatiu. Un dels centres de trobada dels llucmajorers des de fa quasi 150 anys. Aprofitem aquest projecte. Creem una infraestructura moderna, multifuncional i oberta a la societat. Dotem aquest teatre de continguts locals i forans, d'una programació que estigui a l'última i que combini de manera equilibrada diferents arts escèniques i musicals i el cinema d'autor. Dotem-nos d'estructures modernes de gestió cultural, estables i flexibles, i així podrem passar el relleu a les pròximes generacions.

Acabo fent una crida. Aquest Lluçmajor que jo vull no és un somni. És el Lluçmajor que ens han deixat moltes generacions abans que nosaltres. Els nostres pares, padrins, repadrins... És el Lluçmajor que musicalment va brillar fins als anys seixanta. És el Lluçmajor que devem a les pròximes generacions, i ara ens toca a nosaltres fer la feina.

Moltes gràcies.

*Música, dansa
i cultura popular*

SIS DÈCADES DE L'AGRUPACIÓ FOLKLÒRICA AIRES DES PLA LLUCMAJORER

Miquel Amorós Puig

L'agrupació folklòrica Aires des Pla Lluçmajorer va ser fundada per Pedro Antich Pons l'any 1959. Des de llavors, i encara segueix, Pedro ha ensenyat balls mallorquins a centenars de persones i l'agrupació ha format part de la vida cultural del municipi de Lluçmajor, a més de participar en esdeveniments culturals a diferents indrets de les Illes Balears. Gràcies al suport econòmic propi, l'abnegació de Pedro i la seva família, i l'esforç constant de tots els membres que han passat per l'agrupació, Aires des Pla Lluçmajorer ha aconseguit sobreviure al llarg de seixanta anys i sempre amb el favor del públic i l'aplaudiment de tothom, que és el que dona coratge per seguir endavant.

La intenció d'aquesta comunicació és fer un recull de totes les activitats en què l'agrupació ha estat present al llarg d'aquests seixanta anys d'existència. Les informacions es reproduïxen de manera literal dels programes de festes municipals.

1957

Pedro Antich, amb 14 anys, comença classes de ball mallorquí amb mestre Bartomeu Bergas Aulet, al carrer d'en Gamundí, núm. 22, animat per la seva cosina Paquita Tomàs Pons, degut a la falta de balladors. En aquelles classes va aprendre els primers punts del ball mallorquí.

1958

Després de vuit mesos de classes, decideix ensenyar balls mallorquins a casa seva, al carrer de l'Orient, núm. 83, animat per un grup de veïnades que li demanaven fer classes per als seus fills.¹

1959

Pedro Antich forma el primer grup d'alumnes de l'escola de ball

¹ Sempre pensant en el futur, va decidir crear una escola de balls mallorquins que tindria com a finalitat preparar nous membres per a l'agrupació, a més de despertar i mantenir l'interès dels joves pel folklore de la nostra illa. Durant aquests seixanta anys Pedro ha impartit classes de balls mallorquins a petits i grans.

mallorquí² i surt a ballar a les festes de Santa Càndida, animat pel batle Mateu Monserrat Calafat.

1960

25 de juliol. *Actos religiosos y cívicos que en honor y gloria de Santa Ana Madre de la Bienaventurada Virgen María. Actuación de la agrupación folklórica Virgen de Gracia³ dirigida por el maestro Pedro Antich Pons en el Santuario de Gracia.*

14 d'agost. *Bailes típicos en la Plaza España, por las agrupaciones folklóricas Virgen de Gracia y els Cossiers cotoners de Felanitx.*

1961

23 de juny. *Actos organizados por el colegio San Buenaventura con motivo de la fiesta de su Patrono. Bailes regionales por la agrupación folklórica Virgen de Gracia.*

² El grup estava format per Margalida Fortesa, Magdalena Coll, Francisca Sánchez, Magdalena Oller, Margalida Mengod, Maria Blanch, Antònia Cañellas, Margalida Munar, Antònia Trobat, Margalida Morro, Margalida Mas, Joan Coll i Antoni Jaume.

³ Durant els primers anys l'agrupació va tenir diferents noms. Don Joan, *es Capellà Set*, proposa el nom de Virgen de Gracia. Poc després canviàrem a Jota Balear, i més tard a Aires de Migjorn. El 1977 posàrem Aires del Pla, nom al qual es va afegir la paraula *llucmajorer* per no dur a confusió amb altres agrupacions amb el terme *aires*, molt popular en les agrupacions d'aquells anys.

25 de juliol. *Actos religiosos y cívicos que en honor y gloria de Santa Ana Madre de la Bienaventurada Virgen María. Actuación de la agrupación folklórica Virgen del Gracia dirigida por el maestro Pedro Antich Pons, en el Santuario de Gracia.*

18 d'agost. *Fiestas patronales. Bailes típicos en la Plaza España, por la agrupación folklórica Virgen de Gracia.*

1962

25 de juliol. *Actos religiosos y cívicos que en honor y gloria de Santa Ana Madre de la Bienaventurada Virgen María. Actuación de la agrupación folklórica Virgen de Gracia dirigida por el maestro Pedro Antich, en el Santuario de Gracia.*

12 d'agost. *Fiestas patronales. Bailes típicos en la Plaza España, por la agrupación folklórica Jota Balear.*

1963

25 de juliol. *Actos religiosos y cívicos que en honor y gloria de Santa Ana Madre de la Bienaventurada Virgen María. Actuación de la agrupación folklórica Jota Balear dirigida por el joven maestro Pedro Antich, en el Santuario de Gracia.*

1965

5 de desembre. *Gran matinal Ye-Ye con el Dúo Los Alacranes, Los Xilvar's, Paquita Cañellas, Los Trumans, Musical Boys, Antonio Fuentes, Antonio Cardell y la pareja de baile Pedro Antich y Maria Ferrer. Función pro-obras Santuario de Gracia.*

1967

2 de juliol. *Brillante festival folclórico de fin de curso de la Escuela Mitxa que regenta la maestra nacional señora Francisca Pons Oliver, en el Estañol.*

1968

24 d'abril. *Acto a beneficio del proyectado nuevo templo de Estañol, organizado por el Centro Cultural Recreativo con la intervención de la agrupación folklórica Aires de Migjorn de El Estañol, que dirige estupendamente el gran bailarín don Pedro Antich.*

9 de novembre. *Acto de despedida a la Guardia Civil de El Estañol de Mig-Jorn a cargo de la agrupación folclórica Aires de Mig-Jorn en el Bar Restaurante La Sirena.*

1969

14 de maig. Expedició del *Carnet del Sindicato Nacional del Espectáculo de Baleares. Especialidad: Baile Regional.*

2 de juny. *XII Campeonato Nacional de Palomos Deportivos en Lluchmajor. Bailes regionales por la Agrupación "Jota Balear" de Lluchmajor en la Plaza España.*

25 de juliol. *Festejos populares que tendrán en El Estanyol de Mig-jorn. Magnífico programa de Danzas Típicas Españolas por el Conjunto "Bobio" de El Arenal.*

10 de setembre. *Bailes Típicos en la Plaza España, por la Agrupación "Aires de Mitjorn".*

20 de setembre. Expedició del *Carnet del Sindicato Provincial del Espectáculo de Baleares. Especialidad: Baile Regional.*

1970-1976

Amb el boom turístic Pedro Antich i la seva dona, Maria Ferrer, realitzaven setmanalment actuacions a diferents hotels i sales de festes de l'illa de Mallorca.⁴

1977

26 de juny. *Tradicionales fiestas populares de la barriada de S'arreal (Plaza de San Miguel). Gran festival folklórico-Infantil a cargo de la agrupación Bailes Regionales de Algaida y agrupación local Aires des Pla. Actuación de los super payasos Tolin y Lito.*

25 de juliol. *Festejos Patronímicos-populares de S'Estanyol de Mig-jorn, con motivo de la festividad de San Jaime. Actuación del Grupo Folklórico Aires des Pla.*

14 d'agost. *Fiestas Patronales de Santa Càndida. Gran Fiesta Folklorica en la Plaza España. Presentación de la agrupación local Aires des Pla.*

1978

5 de gener. Participació a la Cavalcada dels Reis Mags a Llucmajor.⁵

14 de gener. Festa Mallorquina. Cançons mallorquines pel grup Brot d'Ullastre. Balls populars a càrrec de l'Agrupació Aires del Pla. Plaça Espanya de Llucmajor.

⁴ Entre els anys 1986 i 2006 continuaren realitzant actuacions a hotels de l'illa de Mallorca amb les agències d'espectacles Trui i Talia, entre altres.

⁵ L'agrupació folklòrica sempre ha participat de manera desinteressada en actes organitzats per l'Ajuntament de Llucmajor. La participació a la Cavalcada dels Reis Mags a Llucmajor es va dur a terme entre els anys 1978 i 2000, i l'any 2020 amb diverses carrosses de temàtica relacionada amb la cultura mallorquina.

25 de juny. *Tradicionales fiestas populares de la barriada de S'Arraval. Gran Festival folklórico-infantil a cargo de la Agrupación Bailes Regionales de Algaida y la Agrupación local «Aires des Pla». Actuación de los ilusionistas «Jose y Brigitte».*

13 d'agost. *Fiestas Patronales de Santa Càndida. Gran Fiesta Folklórica y bailes típicos en la Plaza España por la agrupación local Aires des Pla.*

1979

2 de juny. Ordenació de prevere d'en Jaume Alemany. Actuarà el grup local Aires des Pla. Parròquia de Llucmajor.

25 de juliol. *Festejos Patronímicos Populares de S'Estanyol de Migjorn, con motivo de la festividad de San Jaime. Actuación del Grupo Folklórico Aires des Pla.*

1980

22 de juny. *Tradicionales fiestas populares de la barriada de S'Arraval (Plaza de San Miguel). Gran Festival folklórico en el que intervendrán el grupo parroquial de actividades infantiles, Brot d'Ullastres y Aires des Pla.*

25 de juliol. *Festejos Patronímicos Populares de S'Estanyol de Migjorn, con motivo de la festividad de San Jaime. Boleros Mallorquines «Aires des Pla».*

10 d'agost. Festes Patronals Santa Càndida. Gran Festa Folklòrica a la Plaça Espanya, balls típics. Actuarà el grup local Aires des Pla.

1981

23 de gener. Gran festival Folklòric en commemoració del 20 aniversari de l'agrupació. Actuació d'Aires des Pla, grup Brot d'Ullastre, Lina de Levante i la nina Caterina Castell.

31 d'abril. *XIII aniversario del Club Jóvenes Llucmajor. Acto de fraternidad estudiantil hispano-francés con las actuaciones de Los Valldemossa, las agrupacions Aires des Plá, Brot d'Ullastre y el Grup de Xirimiers de Pina; en el Teatro Recreativo de Llucmajor.*

28 de juny. *Tradicionales fiestas populares de la barriada de S'Arraval (Plaza de San Miguel). Gran Festival folklórico en el que intervendran el grupo parroquial de actividades infantiles, Brot d'Ullastres y Aires des Pla.*

25 de juliol. *Festejos Patronímicos Populares de S'Estanyol de Migjorn, con motivo de la festividad de San Jaime. Bailes Folclóricos por «Aires de's Pla».*

9 d'agost. Festes Patronals Santa Càndida. Gran Festa Folklòrica a

la Plaça Espanya. Actuarà el grup local Aires des Pla.

17 d'octubre. A la Plaça Rufino Carpena, actuació de Balls Típics Mallorquins: «Col·legi Sant Vicenç de Paul» de S'Arenal i «Aires des Pla» de Lluçmajor.

1982

26 de febrer. II Gran Festival Folklòric. XXI Aniversari Fundació Aires del Pla. Actuació del grup Aires des Pla, Brot d'Ullastre, Antonio Cardell, Bartolome Vidal y los niños Joana C. Bonet Escalera i Juan Ramis Mojer.

26 de juny. *Gran festival folklórico «Aires d'Es Pla» acompañados de un conjunto músico-vocal, bajo la dirección de su fundador Pedro Antich.*

8 d'agost. Festes Patronals Santa Càndida. Gran festa folklòrica a la Plaça Espanya, amb Aires des Pla de Lluçmajor i el grup del Col·legi Sant Vicenç de Paul de S'Arenal.

17 d'octubre. *Ferías de Lluçmajor. Actuación de los grupos de Bailes Mallorquines en la Pza. Rufino Capena. «Grupo del Colegio. San Vicente de Paul» y «Aires del Pla».*

1983

15 de gener. Festes Populars de Sant Antoni Abat, organitzades per la barriada de S'Arraval. Festa pagesa a càrrec del Grup «Aires del Pla».

23 de gener. Homenatge a la tercera edat. Animaran la festa l'Agrupació «Aires des Pla» - «Brot d'Ullastre» i el conjunt «Sis Som». Restaurant Gran Via (Lluçmajor).⁶

12 de febrer. Participació a la I Rua Lluçmajorera.⁷

29 d'abril. Gran Festival Folklòric amb l'actuació d'Aires des Pla i alumnes de ball mallorquí del Col·legi Sant Bonaventura. Pavelló poliesportiu de Lluçmajor.

20 de maig. Vetlada de Balls mallorquins amb l'actuació d'Aires des Pla. Pavelló poliesportiu Lluçmajor.

26 de juny. *Fiestas populares de la barriada de s'Arraval. Gran Festival Folklórico a cargo de la agrupación Folklórica Aires des Pla.*

8 de juliol. *Festejos Populares en S'Arenal, organizadas por el*

⁶ A iniciativa de l'Ajuntament de Lluçmajor i per tal de retre homenatge a les persones majors de 75 anys del municipi de Lluçmajor, des de l'any 1983 fins al 2008 es va organitzar una festa i berenar on l'agrupació va participar de manera desinteressada amb un mostra de balls mallorquins.

⁷ Des de l'any 1983 fins al 2001 la participació a la Rua Lluçmajorera fou molt exitosa degut a la implicació de tots els membres de l'agrupació: la temàtica de les comparses i carrosses era molt variada. També durant diversos anys l'agrupació va participar a la Rua de Palma.

club Parroquial Tots junts. Actuación en la Plaza Major del Grupo Folklórico «Aires des Pla» en la Plaza Mayor con la colaboración del Grupo de Danza del Colegio San Vicente de Paul.

25 de juliol. Festes populars de S'Estanyol de Migjorn amb motiu de la festivitat de Sant Jaume. Festa Folklòrica amb l'actuació del grup «Aires des Pla».

28 d'agost. *Fiestas Populares de Randa. Actuación de la Banda Municipal de Algaida, Agrupación de Bailes Regionales Aires des Pla y el Grupo de Ballet Moderno.*

16 d'octubre. Fires de Lluçmajor. A la Pista Poliesportiva de la Plaça Rufino Carpena, actuació de balls típics mallorquins: «Aires des Pla» i «Col·legi Sant Vicenç de Paul».

Del 7 a 20 de novembre. Actuacions de balls mallorquins a les ciutats d'Alger, Tizi quzou, Skikda, Constantina, Elida, Medea, Tipasa i Orà (Algèria).

1984

14 de gener. Festes populars de Sant Antoni Abat, organitzades per la barriada de S'Arraval. Actuació de l'agrupació folklòrica «Aires des Pla».

17 de febrer. Fogueró i una bauxa amb el grup «Aires des Pla», amb la finalitat de recaptar doblers pel viatge d'estudis dels alumnes de 8è d'EGB del Col·legi Sant Bonaventura.

22 de juliol. Festes populars S'Estanyol de Migjorn amb motiu de la festivitat de Sant Jaume. Festa Folklòrica amb l'actuació del grup Aires des Pla.

12 d'agost. Festes Patronals de Santa Càndida. Festa Popular. Ofrena floral a Santa Càndida durant la Misa Major, que en el seu honor i veneració, vol retra el poble a la seva patrona. Per iniciativa ben personal d'En Pere Antich i Pons, fundador, mestre, ànima i actiu director de l'Agrupació «Aires de Pla», s'ha fet, amb les seves despeses, una imatge de Santa Càndida, que serà beneïda i apadrinaran quatre «Lluçmajoreres d'Honor».⁸

12 d'agost. Festes Patronals de Santa Càndida. Gran Festa Folklòrica a la Plaça d'Espanya, amb l'agrupació local «Aires de Pla» i

⁸ Per tal d'incentivar la participació del poble en la missa en honor a Santa Càndida i després de llargues converses entre l'Ajuntament i la Parròquia, Pedro Antich va organitzar un seguit d'activitats per honrar la patrona de Lluçmajor: recorregut de les agrupacions folklòriques des de la plaça de Sant Bonaventura fins a la Parròquia, ofrena floral i d'aliments a santa Càndida, ball de l'Oferta durant la missa major i mostra de balls mallorquins davant l'Ajuntament. Per poder dur totes aquestes activitats va fer una escultura de Santa Càndida. Aquestes activitats es duen a terme cada any, el segon diumenge d'agost, durant les festes de Santa Càndida.

l'actuació especial de «Toni Morla».

26 d'agost. IV Pujada a Lluç a peu i entrega de l'escut de Lluçmajor. Per acompanyar la festa va actuar la banda de música, el grup «Aires des Pla» i «L'Escola de Dansa».

2 de setembre. Participació a la III Festa Folklòrica Cultural Mallorquina a Son Ferriol. Gran Homenatge a D. Bartomeu Estaras.

13 d'octubre. Participació a la VIII Trobada d'Agrupacions Folklòriques de Mallorca (Artà).

13 d'octubre. Fires de Lluçmajor. A la pista poliesportiva de la plaça Rufino Carpena, actuació dels grups de balls típics Mallorquins: «Aires des Pla» i «Escola de Dansa» de Lluçmajor, «Col·legi Sant Vicenç de Paul» de S'Arenal.

27 d'octubre. Retransmissió per TVE de la missa dominical des del temple parroquial amb les actuacions «Aires des Pla» i «Escola de Dansa».

20 d'octubre. Festes de la Beata a Palma. Participació a la processó de la colcada.

1 de desembre. V Festa Folklòrica Mallorquina en commemoració del 25 aniversari. Amb l'actuació d'Aires des Pla, Aires de Montisón (Porreres), Escalfits i Castanyetes (Artà), Puig de Bon Any de Petra i Antoni Cardell. Pavelló poliesportiu de Lluçmajor.

4 de desembre. Gran Festival Folklòric en commemoració del 25 aniversari. Actuació de Brígido Nievas, Gabriel Martorell, Brot d'Ullastre, Antoni Cardell i Magdalena Servera. Teatre Recreatiu de Lluçmajor.

1985

25 de juliol. Festes Populars de S'Estanyol de Migjorn amb motiu de la festivitat de Sant Jaume. Festa folklòrica amb l'actuació del grup de ball «Aires des Pla» de S'Estanyol.

28 de juliol. Festes de Sant Pere del Club Nàutic s'Estanyol. Actuació d'Aires des Pla.

11 d'agost. Festes Patronals de Santa Càndida. Festa Folklòrica a la Plaça Espanya a càrrec de l'Agrupació «Aires des Pla».

13 d'octubre. Darrera Fira. A la pista poliesportiva de la Plaça Rufino Carpena, actuació dels grups de balls mallorquins: «Aires des Pla» i «Escola de Dansa de Lluçmajor» de Lluçmajor i «Col·legi Sant Vicenç de Paul» de s'Arenal.

19 d'octubre. Festes de la Beata a Palma. Participació a la processó de la colcada.

10 de novembre. Ballada popular organitzada per l'agrupació Talls Novells amb la participació de l'agrupació Aires des Pla Lluçmajorer. Plaça Hostals (Santa Maria).

14 de desembre. Vetlada de balls mallorquins en commemoració del 26 aniversari. Actuació d'Aires des Pla acompanyats dels Sonadors de Lluçmajor, Brot de Taperera de Campos i Talls Novells de Santa Maria. Pavelló Poliesportiu Lluçmajor.

1986

12 de gener. Festes de S'Arraval. Actuació de ball de bot «Aires des Pla», les ximbombades d'en Crispulo, en Bernat Garbes i els seus amics, i «Música Nostra».

18 de gener. Fogueró de Sant Antoni pro viatge d'estudis del Col·legi Sant Bonaventura. Ballada Popular amb Grup Xaloc i les agrupacions Rondalla de Bellver, Arrels de Son Forteza, Peus Falaguers, Aires de Pla i l'Escola de Dansa de Lluçmajor.

7 de juny. Participació a la I Trobada d'Escoles de Ball organitzada pel Govern Balear amb col·laboració de l'Ajuntament de Campos i el Centre Cultural de Campos.

26 de juny. Festes Populares de S'Estanyol de Migjorn. Festa Folklorica, amb l'actuació del grup de ball Aires des Pla i el Grup de Sonadors de Lluçmajor.

10 d'agost. Festes Patronals de Santa Càndida. Festa Folklorica a la Plaça Espanya, a càrrec de les agrupacions Aires des Pla, Grup de S'Arenal i Els Sonadors de Lluçmajor.

29 de setembre. Festa de Sant Miquel. Primera Fira. A la plaça Espanya, gran vetlada popular, patrocinada per Sogesur SA, amb l'actuació de balls mallorquins «Aires des Pla de Lluçmajor», amb els «Sonadors Lluçmajorers» i «Escola de Dansa de Lluçmajor».

12 d'octubre. Darrera Fira. A la pista poliesportiva de la Plaça Rufino Carpena, actuació dels grups de balls mallorquins: «Escola de Dansa de Lluçmajor», «Aires des Pla Lluçmajorer» i «Col·legi Sant Vicenç de Paul».

18 d'octubre. Festes de la Beata a Palma. Participació a la processó de la colcada.

12 de desembre. Festival Folkloric en commemoració del 27 aniversari de la Fundació de l'Escola de Balls Regionals d'en Pedro Antich. Actuaran Aires del Pla, Sonadors de Lluçmajor, Magdalena Servera i la guitarra per Gabriel Martorell. Teatre Recreatiu.

1987

26 de juliol. Festes Populares de S'Estanyol de Migjorn. Festa Folklorica, amb Aires des Pla Lluçmajorer acompanyats pels Sonadors de Lluçmajor. Plaça del Pescador.

2 d'octubre. Actuació a la Plaça Espanya dels grups de balls

mallorquins «Aires des pla Lluçmajorer» i «Escola de Dansa».

18 d'octubre. Darrera Fira. En el pati del Col·legi Públic, actuació dels grups mallorquins «Aires del Pla» i «Escola de Dansa» i «Col·legi Sant Vicenç de Paül» de s'Arenal.

Del 22 al 31 de desembre Actuacions a la sala de festes «Las Dalias» a Eivissa.

1988

25 de juliol. Festes de S'Estanyol de Migjorn. Festa Folklorica amb l'actuació del grup «Aires d'es Pla Lluçmajorer» acompanyats del grup «Sonadors de Lluçmajor».

9 d'agost. Festes Patronals de Santa Càndida. Festa Folklorica a la Plaça Espanya a càrrec de les agrupacions «Escola de Dansa de Lluçmajor» dirigida per Bartomeu Bergas i «Aires des Pla Lluçmajorer» dirigida per Pere Antich, amb el grup «Sonadors de Lluçmajor».

3 de setembre. Participació a la VII festa folklorica cultural mallorquina. Homenatge a l'amo Antoni «FAI» de Sant Llorenç des Cardassar.

12 d'octubre. Participació a la Festa Comarcal de la Tercera. Passeig de Jaume III.

15 d'octubre. Darrera Fira. A la pista poliesportiva de la Plaça Rufino Carpena, actuació dels grups de balls mallorquins: «Escola de Dansa de Lluçmajor», «Aires des Pla lluçmajorer» i «Col·legi Sant Vicenç de Paul».

29 d'octubre. Festes de la Beata a Palma. Participació a la processó de la colcada.

1989

1 de juliol. Participació a la III Trobada de ball de bot «Molinar 89».

23 de juliol. Festes de Sant Jaume. S'Estanyol de Migjorn. Actuació de l'agrupació folklorica Aires des Pla Lluçmajorer dirigida per Pere Antich.

13 d'agost. Festes Patronals de Santa Càndida. Ball i festa folklorica a la Plaça Espanya amb l'Escola de Dansa de Lluçmajor, dirigida per B. Bergas i Aires del Pla Lluçmajorer dirigida per P. Antich, amb els grups musicals Flor d'Ametler i Sonadors de Lluçmajor.

14 de setembre. Darrera Fira. Al pati del col·legi públic Jaume III. Actuació dels grups de balls mallorquins Aires des Pla Lluçmajorer, Escola de Dansa de Lluçmajor i Agrupació del Col·legi Sant Vicenç de Paül de s'Arenal.

2 de desembre. IV Fira d'Artesania i d'Antiquaris Balear 89 (Palma). Dia de l'Ajuntament de Lluçmajor. Actuació del grup Aires des Pla.

1990

15 de juny. XIV Campionat Nacional de Colombicultura Copa de S.M. el Rei. Exhibició de balls regionals a càrrec del grup Aires d'es Pla.

5 d'agost. *Fiestas Patronales de Cala Pi, Vallgornera y Es Pas. Actuación del grupo folklórico Aires de Pla de Lluçmajor.*

7 d'agost. Festes Patronals de Santa Càndida. Jornada de portes obertes a la Residència Municipal de la Tercera Edat. Fi de festa amb actuació d'artistes locals, del Grup Aria i els nins i nines de l'agrupació folklòrica Aires del Pla Lluçmajorer del mestre Pere Antich.

12 d'agost. Festes Patronals de Santa Càndida. Festa Folklòrica a la plaça d'Espanya amb l'Escola de Dansa de Lluçmajor, dirigida per B. Bergas i Aires des Pla Lluçmajorer dirigida per P. Antich, amb els grups musicals «Flor d'Ametler» i Sonadors de Lluçmajor.

14 d'octubre. Fires de Lluçmajor. Al pati del col·legi públic Jaume III: Actuació dels grups de balls mallorquins Aires des Pla Lluçmajorer, Escola de Dansa de Lluçmajor i Agrupació del Col·legi Sant Vicenç de Pauï de S'Arenal.

1991

24 de juliol. Festes Patronals de Sant Jaume. S'Estanyol de Migjorn. Ball de Bot. Actuarà l'agrupació Aires del Pla Lluçmajorer. Director: Pere Antich. Lloc: Plaça del Pescador.

11 d'agost. Festes Patronals de Santa Càndida. Festa Folklòrica amb les actuacions d'Aires des Pla Lluçmajorer, dirigit per Pere Antich, i l'Escola de Dansa de Lluçmajor, dirigida per Tomeu Bergas. Presentació del grup Joves Balladors, dirigit per J. Gelabert.

29 de setembre. Festa de Sant Miquel i Primera Fira. A la plaça d'Espanya, ball de bot per les agrupacions locals «Aires del Pla Lluçmajorer» dirigida per Pere Antich i Escola de Dansa de Lluçmajor dirigida per Bartomeu Bergas, a més del públic en general.

3 d'octubre. 75è aniversari de la concessió del títol de ciutat de Lluçmajor. A la plaça d'Espanya, ball de bot per les agrupacions locals Aires del Pla Lluçmajorer, Escola de Dansa de Lluçmajor i Grup de Joves Balladors, a més del públic en general.

1992

29 d'agost. Festes Son Bieló. S'Estanyol de Migjorn. Folklore Mallorquí. Ball de bot per l'agrupació «Aires des Pla Lluçmajorer» dirigida per Pedro Antich.

29 de setembre. Festa de Sant Miquel i Primera Fira. A l'Església Parroquial, ofici solemne en honor de sant Miquel i ball de l'Oferta, amb assistència de les autoritats locals.

29 de setembre. Festa de Sant Miquel i Primera Fira. A la plaça d'Espanya, ball de bot per les agrupacions locals «Aires del Pla Lluçmajorer» dirigida per Pere Antich i Escola de Dansa de Lluçmajor dirigida per Bartomeu Bergas, a més del públic en general.

1993

3 de març. Dia de les Illes Balears. Actuació de l'agrupació folklòrica Aires des Pla Lluçmajorer. Plaça Cartoixa. Valldemossa.

23 de juliol. Festes Patronals de Sant Jaume. S'Estanyol de Migjorn. Ball de Bot. Actuarà l'agrupació Aires del Pla Lluçmajorer. Director: Pere Antich. Plaça del Pescador.

25 de juliol. Festes Patronals de Sant Jaume. S'Estanyol de Migjorn. Missa. Ball de l'oferta per l'agrupació Aires del Pla Lluçmajorer i processó d'ofrenes.

7 d'agost. Festes Patronals Santa Càndida. Festa Folklòrica amb l'actuació del grup Aires del Pla Lluçmajorer a la plaça Espanya.

12 d'agost. Festes patronals de Badia Gran i Badia Blava. A la plaça de les Botxes. Balls regionals. Hi actuarà l'Aggrupació Aires del Pla Lluçmajorer. Director Pere Antich.

4 d'octubre. Actuació durant la inauguració del Centro Comercial Alcampo, Marratxí.

16 d'octubre. Festes de la Beata a Palma. Participació a la processó de la colcada.

1994

15 de gener. Fogueró de Sant Antoni. Balls mallorquins a càrrec d'Aires des Pla Lluçmajorer. Parc Municipal de la Torre (Felanitx).

31 de març. Balls mallorquins a l'aeroport de Palma en motiu del vol inaugural entre Ekaterimburgo (Russia) i Palma.

31 de juliol. Festes de Cala Pí, Vallgornera i Es Pas. Balls mallorquins d'Aires des Pla Lluçmajorer.

27 d'agost. Festes de Son Bieló. Folklore Mallorquí. Ball de bot per el Grup «Aires del Pla Lluçmajorer».

29 de setembre. Festa de Sant Miquel i Primera Fira. A la plaça d'Espanya, gran festival de balls regionals, per l'agrupació folklòrica Aires des Pla Lluçmajorer.

2 de desembre. Participació a Lluçmajor per Ruanda. Ajuda'ns a ajudar. Teatre Recreatiu.

1995

14 de gener. Plaça de Sant Bonaventura. Fogueró de Sant Antoni. Balls mallorquins amb Aires des Pla Lluçmajorer.

1 d'abril. Cloenda del Centenari del Naixement de Sor Maria dels Àngels Ginard Martí. Balls mallorquins per les colles de balladors: «Grups de Músics i Joves Balladors», «Escola de Dansa de Lluçmajorer» i «Aires des Pla Lluçmajorer».

22 de maig. Festa a Son Pardo. Balls mallorquins amb Aires des Pla Lluçmajorer.

30 de juny. Festes de Sant Pere del Club Nàutic de S'Estanyol de Migjorn. Balls mallorquins amb Aires des Pla Lluçmajorer.

25 de juliol. Missa en honor de Sant Jaume amb assistència d'autoritats. Ofrenes i ball de l'oferta per l'agrupació Aires del Pla Lluçmajorer.

Del 23 al 27 d'agost. Participació al festival *Danz-un Speelkring Trachtenfest* a diferents ciutats d'Alemanya: Hermannsburg Hamburgo, Hannover, Celle, Monstar i Soltau.⁹

1996

6 d'abril. Ballada popular a sa Plaça de Porreres. Actuaran Aires des Pla Lluçmajorer, Agrupació Sa Torre de Manacor, Sa Revetla de Son Ferriol i S'Estol Porrerenc.

8 de juliol. Inscripció en el registre d'associacions culturals de les Illes Balears.

4 d'agost. Festes de Cala Pi, Vallgornera i Es Pas. Entrega de premis. Balls mallorquins amb el grup «Aires des Pla», dirigit per Pere Antich.

Del 14 al 18 d'agost. Participació a la festa organitzada per l'agrupació Sadezcoki de la ciutat de Nowy Sacks (Polònia).¹⁰

20 d'octubre. Participació a la I Diada de Balls Mallorquins a l'Aquacity (Arenal).

1997

25 de juliol. Festes Patronals de Sant Jaume. S'Estanyol de Migjorn. Missa amb ofrenes i ball de l'oferta per l'agrupació Aires del Pla Lluçmajorer. A la plaça del Pescador, Festa Folklòrica amb els grups Aires des Pla Lluçmajorer i Luneburguer Heide (Alemanya).

26 de juliol. Plaça de Porreres. Mostra a càrrec del grup Luneburguer

⁹ Aquest festival va comptar amb la participació de 48 agrupacions de ball, de regions alemanyes de Baviera, Hannover, Hamburg, la Selva Negra i també de Suècia, Polònia, Grècia, Noruega... Aires del Pla Lluçmajorer era l'únic representant de tot l'Estat espanyol i va obtenir un gran èxit, per això el batle i l'agrupació de Hermannsburg convidaren l'agrupació lluçmajorera a participar en una propera edició. Concretament l'agrupació hi tornà participar l'any 2008.

¹⁰ Durant el festival *Danz-un Speelkring Trachtenfest 1995*, l'agrupació polonesa va convidar Aires des Pla Lluçmajorer a participar en aquesta festa folklòrica. L'any 2008 l'agrupació lluçmajorera hi tornà participar.

Heide (Alemanya). Ballada amb els grups Aires des Pla Lluçmajorer, Caraumbau i S'Estol Porrerenc.

10 d'agost. Festa Folkòrica amb les agrupacions Aires des Pla Lluçmajorer i Sadezcoki (Polònia) a la plaça d'Espanya.

24 d'agost. Festes de Son Bieló. Balls mallorquins amb Aires del Pla Lluçmajorer.

10 de setembre. Creació de l'Associació Cultural Aires des Pla Lluçmajorer.

1998

16 d'agost. *Fiestas de Verano Las Palmeras. Bailes mallorquines.*

25 de setembre. Festa a Gràcia. I Trobada de grups de ball mallorquí amb els grups Aires des Pla Lluçmajorer, Aires de Sa Barraca, Capocorb, Castanyetes en Festa, Escola de Dansa de Lluçmajor, Escola de Ball de Bot Col·legi Sant Vicenç de Paül, Espirafoc, Músics i Joves Balladors de Lluçmajor, Ran de Mar, Sarau i Festa i Flor d'Ametller.

27 de novembre. Fogueró de Santa Caterina. A la plaça Espanya. Amb l'actuació dels grups: Aires des Pla Lluçmajorer, Flor d'Ametller, Músics i Joves Balladors, Sonadors de Lluçmajor, Capocorb, Espirafoc. Organitza: Lluçmajor Associació Cultural (LLAC).

1999

6 de juny. Fires i Festes de Primavera 1999. Participació a la desfilada de comparses.

25 de juliol. Festes de Sant Jaume. S'Estanyol de Migjorn. Missa en honor de Sant Jaume amb l'assistència d'autoritats. Ofrenes i ball de l'oferta per l'agrupació Aires del Pla. Ball de bot. A la plaça del Pescador, actuació de l'agrupació Aires del Pla.

8 d'agost. Ball de bot amb l'agrupació Aires des Pla Lluçmajorer. A la plaça d'Espanya.

22 d'agost. *Fiestas de Verano Las Palmeras. Bailes mallorquines.*

2000

27 de maig. IV Festival Folkloric d'Eivissa i Formentera. Esglesia de Sant Antoni de Portmany. Actuació de l'agrupació folklorica Aires des Pla Lluçmajorer.

20 d'agost. *Fiestas de las Palmeras. Bailes mallorquines «Aires del Pla Lluçmajorer».*

26 d'agost. Festes a Randa. Balls mallorquins a càrrec d'Aires des Pla de Lluçmajor.

27 d'agost. Festes de Cala Blava. Ball de bot amb l'agrupació Aires del Pla Lluçmajorer.

29 de setembre. 454a edició Fires. Festa de Sant Miquel i Primera Fira. Balls mallorquins a la plaça d'Espanya, amb l'agrupació Aires des Pla, dirigida per Pere Antich.

30 de setembre. Participació a l'Homenatge a Miquel Janer. Teatre Recreatiu.

21 d'octubre. Lluçmajor 2000. Ballada popular amb els grups locals Flor d'Ametller, Espirafoc, Músics i Joves balladors, Aires del Pla i Capocorb i Herbes Dolces.

2001

20 de juliol. Festes patronals de Sant Jaume. S'Estanyol de Migjorn. A la plaça del Pescador, actuació de l'agrupació Aires des Pla Lluçmajorer, dirigida per Pere Antich.

21 d'octubre. Lluçmajor 2001. Ballada popular amb els grups locals: Flor d'Ametller, Espirafoc, Músics i Joves Balladors, Aires del Pla, Capocorb i Xaloc.

2002

1 de setembre. Festes de Cala Blava. Balls mallorquins amb l'agrupació Aires des Pla.

29 de setembre. Fires. Festa de Sant Miquel i Primera Fira. Ball de bot a la plaça d'Espanya, amb l'agrupació Aires del Pla Lluçmajorer, dirigida per Pedro Antich.

3 d'octubre. Declaració de l'Associació Aires des Pla Lluçmajorer d'interès municipal i inscripció en el registre d'entitats de Lluçmajor.

19 d'octubre. Lluçmajor 2002. Ballada popular amb els grups locals Flor d'Ametler, Músics i Joves Balladors, Aires del Pla i Capocorb i Música Nostra.

2003

27 de juliol. Festes Patronals de Sant Jaume. S'Estanyol de Migjorn. A la plaça del Pescador, balls mallorquins amb l'agrupació Aires de Pla, dirigida per Pere Antich.

2004

15 de gener. Mostra de balls mallorquins amb l'agrupació folklòrica Aires des Pla Lluçmajorer. Centre de Formació Ses Cases de Mestres. Santa Maria del Camí.

1 d'agost. Festes de Son Bieló. Balls folklòrics a càrrec de l'agrupació Aires del Pla Lluçmajorer, dirigida per Pere Antich.

29 de setembre. Festa de Sant Miquel i Primera Fira. Plaça d'Espanya. Actuació de l'agrupació folklòrica Aires des Pla Lluçmajorer.

2005

13 de març. Inauguració del local de la tercera edat de Bahía Grande.

25 de juliol. Festes de Sant Jaume. Missa en honor a Sant Jaume, amb assistència de les autoritats. Ofrenes i ball de l'oferta per l'agrupació Aires des Pla. A la plaça del Pescador, balls mallorquins amb l'agrupació Aires des Pla, dirigida per Pere Antich.

12 d'octubre. Fires. Homenatge a Tomeu Bergas i Joana Bergas. Actuacions de Tomeu Penya, Aires des Pla i Arrels Lluçmajoreres. Teatre Principal.

2006

2 de setembre. XXIV Festa Cultural Mallorquina a Son Ferriol. Acte d'homenatge a Catalina Riutort «Sa Madona». Actuació dels grups Revetla de Sant Antoni, Aires d'Andratx, Balladors de Lluc, Aires des Pla Lluçmajorer i Festa Pagesa.

2007

25 de juliol. Festes de Sant Jaume. Missa en honor a Sant Jaume, amb assistència de les autoritats. Ofrenes i ball de l'oferta per Festes de Sant Jaume. A plaça del Pescador, balls mallorquins amb l'agrupació Aires des Pla, dirigida per Pere Antich.

5 d'agost. Festes de Cala Pi, Vallgornera i Es Pas. Actuació folklòrica de l'agrupació Aires des Pla Lluçmajorer.

12 d'agost. Festes patronals de Santa Càndida. Balls mallorquins a la plaça d'Espanya, amb l'actuació de l'agrupació Aires des Pla Lluçmajorer, dirigida per Pere Antich.

20 de desembre. Presentació del llibre *Les possessions de Mallorca* (vol. I i II). Celler de Ca s'Hereu. Intervendran Antoni Gorriás i l'autor, Tomàs Vibot.

2008

9, 16, 23, 28 i 30 de maig. I Cicle de Conferències de Cultura Popular i Tradicional a Lluçmajor: Les glosses, un món apassionant, a càrrec de Felip Munar, professor de la UIB; Les llegendes de Mallorca: el rei, el pagès, l'àngel i el dimoni, a càrrec de Tomàs Vibot, escriptor; Les danses rituals a Mallorca, a càrrec de Francesc Vallcaneras, folklorista; Les rondalles, a càrrec de Josep Antoni Grimalt, professor de la UIB; La nostra cuina d'estiu, a càrrec de Antònia Serrano, cuinera. Claustre de Sant. Bonaventura.

3 d'agost. Festes de Son Bieló. Poliesportiu. Balls mallorquins amb l'agrupació folklòrica Aires del Pla Lluçmajorer.

8 d'agost. Festes de Santa Càndida. Jornada de Portes Obertes a la Residència d'Ancians. Balls mallorquins amb l'agrupació folklòrica Aires des Pla Lluçmajorer.

10 d'agost. Festes de Badia Gran i Badia Blava. Plaça de l'Almirall Joan de Borbó. Ball de bot amb l'actuació de l'agrupació folklòrica Aires del Pla Lluçmajorer.

29 de setembre. Dia de Sant Miquel i Primera Fira. Passeig de Jaume III. Actuació de l'agrupació folklòrica Aires des Pla Lluçmajorer. Ball de l'Oferta a Sant Miquel.

Dies 10, 15, 17 i 21 de novembre. Cicle de conferències i itinerari: El Rei en Jaume, un heroi històric, un heroi de llegenda; El rei En Jaume i la seva dimensió llegendària; El camí del rei En Jaume: d'Andratx a Ciutat; La petja llegendària del rei En Jaume a Mallorca i a Ciutat. A càrrec de Caterina Valriu, professora de la UIB, i Tomàs Vibot, especialista en itineraris històrics i literaris. Claustre de Sant. Bonaventura.

15 de desembre. Presentació dels actes del 50è aniversari de l'agrupació folklòrica Aires des Pla Lluçmajorer. Celler del Col·legi Sant Bonaventura.

2009 (50è aniversari)

30 de gener. Presentació del llibre *Jo vull esser glossador*, a càrrec del seu autor, Felip Munar, i de Jordi Cloquell «Artiller».

Dies 8, 15 i 22 de maig. II Cicle de Conferències de Cultura Popular i Tradicional a Lluçmajor: Història dels gegants festius a Mallorca. Des del segle XVII a l'actualitat, a càrrec de Pau Tomàs Ramis, investigador; En Tià de sa Real: personatge de llegenda, a càrrec de Josep A. Grimalt Gomila, professor de la UIB; Evolució de la cançó i la música popular, a càrrec de Miquela Lladó, cantant; Les cançons d'amor i sexe del camp de Mallorca, a càrrec de Gabriel Janer Manila, escriptor. Claustre de Sant. Bonaventura.

13 de juny. X Trobada d'Associacions de Persones Majors de Lluçmajor. Parròquia de Lluçmajor. Missa, actuació de la coral i balls mallorquins a càrrec d'Aires des Pla.

24 de juny. En sessió ordinària del Ple de l'Ajuntament de Lluçmajor es va aprovar per unanimitat concedir un reconeixement a Pedro Antich Pons i a la seva esposa Maria Ferrer Torrens, amb motiu de la celebració del cinquantenari de l'Agrupació Folklòrica.

25 de juliol. Església de Sant Jaume. Missa. Ball de l'Oferta amb l'agrupació folklòrica Aires des Pla Lluçmajorer. Plaça del Pescador. Balls mallorquins amb l'agrupació folklòrica Aires des Pla Lluçmajorer.

4 d'agost. Vetllada a la fresca: Llegendes de Mallorca, a càrrec de

Caterina Valriu, professora de la UIB, i Tomàs Vibot, escriptor. Al pati del Claustre de Sant Bonaventura.

5 d'agost. Vetllada a la fresca: El canvi climàtic i els seus impactes a Lluçmajor, a càrrec de Climent Ramis, professor de Meteorologia. Claustre de Sant Bonaventura.

9 d'agost. Acte de reconeixement a Pedro Antich i Maria Ferrer, amb entrega de l'estàtua de Jaume III.¹¹ Actuació de balls mallorquins. Claustre de Sant Bonaventura.

30 d'agost. Balls mallorquins a Son Bieló, amb Aires des Pla Lluçmajorer.

4 d'octubre. Participació a la VIII Trobada de Gegants a Lluçmajor. Passeig Jaume III.

10 d'octubre. Fires. Actuació de l'agrupació Aires des Pla Lluçmajorer. Passeig Jaume III.

11 d'octubre. Casal de Joves. Espectacle de teresetes: Fantasies i llegendes del rei En Jaume, a càrrec de Teresetes Migjorn.

Del 16 al 19 d'octubre. Fires. XXX Mostra Lluçmajorera. Participació amb un estand.

23 d'octubre. Claustre de Sant Bonaventura. Conferència amb imatges: Conèixer Lluçmajor, a càrrec de Pau Tomàs Ramis, expert en cultura popular.

Dies 29 i 30 d'octubre. Taller: Tècniques de glosat amb Felip Munar i Munar.

2010

Del 24 d'abril al 8 de maig. Exposició Editorial Moll. 75 anys treballant per la cultura a Mallorca. Col·labora: Consell de Mallorca. Claustre de Sant Bonaventura.

24 d'abril. Contada de rondalles: L'amo de So Na Moixa i Es ciurons que tornaren minyons, a càrrec d'Antònia Font Jordà, rondallaire. Presentació de les *Rondaies Mallorquines* en CD, enregistrades el 1959 per Francesc de Borja Moll, a càrrec de Francesc Moll, editor. Claustre de Sant Bonaventura.

3 d'agost. Festes de Santa Càndida. Vetllada a la fresca: Astronomia a la cultura popular, a càrrec de Lluc Mas Pocoví, membre de l'Observatori Astronòmic de Mallorca.

¹¹ El Reglament de concessió d'honors i distincions de l'Ajuntament de Lluçmajor (BOIB 124, de 18 d'agost de 2015) estableix, en els articles 22 a 24, els requisits per concedir l'Estàtua de Jaume III a aquelles persones físiques i les entitats que, per la seva labor cultural, esportiva, econòmica, social, etc., contribueixin o hagin contribuït al poble de Lluçmajor.

6 d'agost. Festes de Santa Càndida. Jornada de portes obertes a la Residència d'Ancians. Concert del cor La Flor de l'Avior i balls mallorquins amb Aires del Pla Lluçmajorer.

8 d'agost. Festes de Santa Càndida. Claustre de Sant Bonaventura. Actuació de l'agrupació folklòrica Aires del Pla Lluçmajorer.

Dies 22 i 29 d'octubre, i 5 i 12 de novembre. III Cicle de Conferències de Cultura Popular i Tradicional a Lluçmajor: Possessions de Mallorca, a càrrec de Gaspar Valero Martí, historiador; Els jocs populars tradicionals a les Balears, a càrrec de Francesc Amengual, llicenciat en Educació Física; El paisatge de l'Arxiduc, a càrrec de Nicolau S. Cañellas Serrano, estudiós de l'Arxiduc; La fantasia i la màgia a les rondalles mallorquines, a càrrec de M. Magdalena Gelabert Miró, filòloga. Claustre de Sant. Bonaventura.

2011

Dies 1, 8 i 15 d'abril. IV Cicle de Conferències de Cultura Popular i Tradicional a Lluçmajor: Els refranys i la salut, a càrrec d'Antoni Lull Martí, lingüista; Etnologia i oficis tradicionals de la Serra de Tramuntana: carboners, calciners, cases de neu, a càrrec de Gaspar Valero i Martí, historiador; La divertida història dels escuts dels pobles de Mallorca, a càrrec de Pere Morey i Servera, escriptor. Claustre de Sant. Bonaventura.

11 de maig. Participació a la Mostra de balls mallorquins a la «Festa Mallorca m'agrada», organitzada per l'Obra Cultural Balear. Plaça Espanya, Lluçmajor.

24 de juliol. Església de Sant Jaume. Missa. Ball de l'Oferta amb l'agrupació folklòrica Aires des Pla Lluçmajorer. Plaça del Pescador. Balls mallorquins amb l'agrupació folklòrica Aires des Pla Lluçmajorer.

11 d'agost. Balls mallorquins amb l'agrupació folklòrica Aires des Pla Lluçmajorer Claustre de Sant Bonaventura.

2012

Dies 27 d'abril, 4 i 12 de maig. V Cicle de Conferències de Cultura Popular i Tradicional a Lluçmajor: Gloses i cançons: erotisme i sexualitat en el nostre cançoner i en els glosadors, a càrrec de Felip Munar, professor de la UIB; Llegendes artúriques i la Fada Morgana a la literatura, llegendes i rondalles de Mallorca, a càrrec de Pau Tomàs, investigador de cultura popular; Palma a través de les rondalles, dites i coverbos, a càrrec de Tomàs Vibot, escriptor. Claustre de Sant Bonaventura.

29 de setembre. Mostra de balls mallorquins amb Aires des Pla Lluçmajorer a la plaça Espanya de Lluçmajor.

14 de desembre. Presentació del llibre *Els formatges tradicionals de les Illes Balears*, de Llorenç Payeras i Jaume Falconer. Claustre de Sant Bonaventura.

2013

25 de juliol. Església de Sant Jaume. Missa. Ball de l'Oferta amb l'agrupació folklòrica Aires des Pla Lluçmajorer. Plaça del Pescador. Balls mallorquins amb l'agrupació folklòrica Aires des Pla Lluçmajorer.

7 d'agost. Vine a conèixer el llibre *Uep! Com anam?*, a càrrec dels presentadors d'aquest programa d'IB3.

9 d'agost. Festes de Santa Càndida. Jornada de portes obertes a la Residència d'Ancians. Concert del cor La Flor de l'Avior, balls mallorquins amb l'agrupació folklòrica Aires del Pla Lluçmajorer.

11 d'agost. Festes de Santa Càndida. Balls mallorquins amb l'agrupació folklòrica Aires des Pla Lluçmajorer. Claustre de Sant Bonaventura.

2014

8 d'agost. Festes de Santa Càndida. Jornada de portes obertes a la Residència d'Ancians. Concert del cor La Flor de l'Avior, balls mallorquins amb l'agrupació folklòrica Aires del Pla Lluçmajorer i actuacions d'artistes locals.

10 d'agost. Festes de Santa Càndida. Claustre de Sant Bonaventura. Actuació de l'agrupació folklòrica Aires des Pla Lluçmajorer, acompanyada dels Balladors de Lluç.

4 d'octubre. LLUCMAFOLKDANCE Festival. Balls a càrrec de Rosa de Bulgària, Ansambul Tanec de Londres, Virgen de la Fuent Santa (Múrcia), Escola de ball Calabruix i Aires des Pla Lluçmajorer. Plaça d'Espanya de Lluçmajor.

7 d'octubre. Participació a la Trobada de Gegants de Lluçmajor. Passeig Jaume III.

2015

3 de gener. Clausura del bicentenari del naixement de sor Maria Rafaela, fundadora de les Missioneres dels Sagrats Cors. Missa a la Parròquia de Sant Miquel, presidida pel Bisbe de Mallorca. Cercavila i Ball de l'Oferta a càrrec de l'Agupació Folklòrica Aires des Pla Lluçmajorer i l'Escola de Ball de Bot Calabruix.

7 d'agost. Festes de Santa Càndida. Jornada de portes obertes a la Residència d'Ancians. Balls mallorquins amb l'agrupació folklòrica Aires del Pla Lluçmajorer i altres actuacions.

9 d'agost. Festes de Santa Càndida. Balls mallorquins amb Aires

des Pla Lluçmajorer. Claustre de Sant Bonaventura.

29 de setembre. Ofici solemne en honor de sant Miquel, patró de Lluçmajor. Ball de l'Oferta amb l'acompanyament dels Xeremiers de sa Marina. Església parroquial.

11 d'octubre. Participació a la Trobada de Gegants de Lluçmajor. Passeig Jaume III.

2016

29 de setembre. Ball de l'oferta en honor de sant Miquel a la Parròquia de Lluçmajor. Balls mallorquins davant l'Ajuntament.

2017

10 d'agost. Festes de Santa Càndida. Jornada de portes obertes a la Residència d'Ancians. Balls mallorquins amb l'agrupació folklòrica Aires del Pla Lluçmajorer i altres actuacions.

8 d'octubre. Participació a la XVII Trobada de Gegants. Lliurament de la distinció dels Geganters de Lluçmajor a Pedro Antich Pons, per la seva dedicació al ball mallorquí.

13 d'octubre. Mostra de balls mallorquins. Grups de Lluçmajor. CEIP Jaume III.

2018

28 de juliol. Missa i Ball de l'oferta en honor a Sant Jaume amb l'agrupació folklòrica Aires des Pla Lluçmajorer, a l'església de s'Estanyol de Migjorn.

29 de setembre. Parròquia de Lluçmajor. Missa i Ball de l'oferta en honor de sant Miquel amb l'agrupació folklòrica Aires des Pla Lluçmajorer.

2019

5 d'abril. Mallorca World Folk Festival. Actuacions d'Aires des Pla Lluçmajorer, Ben Ballat, Calabruix, Castanyetes en Festa, Dit i Fet, i Xeremiers de sa Marina. Plaça Espanya.

24 de maig. Ple de l'Ajuntament de Lluçmajor. Concessió per unanimitat de l'Espigolera a Pedro Antich Pons, fundador i director de l'agrupació folklòrica Aires des Pla Lluçmajorer.¹²

25 de maig. Plaça de l'Amirall Joan de Borbó de Badia Gran. III

¹² El Reglament de concessió d'honors i distincions de l'Ajuntament de Lluçmajor (BOIB 124, de 18 d'agost de 2015) estableix, en els articles 10 a 13, els requisits per concedir l'Espigolera a aquelles persones, físiques o jurídiques, que hagin realitzat accions que redundin en benefici del municipi o que tinguin una especial ressonància o mèrit fora d'aquest.

Mostra de Ball de bot i Xeremiers de Badies amb els grups llucmajorers Aires des Pla Lluçmajorer, Ben Ballat, Calabruix, Castanyetes en Festa i Dit i Fet, i els Xeremiers de sa Marina i de s'Arenal.

11 de juny. Presentació del llibre *L'ensaïmada: l'espiral de plaer*, a càrrec de l'autor, Tomàs Vibot, i el presentador, Jaume Lladó (OCB Campos). Al final, degustació d'ensaïmada, cortesia de Pastisseria Ramis. Claustre de Sant Bonaventura.

17 d'agost. Acte de celebració del 60è aniversari de l'agrupació folklòrica Aires des Pla Lluçmajorer. Claustre de Sant Bonaventura.

29 de setembre. 473a edició de les Fires. Dia de Sant Miquel. Celebració de l'eucaristia en honor de sant Miquel, patró de Lluçmajor. La presidirà Mn. Eugeni Rodríguez, rector, en el seu comiat del càrrec. Ball de l'Oferta amb els Cavallets Cotoners, les agrupacions Aires des Pla Lluçmajorer, Calabruix i Dit i Fet, amb els Xeremiers de sa Marina.

30 d'octubre. Comiat de les Germanes de la Caritat de Sant Vicenç de Paül del seu convent de Lluçmajor. Durant la missa, ball de l'oferta amb Aires des Pla Lluçmajorer. Parròquia de Lluçmajor.

2020

29 de febrer. Dia de les Illes Balears. Mostra de ball popular amb les agrupacions Aires des Pla Lluçmajorer i Calabruix. Claustre de Sant Bonaventura.

Bibliografia

Ajuntament de Lluçmajor. Regidoria de Cultura. Programes de festes 1960-2020.

Arxiu de la família Antich-Ferrer. Programes de festes i cartells 1960-2020.

SALVES COM A EXPRESSIÓ DE JOIA I FESTA: EL CAS DE LES ESCOPETADES DE PASQUA A LLUCMAJOR

Joan Antoni Ballester Coll

Processó de l'Encontrada. Lluçmajor 2009¹

1. Introducció

Aquesta comunicació pretén realitzar una aproximació al fenomen de les salves com a expressió de joia i festa, per emmarcar i conèixer amb més profunditat l'esdeveniment que cada any es du a terme a Lluçmajor el matí de Pasqua, quan un grup de disparadors omplen de soroll i pólvora la processó de l'Encontrada. Per fer-ho hem resseguit les notícies que fan referència al so de les salves i a l'ús d'armes de foc en context festiu, a fi de poder establir les característiques i les implicacions socials d'aquesta sonoritat.

Ens han interessat especialment els documents de censura que, especialment en el segle XVI, mostraven la incomoditat de l'Església envers les armes. A més, hem fet una revisió dels textos de G. Llompart² i Antoni M. Alcover³ en què descriuen aquesta festa. Per acabar ens aproparem a la festa lluçmajorera i, mitjançant algunes entrevistes als disparadors, intentarem mostrar el valor històric i patrimonial d'aquesta.

1 Joan Antoni Ballester Coll (Canal de YouTube) <<https://www.youtube.com/watch?v=c-81FXpGjRU&t=502s>> [Consulta: 6-9-20]. Presa de les imatges: Joan Barceló Tous.

2 LLOMPART, G. (1982). «La llamada "Procesión del Encuentro" en la isla de Mallorca y la filiación medieval del folklore postridentino» A: *Religiosidad Popular: Folklore de Mallorca, folklore de Europa*. Palma: Olañeta Editor.

3 ALCOVER, A. M. (1956 [1915]). *Corema Setmana Santa i Pasco*. Palma: Editorial Moll.

2. L'ús protocol·lari de les salves

El concepte modern d'arma té el seu origen en la invenció de la pólvora, que sembla que va estar relacionada amb usos medicinals⁴ i que la seva arribada a Europa s'esdevingué a la primera meitat del segle XIII.⁵ Té especial interès el següent fragment extret de la Crònica de Pere el Cerimoniós, on apareix una de les primeres referències a una acció d'artilleria naval a Europa en la descripció d'una batalla de la guerra dels dos Peres davant el port de Barcelona.

Y encara faeren acostar a poch a poch com mils pogueren a la dita nau nostra, la major y mes grossa nau de aquelles del dit rey de Castella, ab un gran trabuch que hagueren fet, lo qual estava en la popa per tirar contra la nostra nau, y la nostra nau despera una bombardarda y feri en los castells de dita nau de Castella.⁶

El fet d'incorporar armes d'artilleria a sobre d'una nau va possibilitar la creació d'un codi comunicatiu que fins aleshores només havia pogut ser visual, mitjançant l'ús de banderes o altres senyals, i que ara podia ser auditiu. Això va permetre la comunicació entre naus a més distància, o entre una nau i un port sense que la nau hagués d'arribar a la boca del port per anunciar la seva intenció d'atracar. Aquestes salves comunicatives a poc a poc van assumir una funció de salutació, és a dir, de joia davant l'arribada d'un personatge important o un moment protocol·lari destacat. Fernando Ramos (2014, 21-22) ens apropa al fet de les salves de salutació en un treball sobre els protocols de la Marina:

El saludo que se hace con el cañón es el ordinario y regular. Se dispara un cierto número de cañonazos —siempre impar y variable, llegando hasta el 21, e incluso hasta el 101—, que son siempre devueltos, tiro por tiro. [...] Las salvas se ejecutan mediante el disparo de un determinado número de cañonazos sin proyectiles, sólo la carga propulsora, y constituye una señal de bienvenida, saludo, expresión de júbilo, conmemoración de grandes acontecimientos. Esta práctica se remonta a la aparición de las primeras armas de artillería y se prolongó durante mucho tiempo transformándose en costumbre obligatoria, que se extendió también a

4 CHASE, Kenneth (2003). *Firearms: A Global History to 1700*. Cambridge University Press.

5 FERNÁNDEZ CONDE, F. J. (2004). *La España de los Siglos XIII al XV: Transformaciones el feudalismo tardío*. Nerea.

6 PERE EL CERIMONIÓS. (1885 [1383]). *Crònica del Rey d'Aragó En Pere IV lo cerimoniós, o del punyalet escrita per lo mateix monarca*. Barcelona. Imprempta la Renaixensa, p. 253. <[https://ca.m.wikisource.org/wiki/Llibre:Crònica_del_rey_d%27Arago_en_Pere_IV_\(1885\).djvu](https://ca.m.wikisource.org/wiki/Llibre:Crònica_del_rey_d%27Arago_en_Pere_IV_(1885).djvu)> [Consulta: 7-9-20]

la Marina, la que executaba las salvas cuando un barco se aproximaba a un puerto amigo o neutral o se cruzaba con otro durante la navegación, evidenciando la ausencias de intenciones ofensivas. Ese es el origen que le atribuyen a este uso en el mundo anglosajón.

El *Noticiari de Mallorca*⁷ conté un fragment escrit per Joan Valldaura que relata l'arribada de l'emperador Carles V a Mallorca de camí a la que seria coneguda com la Jornada d'Alger, una expedició contra la pirateria al nord d'Àfrica. En el següent fragment Valldaura narra la sonora arribada del monarca.

essent ja dos hores de dia se mostraren al Cap Blanc 42 galeres a l'encontre de los quals ana lo virey de Cicilia [...] Tots tirant molta artilleria, la capitana de sa magestat tira un tir y essent 3 o 4 milles del moll de ciutat comença a tirar tots los tirs que tenia i la capitana de sa magestat ne tira molts... Es la mes noble cosa de veure.

En els segles posteriors es va anar definint un codi de salves d'artilleria per a les arribades de les naus que segurament devia variar a cada port. A les Cròniques de Bruniquer s'explica com era aquest codi al port de Barcelona a principis del segle XVII.

Excepte que arribàs el rei o el príncep, havien de saludar primer els que arribaven navegant i la ciutat els responia. Als que no respectaven el protocol la ciutat els podia tancar les portes —i estendre l'avís a tota la costa— impedit l'abastiment d'aigua i aliments, no deixant baixar ningú de les naus, o fins tirar amb bala. En diverses ocasions s'imposa als descortesos que facin els deures i tornin a entrar com cal: «A 24, de Setembre 1598, vingueren galeras, y no saludaren, y los consellers feren tancar los portals, y jatsie que s'escusavan que dexavan de saludar per la mort del rey, no ls fou admesa la excusa, y així se'n pujaren a alta mar, y al tornar saludaren». Més casos: el 28 de maig de 1591, en rèplica al lloctinent d'Andrea Doria que, arribant amb les seves galeres, no va voler saludar, el Consell de la ciutat discuteix i decideix «tirar-los amb bala»; el 14 de desembre de 1596, en canvi, la Ciutat respon «amb quatre peces» a un estol de vint galeres que havien saludat, «tres per compte de tornar la salut» i la quarta perquè portaven el nou virrei de Catalunya.⁸

7 ARXIU CAPITULAR DE MALLORCA CC 3417 f.2. «Memòria de Joan Valldaura, custos de la Sagristia, sobre l'estada de Carles V a 1541».

8 ILLA SENDRA, J. R. (2014). «El sistema de senyals de la torre de Montjuïc». A: *Barcelona Quaderns d'Història*, 21, p. 139-152. Vegeu nota 30. <[63](https://www.google.es/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjxPMvdmNzsAhXMDWMBHUBMAGwQFjABegQIBRAC&url=https%3A%2F%2Fwww.raco.cat%2Findex.php%2FBFCNQuadernsHistoria%2Farticle%2Fdownload%2F305502%2F395327&usg=AOvVaw2ay46TU4I1ALWaE0gzE1H_> [Consulta: 30-10-20]</p>
</div>
<div data-bbox=)

3. L'ús festiu de les salves

La festa, segons Mircea Eliade (2017 [1957]), és el sorgiment d'un moment excepcional enmig de l'horitzontalitat homogènia del temps ordinari. Aquesta excepcionalitat recau en la revivència cíclica d'un fet mític. Des d'antic, les societats han cercat la manera d'assenyalar aquests moments d'entre el calendari de dies feiners i ho han fet per les diferents vies que la nostra percepció ens permet. Per exemple, els dies de festa són assenyalats pels sentits del gust i de l'olfacte mitjançant àpats especials, més substanciosos i generosos que en els dies feiners. Algunes festes tenen, fins i tot, uns menjars que les representen, com ara el rosari per la festa de Tots Sants, l'ensaïmada de tallades dels Darrers Dies, la llonganissa torrada per la festa de Sant Antoni o el frit del Diumenge de Pasqua. De la mateixa manera hi ha elements visuals que són característics del temps de festa, com ara els paperins, la bandera sobre un campanar o la decoració floral dels carrers el dia del Corpus.

Entrant en el terreny que ens ha d'ocupar, posam l'atenció en els aspectes sonors que ens ajuden a reconèixer els moments festius o de celebració: la cercavila d'una colla de xeremiers, el repic de les campanes o les traques i els castells de focs artificials, entre altres, són sons que compleixen la funció d'anunciar la festa o una part d'ella,⁹ i ho fan per l'associació cultural que s'ha creat al voltant del so. Així mateix, però, per tal de resultar eficients, és necessari que aquests sons acompleixin algunes altres característiques, com ara un timbre i un volum que els faci fàcilment audibles.

A més, a l'hora de parlar del paisatge sonor de les festes, cal tenir en compte que, com a excepcionalitat del temps ordinari, la festa és transgressió i canalització de la desobediència, de la delinqüència i de la violència en general. Per això, d'entre el brogit festiu cal destriar les sonoritats institucionals, controlades i gestionades per l'organització de l'esdeveniment, de les sonoritats espontànies produïdes pel sentiment de transgressió. En una festa institucional com ara el cas de Sant Antoni sonen els sons de la institució, com poden ser els repics de campanes, però a certa hora de la nit, la transgressió es farà audible en forma de gloses punxants sorgides de manera espontània.¹⁰

⁹ Els casos de la colla de xeremies o el repic de les campanes són sons que tenim associats a l'inici de la jornada festiva, mentre que les traques o els focs artificials són propis dels finals de les festes.

¹⁰ AYATS ABEYA, J. «Cantar allò que no es pot dir: Les cançons de Sant Antoni a Artà, Mallorca». A: *TRANS: Transcultural Music Review*. N. 14, 2010.

Un altre element característic del carnaval que ha acostumat a ser permès en el marc de les festes carnavalesques és la violència. A les festes de Sant Antoni a Artà del segle xx s'han tolerat certes formes d'expressió de l'agressivitat i recerca del perill més o manco suaus i ritualitzades. Per exemple, l'enrenou que feien els nins i nines de la vila durant la *vuitada* —sobretot el dissabte de la festa al matí— pot ser considerat una forma de violència tolerada en el marc de la festa. De fet, per aquestes dates els infants acostumaven a sortir als carrers amb corns i picarols interrompent la tranquil·litat dels veïnats.¹¹

Jaques Attali (1977, 52-53) analitza aquesta funció transgressora del renou i la relaciona amb el seu valor econòmic, institucional i com a eina de poder.

[...] La música es creadora de orden político porque es forma menor de sacrificio. En el espacio de los ruidos, significa simbólicamente la canalización de la violencia y de lo imaginario, la ritualización de un homicidio que sustituye a la violencia general, la afirmación de que es posible una sociedad, sublimando los imaginarios individuales. Esta función de la música se disolverà poco a poco cuando cambie el lugar de la música, cuando se la escuche en silencio y se cambie por dinero. [...] Por una parte, el ruido es en sí violencia: molesta. Hacer ruido es romper una transmisión, desconectar, matar. Por otra parte, la música es simulacro de canalización del ruido e imagen de sacrificio. Es, pues, sublimación exacerbación de lo imaginario, al mismo tiempo que creación de orden social y de integración política.

Si les bandes de música o les colles de xeremiers han estat senyals acústics de la festa al servei de les institucions governamentals i les campanes han estat al servei de l'Església, els fusells, arcabussos i altres armes de foc han proporcionat al poble, proper a la pagesia i per tant també a la caça, l'eina necessària per assenyalar a la seva manera les festes.

No tenim constància dels primers usos per part de la població del fusell com a element de la sonoritat festiva, però sabem que el foc havia tingut, des del segle xv, una presència important a les festes religioses. J. Bertran (2009) recopila algunes dades de festes amb presència del foc, com ara la que en 1436 es va produir a Tarragona en el context hagiogràfic de Sant Miquel. L'acció de l'arcàngel matant el dimoni se situa entre focs i dispars, una espècie de caos amb què es volia representar l'infern.

11 VIVES RIERA, A. (2012). *Viure, escriure i reviure la festa: Una història cultural de la celebració de Sant Antoni a Artà durant el segle xx*. Edicions Documenta Balear, p. 79.

Tal vegada la prova més ferma de l'ús de les armes de foc en celebracions festives la trobam en el seguit de textos que, al llarg dels segles XVI i XVII, censuren i prohibeixen l'ús d'aquestes armes. En un *Sacerdotale* lleidatà de 1567 hi trobam una referència pròpia al pensament tridentí del moment, en què se censuren algunes activitats «indecents» dins les esglésies.

com estigue escrit: Ma casa, casa d'oracio sera nomenada, i conuingue a la casa de Deu la sanvtedat... ueda[m] ques fassen en les sglesies qualseuol genero d'farces, o cançons en romans: saluo los q[ue] los ordinariis aprovara[n], y axi mateix altres recitacions, o representacions, o coses semblants, y no se mescle[n] entre les coses de deu coses profanes encara q[ue] comouen a deuocio. Tambe quolseuol jochs dels quals se sol causar risa axi en les sglesies co[m] en les proffessos y lo desaparar d'les escopetes o arcabuços, o lo tirar cohets, y los lacius balls ab flautes, o tamborinos, o tambors, o cornamuses no co[n]setim ques fassen ni en los portals de les sglesies ni en los cementiris [...].¹²

La censura envers les armes de foc sorgeix d'una doble necessitat. En primer lloc, com ja hem vist, de la necessitat de guardar la decència marcada pel pensament tridentí, però alhora també de la necessitat de controlar l'ús de les armes. Així, un seguit de decrets i pragmàtiques van veure la llum entre els segles XVI i XVII, com per exemple la que el 1559 deia: «Ara ojats queus fan a saber de part de la Real Majestat que ningu gose tenir arcabucet ni escopeta xica ni pedrenyal»¹³, o la Reial Pragmàtica de 1584 «sobre la prohibició dels arcabuzos, pedernals, e altres armes en dita Real Præmatica contengudes».¹⁴

En el tombant de segle els documents censuradors augmenten tant en l'àmbit religiós com en el civil. Un bon exemple és l'«Edicte del modo de estar en la Esglesia ab reuerencia y deuocio»¹⁵ de 1591, on es diu: «Ningú gose ni presumisca entrar en la Esglesia ab gossos, o cans de cassa, ni esparuers, ni altres aucells, ni ab ballestas ni arcabuços, ni escopetas, ni pedrenyals, ni altres armes, ni deixarles a la porta de la Esglesia, ni en lo Cementiri»; la «Pragmatica Real sobre la prohibicio de la delacio dels pedrenyals y escopetes de mecha per les Ciutats, Viles, y Llochs del present Regne y sos arrauals de

12 AGUILÓ I FUSTER, M. (1977 [1923]). «Constitucio noua del concili de Tarragona contra los quis passegen en les sglesies, o fan altres coses indecentes en elles». A: *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*. Barcelona: Curial, p. 56.

13 *Ibid.*, p. 426.

14 *Ibid.*, p. 433.

15 *Constitutiones Synodales Vicenses*, Tarragona 1591. A: AGUILÓ I FUSTER, M. (1923), p. 123.

prima nit fins al mati»¹⁶ de 1598, o la «Pragmatica Real concernent la pacificacio, y bon Govern de la present Ciutat y Regne, y la prohibicio de portar escopetes de nit, y tenir y portar espases llargues, feta per lo illustrissim, y Excellentissim senyor Don Iuan de Ribera Patriarcha de Antiochia, Archebisbe de Valencia, Llochtinent y Capita general en lo present Regne de Valencia», publicada el 1602.¹⁷

Si bé les legislacions anteriors fan referència als territoris de València i el Principat, va ser només qüestió de temps que legislacions semblants s'aplicassin a les Illes. Un exemple és la «Pragmatica Real sobre la prohibicio dels arcabussos, bvfetons, pedrenyals y altres armes de foch, menors de sich palms de cano».¹⁸

Com a conseqüència d'aquestes censure i especialment després del Concili de Trento, les pràctiques festives de pietat popular es veuen relegades al carrer. La festa, que havia estat canalitzadora de la violència social, passa a ser regulada per les institucions. En aquest moment la sonoritat dels arcabussos, escopetes i altres armes de foc, propietat dels caçadors i de la pagesia, cedeix part del seu protagonisme a la sonoritat de la bombardera, peça d'artilleria importada de la cultura militar, inaccessible al poble, massa cara per ser propietat de la pagesia i, per tant, sota l'auspici de les institucions civils i religioses.

El *Diccionari català-valencià-balear* inclou a la setena accepció de la seva veu *mascle* la definició següent:

7. m. a) ant. Canó de bombardera o d'altra peça d'artilleria. Ha a fer una bombardera ab dos mascles levadissos, doc. a. 1451 (BSAL, xxvi, 167). Dos çarabatanes... faxades de cinch faxes de ferre ab dos grossos canons o mascles cascuna çarabatana, doc. a. 1464 (Arx. Gral. R. Val.).—b) Morter d'artilleria per a disparar trets en les festes; cast. *mortere*. Desperaren molts mascles a la plassa de la Seu, doc. a. 1613 (Alm. Isl. Bal. 1875, pàg. 54). L'atronador espetec d'aquells mascles que, en esclatar, feien tremolar les cases, Oller Vilaniu 49.¹⁹

Al diccionari *Tesoro de la lengua castellana o española*, que Sebastián de Covarrubias va publicar el 1611, hi apareix la veu *mortere*:

¹⁶ AGUILÓ I FUSTER, M. (1923), p. 437.

¹⁷ *Ibid.*, p. 438-439.

¹⁸ *Ibid.*, p. 455. No indica la data de publicació. Segurament del segon terç del segle xvii.

¹⁹ <https://dcvb.iec.cat/>.

Un cierto genero de pieça de artilleria, de la qual vsan para las fiestas y regozijos que se festejan con fuegos, son a modo de morteros, y ponense debaxo de tierra con seguridad, descubri do tan solo el fogon.²⁰

A partir d'ambdues definicions sembla que es pot afirmar que a inicis del segle XVII els mascles o els *morteretes* no eren tant artilleries militars adaptades a l'ús festiu sinó elements confeccionats amb intenció festiva (VILARRUBIAS, 2015, 112). Si bé la propietat de les armes de foc com escopetes o arcabussos sembla aclarida amb una població de base pagesa i caçadora, la propietat de les bombardes i mascles no és tan clara. Vilarrúbias (2015, 74) apunta a l'opció de la fabricació pròpia i també a aportacions dels mestres picapedrers treballadors de les pedreres. Si bé aquestes opcions són possibles, és probable que en molts de casos les bombardes festives fossin propietat de l'Església, del govern civil o fins i tot d'algun gremi o confraria.

Al llarg del segle XVII, al mateix temps que es censurava l'ús d'armes de propietat particular en l'entorn festiu, s'anava potenciant l'ús de les bombardes, mascles i altres peces d'artilleria arreu del territori de parla catalana.

La primera notícia explícita d'una tronada a Reus és del 1677, per Santa Susanna, patrona dels preveres de la Prioral: «pólvora per als tirs de mascles». El 1683, un castell de focs de mitja hora al Mercadal de Reus produeix un accident que afectà l'ajudant del mestre pirotècnic: és la primera referència d'una exhibició tan llarga al Principat. El mateix any, també a la capital del Baix Camp, es parla de molts coets aviats a l'aire i també amb dos cordes, una del portal de Monterols al carrer Major i l'altra del campanar al Mercadal. Aquesta modalitat ha estat identificada com un antecedent de les traques.

[...] En el mateix sentit, el 1625, a Reus, les confraries compten amb fileres que tiren amb pólvora, mentre que el 1652 es recull el mot *galejar* com a festejar amb trons i soroll. El 1668, a Alcoi es documenten arcabussos per a cristians i moros, mentre que a Alacant, l'artilleria el 1691. El XVII va suposar, doncs, l'extensió generalitzada d'armes de pólvora en la festa.²¹

Per tot això podem dir que és en el segle XVII quan es popularitza l'ús de les salves d'artilleria com a manifestació festiva, encara que

20 COVARUVIAS, S. (1611). «Mortereete». A: *Tesoro de la lengua castellana o española*. f-556r. <<https://books.google.cat/books?id=qKm8nzelynUC&pg=RA2-PA1&hl=ca#v=onepage&q&f=false>> [Consulta: 7-9-20]

21 BERTRAN, J. (2009), p. 8.

queden alguns interrogants oberts, especialment aquells respecte a la propietat de l'artilleria i pel que fa al control dels trets.

4. La processó de l'Encontrada a Mallorca

La primera referència coneguda d'una processó de l'Encontrada²² del dia de Pasqua la trobam en el *Noticiari de Mallorca*,²³ en una descripció dels actes litúrgics celebrats a la Seu el 1621. La descripció, rica en detalls eucològics de gran interès musical, ens informa també del curs de la processó, així com de les personalitats que hi desfilaven. Cal notar que en el moment de la trobada, en l'instant de l'agenollament de la Verge, es va entonar el *Regina Coeli* i es van amollar dotze mascles:

Diumenge, a 11 d'abril de 1621 dia de la Resurrecció, acabada nona a la Seu, y vestit monsenyor don fra Simó Bauçà, bisbe de Mallorca, de pontifical comensà a lo altar mayor *Vidi Aquam* y, dita la oració, lo orga comensà a sonar lo himne *Ad coenam agni providi* ab lo cor alternatim, axint la processó del cor ab les capes de brocat, la creu dita Na Rosella y banderas. Anà recta via per la porteria y dins lo claustro isque per la porta del roser, entrà just per la iglesia, isqué la processó per la porta dels apostols, los freres ab creu alsada resebiren a la porteria la processó y vingué la dita processó fins a la Seu. Arribat dit monsenyor a lo altar mayor comensà el *Te Deum Laudamus*, lo cor respongué: *Te dominum confitemur*, la música: *Te Aeternum Patrem* y per coros acabaren lo *Te Deum* la música y el cor. Acabat lo *Te Deum* entonaren lo himne: *Ad coenam agni providi*, repetint aquell fins arribar davant lo castell ab los menestrils. Los magnífichs jurats aportaven lo pavalló de brocat; quatre canonges aportaven lo Christo resucitat, dotze cavallers aportaven 12 atxes. Anà la processó per Cort, per la plaça, per lo carrer de'n Morey, per lo carrer del Palau, per el Mirador, per davant la Porta de Mar, per davant lo Castell Real.

Insqué la figura de Ntra. Senyora ad mantell, la qual aportaven quatre preveres vestits ad ses dalmàtigas y quatre an robes de cor, quiscún ab son ciri gros encesos, axint dita figura del portal major, anant per el mitx de la processó, essent dita figura davant del Christo l lensat lo mantell, se agenollà dita Nostra Senyora y la musica entonà la antífona *Regina Coeli* y soltaren 12 mascles, sonaren les trompetes y tambors y menestrils,

²² En la descripció de la processó de l'any 1621 no apareix en cap moment el mot *encontrar*, que evidentment fa referència al moment de la trobada de les dues figures. Tradicionalment aquesta processó s'havia anomenat de «l'Encuentro», amb la versió castellana del mot, que connota l'origen tardà d'aquesta festivitat.

²³ Arxiu Capitular de Mallorca CC 3417 f.95r-95v.

y arribat a lo altar major posaren la figura de Nostra Senyora sobre un altaret que feren aposta junt a lo altar major, a la part de la epistola; y lo Christo a la part de l'evangeli y estigueren allí tot lo dia de Pasqua.

Hem de pensar que el fet que en la primera processó de Pasqua celebrada a la Seu hi hagués presència de salves d'artilleria indica segurament que n'hi havia en dates anteriors en el context d'altres celebracions. De fet els mascles, és a dir les bombardes, sembla que no es fabricaren per a l'ocasió —com sí que va passar amb l'altar auxiliar «que feren aposta». El text no ens aclareix alguns aspectes interessants, com ara si els dotze mascles foren llançats simultàniament, la qual cosa indicaria la presència de dotze bombardes, o si per contra es llançaren d'una en una —re carregant la bombardarda després de cada tret—, en parells o en agrupaments de tres o quatre.

A partir del 1621 no només la Seu va replicar la fórmula processional en les següents festivitats pasquals, sinó que aquesta fórmula s'aniria adoptant en les següents dècades a les diferents parròquies de les viles de Mallorca, que trobaríem generalitzada, a mitjans del segle XVIII, arreu de l'illa.

A *Corema, Setmana Santa i Pasco*, extret de *Contarelles* (ALCOVER 1956 [1915]), el canonge hi retrata algunes escenes de la celebració popular de les festes del cicle pasqual. En les seves descripcions fa palès els sons de la festa del matí de Pasqua, sons que inclouen cançons de joia, renous varis que sobretot els infants produeixen en el seu joc festiu i també la presència del so de les armes de foc.

En primer lloc apareix el so de les campanes, administrades per la mateixa Església, que havien estat silenciades en pro de les maçoles,²⁴ que es deixaven sentir només des del Dijous Sant fins a l'ofici del dia de Pasqua. A dins el temple el repic de campanes també hi és present amb el so de les rodes de campanes.²⁵

Alcover descriu el joc dels infants que corren cridant i cantant pels carrers la cançó de les *Aranyetes*: «I no sols fan això, sinó que peguen per ses portes, caixes i cadires».²⁶

24 BALLESTER COLL, J. A. (2014). *Anàlisi funcional de les campanes de la Seu de Mallorca a l'edat mitjana. Proposta metodològica per a l'estudi de les sonoritats urbanes*. <<https://conservatori-superior.academia.edu/JoanAntoniBallester>> [Consultat: 23-10-20]

25 POU AMENGUAL, M. (2018). «La roda de campanes: Pervivències d'un objecte litúrgic de la Mallorca medieval». A: *Summa* N. 11, p. 28-50.

26 ALCOVER, A. M. (1956 [1915]), p. 135. Alcover aclareix que «així ho fan a Inca, Sant Joan, Santa Margalida, Vilafranca, Son Servera, Pollença, Alaró, Búger, sa Pobla, Petra, s'Horta, sa Vileta, Pina, Lluçmajor, Consell, Sineu, Artà, Manacor i altres viles».

*Aranyetes sortiu!
que el Bon Jesús és viu!
Aranyetes sortiu del forat!
Que el Bon Jesús ha ressuscitat!*

El repic festiu de les campanes i la cridòria infantil, explica Alcover, s'encomanava als que «no van gaire apressats de feina i tenen escopetes, pistoles o revòlvers i municions».²⁷ Aquí Alcover fa la primera referència de salves d'armes de foc de propietat personal a les processons de l'Encontrada.

El text d'Alcover, de 1915, està escrit en un sentit descriptiu, recordant la seva infantesa. Cal pensar per això que els costums descrits en el seu text es puguin remuntar unes dècades abans del naixement del canonge (1862). Si les salves d'artilleria s'inclouen a la festa pasqual a principis del segle XVII i trobam salves d'armes de foc personals a principis del segle XIX, cal pensar que en algun moment entremig, possiblement en el transcurs del segle XVIII, la pràctica institucional de les salves d'artilleria —gestionada per la mateixa Església, confraries o gremis— caigué en desús i va ser recuperada per les salves d'escopetes, realitzades *motu proprio* per part dels pagesos i caçadors de cada poble.²⁸

Si bé és cert que el mateix Alcover anomena alguna pràctica de salves d'artilleria en el cas de Palma «en alçar les campanes de la Seu p'es Glòria que acaben d'entonar, en es baluard de Sant Pere ets artillers desprenen es canons, i vénquen canonades i més canonades, com es dies de gala; i ses sirenes i corns de tots es vapors que hi ha fondejats an es Moll se posen a cornar», aquesta pràctica no va tenir gaire continuïtat a les dècades posteriors.

A Ciutadella hi resta encara el costum de matar el Bujot. Segons explica Mascaró Pons (2006), antigament el Dissabte de Glòria, avui el Diumenge de Resurrecció, el pengen en una plaça o carrer i li dispren amb escopetes fins que és destrossat pels trets o es pega foc. Mascaró Pons associa aquesta pràctica als ritus de purificació i destrucció dels elements vells. Per això, diu l'autor: «Des de fa temps, els bujots es vesteixen amb robes o màscares que permeten identificar-los amb personatges públics i coneguts, siguin polítics o de la vida social, tant local com nacional o internacional. A vegades

²⁷ *Ibid.*, p. 134.

²⁸ Alcover cita aquesta pràctica a molts dels pobles de Mallorca: «Així ho fan a Ciutat, a Sant Llorenç, a Sineu, a Son Servera, Lloseta, Alaró, Inca, Sant Joan, Montuiri, Felanitx, Porreres, Búger, Lluçmajor, Consell, Pina, Campos, Santanyí, Mancor, Esporles, Sa Pobla, Pollença, Binissalem, Costitx, Artà i Manacor».

porten enganxats rètols de paper en els quals el personatge és identificat o s'explicita el motiu satíric i crític que explica la seva «mort». En alguns casos, i crec que això s'ha incrementat els darrers anys, els personatges poden ser personificacions de fets que han estat motiu de conflicte, debat o tensió, dins de la vida del poble.»

Joan Amades (II, 831) descriu una pràctica semblant a Sóller, on es penjava un ninot «fet de parracs»,²⁹ a qui s'anomenava Judes, i se li disparava. Mossèn Alcover (1956 [1915], 136) també anomena els Judes de Sóller: «A Sóller fan una altra cosa: homos de bulto, i els pengen en ets abres, amb un paner an es braç i faves o taronges dins es paner. Els diuen Judes, i suposen que allò de dins es paner eren anat a robar-ho. Per això llavò els escopetegen amb gran lulea».

5. Les salves a l'Encontrada de Lluçmajor

A Lluçmajor el Diumenge de Pasqua es fa una celebració litúrgica anomenada popularment «l'Ofici», en el qual trobam el «Sermó de s'Enganalla»,³⁰ amb la coneguda burla que es pretenen fer mútuament el predicador i l'organista. Acabada la celebració es col·loquen dues filades d'homes, sortint pel portal lateral, dins el carrer dels Àngels. Darrere les filades d'homes, la banda de música desfila tocant la marxa «Solemnidad», de J. Pérez Ballester, i alguna altra marxa, normalment «Reina del Cel», de G. Castellano, encara que antigament podia ser «Santos Lugares», de Ricardo Dorado; «Santa Maria del Ripoll», de Joan Lamote de Grignon, o «Rosa de Mayo», del llucmajorer Joan Xamena. Darrere la banda hi desfila la figura de Jesús, portada per quatre membres de la confraria dels Seràfics, i tanquen la filera les personalitats religioses i civils del poble.

La processó passa pels carrers Àngels, Olivera i Font, fins a arribar a la plaça d'Espanya, on es topa amb la desfilada femenina provinent de la Parròquia de Sant Miquel, portant la figura de la Verge acompanyada de la colla de xeremiers. El recorregut des del Convent de Sant Bonaventura fins a l'ajuntament és ple de disparadors que, situats a les sales³¹ de les cases dels esmentats carrers, disparen cartutxos carregats de paperins a sobre de la filera processional.

Antigament el recorregut era diferent i es feien dues processons simultànies, una organitzada per la Parròquia i l'altra organitzada

29 DIEC2: *parrac* 1. Tros de roba mig separat per un estrip de la resta d'una peça de vestir. 2. Peça mal cosit.

30 SBERT I GARAU, M. (2016). *El Sermó de l'Enganalla: una festa d'interès cultural*. Ajuntament de Lluçmajor.

31 DIEC2 *Sala* II 2. Pis situat damunt la planta baixa, en el qual se solen guardar les collites (Mall.).

pel Convent. Els testimonis orals ens conten que la processó del Convent anava de Ca n'Albertí, al carrer de la Font, des d'on sortia la figura de la Verge, i del Convent, des d'on sortia la figura de Jesús, i l'encontrada de les dues figures es feia en algun punt entre les cantonades dels carrers Font i Olivera o Olivera i Àngels. Pel que sembla, en els voltants d'aquests carreres seria on s'han situat sempre els disparadors. Joan Mut ens contà que ell sempre ha disparat des de la mateixa casa, al carrer de la Font, i que recorda que quan va començar la processó no passava ben bé per davant casa seva, ja que està situada entre Ca n'Albertí i la plaça d'Espanya, i la processó feia el carrer en l'altra direcció.

Gabriel Llompart (1982, 230), en una referència a Bartomeu Font Obrador que no he localitzat, diu:

Del domicilio de Don Antonio Salvá, el la calle General Franco [actual carrer Constitució], el Lluchmayor, sale la Virgen, mientras que el Resucitado viene por la calle de Sa Font, des de la parroquia. El encuentro tiene lugar frente al Ayuntamiento, siendo coreado por la banda municipal y profusión de disparos de escopetas y cohetes.

Evidentment Llompart, o en tot cas Font Obrador, sembla que mescla les dues processons, ja que la casa esmentada és d'on sortia la Verge a la processó de la Parròquia, i entre l'actual carrer de la Constitució i la Parròquia sembla poc probable que la processó passàs pel carrer de la Font. A més, la «profusión de disparos» provenia de la processó del Convent.

En una entrevista, Pep Bonnín Tarongí, el 2014, ens va contar que ell s'havia encarregat de l'organització del grup de disparadors de la processó de l'Encontrada llucmajorera d'ençà que Benet Clar *Tamborer* havia mort el 1997. Bonnín ens explicà que antigament ells mateixos fabricaven els cartutxos a partir de les baines dels cartutxos vells amollats l'any anterior. Joan Mut també m'explicà que el dimecres abans de Pasqua a la nit anaven tots els tiradors a casa de Benet Clar, i bevent una mistela i menjant una galleta feien els cartutxos: els posaven un pitó nou, els carregaven de pólvora negra, els farcien de paperins —antigament amb trossets de paper de diari— i els deixaven a punt per ser tirats. Aquest procés de fabricació a partir de les baines reutilitzades es podia dur a terme fins que aquesta s'inflava, moment en què quedava inservible. Joan Mut ens explicà que aquest procés s'havia realitzat de manera manual, amb estris poc adequats per manejar substàncies explosives, i que ell va aportar els aparells que usava ell com a caçador, que permetien emplenar

les baines amb més velocitat, més seguretat i sense tudar tanta de pólvora, ja que abans les emplenaven pràcticament amb les mans.

Bonnín recordava que en algun moment, devers els anys noranta, passaren a comprar-los mig fets, és a dir amb el pitó i carregats de pólvora negra, i ells realitzaven el farcit dels paperins. Després de la mort de Benet Clar, el 1997, el mateix Bonnín s'encarregà de l'organització, però la dificultat a trobar la pólvora va fer que l'Ajuntament decidís adquirir els cartutxos ja fets, i Bonnín, dies abans de Pasqua, els repartia entre els disparadors.

El 2014, segons Bonnín, quedaven nou disparadors —entre els quals hi havia dues disparadores—, que tiraven repartits entre els carrers Àngels, Olivera i Font, quan l'any 1997 havien estat vint-i-dos. Els motius d'aquesta minva sembla que són la mort d'algun dels disparadors, la venda o tancament d'algunes de les cases del recorregut i, sobretot, recalca Bonnín, el fet que la pólvora negra embruta molt les armes i les fa malbé.

Tot i que el recorregut de la processó passa, avui en dia, pels tres carrers esmentats que separen el Convent de Sant Bonaventura i l'Ajuntament —on es troben les dues figures—, Bonnín ens explicà que qualsevol persona interessada pot ser disparador, ja que tan sols cal tenir escopeta i demanar a qualque casa del recorregut que el deixin tirar.

Pel que ens diu Bonnín, i com ja apuntava el text d'Alcover, la intenció dels trets és fer renou per despertar la gent, i antigament —ell no ho ha conegut de manera directa— els trets de les escopetes s'acompanyaven del so de fulles de fasser colpejant al terra mentre acompanyen qualque cançoneta com l'esmentada per mossèn Alcover.³² A més, els disparadors, diu Bonnín, tiren d'amagat, és a dir se situen a les sales superiors de les cases i des d'allà desapareixen amb les finestres quasi tancades, just al punt que es veu només el canó de l'arma i no es veu la cara del tirador. Bonnín ens conta que ell darrerament havia tirat des del terrat, encara que el veiessin, ja que és molt més net. Diu: «És molt més còmode. La casa no fa olor de pólvora, no tens el perill de tomar la canal com vaig fer jo.»

El 2014, els fusellers dispararen vint-i-cinc cartutxos cada un. Bonnín ens contà que qualque any s'havien arribat a tirar cinquanta trets per escopeta: «se posen es canons calentíssims, cremen com a foc i els has d'agafar amb un guant o amb un pedaç per poder-los obrir», mentre que altres anys només en tiraven quinze o setze:

³² La cançó que ens canta Pep Bonnín diu *formiguetes* en lloc d'*aranyetes*, com en el cas de la versió d'Alcover.

«Quan els preparàvem nosaltres sempre fèiem quatre-cents cartutxos i després mos repartíem depèn de quants érem». Des que Bonnín s'encarregava de repartir els cartutxos, els anys entre 1999 i 2007 s'amollaren més de 500 cartutxos, i s'arribà als 600 els anys 2003 i 2006, i als 650 els anys 1999 i 2007. Per contra, els anys 2012, 2013, 2014 i 2017 només s'amollaren entre 250 i 300 cartutxos.

El col·lectiu no té unes normes establertes per realitzar els trets. Bonnín ens conta que més o menys els tiradors desapareixen mentre la filada processional passa pel davant de la casa on tira. L'única norma és que no poden tirar damunt la banda, ja que la pólvora negra quan es posa crema el lacat dels instruments, per això procuren no tirar uns metres abans que passi la banda, i la majoria procura haver-se guardat alguns cartutxos per fer els darrers trets al pas de la figura.

6. Conclusió

De tot el que hem exposat en podem extreure algunes conclusions. Les salves, des dels seus usos protocol·laris a partir del segle xv, han estat lligades a la joia i a la festa. Han tingut un paper actiu com a representació de la pietat i la festa popular, donant veu al poble pagès i caçador. Han estat censurades i prohibides, han estat espontànies primer, i gestionades per l'organització festiva després. Al llarg dels segles xviii i xix van ser presents arreu de Mallorca, i avui resten només a Lluçmajor.

El 2015 el Consell de Mallorca, instat per l'Ajuntament de Lluçmajor, va declarar el Sermó de s'Enganalla Festa d'Interès Cultural. No cal dir que el Sermó ho mereixia, però oblidaren que portes a fora del Convent s'hi guarda una altra tradició igualment valuosa, que no està salvaguardada per l'organització eclesiàstica i que depèn de l'interès de poques persones —vint-i-dos disparadors l'any 1997 i tan sols nou disparadors l'any 2014—, la qual és eix indiscutible del paisatge sonor de la Pasqua llucmajorera.

Durant la Pasqua de 2020, per raons òbvies, no hi va haver escopetades, ni Sermó de s'Enganalla, ni Pasqua. Quan la pandèmia espassi i recuperem el que siguem capaços de recordar de la «normalitat» anterior, ningú dubtarà de tornar a celebrar les festes de Pasqua; des de l'Església i també des del Consell de Mallorca ens recordaran el valor del sermó; l'organista posarà el tradicional «Al·leluia» sobre el faristol, i la banda de música desfilarà amb les partitures de «Solemnidad». Tot això és pràcticament segur, són iniciatives institucionals. Cal demanar-se si les persones adequades tendran la iniciativa personal per carregar les seves armes, pujar a la sala o als terrats i disparar, i quina continuïtat tindrà aquesta pràctica.

El 2016 Miquel Sbert tancava el seu text dient: «A Llucmajor som els darrers dipositaris mallorquins d'aquest tresor patrimonial. Nostra és doncs la responsabilitat de servir-lo».³³ Crec que és necessari fer extensiva aquesta responsabilitat i assegurar-nos de guardar les salves de Pasqua.

6. Bibliografia

AGUILÓ I FUSTER, M. (1977 [1923]). *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*. Barcelona: Curial.

ALCOVER, A. M. (1956 [1915]). *Corema, setmana santa i pasco*. Palma: Editorial Moll.

ATTALI, J. (1977). *Ruidos: Ensayo sobre la economía política de la música*. Valencia: Ibérica de ediciones y publicaciones.

AYATS ABEYA, J. (2010). «Cantar allò que no es pot dir: Les cançons de Sant Antoni a Artà, Mallorca». A: *TRANS: Transcultural Music Review*. N. 14 <<http://www.sibetrans.com/trans/articulo/19/cantar-allo-que-no-es-pot-dir-les-canons-de-sant-antoni-a-arta-mallorca>>[Consulta: 20-10-20]

BALLESTER COLL, J. A. (2014). *Anàlisi funcional de les campanes de la Seu de Mallorca a l'edat mitjana. Proposta metodològica per a l'estudi de les sonoritats urbanes*.

<<https://conservatorisuperior.academia.edu/JoanAntoniBallester>>

BERTRAN, J. (2009). «L'evolució del foc festiu als països catalans en el context mediterrani». A: *Caramella: Revista de música i cultura popular*. N. 20.

CHAMORRO, A. (2014). «Barcelona, port d'entrada i sortida a la península: hostes reials a la ciutat als segles XVI i XVII». A: *Barcelona Quaderns d'Història*, 21, p. 215-226.

CHASE, Kenneth (2003). *Firearms: A Global History to 1700*. Cambridge University Press.

COVARRUBIAS, Sebastián de. (1611). *Tesoro de la lengua castellana o española*. <<https://books.google.cat/books?id=qKm8nzelynUC&pg=RA2-PA1&hl=ca#v=onepage&q&f=false>> [Consulta 8-9-20]

ELIADE, Mircea (2017 [1957]). *Lo sagrado y lo profano*. Barcelona: Austral.

FERNÁNDEZ CONDE, F. J. (2004). *La España de Los Siglos XIII Al XV: Transformaciones el Feudalismo Tardío*. Nerea.

ILLA SENDRA, J. R. (2014). «El sistema de senyals de la torre de Montjuïc». A: *Barcelona Quaderns d'Història*, 21, p. 139-152.

³³ SBERT I GARAU, M. (2016), p. 14.

LLOMPART, G. (1982). *Religiosidad Popular: Folklore de Mallorca, Folklore de Europa*. Palma: Olañeta Editor.

PERE EL CERIMONIÓS. (1885 [1383]). *Crónica del Rey d'Aragó En Pere IV lo cerimoniós, o del punyalet escrita per lo mateix monarca*. Barcelona. Imprempta la Renaixensa, p. 253.

[https://ca.m.wikisource.org/wiki/Llibre:Crónica_del_rey_%27Arago_en_Pere_IV_\(1885\).djvu](https://ca.m.wikisource.org/wiki/Llibre:Crónica_del_rey_%27Arago_en_Pere_IV_(1885).djvu) [Consulta: 7-9-20]

PONS MASCARÓ, J. (2006). *Es Bujot*. <<http://culturapopularmenorca.cat/continguts/wp-content/uploads/Es-Bujot.pdf>> [Consulta: 22-12-20]

POU AMENGUAL, M. (2018). «La roda de campanes: Pervivències d'un objecte litúrgic de la Mallorca medieval». A: *Summa* n. 11, p. 28-50.

RAMOS FERNÁNDEZ, Fernando (2014). «El ceremonial marítimo: historia, tradición y usos». *I Congreso internacional El Protocolo Contemporáneo*. Madrid: Sociedad de Estudios Institucionales, p. 17-42.

SBERT I GARAU, M. (2016). *El Sermó de l'Enganalla: una festa d'interès cultural*. Ajuntament de Lluçmajor.

VILARRÚBIAS CUADRAS, Daniel (2015). *La pólvora com a senyal de festa: La tronada i els trabucaires d'Igualada amb mencions arreu dels Països Catalans*. Igualada: Ajuntament d'Igualada.

VIVES RIERA, A. (2012). *Viure, escriure i reviure la festa: Una història cultural de la celebració de Sant Antoni a Artà durant el segle xx*. Documenta Balear.

MÚSICA DE XEREMIES I XEREMIER AL TERME DE LLUCMAJOR. BREU REPÀS HISTÒRIC

Miquel Àngel Bisbal Ferre

1. De l'origen dels instruments i referències de sonadors a Lluçmajor abans del segle XVII

Sobre l'origen de les xeremies, podem gairebé assegurar que és un instrument d'ascendència catalanoprovençal que va arribar a Mallorca en mans dels joglars del rei Jaume I durant la conquesta de l'illa el 1229. En paraules de Menéndez Pidal, en el seu estudi *Poesía juglaresca y juglares*:

Veremos juglares occitánicos ir a la guerra de Murcia con Jaime el Conquistador; [...] Cuánta importancia tenían en los campamentos los juglares échase de ver por el número de estos que obtienen una parte en los repartos de las conquistas de Mallorca, de València o de Sevilla.

Una de les primeres referències iconogràfiques de la cornamusa a Mallorca la trobam a la Seu, en concret en un dels àngels del Portal del Mirador de la catedral de Palma del segle XIV. Aquest encara conserva el sarró (sac) i el bufador.

L'enorme semblança amb el sac de gemecs català i el fet de ser totes dues cornamuses exactes i úniques en la seva morfologia ens fa entendre que és el mateix instrument, encara que amb el pas dels segles s'han produït sensibles modificacions estètiques entre elles.

L'instrument mallorquí és més elegant, amb un tornejat més refinat i amb diferents ornamentacions a les seves diferents peces. Aquest instrument segurament és una evolució d'una de les *zampogne* italianes, com assenyala Anthony Baines al seu llibre *Bagpipes*. Presenta, però, alguns desencerts per total desconexió, com per exemple que inclou les xeremies en el grup de les *zampogne* del nord d'Itàlia, en lloc de fer-ho en les del sud, les quals són, respecte a la seva morfologia, gairebé idèntiques. Amb tot, queda clara la procedència italiana medieval de les xeremies i els sacs de gemecs amb la seva forma actual única i gens evolucionada des de l'època medieval.

Altres autors com López Chavarri, en el seu llibre *La música popular Española* i al peu d'una fotografia, cometen la mateixa errada de classificació de les cornamuses mallorquines.

En relació amb el nostre instrument germà, el sac de gemecs del Principat de Catalunya, cal dir que després de la revolució industrial va ser gradualment i completament abandonat, fins al moment de la seva recuperació els anys vuitanta i noranta del segle xx, en què vam ser mirall i font per a la recuperació de la cornamusa a Catalunya, ja que a Mallorca mai es va deixar de tocar.

Sobre l'origen i l'evolució de les cornamuses al Principat i a les Illes es pot parlar molt i llargament, cosa que no és l'objecte principal d'aquesta xerrada. Per tant, i per concloure amb aquest instrument, només afegiré que la primera referència que es té de la cornamusa a Catalunya ens remunta al segle xii, quan apareix, en un document del *Liber Antiquitatum* de 1119, un tal Bernat Bufalodre (literalment «bufa al sac») de Barcelona com a indicador de la seva condició professional.

Pel que fa al flabiol, d'origen incert, tot i que pareix que procedeix de l'Àsia central, gaudia de gran popularitat en l'època medieval, i la seva aparició va ser revolucionària pel fet que un sol executant pogués interpretar el ritme i la melodia alhora, amb la mà esquerra la flauta i amb la dreta la baqueta que percudeix en el tamborí, el qual penja amb una corretja de vegades en bandolera i de vegades del canell, en el cas de flautes llargues, o bé, com en el del flabiol, entre el dit índex i el polze. Sembla ser que aquestes caramelles per a una sola mà van aparèixer cap al segle xiii només a Europa i sobtadament. I en podem trobar representacions gràfiques en les miniatures de les Cantigues de Santa Maria i altres documents similars.

En canvi, dels tamborins es pot dir que eren instruments àmpliament estesos arreu d'Europa amb diferents morfologies, però que en el cas concret del flabioler es va adaptar la seva mida per a poder-los dur penjats, bé a la mà, bé al colze, segons la mida del flabiol, i poder interpretar al mateix temps melodies i ritmes.

Entre les moltes funcions de la colla de xeremiers hi havia la d'assistir als actes protocol·laris, sobretot els de les autoritats civils i religioses de l'illa. És en aquest punt on podem començar a parlar de les colles de trompadors a Lluçmajor, ja que en tenim referències escrites d'ençà de l'any 1388, en què un tal Mas toca per la festivitat del Corpus Christi i rep la quantitat de 10 sous per a ell i els seus companys com a paga per aquesta actuació. El mateix Mas consta com a Temorer l'any 1399. El 1409 consta Pere Company com a sonador (trompador) i el 1474 consta Miquel Garau (tamorer), segons

Bartomeu Suau escriu a la història de Lluçmajor.

També trobam referències escrites a la festivitat de Santa Maria Candelera, en la qual els sonadors i els joglars cobraren 20 sous per sonar a la processó i s'hi afegiren 2 sous complets per al tamorer.

S'ha d'aclarir que el terme *tamorer* es podia utilitzar indistintament per a definir un sonador de percussió o bé un flabioler amb tambor, i a més s'ha de dir que els joglars de carrer solien interpretar indistintament instruments aeròfons i de corda, com les lires, cornamuses i xirimies, mena d'oboè primitiu.

Cap al segle XVII les xeremies i els flabiols perden importància, en favor d'altres instruments més evolucionats. A partir d'aquest moment i fins als anys setanta del segle XX, els pastors van ser els hereus i guardians de la tradició de la cornamusa a Mallorca, en el bo i el dolent. S'entra llavors en una visió bucòlica i romàntica; però en realitat, els pastors que es dedicaven a tocar les «xeremies» en molts casos estaven obligats a tocar, ja que, en ser un instrument que se sentia de molt lluny, el majoral per al qual treballaven podia sentir-los i sabia que no dormien mentre pasturaven les ovelles durant les nits d'estiu.

En aquest punt hem de fer una referència obligada a la nostra poetessa Maria Antònia Salvà, que escrigué el seu poema «Xeremies llunyanes», probablement inspirada en sentir d'enfora algun d'aquests pastors lluçmajorers sonant les xeremies mentre pasturava el ramat.

El fet que aquests instruments passessin a mans de sonadors no professionals va provocar un declivi en la qualitat de la construcció, afinació i interpretació d'aquests, també una minva de la disponibilitat d'instruments i una dificultat per aconseguir-los a partir del segle XVIII, i sobretot en els segles XIX i primera meitat del segle XX, en què per adquirir un instrument era comú haver d'esperar que morís un sonador vell per poder comprar els instruments als seus hereus o la vídua.

Per aquest motiu fins a principis dels anys vuitanta era molt comú veure músics tocant amb instruments molt antics.

A partir de finals dels anys setanta i principis dels vuitanta del segle XX comença una recuperació general d'aquests instruments i el seu repertori, i apareixen constructors, que milloren i estandarditzen l'afinació i refinen la construcció general dels instruments tradicionals.

2. Repertori general de xeremies. El cas concret de Lluçmajor

El repertori general de les xeremies i flabiols beu de diferents fonts i, com passa amb tota mena de música al llarg del temps, s'ha vist influenciat per modes, costums i adaptacions de tradicions.

El fet més curiós a tenir en compte d'aquest repertori és que, donada l'especial circumstància que els sonadors durant gairebé 350 anys van ser músics no professionals, gran part d'aquest repertori pot presentar variacions en forma rítmica i melòdica, ja que cada sonador aprenia i adaptava les sonades a la seva manera i criteri.

Amb tot, dins el repertori general podem trobar peces d'acompanyament per a autoritats o actes religiosos; peces de divertiment, com les de revetlles i ballades; peces específiques com les de jocs i corregudes, i també peces d'autor, és a dir, sonades que alguns xeremiers amb especial talent van anar inventant i que amb el temps han passat a formar part del repertori general arreu de l'illa.

És important remarcar que pel que fa a les sonades de divertiment, la presència de xeremies i flabiols era notable en les antigues revetlles, ballades, actes festius en honor als patrons dels pobles i també en els jocs que se solien realitzar en els diferents «cossos» de les viles i pobles, com ara les corregudes de joies, de les quals, a més, en conservem algunes sonades específiques.

En aquest apartat podem parlar i aprofundir en el cas concret de Lluçmajor, ja que a la nostra vila es conserven costums i tradicions que han propiciat un repertori específic per a colla de xeremies, com també l'adaptació de músiques específiques d'aquests actes que s'han adaptat a les xeremies. Són totes aquestes músiques d'autor conegut i reconegut, escrites originalment per a colla de xeremiers o per a altres agrupacions d'instruments i posteriorment adaptades, que es poden enumerar de la manera següent:

- Caparrots i macers. Aquests personatges indispensables de les nostres festes tenen la seva pròpia música escrita: el «Ball de capgrossos», del músic i compositor Cristòfol Barros; també tenen una altra sonada escrita per a ells anomenada «Marxa de Caparratos», escrita per Miquel Janer.
- Dimonis. També de Cristòfol Barros, els dimonis surten a fer el seu ball amb la tonada «Ball de Sant Antoni i el dimoni». Sonada escrita originalment per a banda de música i adaptada a xeremies pels Xeremiers de sa Marina.
- Gegantons. Amb motiu del 25è aniversari dels gegantons actuals els Xeremiers de sa Marina enregistraren un disc en el qual es presentaven una sèrie de sonades escrites expressament per a cadascun dels gegantons; els autors d'aquestes sonades foren Tomeu Gomila, Pere Mayol i Miquel Àngel Bisbal.
- Gegants. Els gegants grans de Lluçmajor surten a trescar pel

poble amb una sonada tradicional anomenada «Cercaviles des gegants», però també tenen una sonada pròpia i única amb la qual ballen en els actes més especials i a les diferents trobades de gegants que es fan arreu de l'illa; aquesta sonada és el «Vals d'en Miquel i na Cànida», escrita per Pere Mayol.

- Cavallets. Els cavallets tenen dos tipus de danses diferenciades: d'una banda les danses que realitzen davant l'ajuntament, l'església i a plaça, escrites originalment per a banda de música per Cristòfol Barros i adaptades per a xeremies i flabiol per Miquel Àngel Bisbal, i de l'altra l'«Ofrena dels cavallets cotoners», escrita per a xeremies i flabiol per Tomeu Puigserver, ball que només realitzen a les celebracions religioses que es duen a terme a l'església parroquial amb motiu de Santa Cànida i Sant Miquel, els mesos d'agost i setembre.
- Agrupacions de ball. Les diferents agrupacions de ball tradicional de Lluçmajor també ballen acompanyades dels xeremiers en actes festius del poble, mostres de ball i ballades de carrer o populars. Les músiques que ballen són, com és natural, jotes, boleros, mateixes, fandangos i copeos, que formen part del repertori tradicional estès arreu de les illes majors. Però en el cas de Lluçmajor també hem d'esmentar que solen ballar sonades d'autors llucmajorers, que en el seu origen varen ser escrites per a agrupacions diferents d'instruments, però que després van ser adaptades per a xeremies pels Xeremiers de sa Marina. En destaquen la «Jota de Lluçmajor», de Tomeu Berga i Joan Xamena; la «Jota de s'Estelella», també de Joan Xamena i Tomeu Bergas; la «Jota de sa sopegada», de Toni Puigserver; el «Fandango des cantó», de Tomeu Gomila, i la jota «Gomera» i el bolero «Ferrutx», de M. Pilar Reiona.
- Sonades de carrer i volta des Quadrat. Dins d'aquest grup de sonades hi podem trobar tot tipus de músiques d'acompanyament i festives escrites pels diferents membres dels Xeremiers de sa Marina, però també altres sonades com la «Tonada de jocs d'escola», de Pere Garcies, o la polca «Mihrayan» i «Per sonar quan plou», de M. Pilar Reiona.

3. Construcció d'instruments. El cas concret de Lluçmajor

Pel que fa a la construcció d'instruments, hem de dir, en primer lloc, que durant el segle xx i fins a l'actualitat no hem trobat constructors de xeremies llucmajorers, i els exemples supervivents d'èpoques anteriors que podem documentar són fets a fora poble. Però sí que trobam constructors de flabiols i tamborins, entre els

quals podem destacar alguns casos que mereixen especial menció:

- Tomeu Trobat Capellà, també conegut com es *Garriguer de Betlem* o *l'Amo en Tomeu de ses Arnaules*. Constructor de flabiols i tamborins, nasqué el 22 d'abril de 1922 a Algaida. Començà amb la curolla de fer flabiols i tamborins engrescat pel seu conco, que va ser cossier d'Algaida i a més sonava el flabiol i el tamborí. Aquest conco va observar que el seu nebot era molt hàbil en les feines manuals, i a partir d'aquest fet el va guiar en la construcció d'instruments. A més, també li va fer de provador d'aquells instruments per si s'havien de retocar. Aquests instruments eren fabricats totalment a mà amb molta manya i encara més paciència, donada la falta de maquinària i estris de precisió.

L'any 1949 s'establí a Lluçmajor, on va treballar en el món de la pagesia, feina que compaginava amb la construcció de flabiols i tamborins. Aquests instruments es comercialitzaven a Cas Guitzoller, Ca n'Ordines i també en una tenda de Ciutat, tancada avui dia, que estava situada al carrer de Jaume II. S'ha de dir, però, que també li'n compraven arreu de Mallorca.

Morí el 27 de setembre de 2004 i, tot i que a casa seva ningú no va continuar amb la curolla de la construcció d'instruments, sí que en conserven un bon grapat d'exemplars, tant de flabiols com de tamborins i altres instruments aeròfons. A més, molts dels seus flabiols i tamborins es poden trobar a moltes cases llucmajoreres i d'arreu de l'illa —a casa nostra en tenim un—, cosa que farà que el seu llegat no es perdi.

- Guillem Horrach Martorell, llucmajorer emparentat amb Montuïri. Resideix a Son Bieló. Com a constructor d'instruments es dedica a fabricar flabiols i flautes de pastor, i recentment ha començat a fabricar gralls de xeremies d'una manera especial. Actualment es troba en actiu.

S'ha de remarcar que té un mèrit especial, ja que ha aconseguit conjugar la fabricació d'instruments amb l'eficiència productiva, cosa que li permet fabricar els seus flabiols amb relativa rapidesa i que, alhora, facilita poder trobar i comprar instruments, ja que en sol tenir de fabricats durant tot l'any. Utilitza els mètodes de fabricació clàssics pel que fa a l'ús de fustes exòtiques com el granadillo, el pau ferro o la bubinga, i també fustes pròpies i més tradicionals de l'illa com l'ametller o el ginjoler. També segueix el costum de fabricar els flabiols amb virolles metàl·liques fetes amb llautó o acer inoxidable.

Però més recentment ha adaptat les noves tecnologies a la construcció dels seus instruments i fabrica flabiols i gralls de xeremia amb el mètode d'impressió 3D de plàstic. Aquests instruments, més lleugers i resistents, també es presenten en diferents colors, i rompen així la monotonia de les fustes i els fan més atractius als sonadors més joves.

Podem trobar els seus instruments en mans de sonadors de tot Mallorca, ja que n'ha comercialitzat una gran quantitat els darrers quinze anys.

Tot això ha fet que Guillem Horrach fos mereixedor de la Carta de Mestre Artesà Flabioler, únic constructor, fins ara, que té aquest reconeixement a Mallorca.

- Miquel Àngel Bisbal i Pep Cortès, actualment en actiu. Sortint com a iniciativa personal i motivats per la curolla de la recuperació històrica d'instruments, aquests dos sonadors, membres dels Xeremiers de sa Marina - Xeremiers de Lluçmajor, fabriquen flabiols intentant recuperar l'estètica i la finor dels instruments renaixentistes, barrocs i clàssics, però amb l'afinació i el rendiment sonor dels instruments moderns, amb la intenció de recuperar una manera de construir instruments menys mecanitzada, manual i amb un alt grau de control i precisió en cada pas de la fabricació, a més de recuperar una sonoritat que no se sol trobar en els instruments moderns. Aquesta manera de fabricar instruments és molt més lenta que altres mètodes de construcció, cosa que fa que la producció sigui més limitada.

Aquests flabiols es fabriquen en la morfologia antiga cilíndrica i amb la més actual cònica, amb virolles curtes o llargues metàl·liques o de fusta, sempre de forma absolutament manual i amb puntacorrent conservant tots els elements i parts de l'instrument en un sol bloc massís.

També treballen i experimenten amb diferents tipus de fusta per aconseguir sonoritats i timbres diferenciats. Actualment en són catorze, les fustes diferents.

En el cas d'aquests instruments, la seva comercialització és molt limitada, limitadíssima, i amb un temps d'espera superior al d'altres constructors.

També s'ha de dir que s'han començat a fer les proves i els processos inicials per a la construcció de tamborins.

4. Xeremies i xeremiers a Lluçmajor en l'actualitat. El cas concret dels Xeremiers de sa Marina - Xeremiers de Lluçmajor

Pel que fa a la presència i la participació de colles de xeremiers a Lluçmajor durant els dos darrers terços de segle, no es tenen referències fidedignes de l'existència de xeremiers naturals de Lluçmajor, tot i que no vol dir que no hi hagués gent amb coneixements i capacitats per a emprar aquests instruments. De fet, els instruments fabricats pel garriguer de Betlem es venien amb relatiu èxit a Cas Guitzoller, la qual cosa fa pensar que sí que hi havia un grup de gent que els feia sonar; però no trobam presència de gent natural de Lluçmajor actuant a les festes o cerimònies oficials de la vila.

Però això sí, trobam colles de xeremiers de fora poble que van actuar a Lluçmajor. Moltes d'aquestes referències les trobam amb imatges preses per la nostra amiga i fotògrafa lluçmajorera Coloma Julià, com les instantànies fetes a la dècada dels anys setanta que ens mostren els xeremiers *pineros* acompanyant les autoritats o els gegants.

Aquestes colles foren, per ordre d'aparició en antiguitat:

- Xeremiers de Pina
- Xeremiers Es Llargos de Sencelles
- Xeremiers de sa Calatrava. Aquests feren la seva darrera aparició l'any 1999.

Més recentment també trobam presència puntual d'altres colles que han actuat al poble en actes no oficials i han vingut per compte propi dels organitzadors d'aquests actes, com puguin ser els Xeremiers de s'Arenal, que, tot i ser del mateix terme municipal, restringeixen els seus actes principals a s'Arenal i voltants; els xeremiers Pau i Càndid; els xeremiers Miquel i Tomàs; els Xeremiers de sa Calatrava, o fins i tot els Xeremiers de Son Roca. Alguns d'ells són puntals clau de la recuperació dels instruments i el repertori xeremier a partir dels anys setanta i vuitanta del passat segle, i per tant ja són institucions de ple dret en el món xeremier.

A partir de l'any 2000 sí que trobam una associació cultural establerta a Lluçmajor amb una colla fixa de xeremiers, que amb el temps s'ha ampliat a diverses colles integrades totes dins la mateixa associació. Parlem dels Xeremiers de sa Marina - Xeremiers de Lluçmajor.

Aquesta colla inicial nasqué a finals dels anys noranta de la curolla per la música tradicional de Pere Mayol i Tomeu Gomila, que, amb

més paciència que ciència, començaren la seva formació xeremiera pel seu compte i amb els seus propis mitjans. Reberen formació de diversos xeremiers, entre els quals s'han d'anomenar l'Escola de Xeremiers de Palma (oficial en aquell moment), Miquel Tugores o Tomàs Salom, entre d'altres.

Els seus inicis oficials foren una mica casuals: quan un any per Santa Càndida la colla de xeremiers que s'havia contractat per sonar no va poder fer acte de presència i, de manera precipitada i vestits un de carrer i l'altre de policia municipal, van fer la seva primera aparició pública.

De llavors ençà els Xeremiers de sa Marina no han deixat d'actuar a tots els actes i festivitats que es duen a terme a Lluçmajor, inicialment per tot el terme, i posteriorment restringint-se a Lluçmajor vila, s'Estanyol, Cala Pi i altre indrets, ja que l'aparició dels Xeremiers de s'Arenal i altres va motivar que els actes que es duen a terme en aquests indrets siguin coberts per aquests xeremiers, cosa natural si tots som del poble.

Han actuat i actuen també arreu de l'illa de Mallorca en multitud d'actes, festes, trobades, concerts, etc., així com en diferents parts de la Península i l'estranger, entre les quals cal remarcar Escòcia i l'Encontre Internacional de Gaites que se celebra a Barcelona, organitzat de forma anual per l'associació Aboengo, de la Casa de Galícia de Barna, i al qual han acudit sens falta els darrers anys.

Però potser l'activitat més important i que no sol tenir tant de ressò és la de donar impuls al coneixement dels instruments tradicionals organitzant trobades d'escoles de xeremiers i trobades de xeremiers, amb les quals aconseguen ajuntar una quarantena llarga de colles. I segurament l'activitat més important que duen a terme per donar a conèixer la cultura musical tradicional és la de mantenir, d'ençà de l'any 2002, els tallers d'instruments tradicionals per a gent de totes les edats. Aquests tallers han tengut un èxit remarcable, la qual cosa ha permès, amb el temps, que la colla inicial s'hagi ampliat a una banda de xeremiers i flabiolers que, alhora, dona lloc a diverses colles que actuen a la vila en els actes de referència, ja sigui de forma conjunta o de forma separada. Així mateix, també és remarcable que en algunes d'aquestes actuacions es dona cabuda a tots els sonadors més joves que acudeixen als tallers, cosa que fa que aquestes aparicions siguin molt més vistoses i festives. No té preu veure els nostres menuts arriant tamborinades i xiulades de flabiol entre corregudes de dimonis, gegantons i gegants.

S'han d'esmentar també altres colles de xeremiers que sonen repartides arreu del municipi, com són els ja esmentats Xeremiers

de s'Arenal o els Xeremiers de Badies, que cobreixen les actuacions pròpies d'aquests nuclis de població dins el mateix terme de Lluçmajor.

Amb tot això, i mirant cap endavant, podem dir que la salut de la música tradicional del nostre municipi és bona i que, si es manté activa com fins ara, tindrà un futur assegurat, donat l'interès que desperta entre els sonadors més joves que hi dediquen part del seu temps.

UN RECORREGUT PEL BALL DE BOT DE S'ARENAL

Marina Ferre Valverde

1. Introducció

Els balls tradicionals que coneixem avui en dia varen néixer a finals del segle XVII i inicis del segle XVIII arreu de tot Espanya. Els balls més coneguts varen ser el bolero, el fandango i les malaguenyes. (Ensenyat 1975, 98)

Pel que fa als nostres balls tradicionals, concretament el bolero, la jota i el fandango, arribaren a Mallorca des de la península Ibèrica a finals del segle XVIII i inicis del segle XIX; en canvi, per alguns autors, el ball de la mateixa està considerat com a ball específic i propi de Mallorca, però l'origen d'aquest ball en concret no està gaire clar i hi ha discrepàncies entre els autors. (Bibiloni 2010, 84)

El ball de bot es coneix per moltes denominacions possibles, com és *ball de pagès*, *ball de bot*, *ballar boleros* o *ball popular*. Segons Guillem Bernat (1993, 6), el nom més apropiat per denominar el ball és el de *ball popular*, ja que per ell és l'única manera de ballar que ha durat segles, i a més està ben arrelat dins les tradicions. Explica també per què les altres terminologies són o no correctes per definir el ball. Per exemple, *ball de bot* no seria correcte per la simple raó que no sempre es peguen bots, i això també depèn del lloc on es balla, ja que en alguns pobles sí que es bota més que en altres. La denominació *ball de pagès* tampoc seria gaire correcta perquè no només ballaven els pagesos, és a dir, els que feien feina al camp. *Ballar boleros* és una denominació que es coneix sobretot per Sóller i els pobles del voltant, on quan anaven a ballar utilitzaven l'expressió *anar a ballar boleros*. Aquesta expressió també inclou els altres balls i no només els boleros.

Quant a l'origen dels balls a Mallorca, també ha duit contradiccions a diferents autors. Segons Guillem Bernat (1993, 7) al segle XIX ja es ballaven jotes, mateixes, copeos, fandangos i boleros, però, pel que fa a les cançons i la música, es creu que a finals del segle XVIII i principis del XIX ja es coneixien i sonaven. En canvi, Antoni Martorell opina que els balls, que ell anomena *danses*, són relativament moderns. Es consolidaren a Mallorca des de finals del segle XVII fins al principi del segle XX, al llarg d'uns dos-cents cinquanta anys. (Martorell 2008, 94)

El ball de bot al segle xx va anar perdent força per donar pas a nous balls i músiques segons les modes que anaven entrant. La industrialització, els mitjans de comunicació, etc., varen influir en el fet que el ball de bot minvàs. (Bernat 1993, 10)

La procedència dels balls que avui en dia coneixem no està clara. Per exemple, pel que fa al bolero, Antoni Artigues pensa que és un ball d'origen andalús, que va sobresortir a finals del segle xviii. Creu que es podia haver estès per reacció a la guerra contra Napoleó com a ball espanyol per excel·lència. Damià Payeres comenta que aquest ball va arribar des d'Andalusia a València, i d'aquest darrer indret a Mallorca, on va arrelar en els pobles de tramuntana, ponent i centre, però no va ser acceptat entre la gent dels pobles de llevant i migjorn. (Payeres 2015, 248-249)

Pel que fa a la mateixa, Guillem Bernat comenta que hi ha dubtes entre els autors sobre la seva procedència i el seu origen. Opina que hi ha gent que troba que les mateixes no existeixen, que són jotes; altres, en canvi, diuen que una és filla de l'altra, però segons Bernat, són molt semblants, són filles d'un mateix pare, que és el ritme ternari, i només és això el que tenen en comú, ja que cada poble les ballava a la seva manera. Per aquesta raó, no es pot dir de cap manera que les jotes i les mateixes siguin una mateixa cosa; ben igual passa amb el bolero i les boleres, que tenen el mateix ritme però es ballen de forma diferent. Aquest autor assegura que a la meitat del segle xix ja es ballaven de la mateixa manera en què avui en dia es coneixen. (Bernat, 1993:7-9)

Les jotes, segons Payeres (2015, 245-246), varen ser un ball molt popular i usat a Aragó, a més de tenir variants a València, Alacant, Mallorca i Menorca. A Mallorca i Menorca hi arribaren el darrer terç del segle xviii. Per Artigues, els qui varen introduir la jota a les Illes varen ser els valencians, ja que segons ell aquest ball va entrar a València des d'Aragó.

El tema d'aquesta ponència és conèixer com ha estat i com és avui en dia el ball de bot a s'Arenal, i poder veure com ha estat el seu recorregut i la seva evolució al llarg del temps. A més, l'objectiu principal és analitzar els seus inicis i els seus impulsors.

La metodologia utilitzada per a l'elaboració d'aquesta ponència s'ha basat en tres punts:

- 1 La consulta bibliogràfica, per als aspectes històrics del ball de bot en general, i en particular els pregons de festes de s'Arenal, com són:
 - *L'escalfor de les festes*, de Sebastià Vallespir, del 1999.

- *Quan s'Arenal era s'Arenal*, de Bartomeu Font, del 1987.
 - *Quatre pinzellades de s'Arenal, temps enrere*, d'Antoni Galmés, del 1984.
 - *Les festes de s'Arenal*, de Joan Ferre i Jaume Llinàs, del 2014.
- 2 Les fonts orals, que han estat una eina important per poder conèixer de primera mà com han estat els inicis, les problemàtiques que han pogut tenir a les mostres i les anècdotes, entre altres detalls. Les fonts orals consultades han estat:
- Membres de Castanyetes en Festa (Salvador Mora Ruiz, Cristina Valeriano Olmo i Cati Ballester Tomàs)
 - Cati Martorell Tristán (mestra actual de Sant Vicenç de Paül i membre de Sarau i Festa)
 - Xisca López Cabot (membre de Sarau i Festa)
 - Joana Maria Taberner Salvà (va ser una de les mestres de Sant Vicenç de Paül)
 - María Inocencia Antuña Pastor (també va ser mestra de Sant Vicenç de Paül)
 - Maria Pomar Fuster (mare de Joan Ferre Pomar)
- 3 La recerca de fotografies, tant antigues com actuals, ja que són importants per poder veure com ha estat el recorregut del ball durant tots aquests anys. Les persones que han cedit i deixat les fotografies són:
- Jaume Llinàs Mateu
 - Emilio Puga Fuentes
 - Joana Maria Taberner Salvà
 - Cristina Valeriano Olmo
 - Cati Ballester Tomàs
 - Fotografies de l'arxiu personal de Joan Ferre Pomar i Marina Ferre Valverde.

2. Antecedents del ball de bot a s'Arenal

Per saber si hi va haver antecedents de classes de ball de bot o de mostres antigament s'ha consultat diferents pregons de les festes de s'Arenal. No hi ha gaires referències sobre el ball als pregons, però sí alguna petita menció quant a les activitats de les festes de Sant Cristòfol, on el ball va ser present, o també alguna anècdota amb el ball com a protagonista.

Un dels primers pregons analitzats ha estat el pregó d'Antoni Galmés, llegit per les festes de s'Arenal de l'any 1984. L'autor explica

com es feien les festes de s'Arenal. Menciona que en un dels actes de les festes hi va haver ball de bot. (Galmés 1985, 10) Però només esmenta que hi havia ball, sense especificar el grup, ni els xeremiers, ni la data en concret. Aquesta és la menció en el pregó del ball de bot a les festes:

«I tornen a les festes, on no hi solien mancar les corregudes amb els xeremiers, els pals ensabonats, les olles trencades, ni tampoc els balls de bot, o llis o de pagès, amb els obrers amb les canyes enramellades i una gran gentada.»¹

En el pregó de Font Obrador del 1987 es parla sobre la festa de Sant Cristòfol de 1918, i es menciona que en aquestes festes no podien faltar el ball típic del país i les festives xeremies, però tampoc especifica gaire cosa més. Tanmateix, ja podem saber que el 1918 a s'Arenal per les festes hi havia ball de bot. (Font, 1988: 17-18):

«Las animadas *corregudes* y el baile al estilo del país, con las festivas *xeremies*, fueron la nota típica de tan agradable fiesta cívico-religiosa.»²

Una anècdota curiosa va ser contada per Sebastià Vallespir en el seu pregó del 1999, *L'escalfor de les festes*: uns balls improvisats en alguna festa a s'Arenal. Aquesta anècdota està protagonitzada per madò Joana Caldentey (Joana Mestra; el cognom Caldentey està agafat del seu home), molt coneguda a s'Arenal. (Vallespir 2000, 12)

«O davant can Joan Taverner, allà on hi ha l'ambulatori, on amb un altre trull per l'estil, madò Joana Caldentey, veient que la cosa anava un poc freda, ens va dir: "Au al·lotets, cantau voltros es boleros que jo me'n cuid des ball". L'inicià tota sola i vaja si aviat vàrem ser molts: Ella va fer agafar el punt i per envant ens n'anam, i nosaltres, vinga: "nene, nene, nene" i tira-li cosetes en es davantal.»³

Pel que fa a classes per aprendre a ballar, he pogut esbrinar a través de Maria Pomar, la meva padrina, que quan ella era petita anava a classes d'aprendre a ballar boleros a s'Arenal, aproximadament els anys 1947 i 1948. Sobre el mestre que l'ensenyava no ho tenim gaire clar, però sí que sabem qui va anar a aprendre, segons explica Maria Pomar:

1 Fragment extret del pregó d'Antoni Galmés del 1984.

2 Fragment extret del pregó *Quan s'Arenal era s'Arenal*, d'Antoni Galmés, del 1984.

3 Fragment extret del pregó de Sebastià Vallespir, del 1999.

«Un home que li deien Pedro, però no ho sé cert. A n'aquestes classes venia més gent de S'Arenal com Mateu del Ciment, Julià Pieres, Antonia Salvà, més coneguda com La Municipal, perquè el seu pare el municipal.»⁴

Fotografia extreta del pregó de Miquel Contestí: CONTESTÍ, Miquel (1999).
Pregó de les Festes de Sant Cristòfol 1998. Vivències a S'Arenal.
 Lluçmajor: Ajuntament de Lluçmajor, p. 15.

3. Sorgiment del ball de bot a s'Arenal i els seus impulsors

Com varen sorgir les classes de ball de bot? I els grups? En aquest capítol, el que es vol és explicar breument com va sorgir i com es va començar.⁵

Pel que s'ha pogut esbrinar demanant als grups de ball de bot, als mestres que varen donar classes i a l'entorn d'alguns mestres, aproximadament el 1978-1980 ja hi havia classes de ball de bot a

⁴ Explicat per Maria Pomar Fuster, font oral.

⁵ Per a aquest capítol 3 i els altres 4 i 5 que venen a continuació m'he centrat en les fonts orals. Aquestes fonts, com està explicat en la introducció, m'han ajudat a saber com va ser el ball de bot a s'Arenal, ja que aquestes qüestions no les he pogudes trobar a cap bibliografia.

s'Arenal. Segons Joana Maria Taberner, una de les mestres de ball de bot del col·legi Sant Vicenç de Paül, el 1978 l'associació de pares de Sant Vicenç va promoure les classes de ball.⁶

A part de Sant Vicenç, hi havia altres llocs on es feien extraescolars de ball de bot, tant a infants com a adults. Entre els anys 1981 i 1982 hi havia classes a La Porciúncula, on ensenyava una mestra de l'Escola de Música i Danses de Palma.

Poc després ja va haver-hi classes per aprendre a les Escoles Velles, al costat de l'actual pac de s'Arenal de Palma. Les classes les va donar Joan Ferre i Joana Maria Taberner. Segurament al mateix temps que es feien les classes a les escoles velles també n'hi havia a Sant Vicenç de Paül, primer a càrrec de Maria Antuña i després de Joana Maria Taberner i Joan Ferre Pomar, al principi junts i més tard Joan Ferre tot sol.⁷

Fotografia cedida per Cristina Valeriano Olmo.

Hi ha una petita anècdota, i és que per saber més o manco quan va ser que Joan Ferre va fer classes ens hem hagut de centrar en les fotografies i, a part, a demanar a la família i a les mestres amb les quals va compartir les classes. Hem sabut que devers el 1983 ell

⁶ Segons m'ha pogut contar Joana Maria Taberner Salvà per a l'elaboració d'aquesta ponència. Joana Maria Taberner va ser la parella de ball de Joan Ferre Pomar, i a més va ser una de les primeres mestres de ball de bot de l'escola Sant Vicenç de Paül. També va contribuir a la creació del grup de les nines més grans de l'escola, a part de fer actuacions per diferents hotels de s'Arenal.

⁷ Maria Antuña Pastor també va ser una de les primeres mestres a Sant Vicenç de Paül. Actualment Maria Antuña forma part de l'Escola de Música i Danses de Palma.

ja impartia classes a Sant Vicenç de Paül per les fotografies de les noces dels meus pares, ja que les nines que ell ensenyava varen anar a ballar l'oferta. Per aquest petit detall anecdòtic s'ha pogut esclarir més o menys quan hi havia ball de bot a Sant Vicenç. A part, gràcies als programes de festes de Sant Cristòfol, s'ha pogut veure que el 1984 ja hi va haver mostres de ball de bot per les festes.

Fotografia cedida per Emilio Puga Fuentes,
realitzada pels tres grups després de la mostra del Diumenge de Pasqua.

S'ha de destacar que si avui en dia tenim tres grups de ball de bot a s'Arenal i a totes les festes, ja siguin religioses com patronals, i tenim mostres de ball de bot és gràcies a una persona en concret, sor Catalina Bosch, que va tenir la curolla i la caparrudesa de crear una activitat dedicada a la cultura popular, en què es pogués aprendre els nostres balls tradicionals. Va comptar amb la gran ajuda de les associacions de pares i mares del col·legi de Sant Vicenç de Paül per muntar l'extraescolar de ball de bot. (Ferre/Llinàs, 2015, 63)

A part, no podem oblidar el suport del pare Jordi i de totes les monges de la Caritat de s'Arenal, en totes les activitats i mostres que ha fet tant l'escola com els altres dos grups de ball de bot.

A part de sor Catalina, hi va haver un altre impulsor, que, en certa manera, com sor Catalina, ha lluitat perquè el ball de bot i tota la cultura popular tingués el lloc que li pertoca al poble de s'Arenal i sobretot a les festes de Sant Cristòfol, en què es va lluitar perquè el ball de bot hi tingués la presència que li correspon. Aquesta persona és Joan Ferre Pomar.

Joan Ferre Pomar en un moment de la mostra de les festes de Sant Cristòfol, presentant la mostra i els grups. Fotografia cedida per Emilio Puga Fuentes.

Joan Ferre Pomar i sor Catalina Bosch amb alguns dels alumnes de l'escola de ball de bot. Fotografia de l'arxiu fotogràfic de Joan Ferre Pomar i Marina Ferre Valverde.

4. Els tres grups de ball de bot

En aquest capítol, el que es vol explicar és com són els tres grups que tenim a s'Arenal. En primer lloc s'ha de destacar que a moltes mostres, com la que es feia el dia de Pasqua al pati de l'església, els tres grups acabaven ballant junts.

Els tres grups són l'Escola de Ball de Bot de Sant Vicenç de Paül, Castanyetes en Festa i Sarau i Festa.

Els tres grups després de la processó de Sant Cristòfol al club nàutic de s'Arenal. Fotografia cedida per Emilio Puga Fuentes.

4.1. Escola de Ball de Bot Sant Vicenç de Paül

Començam parlant d'aquest grup pel fet que ha estat el planter dels altres dos grups que tenim.

Trob que és important haver tingut i tenir aquesta escola de ball a s'Arenal, ja que s'Arenal és un poble turístic i jove, on molts dels alumnes que han passat per aquesta extraescolar són de parla castellana i de tradicions peninsulars. I és important reconèixer la integració que hi ha hagut per part dels pares i nins que s'hi han apuntat, que han pogut conèixer una part de la cultura popular que tenim a Mallorca. (Ferre/Llinàs 2015, 63)

Joan Ferre Pomar i els alumnes de ball, i membres dels altres grups.
Fotografia cedida per Cristina Valeriano Olmo.

S'ha de destacar que hi ha hagut classes de ball de bot de manera ininterrompuda cada any, però enguany per culpa de la pandèmia no han pogut començar ni les d'infants ni les d'adults.⁸

Abans només s'oferien classes per a infants, però ja fa un bon grapat d'anys que hi ha un grupet d'adults que hi van a aprendre a ballar.

⁸ Cati Martorell Tristán, la mestra actual de ball de bot de Sant Vicenç de Paül, ha contat que en la situació actual de la pandèmia de la COVID-19 no s'ha pogut posar en marxa l'extraescolar de ball de bot a l'escola. És el primer any que no hi ha classes de ball de bot.

Durant tots aquests anys hi ha hagut diferents mestres en aquesta escola, com són:

- L'amo en Tomeu
- María Inocencia Antuña Pastor
- Joana Maria Taberner Salvà
- Joan Ferre Pomar
- Mari Salvà Gómez
- Cristina Valeriano Olmo
- Glòria Sánchez López
- Maria Teresa Mora Ruiz
- Cati Martorell Tristán

Cati Martorell és la mestra que dona les classes de ball de bot actualment.

Aproximadament devers el 1988, les nines que anaven a classe, quan complien els 15 anys, no podien continuar amb les classes de ball després de les escolars. Per aquest motiu es va crear un grup amb les nines més avançades, perquè poguessin continuar ballant. Amb aquest grup de nines, que anava a fer actuacions pels hotels, hi havia la mestra Joana Maria Taberner.

Dos dels mestres de ball de bot de l'escola de Sant Vicenç de Paül: Joan Ferre Pomar i Cristina Valeriano Olmo, en una de les mostres de les festes de Sant Cristòfol. Fotografia cedida per Emilio Puga Fuentes.

Una de les actuacions a hotels de s'Arenal. Fotografia cedida per Cristina Valeriano Olmo.

Els mestres Joan Ferre Pomar i Cristina Valeriano amb els alumnes de l'escola de ball de bot després de la mostra de les festes de Sant Cristòfol. Fotografia cedida per Emilio Puga Fuentes.

4.2. Castanyetes en Festa

Com s'ha explicat en línies anteriors, les nines més grans formaren un grup per començar a fer actuacions a hotels amb la mestra, però més tard següeren soles. A l'estiu del 1990 varen crear el grup Castanyetes en Festa, però va ser a l'abril del 2000 quan varen legalitzar-lo amb estatuts i tots els papers.⁹ (Ferre/Llinàs 2015, 64)

Moment d'una mostra del grup Castanyetes en Festa per les festes de s'Arenal. Fotografia cedida per Jaume Llinàs Mateu.

⁹ La fundació i creació del grup Castanyetes en Festa la va explicar Cati Ballester Tomàs, membre del grup. El 2020/2021 aquest grup complirà 30 anys.

Com el primer grup, aquest també ha participat a tots els actes religiosos i, com no podia ser d'altra manera, a les festes de s'Arenal. Però, a més, han fet mostres per tot el terme de Lluçmajor, per les Fires i les festes de les diferents urbanitzacions.

Cal destacar que en un principi anaven per tot el terme, tant a Lluçmajor com a totes les urbanitzacions, però va arribar un moment que ja no hi tornaren a ballar a causa d'alguns problemes o malentesos. Més endavant tornaren a ballar per les urbanitzacions per les seves festes i es repartien les mostres amb la resta d'agrupacions del terme.

A part de les mostres pel municipi, una de les seves principals activitats era anar a ballar pels diferents hotels de s'Arenal. Els hotelers varen invertir molts de doblers per fer una nit mallorquina amb actuacions d'agrupacions de ball de bot. Varen arribar a oferir moltes actuacions en establiments hotelers, fins al punt que es trobaren que en un mateix vespre podien fer dues o tres actuacions en diferents hotels. Però ha acabat que ha anat baixant la promoció a establiments turístics i ja no en queden que celebrin espectacles amb actuacions de ball de bot.¹⁰

Moment d'una mostra del grup Castanyetes en Festa per les festes de s'Arenal.
Fotografia cedida per Emilio Puga Fuentes.

S'ha de destacar la seva presència a la Universiada del 1999 —uns jocs olímpics universitaris— a Son Moix, on varen participar 450 balladors i balladores de diferents agrupacions.

¹⁰ Anècdota explicada per diferents membres de l'agrupació.

4.3. Sarau i Festa

Sarau i Festa va sorgir també amb la idea de formar un altre grup de ball de bot allunyat de l'escola. Com que en acabar les classes ja no podien continuar amb l'extraescolar del ball de bot, el seu mestre de ball de bot, Joan Ferre, les va animar a formar el grup. El formalitzaren legalment l'any 1994. Aquesta agrupació va sorgir també amb la idea que en tot moment fos una diversió, que es pogués passar una bona estona preparant les actuacions per les festes i ballant.

El grup Sarau i Festa després d'una mostra de les festes de s'Arenal.
Fotografia cedida per Emilio Puga Fuentes.

Cal destacar l'anècdota de com va sorgir el nom del grup. No varen ser les nines les que el pensaren, sinó Joan Ferre, que un dia amb elles a classe els repetia constantment que la classe era un sarau: «Això és un sarau», i d'aquí el nom de Sarau i Festa.¹¹

Com els altres dos grups, ha participat a tots els actes que l'Església els ha demanat, com també per diferents mostres per tot el terme de Lluçmajor i, és clar, en actuacions a diferents hotels de s'Arenal. Algunes vegades també han actuat a Palma per la celebració del Dia de les Illes Balears.

Fa cinc o sis anys que està aturat per circumstàncies personals del grup, però a vegades segons l'acte o si el conviden hi acudeix, com per exemple en l'homenatge i la col·locació de la placa a Joan Ferre al parc que duu el seu nom.

¹¹ Informació donada per Xisca López Cabot, membre de l'agrupació Sarau i Festa.

Moment d'una mostra del grup Sarau i Festa per la festa de la Cruz de Mayo.
Fotografia cedida per Emilio Puga Fuentes.

5. Evolució del ball de bot a s'Arenal

Moment d'un ball conjunt dels tres grups per les beneïdes de Sant Antoni.
Fotografia de l'arxiu fotogràfic de Joan Ferre Pomar i Marina Ferre Valverde.

Com s'ha dit abans, les tres agrupacions han participat en una dotzena de balls de l'oferta cada any a l'església de s'Arenal. Cal destacar que en aquest ball hi participen conjuntament els tres grups; no ho fan per separat cada grup, sinó que és un ball conjunt. Amb això vull destacar la bona sintonia que hi ha hagut sempre entre els tres grups, i això, a més, ha fet possible que en moltes actuacions, a part de les de l'església, fessin conjuntament alguns balls, com és el cas de les beneïdes, les processons per les festes, etc. Aquesta compenetració entre agrupacions d'un mateix poble no es dona sempre, i és important destacar que a s'Arenal sí que hi és.

Actualment ja no es balla una dotzena d'ofertes a l'any. A l'església de Nostra Senyora de la Lactància hi hagut canvi de rector.

Abans, amb el pare Jordi i el suport de les monges de la Caritat, i especialment de sor Catalina Bosch, era inevitable que per qualsevol celebració eucarística hi hagués ball de l'oferta, però amb el canvi de rector han minvat aquests balls. Tanmateix, hi ha uns dies clau en què no pot faltar, com són les matines, la missa dels Reis d'Orient de dia 6 de gener, les beneïdes i el dia de Sant Cristòfol.

Moment d'un ball a la processó de Sant Cristòfol.
Fotografia cedida per Cati Ballester Tomàs.

De les processons com la del diumenge de Sant Cristòfol hi ha una anècdota graciosa. Està protagonitzada per mon pare, Joan Ferre Pomar, i especialment per mi, Marina Ferre Valverde, i ho demostra la fotografia que hi ha a continuació. Jo devia tenir uns 3 anys, ja anava vestida de pagesa i participava en la festa, com no podia ser d'altra manera. El que va succeir va ser que durant la processó jo anava de la mà de mon pare però tenia son, i com que veia que no acabava em vaig adormir mentre caminava, fins que mon pare es va adonar i vaig acabar la processó als seus braços.

A part d'aquesta anècdota, no puc deixar d'esmentar i destacar que en tots aquests balls de l'oferta i aquestes processons sempre ens

Joan Ferre Pomar i Marina Ferre Valverde a la processó de Sant Cristòfol. Fotografia cedida per Jaume Llinàs Mateu.

han acompanyat els xeremiers. Primer, com em va contar mon pare, com que no en teníem de propis en el municipi venia la colla de xeremiers de Pina. Després, a partir del 1999, ens acompanyaven pertot els Xeremiers de sa Marina, i el 2001 es va formar la colla de xeremiers de s'Arenal, en Toni i en Xisco. (Ferre/Llinàs 2015, 34) Cal donar-los les gràcies perquè sempre han vingut a totes les mostres i processons, i no només per al ball de bot sinó també acompanyant el carter reial o en altres actes de s'Arenal. Sempre que els necessitam hi són, i això és d'agrair.

Els Xeremiers de Pina per les festes de s'Arenal.
Fotografia cedida per Jaume Llinàs Mateu.

Els Xeremiers de sa Marina,
Tomeu Gomila i Pere Mayol,
amb Joan Ferre, a l'església de
Nostra Senyora de la Lactància
de s'Arenal. Fotografia de l'arxiu
fotogràfic de Joan Ferre Pomar i
Marina Ferre Valverde.

Els Xeremiers de s'Arenal, Toni Nadal i Xisco Puigserver, per les festes de s'Arenal.
Fotografia cedida per Jaume Llinàs Mateu.

No només es ballava a l'església. Un esdeveniment important per a aquests tres grups ha estat i és la mostra per les festes de Sant Cristòfol. Era el moment i el dia que es podien lluir més. Abans aquesta mostra era coneguda com «la nit mallorquina», un vespre dedicat només al ball de bot, on es feien les mostres dels grups i s'acabava amb una ballada popular.

Durant tots aquests anys s'ha lluitat perquè aquesta festa i aquesta mostra fossin dignes i importants. En la meua opinió ha costat que a «la nit mallorquina» no hi hagués problemes tècnics o de darrera hora. Els problemes que podien sorgir que feien que la mostra, i especialment els grups, no es lluïssin com toca eren els aspectes tècnics. D'aquests problemes hi ha anècdotes, com les innumbrables vegades que Joan Ferre Pomar havia d'anunciar pel micròfon que la mostra començaria un poc més tard perquè no hi havia llum, o perquè el generador no funcionava o l'equip de música fallava. També ha passat, contat per alguns membres dels grups,¹² que alguna vegada varen haver de demanar permís a la paradeta que tenien darrere de

¹² Tant els membres de Castanyetes en Festa com els de Sarau i Festa han explicat a les entrevistes realitzades per a l'elaboració d'aquesta ponència diversos problemes i aspectes negatius que sempre hi havia a les mostres, però especialment a les de les festes de Sant Cristòfol de s'Arenal.

l'escenari per poder-hi endollar l'equip, o anar ràpidament a cercar un altaveu a casa d'algun dels membres dels grups per poder oferir la mostra. Amb això el que vull destacar és que no sempre el ball de bot a s'Arenal ho ha tingut fàcil per poder oferir les seves actuacions, quan aquesta mostra era la més destacable i important per a ells, sobretot per a l'escola de ball, ja que no tenien tantes oportunitats en què els infants es poguessin lluir.

No només hi ha hagut mostres de ball de bot a s'Arenal, sinó també ballades, la més destacable de les quals és la de les festes, per la nit mallorquina. Però també hem de parlar de la que hi ha hagut al pati de l'església per celebrar la festa de la Mare de Déu de la Lactància, el 15 d'agost, una festa que ha anat minvant fins que s'ha deixat de celebrar, en la qual el pati s'omplia de gom a gom per a la ballada. O la ballada del Pancaritat, primer celebrat al pont de ses Set Boques i avui en dia a l'esplanada de Son Verí. A totes aquestes ballades hem tingut grups com Música Nostra, Xaloc Música, Abeniara, Balladors de Lluc i Roda, entre molts altres.

Moment d'una ballada popular. Al centre, Joan Ferre Pomar ballant.
Fotografia de l'arxiu fotogràfic de Joan Ferre Pomar i Marina Ferre Valverde.

Al principi tant la mostra com la ballada per les festes es feia a la plaça Major; més endavant va passar a l'avinguda de Miramar, i avui en dia ha tornat a la plaça.

6. Conclusions

Per acabar, unes petites conclusions sobre el ball de bot a s'Arenal:

- Fer classes de ball de bot i que es pogués crear grups de ball de bot a s'Arenal ha ajudat a donar força a la cultura popular en general i al ball de bot en concret.
- Gràcies a l'impuls de sor Catalina Bosch, de tots els mestres de ball de bot de s'Arenal i de les colles de xeremies que han ajudat a dotar de cultura popular tots els esdeveniments i festes, tenim agrupacions i una escola on poder aprendre a s'Arenal.
- El ball de bot i les tres agrupacions han estat un element important i clau en els esdeveniments culturals i socials de s'Arenal. No hi ha hagut ni hi ha festa religiosa i popular en què els tres grups no participin amb mostres i ballades.

7. Bibliografia

7.1. Fonts bibliogràfiques

BERNAT, Guillem (1993). *El ball popular als segles XIX i XX*. Papers de sa Torre. Aplecs de cultura i ciències socials, núm. 31. Manacor: Escola Municipal de Mallorca. Ajuntament de Manacor.

BIBILONI, Antoni (2010). «Els balls populars a Mallorca: una evolució insòlita a la Mediterrània». A: *Caramella. Revista de música i cultura popular*, núm. 22 (gener-juny), p. 84-87. Prat de Lluçanès (Lluçanès).

CONTESTÍ, Miquel (1999). *Pregó de les Festes de Sant Cristòfol 1998. Vivències a s'Arenal*. Lluçmajor: Ajuntament de Lluçmajor.

ENSENYAT, Bartomeu (1975). *Folklore de Mallorca: Danzas. Música. Ritos y Costumbres*. Palma: Escola de Música i Danses de Mallorca.

FERRE, Joan; LLINÀS, Jaume (2015). *Pregó de les Festes de Sant Cristòfol 2014. Les festes de s'Arenal*. Lluçmajor: Ajuntament de Lluçmajor.

FONT, Bartomeu (1988). *Pregó de les Festes de Sant Cristòfol 1987. Quan s'Arenal era s'Arenal*. Lluçmajor: Ajuntament de Lluçmajor.

GALMÉS, Antoni (1985). *Pregó de les Festes de Sant Cristòfol 1984. Quatre pinzellades de s'Arenal, temps enrere*. Lluçmajor: Ajuntament de Lluçmajor.

MARTORELL, Antoni (2008). *Des del meu balcó bastint la nostra identitat. Estudis, assaigs, parlaments, escrits conjunturals*. Palma: Universitat de les Illes Balears. Edicions UIB.

PAYERES, Damià (2015). *Festes i balls populars a Muro*. Muro: Bàsics Serveis editorials.

VALLESPIR, Sebastià (1988). *Pregó de les Festes de Sant Cristòfol 1999. L'escalfor de les festes*. Lluçmajor: Ajuntament de Lluçmajor.

7.2. Fonts orals

- Cati Martorell Tristán (s'Arenal, 30 de juny de 1985), membre de Sarau i Festa i actual mestra de l'Escola de Ball de Bot de Sant Vicenç de Paül.

- Cati Ballester Tomàs (Llucmajor, 15 de juny de 1976), membre de Castanyetes en Festa.

- Cristina Valeriano Olmo (s'Arenal de Llucmajor, 18 d'agost de 1979), membre de Castanyetes en Festa. Ha estat mestra de l'Escola de Ball de Bot de Sant Vicenç de Paül.

- Joana Maria Taberner Salvà (Palma, 5 d'abril de 1966), mestra de l'escola de Sant Vicenç de Paül.

- María Inocencia Antuña Pastor (Maracay, Veneçuela, 28 de febrer de 1957), mestra de l'escola de Sant Vicenç de Paül. Actualment membre de l'Escola de Música i Danses de Palma.

- Maria Pomar Fuster (Felanitx, 24 de març de 1936), mare de Joan Ferre Pomar i padrina de Marina Ferre Valverde.

- Salvador Mora Ruiz (Palma, 18 de gener de 1976), membre de Castanyetes en Festa.

- Xisca López Cabot (s'Arenal, 11 d'abril de 1980), membre de Sarau i Festa.

INVESTIGACIÓ I RECERCA SOBRE LA INDUMENTÀRIA TRADICIONAL MALLORQUINA A LLUCMAJOR

José González Vert

1. Presentació

L'Escola de Ball de Bot Calabruix, fundada oficialment l'any 2004 a Lluçmajor i que forma part del Registre d'Associacions del Govern de les Illes Balears, representada per José González Vert, membre fundador, juntament amb Leonor Fernández Tortella, directors actuals de l'associació, presenta una investigació i recerca sobre la indumentària tradicional mallorquina a Lluçmajor.

2. Introducció

Al novembre de 2019, l'Ajuntament de Lluçmajor, juntament amb el Govern de les Illes Balears, ens varen proposar presentar idees per al Dia de les Illes Balears 2020, que se celebraria al mes de març. I la proposta de l'Escola de Ball de Bot Calabruix va esser presentar una investigació sobre la indumentària tradicional dins el terme de Lluçmajor.

Es varen visitar cases de famílies del poble de Lluçmajor que es varen oferir a col·laborar mostrant les seves vestimentes, que anaven guardant dels seus avantpassats dins els calaixos o armaris. Es va poder fer una triadissa de diferents peces de la roba de pagès, de mudat, de roba interior..., en definitiva, de la roba que es portava devers els segles XVIII i XIX, relacionada amb la cultura del ball i la música tradicional mallorquina.

Les peces que es varen trobar, algunes molt deteriorades, d'altres en molt bon estat de conservació, es varen etiquetar per crear unes fitxes que més endavant resumirem.

Durant les activitats del Dia de les Illes Balears 2020, l'Escola de Ball de Bot Calabruix, a més de fer una exhibició de ball mallorquí, juntament amb el grup Aires des Pla Lluçmajorer, i una ballada popular amb Calabruix Música, va oferir una conferència sobre la investigació i recerca de les peces trobades a les cases de les famílies llucmajoreres, i seguidament es va inaugurar l'exposició que prèviament, durant la setmana anterior, els membres de l'associació

havien preparat al Claustre de Sant Bonaventura. Durant tota l'exposició es varen explicar als assistents les diferents peces que s'exposaven i es varen resoldre els dubtes de les persones que varen assistir a l'acte.

Hem de dir que varen col·laborar en el préstec de les peces només quatre famílies llucmajoreres, ja que va ser tanta la quantitat de roba trobada que va resultar suficient per mostrar la major part de la vestimenta en general del vestit típic mallorquí del ball de pagès, de mudat, roba interior, etc. que es portava als segles XVIII i XIX aproximadament.

Aquesta exposició havia de romandre oberta al públic fins al mes d'abril. Malauradament, a causa de la COVID-19 hi va estar molt poc temps, però va tenir molta acceptació per part dels llucmajorers, i fins i tot moltes altres famílies llucmajoreres es varen oferir per més endavant ampliar la recerca i ajudar-nos amb més peces que ells mateixos encara guarden com un tresor de generació en generació.

3. Proposta

La proposta per a les IV Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor és ampliar, explicar amb fotografies i amb escrits els tipus d'indumentària que es varen trobar durant aquesta recerca: els vestits típics en general de Mallorca, i concretament la indumentària trobada a Lluçmajor.

La idea bàsica era en un principi trobar i explicar el vestit de pagès o mudat que es fa servir a les agrupacions folklòriques, que en realitat era la roba que s'utilitzava en el dia a dia, la vestimenta de pagès, les distintes peces que formen la indumentària de l'home i de la dona.

4. Explicació bàsica del vestit de pagès

Vestit de pagès o vestit a l'ample

Aproximadament del segle XVIII a finals del XIX i principis del XX hi ha una evolució dins els pobles de Mallorca. En molts de casos, és la vestimenta de festa o de cerimònies conservada de generació en generació gairebé fins al final del segle passat entre les famílies econòmicament pobres, mentre que la indumentària dels senyors i els burgesos va evolucionar ràpidament amb diferents formes, teixits, etc.

El vestit masculí consisteix bàsicament en:

- **Calçons, bufes, calçons a la justa, pantalons bombatxos** (bufes o a l'ample) lligats amb cordill a la cintura i els genolls, elaborats amb diferents teles: drap, lli, seda, índia, etc. Els

Pagesa mallorquina.
Foto Mascaró, Maria de la Salut.

Pagès mallorquí. Targeta postal A. M.,
editada devers l'any 1915.

Vestits de la burgesia.

menestrals o ciutadans no portaven mai calçons bombatxos, sinó que usaven els denominats calçons justs (calçons a la justa).

Avui en dia, per la rapidesa que demanen els canvis de vestit a les actuacions, de vegades se substitueix per una goma ajustada. També davall els calçons se solia dur uns calçons interiors de color més clar, com a roba interior

Calçons de pagès amb ratlles.
Escola de Ball de Bot Calabruix.

Calçons. Sebastià Alòs i Clar, 1880.

Calçons lligats amb cordills.

Calçons interiors. Sebastià Alòs i Clar,
1900-1919.

- **Calces.** Es portaven fins per damunt els genolls. Podien ser de pagès, drap i qualcuna de més qualitat, brodades o calades de la burgesia, fins i tot de dol.

Calces de color blanc.

Calces calades o brodades.

Calces de dol.

Calces llises o de color.

- **Faixes.** Fetes amb teles de més o menys qualitat segons l'estatus de la persona, fermades a darrere amb un nus o enrevoltillades al cos per fermar bé els calçons i protegir l'esquena.

Faixa de pagès.

Faixa de senyor.

- **Camises.** Antigament eren d'una sola peça, de coll curt i diferents tipus de tela, de drap per al camp i de més qualitat segons el nivell de la persona. Solien esser blanques, però també n'hi havia de ratllades o de color.

Camisa de batre.
Saraualcudienç.cat

Camisa de pagès músic.
Escola de Ball de Bot Calabruix.

Camisa de senyor o mudat.
Alamy Stock Photo.

Se n'han trobades de diferents formes i teles: de llista, roba costurera, brodades, llises, per anar a batre, i fins i tot de nins petits amb uns brodats realment ben acabats.

Guardapits pagès.

- **Guardapits, jac o jaqueta.** El guardapits es duïen damunt la camisa i podien ser de diferents teixits, segons l'estatus: de llista, domàs, seda, fil de seda, retxat, amb coll o solapes... I a més a l'hivern es posaven la jaqueta, que solia ésser de color negre, feta amb teles més gruixades per al fred (anomenada *jac*).

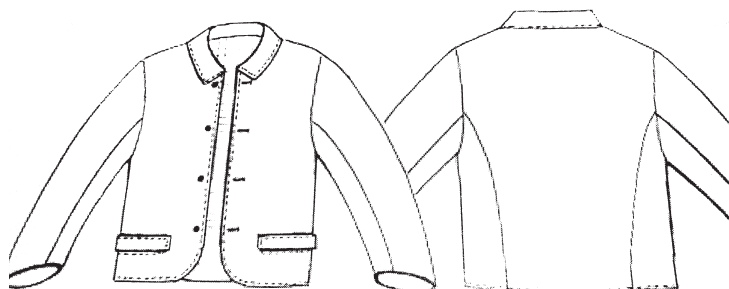

Guardapits senyor.

Guardapits senyor.

- **Jacs.** El jac era una vestidura per abrigar, portada damunt la camisa i el guardapits, acostada al cos. Arribava fins a la cintura o un poc més, s'embotonava davant i tenia mànigues, sempre de color obscur. El jac anava folrat i entretelet, amb butxaques a l'indret i a l'inrevés.

Jac. Font: VICENS SANCHO, Antònia (2005). *Vestimenta tradicional mallorquina: tall i confecció*. El Far de les Crestes.

- **Capes o capots d'abric.** Roba d'hivern que es portava damunt per protegir-se del fred, generalment de color negre i de tela molt gruixada.

Capa. Rèplica de l'Escola de Ball de Bot Calabruix.

Capot. Saraualcudienc.cat

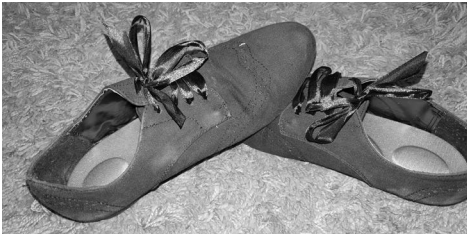
- **Sabates, espadenyas i avarques.** Generalment eren d'espart, fetes amb els materials que donava el camp mallorquí. Si les sabates ja eren de més qualitat, de couro o de pell, pertanyien a l'alta burgesia.

Espardenyes de pagès.

Sabates de senyor.

Sabates de senyora.

- **Capells, mocadors.** Mocadors de seda, lli, etc. Els homes portaven capells de tot tipus: de palla, de drap... i els mocadors de vegades anaven fermats al cap, o posats al coll amb un nus. Es portaven al cap fermats amb un nus al darrere per evitar la suor. També es podien dur pel coll fermats amb un llaç.

Mocadors de cap o coll, 1919. Família Alòs-Clar.

Capell de mudat a Lluçmajor.

El capell típic de les agrupacions de Lluçmajor que surt a les fotografies trobades té forma semicircular i és de color negre, per al vestit de mudat, que se solia utilitzar per les festes de Santa Càndida o Sant Miquel, o en els actes més especials al poble de Lluçmajor. També n'hi havia d'altres formes.

- **Capells de pagès.** Eren de palla, de vegades folrats interiorment per a la suor, amb una veta per fermar al coll.

També s'ha trobat un capell que se solia dir *panameño*, d'influència americana. El solien portar les classes més altes.

Capell de pagès d'home.
Escola de Ball de Bot Calabuix.

Panameño. Família Alòs-Clar.

El vestit femení es divideix en:

- **Gipons.** El gipó és una peça ajustada al cos de diferents formes, segons els segles. Se'n varen trobar de diferents teles, i el color predominant era el negre.

El **gipó de pagès** solia esser de drap o de teles més econòmiques, la majoria de color negre, però també n'hi havia de colors obscurs, com per exemple gris o verd.

Gipó de pagesa.

El gipó de mudat. La majoria solien esser de color negre. Dins les famílies de classe alta se'n podien trobar de color i de teles de més qualitat, amb folrat interior, exterior botonat o encordat segons la influència i el segle, de diferents formes, preparats per posar la sobrassada, (peça que es col·locava a la part de darrere per estufar més la falda), botonadura d'or, trobats a Lluçmajor. També n'hi havia que s'obrien d'un costat, per donar el pit.

Gipó negre.

Gipons de color.

Rèpliques de l'Escola de Ball de Bot Calabruix.

Cotilla (*corsé*).

Botonadures d'or de gipó. Rèplica de l'Escola de Ball de Bot Calabruix.

- **Camisoles.** Podien ser de drap per a l'hivern, de diferents formes, i de teles més lleugeres i fresques per a l'estiu.

Camisola d'hivern de pagès.

Camisola d'estiu de senyora.

- **Camisa de dona, de cotó, d'indiana**

Camisa de dona de la burgesia.

Camisa de dona marinera. Rèplica de l'Escola de Ball de Bot Calabruix.

- **Faldons, faldetes, enagos, calçons interiors**

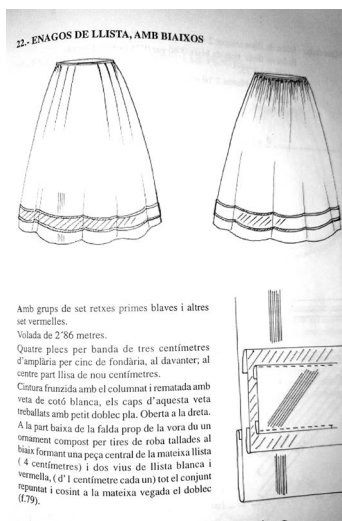
Gruiats per a l'hivern i més fins per a l'estiu; faldetes de vestir o d'abric; faldetes i enagos d'hivern i d'estiu, la majoria de drap, senzilles, encopinyades, ratllades, de llista, de cotonet, brodades, amb una corda al voltant per fermar al cos; cossets, i mirinyacs (estufadors).

Faldetes interiors d'estiu de senyora.
Rèplica de l'Escola de Ball de Bot Calabruix.

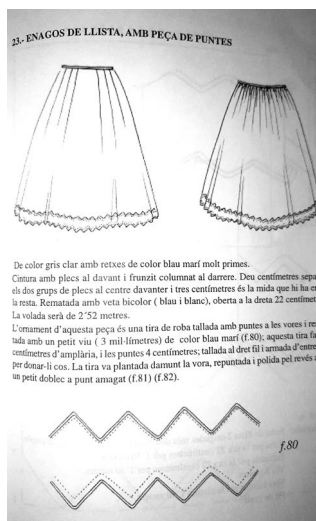

Faldetes interiors d'hivern de pagès.
Rèplica de l'Escola de Ball de Bot Calabruix.

Amb grups de set retxes primes blaves i altres set vermelles.
Volada de 2'86 metres.
Quatre plics per banda de tres centímetres d'amplària per cinc de fondària, al davant; al centre part lisa de nou centímetres.
Cintura fonda amb el colomat i rematada amb veta de cotó blanca, els caps d'aquesta veta treballats amb petit doblec pla. Oberta a la dreta.
A la part baixa de la falda prop de la vora du un ornamet compost per tires de roba tallades al biaix formant una peça central de la mateixa llista (4 centímetres) i dos vius de llista blanca i vermella, (d'1 centímetre cada un) tot el conjunt repuntat i cosint a la mateixa vegada el doblec (f.79).

Enagos de llista amb biaixos.
Font: VICENS SANCHO, Antònia (2005).
*Vestimenta tradicional mallorquina:
tall i confecció.*
El Far de les Crestes, pàg. 89.

De color gris clar amb retxes de color blau marí molt primes.
Cintura amb plics al davant i frontal colomat al darrere. Dos centímetres separats els dos grups de plics al centre davant; i tres centímetres és la mida que ha de entrar la resta. Rematada amb veta bicolor (blau i blanc), oberta a la dreta 22 centímetres. La volada serà de 2'52 metres.
L'ornament d'aquesta peça és una tira de roba tallada amb puntes a les vores i rematada amb un petit viu (3 mil·límetres) de color blau marí (f.80); aquesta tira fa 30 centímetres d'amplària, i les puntes 4 centímetres; tallada al dret (fil i armada d'entretot) per donar-li cos. La tira va plantada damunt la vora, repuntada i polida pel revés amb un petit doblec a punt amagat (f.81) (f.82).

Enagos de llista, amb peça de puntes.
Font: VICENS SANCHO, Antònia (2005).
*Vestimenta tradicional mallorquina:
tall i confecció.*
El Far de les Crestes, pàg. 91.

- **Rebosillos, volants, etc.** Trobats de diferents formes, de tela, de la pagesia, brodats amb més qualitat, i *rebosillos* o volants de pagesa i de la burgesia, fins i tot de dol.

Per subjectar el cabell les dones utilitzaven còfies (cambuix), de tela fina, que de vegades arribaven a tapar l'escot (volant). Una peça molt popular va ser el *rebosillo*, que amb forma de campana cobria el cap i arribava gairebé fins a la cintura.

Volant de gasa brodat. Rèplica de l'Escola de Ball de Bot Calabruix.

Rebosillo de damunt brodat a mà.
Rèplica de l'Escola de Ball de Bot Calabruix.

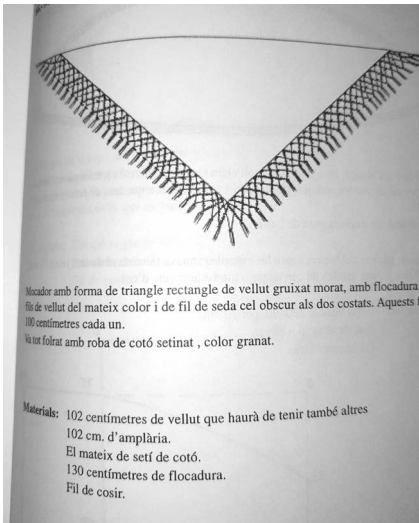

Volant de tul.
Rèplica de l'Escola de Ball de Bot
Calabruix.

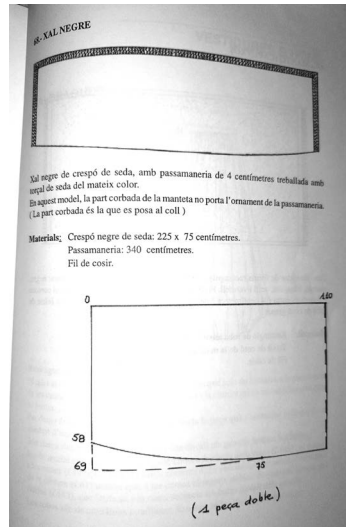

Rebosillo/capeta de damunt
de seda endomassada. Rèplica de
l'Escola de Ball de Bot Calabruix.

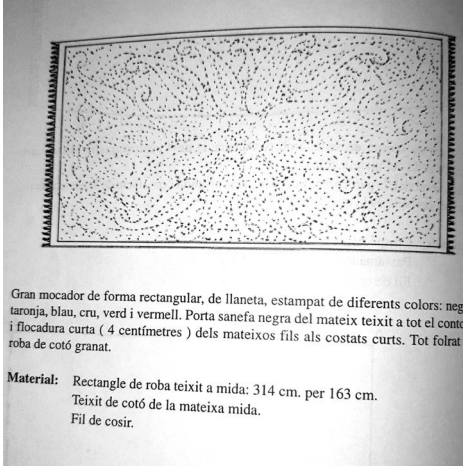
- **Mantons, mantilles, mocadors d'abric, mantellines, mocadors de vellut, xals negres, amb flocadures, capetes de tul, per anar a l'església el dia de festa, etc.**

Mocador de vellut.
Font: VICENS SANCHO, Antònia (2005).
Vestimenta tradicional mallorquina: tall i confecció.
El Far de les Crestes, pàg. 201.

Xal negre.
Font: VICENS SANCHO, Antònia (2005).
Vestimenta tradicional mallorquina: tall i confecció.
El Far de les Crestes, pàg. 203.

Mantó (caputxo).

Font: VICENS SANCHO, Antònia (2005). *Vestimenta tradicional mallorquina: tall i confecció*. El Far de les Crestes, pàg. 204.

- **Manegots i maneguins.** De pagès per anar a fer feina al camp, ja que es tapaven fins a les mans per protegir-se del sol. I fins i tot maneguins, que es podien subjectar al gipó interiorment, ja que antigament es duïen així per després poder substituir o rentar. Avui en dia, l'acabat complet amb les randetes de les mànigues del gipó es creu que va ésser una evolució del vestit, perquè els membres de les agrupacions no haguessin de perdre tant de temps a l'hora de vestir-se per a les actuacions.

Manegots de pagesa. Rèplica de l'Escola de Ball de Bot Calabruix.

Manegots de pagesa. Rèplica de l'Escola de Ball de Bot Calabruix.

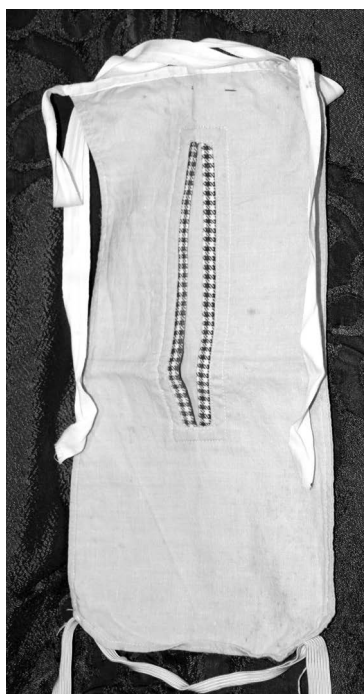

Maneguins de senyora de la burgesia.
Rèplica de l'Escola de Ball de Bot Calabruix.

• **Butxaques interiors.** Per fermar a la faldeta interior per portar-hi les claus de la casa o possessió. També se solien portar amb una corda fermada que donava voltes a la falda. En la burgesia o la noblesa aquesta corda es convertia en un *cordoncillo* d'or que donava diverses voltes a la cintura, segons l'estatus de la dona que el portava, igual que la botonada.

Butxaca interior. Família Salvà-Vidal.

Butxaca interior. Família Salvà-Vidal.

- **Faldes.** N'hi havia de pagès, encopinyades, llises, ratllades, de drap, de seda, rivetejades, d'indiana, de cotó, de quadres, de franel·la, d'alpaca.

També hi ha hagut famílies que ens han aportat roba antiga de nadons, com capells de dormir, camisoles (brodades, llises), faldetes, calçonets, etc.

Falda de pagesa.
Rèplica de l'Escola
de Ball de Bot Calabruix.

Falda de mudat.
Rèplica de l'Escola
de Ball de Bot Calabruix.

També acompanyaven la vestimenta amb joies, com cadenes d'ordit, *cordoncillos*, polseres, rosaris, etc.

- **Guatleretos/còfies**

Independentment de si eren nobles o no, solien pentinar-se amb la clenxa enmig i els cabells ben recollits en una trunyella o dues, fermades amb llaç.

Guatlereto.
Rèplica de l'Escola
de Ball de Bot Calabruix.

- **Calces**

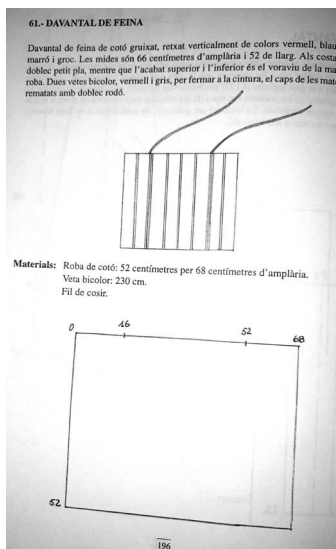

Calces brodades de dona.

Calces llises o ratllades de dona.

- **Davantals.** N'hi havia de matances, de feina, de senyora.

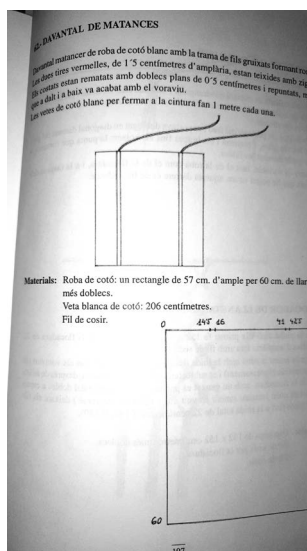
Davantall de feina.

Font: VICENS SANCHO, Antònia (2005).

Vestimenta tradicional

mallorquina: tall i confecció.

El Far de les Crestes, pàg. 196.

Davantall de matances.

Font: VICENS SANCHO, Antònia (2005).

Vestimenta tradicional

mallorquina: tall i confecció.

El Far de les Crestes, pàg. 197.

Davantall de la burgesia.

Rèplica de l'Escola

de Ball de Bot Calabruix.

- **Capells de dona**

Capell de pagès de dona.
Rèplica de l'Escola
de Ball de Bot Calabruix.

Capell de pagès de dona.
Rèplica de l'Escola
de Ball de Bot Calabruix.

- **Sobrassades.** La sobrassada era una peça que es col·locava a la part interior de darrere de les falde per estufar.

Sobrassada.
Família Mataró.

- **Mocadors.** N'hi havia de diferents formes i teles.

Mocadors. Família Alòs-Clar.

Mocador brodat amb *safeta*. Rèplica de
l'Escola de Ball de Bot Calabruix.

- **Coes o cabells postissos.** Se solien dur els cabells ben pentinats fent una llarga coa al darrere, fermats amb un llaç vistós. Si no es tenia prou cabells, la coa es feia postissa o amb cabells que es guardaven de quan s'havien duit molt llargs.

Coa o cabells postissos.
Rèplica de l'Escola de Ball
de Bot Calabruix.

6. Conclusió

La recerca i l'explicació de les diferents peces trobades a Lluçmajor és bàsica per comprendre un poc la vestimenta que se solia portar antigament. Per això avui dia les agrupacions intentem mostrar les nostres arrels. I per això és d'agrair la col·laboració de les famílies de Lluçmajor i de l'Escola de Ball de Bot Calabruix, que va recopilar un material que va servir de base i que segurament en un futur s'anirà ampliant. Això permetrà conèixer amb més profunditat tota la vestimenta típica mallorquina del poble de Lluçmajor i d'arreu de Mallorca.

GITANOS-GEGANTS: HISTÒRIA DELS GITANOS, EL SEU PAPER A LA DESFILADA DE SANTA CÀNDIDA I ALTRES FESTES POPULARS

Laura Jurado

El 1971, davant la caiguda d'interès dels habitants, l'Ajuntament de Lluçmajor decidí contractar alguns dels gitanos temporers que acampaven a l'antiga estació per ser els portadors dels gegants a la festa de Santa Càndida. Tot i que fins al 1989 van ser els responsables de mantenir viva la celebració, es tractava d'una falsa integració: la seva situació precària i marginal no va canviar en aquests gairebé vint anys. Una forma d'utilització que havia patit la comunitat gitana des del segle XVI, amb l'espectacle i les festes populars com a úniques formes possibles d'incorporació social. Actuacions per les quals, de fet, s'hagueren de demanar exempcions davant la Inquisició i les lleis que cercaven la seva erradicació.

La història gegantera a Lluçmajor es remunta a 1893, data en què es coneix la sortida d'una colla a les festes de Santa Càndida el mes d'agost.¹ Tot i aquesta tradició, cap als anys seixanta començà a decaure l'interès a portar els gegants —com també va passar amb altres figures de la cultura popular com els cossiers d'Algaida o els cavallets de Felanitx—,² fins al punt que fer de portador passà de ser «un honor» a un treball que no interessava.³ Quan l'Ajuntament estrenà quatre gegants nous el 1970 i dos més el 1971, ningú es presentà per portar-los.

Pedro Puigserver —més conegut com *es Cabo des Caminers*— era l'encarregat de la brigada municipal i màxim responsable de la sortida dels gegants, i fou qui rebé l'encàrrec del consistori de trobar nous portadors perquè les figures no es podien quedar sense sortir.⁴ La seva idea fou recórrer a alguns homes «forts»⁵ d'entre els gitanos temporers que els mesos d'estiu es traslladaven a Lluçmajor.

1 TOMÀS RAMIS 2007:314.

2 TOMÀS RAMIS 2010:169.

3 TOMÀS RAMIS 2007:320.

4 TOMÀS RAMIS 2008:28.

5 TOMÀS RAMIS 2007:320.

Hi arribaven cap al mes d'agost per fer de tomadors d'ametlles,⁶ «per llogar-se a jornal i dormien al ras o en rudimentàries barraques», fabricades amb cartrons i plàstics a les foranies de la ciutat.⁷

Els gitanos acceptaren «com si fos qualsevol altre treball» i demanaren 5.000 pessetes cada un per fer de geganters. Les negociacions quedaren en 1.000 pessetes més la possibilitat de beure gratis als bars per on passava la desfilada. Malgrat l'acord, els responsables de la brigada municipal temien que s'assabentessin que els al·lots llucmajorers cobraven 500 pessetes per portar els caparrots, una diferència molt petita tenint en compte que l'esforç i la feina no eren els mateixos. La por era que els gitanos ho descobrissin i demanessin una pujada de sou. Així i tot, la seva paga va pujar, i va arribar a les 1.500 pessetes ja a finals dels vuitanta.⁸

Gitanos geganters a les Festes de Santa Cándida, Lluçmajor, 1976
Toni Catany © Fundació Toni Catany.

Aquestes escenes dels gitanos com a portadors a Santa Cándida foren retratades pels fotògrafs Toni Catany —algunes es publicaren a *Record de Lluçmajor*— i Coloma Julià. Segons Puigserver, no tenien gaire cura amb els gegants i els feien xocar o els feien pelades, cops, esquincades, etc. Malgrat les advertències, aquesta circumstància

6 TOMÀS RAMIS 2008:29.

7 TOMÀS RAMIS 2007:320.

8 TOMÀS RAMIS 2008:29.

obligava a realitzar una reparació en profunditat cada cop que les figures havien sortit. Un altre any, explicava, els portadors no es presentaren després d'haver acordat la sortida.⁹

1. Gitanos i gegants: portadors i models

Els gitanos geganters de Lluçmajor no són els únics dels quals es té notícia. A Tarragona, des de mitjans del segle XIX, els gitanos eren i són els encarregats de portar i fer ballar els gegants Moros, així com els gegantons del Negrito i la Negrita, a la festa de Santa Tecla al setembre,¹⁰ i a altres festes populars com les de Sant Magí a l'agost.¹¹

La tradició podria haver començat cap al 1840¹² amb la família dels Ximenis; després ha passat de generació en generació, i ha incorporat també altres famílies.¹³ L'any 2009, a més, dos portadors d'ètnia gitana, Aaron i Ramon Sentís —pare i fill—, fundaren la Colla Gegantera del Passeig Torroja.¹⁴

Geganter gitano a Tarragona © Josep Maria San Saturnino *Sansa*.

⁹ *Ídem*.

¹⁰ VAQUER, Pineda (2017). «Gegants gitanos». *Fetatarragona*. [en línia] <<https://www.fetatarragona.cat/2017/09/22/gegants-gitanos/>> (22 setembre 2017)

¹¹ SANSATURNINO, Josep Maria (2017b). «Gegants gitanos» [Missatge a un blog] *Gitanos.cat* [en línia] <<http://www.gitanos.cat/index.php/2016/10/09/gegants-gitanos/>>

¹² ARDEVOL i JULIÀ 2015:255.

¹³ VAQUER, 2017.

¹⁴ *Colla Gegantera del Passeig Torroja de Tarragona* [en línia]. Tarragona. <<http://gegantspgtorrojatgn.blogspot.com/p/la-colla.html>> [Consulta: 19 gener 2021]

El cas tarragoní ens serveix també per connectar amb una altra tradició, ja que els gitanos no només porten els gegants sinó que també són models per a la seva creació. L'escultor Bernat Verderol l'any 1851 es va inspirar en els dos gitanos «més ben plantats» de la Part Alta de Tarragona: el Valatxo —patriarca de la família Ximenis—¹⁵ i la Maria, per modelar les cares dels gegants Moros.¹⁶ El debut de la parella de gegants fou aquell mateix any per les festes del Corpus.¹⁷

Precisament el Corpus va ser una de les primeres celebracions a les quals es van incorporar els gegants a gran part d'Espanya com a elements complementaris. Sembla que, en un origen, el seu significat simbòlic estava relacionat amb el rei David.¹⁸ La moda es va anar estenent fins al punt que un informe de l'Ajuntament de Barcelona del segle XVIII sostenia que la concurrència de gegants a les processons del Corpus i altres era tan comuna que gairebé no hi havia ciutat o vila nombrosa a Espanya on no n'hi hagués.¹⁹

A moltes localitats els gegants van passar a representar les diferents nacions conegudes en aquell moment. Segons altres fonts, es tractava de la representació dels quatre continents coneguts en què estava present el cristianisme.²⁰ Aviat els gitanos van figurar entre aquestes representacions. A Alacant, per exemple, la parella de gitanos o xinesos s'associava a Àsia.²¹

És difícil determinar quina va ser la primera ciutat on es va iniciar aquesta tendència, que es va mantenir fins al segle XVIII. La més antiga localitzada és Madrid, on el 1582 els gegants es relacionaven amb Amèrica, Àfrica, Àsia i Europa,²² i el 1589 les figures —suposem que les mateixes— eren espanyols, turcs, negres i gitanos.²³ Així fou també a València, on el 1589 hi havia espanyols, gitanos, turcs i negres,²⁴ les mateixes parelles que trobem a Segòvia el 1620.²⁵ També els trobem a Burgos el 1738 —reis, turcs, gitanos i negres—²⁶ o a

15 SANSATURNINO, Josep Maria (2017a). *Som gitanos*. [Díptic de l'exposició] Tarragona: Ajuntament de Tarragona. [en línia: <https://www.tarragonaturisme.cat/sites/default/files/press-releases/document/diptic_expo_gitanos_0.pdf>]

16 VAQUER, 2017.

17 SANSATURNINO, 2017a.

18 VIRGILI BLANQUET 1995:24.

19 TOMÁS RAMIS 2010:54.

20 SANCHÍS BERNÀ 2016:108.

21 SANCHÍS BERNÀ 2016:108.

22 VALIENTE TIMÓN 2011:53.

23 PORTÚS PÉREZ 1993:158.

24 CARRERES ZANCARES 1960:12-13.

25 MCGRATH 2006:18.

26 DE MIGUEL GALLO 1994:54.

Valladolid —romans, turcs, gitanos i negres.²⁷ Al segle XIX aquesta moda arribà també a Alacant (1878)²⁸, Caravaca de la Cruz a Múrcia (1881)²⁹ i Tarragona (1851), com ja s'ha explicat anteriorment. Ja al segle XX es localitzen parelles de gegants gitanos a Terol (1920)³⁰, Alcalá de Henares (1939), Santa María de Guía de Gran Canària amb el nom de *papagüevos* (1950) o Igualada (1950)³¹.

Un cas ben curiós és el de la localitat madrilenya d'Alcalá de Henares, on es va decidir crear una comparsa de gegants el 1902 per les fires d'agost. Donada la proximitat del centenari d'*El Quixot*, les figures representaven Don Quixot i Sancho Panza, als quals acompanyava un gegant negre de malnom *El Negrazo*, «per la seva terrible expressió».³² El 1939, acabada la Guerra Civil, els gegants tornaren a desfilar després d'uns anys d'absència, però ho feren amb Sancho Panza convertit en El Gitano —sense cap canvi estètic— i la incorporació d'una gitana.³³ Aquest canvi s'explicava per la importància que la comunitat gitana havia adquirit a Alcalá com a tractants al gran mercat de ramat que s'instal·lava per a la fira, que els va convertir en personatges molt populars.³⁴

El gegant gitano (amb capell) a la comparsa d'Alcalá el 1918 i el 1945
© Alcalá, cinco siglos de gigantes.

A molts d'indrets les figures dels gitanos es basaven en l'estereotip flamenc-andalús: el vestit de llunes, les arracades, el mantó, etc. Així

27 AMIGO VÁZQUEZ 2003:784.

28 SANCHÍS BERNÀ 2016: 49.

29 TURISMO DE CARAVACA. (2019) «Los gigantes de Caravaca de la Cruz: una tradición festera» [Missatge a un blog] Turismo Caravaca. [En línia] <<http://www.turismocaravaca.com/blog/tag/gitano/>>

30 EUROPA PRESS. (2016) «Los Amantes de Teruel se unen a la comparsa de gigantes de la ciudad» *Heraldo*. [en línia] <<https://www.heraldo.es/noticias/aragon/2016/04/07/los-amantes-teruel-unen-comparsa-gigantes-ciudad-841267-300.html#>> (7 abril 2016).

31 ARDEVOL i JULIÀ 2015:29.

32 *Alcalá, cinco siglos de gigantes*. Ayuntamiento de Alcalá de Henares, 2020.

33 *Alcalá, cinco siglos de gigantes*. Ayuntamiento de Alcalá de Henares, 2020.

34 SÁNCHEZ MOLTÓ 2019:3.

fou a Xàtiva, a Terol o a Gran Canària. Aquesta tendència sembla que s'ha generalitzat a partir de la segona meitat del segle xx. Una mostra ben evident és l'evolució de la geganta gitana de Caravaca de la Cruz (Múrcia), com mostren les imatges següents:

Evolució dels gegants gitanos dins la comparsa de Caravaca de la Cruz
© TURISMO DE CARAVACA.

Aquest fet fou —i és— encara més habitual als capgrossos, també anomenats *enanos* o *gigantillos*, que normalment empraven com a models personatges populars. De *gigantillos* gitanos n'hi va haver a Toledo ja des del segle xvi,³⁵ a Alacant a la Dansa dels Nanos des de finals del xvii,³⁶ a València al segle xix —el *Diario de la Ciudad de Valencia* els relacionava amb la representació d'Àfrica—,³⁷ a Salamanca almenys des de 1940³⁸ o a Granada, tot i que no es coneix la data concreta de la seva incorporació.³⁹

2. El Corpus i les danses de gitanos

Com ja s'ha explicat, els gegants van sorgir com a elements complementaris en la celebració del Corpus. Però abans d'aquests, o al mateix temps, també es trobaven les danses des de finals del segle xvi. I en elles, una altra vegada, es localitza el poble gitano lligat a la festa.

35 RODRÍGUEZ DE GRACIA 2004:392.

36 SANCHÍS BERNÀ 2016:21.

37 AJUNTAMENT D'ARGENTONA (6 agost 2008). *S'acaba la Festa Major d'Argentona 2008 enmig d'una gran participació popular* [Comunicat de premsa]. [En línia] < <http://argentona.cat/media/1940.pdf> >

38 HERNÁNDEZ PÉREZ, José María (2020). «Las gigantillas salmantinas» [Missatge en un blog] Salamanca en el ayer. [En línia] <<https://www.salamancaenelayer.com/2020/07/las-gigantillas-salmantinas.html>>

39 DELGADO, José Luis. (2013). «Los cabezudos del Corpus en Granada, un gran error». *Granada Hoy*. [en línia] <https://www.granadahoy.com/granada/cabezudos-Corpus-Granada-error_0_701330295.html> (27 maig 2013).

La celebració del Corpus Christi fou instaurada pel papa Urbà IV en 1264, però fou després del Concili de Trento quan va tenir un gran desenvolupament i aconseguí gran acceptació.⁴⁰ De la solemnitat de la processó es passà a una mescla de coses sagrades i profanes i es permeté la introducció d'elements festius.⁴¹ Entre els segles XVI i XVIII es considerava d'absoluta normalitat la representació de danses i comèdies dins els temples; tant les autoritats com el poble entenien que les flors, la música o els balls eren «elements sacres, litúrgics, agradables a Déu».⁴² Virgili apunta que també es tractava d'una forma d'apropament a la població. A mesura que la celebració avançava en el temps s'intensificà la presència d'aquests elements afegits, i el període de major esplendor varen ser els anys centrals de l'estètica barroca.⁴³

López Molina distingeix —en el cas de Jaén, però es pot extrapolar a tot Espanya— tres rols que els gitanos exercien dins aquesta celebració:⁴⁴ balladors —que ballaven tant davant el Santíssim a la Catedral com després a la processó al carrer; la majoria de dansaires eren dones, però també hi va haver homes—, saltimbanquis —encarregats d'anar fent salts i piruetes al so de la música— i músics.

Martínez subratlla que va ser dins aquesta celebració que van tenir cabuda els moriscos i els gitanos en una societat que, oficialment, «els exclouia».⁴⁵ De fet, després de l'expulsió dels moriscos a principis del segle XVII, aquests començaren a ser substituïts pels gitanos, que a vegades mantingueren el contingut de les actuacions i alguns dels seus instruments.⁴⁶ Així i tot, la presència de músics gitanos a la celebració de festes religioses es documenta ja des de la segona meitat del segle XVI.⁴⁷

En el cas dels dansaires, Starkie situa ja el 1488 l'arribada d'una colla a Guadalajara per les festes del Corpus Christi.⁴⁸ Abans del segle XVI, els gremis s'encarregaven de les despeses fins que passaren a ser responsabilitat dels consistoris.⁴⁹ Aquests contractaven companyies de gitanos dansaires amb convenis que estipulaven el nombre de

40 MARTÍNEZ MARTÍNEZ, Manuel (2019). «Contrato para una danza de gitanos en Palma del Río (Córdoba, Corpus de 1628)». [Missatge en un blog]. Historia de los gitanos españoles. Recuperat de <<http://adonay55.blogspot.com/2019/06/contrato-para-una-danza-de-gitanos-en.html>>

41 *Idem*.

42 JIMENO JURIO, José María 1987:198.

43 VIRGILI BLANQUET 1995:17.

44 LÓPEZ MOLINA 2000:741.

45 MARTÍNEZ MARTÍNEZ, 2019.

46 MARTÍNEZ MARTÍNEZ, 2019.

47 MARTÍNEZ MARTÍNEZ, 2019.

48 STARKIE 1960:133.

49 MARTÍNEZ MARTÍNEZ, Manuel. *Contrato para una danza de gitanos en Palma del Río (Córdoba)*.

balladors, el vestuari i el sou. López Molina assegura que al cas de Jaén —i ho podríem generalitzar a tot Espanya, donada l'agrafia de l'ètnia— cap dels gitanos que es va contractar sabia llegir, així que totes les escriptures deien al final que no les signaven perquè no en sabien, i li havien de demanar a un testimoni que ho fes per ells.⁵⁰

A partir de finals del segle XVI la presència de dansaires gitanos es va fer cada vegada més freqüent. A Osuna (Sevilla) es documenten des de 1540, a Santiago de Compostel·la se situa la participació d'una dotzena de gitanes ballarines entre 1565 i 1570,⁵¹ en alguns pobles del País Basc com Beasain es troben pagaments a «gitanos» per fer «dances, voltes i alegries» davant del Santíssim des de 1559.⁵² Aquí, a més, els gitanos destacaren com a tamborers, flautistes i *bertsolaris*.⁵³ Els trobem també a Almeria (1585), a Requena (València) des de 1586⁵⁴ i a Sevilla capital foren presents des del segle XVI fins a bona part del segle XVIII.⁵⁵ A Jaén existia una «gran atracció»⁵⁶ per les dances gitanes i se'ls contractava almenys des de 1604; els homes s'hi incorporaren entorn del 1626 i un dels més habituals fou Pascual Mediano, que també semblava ser coreògraf.⁵⁷ A la localitat jaenesa de Lopera també ballà Diego Maldonado almenys en 1631,⁵⁸ i a Alacant, Andrés Mas Palacios el 1700.⁵⁹ També en el segle XVII se'n localitzen agrupacions a Múrcia (1637).

A altres localitats trobem referències a dances de gitanes sense que s'especifiqui de forma clara si també eren gitanos els seus balladors. És el cas d'Estella (Navarra), on en trobem des de 1591, quan un tal Diego de Orozco presentà una dansa de gitanos,⁶⁰ però també a Granada (des de 1632), a Còrdova —on es representaren

50 LÓPEZ MOLINA, Manuel 2000:744.

51 GONZÁLEZ, Julio. *Teatros y espectáculos públicos en Galicia. De los orígenes a 1750*. [en línia] Santiago. <<http://www.teatroengalicia.es/santiago.htm>> [Consulta: 18 gener 2021]

52 MARTÍN SÁNCHEZ 2013:51.

53 MARTÍN SÁNCHEZ 2013:52.

54 ARCHIVO MUNICIPAL DE REQUENA. «Documentación histórica sobre la comunidad romaní requenense. La instrucción de 1749» [En línia] <<https://www.requena.es/es/node/7712>>

55 MAYO, Julio (2016). «Bailes gitanos en el Corpus de Sevilla». *ABC*, núm. 36.678 (31 de maig de 2016) p. 28.

56 LÓPEZ MOLINA 2000:746.

57 LÓPEZ MOLINA, Manuel 2000:743.

58 PANTOJA VALLEJO, José Luis (2019). «Las Danzas de gitanos para el día del Corpus en Lopera en el siglo XVII» [Missatge en un blog] Cronista de Lopera. Recuperat de <<https://www.cronistadelopera.com/2019/06/20/las-danzas-de-gitanos-para-el-dia-del-corpus-en-lopera-en-el-siglo-xvii-en-1631-el-cabildo-de-lopera-pago-de-fondos-de-propios-la-cantidad-de-seis-ducados-al-gitano-diego-maldonado-por-una-danza-para/>>

59 SANCHÍS BERNÀ 2016:25.

60 JIMENO JURIO 1987:218.

fins a catorze vegades entre 1601 i 1640—,⁶¹ a Madrid (almenys des de 1651)⁶² o a Huelva, on van arribar a substituir la tradicional dansa dels llauradors.⁶³

Una part d'aquesta tradició es conserva en l'actualitat en el Ball de Gitanes a diferents llocs de Catalunya i la Comunitat Valenciana,⁶⁴ moltes vegades com a ball de cintes vinculat amb les festes de maig i dansat al voltant d'un arbre. Entre les localitats on es conserva trobem Valls o el Vendrell (Tarragona), Rubí (Barcelona), Ribes, Reus, Vilanova i Sitges,⁶⁵ o Moià (Barcelona), on està documentat des de 1789.⁶⁶ També hi ha balls de gitanes per a gegants a Llinars del Vallès (Barcelona) i Poboleda (Tarragona).⁶⁷

A altres bandes com Vilafranca del Penedès no només es conserva el Ball de Gitanes a la seva festa major, sinó que fins al 1999 era representat també per gitanos.⁶⁸ Els dansaries havien pertangut al clan Canyeret durant més de cent anys.⁶⁹ A Argentona (Barcelona) també es rememora el ball «que fa segles exhibien les famílies d'ètnia gitana quan arribaven al poble durant la Festa Major».⁷⁰

3. Una falsa integració

Aquesta presència habitual dels gitanos a les festes populars i religioses pot semblar fruit d'una convivència normalitzada, però en realitat no era així. El cert és que els únics anys de relativa convivència pacífica foren els que transcorregueren entre la seva arribada a la Península com a pelegrins —documentada el 1425—⁷¹ i l'aprovació de la pragmàtica dels Reis Catòlics del 1499. Aquesta primera norma ja cercava la «desaparició sociocultural» del poble gitano,⁷² prohibint el seu nomadisme, la seva llengua, la seva forma de vestir i els seus costums. L'incompliment suposava l'expulsió

61 JIMÉNEZ CARPIO 2017:8.

62 ESSES 1994:515.

63 CARRASCO TERRIZA, Manuel Jesús (1984). «La Danza de Labradores en el Corpus de Huelva de 1684». *Huelva Información* (21 de juny de 1984), p. 13.

També disponible en línia a: <http://www.carrasco-terriza.com/danza_de_labradores_huelva_1684.htm#_ftn11>

64 MARTÍNEZ MARTÍNEZ, 2017.

65 ESBART CATALÀ DE DANSAIRES. *Inventari de Danses vives de Catalunya* [en línia] Barcelona: <<http://dancesvives.cat/?>>

66 *Ídem*.

67 NAVARRO 2016:29.

68 ESBART CATALÀ DE DANSAIRES. *Inventari de Danses vives de Catalunya* [en línia] Barcelona: <<http://dancesvives.cat/?>>

69 CASALS 2006:60.

70 Ajuntament d'Argentona, 2008.

71 SAN ROMÁN 1997:7.

72 SAN ROMÁN 1997:13.

en el termini de dos mesos.⁷³ A aquesta primera llei antigitana en seguirien d'altres en 1633, 1749 i 1783, amb les seves particularitats. Un dels moments àlgids d'aquesta persecució fou la Gran Batuda de 1749, en què foren arrestats i enviats als arsenals entre 9.000 i 12.000 gitanos.⁷⁴ Aquesta mania persecutòria va voler fins i tot extingir la paraula *gitano*, i al segle XVII es començà a jutjar per pena d'injúria a tots els que la feien servir.⁷⁵

Així doncs, la integració de la comunitat gitana era pràcticament nul·la a la majoria de comunitats —lògicament amb les seves diferències— i el seu assetjament no només era oficial sinó que tenia suport legal. En aquest sentit, Martín Sánchez sosté que l'espectacle «els mantenia en un cert estatus social no comparable al que assumien quan exercien qualsevol altre ofici».⁷⁶ De fet, l'autor assegura que tenien aquestes feines de música i dansa perquè eren els «oficis residuals» que la resta de la societat els va permetre.⁷⁷ En aquest sentit, Cazorla Pérez planteja que més que una elecció es tractava d'una imposició externa, ja que sovint els membres d'una minoria s'esforcen a destacar en les qualitats suposadament atribuïdes i valorades pels altres com a pròpies del grup, fins al punt de convèncer-se de la seva realitat. Ja fos el ball per als gitanos o el jazz per als músics negres. Facetes on, a més «se'ls patrocina paternalistament».⁷⁸ Ja hem vist com també Martínez destacava que era l'única possibilitat en què gitanos i moriscos van tenir cabuda en una societat que «els exclouia».⁷⁹

En el mateix sentit, Mayo assegura que els gitanos constituïen un «grup marginal perseguit per la justícia» i que a mitjans del segle XVI s'havien assentat a Sevilla nombrosos clans als quals la societat «genèricament menyspreava».⁸⁰ No obstant això, parla d'una «certa aprovació social» per explicar que fossin requerits i contractats per a les celebracions del Corpus. Fins i tot destaca que aquesta festa fou «la solució per a la integració dels gitanos a Sevilla». No dubtem que, com ell assenyala, a la ciutat tinguessin «un grau de convivència superior al d'altres llocs del país»,⁸¹ ja que el compliment de les lleis antigitanes va ser desigual a tot el territori. Però no podem obviar que

73 *Ídem*.

74 SAN ROMÁN 1997:41.

75 MARTÍN SÁNCHEZ 2018:31.

76 MARTÍN SÁNCHEZ 2018:54.

77 MARTÍN SÁNCHEZ 2018:63.

78 CAZORLA 1976:4.

79 MARTÍNEZ MARTÍNEZ, 2017.

80 MAYO, 2016.

81 MAYO, 2016.

es tractava d'una ètnia perseguida pràcticament des de la seva arribada.

Les seves actuacions s'enfrontaven, com hem dit, a la legislació antigitana vigent. Per això sovint es van haver de demanar exempcions per als gitanos dansaires i músics. A mitjans del segle XVIII els coronels de la Milícia de Màlaga van demanar que els gitanos tamborers no s'inclouessin a la darrera Pragmàtica de 1717, que els obligava a exercir únicament l'agricultura i que els prohibia sortir dels pobles sense llicència. Aquests tamborers —«que estaven aveïnats a la ciutat des de feia molts d'anys sense fer cap escàndol»— varen disposar d'una executòria perquè no se'ls considerés com a tal. És a dir, que no se'ls considerés gitanos.⁸² A Sevilla l'any 1699 el director de la dansa Juan Fernández de Velasco va comunicar a l'Ajuntament que la Inquisició havia portat a la presó real quatre dels gitanos que ballaven al Corpus i no tenia temps de cercar-ne altres. Per això va haver de presentar uns quants testimonis per acreditar que eren castellans vells.⁸³ Negar, una altra vegada, els seus orígens.

Altres vegades aquesta marginació quedava palesa en el tracte que rebien els gitanos que no participaven en aquests espectacles. A Toledo el 1584 es va autoritzar l'entrada a un nombrós grup durant la celebració del Corpus, però, donats els robatoris que es van produir i que s'atribuïren a les dones gitanes, hi va haver una gran reacció popular que acabà per expulsar-los.⁸⁴ Un altre cas bastant particular fou l'ocorregut a Lorca (Múrcia) el 1601, quan van decretar la sortida de tots els gitanos i gitanes que havien acudit al municipi pel Corpus tan bon punt es va detectar la seva àmplia presència. Si no ho feien serien «causa de que aquesta ciutat emmalaltís de pestilència», a més «d'altres inconvenients que duen amb ells».⁸⁵

Aquesta dualitat també era present a *La Gitanilla* de Cervantes, obra que segons Sánchez Ortega va popularitzar encara més la vinculació dels gitanos a l'espectacle.⁸⁶ Així, tot i que la protagonista, Preciosa, és una gitana dansaire, l'autor deixa palesa l'opinió que tenia la societat de l'època quan, després de subratllar la sorpresa i el goig del públic amb els seus balls i cants, posa en veu dels assistents frases com «Llàstima que aquesta jove sigui gitana! En veritat que mereixia ser filla d'un gran senyor!».

82 SÁNCHEZ ORTEGA 1977:171.

83 MAYO, 2016.

84 DEL RÍO, Martín. (1599) *Disquisitionum magicarum*. Llibre IV, cap. III, qüestió V. Citat a <<https://www.museuvirtualgitano.cat/es/historia/comunidades-autonomas/castilla-y-leon/>>

85 MARTÍNEZ MARTÍNEZ, 2017.

86 SÁNCHEZ ORTEGA 1977:81.

3.1. La prohibició dels balls gitanos

Al segle XVII comencem a veure també opinions contràries als «abusos» que degueren introduir-se a les danses, un moviment que s'intensificaria en les dècades posteriors. En les instruccions que es donaren el 1615 a Sevilla per als balls del Corpus se subratllava que no es podien representar «coses, balls ni cants, ni moviments lascius ni deshonestos o de mal exemple».⁸⁷ Els nous corrents ideològics de la Il·lustració i el major racionalisme criticarien també la barreja d'elements sagrats i profans, i iniciarien els atacs als balls que fins aquell moment s'havien organitzat.⁸⁸

Cap al 1699, el llavors cardenal Jaime de Palafox va tractar de separar els gitanos del Corpus argumentant la indecència que provocaven les seves cares pintades i emmascarades i el fet que les gitanes ballessin dins un lloc sagrat. Contraris a aquesta opinió eren el mateix mestre de cerimònies de la Catedral i els regidors municipals.⁸⁹ Igual d'airada sembla que va ser la resposta de la ciutat, on va caure molt malament que els volguessin llevar aquella diversió i van protestar davant l'Audiència. La solució provisional fou que les danses anessin davant la processó, separats els homes de les dones, descoberts els dansaires i sense entrar a l'església.⁹⁰

Les restriccions serien encara més severes amb Carles III, que el 1780 determinà que no hi podria haver danses en cap església i tampoc gegants perquè «només servien per augmentar el desordre i distreure la devoció de la Majestat divina».⁹¹ L'ordre sortia de la petició d'alguns intel·lectuals, prelats, etc., que asseguraven que la processó «s'havia tornat un carnaval».⁹²

4. La falsa integració mallorquina

D'igual manera que va ocórrer amb els gitanos dansaires del Corpus, els gitanos geganters de Lluçmajor tampoc estaven integrats dins la societat. Tomàs Ramis assegura que durant les festes del poble anaven a gaudir-ne «com els llucmajorers d'arrel».⁹³ La seva situació, però, no era com la dels llucmajorers, i ni tan sols va millorar molt en els gairebé vint anys que van exercir de geganters. Una feina que, com s'ha comentat, se'ls encarregava no per igualtat o per prestigi,

87 VIRGILI 1995:19.

88 VIRGILI 1995:17.

89 MAYO, 2016.

90 LETURIA IBARRONDO 2014:118.

91 VIRGILI BLANQUET 1995:25.

92 GÓMEZ TIRADO 2016:18.

93 TOMÁS RAMIS 2008:29.

sinó perquè ja era un treball que no interessava. No va ser fins al 1989, amb la nova consciència sobre la cultura popular, que un grup de joves locals decidí recuperar la tradició de portar les figures.

El 1982 l'escriptor Biel Florit Ferrer recordava que temps enrere existia un grup de gitanos que dormia en un vagó de tren de mercaderies abandonat en una via morta a prop de l'antiga estació de tren de Lluçmajor.⁹⁴ Aquell mateix any, la revista *Lluçmajor de Pinte en Ample* publicava una fotografia del rudimentari campament on vivien en aquell moment. El text que acompanyava la imatge era prou clar: «Contemplar l'espectacle dels gitanos de l'Estació fa pensar que algun aspecte de la humanitat no funciona».⁹⁵ Eren les mateixes tendes de cartró i plàstics que havia descrit Tomàs Ramis.⁹⁶ Segons la fotògrafa local Coloma Julià, abans de l'enderrocament de l'estació el 1982, diverses famílies gitanes havien malviscut també a l'edifici abandonat des que aquest havia quedat en desús cap a mitjans dels anys seixanta.

La comunitat gitana de Lluçmajor, a més, estava formada pels darrers supervivents de l'antiga tendència nòmada que havia caracteritzat aquesta ètnia durant segles i que, després de la Guerra Civil, s'havia transformat en una itinerància de famílies senceres que es traslladaven durant mesos al camp.⁹⁷ Segons San Román, aquesta tendència continuà fins a finals dels setanta, tot i que a Mallorca sembla que es va allargar una mica.

El 1978 la població gitana a Balears era de 3.939 —un 1,9 % del total a Espanya—, i el gruix es concentrava a Mallorca, ja que a Menorca i Eivissa es calculava que no arribaven a les 500 persones.⁹⁸ La major part estava ja assentada —principalment a Palma—, però, segons un estudi de la historiadora Àngela Garcías Truyols, encara subsistien unes cinquanta famílies de temporers que arribaven amb carros des de la Península cap a l'estiu per a la recollida de l'ametla i tornaven per a la verema o la recol·lecció d'olives.⁹⁹ Aquests havien constituït nuclis no fixos a Santanyí, sa Pobla, Bunyola i, precisament, Lluçmajor.¹⁰⁰ Venien de Granada, Albacete, Jaén o Extremadura i, tot i que alguns arribaven «controlats» a través de la Delegació de Treball, com es va fer a Campos el 1971, el «major problema» va

94 FLORIT, Biel (1982). «Quina vergonya». *Lluçmajor de Pinte en Ample*, núm. 16 (desembre).

95 (1982) «P'es Forat d'es Moix». *Lluçmajor de Pinte en Ample*, núm. 13 (setembre), p. 26.

96 TOMÀS RAMIS 2007:320.

97 SAN ROMÁN 1997:215.

98 ASGG (1990). *Los gitanos españoles 1978*. Madrid: Asociación Secretariado General Gitano.

99 BEST, Pep (1979) «Los núcleos gitanos de Mallorca, a examen». *Diario de Mallorca*. (8 d'abril), p. 21.

100 *Ídem*.

ser moltes vegades allotjar aquestes famílies.¹⁰¹ La mateixa Garcías Truyols assenyalava que la situació social i econòmica dels gitanos de Mallorca era «miserable» i que el seu analfabetisme era «molt elevat».¹⁰² Va ser cap a finals de la dècada dels setanta quan es crearen les primeres escoles pont a l'illa, com a pas previ per a l'escolarització normalitzada dels menors gitanos.

La situació no va canviar gaire amb la nova dècada. El 1980 moltes famílies encara vivien en «condicions infrahumanes» i en habitatges en situacions tan pèssimes que es parlava de «barraquisme camuflat».¹⁰³ En l'àmbit social, com explicava el periodista Julio Flores sobre Eivissa, «se'ls rebutjava o mirava menyspreadorament pel color de la seva raça i la llegenda que arrossegaven».¹⁰⁴ En alguns estaments també es considerava que entraven en conflicte amb la imatge i els interessos turístics. Així, des de la revista *S'Arenal* es criticava que la part llucmajorera de s'Arenal estava «plena de gitanos» que venien fruita i begudes a la platja. Cosa que no ocorria, deien, a la part controlada per l'Ajuntament de Palma.¹⁰⁵ Una altra de les molèsties denunciades era el suposat costum d'una part dels gitanos des Molinar de rentar la roba en una zona des Portitxol «turística amb sis restaurants de categoria».¹⁰⁶

El turisme va estar també darrere d'un dels moviments que més van evidenciar la marginació de la població gitana de Mallorca: la creació del poblat-gueto de Son Banya el 1969. Abans, havia existit devora des Molinar el que el diari *ABC* descrivia com un «vell i llardós campament gitano que ofería un trist espectacle per les condicions de vida infrahumana que allà imperaven».¹⁰⁷ Tot i que la Congregació Mariana ja havia començat a ajudar els seus habitants i cercava una alternativa per a ells —de fet va crear l'associació Integración de los Gitanos de Mallorca (INGIMA)—, la recerca d'una solució es va accelerar amb el pla per a la construcció de l'autopista a l'aeroport. Sembla que el traçat passava per damunt de moltes de les barraques, però el que preocupava les institucions era la imatge que donaven, com manifestà el llavors tinent de batle de l'Ajuntament de Palma, Pedro Cabrer, en una entrevista a *Diario de Mallorca*: «Es va voler impedir

101 (1971) *París-Baleares*, any 18, núm. 193 (setembre), p. 11.

102 BEST, 1979.

103 SERRA ISERN 1980:230.

104 FLORES, Julio (1974). «Nosotros, los gitanos de Ibiza». *Diario de Ibiza*. (31 d'agost), p. 11.

105 (1986) «Xafarderies». *S'Arenal de Mallorca*, núm. 100 (1 de juny), p. 5.

106 (1988) «Xafarderies». *S'Arenal de Mallorca*, núm. 160 (1 desembre), p. 19.

107 A.A. (1966). «Se va a construir en Palma de Mallorca un poblado gitano con todos los servicios». *ABC* (17 de setembre), p. 62.

que seguissin habitant en aquelles condicions junt a la principal porta d'entrada a la ciutat. Què dirien els turistes davant aquell espectacle!»¹⁰⁸

Després d'alguns estudis per conèixer les necessitats dels barraquistes, es van construir 125 habitatges bàsics a prop de l'aeroport per allotjar famílies gitanes. El poblat de Son Riera —llavors també anomenat La Esperanza— havia de tenir caràcter transitori, amb l'objectiu d'aconseguir la promoció social dels seus residents abans d'arribar a un habitatge normalitzat. La idea era que es mantingués durant un màxim de 10 anys,¹⁰⁹ però el 2019 va complir el seu mig segle d'història sense haver-ne materialitzat el desmantellament definitiu. El deteriorament de les infraestructures, els mals usos, la sobrepoblació i l'entrada de la droga, entre altres causes, van empitjorar les condicions d'un nucli que aviat es va demostrar que tenia molt més de gueto que de possibilitats d'integració. Son Banya —com fa anys se'l coneix de forma popular—, però, no era un cas aïllat, sinó que formava part d'un corrent iniciat els anys seixanta a Espanya —i que tenia connexions i precedents a Europa— amb la intenció de fixar aquestes poblacions gitanes¹¹⁰ i amb l'excusa de la lluita contra el barraquisme. A tot el país es construïren a prop d'una trentena de poblats gitanos.

5. Bibliografia

AMIGO VÁZQUEZ, Lourdes (2003). «Una plenitud efímera. La fiesta del Corpus en el Valladolid de la primera mitad del siglo XVII». *Religiosidad y ceremonias en torno a la Eucaristía. Actas del Simposium*, vol. II. Citat per SÁNCHEZ MOLTÓ 2008:133.

ARDÈVOL I JULIÀ, Lluís (coord.) (2015). *Catàleg de gegants centenaris de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya - Departament de Cultura.

CARRERES ZANCARES, Salvador (1960). *Los gigantes de la procesión del Corpus*. Valencia: Ayuntamiento de Valencia. Citat per SÁNCHEZ MOLTÓ 2008:132.

CASALS, Raimon (2006). «El Ball de les Gitanes de Vilafranca. Reinterpretant una tradició». *Revista Caramella*, núm. 14 (gener-juny), p. 60-63.

CAZORLA, José (1976). «Minorías marginadas en España: el caso de los gitanos». *Revista Española de la Opinión Pública*, núm. 45 (juliol-

108 VERD, Sebastián (1974) «Un patronato para el poblado gitano». *Diario de Mallorca*. (17 de maig), p. 9.

109 SERRA ISERN 1980:225.

110 GARCÍA RUIZ 2019:115.

setembre).

DE MIGUEL GALLO, Ignacio Javier. (1994) *Teatro y parateatro en las fiestas religiosas y civiles de Burgos (1550-1752)*. Burgos: Ayuntamiento. Citat per SÁNCHEZ MOLTÓ 2008:133.

ESSES, Maurice (1994). *Dance and Instrumental Diferencias in Spain during the 17th and Early 18th Centuries*. Sheffield: Pendragon Press.

GARCÍA RUIZ, María; ROMERO, Pedro G. (2019). *Máquinas de vivir*. Madrid: Puente.

GÓMEZ TIRADO, Elisa (2016). «Procesión del Corpus Christi». Universitat Jaume I.

HERNÁNDEZ PÉREZ, José María (2020). «Las gigantillas salmantinas» [Missatge en un blog] Salamanca en el ayer. [En línia] <<https://www.salamancaenelayer.com/2020/07/las-gigantillas-salmantinas.html>>

JIMÉNEZ CARPIO, Fernando (2017). «Las danzas gitanas en el Corpus Christi entre los siglos XVI y XVII». *Revista Amari*, núm. 7 (primavera) p. 7-8.

JIMENO JURÍO, José María (1987). «La fiesta del Corpus en Tierra Estella». *Cuadernos de etnología y etnografía de Navarra*, núm. 50, p. 197-238.

LETURIA IBARRONDO, Félix (2014). «Conflicto en Corpus Christi: escándalos ceremoniales o secuencias rituales». *Kobie Serie Antropología Cultural*, núm. 18. Bilbao: Diputación Foral de Bizkaia, p. 111-134.

LÓPEZ MOLINA, Manuel (2000). «Gitanos y Corpus Christi en Jaén en la primera mitad del siglo XVII». *Boletín del Instituto de Estudios Giennenses*, núm. 176, tom II (juliol-desembre), p. 737-749.

MARTÍN SÁNCHEZ, David (2013). «La danza de los gitanos en las Magdalenas de 1611 no era flamenca». *Oarso*, núm. 48, p. 50-53.

— (2018). *Historia del pueblo gitano en España*. Madrid: Los libros de la Catarata.

MCGRATH, Michael J. (2006). *Corpus Christi, el auto sacramental y otras fiestas religiosas en la Segovia del siglo XVII*. Segòvia: ed. De autor. Citat per SÁNCHEZ MOLTÓ 2008:132.

PORTUS, Javier (1993). *La antigua procesión del Corpus Christi en Madrid*. Madrid: Comunidad de Madrid. Citat per SÁNCHEZ MOLTÓ 2008:155.

RODRÍGUEZ DE GRACIA, Hilario (2004). «El Corpus en Toledo: una fiesta religiosa y profana en los siglos XVI y XVII». *Zainak*, núm. 26. Citat per SÁNCHEZ MOLTÓ 2008:133.

SAN ROMÁN, Teresa (1997). *La diferencia inquietante*. Madrid: Siglo XXI Editores.

SÁNCHEZ MOLTÓ, Vicente (2008). «Los gigantes y el bestiario festivo del Corpus, Patrimonio Inmaterial de la Humanidad». *Revista de la Cecel*, núm. 8, p. 115-163.

SÁNCHEZ MOLTÓ, Vicente. (2019) *Los gigantes y cabezudos de Alcalá de Henares: conoce los personajes y su comparsa*. Ayuntamiento de Alcalá de Henares.

— (2020) *Alcalá. Cinco siglos de gigantes*. Ayuntamiento de Alcalá de Henares.

SÁNCHEZ ORTEGA, María Helena (1977). *Los gitanos españoles*. Madrid: Castellote.

SANCHÍS BERNÀ, Felipe Manuel (2016). «Història dels nanos i gegants d'Alacant». Alacant: Universidad de Alicante. [Tesi doctoral]

SERRA ISERN, Ramon (1980). «Servicios Sociales en el poblado gitano de Son Baña». *Los gitanos en la sociedad española*. MADRID: Cáritas Española.

SERRA ISERN, Ramón (1980). «Servicios sociales en el poblado gitano de Son Baña». A: AUTORS DIVERSOS. *Los gitanos de la sociedad española*. Documentación Social - Revista de estudios sociales y de sociología aplicada, núm. 41 (octubre-diciembre).

STARKIE, Walter (1960). «Cervantes and the gypsies». *Journal of the Gypsy Lore Society*, vol. 39, p. 131-150.

TOMÀS RAMIS, Pau (2008). «De quan ningú volia portar gegants». *Gegants. Revista trimestral d'imatgeria festiva i cultura popular*, núm. 84 - Hivern.

— (2010). *Els gegants de Mallorca*. Pollença: El Gall Editor.

TOMÀS RAMIS, Pau (2007). «Aproximació històrica a la festa dels gegants a Lluçmajor». DIVERSOS AUTORS. *Miscel·lània d'homenatge a Mateu Montserrat i Pastor*. Lluçmajor: Edicions de Pinte en Ample.

VALIENTE TIMÓN, Santiago (2011). «La fiesta del Corpus Christi en el Reino de Castilla durante la Edad Moderna». *Ab Initio*, núm. 3, p. 45-57.

VIRGILI BLANQUET, María Antonia (1995). «Danza y teatro en la celebración de la fiesta del Corpus Christi». *Cuadernos de arte de la Universidad de Granada*, núm. 26. p. 15-26.

ELS XEREMIERES A L'ARENAL, LES CADENES, EL PIL·LARI I L'ARANJASSA

**Dídac Martorell Paquier
Alexandre A. Ibáñez Frau
Josep Fiol Femenia**

La colla de xeremiers és en l'actualitat un dels majors símbols identificatius de la cultura festiva de Mallorca. Els seus intèrprets han tengut des d'antic un paper prestigiós en la nostra societat encara que el seu perfil hagi canviat al llarg dels segles. Les xeremies, el fabiol i el tamborino han passat de ser considerats instruments propis de la cort a ser els protagonistes de les festes del poble gràcies als pastors que els conservaren i el nou grup d'intèrprets que s'hi interessaren a la fi del segle xx.

És per això que ens hem proposat investigar, a través de la recerca documental i oral, les passes que els antics xeremiers han fet a l'Arenal i els pobles dels voltants, i qui ha continuat la seva tasca fins a l'actualitat. Des d'aquells pastors com Julià Salvà *Goixo*, Pau Vich *de Can Pruna* i la colla de xeremiers de Pina, fins a la vigència i presència de les colles i agrupacions contemporànies, com els Xeremiers de s'Arenal i els Xeremiers de Son Verí. La seva presència representa, una vegada més, la connexió entre l'Arenal i els pobles de Son Sunyer i el Pla de Sant Jordi.

1. Les primeres actuacions documentades

1.1. Les primeres festes de Sant Cristòfol (fi del segle XIX - principi del xx)

La primera factura d'una actuació de xeremiers a l'Arenal que coneixem data de principi de segle xx, tal vegada de 1900. Les obres de construcció de l'església de la Mare de Déu de la Mamella i les seves dependències es repreneia després de dos o tres anys de descans: «...y com desitjaríam continuar encara que a poc a poc las obres de la dita Iglesia, suplicam a tots que ab los medis ajudin segons les sevas forses per veura un dia acabat aquest edifici dedicat a la Mare de Deu y al Gloriós San Cristófol, [...]» (GUASP 1975: 89) Mossèn Sebastià Guasp Cerdà (Llucmajor, 1894-1950), en el seu manuscrit *Monografía del templo dedicado a Ntra. Sra. de la Lactancia*, editat

i publicat el 1975 per l'Ajuntament de Lluçmajor a cura de Bartomeu Font Obrador, fa esment d'uns comptes per a pagar als músics. En aquells primers anys, cada any per Sant Cristòfol es feia festa cívica i religiosa, i sembla que l'Església s'encarregava de sufragar-ne totes les despeses:

Per les xeremies	15'00	ptas.
Per dues guiterres	6'00	ptas.
Per un violí	5'00	ptas.
Per dos pollastres	5'00	ptas.

(GUASP 1975: 89)

Com veim, la colla de xeremiers —és a dir, la composició tradicional d'un xeremier (sonador de xeremies) i un fabioler (sonador de fabiol i tamborino)— es pagava a un preu més alt que la resta de músics. Aquells xeremiers amb tota seguretat tocaven a les corregudes de joies, a les quals sembla que tan sols hi havia dos premis per repartir: dos pollastres. En aquells anys de naixement del poble de l'Arenal (entre la fi del segle XIX i principi del XX) les festes consistien en un ofici solemne amb sermó, corregudes de joies, ballada popular i regates. Desconeixem si els xeremiers actuaven dins l'església, però segur que participaven, seguint la tradició avui encara vigent arreu de Mallorca, durant les corregudes de joies. Pel que fa als guitarristes i violinistes llogats, devien participar en la ballada popular, com està documentat que ho feren el dia de la benedicció de la primera part de l'oratori, el 12 de juliol de 1896. La ballada es feu davant l'església, al pati entre l'oratori i el carrer de Sant Cristòfol. Pel que fa a les corregudes, el dia de la benedicció es varen fer a vorera de mar, des del Mollet en direcció cap a Palma, i el 1900 el cos fou un camp de Son Verí. (GUASP 1975: 78).

Pel que fa a la festa de benedicció de la primera part del temple, es va triar el 12 de juliol perquè era el diumenge més proper al dia de Sant Cristòfol. El diumenge anterior els obrers recorregueren els carrers de Lluçmajor amb canyes verdes fent capta de joies per a les corregudes, al so d'una banda de música i acompanyats per les autoritats. (GUASP 1975: 78) Si aquell dia no hi faltaren cercaviles i capta, de ben segur que diumenge tampoc no hi faltaren els

xeremiers a les corregudes.¹ De tota manera, dia 12 aquella banda de música acompanyà una marxa a l'Arenal amb els carabiners, els obrers i les autoritats. (Íd.) Ens trobam, per tant, amb tres formats de música al carrer des d'un inici: banda de música, guitarres i violins (rondalla) i colla de xeremiers.

La festa cívica i religiosa era un tot inseparable encara el 1918. El poeta i mestre llucmajorer Francesc Pomar Bonnín (Llucmajor, 1886-1950) dedicà el poema «La festa de Sant Cristòfol a l'Arenal» al prevere mossèn Tomàs Monserat Ginard *es Capellà des Rafalet* (Llucmajor, 1873-1944), autor de les primeres fotografies del nostre poble, entre les quals unes cercaviles al carrer de Sant Cristòfol encapçalades per una colla de xeremiers, que trobareu a l'annex:²

I

Oh, quina festa que es fa aquí
tota perfum de romaní
plena d'essència i de savina,
plena de sol i de calor,
plena de gent i de blancor
d'arena fina!

Mirau què plana va la mar!...
No és ver que sembla descansar
de la maror de l'hivernada?
L'aigua és tan clara i amatent
que no m'estranya si la gent
ja s'és banyada.

I aquell qui credos resarà
mentres se banya dins la mar

1 I, de fet, sembla que així fou. A l'*Heraldo de Baleares* s'anunciava la festa de la següent manera: «Los edificios del caserío engalanados con multicolores banderas y gallardetes; la gótica capilla irguiéndose por entre las copas de los pinos; el solemne *Tedeum* cantado en medio de la selva; el santo sacrificio de la misa por vez primera celebrada en aquellos horizontes purísimos; la divina palabra resonante y conmovedora ensalzando las virtudes de la Virgen; las carreras de hombres y de mozalbetes á la orilla del selecto mar; las cucañas y las regatas; el bolero y la jota danzados sobre el pavimento de blanca arena; los gritos de los vendedores de golosinas confundidos con los ecos de la *xirimía* y del *tamboril*; todo eso, tiene su lado poético, y embelesa y cautiva á la muchedumbre cuando tiene por escenario los bordes de una tan deliciosa playa.» (*Heraldo de Baleares*, 4 de juliol de 1896: 2).

2 Entre 1909 i 1925 els diumenges deia missa a l'Arenal. Època en què indubtablement s'ha d'emmarcar aquesta fotografia.

estarà exempt de malaltia.
Oh Sant Cristòfol gloriós,
oiu, benigne i pietós,
qui en Vós confia.

Mirau l'església somrient,
petita avui per tanta gent
que va a escoltar la bella vida,
la vida bella d'aquell Sant
que té trossades de gegant
i un cor sens mida.

El seu ofici és traginer
i entre la gent que du, feiner,
de part a part d'un riu, tragina
un Nin airós, però feixuc
tant que l'obliga a dir: Qui duc?,
mentres camina.

I el nostre Sant, tan bondadós
pregunta al nin, tot fadigós,
baix d'aquell pes que tant l'engruna:
—Com és que peses tant?... Per què?
—Ai!, perquè dus el món sencer —respon tot d'una.

II

**Les xeremies no sentiu
de belles notes de l'estiu,
com un record de pastoria?
El so festiu alegre el cós
i el ball honest tan agradós
de pagesia.**

I els carros plens tornen partir,
cap a la vila, pel camí
alçant la polseguera.
Par que la pols digui an el sol,
fins l'any que ve, si Déu ho vol...
tot falaguera.
Oh Sant Cristòfol gloriós,
un jorn de festa tan hermós

no permeteu mai s'esvaesca.
 La consciència sense fel
 el troba dolç, dolç com la mel
 de bona bresca.

(*Heraldo de Lluchmayor*, 13 de juliol de 1918,
 a FONT 1999a: 241-242)

Sembla, per tant —i com també veurem en el punt següent—, que les corregudes eren un element central de la festa popular en aquella època, en la qual no faltava la colla de xeremiers.

1.2. La diada d'afirmació democràtica de 1920

El 1920 podem dir que l'Arenal era ja un poble nat i amb una població estable en creixement. Tot i això, encara era un poble molt petit, i quan hi havia gran afluència als carrers era gent externa que entenia l'endret com un lloc d'esbarjo i descans. En definitiva, era el lloc de les excursions i banquets, entre els quals els organitzats pels partits polítics. S'acudia al poble en carro, a partir de 1916 també en tren, i de 1921 en tramvia. Per exemple, el juny de 1914 els mauristes hi celebraren un banquet fraternal (FONT 1999b: 35) i l'agost de 1916 hi hagué un banquet del partit liberal a l'Arenal al so de la banda de música del partit. (FONT 1999a: 247) Malgrat que d'un principi aquestes excursions foren de partits liberals i conservadors, les classes populars no estigueren gaire a afegir-s'hi. Per exemple, és sabut que pel Primer de Maig l'Arenal s'estibava de gent, i el 31 de maig de 1936 els llibertaris de l'Ateneu de Divulgació Social de la Soledat organitzaren una excursió al poble per gaudir de la mar, l'arena i els pins. (*Cultura Obrera*, 1936 [número desconegut]).

De totes les excursions polítiques, tenim documentada la presència de xeremiers el dissabte 8 de maig de 1920, en una inaudita diada d'afirmació democràtica entre els liberals, els socialistes i els republicans, a la qual diversos dirigents polítics de Palma i Lluçmajor feren sengles parlaments després de dinar. Segons *Heraldo de Llucmajor* assistiren cinc mil persones al banquet, i hi hagué corregudes amb xeremiers, a més de la música de la banda de música dels liberals de Palma i la banda dels de Lluçmajor. Tampoc no hi faltaren els parlaments dels principals dirigents polítics de Palma i Lluçmajor. (GALMÉS 1984 i FONT 1999a: làmina 37).

En definitiva, les colles de xeremiers participaven allà on se'ls contractava.

1.3. Les festes populars de 1930

La tònica de les festes de l'Arenal dels primers anys donà pas a una altra manera d'organitzar els festejos. L'Ajuntament de Lluçmajor l'agost de 1930 s'encarregà de l'organització i les despeses de les festes del poble. Sortosament, l'Arxiu Municipal de Lluçmajor en conserva les factures (Arxiu Municipal de Lluçmajor. 2162/5), que desglossaren de la manera següent:

Chirimias	80,00
Camión (Pruneta)	36,00
Id. (Jaime Monserrat)	20,00
Roca-programas	14,00
Comida Chirimiés	21,50
Camion música	84,00
Seis sillas	24,00
Instalación electrica	63,00
Jose Martí	18,50
Carpintero, Murtera	18,50
TOTAL	379,50

Entre les factures, hi trobam la signada per Gabriel Servera Cardell, propietari de la fonda Ca na Grina: el 15 d'agost cobrà 2 pessetes pel dinar a un electricista; 4,50 a la colla de xeremiers i 6 pel sopar a tots tres. L'endemà cobrà 3,75 pessetes per berenar als tres i 5,25 pel dinar; «Las demás comidas comieron con los músicos³».

Baltasar Tomàs Julià *Murtera*, el fuster grosser del poble, cobrà 10,00 pessetes per «40 palillos»; 2,00 per «4 listones de un metro»; 1,50 «por 2 de siete palmos»; 2,00 «por 12 anillas» i 3,00 «por sepillar el palo». Amb la qual cosa podem suposar que hi hagué un pal ensabonat i corregudes de cintes.

Josep Monserrat Catany *Martí*, propietari de la sucursal de la cooperativa de consum La Nueva Vida a l'Arenal, coneguda com a Can Pep Martí, cobrà el següent: 5,00 pessetes «por 50 ovillos hilo (0'10)»; 1,00 «por 5 manojos cuerda palma (0'20)»; 2,80 «por 1'200 g puntas»; 2,50 «por 2 m ropa color»; 60 «por 2 cuadernillos papel barba»; 10 «por 20 g almidon»; 60 «por 6 rollos alambre»; 90 «un kg jabón»; 100 «por 10 ovillos hilo» i 4,00 «por varios efectos».

³ És una tònica habitual de l'època diferenciar els xeremiers dels *músics*, això és les bandes de música.

Les sis cadires eren de bova i venien del Teatre Odeón, a 4 pessetes cada una. La impremta d'Antoni Roca Creus cobrà 14,00 pessetes per 1.000 programes «de los Festejos Populares en El Arenal», dels quals desconeixem si se n'ha conservat cap.

El transport de mercaderies i persones fou a càrrec de diverses empreses: la primera, Transports Miquel Salvà, cobrà tres viatges de cadires i pals a 36 pessetes. La segona, el servei de camió de càrrega de Jaume Monserrat Puigserver, cobrà 1 viatge a l'Arenal per 12 pessetes.⁴ La darrera empresa fou la de Llorenç Clar, que cobrà 64 pessetes per trenta-dos passatges d'anada i tornada de Lluçmajor a l'Arenal.⁵

Finalment, l'empresa Jaume Oliver cobrà a través de la seva empresa d'instal·lació elèctrica quatre jornals i mig a 10 pessetes el jornal per als dies 14, 15, 16, 17 i 18; 3 jornals a Pere Rubí els dies 15, 16 i 18 per 18 pessetes, i 6,90 pessetes per posar i llevar la il·luminació.

Finalment, la colla de xeremiers cobrà 80 pessetes per tocar els dies 15, 16 i 17. Es pot suposar, en definitiva, que els preparatius de les festes començaren dia 14 i les festes duraren els tres dies següents. Dia 18 fou el dia de desmuntar la infraestructura.

Pel que fa a aquesta colla de xeremiers, la primera amb noms i llinatges que tenim documentada en una actuació a l'Arenal, es tracta de la colla d'Algaida per excel·lència, que acompanyà els Cossiers de Montuïri des dels anys trenta fins a 1967: el fabioler Jordi Trobat Oliver *Pixedis* i el xeremier Bernat Servera Vanrell *Bandereta* (Algaida, 1889-1972).

2. Pastors fabiolars

La nostra contrada antigament no era rica en sonadors de fabiol, tamborino i xeremies, com sí que ho eren certs indrets eminentment rurals, sobretot de la comarca del Pla de Mallorca (Santa Maria, Santa Eugènia, Pòrtol i la Cabaneta).⁶ No obstant això, hem pogut estudiar almenys dos sonadors que visqueren a les Cadenes, i que veurem a continuació: Julià Salvà Cardell i Pau Vich Castellà. Així mateix, també tenim notícia de qualque xeremier antigament al Coll d'en Rabassa, com ens comunicà Bartomeu Pedrosa Mir *Pedacer* (el Coll d'en

⁴ A la factura hi apareixen «5 viatges de sillars a la Plaza» per 8 pessetes. Pel preu probablement no es tracten de viatges a l'Arenal.

⁵ A la mateixa factura també hi ha el cobrament de 20 pessetes d'un viatge a Montuïri el 10 d'agost per anar a veure els cossiers.

⁶ De fet, Lluçmajor, poble originari de la majoria d'habitants de la contrada, i per tant poble de gran influència, era fortament industrial. Per aquest motiu tenia diverses bandes de música, i amb una tradició ja al segle xx nul·la en colles de xeremiers.

Rabassa, 1928) que n'hi havia quan ell era petit,⁷ i també sembla que hi hagué qualque xeremier a Sant Jordi, com el que documentaren en una fotografia —sense nom— Tomeu Moll i Guillem Miquel Bosch.⁸ (MOLL i BOSCH 1998: 200).

En el transcurs del treball hem tengut notícia de dos altres fabiolors pastors: Guillem Riutort Bibiloni *de Can Salom* (les Olleries, 14 de juliol de 1925 - l'Arenal, 5 d'abril de 2003), padrí d'Antoni Nadal dels Xeremiers de s'Arenal, sonava el fabiol de son pare des que era petit.⁹ Per altra banda, Martí Serra Terrasa (Sant Jordi, 18 d'abril de 1934) sonava el fabiol quan tenia deu anys, fent de pastor a Ca na Morlana (Llucmajor). Actualment resideix a les Cadenes, i fa molts d'anys que no conserva l'instrument.

D'aquesta manera, consideram el nostre treball com una primera aproximació a la història dels xeremiers locals, a l'espera de tenir noves pistes sobre antics sonadors a la contrada.

2.1. Julià Salvà Cardell *Goixo*

Julià Salvà Cardell *Goixo* va néixer a Llucmajor el 2 de juliol de 1898. En una entrevista oral amb la seva filla Esperança Salvà Llull i la seva neta Àgueda Alemany Salvà, hem sabut que fou pastor a diverses possessions de la Marina de Llucmajor: Son Granada, la Torre, Ca na Morlana i Son Verí, fins que finalment s'establí a les Cadenes a fer de trencador de marès. Va ser un dels trencadors represaliats pel feixisme el 1936.

Abans d'això, però, el seu germà major se l'emportà a l'Argentina quan tenia 12 o 13 anys. Més tard se n'anà a Jaca (Pirineu aragonès) per fer el servici militar i hi quedà una temporada.

Segons la seva família, ell mateix va fabricar el seu fabiol per evitar adormir-se mentre guardava les ovelles de vespre. També tocava la guitarra, l'acordió i cantava jotes aragoneses, que havia après fent de pastor a Jaca: «Esperança: —Perquè en s'estiu, quan fa tanta calor, ses ovelles les guarden es vespre. I per no dormir-se va fer es fobiol.

7 Entrevista feta el 3 de maig de 2016: «—An es Coll hi havia dos o tres xeremiers fa molts d'anys. Més envant venien de Llubi.»

8 No obstant això, era comú que a les festes hi tocassin els xeremiers de Pòrtol, com Antoni Mut. (MOLL i BOSCH 1998: 200).

9 No tenim espai en aquest treball per dedicar-ne un apartat exclusiu, però realment se'n podria parlar extensament. Es tracta, com Pau Vich i Julià Salvà, d'un pastor fabiolor que vengué a viure a la nostra contrada. De jove estigué a les Olleries, fins que anà a viure amb son pare a la possessió de Son Binissalom (Sant Jordi). Finalment, la família posà màquines de marès a les Cadenes i a Son Binissalom i construïren l'Hotel Riutort a l'Arenal. No tocava el tamborino, i de la seva experiència com a pastor sonador en sabem ben poc. El fabiol malauradament no es conserva.

Àgueda: —I jo quan tenia 4 o 5 anys, que estèiem a ca na Morlara, a una possessió, me n'anava amb ell a guardar ses ovelles an es sestadors, i else tancava amb so siurell [sic].»

La família conta que, quan morí el 16 d'octubre del 1957, la seva dona cremà tots els seus instruments al forn, a excepció del fabiol, que conserva la seva neta Àgueda Alemany. Esperança relatà allò que digué sa mare: «—Així com s'ha prodir es pradí, se prodiran ses seves coses!»

Pel que fa a les característiques físiques i sonores de l'instrument, són les següents: és prim i de poc pes, de poca intensitat sonora, demana potència d'aire per sonar net, sobretot a partir del SI. És un fabiol en afinació modal, propera al RE. Les virolles són d'escorça, probablement de pi, com era tradició en els fabiols més rústics. És per això que pensam que no fou un fabiol preparat per a tocar amb tamborino i en colla de xeremiers, sinó més aviat un entreteniment per a fer de pastor. També ens referma la idea la concepció de l'instrument que té la filla: «—Mon pare tocava es fobiol, però no feia música. El tocava per no dormir-se, guardant ses ovelles.» Pel que fa a la tonalitat, és una fusta vella, apagada, possiblement ametler.

Adjuntam fotografies de l'instrument, un esquema de les mesures i un gràfic de les dades sobre la seva afinació a l'annex.

2.2. Pau Vich Castellà de Can Pruna

Gràcies a l'entrevista oral que ens ha concedit María del Carmen Vich Conejo, sabem que Pau Vich Castellà de Can Pruna va ser un pastor, fabioler i finalment taxista nascut a Santa Maria del Camí el 15 de maig del 1937. De pare santamarier i mare portolana, es crià a Santa Maria. A 13 o 14 anys va començar a fer feina a la possessió de Bendinat (Calvià) de pastor. Un destí que probablement hauria estat diferent, car son pare era ferrer, però morí quan ell tenia 6 o 7 anys. A Bendinat hi conegué el majoral, Arnau Canyelles Mulet de Can Just (la Cabaneta, 1924 - Pòrtol, 1992). Mestre Arnau va ser qui l'ensenyà a sonar el fabiol. Antoni Artigues donà compte d'això amb la publicació de part de l'entrevista que li feu Pere Morey Servera a l'*Última Hora*, el 16 de setembre de 1977: «—I vós no heu ensenyat cap jove? A.—Ja queda poca gent que s'interessi en tot això. Un al·lot que estava de pastor per aquí en va aprendre. Nom Pau, i ara fa de taxista, i ho ha deixat anar, però així mateix em ve a veure ara i suara, i feim una sonadeta.» (ARTIGUES 1982: 93).

Estigué de pastor a la possessió fins a 21 anys, quan es casà amb Carmen Conejo Simón (València, 14 de febrer de 1943), i se n'anà a viure a la possessió de Son Valentí (Palma), on ja feia feina de cuinera

la mare de Pau. Mentre que Carmen feia de mestressa, ell treballà de pastor. Després de quatre o cinc anys el matrimoni es llogà a l'hort de Can Vilar (So n'Oms), uns tres anys, on tengueren la primera filla, Mari (1963). Poc temps després es llogaren a Can Mercadal, prop de les Cadenes, on tengueren la segona filla, Pepi (1966). Poc temps després passaren a viure llogats a l'Àguila Nova (Son Sunyer), on estigueren una partida d'anys. Finalment, el 1971 compraren la finca de Can Pruna, al nucli urbà de les Cadenes (actual Club de la 3a Edat), motiu pel qual Pau Vich fou conegut amb el malnom *de Can Pruna*. Vich treballà de taxista a la comarca de l'Arenal fins que es retirà a 60 anys, i traspassà la llicència a la filla Mari. Finalment, morí a les Cadenes el 28 de juny de 2017.

Pau Vich feu colla amb el seu mestre, Arnau Canyelles, i la família recorda que qualche vegada tocà a les festes de Sant Sebastià de Palma.¹⁰ Malgrat això, no es conserva el tamborino.

La família recorda alguna de les cançons que tocava, com ara «Na Pixedis Torta», la «Maruixa», la «Mateixa Amorosa», la «Maleita» i «Na Catalina de Plaça», i és possible que també els «Txeretxes».¹¹ Així explicava l'aprenentatge a la família: «—Vaig aprendre davall s'arbre amb mestre Arnau. Guardàvem ses ovelles...».

Hem tengut accés al seu instrument i hem pogut observar que en comparació amb els fabiols moderns, el seu demana un buf fort amb molt d'aire, però el resultat és un so net i potent, sense pèrdua d'aire, a excepció del RE, que sona una mica esquerdat. Es tracta d'un fabiol d'afinació modal, amb un to que s'acosta al DO#, Arriba al MI'. Els extrems del fabiol són recoberts amb virolles de llautó i més gruixat respecte del fabiol de Julià Salvà. Es tracta definitivament d'un fabiol preparat per tocar en colla de xeremiers i, per tant, de factura més robusta. Pel que fa a la tonalitat, és de fusta d'un castany-morat fosc i viu, d'ametler.

Adjuntam fotografies de l'instrument, un esquema de les mesures i un gràfic de les dades sobre la seva afinació a l'annex.

¹⁰ És possible que Canyelles fes colla amb Vich quan no podia tocar amb la seva colla habitual, Pere Homar. A ARTIGUES: 94 hi ha una fotografia d'Arnau Canyelles tocant a les festes de Sant Sebastià de 1980.

¹¹ A HUGUET 2016 hi consten 18 documents sonors de tocades fetes per Arnau Canyelles i Pere Homar a Bendinat el 1970: «Bolero Vell», «Bon Jesús», «Corregudes», «Jota (Joan Pubil)», «Jota de Muro», «La Raspa», «Marxa Real», «Mateixes Porqueres», «Sa mort de Crist», «S'engegada», «Sonada d'en Pixedis», «Tocada» [Sonada de pastor], «Boleros de Palma», Boleros de Valldemossa», «Jota» [Jota Aragonesa] i «Jota» [Jota de Muro].

3. Xeremiers d'abans

Gràcies als arxius que s'han conservat, sabem que fins a l'any 2001 la participació dels xeremiers a les festes de la contrada sempre havia estat en forma de colla, com era general a la resta de Mallorca.¹² A més a més, sempre venien d'altres pobles de l'illa.

En aquest apartat anotarem aquelles colles i festes de la darrera meitat del segle xx amb participació d'una colla de xeremiers a la nostra comarca.

3.1. Festes i actes en què participaven les colles de xeremiers

Tenim notícia que, per exemple, el 1958 les festes populars de l'Arenal se celebraren el 2 i 3 d'agost¹³ i consistiren en una *retreta marítima* organitzada pel Club Nàutic (que s'havia inaugurat el juny), un castell de focs artificials, un «festival marítimo con diversidad de pruebas sobre la que destaca el Trofeo José Rituort, regata de vela, en la que pueden participar todas las embarcaciones de las denominadas “botes” que no rebasen los 23 palmos», corregudes a peu i en bicicleta i revetla a la sala de festes Florida Park. (*Baleares*, 3 d'agost de 1958: 12) A les corregudes segurament hi participaven els xeremiers, així com ho anunciaven a les festes de 1960:¹⁴ «Por la tarde en el amplio Paseo Miramar las carreras pedestres típicas y variadas, amenizadas por la gaita y tamboril.» (*Baleares*, 7 d'agost de 1960: 12).

Amb el temps, les colles de xeremiers varen començar a participar a noves festivitats, com la Rua de l'Arenal, instaurada l'any 1976.¹⁵ Sabem que, a més de les festes populars, les colles eren contractades per acompanyar actes oficials, com per exemple la recepció d'autoritats o en homenatges. També, en ple auge del boom turístic, els xeremiers s'adaptaren a la nova situació i feren feina a diversos hotels.

Si donam una ullada als programes de festes, veim que les festes de l'Arenal es varen deixar de fer durant uns anys. Així com el Club

12 Com veurem a l'apartat 4.4., l'any 2001 sorgí la primera banda de xeremiers a la comarca, els Xeremiers de Son Verí.

13 En aquella època se celebraven al voltant del primer diumenge d'agost, però les dedicaven al patró del poble, sant Cristòfol (10 de juliol): «Las fiestas Patronales que anualmente se celebran en El Arenal dedicadas a San Cristóbal, tendrán lugar este año y en años sucesivos, previo acuerdo de la Alcaldía con el Cura Párroco de El Arenal, el domingo primero del mes de agosto.» (*Baleares*, 19 de juliol de 1959: 11).

14 S'hauria de fer un estudi exhaustiu sobre la vigència i continuïtat de les festes a la nostra contrada al llarg del segle xx, per poder tenir dades més exhaustives.

15 Oficialment anomenada Carnaval de la Platja de Palma fins al 2017, que passà a anomenar-se amb el nom tradicional de Carnaval de s'Arenal.

Social S'Ajuda¹⁶ va recuperar i organitzava les Beneïdes de Sant Antoni a finals dels anys seixanta, el Club de Futbol Atlètic Son Verí el 1971 recuperava les festes populars. Durant la dècada dels setanta es feien els mesos d'agost o setembre i eren organitzades per una comissió de festes. Els xeremiers s'encarregaven de fer una cercavila amb recollida de les joies l'horabaixa del dia abans de les festes, o bé tocaven diana a primera hora. Pel que fa a les beneïdes, començaven amb una cercavila. Qualque any el Club Social S'Ajuda organitzava el mes de març l'homenatge a la vellesa (el primer dels quals fou el 1966): segons quin any començava amb una cercavila «por las típicas Xirimies de Pina», i segons quin altre amb la banda municipal de Lluçmajor.

La premsa local ha documentat una gran quantitat de festes en què els xeremiers eren un element clau. Durant les dècades de 1980 i 1990 les revistes periòdiques *S'Arenal de Mallorca* i *S'Unió de s'Arenal* publicaren programes de festes i notícies que informaven de la presència de colles de xeremiers a l'Arenal a festes religioses, com ara l'ofici major, la processó de Sant Cristòfol i la processó marinera de la Mare de Déu del Carme (juliol), la missa i la processó de la Mare de Déu de la Mamella (agost), acompanyant el Pancaritat i a diferents beneïdes, com les de Sant Antoni o les de Sant Cristòfol. Pel que fa als programes de festes, veim com el 1984 les festes ja se celebraven per Sant Cristòfol, feien una concentració a la plaça Major i participaven en una cercavila, juntament amb caparrots i un grup d'animació. Amb el pas dels anys, les cercaviles principals de la festivitat ja no foren exclusives dels xeremiers i guanyava presència la banda de música i la nova banda de cornetes i tambors (actualment desapareguda). Així mateix, a la processó marinera de la Mare de Déu del Carme hi solien participar sense falta els xeremiers, però un moment donat s'hi afegí també la banda de música. Malgrat això, els xeremiers no deixaren de tocar mai per les festes.

El Pancaritat de l'Arenal es feu per primera vegada el 22 d'abril de 1990. S'anava en romeria fins al Pont de les Set Boques fins a l'any 2000, quan «es trobà que el camí per on passava la gent s'havia tancat amb una paret»; el pont era propietat privada. Joan Ferre explica al seu pregó que «Al darrer moment i per no quedar-nos sense pancaritat, en una reunió d'urgència dins la sagristia es va decidir anar aquell any a La Porciúncula. [...] Per a l'any següent s'havia de trobar un lloc adient, [...]. L'Ajuntament, a través del seu batle, en Lluç

16 Fou un club parroquial impulsat per l'economista de l'Arenal, Bartomeu Gomila, fundat el 1967. Organitzaven les Beneïdes de Sant Antoni, les festes populars, els homenatges a la vellesa i la representació del rei Herodes. (GALMÉS 1984) Posteriorment fou rebatejat com a Club Tots Junts.

Tomàs, va oferir un solar entre Son Verí i Son Verí Nou, on hi havia una pedrera de marès.» (FERRE 2015: 50-51).

Pel que fa al Pil·larí, Andreu Borràs Moyà *de Cas Binissalemer* i Antònia Alomar Bauçà *de Cas Ferrer* ens expliquen que a mitjan segle XX acudia una colla de xeremiers de fora poble per encapçalar les cercaviles prèvies a la representació d'*Els Tres Reis d'Orient* (conegut popularment com a *Comèdia del Rei Herodes*), i acompanyaven la comitiva de bar en bar, amb el dimoni que encaçava els infants: «Feien es bars. De vegades anaven amb sos reis; abans de sa representació feien una volta pes poble i anaven pes bars. Es xeremiers anaven davant davant, just darrere hi anaven es actors ja desfressats i darrere poca gent; eren més al·lotets correguent i es dimoni darrere, d'una banda a s'altra encaçant.» Per altra banda, segons Pau Tomàs Salvà (Palma, 1935), un dels xeremiers que solia tocar a les festes patronals de Sant Francesc quan ell era petit provenia d'Esporles i era família d'un del poble, de Cas Reto.

Sembla que antigament a les Cadenes les festes eren més austeres. La més important era la revetla de Sant Antoni i, segons ens conta Martí Salvà Lluïl *Goixó* (les Cadenes, 1929), durant els anys trenta els joves contractaven una orquestra per fer festa. No fou fins a l'any 89, amb les primeres festes organitzades per la jove AV Es Trencadors, quan el poble organitzà grans festes populars. Aleshores, en aquells primers anys, a les festes d'estiu (això és, les de la Mare de Déu de la Mamella) hi tocaren els Xeremiers de sa Calatrava, fent cercaviles i acompanyant caparrots, i els xeremiers també tocaven al ball de l'Oferta.

A l'Aranjassa antigament les festes es feien per Sant Pere. Segons ens conta Catalina Cerdà Duran *Pollo* (l'Aranjassa, 1958), feien festa dissabte i diumenge, amb revetla inclosa. El segon dia de les festes els Xeremiers de Pina feien unes cercaviles i els acompanyaven fins a l'església, on cantava una coral. Sembla que a dins l'església no hi tocaven. Quan sant Isidre fou declarat patró del poble (anys 60-70), les festes es passaren a fer per aquest sant, i consistien en unes cercaviles, ofici i, finalment, un homenatge a la vellesa a ca les Monges. En temps darrer, hi participava la colla de xeremiers de Miquel Tugores de Sineu i Tomàs Salom de Montuïri, fins que finalment foren substituïts pels Xeremiers de s'Arenal.

Tenim de l'Arxiu Municipal de Lluçmajor una fotografia d'entre els anys quaranta i seixanta d'una colla a l'Arenal, però ens ha estat impossible determinar de quins xeremiers es tracta. Per altra banda, gràcies a Llorenç Sastre, hem rescatat de l'Arxiu de La Porciúncula una fotografia de la colla de Llorenç Perelló i Salvador Vives, de Son Servera i Muro, possiblement d'entre els anys setanta i vuitanta,

que tocaren a l'escola franciscana. De fet, al programa de les festes populars de l'Arenal de 1971 (del 19 al 22 d'agost), les festes començaven a les 18 h amb un «Pasacalles por “Els típics Xirimiers” de Son Servera, Sres. Perelló-Vives. Recogida de joyas. Suelta de cohetes», i el darrer dia començava a les 8 h amb una «Diana por la gaita y tamboril.» (Arxiu Municipal de Lluçmajor) No obstant això, els principals xeremiers que sonaren a la nostra contrada en aquella època foren els Xeremiers de Pina, com veurem a continuació.

3.2. Xeremiers de Pina

Joan Ferre Pomar (l'Arenal, 5 de març de 1958 - Lluçmajor, 24 de gener de 2018) deia al seu pregó: «Que jo recordi, de nin i de jove a s'Arenal, quan hi havia d'haver festa amb la participació d'una colla de xeremiers, solien venir els de Pina.» (FERRE 2015: 34) La colla coneguda com els Xeremiers de Pina estava formada per Sebastià Mut Andreu *de Cas Ferrer o de Can Conet* (Pina, 23 de maig de 1931 - 3 de gener de 2007) i Josep Mulet Munar *Matxo* (les Olleries, 12 de setembre de 1916 - Santa Eugènia?, 26 de març de 1998). Va ser la principal colla de les festes de l'Arenal (i també de Lluçmajor) entre la dècada de 1970 i mitjan anys noranta. Ocasionalment, quan Josep Mulet no podia tocar, el substituïa el sencerler Miquel Aloy Llabrés *Llargo* (Sencelles, 24 de maig de 1929 - 2 de maig de 2005).

Bartomeu Sbert Barceló (Lluçmajor, 1933 - 2017) el juliol de 1980 escriví el següent poema titulat «Als xeremiers», dedicat a «En Tià de Pina i en Pep de Sineu»; és a dir, als Xeremiers de Pina:

Cada any per les festes vénen
a sonar, els xeremiers.
Els comencen, ells encenen
el bullici en els carrers.

Recorren per s'Arenal
com anuncis d'alegries.
El dolç so de xeremies,
en recordança ancestral.

Que a la gent li queda encara
l'estima pel vostre encant,
on sonoritat prou clara
espargiu, anant bufant.

Turistes embadalits
s'estan remirant la feta.
És s'estiu, van espargits
i un divertir-se per meta.

(SBERT 2000: 88)

Per altra banda, hi ha una anècdota divertida protagonitzada pels Xeremiers de Pina, que ens ha relatat Tomeu Gomila. Un dia de festes de Santa Càndida a Lluçmajor no compareixien. Resulta que els varen aplegar a un bar de l'Arraval, a l'entrada de Lluçmajor, i els varen engatar. De llavors ençà, el comandant de la policia de Lluçmajor, Francesc Jaume, els anava a cercar cada any.

3.3. Xeremiers de sa Calatrava

Els Xeremiers de sa Calatrava és la colla formada l'any 1975 pel fabioler Josep Antoni Rubio Estades (Palma, 1960) i el xeremier Josep Rotger Martínez (França, 1963). Formen part de la nova fornada de xeremiers, gràcies a la qual avui en dia els instruments s'han actualitzat i adaptat als nous temps.

Hi va haver una època en la qual quedaven pocs *xeremiers vells* (és a dir, els anteriors a la nova fornada) i hi havia pocs xeremiers nous. Fou en aquesta època que els Xeremiers de sa Calatrava foren contractats per tocar arreu de l'illa. No és d'estranyar, per tant, que també els trobàssim a les festes de l'Arenal i les Cadenes a la dècada dels anys noranta, quan la colla de Pina ja havia envellit i el panorama necessitava urgentment saba nova. Pep Toni Rubio i Pep Rotger s'encarregaren de substituir si fa no fa les mateixes sonades que solien fer els de Pina, i seguiren amb la tradició de la presència de xeremiers a la nostra contrada.

3.4. Xeremiers de sa Marina

Tal com diu Joan Ferre, «A partir de l'any 1999, any de formació de la colla dels Xeremiers de sa Marina, de Lluçmajor, eren ells els qui venien a sonar a les nostres festes, fins que la curolla de dos joves del nostre poble per la cultura popular i per la música tradicional va fer possible que s'Arenal tingués una colla de xeremiers pròpia.» (FERRE 2015: 34) La colla és formada per Bartomeu Gomila González *Dit* (Palma, 1964) i Pere Mayol Miquel *Caragol* (Manacor, 1960). Durant un breu període, participaren en les festes de l'Arenal, fins que foren substituïts pels Xeremiers de Son Verí i definitivament pels Xeremiers de s'Arenal tres anys després de l'aparició dels nous sonadors locals, el 2001.

Cal dir que Tomeu i Pere varen començar a assajar devers el 1997. El 2003 posaren en marxa una escola de xeremiers i els alumnes s'incorporaren a la banda el 2005. Els darrers anys la colla i la banda s'han separat i l'escola i banda s'han constituït el 7 de març de 2018 com a nova associació, amb el doble nom d'Associació Cultural Xeremiers de Lluçmajor - Xeremiers de sa Marina. Així mateix, cal dir que totes aquestes iniciatives nasqueren a l'empara de l'Associació Cultural Capocorb, impulsada per Tomeu Gomila el 1999, amb la finalitat de dinamitzar la cultura de la ciutat de Lluçmajor des del vessant de la música i el ball tradicional. Gràcies a l'impuls de Tomeu i Pere, avui dia Lluçmajor disposa d'una gran quantitat d'actes en els quals participen xeremiers.

4. Xeremiers d'ara

Amb el canvi de segle comencen a aparèixer noves colles i agrupacions locals. Les colles, com hem explicat, són la composició tradicional del conjunt de dos sonadors, xeremier i fabioler. Les agrupacions o bandes són d'aparició més recent: tenen la seva explosió amb les escoles de xeremiers que surten a sonar com a banda de música als carrers i també als escenaris; no obstant això, la primera banda de totes —que no fou una escola— foren els Xeremiers de sa Garriga, que aparegueren a Valldemossa l'any 1992 per acompanyar la processó de la Beata. (LAMBOURNE, [s.d.]).

A la comarca de l'Arenal, el 2001 neixen paral·lelament els Xeremiers de Son Verí i els Xeremiers de s'Arenal: els primers són una agrupació nascuda a l'IES S'Arenal; els segons són una colla formada pels dos joves arenalers Antoni Nadal Riutort *Capità* i Francesc Puigserver Salvà.¹⁷

La colla de l'Arenal es manté en solitari fins al 2014, amb el sorgiment dels Xeremiers des Prat, els quals escampen els xeremiers a llocs i festes on fins al moment no n'hi havia hagut, com les corregudes de marès de les Cadenes o les festes d'estiu de les Meravelles. Dídac Martorell, a més, impulsa el 2017 els Xeremiers des Molí, escola de xeremiers al molí de La Porciúncula.

¹⁷ Cal dir que els primers cinc anys del segle xx hi hagué una explosió de nous membres actius en la cultura popular a tot Mallorca. En aquells anys sorgiren, per exemple, moltes de les actuals colles geganteres (les quals eren i són acompanyades per xeremiers).

4.1. Festes i actes en què participen les colles de xeremiers actualment

Com hem dit, els nous xeremiers agafen el relleu dels xeremiers que venien de fora, participen en les principals festes de la contrada i, fins i tot, a les festes d'altres pobles. Per una banda, els Xeremiers de s'Arenal són els xeremiers principals de l'Arenal de la banda de Lluçmajor, com explica Joan Ferre i Pomar al pregó de festes de l'Arenal de 2014, *Les festes de s'Arenal*. Per l'altra, els Xeremiers des Prat comencen a agafar el rol de xeremiers principals de l'Arenal de la banda de Palma, a través de les activitats organitzades per la Taula per la Convivència.¹⁸

Així i tot, no s'han conservat tots els moments festius en els quals solien participar xeremiers. Per exemple, a la Rua hi participa la Banda de Música de s'Arenal, però ja no hi participen els xeremiers, llevat que qualche any hagin format part d'una comparsa. Per altra banda, els anys noranta aparegueren noves festes, com les de les Meravelles, qualche any amb cercaviles amb una banda de cornetes i tambors, i amb presència de xeremiers almenys tres anys, o les organitzades a l'Arenal de la banda de Palma per l'Associació de Veïns de Son Sunyer de s'Arenal, que ja no es fan, com les festes de fi d'estiu de 1991, en les quals hi hagué, entre altres actes, un taller de desfresses, cercaviles amb xeremiers i animació infantil per Joan Ferre. Finalment, també cal destacar la presència de xeremiers en actes puntuals, com el descobriment de la placa en agraïment al pare Antoni Bauçà el 1991, a La Porciúncula, a diversos aniversaris de gent gran de l'Arenal, o les festes organitzades puntualment per les associacions de veïns de l'Arenal de Palma, com una tremponada (AV de la Platja de Palma - l'Arenal) o una volta amb el trenet (AV del Districte de la Platja de Palma). També cal parlar de les diferents xeremiades, foguerons i ballades organitzats per la Penya Mallorquinista de s'Arenal a la Cafeteria Eclipse (carrer de Cannes, 25), juntament amb els Xeremiers de s'Arenal.

Si bé en l'actualitat hi ha actes en els quals els xeremiers no cobren, a la majoria dels actes de la nostra contrada les actuacions musicals són remunerades generalment pels ajuntaments de Palma i Lluçmajor, o bé per les associacions de veïns de cada barri i poble.

Vegem les festes actuals que hem pogut anotar en les quals hi ha regularment presència de xeremiers:

¹⁸ Segons la descripció al Facebook, la Taula per la Convivència de l'Arenal és «un conjunt d'entitats que treballen al territori de l'Arenal (tant de Palma com de Lluçmajor) per la inclusió social. (<https://facebook.com/Taulaperlaconvivencia/>).

Els Reis (gener): Els Xeremiers de s'Arenal acompanyen la colcada dels Reis del Pil·larí, organitzada per l'AV del Pil·larí, pràcticament des que començaren a tocar. Pel que fa a l'Arenal, toquen el diumenge abans de Nadal, quan el carter reial (patge) recull les cartes dels infants.¹⁹ Tant a la colcada de l'Arenal com a la de les Cadenes i a l'Aranjassa no hi solen participar xeremiers. Com a novetat i excepció, els Xeremiers des Prat acompanyaren musicalment el patge del Pil·larí el 2020, i els Xeremiers de s'Arenal la festa dels Reis especial que es feu el 2021 a l'Arenal, sense colcada, amb motiu de la pandèmia de la COVID-19.

Sant Antoni (gener): És la primera festa important de l'any, té lloc el mes de gener i es fa a diversos pobles de la comarca. A l'Arenal de la banda de Lluçmajor hi toquen els Xeremiers de s'Arenal: el dia de la revetla es fan tradicionalment unes cercaviles acompanyant l'estol de dimonis de l'associació Amics dels Reis d'Orient, que passen de fogueró en fogueró encalçant els infants. El dia de la celebració de la festivitat, també hi ha cercaviles amb els dimonis, i acompanyen musicalment les beneïdes, com explica Joan Ferre: «Les Beneïdes anaren minvant en espectacularitat i participació. El tancament de ranxos i els canvis d'organització feren que aquesta festa passàs a mans de la Parròquia, que, ajudada pels Amics dels Reis, a hores d'ara organitza unes beneïdes senzilles que es fan acabada la missa en honor a sant Antoni. Els grups de ball de bot del poble, els feligresos i els Xeremiers de s'Arenal acompanyen la imatge del sant. Els dimonis van fent impertinències a sant Antoni durant tot el camí, fins que en arribar a la plaça Major i cansats de tanta granerada, aquest, amb un parell de benediccions, els toma a tots a terra. Seguidament hi ha quatre balls dels grups participants i es beneeixen un estol de cans i moixos i altres animals domèstics.» (FERRE 2015: 32).

A l'Arenal de la banda de Palma, des de fa uns quants anys, i a través de la Taula per la Convivència, s'ha recuperat el fogueró de la revetla, que es fa a la plaça dels Nins un dia diferent del de la banda de Lluçmajor. En aquest fogueró hi participen els Xeremiers des Prat, que posen música a l'encesa del foc i acompanyen una estona la festa. Des de 2019 també l'acompanyen els nous dimonis del CEIP Es Tamarells, Flameta i Infernal, els quals es donaren a conèixer, conjuntament amb els Xeremiers des Prat, al fogueró i torrada de l'escola.

Al Pil·larí la festa és semblant a la de l'Arenal. Durant la revetla, des de fa uns anys els Xeremiers des Prat acompanyen el dimoni i

¹⁹ Abans hi tocava la banda de cornetes i tambors, però acabaren per anar-hi definitivament els Xeremiers de s'Arenal.

la dimònia de l'AV del Pil·larí, i es passegen per l'únic fogueró del poble, que es fa al costat de l'església parroquial i és envoltat de torradores i els veïns del poble. També, el 2019 participaren en les beneïdes, que es fan al mateix indret (qualque any ho han fet els Xeremiers de s'Arenal). Es tracta d'unes beneïdes més austeres i amb menys participació que a l'Arenal. Així mateix, al fogueró del CEIP Es Pil·larí hi sol haver xeremiers. Qualque any hi ha tocat l'antic professor de música del centre, Josep Lluís Sard, o ho han fet els Xeremiers des Prat. Pel 25è aniversari de l'escola hi tocaren Josep Lluís Sard (baix), Maria A. Mesquida Jaume (fabiol i tamborino) i una altra dona (bateria).

Pel que fa a les Cadenes, es fa tradicionalment un fogueró a la plaça de l'església, però no hi participen xeremiers. Tampoc no es fan beneïdes, així com no se'n feien antigament. A l'Aranjassa hi ha fogueró i beneïdes organitzats per l'AV de l'Aranjassa - Sant Isidre, però tampoc no hi participen xeremiers.

Es tracta d'uns dies intensos per als xeremiers, que participen en moltes escoles i també a altres revetles de la contrada, com les cercaviles amb els dimonis de la Comissió de Sant Antoni de Son Ferriol.

Pancaritat i l'Encontre (març-abril): Després de Sant Antoni, per Pasqua, els xeremiers encapçalen els acompanyaments dels pancaritats de l'Arenal i el Pil·larí (a les Cadenes i l'Aranjassa no se'n fan), així com la processó de l'Encontre de l'Arenal.

El recorregut de la peregrinació del pancaritat del Pil·larí, organitzat per l'AV del Pil·larí, és el següent: comença des de l'església de Sant Francesc; es puja pel camí de Muntanya; es travessa el pont de l'autopista; es davalla el camí de les Meravelles fins a la plaça de Joan i Lluís Riu (coneguda popularment com a rotonda del Cambrer); es volta cap al carrer de la Mar d'Aral, es continua pel carrer de Samil fins que s'arriba al bosc de la Ribera, on es fa la berenada. Tot i que generalment hi sonaven els Xeremiers de s'Arenal, també hi han sonat els Xeremiers des Prat, els Xeremiers d'Algaida i Es Pineros. El lloc de peregrinació es correspon amb l'antiga zona coneguda com els Munts o els Munts de l'Arena, i era on es feia durant les primeres dècades del segle xx, fins que amb l'arribada del boom turístic la pràctica s'abandonà. No s'hi acompanya cap imatge, com veurem que sí que es fa a l'Arenal. Els darrers anys s'ha deixat de celebrar per la poca afluència que tenia.

Per altra banda, el Pancaritat de l'Arenal, organitzat per la parròquia i l'Ajuntament de Lluçmajor, es dirigeix en romeria cap

a la pedrera del Pancaritat, a la zona del Fornàs (Son Verí).²⁰ El recorregut és el següent: comença de l'església de l'Arenal després de la missa de romeus; es davalla pels carrers del poble fins a arribar a l'avinguda de Miramar; d'allà es puja per la urbanització de Son Verí de Marina pel carrer de Miquel Costa i Llobera; es volta pel carrer de Joan Alcover; es continua pel carrer del Cedre, fins que a mà dreta s'arriba a un solar de l'Ajuntament de Lluçmajor on hi ha la pedrera del Pancaritat; finalment, els xeremiers arriben fins a la pedrera, on es diposita la Mare de Déu, que ha acompanyat la romeria. Per acabar la festa, es fa un dinar i ballada popular.

Pel que fa a la processó de l'Encontre, el Diumenge de Pasqua «les bandes de cornetes que hi havia a s'Arenal acompanyaven les imatges fins que es varen dissoldre. Actualment, i ja fa una partida d'anys, són els Xeremiers de s'Arenal els qui acompanyen la Mare de Déu, i la Banda de Música de s'Arenal acompanya Crist Ressuscitat.»²¹ (FERRE 2015: 48).

Fira del Llonguet (abril): Es fa al Pil·larí el darrer cap de setmana d'abril, des de 2015, organitzada per l'AV del Pil·larí. A la fira hi ha diversos actes culturals, entre els quals unes cercaviles a càrrec dels Xeremiers de s'Arenal pels carrers on hi ha les paradetes.

Sant Isidre (maig): És el patró de l'Aranjassa. L'AV de l'Aranjassa - Sant Isidre organitza les festes patronals, en les quals participen els Xeremiers de s'Arenal el diumenge més proper a la diada del sant (15 de maig). Seguint la tradició, toquen diana a les 9 h, toquen «Na Pixedis Torta» a l'ofici de les 10 h i, finalment, toquen a la plaça a l'homenatge als majors del poble.

Sant Cristòfol (juliol): Sant Cristòfol és el patró de l'Arenal, per això és la festa grossa del poble, especialment a la banda de Lluçmajor i, en menor mesura, a la de Palma. Com a totes les festes grosses, els xeremiers hi prenen part. A la banda de Lluçmajor es fan diverses activitats amb presència de xeremiers, totes elles amb participació dels Xeremiers de s'Arenal. Una setmana abans de les festes es fa la pujada de la bandera de la festa, a l'església parroquial del poble; una activitat en la qual sonen les campanes, s'amollen coets i es llegeix el poema «La bandera de la festa» de Maria Antònia Salvà. El primer dia de festes acompanyen els caparrots i gegantons de Lluçmajor en unes cercaviles pel poble. Per altra banda, el diumenge més proper a la festivitat de Sant Cristòfol (10 de juliol) els Xeremiers de s'Arenal participen de les beneïdes de cotxes i motos, acompanyant el capellà

²⁰ Com hem vist, al principi es feia al Pont de les Set Boques.

²¹ Crist Ressuscitat va amb els homes, i la Mare de Déu, amb les dones.

de l'església mentre passen els vehicles que s'han de beneir. També participen a l'ofici sonant «Na Pixedis Torta» com a ball de l'Oferta.²² Finalment, participen en la processó de la Mare de Déu del Carme, que esmentam a continuació. També varen sonar el 2012 a la ballada que té lloc a l'avinguda de Miramar per presentar el seu disc. (FERRE 2015: 34) A més, a la banda de Palma es recuperaren els festejos a través de les corregudes de joies, organitzades per entitats i veïns aplegats a la Taula per la Convivència i amb acompanyament musical dels Xeremiers des Prat. Mentre que el 2018 els actes consistiren en l'acompanyada musical dels xeremiers a les corregudes de joies, el 2019 s'hi incorporà el Dimoni de ses Arenes. El Dimoni de ses Arenes, impulsat per Dídac Martorell en col·laboració amb veïns de la comarca, «sorgeix el 2015 com a projecte per a la creació d'un element d'imatgeria festiva popular per als barris i pobles de l'Arenal i Son Sunyer, i surt per primera vegada el 2017 a les Cadenes. [...] Es tracta d'un dimoni d'encalçar, a l'estil de l'antiga figura de l'arlequí o dimoni boiet», segons el que diu al seu propi lloc web (MARTORELL, [s.d.]).

Mare de Déu del Carme (juliol): L'horabaixa del dia de la celebració de Sant Cristòfol té lloc la processó marítima de la Mare de Déu del Carme: «Al principi sortia la primitiva imatge de la Mare de Déu, però anys més tard hi incorporàrem una petita figura de fusta de sant Cristòfol.» (FERRE 2015: 60) Amb unes imatges renovades, actualment «a la processó que acompanya les imatges fins al Club Nàutic, hi participen l'Associació de Persones Majors de s'Arenal amb la seva bandera, els tres grups de ball de bot [...], i, musicalment els Xeremiers de s'Arenal i la Banda de Música de s'Arenal. Anys enrere, abans de tenir les formacions musicals actuals, també hi participaren la Banda de Cornetes S'Algar, els Xeremiers de sa Marina i la Banda de Música de Lluçmajor.» (Íd.) La processó, que comença a l'església de l'Arenal i arriba fins al Club Nàutic, és encapçalada pels Xeremiers de s'Arenal que, una vegada arriben al Club Nàutic, puguen a una barca amb la Mare de Déu i fan una volta fins a La Porciúncula. Durant la volta, els xeremiers sonen els instruments, fins que la barca torna i s'acaba la festa.

Festes d'estiu del Pil·larí (juliol): Tot i esser les festes amb més concurrència del poble, hi ha una escassa participació de xeremiers. Fins fa uns anys es feia un sopar popular a la platja, davant la plaça

22 Normalment toquen la jota «Na Pixedis Torta» a l'església quan no hi ha gaires toques, i depèn de si hi ha una coral o guitarristes. En aquests darrers casos, no toquen l'Oferta. Si el prevere que oficia la missa convida a combregar i els demana per tocar, toquen «L'Oferta dels Homes i les Dones».

de l'església de les Meravelles, al qual s'anava en romeria des de ca les Monges, encapçalats pels Xeremiers de s'Arenal (de manera molt semblant al Pancaritat), però la poca participació dels darrers anys ha fet que es deixàs d'organitzar.

Mare de Déu dels Àngels (agost): A les Cadenes fan festa per la patrona, la Mare de Déu dels Àngels, i els xeremiers hi participen en diferents actes. Primer, el dia de la revetla de ball de bot hi sonen els Xeremiers de s'Arenal fent cercaviles, i també toquen l'Oferta, a la missa patronal, seguint amb la tradició començada el 1989 i que feien els Xeremiers de sa Calatrava. Hi toquen tant «Na Pixedis Torta» com «L'Oferta dels Homes i les Dones» quan els cadeners veneren la Mare de Déu. Es tracta d'una missa que se sol fer exterior perquè eren dies de molta calor. Finalment, hi ha les corregudes de marès, una competició que té lloc des del primer any que començaren les festes i que consisteix a fer córrer una peça de marès aproximadament a 20 metres de recorregut. Per a les corregudes, Dídac Martorell va compondre l'any 2016 la tonada amb el títol «Per a fer ballar el marès», que se sona mentre els concursants mouen (fan ballar) les peces de marès. A més a més, l'any 2017 s'hi va incorporar la figura del Dimoni de ses Arenes, que surt abans de les corregudes; el dimoni primer saluda del balcó, surt d'una casa propera, davalla i balla amb els al·lots del poble, al ritme de la cançó del «Dimoni de ses Arenes», també composta per Martorell. Després d'això, encaixa els al·lots, que proven de fer sonar el picarol, mentre sona la música dels xeremiers, seguint la tradició d'una bona partida de pobles. El 2019 Dídac compongué el «Toc de fabiol de ses Cadenes», una tonada amb la qual donà el sus a les festes amb el fabiol antic de Julià Salvà, i que tornà a interpretar el dia de les corregudes amb un fabiol temperat, com a anunci de l'arribada del dimoni.²³

Mare de Déu de la Mamella (agost): Tornant al poble de l'Arenal, també s'hi fa una festa per la Mare de Déu de la Mamella, patrona consagrada de l'Arenal i patrona també dels trencadors de marès, que té lloc dia 15 d'agost. És una festa de nova factura, impulsada a iniciativa de Joan Ferre al principi dels anys vuitanta. Al principi només es feia una celebració religiosa i es davallava la imatge de Mare de Déu de la Mamella. L'any 1998 es completà la festa amb una revetla amb tremponada i ballada popular a càrrec de Capocorb. Finalment, el 2005 es va començar a celebrar la festa amb ball de l'Oferta, repartiment d'alfabeguera, música i ball, i gelat amb ensaïmada. (FERRE 2014: 67). Els Xeremiers de s'Arenal toquen cada

²³ És mal de dir si això esdevindrà tradició o si va ésser un fet puntual. El temps ho dirà.

any unes quantes cançons abans de començar l'ofici i, finalment, «L'Oferta dels Homes i les Dones» mentre el prevere beneeix l'alfabeguera i es reparteix.

Festes d'estiu de les Meravelles (agost): Les festes d'estiu de les Meravelles es fan durant la primera quinzena d'agost des de 1991. No es tracta de festes patronals (que no s'han celebrat mai), atès que el patró de la barriada és sant Ferran. Les festes varen comptar durant tres anys amb la participació dels Xeremiers des Prat. De 2015 a 2017, el dia de la festa infantil els xeremiers feien cercaviles per tota la barriada per després acabar al parc de les Meravelles (oficialment, passeig de Sant Vicenç Ferrer), on, en arribar, sonaven unes quantes cançons per donar l'inici de la festa infantil.

Festes de Sant Francesc (octubre): Sant Francesc és el patró del Pil·larí. Per això el mes d'octubre se celebren les festes patronals d'aquest poble, organitzades per l'AV del Pil·larí. La participació dels xeremiers aquí és la d'acompanyar el Dimoni de ses Arenes, que surt per acompanyar els nins en els jocs tradicionals recuperats recentment: les corregudes de joies (2017). Aquest dia, els Xeremiers des Prat acompanyen el dimoni i sonen a les corregudes, de la mateixa manera que ho fan a l'Arenal i a les Cadenes. Així mateix, al mes de juliol l'AV del Pil·larí organitza les festes d'estiu, però en lloc d'haver-hi xeremiers, les cercaviles les sol fer una batucada. Per altra banda, des de fa anys els Xeremiers de s'Arenal toquen per l'ofici i homenatge a les persones majors.

4.2. Xeremiers de s'Arenal

Els Xeremiers de s'Arenal són una colla de xeremiers nascuda el 2001, formada per Antoni Nadal *Capità* (l'Arenal, 1972) i Francesc Puigserver Salvà (l'Arenal, 1972). Ambdós feren amistat a l'escola de La Porciúncula i feren el batxillerat i la formació professional a l'IES Lluçmajor. L'afició els vengué per un ambient favorable: recordem que el padrí de Toni, Guillem Riutort, era pastor i sonava el fabiol. Xisco, per la seva banda, tenia un padrí glosador. Del professor en reberen lliçons i també li compraren les xeremies.²⁴ Segons Pere Canals, «Es consideren autodidactes i al seu repertori hi sonen una seixantena de sonades, i completaren el seu ensenyament visitant i aprenent d'altres colles, recollint vivències, consells i cançons.» (CANALS 2010: 354-355).

²⁴ Pel que fa a Xisco, el primer fabiol el construí Miquel Pou de Santa Eugènia, i el tamborino, Miquel Tugores de Sineu.

Tocaren per primera vegada l'octubre o novembre de 2001 a Santa Eugènia, al festival Músics per la Llengua, conjuntament amb Tomeu Massat i la resta d'alumnes. El 2002 varen anar a tocar a les beneïdes de Sant Antoni de Binissalem, amb el seu professor. Es varen estrenar en públic en colla a les festes de Sant Cristòfol de l'Arenal de 2002, per la tradicional pujada de la bandera de la festa.²⁵

Més endavant, en noves edicions del festival conegueren uns quants xeremiers en actiu aleshores. Al cap d'uns quants anys, mentre Xisco Puigserver feia feina a Andalusia i Eivissa, Toni conegué Mateu Mulet d'Algaida, que li feu de mestre durant una temporada. Finalment, conegueren mestre Sebastià Ferrer, de Pina. Toni Capità ens ho relata: «mos contava mil anècdotes, d'aquelles que alomillar a un fill no els i conta o això, i perquè li fèiem cas, i mos estimava a tope.»

Com a associació cultural s'inscriviren formalment el 31 d'octubre de 2003. Han sonat a les festes que hem esmentat abans, a més de Son Verí, Can Pastilla, Llucmajor, Pina, Tolleric, Badies, a la romeria de Sant Bernat de la Real, acompanyant els gegants de Felanitx, a la Pujada a Lluc a Peu de la Part Forana, a la colcada de la Beata de Palma i a la de Santa Margalida. És a dir, a tota classe d'actes festius i solemnes de Mallorca i, en qualque cas especial, també a altres territoris dels Països Catalans, com Dénia o les festes de Sant Antoni de Gràcia (Barcelona): «Es primers anys vàrem agafar molta fulla, i noltros anàvem pertot aquí on hi havia xeremiers, per veure mem si podíem aprendre qualque cosa. Anàvem de marxa i després, fora jeure i tot, —Eh! Que ara són ses corregudes, quedam aquí, berenam i llavor sonen es Llargos! No hi havia internet, no hi havia YouTube ni gravàvem ses cintes amb un cassette, ni amb so mòbil; —Mateu, aquesta cançó com és? I es dimecres següent ja la pillaves.» Els primers tres o quatre anys tocaren conjuntament amb els Xeremiers de sa Marina, a l'Arenal, fins que els llucmajorers donaren pas als joves arenalers.

El 2012 varen editar el disc *Xeremiers de s'Arenal. 11 anys fent festa*, amb les següents cançons: 1. Tonada des trencadors de marès de s'Arenal; 2. Jota [de Sant Joan]; 3. Sant Antoni; 4. Maruixa; 5. Ses corregudes; 6. Per acompanyar s'Ajuntament; 7. Jota per Alt, i 8. S'Engegada. La «Tonada des trencadors de marès de s'Arenal», tot i aquest nom, no és una tonada sinó una glosada recollida de Sebastià Vallespir Balaguer de *Can Voltat* o *Coller* adaptada per al disc, canviant-ne els darrers versos; es tracta de l'única cançó del CD a la

25 De manera informal, però, uns dies abans s'havien estrenat al desaparegut bar Can Sastre de Pina, quan acabà la revetla. Amb el temps, això ha esdevengut la neofesta de la missa i processó de la Faraona, a la qual sempre toquen ells.

qual no se sonen els instruments de la colla de xeremiers.

4.3. Xeremiers des Prat

Els Xeremiers des Prat són, quan comencen, Dídac Martorell Paquier (les Meravelles, 1993) i Josep Fiol i Femenia (la Casa Blanca, 1997). Dídac Martorell va començar a sonar el 2013 a l'Escola de Música i Danses de Mallorca amb un fabiol modal i un tamborino dels anys setanta que li regalà la seva tia, però ben aviat va comprar a la Pobla un fabiol del constructor campaner Guillem Horrach i un nou tambor fet pel mateix constructor que els anys setanta: Miquel Tugores *Monara*. Per la seva banda, Josep Fiol va comprar les seves xeremies al constructor binissalemer Bartomeu Bestard *Massat*, el 2014. Va ser aquell any quan es varen conèixer, varen començar a sonar plegats i varen fer la primera sonada en públic. Uns anys més tard es varen afegir al grup Alexandre Antoni Ibáñez Frau (l'Aranjassa, 1998), que va començar a sonar com a alumne amb els Xeremiers des Molí, i Josep Antoni Sans del Río *de sa Granja* (Palma, 1969), que Dídac conegué a l'Escola de Música i Danses de Mallorca. No obstant això, no es tracta de cap banda de xeremiers, sinó de membres de l'associació que toquen en format de colla, i es van combinant per poder tocar a totes les festes a les quals són contractats.

Com a associació cultural s'inscriviren oficialment el 13 de gener de 2017. Han sonat per tota la contrada: a l'Arenal, Son Verí, les Meravelles, el Pil·larí, les Cadenes, Can Pastilla, el Coll d'en Rabassa, Sant Jordi, així com altres pobles de Palma (amb els Cossiers de Son Sardina o les festes de Sant Antoni a Son Ferriol) o Mallorca (als actes de la Diada de Mallorca a Inca organitzats per l'Obra Cultural Balear; a escoles d'Alcúdia, Calvià, Palma, Marratxí...; a l'homenatge pel centenari de Gabriel Riera Sorell; a actes de la Universitat de les Illes Balears, com l'homenatge pòstum a Antoni Artigues Bonet o al Simposi Galeusca-Història IV; a festes dels Joves de Mallorca per la Llengua; per la XXXVI Fira del Llibre a Palma...). Per la seva banda, Josep Fiol ha sonat amb els Xeremiers de Campanet a diverses festes al seu poble, com anar a cercar el pi pel Pancaritat i la Fira de Maig. Per altra banda, Dídac Martorell també ha fet colla amb altra gent, com ara Joan Lluís Cañellas, de Son Ferriol, i David Coll, de Palma. Finalment, Pep Sans fa molts d'anys que toca les xeremies i els instruments tradicionals; ha participat en moltes trobades i sonades amb diversos músics.

4.4. Agrupacions i altres xeremiers

A banda de les colles esmentades, també s'ha de fer esment de les escoles i agrupacions que hi ha hagut a la contrada, i també d'aquells xeremiers que, si bé no tenen una colla estable, són o han estat xeremiers actius a la zona.

4.4.1. Xeremiers de Son Verí

Pel que fa a la primera banda de xeremiers de la contrada, els Xeremiers de Son Verí, Miquel Àngel Bauzà Fuster, impulsor i director del grup, relatà la seva història en dos articles publicats a *Pissarra* el 2006 i 2007. Els Xeremiers de Son Verí varen ésser «una experiència d'introducció dels xeremiers tradicionals de la colla de xeremiers [...] a un institut d'ensenyament secundari, el de s'Arenal, durant un període de 5 anys.» (BAUZÀ 2006: 58) Atesa la dificultat que presentava el projecte en «una zona bàsicament immigrant amb una demanda nul·la de música tradicional mallorquina en els millors dels casos» (Íd.), Bauzà hagué de fer el projecte ben atractiu, que començà el curs 2001-2002. Es consolidà un grup d'alumnes que durant els esplais estudiaven els instruments. El febrer, per la rua de l'Arenal, sortiren a tocar quatre persones, i el març el claustre de l'IES S'Arenal aprovà l'optativa de xeremies, fabiol i tamborí per a 3r d'ESO: «Al llarg d'aquest curs realitzàrem diverses sortides extraescolars amb aquests alumnes, tocàrem a cada acte de la setmana Alcover-Moll que es féu a l'IES, actuàrem a l'obra de teatre “La zapatera prodigiosa” de final de curs, sonàrem a l'Escorxador a la festa de xeremiers de l'Escola Municipal de Palma i l'estiu ens trobàrem diverses vegades per tocar. En resum, aquest fou un curs d'introducció, de presentació dels instruments i el seu repertori a un medi, el del jovent aclaparadorament immigrant de l'Arenal, que viu alienament a la cultura tradicional de Mallorca.» (Íd.).

De cara al nou curs 2002-2003, Bauzà explica que calia un replantejament pels següents motius: «—El centre no es volia implicar més econòmicament, ni administrativament; Inspecció educativa havia rebutjat l'optativa de flabiol, per mor de la incertesa provocada per l'aplicació de la llei de qualitat; Ensenyar durant els esplais era insuficient ja que obligava els implicats a no descansar, ni berenar; Hi havia un grup d'alumnes, professors i altra gent aliena a l'institut disposat a assajar fora d'horari escolar.» (Ib.: 58-59).

D'aquesta manera, el grup s'emancipà finalment de l'IES, malgrat que seguí servint com a espai per als assajos. Es constituïren formalment com a associació el 13 de març de 2003 i, per tant, també com a banda de xeremiers: «adoptàrem el nom de “Xeremiers de Son

Verí” i començarem a funcionar de forma totalment autònoma assajant habitualment els divendres horabaixes després de les classes» (Ib.: 59) En aquest curs es feren diverses activitats: 1. Visita a Miquel Pou, de Santa Eugènia, constructor dels fabiols de la banda; 2. Participació en la trobada anual de xeremiers de la Pobla; 3. Actuacions a la parròquia de l’Arenal, per Nadal i a la colcada dels Reis, a l’Encarnació, al final de trimestre de l’escola de ball, a les manifestacions contra la guerra i contra la Llei de qualitat i a la Fira del Caragol de Sant Jordi; 4. Es creà una pàgina web i un correu electrònic; 5. Es feu un taller amb els Xeremiers de Santa Maria: «Fou tot un goig veure sonar i passar gust plegats n’Andreu David, un xeremier major de Santa Maria i que feia mig any que no sonava per motius personals, i gent jove de l’Arenal que feia un any no sabia ni què era una xeremia», i 6. Participació en un festival de música tradicional a Arrigorriaga, Biscaia, lloc d’origen d’una de les components de la banda.

Pel que fa al curs 2003-2004, la banda es consolidà i es creà una escola d’ensenyament d’instruments tradicionals, iniciativa que els desbordà de feina: «s’acordà que els xeremiers de son Verí, docents i alumnes avantatjats, exerciríem gratuïtament de professors a tot aquell que volgués aprendre el flabiol o xeremies (ja que, tot i sol·licitar-ho, no obtenguérem cap ajuda oficial). [...] Tot i que el primer trimestre la banda i l’escola de formació funcionaven autònomament i eficientment, ben aviat ens vérem desbordats tant per alumnes, com per temps. Era molt difícil engegar un projecte docent sense cap recurs econòmic i sense que els professors cobrassin. S’ha de tenir en compte que aleshores l’ajuntament de Lluçmajor acabava de crear a l’Arenal una banda municipal on els alumnes cobraven per assaig i rebien gratuïtament l’instrument.» (Íd.) El sol pressupost d’un clarinet equivalia a tot el pressupost anual per a la compra d’instruments per als alumnes de fabiol, tamborino i xeremies. És per això que, finalment, es reuniren en assemblea i abandonaren l’escola de formació, de manera que donaren prioritat a la banda. També es prengueren uns quants acords, com l’assumpció de la necessitat que cadascú compràs els seus instruments, la compra d’un uniforme de banda i l’ús de l’afinació dels instruments en do sostingut, versus el do natural. Aquell curs participaren en la trobada anual de xeremiers a la Pobla, actuaren a Cala Figuera, a la fira de Lluçmajor, a la Casa de Cultura de Palma per als Joves de Mallorca per la Llengua i a la parròquia de l’Arenal per Nadal. També es crearen unes targetes dissenyades per Joana Cabot i participaren en les festes populars d’Arrigorriaga, Bermeo i Érmua (País Basc).

El curs 2004-2005 començaren amb la idea que els instruments s'havien d'ensenyar dins l'aula, de manera que els esplais i horabaixes havien de servir com a reforç i no com a bessó de l'aprenentatge. La directiva no permetia la creació d'una optativa dedicada a les classes per qüestions burocràtiques, de manera que el departament decidí introduir els instruments a la programació de diversos cursos d'ESO: «D'aquesta manera, per exemple, diversos cursos participaren exitosament a la *Com sona l'ESO*, que és un encontre de música tradicional d'IES dels Països Catalans.» (BAUZÀ 2007: 53) Finalment, Bauzà explica que fou un curs «en què els instruments tradicionals s'integraren dins la dinàmica de l'IES de forma natural, participant a finals de cursos, actuacions diverses, etc., per iniciativa pròpia de l'alumnat sense que el departament de música hi intervingués directament.» (Íd.).

El curs 2005-2006, tot i tenir els papers en regla, no es pogué iniciar l'optativa de flabiol i tamborino, com volia Miquel Àngel Bauzà: «Enguany, motius de caire "logístic" han estat els utilitzats per la directiva del centre, que no prioritza ni la música, ni la nostra llengua. No obstant això, a l'IES s'Arenal se segueix ensenyant aquests instruments i ja s'ha actuat diverses vegades a la parròquia de l'Arenal, a la colcada de reis del port de Manacor, per Sant Antoni a l'IES, etc., i es té previst partir a Benicàssim a participar al *Com sona l'ESO*.» (Íd.) Per acabar, Bauzà afirmava que «La inèrcia ja juga a favor d'aquests instruments al centre i l'alumnat actua pel seu compte en colles o van a trobades de xeremiers pel seu compte.» (Íd.).

Finalment l'any 2007 Bauzà passà a fer de professor a l'IES Binissalem, on continua actualment, amb la qual cosa l'experiència dels Xeremiers de Son Verí s'acabà sense que hi hagués relleu.

4.4.2. Xeremiers des Molí

Els Xeremiers des Molí és un grup d'aprenents de xeremies, fabiol i tamborino dirigit per Dídac Martorell. Apareix cap al novembre de 2018 i les classes es duen a terme al molí de La Porciúncula.

Aquest projecte comença quan Dídac Martorell i Alexandre Ibáñez es coneixen a les darrerries de 2017 i el segon expressa el desig d'aprendre a sonar els instruments amb Rafel Cortés. Així és com el febrer de 2018 comencen les primeres lliçons a una antiga fusteria del Pil·larí, propietat de la família de Cortés. Més tard, Dídac Martorell decideix ampliar el nombre d'alumnes i canviar el lloc d'assaig. Primer, contacta amb la direcció del CEIP Es Pil·larí i l'informen que pot sol·licitar una aula per a les classes, però les elevades taxes que acompanyen el tràmit compliquen la continuïtat

del projecte. És per això que, finalment, a través del contacte amb el coordinador del Club d'Esplai «Es Molí», Jaume Almendro Pons, professor d'educació física de l'escola La Porciúncula, s'aconsegueix la cessió de l'espai del molí per a les classes. Es difonen cartells amb informació sobre els nous cursos i s'organitzen dos grups d'alumnes per nivells. Tots ells són veïns de l'Arenal, el Pil·larí i l'Aranjassa, i les classes s'enfoquen de manera intergeneracional (amb infants i adults alhora). Fins ara han passat una desena d'alumnes a l'escola i han participat en cercaviles, manifestacions i trobades de xeremiers.

Malauradament, a partir del març de 2020 les classes s'hagueren de suspendre amb motiu de la declaració de l'estat d'alarma per la pandèmia de la COVID-19. Ateses les incerteses de la durada de la pandèmia, de moment no es preveu reprendre-les.

4.4.3. Altres xeremiers

Maria A. Mesquida Jaume, una de les alumnes més avantatjades dels Xeremiers de Son Verí, començà a ensenyar els instruments a Sant Jordi. Miquel Àngel Bauzà el 2007 deia que «ja fa classes d'aquests instruments a gent adulta del seu poble.» (BAUZÀ 2007: 53) Finalment, l'any 2008 va organitzar entre els alumnes del CEIP Sant Jordi els Xeremiers del Drac, una escola amb infants i adolescents on hi ha una gran majoria de fabiolors i qualque xeremier esporàdic que el 2021 encara segueix en actiu. A banda de l'escola de fabiolors, els Xeremiers del Drac tenen funcions dins les festes del poble: acompanyar els dimonis de Sant Jordi per Sant Antoni i les festes de la Mare de Déu d'Agost, i per les festes de Sant Jordi acompanyen els estudiants del CEIP Sant Jordi a cercar murta a la possessió de Son Ferrer i sonen a la representació de la llegenda de Sant Jordi, conjuntament amb Nou Romancer o els Arpellots Havaneres Band.

Així mateix, també hem localitzat altres sonadors de fabiol, tamborino i xeremies residents o relacionats amb la contrada, que adjuntam a l'annex conjuntament amb els que ja hem comentat.

5. Conclusions

Havent estudiat la història xeremiera a l'Arenal, les Cadenes, el Pil·larí i l'Aranjassa ens veim capaços d'afirmar que el fet xeremier a la nostra contrada és un fet viu, present i dinàmic. Per tant, el primer que hem de defensar és que la idea que l'Arenal és un indret turístic i despersonalitzat és un mite. L'Arenal i tota la seva contrada són barris i pobles on, malgrat les dificultats innegables que ha comportat el turisme (en tots els seus vessants), hi ha gent que fa feina perquè la festa popular mallorquina segueixi endavant.

A més, els xeremiers són un element festiu important que demostra que hi ha una connexió entre els diferents pobles de la comarca, que no viuen d'esquena els uns als altres. Que els Xeremiers de s'Arenal i els Xeremiers des Prat sonin de l'Aranjassa a Son Verí demostra que hi ha una xarxa de persones, d'idees, de festes a la comarca, que és capaç de mantenir viu aquest teixit veïnal. Però aquestes connexions van més enllà: el fet que al Pil·larí i a l'Aranjassa hi sonin els Xeremiers d'Algaida o els de Pina és una prova que la nostra contrada no està aïllada de la resta de Mallorca, que no viu d'esquena a la cultura popular mallorquina.

Finalment, creim molt important destacar que aquest tipus d'estudis són cabdals per estudiar les històries locals dels xeremiers, molt més riques del que pot semblar a simple vista. Per exemple, l'estudi «Els xeremiers de Pòrtol dels segles XIX i XX», a les II Jornades d'Estudis Locals a Marratxí (1997), és molt interessant i complet, i és l'exemple a seguir de cara a nous estudis. Perquè, malgrat que la crisi de la COVID-19 ha aturat tots els actes festius i culturals, i no sabem com continuarà la vida després d'aquesta pandèmia, no es pot deixar d'investigar el nostre Patrimoni Cultural Immaterial.

Annex

Llista de xeremiers de la contrada²⁶

L'Aranjassa

Alexandre Antoni Ibáñez Frau (l'Aranjassa, 1998): xeremier
Andreu Isern Amengual (la Cabaneta, 1956): fabioler

L'Arenal

Natàlia Docolomansky Cerdà (Barcelona, 1979): fabiolera
Miquel Mas Pereiro (l'Arenal, 1973): fabioler
Valentina Mas Docolomansky (l'Arenal, 2011): fabiolera
Helena Mas Docolomansky (l'Arenal, 2012): fabiolera
Antoni Nadal Riutort *Capità* (l'Arenal, 1972): xeremier
Francesc Puigserver Salvà (l'Arenal, 1972): fabioler

²⁶ A partir de les dades que apareixen cada any a la llista de xeremiers de tot Mallorca a la trobada de la Pobra (novembre) i les que hem anat recopilant. Hi ha xeremiers en actiu, d'altres que no hi estan, i d'altres que han estat alumnes d'escoles de xeremiers.

Les Cadenes

Pau Vich Castellà (Santa Maria, 1937 - les Cadenes, 2017): fabioler
Julià Salvà Cardell (Llucmajor, 2 de juliol de 1898 - les Cadenes, 16 d'octubre de 1957): fabioler

Les Meravelles

Dídac Martorell Paquier (les Meravelles, 1993): fabioler

Can Pastilla

Jaume Estades

El Pil·larí

Gabriel Alemany Morell (Palma, 1960): xeremier
Rafel Cortés Serra (el Pil·larí, 1997): fabioler
Maria A. Mesquida Jaume (el Pil·larí, 1988): fabiolera i xeremiera

La Ribera

Josep Antoni Sans del Ríó *de sa Granja* (Palma, 1969): xeremier

Sant Jordi i la Casa Blanca

M. Francisca Alvieri (Sant Jordi): fabiolera
Tomàs Amengual (Sant Jordi, 1999): fabioler
Biel Capellà Palacios (la Casa Blanca): xeremier
Joan Miquel Català Juan (Sant Jordi, 1999): fabioler
Margalida Català Juan (Sant Jordi, 2001): fabiolera
Romà Coca (Sant Jordi): fabioler
Maria Feliu (Sant Jordi): fabiolera
Josep Fiol Femenia (la Casa Blanca, 1997): xeremier
Guillem Grau (Sant Jordi): fabioler
Miquel Grau (Sant Jordi): fabioler
Joan Roca (Sant Jordi): fabioler
Laià Roca (Sant Jordi): fabiolera
Llorenç Salas (Sant Jordi, 1999): fabioler

Son Verí (banda de xeremiers)

Aida Pardo
Inma López
Isabel M. Servera
Joana Comas
Aitene Valcarcel
Miquel A. Bauzà
Miquel Ginard

Rosa Mascaró
 Verònica Martínez
 Xisca Bernat
 Xisco Coll

Fabiols de Julià Salvà Cardell *Goixo* i Pau Vich Castellà *de Can Pruna*

**Afinació estàndard en DO# a LA 440Hz.
 Escala d'una mà (LA-MI')**

LA (SI ♭)	SI (DO)	DO (DO#)	RE (MI ♭)	MI (FA)	FA (FA#)	SOL (SOL#)	LA (SI ♭)	SI (DO)	DO' (DO#)	RE' (MI ♭)	MI' FA
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Fabiol de Julià Salvà. Buf mitjà sense forçar (relaxat/potent)

LA (SI ♭)	SI (DO)	DO (DO#)	RE (RE/MI ♭)	MI (MI)	FA (FA)	SOL (SOL)	LA (LA/SI ♭)	SI (SI)	DO' (DO)	RE' (RE)
0/+40	-20/0	-50/-40	+60/-60	-20/0	0/+20	-20/0	+60/+60	0	+20	+20

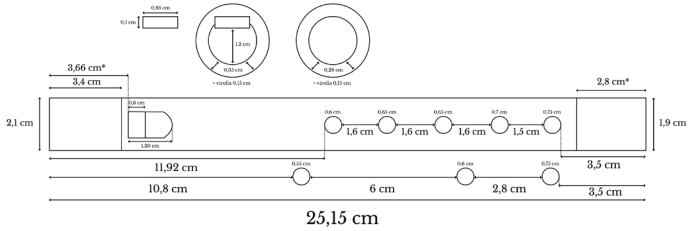
Fabiol de Julià Salvà. Buf fort, forçat

LA (SI ♭)	SI (DO)	DO (DO#)	RE (MI ♭)	MI (FA)	FA (FA#)	SOL (SOL#)	LA (SI ♭)	SI (SI)	DO' (DO)	RE' (MI ♭)
-20	+20	0	0	-60	-20	-40	0	+60	+80	-80

Fabiol de Pau Vich. Buf mitjà sense forçar (relaxat/potent)

LA (SI ♭)	SI (DO)	DO (DO#)	RE (MI ♭)	MI (FA)	FA (SOL)	SOL (LA)	LA (SI ♭)	SI (DO)	DO' (DO)	RE' (RE)	MI'
+40	-20	0/+20	0/+40	+40	-40/-20	-20	+20	-40	0	+20	+20

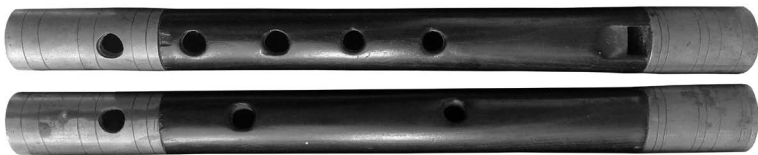
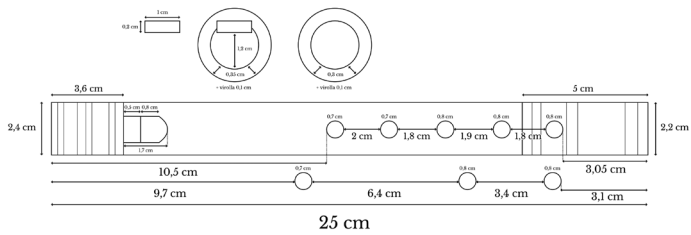
Fabiol de Julià Salvà Cardell *Goixos Cadenes*

* + 0,1 cm de separació de les virolles respecte dels extrems de la fusta

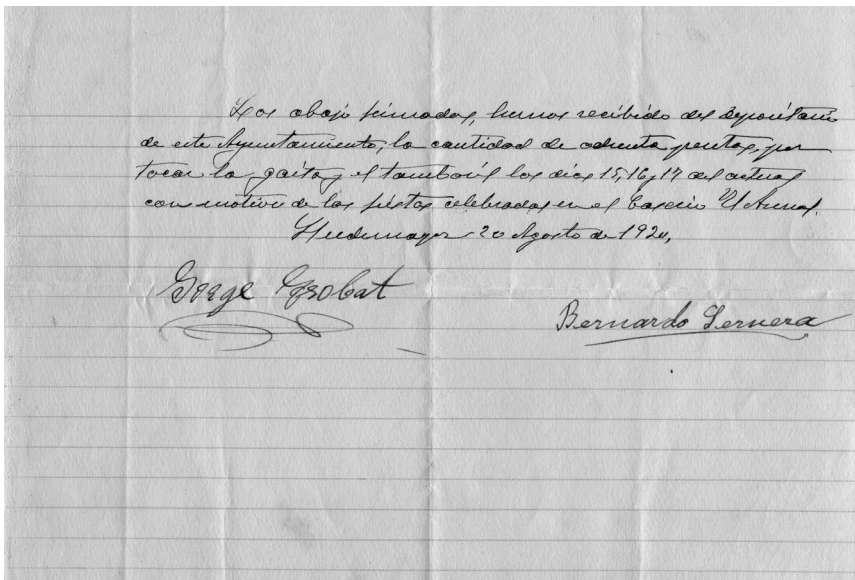
Fabiol de Pau Vich Castellà *de can Pruna ses Cadenes*

Annex gràfic

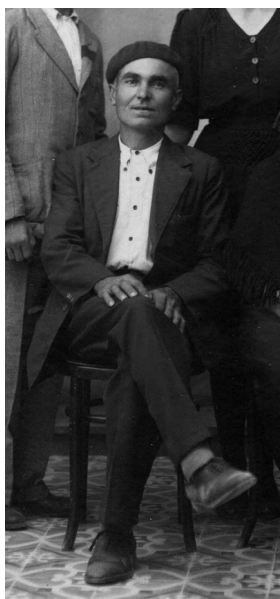
Xeremiers desconeguts pujant pel carrer de Sant Cristòfol a unes cercaviles de principi de segle xx. Autor: Tomàs Monserrat Ginard. Font: Font 1974.

Rebut de la tocada dels xeremiers d'Algaida, Jordi Trobat Oliver *Pixedis* (fabioler) i Bernat Servera Vanrell *Bandereta* (xeremier), pels dies 15, 16 i 17 d'agost de 1930 a l'Arenal, per valor de 80 pessetes. Font: Arxiu Municipal de Lluçmajor. 2162/5.

Els xeremiers d'Algaida, Jordi Trobat Oliver *Pixedis* (fabioler) i Bernat Servera Vanrell *Bandereta* (xeremier), a Algaida (1953).
Autor: Joan Balaguer Mulet. Font: Ferragut i Herranz 2009.

Julià Salvà Cardell *Goixo*. Fotografia de família (23 d'octubre de 1943).
Font: Arxiu de Martí Salvà Llull.

Pau Vich Castellà *Pruna*, amb 80 anys, poc abans de morir (2017).
Font: Arxiu de María del Carmen Vich Conejo.

Colla de xeremiers, desconeguts, a l'Arenal, un dia de corregudes (c. 1940-1960).
Font: Arxiu Municipal de Lluçmajor. LLU-32-0160.

El murer Salvador Vives (fabioler) i el serverí Llorenç Perelló (xeremier),
a l'escola de La Porciúncula (c. 1970-1980). Font: Arxiu de La Porciúncula.

Els xeremiers de Pina, Sebastià Mut Andreu de *Cas Ferrer* o de *Can Conet* (xeremier) i Josep Mulet Munar *Matxo* (fabioler) toquen a la celebració del 25è aniversari de l'Hotel Calma de Can Pastilla.
Font: *S'Arenal de Mallorca*, núm. 128, agost de 1987.

El xeremier de Pina, Sebastià Mut, i el sencer Miquel Aloy Llabrés *Llargo* encapçalen la peregrinació al Pont de les Set Boques en la primera diada del Pancaritat (22 d'abril de 1990). Font: *S'Unió de s'Arenal*, núm. 37, maig de 1990.

Els Xeremiers de sa Calatrava, el xeremier Josep Rotger Martínez i el fabioler Josep Antoni Rubio Estades, a la Rua de l'Arenal (c. 1990-1999). Autor: Jaume Llinàs Mateu. Font: Arxiu de Marina Ferre Valverde.

Els Xeremiers de sa Marina, Bartomeu Gomila González *Dit* (fabioler) i Pere Mayol Miquel *Caragol* (xeremier), a l'església de l'Arenal. Autor: Jaume Llinàs Mateu (c. 2001). Font: Arxiu de Marina Ferre Valverde.

Els Xeremiers de s'Arenal, Antoni Nadal Batle *Capità* (xeremier)
i el fabioler Francesc Puigserver Salvà (fabioler),
a les beneïdes de cotxes de Sant Cristòfol (c. 2015).

Autor: Jaume Llinàs Mateu. Font: Arxiu de Marina Ferre Valverde.

TONADA DES TRENCADORS DE MARÈS

Dins es Torrent des Jueus
un hòme mort hi trobaren
i al pobre agafat des peus
d'un terme a s'altre el passaren.

El trobà un trencador
quan anava a sa pedrera
i amb molt bona intenció
el posà damunt un turó
amb la mar a una vorera.

I aquí comença es combat,
combat de jurisdicció
amb "so" jutge de Ciutat
i es jutge de Lluçmajor:

Tots dos volien treure es gat des sac
i tots dos tenir raó
i aquell pobre desgraciat
romangué tres dies tapat
amb un tros de veletó!

En es que vivim per aquí
que mos valgui per llicó:
Quan a un terme diuen: Sí
Sempre a s'altre diuen: No.

Són vint anys de discutir
per canviar un arrambador:
Per canviar un arrambador:
Ni Ciutat, ni Lluçmajor!!

Contraportada del disc dels Xeremiers de s'Arenal,
Xeremiers de s'Arenal. 11 anys fent festa,
amb la lletra de la «Tonada des trencadors de marès de s'Arenal».

Els Xeremiers des Prat, Dídac Martorell Paquier (fabioler) i Josep Fiol Femenia (xeremier), a l'homenatge al cadener represaliat durant el 1936 i darrer pres polític del franquisme, Gabriel Riera Sorell, el dia del seu centenari a Son Cladera (2019). Autor i font: Àlex Moll.

Els Xeremiers des Prat, Dídac Martorell Paquier (fabioler) i Josep Antoni Sans del Río (xeremies), amb el Dimoni de ses Arenes. Festes de Sant Cristòfol a l'Arenal de la banda de Palma (19 de juliol de 2019). Autor i font: Jaume Vich.

Els Xeremiers de Son Verí a la trobada de xeremiers de la Pobla (c. 2001-2005).
Font: *Pissarra*, núm. 123, abril-juny de 2006.

Els Xeremiers de Son Verí a la colcada dels Reis a l'Arenal (c. 2001-2005).
Font: *Pissarra*, núm. 123, abril-juny de 2006.

Bibliografia

AJUNTAMENT DE LLUCMAJOR: «Tomàs Monserrat “Es Capellà des Rafalet”», a *Llucmajor i arts plàstiques. Fotografia*. [En línia: <https://llucmajor.org/ca/fotografia>. Consultat el 13 de gener de 2021].

ARTIGUES, Antoni (1982): *Xeremiers. Manual de xeremies, fobiol i tamborí*. Mallorca: Edicions Cort.

BAUZÀ, Miquel Àngel (2006): «Una proposta per a la música tradicional a secundària (i)», a *Pissarra. Revista periòdica d'informació de l'ensenyament de les Illes Balears*, núm. 123, abril-juny: 58-60. Palma: STEI-Intersindical.

— (2007): «Una proposta per a la música tradicional a secundària (i ii)», a *Pissarra. Revista periòdica d'informació de l'ensenyament de les Illes Balears*, núm. 125, gener-març: 53-54. Palma: STEI-Intersindical.

FERRAGUT JAUME, Pere i HERRANZ HAMMER, Albert (2009): *Fotografies de l'arxiu de Joan Balaguer*. Algaida: Ajuntament d'Algaida.

FERRE I POMAR, Joan (2015): *Pregó de les festes de Sant Cristòfol 2014. Les festes de s'Arenal*. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor.

FONT OBRADOR, Bartomeu (1974): *Lluchmayor en los años de 1912 y 1913 (Artículos e informaciones del Semanario “Lluchmayor”)*, a *Ferías de Lluchmayor, 1974*. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor.

— (1999a): *Historia de Llucmajor. Vol. VII*. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor.

— (1999b): *Historia de Llucmajor. Vol. VIII*. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor.

GALMÉS RIERA, Antoni (1984): *Pregó de les Festes de s'Arenal (Sant Cristòfol 1984)*. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor. [Sense numerar].

GUASP CERDÀ, Sebastià (1975): *Monografía del templo dedicado a Ntra. Sra. de la Lactancia, a Ferías de Lluchmayor 1975*: 63-101. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor.

LAMBOURNE, John ([s.d.], c. 2003): «Els Xeremiers», a *Miramar*.

MARTORELL PAQUIER, Dídac (s.d.): «*Dimoni de ses Arenes*», a *Des del Pinar*. [En línia: <https://desdelpinar.wordpress.com/dimonidesesarenas/>. Consultat el 24 de gener de 2021].

MOLL I MAS, Tòmeu i BOSCH I ROCA, Guillem Miquel (1998): «Els xeremiers de Pòrtol dels segles XIX i XX», a *II Jornades d'Estudis Locals a Marratxí, 1997*. Marratxí: Ajuntament de Marratxí.

SBERT BARCELÓ, Bartomeu (2000): *Recordances d'Abir*. Llucmajor: Grafimut [Impremta].

Premsa

Baleares

Cultura Obrera. Órgano de la Confederación Regional del Trabajo de Baleares. 1936

Heraldo de Baleares. Diario independiente

S'Arenal de Mallorca

S'Unió de s'Arenal

Arxiu Municipal de Lluçmajor

— Festa de l'Arenal 1930. Rebutis. Signatura 2162/5

— Fotografia de *L'ara i abans a Lluçmajor*. Signatura LLU-32-0160.

— Programes de festes. Diverses carpetes sense signatura.

Agraïments

Volem agrair a tota aquella gent que ens ha aportat informacions per poder fer el treball el més complet possible:

Àgueda Alemany *Melona*, Antònia Alomar *de Cas Ferrer*, Andreu Borràs *de Cas Binissalemer*, Catalina Cerdà *Pollo*, Cristòfol Cladera, Marina Ferre, Bartomeu Gomila *Dit*, Jaume Llinàs *de sa Farmàcia*, Joan Miquel Català, Rafel Moll, Llúcia Munar, Antoni Nadal *Capità*, Bartomeu Pedrosa *Pedacer*, Esperança Salvà *Goixa*, Martí Salvà *Goixo*, Llorenç Sastre *Xoroll*, Martí Serra, Pau Tomàs *Rander*, Mari Vich *de Can Pruna* i Pepi Vich *de Can Pruna*.

ENTRE TUBS I TECLATS, ORGANISTES I ORGUENERS DE TEMPS ENRERE

Miquel Pou Amengual

1. Introducció

Aquest treball és un recull de dades sobre el món organístic de la vila. El període temporal que hem investigat va des del segle XVII fins a les primeres dècades del segle XIX i, principalment, farem referència a l'entorn de l'instrument parroquial. En aquest sentit, el fet més curiós, sense que sia exclusiu de Lluçmajor, és que la responsabilitat de l'orgue parroquial estava sota l'aixopluc i el mecenatge de l'autoritat civil del poble: primer va estar en mans dels jurats i el Consell de la vila, fins a la segona dècada del segle XVIII, i després fou assumit per la nova formació política de l'Ajuntament fins al segle següent.

Tenint en compte que aquesta matèria, com tantes altres, era, i és, un tema desconegut pel qui subscriu, hem considerat curiós que en la majoria dels pobles de Mallorca els orgues parroquials fossin, en tot o en part, competència de l'autoritat local, tant pel que fa a la seva construcció i el seu manteniment com per la dotació del músic (organista) que n'era responsable, donat que si hom pensa un tipus de patrocini o mecenatge que podria anar a càrrec de l'Administració municipal, creim que seria més lògic algun element vinculat amb el patró local (estatuària, retaulística, etc.) i no amb l'instrument organístic.

Aquesta relació d'aquesta tipologia d'instrument musical amb els governs municipals serà part del primer apartat que oferim. En tot cas, el motiu central del treball farà referència als organistes, els orgueners i l'organització laboral vinculada a l'instrument parroquial. D'aquesta manera podrem veure que quasi cada any, fins al 1670, s'escollia l'encarregat de fer d'organista. El 1670 la construcció d'un nou orgue parroquial va fer que la plaça del músic es transformàs en vitalícia i, a la vegada, que la seva elecció es fes mitjançant unes votacions o unes oposicions.

A banda d'això, a través dels anys que veurem, ara sabem que una diversitat d'orgueners intervingueren sobre aquest instrument: els Caimari, Jordi Bosch i els llucmajorers Portell, i els Cardell.

2. Un instrument vinculat als poders polítics de la Part Forana

No he pogut saber el motiu d'aquesta vinculació tan explícita dels organismes locals en el mecenatge dels orgues de les viles, tant pel que fa a la seva construcció com per la dotació del salari de l'organista i del manxador. Una tradició, però, d'arrel medieval, si tenim en compte, per exemple, que el primer instrument documentat a la Part Forana, l'orgue parroquial de Sant Miquel de la nostra vila, fou construït el 1414 per Pere Granyana, i aquest ja va ser contractat pels Jurats de Llucmajor. I, a banda del contracte, era el clavari de la Universitat municipal, Ramon Catany, qui el pagava: «[...] he rebut de vos [...] lliures [...] que los Jurats m'havien promeses per fer lo orgue les quals 20 lliures me heu donades per manament dels Jurats [...]».¹

Aquest tret comú de mecenatge musical el podem veure en altres llocs de l'illa. Bartomeu Mulet mencionà com una de les possibles causes, en relació de la fundació, per banda dels jurats de Sineu, una dotació econòmica per a la plaça musical d'aquella vila (1602), que era conseqüència de la solemnitat i la creixent importància d'aquest instrument per les funcions que se celebraven.² Certament, en seria un dels motius, però no sembla que sigui una causa directa ni un motiu central d'aquesta atribució històrica compartida en moltes poblacions, aspecte que, com hem dit, tenia ja una llarga tradició des de l'edat mitjana o, fins i tot, era una peça el mecenatge de la qual ja s'havia inaugurat dins la dinastia reial catalana, durant el rei Sanç, amb l'orgue del Palau de l'Almudaina (1313).³

De fet aquesta vinculació institucional es deixa veure a simple vista en algunes de les façanes d'època que han perdurat, sense que tenguem necessitat d'haver d'acudir a les fonts escrites, perquè molts dels frontis es troben coronats amb l'escut d'armes de la vila que els construï. Els exemples més representatius els trobam a Santanyí, un lloc on l'ajuntament adquirí l'orgue desamortitzat del convent de

1 MULET, A.; REYNÉS, A. *Orgues de Mallorca*, Mallorca, 2001, p. 190; També citat a: MULET BARCELÓ, A. «Els orgues mallorquins i els orgues Caymari». A: *I Jornades Musicals Capvuitada de Pàsqua: Simposi sobre els Orgues Històrics de Mallorca*, 1994, p. 15; I el recull: MULET BARCELÓ, A. «Un orgue gòtic per a la parròquia de Sant Miquel de Llucmajor construït per Pere Granyana a 1414». A: *XI Simposium i Jornades Internacionals de l'Orgue Històric de les Balears*, 2005, p. 167 i s.; FONT OBRADOR, B. *Historia de Llucmajor*, 2, 1974, p. 482-484.

2 MULET, B. «Els organistes i mestres de cant de l'església de Sineu durant els segles XVII i XVIII». A: *Estudis Balearics*, 39, 1991, p. 16.

3 MULET, A.; REYNÉS, A. *Orgues de Mallorca*, Mallorca, 2001, p. 13. De fet, també un estudi realitzat per a l'orgue medieval de Sóller prestà una especial atenció a aquesta relació entre els poders civils i religiosos (PÉREZ PASTOR, P. «L'orgue gòtic de la parròquia de Sant Bartomeu de Sóller (1498). Les relacions de poder entre l'església i el municipi pel seu manteniment». A: *XI Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*, 2017, p. 171-184).

Sant Domènec de Ciutat, fet per Jordi Bosch. I una vegada instal·lat a la nova església es va posar l'actual escut d'armes institucional (un anyell) que el presideix,⁴ que ben bé pogué substituir l'original (potser una creu de l'orde dels dominics). Un altre, l'orgue parroquial de Petra, és presidit per l'escut d'armes de la tiara papal de sant Pere, que també és el símbol municipal. I, si seguim, a Muro hi trobam la figura de sant Joan Baptista, titular de la parròquia i icona usada a l'escut municipal de l'època amb la figura damunt una fortalesa; a Santa Maria del Camí s'hi posà el símbol marià (MA) en lloc de la figura pròpiament dita de l'escut institucional; a Porreres s'hi veu l'escut d'armes del fasser envoltat per les dues aus; a sa Pobla hi localitzam el típic griu mitològic institucional; a Algaida, l'escut quadribarrat custodiat per un griu a cada costat damunt una murada que decora la part més alta de l'instrument, i a Sencelles, l'escut de la típica sella amb la campana,⁵ un símbol del mecenatge que també se seguí a Inca posant l'escut d'armes quadribarrat amb la figura d'un ca en el centre de la façana.

Aquest aspecte, així mateix, es pot acompanyar amb els estudis que ho documenten en altres llocs. Són els casos, per exemple, dels Jurats de Sineu, que ja hem citat, que contractaren la construcció amb l'orguener Estada i el 1602 crearen la dotació econòmica per a l'organista.⁶ O el d'Inca, on el 1595 en construïren un de nou i l'any següent la corporació civil ja s'encarregà de dotar la plaça de músic

4 MULET, A.; REYNÉS, A. *Orgues de Mallorca*, Mallorca, 2001, p. 205-206. De fet podria ser que a Lluçmajor hagués passat un cas semblant perquè, segons el recull de Mulet i Reynés, l'orgue del convent de Petra fou dut a Lluçmajor. S'ha de dir que consta, per banda del consistori, que envià manobres al convent de Sant Domènec per retirar pintures i, a la vegada, en alguna acta municipal dels anys de les desamortitzacions es deixà registrat que es volia dur a Lluçmajor alguns retaules de centres expropiats, si bé no he pogut comprovar que es fes efectiu. Sobre l'orgue petrer, se'n perdé el rastre, però s'ha de fer constar que, a banda de l'orgue parroquial, molt vinculat al poder civil, hi havia l'oratori de Gràcia, un lloc, també, especialment relacionat amb l'Administració municipal fins al segle xx. I en aquest centre es construï (o muntà, ja que no necessàriament creim que impliqui fabricació *ex novo* en la seva totalitat) l'orgue actual en aquestes mateixes dècades, poc després de les desamortitzacions. En el fullet elaborat en la restauració-inauguració de l'instrument marià no es mencionà aquest aspecte. No sabem si el motiu és perquè ha estat una hipòtesi descartada o un aspecte encara no estudiat.

5 L'estudi d'aquest orgue creat a mitjan segle xviii per un Bosch i la vinculació institucional es troba a: LLABRÉS, G.; MUT, B. «L'orgue de Sant Pere de Sencelles». A: *III Jornades Musicals Capvuitada de Pàsqua*, 1997.

6 MULET RAMIS, B. «Col·lecció de documents relatius a l'orgue de l'església parroquial de Sineu». A: *I Jornades Musicals Capvuitada de Pàsqua: Simposi sobre els Orgues Històrics de Mallorca*, 1994; MULET RAMIS, B. «Fundació i dotació del benefici de l'orgue parroquial que feu la Universitat i Vila de Sineu dia 11 de maig del Senyor 1602». A: *II Jornades Musicals Capvuitada de Pàsqua: Simposi sobre els Orgues Històrics de Mallorca*, 1996, p. 107 i s.; MULET RAMIS, B. «L'orgue parroquial de Santa Maria de Sineu, construït per Pau Estada, mestre orguener». A: *III Jornades Musicals Capvuitada de Pàsqua*, 1997, p. 97 i s.

amb un sou de 15 lliures anuals.⁷ Curiosament, en el de Montuïri, sembla que el 1668 se'n va fer un de nou però a càrrec del seu rector, sense que la vila tengués despeses per a la construcció. En canvi, sí que el sou del músic seguia essent responsabilitat de la corporació civil.⁸ El patrocini civil de l'instrument de Muro també es coneix des del 1596;⁹ el de Felanitx, des del 1696,¹⁰ i el d'Alcúdia, des del 1604, entre d'altres.¹¹ I, si bé la presència dels Jurats de Mallorca a l'orgue de la Seu és quasi desconeguda (només se sap que el 1516 demanaren a l'orguener Jaume Fabrer que tornàs de Barcelona per afinar l'orgue catedralici), a Eivissa es coneix la fundació de la plaça d'organista per part de la Universitat d'aquesta altra illa des de l'any 1498.¹² A Manacor aquesta vinculació es deixà veure per una altra banda: quan el 1511 les autoritats locals trobaren que el músic organista tenia un sou massa elevat.¹³ De fet, com veurem, de vegades també el consistori llucmajorer intentà limitar al màxim les despeses destinades al fet organístic.

3. Organistes i orgueners entre els segles XVII i XIX

3.1. Les primeres sis dècades del segle XVII

Durant aquestes primeres dècades del sis-cents l'elecció de l'organista anava agrupada amb la decisió d'escollir altres persones encarregades de diverses funcions, per exemple: tocada de campanes en cas de mal temps, tallar el pa beneït, tasques de missatger, etc. El nom del músic escollit no solia deixar-se registrat en les actes de manera habitual, sinó més aviat de forma esporàdica. La fórmula escrita que el Consell de la Vila establí per a aquesta elecció anual solia ser bastant repetida i estandarditzada. En veim un dels casos pel maig de 1618, quan el Consell donava aquesta potestat de nomenament als jurats: «Item que [...] lo dit Consell fou determinat

7 MULET, A.; REYNÉS, A. «Els orgues d'Inca». A: *II Jornades Musicals Capvuitada de Pàsqua*, 1996, p. 40.

8 MAS MIRALLES, G. «El benefici de l'orgue de Montuïri». A: *III Jornades Musicals Capvuitada de Pàsqua*, 1997, p. 155 i s.

9 MULET, A.; REYNÉS, A. «Els orgues de Muro». A: *IV Jornades Musicals Capvuitada de Pàsqua*, 1998, p. 67 i s.

10 RAMIS, A. «L'orgue de la parròquia de Felanitx i els germans Caimari (1696)». *V Simpòsium i Jornades Internacionals de l'Orgue Històric a les Balears*, 1999, p. 70 i s.

11 MULET, A. «L'orgue de Guillem Barrera per a la parròquia d'Alcúdia (1604)»; ROSSELLÓ, R. «Plet dels jurats d'Alcúdia contra l'orguener Joanot Osona (1596-1601)». A: *VI Simpòsium i Jornades Internacionals de l'Orgue Històric a les Balears*, 2000, p. 77-82, 101-107.

12 MARÍ CARDONA, J. «L'orgue de Santa Maria d'Eivissa». A: *VII Simpòsium i Jornades Internacionals de l'Orgue Històric a les Balears*, 2001, p. 71 i s.; MULET, A.; REYNÉS, A. *Els orgues ...*, op. cit., p. 106.

13 CARVAJAL, A.; LLITERES, J. «El benefici de l'orgue de l'antiga església de Manacor i els seus beneficiats (1525-1887)». A: *IV Jornades Musicals Capvuitada de Pàsqua*, 1998, p. 87 i s.

que donin a sonar lo orgue amb mateix [...] quilts pareixerà i qui manxa també».¹⁴ Una fórmula repetida en altres anys, juntament amb els altres responsables que s'havien d'elegir: «[els] Jurats lloguen oficials i per sonar lo orgue i parar el rellotge i tocar les campanes quan fa mal temps amb tot lo com modo i barato que poran».¹⁵

Dos dels primers organistes d'aquest segle que hem pogut recollir són Damià Cardell i Miquel Riera, els quals sembla que els jurats feien alternar anualment perquè un i l'altre s'encarregassin d'aquesta funció. Per altra banda, de vegades fins i tot es deixava constància del manxador escollit. En aquests anys de començament de segle i coetani als dos organistes citats hi trobam un Joan Uguet realitzant aquesta tasca mecànica.

Altres manxadors de la dècada de 1630 són un tal Miquel Tomàs:

«Jo Mateu Salom fas testimoni com Miquel Tomàs ha rebut quaranta sous, dic 2 lliures de Nicolau Company, clavari i són per manxar lo orgue. Fet a 4 de juny 1634.»¹⁶ I vint anys després sabem que complia aquesta funció un llucmajorer anomenat Antoni Abrines: «Jo Pere Bonaventura Garau, prevere fas fe com Antoni Abrines confessa haver rebudes dos lliures cinc sous [...] de Miquel Jordà llevador del clavariat de Miquel Mulet [...] 2 lliures per lo manxar del orgue i 5 sous per unes cordes. Fet vui als 5 de juny 1656».¹⁷

A més a més, també coneixem que l'any 1643 hi hagué una primera reparació en aquesta centúria damunt l'orgue medieval que havia construït Pere Granyera (1414) i que ja un segle abans havia estat intervingut i renovat per l'orguener Gaspar Roig (1549).¹⁸ Tanmateix, aquest cop no hem pogut localitzar el nom de l'orguener que hi va intervenir.

Durant les dècades posteriors, abans de prendre la decisió de construir un orgue nou i establir un músic definitiu que ocupàs la plaça, no s'aporten més novetats, més enllà de la menció del conjunt de places que el Consell de la Vila anava renovant, ara molt més explicitades enfront dels anys anteriors. Per exemple, el 16 de maig de 1644, es decideix la renovació anual de treure clavaris, donar

14 AMLL. LA-6, *Llibre de determinacions*, 1612-1622, f. 112r. Maig, 1618.

15 AMLL. LA-6, *Llibre de determinacions*, 1612-1622, f. 124v, 20-5-1619; f. 139r. 8-6-1620; f. 149v. 31-5-1621.

16 AMLL. A-016/2. *Llibret del clavari Nicolau Company*, s.f.

17 AMLL. A-005/17, s.f., 5-6-1656.

18 Vegeu recopilades les despeses d'aquesta època a l'annex documental 1: AMLL. *Llibre de Determinacions 7*; i les intervencions anteriors: MULET, A.; REYNÉS, A. *Orgues...*, op. cit., p. 189-190.

sindicat als jurats per passar plets, fer procuradors i advocat, com també l'atribució dels jurats que «puguen llogar als qui els apareixerà per tocar lo orgue, parar les hores, tocar per al mal temps, llogar ofici als manxador, tallar el pa beneit amb los manco salaris que poran. I també mateix puguen encantar la qm. I les almoines dels pobres de la present vila».¹⁹

3.2. La creació d'un nou orgue (1670) i les oposicions a organista

Si bé ja hem vist que a mitjan segle l'instrument musical fou sotmès a un arranjament menor, l'arrancada de l'empresa per fer un nou orgue arribà el 1669, quan el bisbe obligà a fer-ne una nova revisió. En una reunió del 15 de desembre de 1669 els jurats i el Consell de la Vila parlaren d'aquesta qüestió. El responsable de portar a col·lació el tema fou l'Honorable Jurat Antoni Mut, que exposà als consellers que «[...] Vs. Ms. sabran com de ordre del Sr. Bisbe nos han intimat en pena que dins 15 dies posassem mà a adobar l'orgue de la parroquial de la present vila, quan no incorrarem en la pena. I així Vs. Ms. determinaran amb quina conformitat s'ha de posar mà a dits orgues».

Davant d'aquesta necessitat, que semblava imperiosa, decidiren que: «[...] lo dit Consell tots concordes nomines discrepante fonc lloat i determinat que los honorables Jurats s'ajuntin amb lo Sr. Rector i que se fasse lo orgue amb la major comoditat i manco gasto que es podrà. Testes de Joan Jaume i Mateu Puig». I, per tant, com veim, la determinació final escollida no fou arranjar el vell instrument sinó fer-ne un de bell nou. La reunió amb el rector es produí i el Consell de la Vila es tornà a aplegar el 25 de març de 1670, un moment en què ja consta que s'havien posat en funcionament els procediments per a la nova construcció, i precisà, a més a més, quin seria el lloc del nou instrument. El jurat que s'encarregava del procés, Antoni Mut, digué a les altres autoritats que: «Vs. Ms. ja saben com se fa lo orgue nou, i així Vs. Ms. determinaran si se posarà lo orgue, en el Cor, o, en el puesto on estava. De on per tot lo dit Consell tots concordes

19 AMLL. *Llibre de Determinacions* 8, f. 4r, 82r, 91v-92r. Idèntica és la formulació de les places escollides el 21 de maig de 1657: «Item per tot... fou lloat i determinat tots concordes que dits honorables jurats puguen llogar missatges, per passar les hores tocador i el mal temps i per la queda, tallar el pa beneit, acaptar per los pobres i tocar lo orgue i manxador el qui ben vist los serà amb los salaris a ells ben vists». El juny de 1659 hi trobam: «llogar missatgers per passar les hores, tocador de mal temps, per la queda, tallar pa beneit, acaptar per los pobres, tocar lo orgue, manxador i predicador per la quaresma a qui ben vists los serà amb los salaris a ells bens vists». Altres vegades surt la renovació dels càrrecs que hem dit, però sense el d'organista (14 maig 1663 i 1664, que surt el manxador però no l'organista: AMLL. *Llibre de Determinacions* 8, f. 119r, 122v).

fonc lloat i determinat que se pos l'orgue al mateix puesto i lloc a on estava i que se fasse tot lo que serà necessari per a que l'orgue estigue al mateix lloc on estava i que se fasse arc i volta, i tot lo necessari».²⁰ Aquesta transcripció ens informa que l'orgue medieval ja estava en un lateral de la nau del temple i damunt una capella i, a més, que s'adaptaria una arcada amb, segurament, una arcada baixa per encabir el pis que necessitaria el nou instrument.

La construcció de la peça anà en paral·lel amb la idea d'oferir la plaça de manera definitiva a un músic a través d'unes oposicions, i que no s'escollís anualment com s'havia fet fins llavors. Això, com veurem, va ser induït perquè la qualitat que oferiria el nou instrument requeria que el músic encarregat tengués un nivell mínim de coneixements musicals. Sembla que la idea arribà de mans de l'organista Pau Riera un any després d'iniciar-se la construcció de l'orgue. Això es pot veure a la reunió que feren els jurats pel maig de 1671, quan Macià Romaguera exposà aquesta proposta: «[...] en virtut d'una súplica presentada en el present Consell per Pau Riera, lo qual representa i suplica a tot lo Consell que lo orgue que se va obrant i fent nou se don per oposició i que sia donat en el qui més apta serà, i sia conegut per el qui lo examinarà, i que sien fills de la Vila los qui oposaran. De hont per tot lo dit Consell tots concordes nemine discrepante fonc lloat i determinat que lo orgue sia donat per oposició, i sia donat en el més apta de los qui se oposaran i los oposats sien fills de la Vila i lo examinador après que los haurà examinats dirà el qui serà més apta, i sia donat el tocar lo orgue en el més apta, i tingue obligació al qui serà lo organista d'ensenyar de música i tocar orgue a tots los fills de la Vila qui voldran esser ensenyats. Testes Pasqual Moragues i Francesc Moragues germans fills de Toni».²¹

Ara bé, aquesta voluntat de fer les oposicions tengué un rebuig frontal per part del prevere Jaume Sastre, el qual inicià un plet contra l'Administració local oposant-se a aquest tipus de procediment selectiu. Sastre havia estat l'organista els darrers anys i, pel que veurem, la seva qualitat musical era bastant minsa. Un fet, per tant, que li devia fer entreveure que no es podria beneficiar d'aquest lloc de treball a favor d'un altre de manera permanent.

El plet judicial es feia present a la reunió del 18 de maig de 1671, quan la corporació local refermava la realització d'aquest procés selectiu i el sou que rebria el músic que s'escolliria: «Item fonc

20 AMLL. LA-8. *Llibre de determinacions*, 1649-1695, f. 152r-v.

21 AMLL. LA-8. *Llibre de determinacions*, 1649-1695, f. 157v-158r.

determinat per tot lo dit Consell que un jurat per tots, i tots per un tinguen sindicat de defensar lo plet [...] i sia donat per oposició conforme se determina amb determinació de Consell fets els 7 de maig 1671. I sia donat en el qui serà lo organista 12 lliures de béns comuns de la Vila». De fet el problema sorgit arribà a altes instàncies, i a la reunió del 31 de maig de 1671 el Consell va fer constar que el procés fou apel·lat a l'Arquebisbat de València i la vila necessitava nomenar un advocat de procurador.²²

Una part d'aquest famós plet que es creà s'ha conservat a l'Arxiu Diocesà de Mallorca. El recull documental del diocesà ens informa, a través de diversos testimonis, dels participants i del nou orgue que es feia. Aquestes dades ens resolen, de manera relativa, algunes característiques de la nova peça, atès que, per altra banda, no s'han conservat ni els comptes ni el contracte que degueren subscriure. En aquest aplec judicial, la petició feta per Jaume Sastre és la que podríem esperar: demanava que la plaça no es tragués a oposició i es donàs o la conservàs ell perquè n'havia estat l'organista els darrers anys. Sastre fou escollit organista el 15 de juny de 1666 en una votació del Consell entre ell i Pau Riera. La votació s'havia fet amb faves blanques i negres, tot i que, com hem dit, la plaça solia ser vigent només durant la juraria, és a dir, durant el mateix any en què els jurats i el Consell que l'havien escollit tenien els seus càrrecs, els quals també eren renovats anualment.

De tot això resulta d'especial menció el testimoni de Joan Nicolau, que llavors exercia el rectorat parroquial i, com hem vist més amunt, el qui s'havia reunit amb la corporació local per decidir la fabricació del nou instrument. Tant per aquest testimoni com en alguns altres, es deixà constància de la qualitat de l'orgue que es construïa: «Lo orgue nou que se fabrica [...] quan sia acabat serà igual amb qualitat amb lo millor del present Regne i lo cost de dit orgue excedirà a mil escuts [...]». Aquí veim que, encara que decidiren de fer el nou instrument pel mínim cost possible, per algun motiu canviaren de criteri i el promogueren amb una qualitat i preu bastant elevats.²³ I, per tot

22 AMLL. LA-8. *Llibre de determinacions*, 1649-1695, f. 159r-160r. Les apel·lacions que tenien a veure amb l'estament eclesial, a Mallorca, així com pujaven d'esglaó en l'escala jeràrquica acabaven a València. Això és degut, encara ara, al fet que Mallorca pertany a la jurisdicció eclesial de València d'ençà del 1492. Quan el cardenal Roderic de Borja, elegit papa aquell any amb el nom d'Alexandre VI i que exercia les titularitats dels bisbats de Mallorca i de València, va haver-les de deixar pel nou càrrec, traspassà Mallorca a la jurisdicció eclesial de València. Tot això per no perdre el poder sobre la zona, ja que, a València, la nova titularitat l'havia lliurada al seu flamant fill: Cèsar Borja.

23 Un escut corresponia a 22 sous. I, per tant, el cost total de l'orgue equivaldria a unes 1.100 lliures mallorquines.

això, s'insistia que davant el nou instrument «[...] Sastre, prevere, que no té suficiència per tocar lo dit orgue ni altre de més inferior [...]».

Entenem que els fabricants del nou instrument eren els Caimari, els mateixos que havien realitzat l'instrument conventual durant aquells mateixos anys.²⁴ Això ho interpretam a partir d'un apunt que indicaria aquesta autoria, perquè la declaració feta pel rector Nicolau aportà el testimoni de Damià Caimari (1640-1712). Aquest sortí citat, explícitament, com a fuster natural d'Alcúdia i resident a Ciutat. I, per tant, era un dels famosos orgueners que, juntament amb els seus germans (Miquel, Joan i Sebastià), formaven part del conegut taller familiar.²⁵

A través dels diversos declarants que s'escolliren per al plet contra les oposicions podem extreure altres dades interessants. En concret podem dir que la majoria mencionava la qualitat que tendria el nou instrument en contraposició a la poca qualitat musical que tenia Sastre. Un dels escrits (1672) pertanyia a Sebastià Cirerol, de 45 anys. Aquest havia estat manxador de l'orgue vell quan el tocava Sastre, i explicava que durant un temps Sastre havia estat a l'estranger (fora del Regne), i quan tornà i passà a tocar l'orgue l'instrument deixà de funcionar. Segons diversos testimonis, culpabilitzaven aquest organista d'haver-lo romput. I, per altra banda, es criticava el repertori musical que oferia, com per exemple que durant una festa del Corpus en lloc d'optar per la música més convenient l'organista, literalment, «tocava danses».²⁶

L'orgue nou, a pesar que no hem pogut localitzar els comptes, suposam que fou pagat quasi en la seva totalitat per la institució de la Vila, però hi hagué donacions d'altres grups. Per exemple, pel novembre de 1670, el clavari de l'Oratori de Nostra Senyora de Gràcia, Pere Catany de Garonda, donà 10 lliures a Bartomeu Moragues, l'encarregat de la nova fàbrica, per aquest motiu.²⁷ De fet, quasi en

24 D'aquest orgue del convent de Sant Bonaventura se n'ha parlat en diversos estudis. Actualment no m'ha estat possible consultar el llibre de comptes que es realitzà, a causa del seu mal estat, segons els responsables de l'ARM, per veure si hi hagué alguna relació amb l'orgue parroquial i el conventual, ja que, en principi, pràcticament durant el mateix període, es construïren dos orgues nous a la vila.

25 ADM. 17/45/14, f. 1v, 6, 10, 17. Justament el 1675 es mencionà un Caimari, sense professió, en referència a cavalls que eren expropiats a causa d'una guerra. Podria ser el mateix orguener, donat els anys de què tractam i la poca presència d'aquest llinatge a Lluçmajor (AMLL. A-006.1, s.f.).

26 ADM. 17/45/14, f. 47v i s.

27 ADM. Arxiu fons de la Sapiència, 11.1.3, f. 12v. N'era testimoni el rector Joan Nicolau. Si bé l'apunt no especifica que l'orgue era el parroquial, donam per fet que hi corresponia. Aquesta unitat d'arxiu pertany al primer llibre de comptes de l'Oratori de Gràcia, i sembla dubtós que a l'oratori es construís un orgue nou amb només un únic apunt i al mateix moment en què es feia l'altre.

el mateix moment, els jurats també demanaren una donació a la comunitat de preveres parroquial per pagar, en un primer moment, l'arranjament de l'orgue antic juntament amb la síquia de la vila i, després, una donació per a la construcció que s'estava promovent.²⁸

L'any 1672 (5 de juny) encara s'escollí l'organista anual per votació. Els jurats, amb el Consell, el mateix dia que nomenaven els nous clavaris, donaren la direcció de la reunió al jurat Joan Servera, i aquest feia constar la facultat dels jurats d'escollir els responsables «que puguen passar los plets de la present vila [...] i donar sindicat de fer procurador i advocat [...] Item per tot lo dit Consell nomine discrepante fonc determinat tots concordés que dits honorables jurats puguen llogar missatges, per tocar les hores, tocar per el mal temps, tallar el pa beneït, acaptar per los pobres i el tocar lo orgue sia donat a Pau Riera pel temps de la nostra juraria, i també mateix puguem llogar manxador, amb los salaris a dits jurats ben vists».²⁹

Uns anys després sabem que a l'organista Riera se li atorgà la plaça per tocar l'orgue. A la reunió del Consell del 23 de maig de 1675 el jurat Antelm Salvà ho informava d'aquesta manera: «moson Pau Riera nos a suplicat lo elegíssim per organista de lo orgue de la Parroquial [...] tot lo temps de la sua vida.». La proposta fou acceptada i establiren les condicions i funcions que havia de complir el nou organista: «[...] firmar acta de vida d'organista a mo. Pau Riera en aquesta conformitat: que sempre i quan dit Riera assistesca al dit ofici de tocar lo orgue; que no el puguem espel·lir d'aquell i en cas no assistís los honorables Jurats qui a tal temps seran puguen fer de dit orgue lo que voldran, i que no pugue servir per substitut sinó és en cas de necessitat. I aquest de los Honorables Jurats i que no pugue deixar fins que los Honorables Jurats i Consell hagen cercat altri. I en cas que volgués deixar per major conveniència l'elecció d'organista la hagen de fer los Honorables Jurats i Savi Consell. I en cas de deixar hage d'avisar a lo menos dos mesos antes, i no servint amb puntualitat puguen los Honorables Jurats llogar altre organista i que li sien donades per quiscun any del temps que servirà dotze lliures, dic 12 lliures i dues lliures, dic 2 lliures, pel manxador. Testes Miquel Thomàs de Macià i Joan Garau».³⁰

Aquesta elecció, tot i que sembla feta a dit i sense les esperades oposicions que es demanaven, serà refermada uns anys més tard amb el mateix músic, però després de realitzar les oposicions.

28 APL. *Llibre de Determinacions*, 2, f. 79v, 80v.

29 AMLL. LA-8. *Llibre de determinacions*, 1649-1695, f. 168v.

30 AMLL. LA-8. *Llibre de determinacions*, 1649-1695, f. 196r-v.

Potser la causa d'elecció de Riera era que, com hem vist, no volien que ho fos Sastre, i estaven pendents de fer les oposicions una vegada s'hagués resolt el plet iniciat en contra d'elles. Perquè el plet de Sastre continuava endavant i l'any següent (25/04/1677) sembla que els nous jurats feien constar que encara no s'havia resolt i es decidí continuar endavant amb el procés fins que s'aconseguís una decisió ferma. Segons els jurats: «Sastre preteni ser organista i fins vui no se ha feta declaració en dit plet [...]», i per a ells, seguien insistint que: «[...] Sastre no és suficient per organista».³¹ De totes maneres, és de suposar que la pretensió de Jaume Sastre va ser definitivament rebutjada perquè pel novembre de 1679 el Consell de la Vila acabà convocant les oposicions a organista. Aquest mateix dia es va fer constar la voluntat de Pau Riera de participar a les proves de selecció, com també que havia estat ell qui fou escollit per al càrrec. Vegeu:

«P^o en dit Consell fonc proposat per lo honorable Joan Servera, jurat dient: Honorables Batle, Jurats i Savi Consell sabran totes Vs. Ms. com Pau Riera s'ha oposat a l'ofici i càrrec de tocar lo orgue qui lo dia present vague en dita vila, de que se han aficats cartells per proveir dit ofici i càrrec de tocar lo dit orgue. I així Vs. Ms. determinaran si se farà persona elegida per organista i amb quin salari s'elegirà lo dit organista, qualsevol persona sia.

»De on i per tot lo dit Consell, tots concordades nemine discrepante, fou lloat i determinat que suposat estant notòria la suficiència de m^o Pau Riera per tocar lo orgue que se li fassa acte de dit orgue per poder-se ordenar; amb tal que si acàs dit m^o Pau Riera per algun temps volia deixar dit orgue per conveniències majors no pugue substituir altri, sinó que dit m^o Pau Riera sia revocat, i la present vila i Consell fassa altre elecció d'altre organista amb lo salari de 12 lliures i 2 lliures per lo manxador; si no és per alguns dies estant desganat, o, legítimament ocupat, i en quant en ajuntar les 6 lliures que la present vila dona a dit m^o Pau Riera gratuïtament no se li donen per lo ofici i càrrec de tocar lo orgue, perquè en altra ocasió vacant dit orgue no se fas exemplar de que al salari d'organista són 18 lliures. Sinó, solament se li donen les dites 6 lliures amb títol i càrrec de que dit m^o Pau Riera tingue obligació d'ensenyar qualsevol fill de la vila qui voldrà aprendre de cant i tocar orgue. I los Honorables Jurats del corrent any tot junts tinguen sindicat de firmar lo dit acta en el dit m^o Pau Riera conforme està determinat amb la present determinació amb les clàusules, obligacions i renunciacions necessàries».³²

31 AMLL. LA-8. *Llibre de determinacions*, 1649-1695, f. 211v-212r.

32 AMLL. LA-8. *Llibre de determinacions*, 1649-1695, f. 237r-v.

En resum, es reafirmà Riera com a organista a partir de les oposicions i amb l'obligació, a més de tocar l'orgue, d'ensenyar cant (en pròximes convocatòries serà, o es mencionarà, com a solfeig) i orgue a qualsevol llucmajorer que en volgués aprendre. En aquest cas, són les primeres clàusules que hem trobat que vehiculen el càrrec amb l'ensenyament musical, i podem dir que ens trobaríem amb la primera escola de música de la vila, ja que no coneixem que hi hagués cap organització local que es dedicàs a l'ensenyament musical abans. Tanmateix, aquest tipus d'ensenyament tendria el seu paral·lelisme amb el mestre i l'escola de gramàtica que ja existia en el poble i que també partia i era escollit des de la mateixa institució pública.

A pesar d'això no hem aconseguit localitzar ni el nombre d'alumnes ni cap d'ells per saber la influència que pogué tenir aquest tipus d'ensenyament. De totes maneres opinam, tot esperant que es puguin tenir altres dades en el futur, que devia ser minoritari i molt vinculat a l'entorn o a la carrera eclesiàstica. De fet, veurem que, un segle després, quan la parroquial prendrà una part més activa en l'elecció de l'organista, establirà que els estudiants que es beneficiïn d'aquesta educació han de pertànyer a l'estament religiós.

3.3. La plaça d'organista durant el segle XVIII

Riera degué conservar la feina durant diversos anys, o almenys no hem localitzat cap nou organista fins al segle següent. A Pau Riera el succeí Bartomeu Roig.³³

L'any 1712 Roig finà i la plaça tornà a quedar buida. A la reunió del Consell del 17 de juliol d'aquell any, el govern format per Joan Contestí de batle reial i els jurats Jaume Pou, Miquel Clar i Joan Catany, amb el Consell complet dels tretze consellers, Bartomeu Vidal, Bernat Carbonell, Joan Gallard, Joan Mut, Gaspar Montserrat, Onofre Salvà, Llorenç Clar de Jaume, Miquel Garau, Josep Montserrat, Bernat Salvà, Climent Clar, Antelm Roig i Llorenç Clar de Llorenç, tornaren a tenir sobre la taula la necessitat de votar un nou organista.

³³ Identificam el nom abreujat que surt en els documents amb el nom de Bartomeu, tot i que no hem localitzat la seva acta de defunció. El fet és que sembla que, una vegada finat, fou substituït temporalment per un altre Roig (Benet). Un frare trinitari del qual s'han conservat alguns rebuts: AMLL. A-008/13, s.f. «Jo Fr. Bernat Roig del convent del Sant Esperit confés haver rebut de mestre Antoni Mir, vuit lliures (...) a bon compte per conte de tocar lo orgue de la vila de Llucmajor (...)» (1712); «Jo fr. Bernat Roig del convent del Sant Esperit confés haver rebut de mestre Antoni Mir llevador del clavariat del honor Joan Catany de Garonda set lliures, a bon compte de lo que en toca per tocar lo orgue. Fet als 14 8bre 1712 (...)». Les qualitats musicals i els estudis d'aquest frare degueren quedar recollits a l'expedient del títol patrimonial que lliurà el 1718 a l'Administració eclesial (ROSSELLÓ LLITERAS, J. «Don Francisco Oliver Rullán y su tratado teórico-musical (1803-1872)», *EB*, 39, 1991, p. 34).

Vegeu aquí la il·lustrativa acta que ens ho menciona:

«Item en dit Consell fonc proposat per lo *honor* Jaume Pou, dient: *honor* Balle, Jurats i Savi Consell ja saben Vs. Ms. de que el Sr. Bartomeu Roig, organista de la present Vila és passat d'esta a millor vida i tenim falta d'organista i així m'han presentades tres peticions tres subjectes diferents en que Vs. Ms. podran sentir. Les quals que són llegides davant el Consell i certificat el Consell de les peticions ha resolt de favetaiar los subjectes qui pretenen. I el primer subjecta que han votat amb faves blanques i negres és estat Macià Puig lo qual ha tingut deu faves negres i tres blanques. Després fonc votat Guillem Puigserver i tingué nou faves blanques i quatre negres i després fonc votat Pere Antoni Thomàs el qual ha tingut nou faves negres i quatre blanques suposant que les faves blanques són qui fan l'elecció i les negres la reprobació [...] i així la persona de Guillem Puigserver qui és estat lo electo per lo consell ha de tenir obligació d'ensenyar de cant i d'orgue i en cas lo orgue se espeny tinga obligació d'adobar-lo a costes i despeses seves. Testes Thomas Llompard i Jaume Thomàs.»³⁴

Aquesta vegada, per tant, no s'optà, en principi, per fer oposicions al càrrec, sinó que es donà en votació usant faves blanques i negres. En el text s'usà el terme de «favetaiar». Aquest verb no existeix en el diccionari Alcover-Moll, però la definició és clara: fer una votació usant faves blanques i negres. Les faves blanques s'identificaven com a vot afirmatiu, i les negres com a vot negatiu. De fet era un procediment habitual durant aquesta època també en alguns gremis, per exemple el d'argenters. I no només a Mallorca. La votació amb faves o pedres blanques i negres era molt comuna a les ciutats mediterrànies. Per exemple, des de la cultura popular es pot extreure un cas molt il·lustratiu a partir de la sèrie de televisió *Medici: Masters of Florence*. S'hi pot veure, de vegades, que el Consell de la República Florentina, dirigit pel Gonfaloniero (una versió de càrrec polític molt pròxima al jurat en cap mallorquí), quan votava optava per aquest sistema o mètode electiu.³⁵

La feina d'organista a Puigserver no li durà gaire, poc més d'un any, perquè morí a l'agost de l'any següent d'haver estat escollit. No devia ser gaire vell perquè la seva mare encara vivia. Era fill d'un matrimoni establert entre un Gabriel Puigserver i una Antònia Mut,

34 AMLL. LA-9. *Llibre d'actes 1696-1752*, f. 45r.

35 Hom es demana si la coneguda frase del context català i illenc «són faves comptades» deu tenir el seu origen o alguna relació amb aquest procediment de votació, en el qual el resultat i el contingut són, en algunes accepcions, els mateixos: «elecció o resolució a complir», «ser cosa certa sense rèplica».

els quals havien tengut un altre fill que s'havia fet fuster, de nom Antoni. L'organista era anomenat de malnom, i suposam que la família sencera, Magí.³⁶

El nou govern,³⁷ format mesos enrere, va haver de tornar a fer unes noves votacions per escollir músic. La transcripció de l'acta, el procediment i les condicions que s'establiren foren de la següent manera:

«Exprendit Consell fonc proposat per lo *honor* Joan Contestí, Batle Rl. i altre dels jurats, dient: *honors* Jurats i Savi Consell ja saben Vs. Ms. de que la persona de Guillem Puigserver, a qui estava donat lo orgue de la present Vila, lo Sr. és estat servit de passar-lo ha millor vida i lo orgue està en vacantia. I es necessita d'organista i així Vs. Ms. sabran conforme sentiran peticions d'alguns pretendents del dit orgue los quals representen he Vs. Ms. cada qual lo que dirà la petició i així determinaran per la part que los pareixerà ser convenient i més idoneo per al fet.

»Dehont per tot lo dit Consell fonc resolt i determinat votar los subjectes qui pretenen dit puesto del dit orgue amb faves blanques i negres. I fonc votat en primer lloc la persona de Maties Puig i ha tingut tretze faves blanques i una negra, i s'ha d'advertir que les blanques fan l'elecció i les negres la reprobació i en segon lloc fonc votat la persona de Antoni Boscana, àlies moscatell, i ha tingut cinc faves blanques i nou negres. I així es veu l'elecció ésser feta en favor de la persona de Maties Puig d'organista amb tal i emperò que dit organista tinga obligació d'ensenyar de cant i d'orgue sempre que hi hage fills de la vila qui vullen ésser ensenyats.³⁸ I, també mateix, que sempre que no fasse les obligacions que los Jurats qui per temps seran el puguen expallir i que si dit organista vulla deixar per major conveniència que hage d'avisar los honors Jurats dos mesos antes. I així se concedeix a dit Maties Puig amb tots los pactes que es troben amb la determinació de Consell celebrada els 23 de maig de 1675 quan amb virtut d'ella fonc donat dit orgue en el Rd. Sr. Pau Riera, però sempre que fasse la obligació que no el puguem expellir. Testes Antoni Boscana, picapedrer i Miquel Oliver, moliner.»³⁹

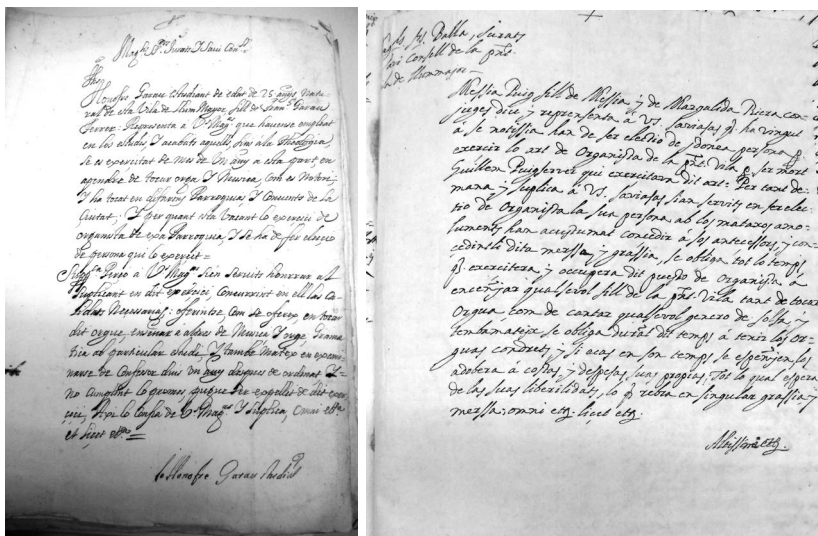
36 APL. *Llibre d'òbits de 1713*, f. 102r. Se l'enterrà molt a prop de l'instrument musical que dominava: en el vas del Roser de la mateixa parroquial.

37 El batle reial seguia sent Contestí, mentre que la resta havia canviat substancialment. De jurats s'havien incorporat: Llorenç Clar de Jaume, Bartomeu Salom i Onorat Salvà. I els consellers nous eren: Joan Garau, Jaume Pou, Bartomeu Ramis, Antoni Catany, Andreu Mesquida, Julià Garau, Joan Pons, Antoni Puig, Joan Catany, Miquel Mut, Antoni Mir, Francesc Aulet i Climent Garau.

38 Aquí s'hi afegí la següent especificació en nota lateral: «i per dita ensenyança a més del que donava la vial al Rd. Pau Riera se li dona 6 lliures ara s'entén ademés de les 12 lliures.»

39 AMLL. LA-9. *Llibre d'actes 1696-1752*, f. 49v.

S'han conservat dues de les peticions dels músics que optaren a la plaça d'organista (figures 1-2). La formalitat era semblant a la que podria ser en l'actualitat: una carta dirigida als jurats exposant la voluntat de prendre part en la selecció i explicant el seu currículum professional o personal. Una de les conservades és la del músic Onofre Garau, de datació incerta, però que suposam que fou feta en una de les convocatòries dels anys anteriors que hem descrit, atès que va dirigida als jurats, un estament que fou eliminat l'any 1718, i l'organista Puig fou el darrer escollit per a aquests càrrecs històrics (annex 2). L'altra correspon a la petició que havia fet el mateix Puig l'any 1713, que fou, com hem vist, a qui, finalment, se li atorgà la plaça (annex 3).

Figures 1-2. Cartes adreçades als Magnífics Jurats de la Vila dels músics Onofre Garau i Macià Puig per optar a la plaça d'organista.

L'organista Puig tengué el treball seguit d'organista durant més de tres dècades, tot i que després, com veurem, hi retornà. D'aquest és de qui tenim més rebuts conservats pel cobrament de la feina, els quals ens poden donar una idea, en general, del funcionament i del sou. L'organista cobrava en períodes semestral o anuals (annex 4). El 1747 va fer la renúncia a favor d'un dels seus nebots, Antoni. Un aspecte que tenia el vistiplau del rectorat de llavors, perquè fou el rector Cristòfol Salvà qui el mes de juny d'aquell any decidí reunir part de l'Ajuntament per anunciar la voluntat del canvi. Salvà sol·licitava que en el lloc de Macià s'escollís el nebot de l'organista, Antoni Puig. La petició s'acceptà amb les mateixes condicions i el

mateix sou que ja estaven establerts, això eren 20 lliures anuals, que incloïen diversos conceptes: dotze per tocar l'instrument, dues per donar al manxador i sis per l'obligació «d'ensenyar los fills de la present vila de tocar lo orgue i de música». Si no complia les obligacions els regidors el podien acomiadar, i si Puig volia renunciar havia d'avisar amb dos mesos d'antelació. Es recordà, en tot cas, que eren les mateixes normes que s'havien dictat anteriorment tant quan s'escollí l'oncle (1713) com les primeres de l'any 1675.⁴⁰

El nebot organista no durà tant com l'oncle, i aquest va haver de tornar a exercir les tasques musicals uns anys després. Per això, pel setembre de 1753, el consistori tragué a col·lació a veure si davant la voluntat de l'organista Dr. Puig de deixar la plaça convendria fer-ho saber al bisbe, perquè aquest ho autoritzàs.⁴¹ Pel 1754, segons consta a les actes municipals, feia sis anys i mig que tenia la plaça però en aquest període la pràctica real de les funcions encomanades fou molt minsa. I almenys durant quatre anys no havia complert amb les obligacions. Els encarregats municipals mencionaven que havien fet tot el possible perquè Puig complís i, fins i tot, pareix que volgueren que el bisbe de Mallorca intervingués en l'assumpte. Però sembla que tenien una voluntat expressa, feta saber pel mateix Puig, que no pensava tornar mai més a la vila per exercir les tasques musicals perquè tenia altres càrrecs o treballs a Ciutat.

Davant aquest problema Llorenç Noguera, clergue i músic, fill d'un Montserrat Noguera, s'hi oferí i demanà al consistori que l'escollissin a ell. La qüestió tenia, a més a més, l'agreujant, segons es deixà constància, que en aquella època no hi havia cap altre llucmajorer amb coneixements musicals per a aquesta plaça. A banda d'això, i com hem mencionat abans, els darrers anys Antoni Puig havia abandonat les funcions i l'havia suplert l'oncle Macià, fent menció que si aquest faltava, o definitivament ho deixava, s'hauria d'acudir a contractar un extern, un fet que provocaria la duplicació de les despeses pel salari. Per tot això, s'acordà un termini de vuit dies perquè l'organista oficial, Antoni Puig, tornàs a exercir l'ofici o renunciàs de manera oficial i tornàs la clau de l'orgue, i la plaça passaria directament a Noguera. Una seqüència que acabà passant.⁴²

Llorenç Noguera fou nomenat organista titular el 18 de gener de 1754. Les condicions i obligacions varen ser les conegudes de les

40 AMLL. LA-9. *Llibre d'actes 1696-1752*, f. 137v-138r. Repetit a: AMLL. A-0367.2, *Llibre d'Actes, 1745-1763*, f. 16r.

41 AMLL. A-0367.2, *Llibre d'Actes, 1745-1763*, f. 75v.

42 AMLL. A-0367.2, *Llibre d'Actes, 1745-1763*, f. 82r-v.

altres ocasions, tot i que es va fer menció explícita d'alguna d'elles, per exemple, la de «conservar jo lo dit orgue a costes i despeses mies en lo estat que se trobarà el dia en que se m'entregarà. Per tot lo qual obliga tot mos béns presents i venidors».⁴³ És a dir, s'havia de responsabilitzar de la conservació material de l'instrument que, en certa manera, era de propietat pública.

Sabem que el nou organista, dos anys després (1756), complia les funcions de manera òptima en opinió de l'Ajuntament. De fet Noguera els havia demanat una recomanació per lliurar al bisbe perquè volia fer-se mossèn o ascendir de graduació eclesial. I aquests no ocultaven el seu bon afer: «el suplicant mereix alguna atenció puix que fins el present no se ha experimentat en ell sinó grandíssima puntualitat i molta perícia amb lo orgue i música». No hi havia cap problema perquè s'elaboràs un memorial positiu per enviar al Bisbat.⁴⁴

Pel que fa al manteniment de l'instrument, sabem que Noguera s'hi implicà activament perquè va ser a través de la seva petició que l'orguener Jordi Bosch (1739-1801) va ampliar l'orgue que els Caimari havien construït un segle abans. L'any 1770 Noguera parlà amb l'ajuntament d'aquesta proposta:

«...en días pasados el licenciado Lorenzo Noguera, pro. y organista nos representó que el órgano de la Pl. Iglesia de la presente villa necesita de recomponerse, y que a dicho efecto vendria el Sr. Jorge Bosch, maestro de órganos para reconocer lo que necesitaria, quien habiendo visto, y

43 AMLL. A-0367.2, *Llibre d'Actes, 1745-1763*, f. 83v-84v. Paral·lelament sorgí un altre inconvenient en aquest assumpte. I és que pel febrer de 1754 el consistori, dirigit pel batle reial Damià Salvà, es reuní amb el regidor responsable, Guillem Pou, pel fet que des de feia temps s'havien plantejat «una unió» del benefici del manteniment de l'orgue perquè les despeses de 20 lliures anuals per l'organista no anassin al deute municipal. Es diu que es volia seguir el mateix sistema de la parroquial de Santa Eulàlia. I, per això, s'encarregà al regidor Damià Garau que anàs a Ciutat a informar-se'n. Cal mencionar que el canvi d'organista no fou acceptat per Macià Puig. Aquest, pel fet que havia rellevat *de facto* el seu nebot en les tasques musicals, escriví una carta a la comunitat eclesial de la parroquial sol·licitant que se'l deixàs a ell seguir tocant l'orgue i no a Noguera. El rector Salvà objectava poder concedir aquesta decisió, ja que era la institució civil la que s'encarregava d'aquesta elecció i dotació. Per a la carta i les diverses opinions expressades al respecte: APL. 2.1/4, *Llibre de determinacions 4*, f. 159v-160v.

44 AMLL. A-0367.2, *Llibre d'Actes, 1745-1763*, f. 117v- 118v. De fet el motiu de la recomanació podria ser més material que espiritual, perquè sembla que volia rebre, a banda del sou públic, diverses distribucions afegides per altres funcions de l'església, cosa que se li negava per part de la parroquial. I els mossens criticaven el funcionament de Noguera i el fet de no voler-se posar o acudir a tots els serveis necessaris del temple. I, fins i tot, exposaren que Noguera volgué recompondre l'orgue petit i que acabà espanyant-lo (o sigui, n'hi devia haver dos?). Sembla que Noguera, per una banda, reclamava alguns drets o beneficis afegits i acudia a l'auxili del bisbat. Una de les respostes i crítiques enviada al bisbat per la parroquial en resposta a les peticions fetes per l'organista es troba a: APL. 2.1/5, *Llibre de determinacions 5*, f. 11v-13r. Dels rebuts cobrats per part de l'ajuntament se n'han recopilats alguns a l'annex 5.

bien mirado, a dado su sentir, diciendo: que por dicha recomposición era necesario gastar cerca de trescientas libras y habiendo participado dicho gasto al muy Rdo señor rector respondió: pagaria de propio mitad el insinuado gasto, por lo que Vs. Ms. Discorrieran y determinaran si convienen a que dicho órgano se recomponga y de que caudales se deberá pagar la otra mitad. En cuya seguida y en vista de la propuesta echa por el dicho Julià, regidor y de la representación echa por el citado Noguera, organista, todos acordes, nomina discrepante: han determinado y convienen que dicho órgano sea recompuesto, que el muy Rdo. Rector pague dicha mitad y que la otra mitad la pagará la presente villa, obtenida primero (?) però la licència y el permiso de la Rl. Sala, y en el caso de no obtenerla no convienen a que sea recompuesto dicho organo; Y en el modo sobre dicho lo resolvieron, determinaron y firmaron de que doy fe. Ante mi: Damián Garau. Dr. Cristóbal Salvà, pre. Y rector; Antonio Caldés, Bale Rl; Pau Julià, regidor, Dr. Franc. Garau por ...(?).⁴⁵

La proposta de fer venir l'orguener Bosch per arranjar l'instrument, *a priori*, fou aprovada. De fet hi ha constància, sense saber-ne l'autor, que aquest any es netejà l'orgue i s'hi afegiren els registres d'alegres i de clarins. Ara, coneixent aquest petició i l'obra feta, baldament no es conservin els comptes, tot apunta que Bosch treballà per a l'orgue llucmajorer, tot i que d'això en tenim notícies contradictòries.⁴⁶ Justament a finals del mateix any Jordi Bosch intervingué en zones ben properes: a l'orgue de Felanitx i al d'Algaida. Dos anys després ja partí cap a la Península per fabricar altres instruments.⁴⁷

A començaments de 1777 la parroquial quedà sense músic organista. Més d'un any i mig després, pel setembre de 1778, els clergues, atès que ningú s'havia preocupat de solucionar la carència, proposaren demanar al convent de Sant Bonaventura que els enviassin un dels frares organistes que tenien. De fet proposaren fra Agustí Caimari, que ja en altres ocasions hi havia acudit a l'auxili de les funcions que requerien música d'orgue. Un treball que cobraria amb 20 lliures anuals a través de les distribucions del bosser de la parroquial.⁴⁸ No sabem quin frare es desplaçà temporalment a tocar l'orgue de la parroquial, però sí que sabem que el 1785 encara no

45 AMLL. LA-10. *Llibre d'actes, 1763-1773*, f. 77-78. 8-4-1770.

46 Per una banda la feina feta consta a: MULET, A.; REYNÉS, A. *Orgues de...*, *op. cit.*, p. 190. Per l'altra, Font Obrador exposà que l'Audiència negà al consistori que patrocinàs la feina que havia de fer Bosch: FONT OBRADOR, B. *Historia de Llucmajor*, V, 1986, p. 538.

47 MULET, A.; REYNÉS, A. *Orgues de ...*, *op. cit.*, p. 227-229.

48 APL. 2.1/6, *Llibre de determinacions* 6, f. 4 r-v. Els dos encarregats que havien d'anar a fer la sol·licitud al pare guardià del Convent eren dos beneficiats de la parroquial: l'historiador Guillem Terrassa i Pere Salvà.

havien resolt dotar la plaça d'un músic estable i tornaven a tenir el mateix problema. El tema tornà a estar damunt la taula per veu de l'arxiver parroquial, Rafel Puigserver, i aquest proposà fundar «un acolliment perpetu» i establir uns capítols per donar cabuda a un nou organista. Deu dies després (el 15 de setembre de 1785) el rector Antoni Evinent convocà els mossens locals per assabentar-los que ja havia treballat els capítols per a l'acolliment d'un possible nou organista i els els presentà. Evinent havia realitzat dotze capítols que regirien les funcions, els drets i els deures del músic. Aquests foren aprovats per la comunitat i s'enviaren al bisbat per rebre l'autorització diocesana.⁴⁹ Aquesta nova normativa que es creà la podeu veure en l'annex documental final d'aquesta comunicació (annex 6).

Tanmateix, aquesta normativa sembla que no es va fer efectiva, perquè un any després mossèn Miquel Salvà mencionà en una reunió parroquial que havia quedat vacant un benefici eclesial a causa d'un capellà finat (Miquel Julià). I Salvà proposava que aquesta renda traspassàs i tengués de beneficiat la plaça d'organista que s'havia de cobrir. Ara bé, succeïa que el patronat d'aquest deure el tenien els jurats llucmajorers (ara traspassat als regidors del consistori), cosa que va fer que diversos representants de la parroquial anassin a l'ajuntament a proposar el canvi de beneficiari. Els regidors acceptaren però les dues bandes reelaboraren un nou reglament, que quedà de la manera següent:

«Primeramente que dicho Beneficiado sea organista y para que en todo tiempo esta Parrq^a tenga un operario habil y capaz para desempeñar las funciones de la Igl^a se de dicho Beneficio por oposiciones fijandose edictos en las puertas de N. Universidad, y de la Sta. Igl^a. Catedral y en el Colegio de N. Sra. De Lluc, para que todos los que pretendan oponerse a dicho beneficio comparezcan ante N. Secretario para dar su nombre dentro el termino que se les señalara en dicho edicto. Y concluido el término por los examinadores organistas de esta diocesis que seran nombrados por Nosotros o nuestros sucesores cada qual en la vacancia que nos toque podamos presentar, ohido el parecer de los examinadores el que consideremos mas perito en dicha facultad atendidas también las circunstancias de que sea sujeto de buena fama vida y costumbres. Y que deberan ser preferidos siempre los hijos de esta Villa de Llucmajor.

»Que el dicho Beneficiado tenga la obligación de enseñar de solfa asi de aire como de canto llano a todos los hijos de esta Vila, como también de órgano para que en las oposiciones hacederas pueda escojerse un sujeto

⁴⁹ APL. 2.1/6, *Llibre de determinacions* 6, f. 35v-39r.

habil y capaz para el dicho oficio de organista sin tener que acudir a estraños de esta Vila.

»Que siempre el que deberá ser presentado para el obtento de dicha beneficio, lo deberá ser por Nosotros o nuestros sucesores atendidas las circunstancias de vida y costumbres, pues que como ha de enseñar a la juventud de esta vila deberan ser de mucha recomendación las calidades de buenas costumbres atendidas.

»Son copia del original que pasan en el Archivo de la Universidad, y para Nuestra norma y gobierno en lo sucessivo, se han puesto en este libro de resoluciones de todo lo qual doy fe y lo firmo.

Dr. Rafael Puigserver Pro. Y Arch^o.»⁵⁰

La renda d'aquest dret era de 32 lliures. Com observam, hi ha algunes diferències sobre els capítols que s'havien elaborat abans. Deixant de banda la llista de funcions i el lloc a ocupar dins la litúrgia anual, que, en part, devia ser semblant, hi ha una obertura en el marc social o civil afectat: no es vinculava la plaça amb l'obligació que el titular estigués o hagués d'ingressar dins l'estament eclesial. I els possibles futurs estudiants podien ser qualssevol de la vila. O, almenys, no en quedaven exclosos, explícitament, com en els anteriors capítols.

Finalment, per l'octubre de 1786, començaren el procés selectiu segons aquesta darrera normativa. El tribunal examinador estigué format per l'organista de la Seu mossèn Climent Amengual: l'organista de l'església de Santa Eulàlia de Ciutat, mossèn Joan Baptista Colom, i l'organista del convent de Sant Domènec, fra Domingo Terrassa. I d'examinador suplent o en reserva s'escollí fra Pere Alsamora, que era l'organista del convent de Sant Francesc.⁵¹

Les oposicions tingueren lloc el 28 de novembre de 1786, i s'hi presentaren quatre organistes: Antoni Frontera de Sòller, Joan Trobat d'Artà, Miquel Cardell de Lluçmajor i Gabriel Mulet també de la vila. Una vegada fetes les oposicions, la comunitat parroquial també va fer una votació per escollir el músic. Un fet que creà una duplicitat en la forma d'elecció que s'havia de fer i, a la vegada, provocà un resultat contradictori. En aquest cas els 14 electors, que formaven part de la parroquial, posaren el nom de l'opositor que escolliren cada un dins una urna i el resultat fou: 9 vots per a Gabriel Mulet i 5 per a

50 APL. 2.1/6, *Llibre de determinacions* 6, f. 44r-46r.

51 APL. 2.1/6, *Llibre de determinacions* 6, f. 47r-48v.

Antoni Frontera. Aquesta votació va rebre la protesta del prevere Miquel Salvà, ja que la considerava nul·la pel fet que no s'ajustava al reglament que s'havia elaborat per aquest mateix motiu. Una protesta que fou acceptada pel rector Evinent i es lliuraren els dictàmens que havia elaborat el tribunal examinador. El tribunal havia avaluat a cada opositor les qualitats en tocar l'orgue, la música, el cant pla i la veu. A Joan Trobat el consideraren de nivell mitjà en totes les categories; a Miquel Cardell «mas de mediano», o sigui un poquet més que Trobat excepte en veu, que era igual que l'anterior. Mulet havia tret un resultat menor, «menos que mediano», en totes les categories, excepte en veu, que era «bueno». I Frontera era «bueno» en totes les categories excepte en veu, que era «mediana».⁵² Per tant, a criteri del tribunal, sembla que el més òptim era Antoni Frontera de Sóller i no Mulet, tal com havien votat els mossens.

L'elecció de l'organista Mulet fou apel·lada al bisbat i poc després es rebé una carta del vicari general, Gaietà Muñoz, referint-se a la irregular forma en què s'escollí el músic, sense prestar atenció al dictamen del tribunal opositor. No sabem com acabà, en concret, la problemàtica, tot i que sembla que el grup clerical defensà el seu dret d'elecció així com ho havien fet.⁵³ I, tanmateix, la decisió dels mossens degué acabar guanyant, perquè deu anys després sabem que era Mulet qui ocupava aquesta discutida plaça.⁵⁴

3.4. La plaça d'organista durant el segle XIX

Si bé Mulet posseï la plaça, com veurem, fins al 1827, vint anys abans, per algun motiu, segurament vellesa o indisposició, se n'introduí un altre, Antoni Tomàs, que després aconseguiria la plaça oficialment a través d'unes noves oposicions convocades pel consistori.

El juliol de 1807 Antoni Tomàs sol·licità a la parroquial ser inclòs en el dret de poder cobrar un sou per poder exercir les tasques de cant en el cor, organista, ensenyament de música i, fins i tot, auxili de moribunds. Unes funcions que, segons exposava, ja feia més de tres anys que realitzava. Ambdues parts, el 12 de gener de 1808, firmaren

⁵² APL. 2.1/6, *Llibre de determinacions* 6, f. 49v-52v.

⁵³ APL. 2.1/6, *Llibre de determinacions* 6, f. 55r-58.

⁵⁴ APL. 2.1/6, *Llibre de determinacions* 6, f. 115v-116v. Aquest any (1796) es desenvolupà una altra problemàtica: les funcions de l'organista per ser múltiples (tocar l'orgue, assistència de cant, etc.) de vegades se superposaven i, per tant, Mulet no podia dur-les a terme. Per això en va haver de deixar alguna. Així i tot l'organista no en volia deixar cap, a pesar que, a la pràctica, no les podia fer. Segurament el motiu era que significaria abaixar-li el sou. De fet, poc després, sembla que també hi havia un endarreriment o petició de Mulet per cobrar-ne alguna part.

el pacte en què establiren diversos drets i obligacions: Tomàs pagaria anualment 30 lliures per a aniversaris a la parròquia i no tendria dret a vot dins la comunitat parroquial; a canvi, cobraria diverses distribucions. I les obligacions foren assistir de cantor principal o primatxer, tocar l'orgue quan fos requerit, fer tots els torns dels altres beneficiats, ensenyar cant pla dos dies a la setmana als clergues (que no serien els mateixos que aquells als quals ensenyaria a tocar l'orgue), i auxiliar els moribunds. Unes tasques que degué complir fins a finals d'any. I pel desembre sorgí una vacant de primatxer i es proposà Tomàs per ocupar-la, sense les funcions afegides d'organista.⁵⁵

Una vegada l'organista Gabriel Mulet finà (c. 1827), es varen haver de realitzar unes noves oposicions. Aquestes darreres són les que tenim més documentades de totes les que es feren. L'escrivà del Consistori deixà registrat que:

«En la villa de Llummayor del Reyno de Mallorca a los veinte y nueve dias del mes de julio de mil ocho cientos veinte y siete. Juntados y congregados los Magníficos Dn. Juan Fullana, bayle Rl., presidente, Dn. Agustín Garcias, Dn. Lorenzo Clar, Dn. Bernardo Carbonell y Dn. Juan Ferretjans, regidores, Dn. Antoni Salvà y Dn. Jaime Vidal, diputados con asistencia de Dn. Antoni Jaume, síndico personero. Se ha propuesto por este que des de el día 25 del mes de mayo en que falleció Dn. Gabriel Mulet, pro. que posehia el Beneficio de tener el órgano en la Parroquial Iglesia de esta villa, y desde el citado dia no hay quien tenga la obligación, y respecto de haberlo de dar por esta vacancia los señores de este Ayuntamiento, y haber de ser por oposiciones y exámenes, por esto era de parecer fijar carteles en la puerta de la Catedral, en la Iglesia del Colegio de N. Señora de Lluc y en la de esta Parroquial Iglesia, para que qualquiera que quisiese oponerse, se presente ante nuestro secretario a fin de dar su nombre y enterarse de las obligaciones que este Ayuntamiento tendrá a bien ponerle. Lo que oido y entendido por todos los mencionados Sres. Se ha resuelto por los mismos que el presente secretario forme los carteles para fijarse en los citados puestos, señalando el día 31 del corriente mes para hacer los exámenes y hacer las oposiciones, la que se han de hacer en la Parroquial Iglesia de Sn. Miquel de la Ciudad de Palma, y sean en dicha Iglesia a las dos de la tarde del citado dia 31, en donde se hallarán los que deben concurrir.

⁵⁵ APL. 2.1/6, *Llibre de determinacions* 6, f. 175v-176r, 179r-181v. La nova plaça l'ocupà oficialment a partir del maig de 1809, seguint, però, amb l'ensenyament de cant pla. Gabriel Mulet devia conservar les altres funcions d'organista, perquè era present a les reunions de la parroquial. Tot i així, sabem que l'organista Mulet rebia crítiques (1818) per no complir adequadament les funcions musicals a què estava obligat (APL. 2.1/7, *Llibre de determinacions* 7, f. 41v).

Que cualquier sea el Beneficiado tenga la obligación de enseñar de solfa, así de ayre como de canto llano a todos los hijos de esta villa; como también de órgano para que en las oposiciones hacederas, pueda ejercerlo un sujeto hábil y capaz para el dicho órgano, sin tener que acudir a estrangeros de esta villa; y respecto que ha de enseñar la Juventud de la misma, ha de ser dicho beneficiado de buena vida, fama y costumbres. Así lo resolvió acordó y firmó de que certifico.

»Juan Fullana, Ble. Rl. Por Dn. Agustín Garcias y por Dn. Bernarndo Carbonell, regidores por no saber escribir y de su orden: Miquel Cardell; Por Don Lorenzo Clar y por Don Juan Ferretjans, regidores; Antoni Salvà Diputado, Antoni Jaume Sindico. Ante mi, Juan Rayó, secretario.»⁵⁶

En aquesta selecció es presentaren tres opositors, tot i que a un d'ells, Joan Nicolau, a pesar d'haver anat a l'Ajuntament a interessar-se per la plaça, s'optà per rebutjar-lo pel fet d'haver presentat la sol·licitud fora de termini. D'aquesta manera només quedaren dos opositors efectius: Antoni Tomàs i Guillem Servera. El tribunal examinador va estar format pels preveres Sebastià Parets, Miquel Tortell i fra Joan Busquets. I una vegada opositats la titularitat d'organista la guanyà Antoni Tomàs. També coneixem les justificacions del tribunal, més o menys argumentades, que feren tombar l'opció del càrrec cap a Tomàs: «[...] Dn. Antonio Tomàs tiene la habilidad o aptitud para desempeñar ambos oficios, y que D. Guillermo Servera no tiene [...]». Busquets ho ampliava exposant que: «[...] D. Antonio Tomàs es apto para regentar dicho ministerio: y que D. Guillermo Servera aunque no tenga todo el arte bastante suficiente para desempeñarlo; se esperan con todo de él en breve tiempo por su buena aplicación mejores ventajas».⁵⁷ De Tomàs se'n troben alguns rebuts esporàdics,⁵⁸ però creim recordar que, mesclat amb altres fonts comptables de

⁵⁶ AMLL. LA-15. *Llibre d'actes 1824-1834*, f. 16r.

⁵⁷ AMLL. LA-15. *Llibre d'actes 1824-1834*, f. 18r-v.

⁵⁸ AMLL. A-078/3. *Registre de pòlisses, 1826-1836*, s.f. any 1827. Registre n. 45, pòlisses de 1827. «Honor Miquel Salvà, clavari corrent pagarà d'ordre de nosaltres abaix firmats a Dn. Joan Fullana, balle Reials 5 lliures 6 per 2 dietes d'haver passat a Ciutat dues distintes vegades, un sobre el benefici de l'orgue, i l'altra d'ordre de la Exma. Junta de Agravis sobre los Quintos Llumn. 1^r de juliol de 1827»; AMLL. sig. 3710/4. *Obreries (1771-1857)*, s. f. L'any 1843 a compte de la confraria de Sant Isidre es pagà per tocar l'orgue a l'organista Antoni Tomàs: «Lo són 2 ll. Pagadas a D. Ant. Tomàs pbro. y organista por tocar el organo y cantar el tiempo de la novena»./ Pel 1841 la confraria del Nom de Jesús paga a l'organista Tomàs per: Conf. Nom de Jesús, 1841: «Lo son 9 ll. 12 s. pagadas a Dn. Ant. Tomàs, prb. Por el trabajo prestado en el triduo de la Semana Santa, Misere y descendimiento de Cristo»./ El 1844 consta que és la confraria de Sant Sebastià la que s'encarrega de pagar els serveis de Tomàs: «Id. 2 ll. A Dn. Ant. Tomàs pbro. y organista por el desempeño de la música al tiempo del novenario según recibo del mismo de 25 enero de este año». Etcètera.

confraries o altra documentació, es podria obtenir un fons de feines fetes bastant més ampli.

Cal mencionar que aquests darrers organistes, Mulet i Tomàs, es degueren trobar amb un orgue totalment refet, o reconstruït durant el seu temps, perquè recordem que durant les darreres dècades del vuit-cents i les primeres del següent es va fer l'edifici eclesial de bell nou. A la vegada en aquest nou segle sorgiren una gran quantitat d'orgueners del mateix poble, alguns dels quals establiren un taller familiar: els Portell (pare i fill), Julià Munar i Puig, Joan Puig i Caldés o els Cardell (germans i cosins). Aquests darrers varen ser els darrers orgueners, en el sentit tradicional, de Mallorca.

De fet és probable que l'orgue fet pels Caimari es reduís al mínim, si tenim en compte algunes intervencions que veurem de finals del segle XIX. Fins que el 1912 fou portat l'orgue actual de l'església de Santa Eulàlia del suís Scherrer (1804), però que creim que vengué amb altres registres musicals elaborats pels Portell.

De final del vuit-cents coneixem la intervenció de Joan Puig i Caldés, àlies de Ca s'Orguer, que llavors era el conservador de l'orgue de la Seu. El 1883-1884 es dugué de Barcelona un registre musical nou i una trompa del registre de plens per 82 escuts. Unes incorporacions que Puig per 24 escuts muntà i afinà.⁵⁹ De fet, potser que Joan Puig acabàs reconstruint el que quedava de l'orgue vell damunt l'arcada on trenta anys després es va muntar l'actual instrument, perquè treballà 26 jornals a: «recomponer el órgano 26 jornales valia 26 duros y maestro Juan solo ha cobrado 13». I durant els cinc anys posteriors diversos fusters estaven realitzant el balcó de la tribuna de l'orgue damunt la volta lateral del temple.⁶⁰

Durant la dècada de 1890 és quan trobam l'orguener Miquel Cardell treballant-hi. Per exemple, el 1894 incorporà un registre de bordons i parts d'un flautat existent:

59 APL. 3.2/1. *Culto i fàbrica, 1867-1887*. Any 1883. «Un registro del órgano, y trompa que faltaba del lleno, llevado todo d. DB[?][?][?][?] 82 (escudos)»/ [1884?] «Al maestro Juan Puig 24 (escudos) trabajo de colocar el registro nuevo y afinar el órgano ha cobrado».

60 APL. 3.1/7. *Llibre d'obra, 1859-1900*. s.f. 1884; 1885. Dado a Salvà para gastos de carpintería y colocar el registro del organo. 15 (escudos?)/ 1890. 13 de mayo. Son data setenta y nueve pesetas y ochenta céntimos a M. Munar por madera para el balcón del órgano, bastimentos de damasco de los tres arcos del coro, según recibo detallado y firmado por el mismo.; APL. 3.2/2. *Llibre d'obra, 1878-1902*. s.f. 1890. Joan Zanoguera rep 102 pessetes per les fustes pagades a M. Munar per al balcó de l'orgue, rebut 15. 18/9/1890./ rebut 16. Joan Zanoguera rep 90 pessetes per 45 jornals per fer el balcó de l'orgue (18/09/1890), més 120 pessetes el 28 setembre per jornals del balcó més els bastiments dels domassos del Cor del fuster. Joan Zanoguera. Més dels ferros del balcó de l'orgue són del ferrer Marroig. Joan Zanoguera és el qui firma però no deu ser el fuster. El fuster que surt és Munar, igual que el ferrer és Marroig (perquè després el mateix Zanoguera és qui cobra per casulles i roba).

«Recibí del Sr. Rector ciento diez pesetas, trabajo de construir y colocar en el organito, vulgo cadireta, de esta parròquia un registro de bordones y ocho notas las mas graves del flautado dando una reforma a lo viejo que habia en dicho organito.

Llucmajor, 15 abril de 1894.

Miquel Cardell.»⁶¹

I cinc anys després, també un Miquel Cardell treballava en part de la reconstrucció de les manxes d'aquest instrument.⁶² Tanmateix, la intervenció que de manera segura s'ha conservat d'un orguener llucmajorer a l'orgue actual són els registres que incorporaren els Portell. I aquests els coneixem no per trobar-se documentats sinó perquè aquest taller devia tenir el costum de marcar els tubs que fabricava. Almenys així ho veim en tots els tubs de la trompeteria de l'actual orgue que hem pogut visualitzar, els quals en la seva part alta tenen gravat el llinatge d'aquest taller d'orgueneria (figura 3).⁶³

Figura 3. Detall d'un tub de la trompeteria de l'orgue de Llucmajor, en el qual es veu la marca del constructor Portell.

A pesar que s'hauria de fer un estudi específic per saber el volum del treball dels Portell en els registres de la trompeteria, tots els que hem pogut visualitzar de la banda d'aquests registres, que són els tubs corneta que es troben a la façana en sentit horitzontal i que es veuen entrats dins la nau, serien d'aquest obrador llucmajorer (figura 4). El fet que alguns d'aquests registres musicals també es

⁶¹ APL. 3.2/2. *Llibre d'obra, 1878-1902*, s.f.

⁶² APL. 3.2/2. *Llibre d'obra, 1878-1902*, s.f. «Recibí del Sr. Rector: setenta y una pesetas por trabajo y materiales de una parte de los fuelles del órgano y para su colocación en esta parroquia, madera, hierro, pieles, jornales. Llucmajor 26 febrero 1899. Miquel Cardell». A l'orgue actual consten dos grafits o firmes de l'orguener Miquel Cardell, que deuen correspondre a l'any 1912, quan els Cardell reconstruïren l'orgue actual en el mateix lloc: una es troba a la porta d'accés a l'orgue expressiu i l'altra en una porteta de paret vora l'accés interior de la balconada.

⁶³ A l'instrument de la parroquia de Santa Eugènia, construït també pels llucmajorers Portell (1840), els tubs de la façana semblen tenir la marca gravada del constructor a dalt del bec dels tubs.

Figura 4. En primera línia, part dels registres de trompeteria de l'actual orgue elaborats, en tot o en part, per l'obrador llucmajorer dels Portell.

En segona línia, una tipologia musical: els tubs de flautat, alguns dels quals els Cardell incorporaren a l'anterior instrument. A la banda alta «els canonges», ja que, a pesar de semblar tubs de flautat, quan s'incorporaren a l'actual estructura dissenyada per Miquel Salvà, a causa de la seva posició elevada i la dificultat d'accés, deixaren d'usar-se.

trobaven en el contracte que el suís Scherrer havia de realitzar per a l'orgue de Santa Eulàlia el 1804 (clarins, trompa magna...), el període de vigència del taller dels Portell i la uniformitat, almenys visual, d'aquests registres en l'orgue actual ens fan pensar que els Portell acabaren o ampliaren l'orgue de Santa Eulàlia amb aquests registres d'orgue i, després, els dugueren amb els registres i les peces fets per Scherrer. I no que tinguin l'origen a l'anterior instrument parroquial llucmajorer.

4. Un final

Tant a Lluçmajor com en altres pobles l'orgue parroquial estava estretament vinculat al Consell de la Vila, des del primer moment. Tant l'instrument com el músic que n'era responsable eren pagats, en tot o en part, per la institució municipal. Un aspecte que trobam documentat ja des del segle xv. Pel que fa a l'elecció de l'organista durant el segle xvii, hem vist que tenia una vigència o renovació anual, i es passà a una posició més estable creant una plaça que s'aconseguia mitjançant unes oposicions o votacions. El primer moment que s'establí aquest procés selectiu fou poc després de

construir-se un nou instrument per part dels orgueners Caimari. La qualitat de l'orgue creat fou el detonant perquè l'organista que n'era l'encarregat fos escollit per quelcom més que per lliure elecció, com s'havia produït fins llavors. A partir d'aquí hem pogut veure que diversos organistes acabaren monopolitzant, en la majoria dels casos de manera vitalícia, durant diverses dècades, la funció de tocar l'orgue parroquial, i tenien l'obligació, a més a més, d'ensenyar música a qui en volgués aprendre. Un aspecte que implicà tenir el que podríem anomenar una primera escola dedicada a l'ensenyament musical en el municipi.

Passat un segle es vinculà la plaça amb la transferència d'un benefici eclesiàstic, un aspecte més comú o habitual en altres municipis. Aquests usos, drets i obligacions, pel que coneixem, seguiren aplicant-se fins al segle XIX. Un moment, tanmateix, en què la divisió de les dues institucions implicades es començà a fer més evident, fins que la separació o independència fou completa. En aquest mateix segle a Lluçmajor sorgí un nodrit grup d'orgueners (Portell, Munar, Puig i Cardell). Un aspecte si més no curiós enfront de l'especificitat i l'escassetat d'aquest ofici a la resta de l'illa, al qual, ben mirat, potser no s'hi ha acabat de prestar suficient interès en el nostre entorn local. En tot cas, si bé de manera secundària, hem pogut veure que alguns d'ells també participaren en la vida de l'orgue o orgues parroquials coetanis, i que en deixaren una petjada més o menys interessant.

5. Annex documental

ANNEX 1

AMLL. LA-7, *Llibre de determinacions, 1622-1643*

f. 4 r. Acta, 16-03-1622

«Item fou determinat que los honorables jurats lloguen m^o Cardell per tocar lo orgue per lo acostumat salari i si dit m^o Cardell no toca queu donen a m^o Riera»

«...Item fou determinat que donen 2 lliures a Joan Uguet per manjar lo orgue i no es franc de talles»

f. 12v-13r. Acta, 05-06-1622

«Item fou determinat que los honors jurats lloguen m^o Damià Cardell per tocar lo orgue per lo acostumat salari i si poden per manco i que no i donen més i dit m^o Cardell no toca que en donen a m^o Riera».

«Item fou determinat que donen 2 lliures a J^o. Uguet per manjar lo orgue,...»

f. 24v. Acta, 27-05-1624

«Item per tot lo dit Consell nemine discrepante han determinat tots concordes que lloguen a m^o M. Riera per tocar lo orgue i que li donen lo que donaven a m^o Damià Cardell.»

«Item per tot lo dit Consell nemine discrepante han determinat tots concorde que los honors jurats lloguen al que els derà de gust per manxar per al manco poran i que no puguen dar més de 2 lliures i que no sia franc de talles.»

f. 39r. Acta, 19-05-1625

«Item per tot lo dit Consell fou determinat nemine discrepante que los honors Jurats lloguen qui voldran per manxar lo orgue sols no li donen més de 2 lliures i que haja de pagar talles i sil poden haver per manco quen procuren.»

«lo scolà per parar lo rellotge i tocar pel temps [...]»

«Item [...] fou determinat [...] Miquel Riera per sonar lo orgue i que li donen lo salari acostumat.»

f. 48v. Acta, 14-06-1626

«Item [...] fou determinat tots concordes que los honors jurats donen sis lliures al qui tocara lo orgue anel Rd. M^o M. Riera pre. i si no es content que lloguen altre.»

f. 58r. Acta, 24-05-1627

«Item [...] los honors Jurats lloguen lo Rd. M^o m. Riera i que li donen sis lliures per tocar lo orgue i també mateix que li donen cinc lliures per parar les hores i tocar per al temps i sinó toca per al temps que los honors Jurats puguen llogar [...] qui voldran [...]»

«Item [...] Jurats lloguen per manxar qui voldran per lo que poran.»

f. 68v. Acta, 12-06-1628

«Item [...] jurats donen 6 lliures al Rd. M^o m. Riera escolà per tocar lo orgue i també mateix que lloguen per manxar al qui als apareixerà en la forma acostumada i que no puguen donar més de 2 lliures.»

f. 77r . Acta, 04-05-1629

[es fa referència a escollir per tocar les hores, tallar el pa beneït, l'organista i manxador...]

f. 82r. Acta, 20-05-1630

[Idem, sense noms.]

f. 91. Acta, Juny de 1631

[Idem]

f. 105r. Acta, 31-05-1632

«Item per tot lo dit [...] fou determinat tot concordes per los dits honors Jurats tinguen sindicat de poder conduir per tocar lo orga, manxador, tallar el pa beneït, maijol(?) i quan serà menester puguen llogar dos homes per tocar per mal temps i conduir dos missatges per la present vila amb los salaris ben vists per ells i parar les hores

i tocar mig dia»⁶⁴

f. 180r. Acta, 20-5-1641

«Item per tot lo dit consell... fou determinat concordades per lo dit honors Jurats tinguen sindicat de poder llogar per tocar lo orgue al qui els apareixerà amb lo manco salari que poran i manxador.»⁶⁵

f. 192v. Acta, 02-08-1643

«Item per tot lo dit consell [...] fou determinat [...] fassen adobar lo orgue amb lo millor comodo que poran.»

ANNEX 2. Sol·licitud, sense datar,⁶⁶ del músic Onofre Garau per ocupar la plaça d'organista de Lluçmajor

AMLL. Sig. 3710/5. Clero (1812-1857), s.f.

«Mag(nífics) S(eny)ors Jurats y Savi Con(se)ll:

Honofre Garau estudiant de edat de 25 anys natural de esta Vila de Lluçmajor, fill de Francesc Garau Ferrer: Representa a Vs. Magas. que havent-se empleat en los estudis y acabats aquells fins a la teologia, se és exercitat de més d'un any a esta part, en aprendre de tocar orgue y música, com és notori. I ha tocat en diferents parròquies i convents de la Ciutat. I per quant està vacant lo exercici d'organista d'eixa parròquia. I se ha de fer elecció de persona qui lo exercit:

Supp(li)ca per ço a Vs. Mag(nífiqu)es sien servits honrar al suplicant en dit exercici, concurrir en ell les qualitats necessàries, oferint-se, com s'ofereix, en tocar dit orgue, ensenyar a altres de música y orgue, gramàtica amb particular estudi. Y també mateix en examinar-se de confessor dins un any després de ordenat. Y no complint lo promès, pugue ser expel·lit de dit exercici. Així lo confia a V(ostre)s Mag(nífiqu)es Y suplica, omni et sivet(...)

Jo Honofre Garau, estudiant.»

ANNEX 3. Sol·licitud del músic Macià Puig per ocupar la plaça d'organista de Lluçmajor (1713)⁶⁷

«Maghs Srs. Batle, Jurats i Savi Consell de la present Vila de

⁶⁴ Els anys següents se cita l'elecció de la tasca molt sumàriament i sense noms o de difícil interpretació de qui era organista i qui manxador: f. 113v. Acta del 29-5-1633; f. 117v. 5-6-1634; f. 124v-125. 28-5-1635; f. 130v. 12-5-1636. En aquesta citació hi recull escollir manxador i tots els altres però no triar l'organista; f. 138v. 1-6-1637. Se cita «escollir tocar lo orgue i llogar mayol»; f. 144v, 24-5-1638; f. 155v. Juny de 1639. «[...] com s'acostuma llogar organista mailj?ol i missatges[...]. Un Mayol era l'organista? No ens ha quedat gens clar durant aquests anys; f. 170v. 28-5-1640, cita manxador però no orgue.

⁶⁵ Els anys següents a: f. 185r. 13-juliol-1642; f. 191v. 25-5-1643.

⁶⁶ Per la forma de l'escrit i els termes que s'utilitzen en aquesta sol·licitud de Garau correspon a abans de l'any 1718.

⁶⁷ AMLL. LA-9. *Llibre d'actes 1696-1752*, s.f. cosit entre f. 49-50).

Llucmajor.

Macià Puig, fill de Macià i de Margalida Riera, conjuges diu i representa a Vs. Savieses que ha vingut a se noticia han de fer elecció de idònia persona per exercir lo art d'organista de la present Vila per ser mort Guillem Puigserver qui exercitava dit art. Per tant, demana i suplica a Vs. Savieses sien servits en fer elecció d'organista [de la] sua persona amb los mateixos amoluments han acostumat concedir a los antecessors. I concedint-li dita mercè i gràcia s'obliga tot lo temps que exercitarà i ocuparà dit puesto d'organista a ensenyar qualsevol fill de la present Vila tant de tocar orgue, com de cantar qualsevol gènere de solfa. I també mateix s'obliga durant dit temps a tenir los orgues condrets i, si de cas, en son temps s'espenyen, los adoberà a costes i despeses sues pròpies. Tot lo qual espera de les sues liberilitats, lo que rebrà en singular gràcia i mercè [...].»

ANNEX 4. Rebutts de l'organista Macià Puig per exercir les tasques musicals encomanades pel Consistori

AMLL. A-016/5. Llibre d'albarans del clavariat, 1718-1721

f. 10v. «Jo Macià Puig, fas fe com he rebut del honor Bartomeu Salom, depositari de la present vila de Llucmajor, vint lliures (...) i són per tantes me'n dona la present vila per tocar lo orgue i ensenyar i dita paga és per lo any 1714 (...)»

s.f., 7-8-1716

«Jo Macià Puig, organista de la vila de Llucmajor confés haver rebut del honor Honorat Salvà depositari de dita vila, vint lliures, (...) per tantes me'n dóna dita vila pel càrrec de tocar lo orgue i ensenyar i dita paga és acompliment per lo any 1715 i per ser la veritat faig lo present. Vui als 7 agost 1716.»

s.f., 17-11-1720

«Jo Macià Puig organista de la present vila de Llucmajor confés haver rebut dels srs. Regidors de dita vila per mans de mestre Antoni Salvà, paraire, vint lliures, (...) per tocar, ensenyar i manxar (...) Vui als 17 9bre de 1720 (...)»

AMLL. A-005/15, s.f., 2-9-1722

«Jo Macià Puig, subdiaca organista de la present vila de Llucmajor, confés haver rebut del Sr. Andreu Clar, cirurgià i clavari ordinari vint lliures (...) per al tocar lo orgue, ensenyar i manxar (...) als 2 7bre 1722 (...)»

AMLL. A-008/15, s.f., 31-4-1736; i rebut cosit (16-7-1733)

«Jo abaix firmat Mathia Puig prevere organista he rebut del Sr. Pere Ant. Mataró dtor (?) del llibre del tall general vint lliures les mateixes tenia amb virtut de poli(ss)a (?) contra son llibres i per

haver-les cobrades i haver-li entregat la pòlissa i dit Mataró diu haver-la perduda com se veu no entrar més d'una pòlissa de 20 lliures. I jo haver-ne cobrades dues de 20 lliures quiscuna fas la present clarícia i en cas surta pòlissa com semblant de 20 lliures contra dit Mataró en favor meva per raó de lo que em dóna la present vila per raó del treball de tocar lo orgue sia de ningun valor. Fet als 31 abril 1736. Macià Puig, contat.»

Rebut cosit, 16/7/1733

«Honor Pere Ant. Mataró donarà per nosaltres abaix firmats Balle i Rdors. Del residuo del llibre del tall general de que és extor. Al Rd. Mathia Puig, prevere i organista vint lliures dihem 20 lliures i dirà són per lo que se li acostuma donar la present vila per el tocar lo orgue. I és per al corrent any 1732, en 1733. Fet als 16 juliol 1733 (...). Catany Batle reial, Fc. Aulet, regidor, Pere Roig firm per Contestí regidor.»

AMLL. A-016/6. Llibre d'albarans dels regidors de Llucmajor, 1738-1741

f. 12v. «Jo abaix firmat, Macià Puig, prevere i organista de la present vila de Llucmajor confés haver rebut dels Regidors de la present vila deu lliures, dic 10 lliures, i són a bon compta d'aquelles 20 lliures cens m'és tingut fer tots anys per tocar lo orgue i es per lo any 1739. Fet als 20 juliol 1740.»

f.13v. «Jo abaix firmat Macià Puig, prevere i organista ... he rebut del Honor Joan Contestí, regidor i depositari esmersedor, sis lliures ... i dites són a bon compta d'aquelles vint lliures m'es tingut fer la present vila per la conducta de tocar lo orgue. Fet vui als 2 febrer 1739.»

f. 18r. El 9 desembre de 1740 Macià Puig cobra 11 lliures del regidor Joan Contestí a compta de les 20 per tocar l'orgue i ensenyar «a bon compta de la pensió de 1740».

f. 22r. El 9 de setembre de 1742 Puig cobra 9 lliures del regidro contestí a compliment de les 20 lliures per tocar, ensenyar i manxar per la pensió de 1740. (dos anys després?!).

AMLL. A-009/2. Llibret del clavari Damià Salvà, s.f., 19-10-1746

«Jo Macià Puig, prevere i organista de la present vila de Llucmajor he rebut del Honor Damià Salvà, clavari ordinari de Llucmajor de lo any 1745: vint lliures dic 20 ll. I són per tantes me'n fa de cens tots any dita Vila per tocar lo orgue, ensenyar i manxar. Fet als 19 8bre 1746.»

AMLL. A-009/14. Llibret del clavari Julià Amengual, s.f., 16-5-1747

«Jo Macià Puig, prevere i organista he rebut del Honor Julià Amengual, clavari de lo any 1746, vint lliures dic 20 lliures i dites

són per tantes me n'acostuma donar la present vila tots any per al tocar lo orgue los diumenges i festes, ensenyar i manxar. I dites són a compliment per la (?) de 1746. Fet vui als 16 maig de 1747.»

AMLL. A-009/4. *Llibret del clavari Guillem Pou, s.f., 27-4-1748*

«Jo Macià Puig, prevere olim organista de la present vila de Lluçmajor he rebut del Sr. Guillem Pou, clavari de lo any 1747, vint lliures, dic 20 ll. I dites són a compliment per tantes ne fa tots any dita vila, ço és 12 lliures per tocar lo orga tots los diumenges i festes, sis per ensenyar, i 2 per al manxar. I dites són a compliment per lo any 1747. Fet als 27 abril de 1748.»

AMLL. A-007/7, s.f., 8-10-1748; 23-12-1748

«Jo Antoni Puig, acòlit, organista de la Vila de Lluçmajor, he rebut del Honor Julià Amengual, clavari de lo any 1748, sis lliures (...) i dites són a compta d'aquelles vint, acostuma donar la present vila tots anys per al tocar lo orga i ensenyar. Fet als 8 8bre de 1748 (...).»

«Més Jo al damunt dit he rebut del dit Amengual per la sobradita raó i a bon compta tres lliures (...) Fet vui als 23 desembre 1748. Antoni Puig, acòlit»

AMLL. A-007/7, s.f., 7-4-1749

«Jo Antoni Puig, acòlit, organista de la Parroquial Església de Lluçmajor, confés haver rebut del honor Julià Amengual, clavari de la present vila en lo any 1748, onze lliures i dites són a compliment de vint me és tingut fer dita vila tot los anys per al tocar lo orgue i ensenyar. I dits són per dit lo any 1748. Fet als 7 abril de 1749.»

ANNEX 5. Rebutts de l'època de l'organista Llorenç Noguera

AMLL. A-077/2. *Registre de pòlisses de 1759 a 1778*

f. 16v «Als 29 juliol 1761 p(ag)o (?) al Rd. Llorenç Noguera, prevere i organista 10 ll. Per mig any de dit empleo que es des de els 27 gener 1761 fins als 26 juliol 1761 (...).»

f. 19v «Als 31 gener 1762 po al Rd. Llorenç Noguera pvre. y organista 10 ll. I són per mig any que ha discorregut des dels 27 juliol 1761 fins als 26 gener 1762.»

f. 22 r «Als 26 juliol 1762 po al Rd. Llorenç Noguera pre. Y organista de 10 lliures y es per mig anys que es des dels 27 gener de 1762 fins als 26 juliol 1762 (...).»

f. 30 r «Als 28 gener po. Al Rd. Llorenç Noguera prev. I organista 10 lliures y dirà són per mig any que es des del 27 juliol 1763 fins als 26 gener 1764 i a compliment per dit temps»

«Als 10 agost 1764 po. Al Rd. Llorenç Noguera pre. I organista de 10 lliures y són a compliment per sis mesos que són des del 27 gener 1764 fins als 16 juliol dit any.»

f. 47v «Als dits po. A mestre Ramón Barceló, fuster, (...) 15 sous per quatre barres de poll i claus han servit per les manxes de l'orgue, i 6 sous 6 per quatre canes corda de canyom ha servit per dites manxes (...).»

f. 59v. «Als 31 gener 1770 po. Al Rd. Llorenç Noguera pre. I organista de 10 lliures acompliment per sis (?) que es de del 26 juliol 1769 fins als 25 gener 1770 per raó de 20 lliures li dona tots anys.»

f. 63v «Als 3 febrer 1766 po. Al Rd. Llorenç Noguera pre. I organista desta Pl. Iglesia de 10 lliures i dirà són acompliment per sis mesos de la sua conducta que són 20 lliures lo any per dit empleo, que són des dels 26 juliol 1765 fins als 27 gener 1766.»

f. 75 (?) o 74v(?) Llorenç Noguera cobra les 10 lliures del període del 26 juliol 1771 al 25 gener 1772. (sic) [els anys són aquests tot i la divergència del fol].

f. 77r. 30 gener 1768 Noguera cobra les 10 lliures del període de 25 juliol 1767 al 26 gener 1768.

f. 83 r. Noguera cobra les 10 lliures del període de juliol 1768 gener 1769.

f. 84 r. «Als 14 febrer 1769 pa al Rd. Llorenç Noguera pre. I organista de 15 sous per tants n'adalentà pel costeo de cordes qui serveixen per les manxes de l'orgue de son càrrec, i remendar el mateix (...).»

f. 135 r. «Als dits (25-10-1772) po. Al Rd. Noguera pre. i organista de 11 sous i diràs un pel valor de 4 canes i 1/2 llandera ha servit i serveix per les manxes de l'orgue de la present vila.»

f. 138v El 26 gener 1773 Noguera cobra les 10 lliures dels sis mesos darrers (juliol-1772/gener-1773).

f. 141v Als 31 juliol 1773 Noguera cobra les 10 lliures (gener-juliol).

f. 151 r Als 8 març 1774 Noguera cobra el mig any darrer (juliol-gener).

f. 152 r «Dit dia (4-7-1774) pòlissa al Rd. Llorenç Noguera pre. i organista que fonc de la Igla. Parl. de 7 ll. 15 s. 8 per raó de les 20 lliures li donava la vila cada any per tocar lo orgue. I dites són a compliment per 4 mesos i 20 dies que han discorregut des del 25 gener proppassat fins els 20 juny també proppassat dia en que li fonc notificat al Rl. Auto donat per la Reial Audiència als 26 maig proppassat el que mana que les viles no puguem contribuir per talla en coses de Ig(lesi)a.»

ANNEX 6. Capítols d'acolliment per regir la plaça d'organista creats per Mn. Antoni Evinent (1778)⁶⁸

«Capítulos a que deberá sujetarse y observar el ec^o. Que será nombrado para el Acogimiento que la Comunidad de Pros. Y beneficiados en la Iglesia Parrql. De la Villa de Llumor. Resolvio establecer en junta de cinco 7bre de 1785 para el empleo de tocar el órgano en dicha Parroquia, y los mismos se obliga guardar y cumplir dicha Comunidad por su parte en lo que le toque y corresponda.

»P^o este acogimiento no solo debiera entenderse establecido para esta vez, sinó que faltando el que ahora será nombrado, se deberá nombrar otro, y después de este otro, otro; de manera que en lo sucesivo no se experimente falta de Organista. A no ser que en algun tiempo se fundase con el beneplácito de la Comunidad Beneficio de órgano, en cuyo caso el Acogido [?] que será entonces continuara residiendo como Beneficiado hasta su fallecimiento, o hasta que por qualquier otro motivo deje de serlo, y entonces se endendera por el mismo hecho suprimido el Acogimiento.

»2° El nombramiento de este Acogido deberá hacerse por la Comud. de esta Parroqa. Compuesta de rector y beneficiados contituhidos in sacris en terminos de rigurosa elección, de modo que el nombrado deberá tener a lo menos un voto [il·legible], y en caso de paridad corresponderá la gratificación a su Sria Illma, o a quien obtenga entonces la jurisdiccion ecc^a. De Mallca. Y siempre se le suplicara su aprobación.

»3° La comd. Ecc^a estara obligada a conferir este Acogimiento por riguroso concurso, sino que bastara, que antes de la elección haga examinar en el modo, y por quien le parezca conveniente, el Pretendiente o pretendientes a quienes mas se incline; informandose por este medio de su habilidad, y demás circunstancias. Y aún podrá dispensar este examen siempre que dicha habilidad y circunstancias sean tan notorias que no le necesite para enterarse de ellas, cuyos puntos resolvera la Comd. a pluralidad de votos.

»4° Para que ninguno de los Beneficiados deje de tener noticia del dia en que se habrá de hacer nombramiento del Acogido debera juntarse la Comd. Ecc^a antes de pasar quinze dias después que baje por qualquier motivo el Acogimto. Y señalar dia para la elección, el qual no podra ser antes de ocho, ni un mes después de ese acto, y se pondrá un billete en el coro por el Archivero, en que se enuncie el dia señalado para la elección.

»5° La persona que habra de ser nombrada para obtener este

68 APL. 2.1/6. *Llibre de determinacions* 6, f. 36v-39r.

Acogimto. Debera ser ecc^a o a lo menos iniciarse de p^a. Tonsura dentro de quatro meses, y a su tiempo ascender a las demas ordenes hasta el sacerdocio; de manera que si teniendo la edad correspondiente no se ordenase por culpa suya la Comd. Podrá declarar por vacante el Acogimto. Y proceder a nombrar [?] a otro en su lugar.

»6º La persona a que se habra de nombrar para obtener este Acogimto. Deberá tener a lo menos diez y ocho años cumplidos y ser habil y capaz para tocar el Orgº. En todas las funciones que pueda haber en la Ig. Parrl. De esta Villa.

»7º Deberá también saber con perfección el canto llano y de solfa de orgº. Y enseñarle sin emolumento alguno a cualquier eccº. U otra persona que intente seguir la carrera ecc^a.

»8º En los actos en que no haya de tocar el Orgº. Deberá asistir al coro y hacer todas las funciones de Primicerio con capa y bordón si lo pidiere el acto, y por esto la Comd.. cuidara de que el sujeto que nombre, tenga la voz correspondiente a este empleo.

»9º Al que obtendra este Acogimto. Se le acistira desde el dia que se le dará por sesión de su empleo con todas las distribuciones amortizadas, no estando per ordenado in sacris percibirá solamente. Las distribuciones adventicias en el modo que queda referido; y de las fundadas percibirá unicamte. Aquella parte, que se costumbra dar a los organistas en los actos que le haya de tocar: bien entendido empero, qu en todas las funciones ya cto de coro que son de la oblign. De dicha Comd.; como por ejemplo en las misas cantadas con orgº. En las visperas y completas, en las solemnidades que llamamos Aloys, y otras de esta naturaleza, cuya distribución sale del fondo de la Comd. Deberá [?] tocar el orgº. O hacer de Primicenio sin pretender emolumento alguno por razon de estos trabajos, ni aun el salario anual que hasta ahora se acostumbra dar a los Beneficiados nombrados Primicerios: sinó que en semejantes actos percibirá solamte. La distribución que correspondera a un simple beneficiado; en las funciones però adventicias percibirá no solo las distribuciones ordinarias, sinó también aquellos emolumentos que en esta Parroq^a suelen darse de ultra al Orgta. O Primicenio sin poder exigir mayor cantidad, ni excusarse de tocar en función alguna siendo requerido.

»10º El eccº. que obtendra este Acogimto. Será reputado en todo y por todo como beneficiado, y tendrá Dro. A cualesquiera emolumentos, gratificaciones, exempciones, turnos, ultras, y avances, como no esten exceptuados en estos capítulos y por la misma razon deberá sujetarse a todos los cargos de la Comd. Como sean compatibles con su oficio: però no tendrá voto en las resoluciones de la Comd. Ni precedencia a los Beneficiados aunque mas modernos

como esten ordenados de Diacono, debiendose reputar siempre como el menor de los Beneficiados.

»11. Como este Acogimto. Se establece para servicio de la Comunidad, y mayor decencia del culto de Dios, y puede venir el caso que su obtentor este impedido por enfermedad u otro legítimo motivo en el que se le hayan de dar las distribuciones; será oblign. Suyo buscar de su cuenta quien le toque el órgano en las festividades de Pasqua de Resurrección, dia del Corpus y toda su octava, dia de Sn. Miquel y fiestas del Nacimiento de modo que por ningún motivo o pretexto puede verificarse en estos dias falta de órgano y si el impedimento fuese perpetuo, o durase mas de dos años se le obligara a hacer dejación del empleo o ha tener de su cuenta organista, que sirva de continuo en esta Ig^a. Quedando privado de todas las distribuciones todo el tiempo que faltase a esta obligación.

»12. Últimamente deberá el Acogido recibir de continuo y tener su domicilio en esta Villa, y si le tuviese en otra, aunque intentase servir por substituto no se le permitira sino que la Comd podrá pasa a declarar por vacante el Acogimto.

»Y hacer nueva elección, en el modo y forma que de antes queda establecido. Y leidos los sobredichos capítulos quedaron aprobados por todos los vocales (nemina discrepante) por ser muy conformes, y de esta manera quedar dicha Igl. Asistida de Orgt^a. En todo tiempo; Ita fuit resolutum de que doy fe.

Dr. Rafael Puigserver, pro y archivero.»

ACRÒNIMS USATS

ADM. Arxiu Diocesà de Mallorca

AMLL. Arxiu Municipal de Lluçmajor

APL. Arxiu Parroquial de Lluçmajor

Miscel·lània

ACTES DE LES IV JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DE LLUCMAJOR

FORNS DE CALÇ, ROTLOS DE SITGES DE CARBÓ I BARRAQUES DE CARBONER EN EL TERME MUNICIPAL DE LLUCMAJOR

Celso Calviño Andreu
Joan Clar Monserrat

1. Introducció

La comunicació que avui presentam se centra, com s'especifica en el títol, en tres béns etnològics existents a la nostra ruralia: els forns de calç, els rotlos de sitges de carbó i les barraques de carboner.

El nostre objectiu principal és donar a conèixer la seva existència per una raó molt important, això és, la necessitat d'evitar el constant deteriorament que pateixen degut a la seva pèrdua de funcionalitat. Hem de pensar que són un llegat dels nostres avantpassats present en el nostre municipi, i que és indispensable la seva conservació.

Aquest estudi no és més que una continuació dels que ja hem exposat en anteriors Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor. Recordem «La síquia de n'Aleix i l'avenc de Son Muletó»,¹ «Construccions dels trencadors de la possessió de Son Verí»² i «Els béns etnològics de la possessió de sa Llapassa».³

El treball d'investigació que duim a terme des de fa molts d'anys sobre construccions per la ruralia llucmajorera és molt més general i ampli, ja que a més d'aquest tipus de recerca abasta altres camps de la nostra cultura i història, com és la recollida toponímica.

L'estudi que hem efectuat en el terme llucmajorer també l'hem duit a terme amb els béns etnològics de Campos i del Parc Natural de Mondragó (Santanyí), per la qual cosa hem pogut realitzar deduccions i comparacions, fet que ens han ajudat a enriquir el nostre coneixement.

1 CLAR, J. i CALVIÑO, C. (2017). «La síquia de n'Aleix i l'avenc de Son Muletó». A: *Actes de les I Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor*, p. 369-387.

2 CLAR, J. i CALVIÑO, C. (2018). «Construccions dels trencadors de la possessió de Son Verí». A: *Actes de les II Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor*, p. 77-93.

3 CALVIÑO, C. i CLAR, J. (2018). «Els béns etnològics de la possessió de sa Llapassa». A: *Actes de les III Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor*, p. 79-95.

A l'estudi d'aquests béns etnològics s'hi va arribar de forma indirecta, ja que, en un principi, la nostra investigació estava centrada de forma específica en l'estudi de les barraques de pedra ens sec. Però a mesura que ens endinsàvem en el treball de camp, visitant les diferents possessions, consideràrem que era necessari dur a terme un treball més extens i complet, perquè n'hi havia molts altres que, a més de sofrir un constant deteriorament, no eren apreciats com es devia per la gent. És a dir, com hem esmentat abans, ens adonàrem de la necessitat de conservar-los i donar-los a conèixer per ser un llegat de l'avior.

Un altre punt a tenir en compte és que, a més del nostre treball de camp, a la vegada duim a terme entrevistes orals i recerca en els arxius i en les hemeroteques, que ens ajuden a completar les nostres investigacions.

La nostra feina consisteix a anar a una determinada possessió i demanar a la persona que ens hi facilita l'accés la informació que té sobre els béns etnològics que hi ha a la finca. Seguidament, amb el seu permís, agranam totes les tanques, sementers i garrigues, perquè sovint la vegetació amaga algunes d'aquestes construccions.

En trobar-ne una, sigui del tipus que sigui, l'estudiam en tot el seu conjunt, però també ho feim de cada una de les seves parts —una cosa ens du a l'altra—, la fotografiam, la situam cartogràficament, n'aixecam la planimetria i elaboram una fitxa amb totes les dades i observacions que feim.

Ara bé, parlar dels forns de calç, dels rotlos de sitges de carbó i de les barraques de carboner també vol dir parlar dels protagonistes principals, és a dir, de les persones que varen participar en la seva construcció: els calciners i els carboners. Dos oficis que en aquells temps passats, de senyors, amos, missatges i jornalers, no eren valorats dins l'estament social com pertocava.

El que volem amb aquesta comunicació, descrivint aquests béns etnològics, tan importants des del punt de vista tant històric com cultural, és retre un homenatge a tots ells. Indubtablement només anomenam alguns calciners i carboners, no a tots els qui feren feina en el nostre terme. Solament hi ha els que consten en els documents de l'Arxiu Municipal de Lluçmajor (AMLL), en cadastres, padrons..., o bé per haver pogut arrebregar oralment dades seves.

2. Calciners i carboners

L'ofici de calciner és molt antic. Una persona entrevistada, amb la qual parlàrem moltíssimes vegades i de la qual parlarem moltes més al llarg d'aquesta comunicació, és el llucmajorer Josep Sampol

Barceló, també conegut a Lluçmajor com *en Pep Catorze*, perquè a ca seva eren catorze germans, o *en Pep de Son Granada*, perquè son pare havia estat amo de la dita possessió i, a més, va comprar un tros de terra quan la possessió es va establir. Mestre Pep va néixer el 23 de març de 1923, fa quasi un segle, en una possessió de sa Marina, Cas Ferreret, que es troba devora ses Arnaules.

Pep Sampol ens deia que l'ofici de calciner havia arribat a Mallorca des de l'orient de la Mediterrània, de la mà dels fenicis. Que era un ofici antic ve demostrat pel que diu Biel Ordines en el seu llibre sobre els calciners de Santa Maria, on explica que a l'actual Turquia, més concretament a la part d'Anatòlia, ja s'emparava la calç, i que a Mesopotàmia es va descobrir un forn de calç datat l'any 2500 a. de C.⁴ Ara bé, les primeres informacions escrites sobre forns de calç provenen de fonts romanes.

A Lluçmajor, si rastrejам en fonts arxivístiques, trobam referències toponímiques que n'hi havia en el segle XIV. Era el forn de calç d'en Cardell.⁵ En el segle XV as Rafals d'en Julià es va donar per ermàs la tanca des Forn de Calç, on n'hi havia un. També està documentat que en el segle XVI a Ca s'Hereu n'hi havia un dins la pleta des Vilar,⁶ i l'any 1716 un altre a ses Males Cases.

Mestre Pep Sampol *Catorze*, o *de Son Granada*. (Foto de Coloma Julià).

En el segle XVII, més concretament l'any 1685, trobam persones amb el malnom Calciner, que segurament prové d'haver exercit l'ofici esmentat. El primer és Bartomeu Tomàs, el qual torna a constar en fonts documentals l'any 1708. L'any 1702 també trobam Lluç Tomàs, segurament emparentat amb Bartomeu. Una altra persona amb aquest malnom, parent del primer anomenat, és Sebastià Tomàs, que consta l'any 1752 i que va morir l'any 1775. L'any 1785 també trobam amb aquest malnom Miquel Puig, i l'any 1838, Macià Servera.

Respecte a la producció de carbó a les sitges, igualment està documentat que n'hi havia durant el segle XIV, ja que en consta una a ses Teringades.⁷

4 ORDINAS, G. (1995). *Els forns de calç a Santa Maria del Camí*. Ajuntament de Santa Maria del Camí, p. 17.

5 FONT, B. (1973). *Historia de Lluçmajor*. Volum I. Ajuntament de Lluçmajor, p. 216.

6 FONT, B. (1978). *Historia de Lluçmajor*. Volum III. Ajuntament de Lluçmajor, p. 134.

7 FONT, B. (1973). *Historia de Lluçmajor*. Volum I. Ajuntament de Lluçmajor, p. 216.

Sovint els calciners també feien de carboners,⁸ com és el cas de Josep Sampol, que va compaginar els dos oficis a la vegada. Segons pareix això era normal, ja que hi ha altres casos semblants en altres municipis, com els que cita Gabriel Ordines: Miquel Muntaner Aloy *Blau*, nascut a Caimari, primerament va fer de calciner⁹ i després de carboner, i Vicens Mates Bibiloni *Beia* feia de carboner i de calciner.¹⁰

En el buidatge que hem fet dels censos i padrons hem trobat constància d'alguns carboners que vivien en el terme municipal de Lluçmajor, però no n'hem trobada que faci referència a calciners.

Pep Sampol, de qui hem parlat en paràgrafs anteriors, és un dels dos calciners que hem conegut. Va començar per fer de garriguer a Capocorb Nou de Can Clar, i allà va ser quan va començar també a fer de calciner i carboner. Va construir forns de calç a l'esmentada possessió i en altres de veïnades, com les de Betlem i s'Àguila. A més de per la Marina, també en va fer a prop del nucli urbà de Lluçmajor, a la possessió de Biniferri i a Son Monjo. La seva feina no es va centrar solament en el terme de Lluçmajor sinó també a Artà, a sa Punta (Felanitx), a So n'Antoni Mas (Manacor)... A dins la possessió de Betlem n'hi va fer tres.¹¹

L'altre calciner és Julià Mascaró Ballester *Palles*, nascut a Campos l'any 1923. Estava casat amb Catalina Ferretjans Salvà, natural de Lluçmajor. Aquest de vegades va fer feina amb mestre Pep Sampol. Segons recorda el seu fill, entre altres coses va fer calç en un forn per la part de Son Conill.¹²

Respecte als carboners, sabem que a Lluçmajor l'any 1857 hi havia Francesc Quetgles Nadal, de 47 anys, que era viudo i tenia quatre fills: Antoni, Lluç, Catalina i Pep. Aquest mateix any també hi trobam Guillem Creus Mateu, de 49 anys i casat.¹³ I no serà fins al padró de 1887 en què tornem a trobar una persona amb l'ofici de carboner: era Arnau Matas Alemany, de 41 anys i natural d'Esporles, casat amb Maria Mayol Ferrà, també d'Esporles. Tenien dues filles: Pedrona i Magdalena, i tres fills: Sebastià, Pere Antoni i Arnau, tots ells nascuts igualment a Esporles, a excepció del més petit, Arnau, que havia

8 A dins el pinar de sa Cala, a la possessió de Son Frígola, hi ha un forn de calç i una sitja en el mateix redol. Podria ser que el calciner i el carboner fossin la mateixa persona. A la mateixa possessió, entre es Tancadet i es Puig, també hi ha el mateix: forn de calç i sitja.

9 Informació facilitada pel seu fill, Llorenç Mascaró Ferretjans.

10 ORDINES, G. (1995). *Els forns de calç a Santa Maria del Camí*. Ajuntament de Santa Maria del Camí, p. 120 i 121.

11 BARCELÓ, I.; CALVIÑO, C.; JAUME, J. «D'ofici... calciner (I)». A: *Lluçmajor de Pinte en Ample*, n. 186. Febrer 1998, p. 29.

12 Informació facilitada pel seu fill, Llorenç Mascaró Ferretjans.

13 AMLL. Signatura 2295/1.

nascut a Lluçmajor i que desgraciadament va morir al cap de poc temps. Vivia al carrer del Cementeri, núm. 38, que en aquell temps pertanyia a la illeta d'en Noguera.

En el padró de 1911 hi trobam Mateu Martorell, nascut el 28 de novembre de 1875 a Selva, casat amb Catalina Martorell Alba, també de Selva. El matrimoni tenia uns quants fills. El major, Vicenç, de 21 anys, també feia de carboner; altres fills i filles eren Margalida, Catalina, Pep, Antònia i Mateu, tots ells nascuts a Selva, excepte el menor, que va néixer a Lluçmajor. Quan s'establiren a Lluçmajor primerament visqueren al carrer de Sant Miquel, núm. 42, i després es traslladaren al carrer de Sant Josep, en un principi al núm. 18 i llavors al 42.¹⁴

En el mateix padró consta amb l'ofici de carboner Antoni Garcias Cantallops, nascut a Lluçmajor el dia 10 de març de 1855. Estava casat amb Joana Aina Clar Tomàs i tenien tres fills: Miquel, de 21 anys; Baltasar, de 18, i Antonina Aina, de 15. Vivien al carrer de Ciutat, núm. 51.¹⁵

Un altre carboner era Joan Tomàs Amengual *Bunyolí*, casat amb Catalina Puigserver Oliver *Dragona*. Aquest malnom li venia de viure al Molí d'en Dragó, on, segons pareix, ella hi va néixer. Aquest carboner, si tenim en compte el seu malnom, devia procedir de Bunyola. El matrimoni va tenir nou fills: Francina, Margalida, Catalina, Maria (que va morir el 1918, l'any

A la foto es veu Joan Tomàs *Bunyolí* als Pirineus. (Foto cedida per Pau Tomàs).

de la grip), Pau, Tomeu, Joan, Miquel i Toni. El seu fill Pau anava de petit amb el seu pare a fer sitges —un dels llocs era Son Simó. Aquest carboner va anar a fer carbó per la zona dels Pirineus.

Pep Martorell Vallori, nascut a Mancor de la Vall el 15 d'agost de 1918, també va fer de carboner per sa Marina de Lluçmajor. El seu pare nomia Pep Martorell Morro i la seva mare, Jerònia Vallori Pericàs. Feien de carboners i també recollien l'oliva a So n'Olesa, possessió de Valldemossa. Posteriorment varen venir a viure a Lluçmajor i es

14 AMLL. Signatura 3925.

15 AMLL. Signatura 3925.

Mestre Pep
Martorell Vallori.
(Foto de Coloma Julià).

posaren a fer carbó per sa Marina. En aquella època ell tenia 9 anys. Amb el temps el fill, Pep, es va establir a Lluçmajor.¹⁶

De Mancor de la Vall també va venir a fer de carboner a Lluçmajor un cosí seu, que nomia Pep Martorell Alba, nascut l'any 1923.

Respecte a carboners que venien a fer sitges a Lluçmajor, Llorenç Ginard Pou (12-I-1939), propietari de sa Barraca Blanca, ens deia en una entrevista que a prop de la carretera Militar hi ha una barraca coneguda com sa Barraca d'en Garinet, amb un rotlo de sitja al darrere, i que aquest era un carboner natural de Mancor de la Vall.¹⁷ Biel Rosselló Adrover (28-VIII-1914), amo de Betlem, ens va contar que les barraques de carboner que hi havia per la possessió les havien fetes carboners que venien de Mancor de la Vall i de Caimari.¹⁸ I Jaume Caldés Socias (16-VIII-1944) també ens va explicar que un dels carboners que va fer feina a Son Garcies era mestre Antoni Fontanet, que venia també de Mancor de la Vall.¹⁹

Per tant, de tota aquesta informació podem deduir que la immensa majoria de carboners que feinejaren i feren garriga neta en el terme municipal de Lluçmajor provenien de municipis del Raiguer i de Tramuntana.

A més d'aquests dos antics oficis que abans ajudaven a tenir les garrigues netes, n'hi havia altres que també ho feien, com els dels roters, els llenyaters, els feixiners... Respecte als llenyaters, un d'ells, Joan Quetglas Capellà, nascut a Lluçmajor (23-I-1917), ens deia que tant els llenyaters com els carboners provenien de la muntanya, que el seu padrí, Joan Quetglas Seguí, era de Bunyola i va fer carbó al molí que hi ha devora l'estàtua del Passeig, i que llavors el seu pare va agafar l'ofici de llenyater, i fins i tot va fer feina pes Teix i pes Gorg Blau.²⁰ Amb l'ofici de llenyater en el padró de 1960 trobam

16 CALVIÑO, C.; JAUME, F.; JAUME, J. «D'ofici... carboner». A: *Lluçmajor de Pinte en Ample*, n. 151. Desembre 1994, p. 28.

17 CALVIÑO, C.; JAUME, F.; MUT, F. «De noms i de llocs». A: *Lluçmajor de Pinte en Ample*, n. 147. Juliol-agost de 1994, p. 28.

18 CALVIÑO, C.; JAUME, F.; MUT, F. «De noms i de llocs». A: *Lluçmajor de Pinte en Ample*, n. 142. Febrer de 1994, p. 26.

19 CALVIÑO, C.; JAUME, F.; MUT, F. «De noms i de llocs». A: *Lluçmajor de Pinte en Ample*, n. 176. Març de 1997.

20 CALVIÑO, C.; JAUME, F.; JAUME, J. «D'ofici... llenyater». A: *Lluçmajor de Pinte en Ample*, n. 158. Juliol-agost de 1995, p. 29.

el llucmajorer Mateu Oliver Ferrer (20-VIII-1932); Miquel Pedreño Marín, de 56 anys, nascut a Los Garres (Múrcia); Joan Fuster Esteva, nascut a Artà (9-II-1894), i els seus dos fills, Biel i Miquel Fuster Tous, nascuts a Palma.²¹

3. La calç i el carbó, en altre temps productes indispensables

La calç i el carbó antigament eren productes que la gent necessitava assíduament i que varen tenir un ús important fins a l'arribada d'altres productes.

La calç temps enrere era un material imprescindible en la construcció; moltes casetes de fora vila són de paret verda, o sigui, fetes amb pedra, fang i calç. La calç també s'emprava en la mescla o morter, que s'obtenia barrejant calç bullida i arena, en la proporció d'una part de calç per dues i mitja d'arena, que es pastava amb aigua.²²

Un altre ús de la calç era la desinfecció. Nosaltres recordam com de nins vàiem com era emprada per a la neteja de l'interior de les cases, ja que la majoria d'elles com a mínim una vegada a l'any s'emblanquinaven. També recordam com abans d'haver-hi aigua corrent en el poble tota la gent recollia l'aigua de pluja, que passava pels carrers, per omplir les seves cisternes, i que entrava per la fibla. Igualment es recollia tota l'aigua de les teulades. Això implicava haver de desinfectar-la tirant calç sòlida a dins la cisterna.

Antigament, el carbó, juntament amb la llenya, eren els únics materials combustibles que la gent podia fer servir per fer foc, encalentir les cases i fer el menjar. El carbó també s'emprava a les forges dels ferrers. Després de la Guerra Civil de 1936, a causa de la manca de productes energètics es va tornar a emprar de forma generalitzada el carbó i la llenya, per això aquests oficis relacionats amb la neteja de les garrigues es varen tornar a revitalitzar fins a les acaballes dels anys seixanta del segle xx, degut als canvis socioeconòmics que es produïren.²³

4. Els forns de calç

Segons ens referia Pep Sampol, un forn de calç és un clot profund i rodó, on les pedres a força de foc es couen fins a convertir-se en calç.

Per funcionar es necessitaven dues coses indispensables: la llenya i la pedra, dos materials que abunden per sa Marina de Lluçmajor.

²¹ AMLL. Sig. 3206.

²² LLABRÉS, J. i VALLESPÍR, J. (1984). *Els nostres oficis d'antany V*. Estudis monogràfics del Museu Arqueològic de La Porciúncula, p. 77.

²³ CALVIÑO, C. i CLAR, J. (2010). «Carboners i calciners a la possessió de sa Torre». A: *Sa Torre, possessió de sa Marina de Lluçmajor. Croquis i notes*. Fundació Miquel Llabrés Feliu, p. 284.

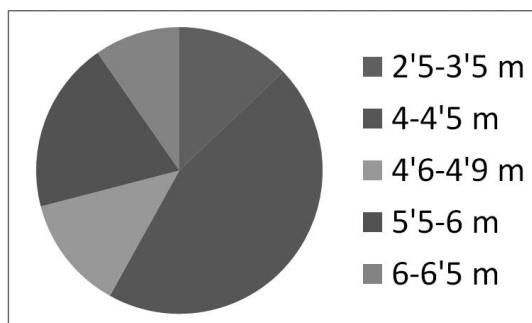
Aquest calciner ens explicava que va arribar a un pacte amb el propietari de Betlem per fer la garriga neta tant de llenya com de pedres.

4.1. Parts dels forns de calç

Un forn de calç té una sèrie de parts, totes elles molt importants. L'olla és la base principal, que és el clot que es fa a terra, el qual sol tenir nou pams de fondària.

Olla i revestiment de la caixa (pleta des Ases a Capocorb Nou).

Diàmetre de l'olla.

La **caixa** és la paret que envolta l'olla, que la revesteix. En construir la caixa, s'havia de tenir molt d'esment, ja que era molt gruixada i les pedres eren mascles, revengudes i grosses. El foc amb el temps se les menjava i això feia que l'olla de cada vegada fos més grossa. Les pedres de la caixa eren triades d'una en una i totes les posaven amb la cara bona cap a fora. Les juntes, entre elles, encara que fos paret seca, les omplien amb fang d'argila i així no es perdia gens de foc. Si hi havia un crui la fornada no coïa. La part de darrere de la caixa

s'omplia de reble.²⁴

Les parets de l'olla que seguien les de la caixa, sempre a plom per la part de dedins, una vegada havien sortit de dins el clot, a la part de defora tenien una mica de talús. Una altra part del forn és el **cintell**, que és la paret de la caixa que s'alça més d'un metre i mig del ras del terreny.

La **represa** és la part que està a damunt del cintell i fa escaló.

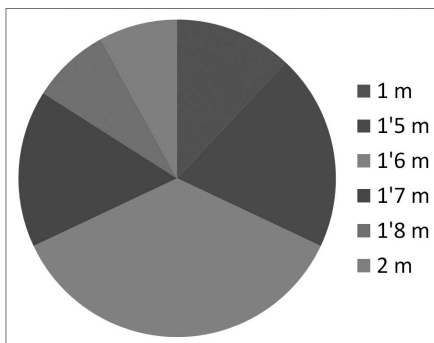
El **portell** és l'entrada al forn que dona a la portada i a la boca i fa esplandit.

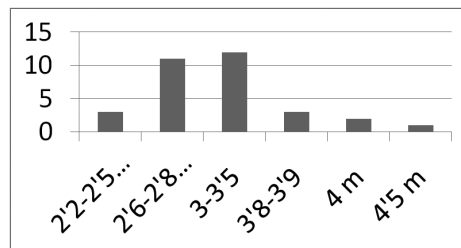
Portell amb l'enfornadora (camp des Pou a Capocorb Nou).

La **portada** era el buit que es deixava a la part baixa i que s'anava omplint a mesura que es carregava el forn.

La **boca** era el forat que es deixava a la portada i el lloc per on es tirava la llenya que s'havia de cremar a dins l'olla.

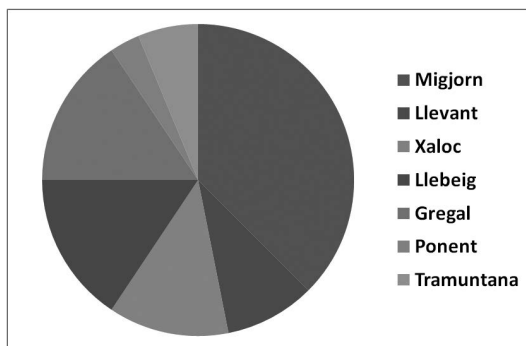

Amplària interior del portell.

Amplària exterior del portell.

²⁴ El reble són pedres petites.

Orientació del portell del forn.

L'**enfordadora** era una pedra molt grossa i plana que col·locaven a la part baixa de la boca.

Les **tafarres** eren dos troncs gruixats, normalment de pi, que anaven entravessats per reforçar la portada.

La **cuculla**²⁵ era la part de dalt del forn, de forma rodonenca, com el curucull de les barraques. En construir-la es mirava que cada filada entràs una mica cap a dins l'olla, fins que en arribar a dalt per tancar la volta es tancava amb una pedra. És el que a les barraques de curucull rep el nom de *tap* si està en vertical, o *tapadora* si està en horitzontal.

La cuculla tenia dues parts: l'**espirall**, que era la part baixa, no duia gens de fang d'argila i era el lloc per on el foc podia respirar, i el **capell**, que era una capa de fang d'argila²⁶ i calç amb la qual tapaven la cuculla.

Enfordadora
(aljub Destapat a Capocorb Nou).

25 A mestre Pep Sampol li demanàrem per aquesta paraula, *cuculla*, ja que a Lluçmajor les barraques que en tenen s'anomenen *de curucull*. Una expressió que empram molt els llucmajorers per dir que una cosa és alta és *cap curucull*. I ens va dir que era perquè el qui l'havia ensenyat no era llucmajorer i que ell emprava els conceptes que li havia dit. Que li podíem dir *curucull*.

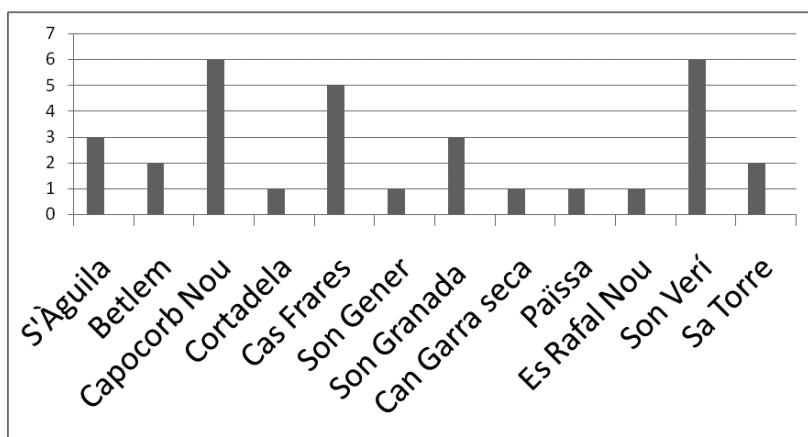
26 Durant el treball de camp pel terme llucmajorer hem trobat una sèrie de topònims relacionats amb l'argila, com són el camp de s'Argila, a Son Marrano, i es Pedregar; es Clot de s'Argila, as Rafal Nou; s'Argila i la tanca de s'Argila, a Son Taixaquet; ses Argiles a Son Boscana; ses Argiles Grans i ses Argiles Petites, as Cap Blanc; el camp de ses Argiles a Son Perdiu; el sementer de ses Argiles, i el torrent de ses Argiles, a Païssa.

4.2. La construcció d'un forn de calç

Com hem esmentat anteriorment, el lloc on estan construïts els forns són paratges on hi ha molta pedra i llenya. Un forn de calç era emprat no solament una vegada sinó unes quantes. Pep Sampol ens deia que qualque olla la va emprar més d'una cinquantena de cops. Un dels forns que hi ha dins la possessió de Capocorb Nou el va fer coure més de seixanta vegades. En aquest l'olla, en un principi, era per fer-n'hi quaranta tones i amb el temps n'hi va fer coure més d'un centenar.

El lloc que es triava solia ser un terreny que feia rost i allà cavaven per fer l'olla. Solien tenir nou pams de fondària. Sempre solien fer la portada i el clot a la vegada.

4.3. Algunes possessions on hi ha forns de calç

4.4. Alguns forns de calç de Lluçmajor i principals característiques observables

La majoria dels forns que hem localitzat estan a dins zona de garriga o per devora, bàsicament per tenir a prop, com ja s'ha dit, els materials necessaris: la llenya i la pedra.

Molts de forns de calç estudiats estan a prop de restes prehistòriques, ja que empraven els blocs i les pedres dels talaiots o navetes per fer la calç, com és el cas del de na Pau a s'Àguila.

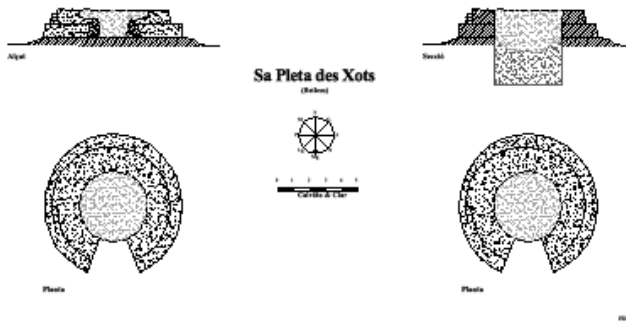
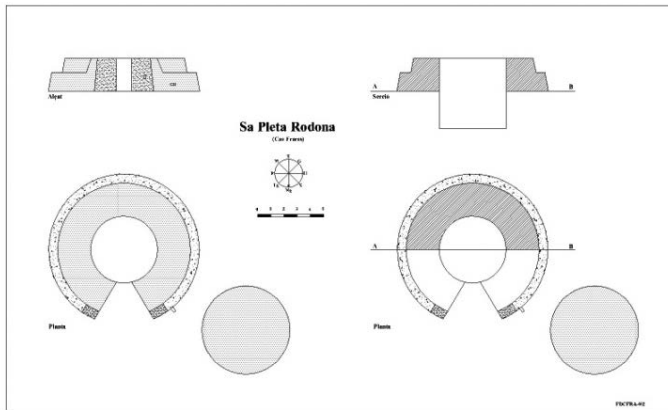
ACTES DE LES IV JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DE LLUCMAJOR

<i>Possessió</i>	<i>Lloc</i>	<i>Característiques</i>
S'Àguila	Sa Pleta	En el parament té un ramal de 10 escalons.
S'Àguila	Sa Pleta	Escalonat de dos trams.
S'Àguila	Na Pau	Enfornadora i pujador al voltant.
Betlem	La pleta des Xots	Escala amb tres escalons en el lateral esquerre.
Betlem	L'aljub Nou	No hi ha res remarcable.
Capocorb Nou	L'aljub Destapat	A la part dreta una escala amb 9 escalons.
Capocorb Nou	La pleta des Ases	Una fermadora lateral.
Capocorb Nou	L'aljub Destapat	Un escalonat de tres pams.
Capocorb Nou	El camp des Pou	Té tres escalons encastats en el parament dret i enfornadora.
Capocorb Nou	Sa Quintana	No hi ha res remarcable.
Capocorb Nou	El camp des Pou	Enfornadora.
Cortadeta	Davant la tanca des Garrovers	Enfornadora.
Cas Frares	La rota de sa Talaia des Puput	No hi ha res remarcable.
Cas Frares	La pleta Rodona	Escalonat de dos trams i un escaló lateral.
Cas Frares	El tancat de sa Caseta	A la dreta un ramal lateral de quatre escalons. A l'esquerra un ramal lateral d'un escaló i enfornadora.
Cas Frares	Es Esvaïts	Un escaló encastat en el parament dret.
Cas Frares	La pleta des Canyar	No hi ha res remarcable.
Son Gener	Sa Pleta	A prop hi ha un rotlo de sitja.
Son Granada	Sa Pleta	Escala lateral dreta de vuit escalons.
Son Granada	La garriga de Dalt	Escala lateral esquerra de quatre escalons.
Son Granada	La rota de Conró	Escala lateral esquerra de cinc escalons.
Can Garra-seca	Sa Pleta	No hi ha res remarcable.
Païssa	Es Pinar	Enfornadora i rotlo de sitja.
Es Rafal Nou	Ses Rotes Noves	No hi ha res remarcable.
Son Verí de Baix	Torrent des Figueral	Túmulo escalonat amb dos trams i escala lateral.
Son Verí de Baix	Es Forn de Calç	Prop de restes d'un talaiot i una naveta.
Son Verí de Dalt	Ses Rotes Noves	A la part lateral dreta una escala de cinc escalons.
Son Verí de Dalt	Ses Planes	No hi ha res remarcable.
Son Verí de Dalt	Ses Planes	Dos trams d'escala perimetrals, un en el lateral dret i l'altre posterior. Enfornadora.
Son Verí de Dalt	Sa Pleta	Túmulo escalonat amb dos trams.
Sa Torre	La pleta Nova	Un rebostet a la part dreta.
Sa Torre	La pleta Gran	Hi ha construccions adossades i un rebostet a la part esquerra.

4.5. Planimetries d'alguns forns de calç estudiats

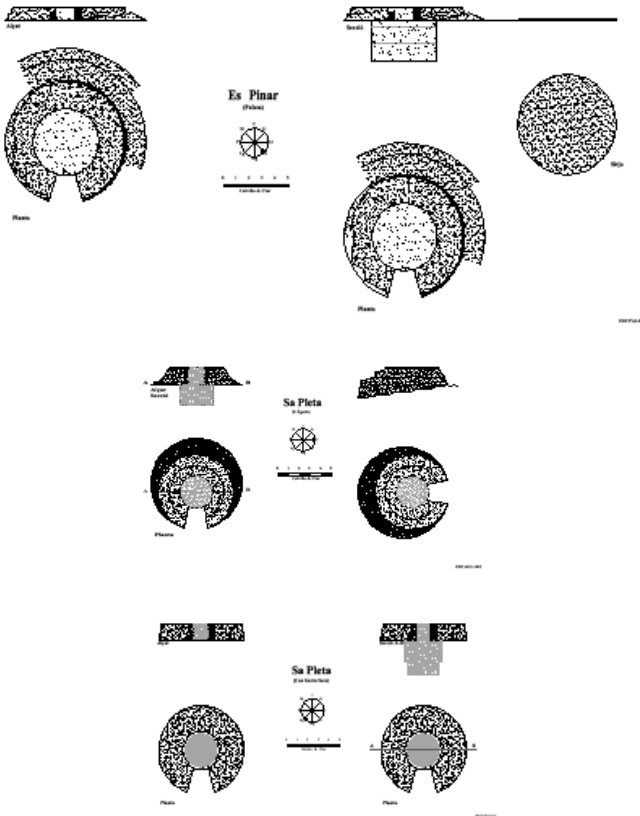

La pleta Rodona a Cas Frares.

Es Pinar (Païssa).

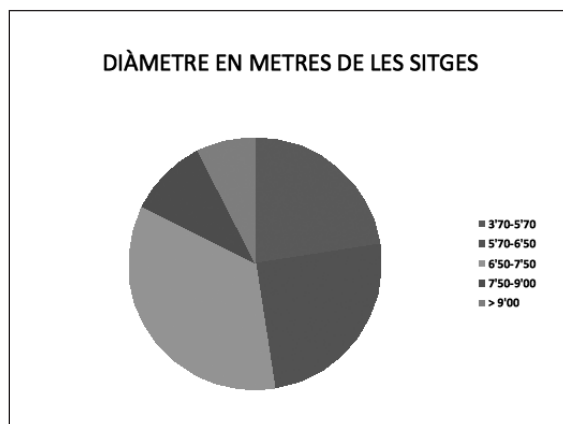

5. Rotlos de sitges de carbó

El rotlo està fet de pedres, té forma circular i una alçària de trenta-cinc a quaranta centímetres, o sigui uns dos pams. Per fer-lo ben rodó empraven una corda.

Per fer la sola del rotlo es posaven pedres grosses a baix i a damunt una macada com ous de colom, ben compostets, i una capeta de pedreny molt petit que es ficava dins els foradins dels altres, i llavors, quan era ben pla, una altra capa de terra nova, o sigui de call vermell. Aquest, quan es coïa, es ficava i les pedretes no es movien.

Els rotlos servien per a vuit o nou vegades. A cada nova sitja el rotlo s'agranava anant amb molta de cura perquè el trespol o sola de la sitja no s'espanyàs.

6. Les barraques de carboner

Els carboners construïen les seves barraques igual com les que es feien per la Serra de Tramuntana, és a dir, un parament de paret seca en forma de cercle o de ferradura com a base, d'una alçària d'entre 0,60 centímetres i un metre, i la coberta feta amb troncs d'ullastre en el cas de les de Lluçmajor, mentre que a la muntanya solien ser d'alzina i a sobre càrritx. Aquest, col·locat al revés, té com unes dentetes i retenia l'aigua. Segons mestre Pep Martorell, les barraques que ells feien solien tenir quatre o cinc metres de diàmetre i empraven deu o onze troncs: quatre d'ells servien de barres mestres i els altres es posaven entremig.

El càrritx no abunda al terme de Lluçmajor, solament n'hi ha per la part del puig de ses Bruixes, la pujada al santuari de Gràcia, Míner, sa Maimona i també pel torrent des Masdeu. L'anaven a cercar per aquests llocs, ja que per la resta del terme no n'hi ha. Quan anant per sa Marina fent l'estudi de les barraques veim unes taques o redols de càrritx, això ens indica que a prop hi ha restes de barraques o sitges de carboner, ja que és fruit de la llavor escampada de quan els carboners feren les seves barraques.

L'interior de la barraca estava dividit en dues parts, una que servia com a llitera, i l'altra era per posar els ormeigs, i si un dia plovia, fer-hi el menjar, ja que allà hi havia un fognonet. La llitera consistia en una barra que anava de meitat a meitat; a damunt s'hi posava arítjol i després a sobre palla. Fora de la barraca hi construïen una enramada que anomenaven *sa mosquera*, i un forn per fer pa que era de pedra en sec, i la sola, de call vermell molt forta.

Barraca de roter de doble curucull i rotlo de sitja
(rota des Conco en Pere a Son Bieló).

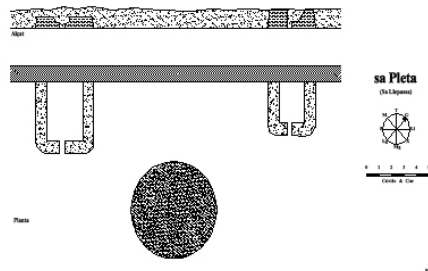
Els carboners no sempre construïren barraques, a vegades aprofitaven les de roter que ja estaven construïdes, com és el cas de la barraca de la rota des Conco en Pere.

6.1. Planimetries de barraques de carboners i rotlos de sitja

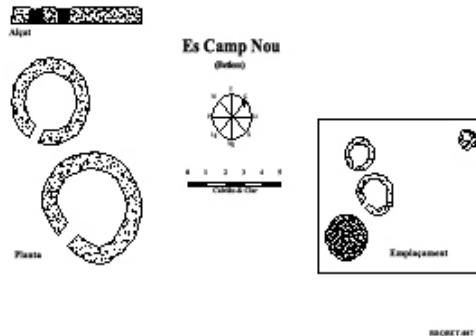

Sa Pleta (sa Llapassa).

Es Camp Nou.

7. Topònims relacionats amb forns de calç i calciners

Barraca des Calciner. Està situada a dins sa Pleta a s'Àguila, quasi tocant la tanca Vella. Devora hi ha uns restes prehistòriques molt deteriorades i un forn de calç.

Camp des Forn de Calç. És un topònim de la possessió de sa Torre.

Forn de Calç. Respecte a aquest topònim, cal dir que quasi sempre que es dona és perquè n'hi ha un, encara que alguna vegada ja no n'hi ha restes.

Aquest topònim l'hem localitzat a distints llocs:

- A sa Bassa Plana, entre es Pinar, sa Pleta i na Corma.
- A dins Cortada, entre la pleta Nova, es Pletó i sa Moscareta.
- A dins sa Llapassa hi ha un sementer que té nom ja d'antic, i malgrat que nosaltres l'hem agranat no hem trobat restes de cap forn de calç.

- A dins sa Llapasseta, devora na Copa, hi ha una gran zona de pinar que du el nom d'aquest topònim.
- A So n'Albertí, a dins sa Pleta, que confronta amb es Cocó des Gall i el sementer d'Arran Son Mateu.
- A Betlem, a dins l'aljub Nou.
- A Ca l'Oro, a la pleta de Baix.
- A Can Cantó.
- As Llobets, a dins la pleta des Cabrits.
- A Lluçamet.
- As Rafal Nou, a dins ses Rotes Noves.
- A s'Estelella.
- A Son Verí de Baix.

Forn de calç Nou. A s'Aresteta, a la partió amb es Pujol.

Forn de calç des Pinar. A sa Caseta.

Forn de calç de ses Rotes Noves. A sa Caseta.

Forn de calç de sa Pleta de sa Torreta. A dins Son Cànaves.

Pleta des Forn de Calç. Situat a dins Torràlitx, que és un sementer vell de s'Àguila. També el trobam a Son Cànaves, veïnat de ses Rotes Noves. I a So n'Albertí, a Betlem, a s'Àguila i as Puigderrós de Dalt.

Rota des Forn de Calç. Està situada entre sa Vinya Vella i ses Rotetes, as Masdeu.

Sementer des Forn de Calç. A sa Llapassa.

Tanca des Forn de Calç. Actualment la trobam a Son Noguera. També la trobam documentada l'any 1494 a l'alqueria d'en Julià.

8. Topònims relacionats amb sitges i carboners

Barraca des Carboner. Està situada a la tanca Plana de Cas Frares. També trobam el topònim a dins Torràlitx, a la possessió de s'Àguila.

Caseta des Carboner. Confronta amb el tancat d'en Casetes, a dins Capocorb Vell.

Caseta des Carboners. En aquest cas està en plural. Es troba dins la pleta des Replà, a la possessió des Masdeu.

Garrigó de sa Sitja. Es troba dins el sementer Llarg de Son Galileu.

Sa Sitja. Dins es Rafal Vell d'en Benet.

Ses Sitges. A Cugulutx d'en Jaqueta.

Sitja d'en Pep Martorell. Situada dins es Rafal Nou.

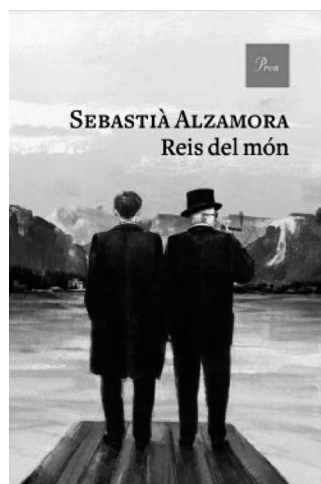
9. Epíleg

Per acabar volem donar les gràcies una vegada més a tots aquells propietaris que ens han obert de pinte en ample les portes de les seves finques, grosses o petites, i que han facilitat aquesta tasca investigadora.

CARTES DE JOAN MASCARÓ AL BATLE MATEU MONSERRAT SEGUINT L'ESTELA DE MARIA ANTÒNIA SALVÀ

Francina Capellà Roig

Possiblement molts de vosaltres heu llegit *Reis del món*, de Sebastià Alzamora, i quan ho féreu potser es creà una empatia especial cap al «gran rei», cap al bo de la pel·lícula, en aquest cas de la novel·la. A mi em va passar i em va dur a voler-ne saber un poc més, i com que el seu nom l'haviem trobat al nostre Arxiu, quan preparàvem l'exposició «Maria Antònia Salvà 1869-2019», lligat a la poeta, va ser recordar les paraules llegides i pensar que era el moment de parlar-ne. D'altra banda, així com es desenvoluparà el tema quedarà enllaçat i completarà la comunicació feta per a les III Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor, pel que fa a la inclusió de Salvà en els llibres de lectura escolar.

Portada de *Reis del món*.

Les fonts

A part de l'Arxiu Municipal de Lluçmajor, han estat clau per a aquesta comunicació el fons Joan Mascaró de l'Arxiu General del Consell de Mallorca,¹ l'obra de Gregori Mir, que es convertí en el marmessor del llegat Mascaró i que publicà en dos volums —sense comentar— la *Correspondència* de més de cinc-centes cartes, així com l'estudi de Francesc Lladó «Espigues de foc»² i la correspondència del fons Maria Antònia Salvà que guarda la Biblioteca Lluís Alemany.³

1 AGCM. JMF-3/23. Tots els documents de Joan Mascaró corresponen a la mateixa identificació.

2 «Espigues de foc» és una comunicació inclosa dins *Escriure sense context: Jornades d'estudi de Maria Antònia Salvà (Palma-Lluçmajor, 2-5 d'abril de 2008)*.

3 BLA. E-MAS-C-13/186.

Detalls de l'amistat entre Mascaró i Salvà

Aquest «rei del món» admirava Salvà molt abans de veure's en persona. A la correspondència, especialment amb Miquel Ferrà i Francesc de Borja Moll, podem llegir-ne elogis. Mascaró demostra conèixer bé l'obra de la poeta però quan no és així, com és en el cas de la traducció de *Mireio*, «no conec la *Mireio* de Na Maria Antònia Salvà, que deu ser única.» (Carta a Ferrà 13-10-1947).⁴ Moll poc després la hi envià i ell ben aviat respongué: «Vaig rebre “Mireia” el dia de Nadal! [...] i que és de bella la llengua de na Maria Antònia Salvà! Les seves vocals semblen gregues de pures i clares. Ho vaig dir per la Ràdio abans d'ahir a Londres llegint uns poemes nostres, i entre ells dos d'ella [...] per cert que no tenc l'honor de conèixer-la personalment; però el mes d'abril li vull escriure. Viu a Santanyí, o a Lluçmajor?»⁵

Segurament convé fer una breu referència a aquesta conferència, «Poesia de Mallorca», que Mascaró pronuncià al programa de Jorge Marín. Joan Maimó, al respecte, diu: «Amb la xerrada donant les bones festes per la BBC demostrà el seu gran amor a la nostra llengua, als nostres poetes i a la nostra terra.»⁶ El pare Joan Francesc March també en va fer referència: «va recitar uns poemes dels que ell en deia poetes supremes de Mallorca: Costa i Llobera, Joan Alcover i Maria Antònia Salvà.»⁷ Va llegir dos poemes de cada autor i va començar a demostrar les seves dots de rapsode amb «Pregària per la llengua» de Salvà, de qui també llegí «Flabiol de pastor». El comentari que en feu: «El to de la llengua de la nostra gran poetessa té per a mi un to clar únic. Ses vocals sonen clares i pures amb so de flauta, i quan les escolt me sembla sentir la bella llengua grega de les Illes de Grècia».⁸

Si Mascaró va escriure o no a Salvà no ho sabem. Sí, però, que Miquel Ferrà pretenia fer la presentació d'ambdós l'estiu del 46 i no va ser possible. Ferrà exposà a Salvà el currículum de Mascaró, li digué que tenia moltes ganes de conèixer-la, però ella contestà, agafant les paraules del comentari de Lladó: «li manifesta que Mascaró deu ser un personatge interessant però que fins aquell moment no en

4 Mir, Gregori (1998). *Correspondència de Joan Mascaró*. Vol. 1, p. 134.

5 La còpia de «Poesia de Mallorca» del fons JMF de l'AGCM té una rectificació a la data, la mecanografiada posa «Jan. 3, 1948» i rectificat a tinta 1949. Gregori Mir (ib. 4) fa el mateix a la data de la carta: 05-01-1948 [1949]. P. 290. Segurament deu ser de 1948 i així hi situa la referència Lladó, p. 305: «Espigues de foc».

6 MAIMÓ, J. P. 79.

7 MAS, Antoni i BORDOY, Rafel (1997). «Pare Joan Francesc March». *Sa Revista de Santa Margalida* [en línia]. N. extraordinari (novembre). P. 11-15. Sta. Margalida: Ajuntament de Santa Margalida. <<https://core.ac.uk/download/pdf/32997979.pdf>> [Consulta: 10 juliol 2020]

8 El fons Mascaró conté una còpia de la xerrada.

tenia notícia.»⁹ I, com bé afegeix, la coneixença d'ambdós es donà el mes de novembre de 1950, quan Francesc de Borja Moll dugué l'amic a Lluçmajor i li presentà la poeta. D'aquí s'inicià una relació epistolar molt interessant. Bastantes de les cartes que Maria Antònia Salvà va rebre de Mascaró anaven acompanyades de fotografies, segurament va ser a una de les persones que més n'envià, com si pel fet d'estar lluny volgués que Salvà conegués el que l'envoltava: la casa, na Kathleen, els fills, però també el paisatge amb el protagonisme de la neu o el senzill detall d'un arbre. En una foto d'un noguer li posa la nota: «Un noguer centenari en el nostre jardí». Amb la coneixença d'ambdós s'inicià una bona amistat. Lladó en diu: «La relació que estableixen des d'un principi [...] és un lligam d'amistat des dels racons més íntims de cadascun, i així queda definit el terreny en el qual mantindran el vincle». És molt normal que ho afirmi quan ben poc després d'haver-se conegut ja li diu: «una ànima amiga, que de lluny o de prop és vostra amb una reverència i admiració que me surten de tot el cor».

BLA.

Fotografia que envià a Salvà.

Detalls indirectes

Moll envià a Mascaró el recordatori de la comunió de na «Catalineta» —la seva filla petita— i ell li respongué: «El recordatori de la primera comunió de Na Catalineta és encantador, sobretot amb la deliciosa dècima de Na Maria Antònia Salvà. Consider el dia que anàrem a veure-la com els dels grans de la meva vida» (14 de novembre de 1952).¹⁰ Un poc més endavant, Moll també l'informà de la millora de Salvà: «torna estar fresca com un passarell després de passar un mal hivern en què va ésser sagramentada i tot, perquè va fer prop a anar-se'n a l'altre món. He recordat aquella conversada que hi féreu vós, fa tres o quatre anys, i que us deixà tan bona recordança.»¹¹ (31 de maig de 1953). Mascaró estigué content de saber-ho i de fet ella, ben aviat, ja li va haver donat noves. Encara el 1957, el 25 de juliol, quan

⁹ Ib. 2. La carta és de dia 28 de juny de 1946.

¹⁰ Ib. 4, p. 337.

¹¹ Ib. 4, p. 342.

ja fa uns anys que la relació ha disminuït —segurament per feina d'un i malaltia i vellesa de l'altra— Mascaró demanà a Moll: «Sabeu com està Na Maria Antònia Salvà? Ja deu tenir prop de 90 anys; i li voldria escriure.»¹² No sabem si ho arribà a fer o no, però dels dos darrers anys de la seva correspondència —1956 i 1957— de Mascaró a Salvà només es conserven dos telegrams.

Les lloances cap a Salvà continuaren després de la seva mort. Així respongué a Moll (27 d'abril de 1958): «Vaig rebre el recordatori de la nostra Maria-Antònia Salvà. ¡Què Bell que és! I com li hauria plagut a ella. Quina vida i obra tan pura i tan bella fou la seva!»¹³ Pura i bella, dues qualitats que li atribueix ben sovint. Val a dir que aquest és el recordatori que es conserva també en el fons Mascaró.

AGCM. Recordatori «de luxe» i en català.

Centrant el tema, Lluçmajor

Amb el tast que acabam de fer pensam que l'amistat i l'admiració entre aquests dos personatges queden ben paleses, però aquest «rei del món» després de la mort de la poeta va mantenir un cert lligam amb Lluçmajor i amb la seva memòria, ja que fou convidat a actes i homenatges, com a mínim als més rellevants, i de les cartes que se li adreçaren se'n conserven dues, dirigides al batle Mateu Monserrat *Barril*, per ordre cronològic a continuació.

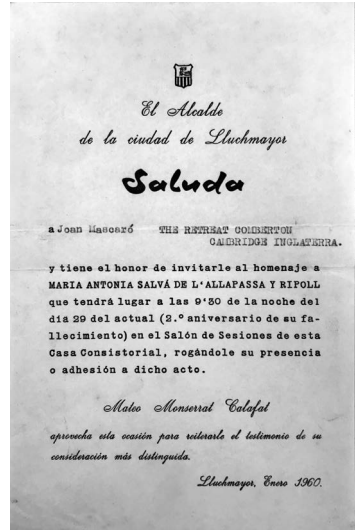
¹² Ib. 4, p. 16. Volum 2.

¹³ Ib. 4, p. 21. Volum 2.

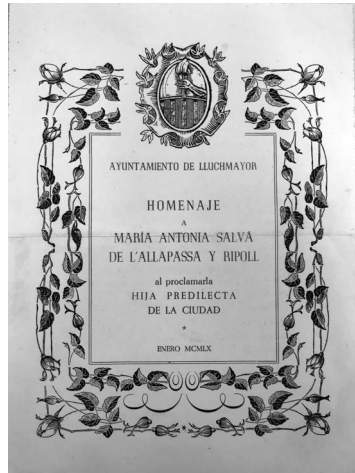
¹⁴ Ib. 4, p. 189.

Gener de 1960, nomenament de filla predilecta

El fons Mascaró conserva la invitació que li adreçà l'ajuntament, el programa de l'acte de dia 29 de gener i també una còpia de la carta amb la resposta de Mascaró al batle de Lluçmajor. Aquesta carta —sense comentar— va ser publicada per Gregori Mir. L'acte del nomenament es preparà per al dia del segon aniversari de la mort de la poeta, el 29 de gener. Salvà, finalment, no fou nomenada filla predilecta sinó filla adoptiva. Està bé de recordar que el 1918 —moment de grans reconeixements cap a la poeta— Salvà, sense haver nascut a Lluçmajor, ja va ser proclamada filla il·lustre, però segons la nova normativa,¹⁵ si no s'ha nascut al lloc en què es fa el nomenament, per a ser fill o filla il·lustre primer s'ha d'haver designat fill adoptiu o filla adoptiva. Com podem veure, a la invitació posa «filla predilecta», mentre que el llibre d'actes sí que diu filla adoptiva. Possiblement s'adonaren de l'equivocació i l'esmenaren, però el programa ja devia estar fet. Posteriorment es publicà el discurs de l'acte de nomenament que pronuncià Joan Pons i Marquès —en aquell moment director de l'Arxiu Històric de Mallorca—, «Maria Antònia Salvà, vida i obra». La publicació du la següent nota a peu de pàgina: «Discurs pronunciat el 29 de gener de 1960, en l'acte de proclamar Na Maria Antònia Salvà filla adoptiva de la ciutat de Lluçmajor».¹⁶ Queda clar, per tant, que només degué sortir equivocadament en el programa.

AGCM. Saluda. Invitació.

AGCM. Programa, nomenament de filla predilecta.

15 AMLL. 4210.1. *Llibre d'Actes de l'Ajuntament de Lluçmajor*. Acta de dia 9 de setembre de 1959, en què especifica que la normativa havia estat «aprovada per l'Ajuntament dia 30 de novembre de 1956 i pel Ministeri de Governació dia 29 d'octubre de 1958».

16 PONS I MARQUÈS, Joan. *Crítica literària* 2, p. 63.

En aquesta primera carta, de les dues localitzades, Mascaró no quedà curt en elogis: diu que «dia 29 quan la filla gran de la vostra terra serà nomenada Filla Predilecta»,¹⁷ no podrà assistir a l'acte però que el dedicarà a rellegir poemes de Salvà i pensarà en ella i en l'homenatge.

Més endavant —a la carta— Mascaró fa una proposta pedagògica que reflecteix molt bé un dels seus objectius, ja que opinava que era urgent que més gent conegués la llengua catalana perquè només qui la coneix la pot estimar. Ell deia: «No podrien formar petits grups gairebé familiars per ajudar tants de germans nostres que no saben llegir i escriure? Vull dir, que no saben llegir un poema nostre, i no saben escriure una carta en la nostra parla».¹⁸ D'aquí que també presenti al batle aquesta idea reivindicativa. Recordem que era el 1960, i proposà: «L'homenatge més gran que el vostre poble li pot fer és veure si algun mestre de la nostra llengua pot organitzar algunes classes per ensenyar a llegir i escriure la nostra parla a alguns joves que pugem les costes de la vida.» Mascaró està convençut que aquests joves serien ben feliços de poder llegir la llengua de Ramon Llull i exposa que conèixer la llengua pròpia ajudarà a poder comprendre una altra llengua i literatura, com és «l'idioma també gran de Castella». Proposta agosarada, la que feu Mascaró. No saben si tengué cap repercussió directa, però el cert és que ben aviat, tant Sebastià Cardell —el senyor Cardell— com Joan Socias —l'amo en Joan Socias— començaren a fer classes de català, dins i fora de l'escola. De fet, i lligat al tema, fins i tot hi ha qui recorda que anys després, essent encara batle Mateu Monserrat, un dia sortiren d'escola, de Sant Bonaventura, per anar a l'ajuntament i quina no va ser la sorpresa quan es trobaren amb un recital dels joveníssims Georgina Cisquella, Miquel Cors i Lluís Llach. Segurament era pels volts del 67 o 68.¹⁹

Novembre de 1965

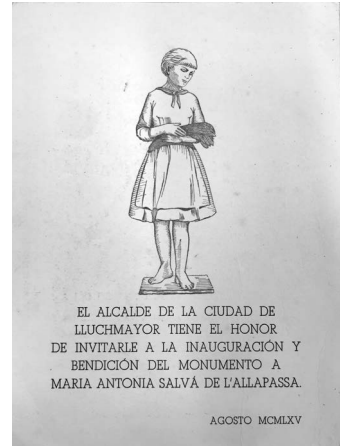
Amb motiu de la inauguració de L'Espigolera, Lluçmajor va tornar a fer festa grossa en honor a la poeta. I entre els convidats de fora, trobam Joan Mascaró. L'AGCM en conserva la invitació i el programa, i una segona carta adreçada també al batle Mateu Monserrat amb agraïment d'haver rebut el discurs que Joan Pons i Marquès va fer el dia de la inauguració. Aquesta carta no sortí publicada a *Correspondència* però se'n conserva còpia al fons Mascaró i, amb la targeta de visita

17 AGCM. JMF-3/23. El fons Mascaró conserva còpia de la carta.

18 MAIMÓ, Joan (1990). *Joan Mascaró i Fornés, els múltiples espais de la saviesa*, p. 79.

19 Miquel Sbert. Conversa de 15-10-2020.

grapada, a l'Arxiu de Lluçmajor.²⁰ La carta arribà i ben aviat des de l'Ajuntament —així és de suposar— la facilitaren al corresponsal GARA, Gabriel Ramon, i al diari *Baleares* de dia 28 de novembre ja sortí publicada; molt aviat tot, ja que Mascaró la va escriure el 15 del mateix mes. El fons Mascaró té també el retall de diari de l'article amb el títol «Bonita carta al Alcalde de Lluçmajor desde Cambridge» [sic] i, a l'encapçalament, «La alcaldía de Lluçmajor ha recibido de Don Juan Mascaró Profesor de la Universidad de Cambridge (Inglaterra) una bonita carta que integramente reproducimos por su valor didáctico y humano.»

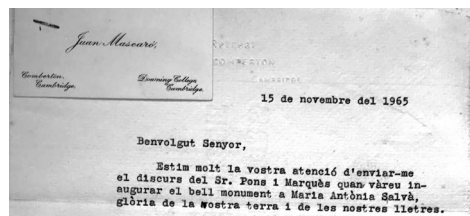

AGCM. Programa de la inauguració de L'Espigolera.

EXTRANJERO		
Carner	Mr. Joseph	Rue Charleroi - Bruselas (Belgia)
Agelet	D. Jaime	Av. Pierre I de Serbie Paris XVI (Francia)
Mascaró	D. Juan	The Retreat-Camberton-Cambridge (Inglaterra)
Batlloori	Rvd ^e P. Miguel (S.J.)	Vía del Penitencieri, 20 - Roma (Italia)
Bertini	Giovanni (M.)	Piazza Statuto, 10 - Torino (Italia)
Albereda	Rvd ^m Don Anselmo	-Prefecto della Biblioteca Vaticana (Citta del Vaticano)

AML. Convidats de fora a l'acte de la inauguració.

Què deia aquesta carta —a part d'haver estat escrita per Joan Mascaró— que fou considerada tan interessant i qualificada d'humana i didàctica? D'una part, agraïment i lloances, però, a partir d'unes paraules que cita de l'inici del discurs de Pons i Marquès: «reafirmar una fe, un amor i una esperança, significats en la inauguració d'aquesta memòria en pedra i bronze, dedicada a un nom i una obra indissolublement lligats a un poble i a una terra que foren els seus i dels quals ningú no podrà separar-los mai.» Paraules que Mascaró du al seu terreny per introduir l'objectiu a què vol arribar: «Fe en les coses bones nostres, amor a elles i sempre esperança que no moriran sinó que sobreviuran als temporals dels temps». I, just després, exposa la seva proposta per també

AML. Detall de la carta.

20 AMLL. 2440.1. «Monument a Maria Antònia Salvà».

ajudar a sobreviure l'obra de Salvà: «Si jo podia, faria una selecció dels poemes de la vostra gentil creadora de coses belles i faria que jovenets del poble els llegissin i els coneguessin de memòria [...]. Això seria un monument no de pedra i bronze, però d'esperit i alegria.» Segueix dient que sempre hem de partir del conegut, del que tenim a prop per després conèixer el que ens és més llunyà. Conèixer Salvà obriria portes cap a conèixer altres autors.

En aquesta mateixa carta fa saber al batle que al mes de setembre, durant la seva estada estiuenca a Mallorca, va passar per Lluçmajor «i vaig tenir el goig de veure el vostre monument.» Diríem que tot un detall per part seva.

No s'equivocà, per tant, GARA amb els qualificatius «d'humana

i didàctica.» I, la pregunta és evident: es degué seguir el consell de Mascaró? Es degué fer publicar la carta no només per treure a llum la importància de l'emissor sinó també per llançar la idea de fer el llibre de poemes? I, des de Lluçmajor es degué demanar fer una selecció de poemes adreçada als alumnes

Les edicions més actuals de la selecció de poemes.

de les escoles? La resposta és sí; gairebé tots coneixem aquests llibrets que l'Ajuntament fa arribar també a les escoles al voltant de Sant Jordi, però si no n'hem llegit el pròleg en desconeixem l'origen.

Resseguim la història

A final de novembre es donà a conèixer la carta i el 7 de febrer de 1966 trobam al Llibre d'Actes de l'Ajuntament que el tinent batle de Cultura, senyor Andrés Martín, va exposar la conveniència de fer una selecció de poemes de Maria Antònia Salvà i que en publicar-se es donaria a les escoles perquè servís de text de lectura, i afegeix: «Al objeto de poder efectuar concursos de recitación, con lo que se lograría que a la vez que despertar la afición a la poesía de los escolares, perfeccionaran su buen decir en el idioma vernáculo.»²¹ La proposta es va acordar per unanimitat.

L'altra referència és de dia 18 d'abril²² quan, també per unanimitat, es decidí editar 2.000 exemplars de la selecció de poemes «más

21 AMLL. Llibre d'Actes de l'Ajuntament. /4212.1.

22 Ib. 21.

relevantes», adreçada als alumnes de primària, i que l'encarregat de fer la selecció fos Joan Pons i Marquès, que ja havia estat l'encarregat de redactar la nota biogràfica en el nomenament de filla adoptiva i el discurs de la inauguració de L'Espigolera.

De ben segur que la tria es va fer de manera ràpida perquè al diari *Baleares* de dia 24 de juny, el corresponçal GARA fa un article molt interessant: d'una part informa de la reunió del Centro de Colaboración Pedagógica que es va celebrar a Lluçmajor, i exposa que després de la intervenció de la inspectora de la zona, Benita Albajar Sanmartin, el mestre nacional Sebastià Cardell va pronunciar la conferència «Lo que debe saberse de la Lengua Catalana». Cardell anà de l'origen històric als dialectes del català. La segona part i en català va ser dedicada a la poeta de Lluçmajor, Maria Antònia Salvà. Hem fet aquest comentari però la part de la notícia que aquí escau és la darrera, en què diu que l'Ajuntament, a través de la Comissió Municipal de Cultura, va obsequiar tots els mestres «con una preciosa Selección de Poemas de María Antonia Salvá la gran poetisa de nuestra "marina"». Diu també que ha estat editada per la Impremta Moderna i que va destinada als nins de «nuestras escuelas y colegios». El cost fou de 9.674,22 pessetes, pagament fet el 9 de juliol.²³

L'obreta sortí amb el títol: *Selecció de poemes de Maria Antònia Salvà*. A la primera pàgina posa «Selecció de poemes per a ús dels nins de les escoles de Lluçmajor» i es veu una fotografia de L'Espigolera. A més, especifica: «Selecció, biografia i notes bibliogràfiques de Joan Pons i Marquès». Seguidament trobam una pàgina amb el quadre d'una Salvà ben jove —només tenia vint anys—, fet pel seu germà Francesc, i un breu pròleg, segurament en aquest cas no gaire reeixit, en què ni marca bé els valors de la poeta ni fa cap esment de la voluntat i l'origen de l'obra: els nins de Lluçmajor. Denou foren els poemes elegits i bastants ja havien sortit a *Poesies* (1910), encara que n'agafà la versió d'*Espigues en flor* (1926); quatre són de *Cel d'horabaixa* (1948) i només un d'*El retorn* (1934). Dels darrers llibres que

Primera edició de la selecció de poemes.

²³ AMLL. Registre de factures. 1964/1967- 1495.1.

s'havien publicat no en sortí cap.

Poemes seleccionats		«Del Pla»	<i>Poesies</i>
«Pregària per la llengua»	<i>Espigues en flor</i>	«L'estiu»	<i>Poesies</i>
«Glosa»	<i>Poesies</i>	«Casa pagesa»	<i>Poesies</i>
«El roser de Cura»	<i>Poesies</i>	«Tardor»	<i>Espigues en flor</i>
«Jesús adormit»	<i>Espigues en flor</i>	«Quatre coses»	<i>Cel d'horabaixa</i>
«Cançó de maig»	<i>Poesies</i>	«Prec nocturn»	<i>El retorn</i>
«Flor de card»	<i>Espigues en flor</i>	«Rústica Padrina»	<i>Cel d'horabaixa</i>
«La cadernina»	<i>Espigues en flor</i>	«Plou i fa Sol»	<i>Cel d'horabaixa</i>
«Polls venturers»	<i>Poesies</i>	«L'encis que fuig»	<i>Espigues en flor</i>
«Casolana»	<i>Espigues en flor</i>	«L'abella»	<i>Cel d'horabaixa</i>

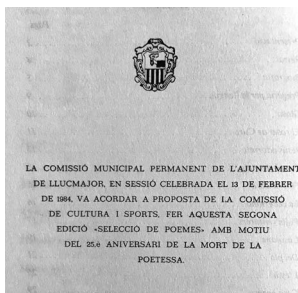
Selecció de poemes de la 1a edició.

Pel que fa a la selecció, tenint en compte a qui anava adreçada, diríem que va ser bastant arbitrària. Sí que la majoria dels seleccionats foren posteriorment dels elegits per Josep Carner per a l'Antologia que va fer el 1957, però no vol dir que fossin els més adients per als alumnes, i segurament Joan Mascaró n'hauria trobat a faltar la proposta didàctica.

Al final del llibret trobam «Nota bibliogràfica». Pons i Marquès va fer una bona classificació d'obres originals d'una banda i traducció per l'altra.

Segona edició, 1984

Com podem veure, en el Ple del 13 de febrer de 1984 es va aprovar aquesta edició amb motiu del 25è aniversari de la mort de Salvà. Edició que manté exactament tot el que tenia la primera: fotografies, nota biogràfica... però introdueix una «Presentació» feta per Jaume Oliver i Jaume, que ara sí que s'adreça al jove lector, l'encoratja a llegir els poemes de Salvà i a saber més sobre ella. Així mateix, també des del concret anima a conèixer i estimar «la nostra terra, la nostra llengua, la nostra ciutat, la nostra gent.»²⁴

Detall de la darrera pàgina.
2a edició.

²⁴ Selecció de poemes de Maria Antònia Salvà 1984 (2a edició).

Tercera edició

Amb motiu del 125è aniversari del naixement de la poeta arribà la tercera edició, el mes d'abril de 1994, amb el suport econòmic de La Caixa i Sa Nostra, i s'hi afegiren vuit poemes més. Sí que posa que la selecció, la biografia i les notes bibliogràfiques són de Pons i Marquès, i afegeix les dates del seu naixement i la seva mort: «(1894-1971)»²⁵, una incongruència ben evident.

L'edició té un pròleg de Mateu Monserrat Pastor, regidor d'Educació i Cultura, que era bon amic i gran admirador de la poeta. És un pròleg molt interessant i possiblement ha passat desapercebut per molts. A més de fer un breu esment de les edicions precedents, afegeix:

«Tal volta en aquesta avinentesa seria escaient de recordar quin fou el motiu i com sorgí la idea de publicar aquesta “Selecció de Poemes.” Així dona a conèixer que el mòbil fou una carta amb data del 15 de novembre de 1965 que Joan Mascaró Fornés envià a Mateu Monserrat Calafat, el llavors batle de Lluçmajor, la mateixa carta que GARA havia publicat al diari *Baleares*. I afegeix: «Sembla que la idea no caigué en va, puix que l'any següent, el 1966, sortí a llum la primera edició.» Després reproduceix íntegrament la carta. Acaba dient: «Exhaurides les anteriors edicions, posam a l'abast dels nostres escolars aquesta tercera edició “augmentada” [...], i esperam que els lectors hi sabran descobrir la bellesa i la poesia que l'autora ens vol comunicar.» O la selecció és feta per Pons i Marquès i ens quedam amb els mateixos poemes, o si l'augmentam posam qui n'ha fet la tria, però aquest no va ser el cas. Seguidament, la presentació d'Oliver a la segona edició, i acaba amb la nota biogràfica de Pons i Marquès de la primera. Després sí que continua amb els poemes de la primera edició, i sense cap tipus de separació o marca en surten vuit de nous; i el lector només ho pot saber si ho compara amb les edicions anteriors. Com podem veure, cinc poemes són d'*El retorn* i n'incorpora un de *Cel d'horabaixa* (1948).

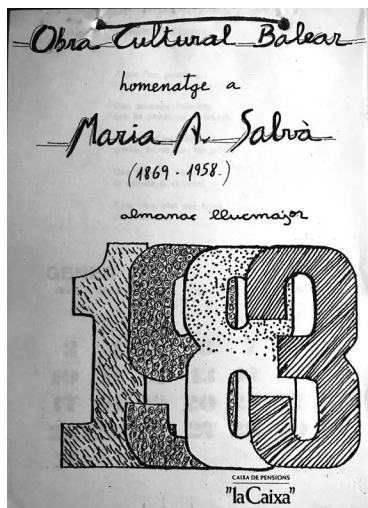

AGCM. *Baleares*.

Retall de diari en què sortia la carta.

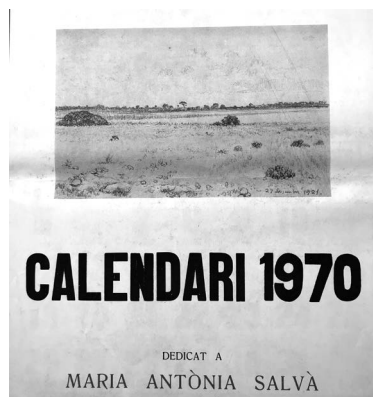
25 Selecció de poemes de Maria Antònia Salvà 1994 (3a edició).

Ens cal afegir que, havent dit que la «Nota bibliogràfica» és de Pons i Marquès i que aquest morí el 1971, resulta que presenta tres incorporacions a l'apartat «Obres originals». Les entrades noves

Almanac.

Posat dins «Obra original».

BLA. Portada del Calendari OCB.

són, seguint un criteri molt especial perquè no les inclouríem mai dins obra original: *Selecció de poemes*, amb un apèndix de proses i traduccions publicat per La Caixa el 1980, a cura de Sebastià Cardell, Mateu Monserrat i Joan Socies. *Almanac Lluçmajor* de 1983 La Caixa, amb dibuixos de Joan Socies. I la primera en el temps però que hem deixat per al final és el *Calendari*, amb textos de Salvà, que edità l'Obra Cultural Balear (OCB) i que fou patrocinat per l'Ajuntament de Lluçmajor. Precisament el «calendari» que Mascaró agrai d'haver rebut amb elogis a Borja Moll. L'hem deixat per al final per mostrar la implicació de l'Ajuntament de Lluçmajor. El mes de novembre de 1969 Miquel Forteza Pinya,²⁶ president de l'OCB, va adreçar una carta a l'Ajuntament per haver acordat dedicar l'edició del calendari anual de l'Obra a Maria Antònia Salvà amb motiu del centenari del seu naixement, i sol·licità l'adhesió a patrocinar-lo amb la compra de 2.000 exemplars al preu aproximat de 25 pessetes cada un. Dies després sortí la resposta firmada pel batle Andrés

Martín, en què exposava que s'havia aprovat per unanimitat concedir

una subvenció per ajudar a les despeses del calendari de quinze mil pessetes i demanava que els en fessin arribar 250, d'exemplars, quantitat que pensaven que era suficient. La col·laboració fou agraiida per l'OCB, que va anar informant l'Ajuntament de l'estat del calendari i finalment li comunicà que s'havia fet l'enviament.

²⁶ AMLL. 2632. Correspondència (1969). A totes les cartes que segueixen els correspon la mateixa signatura.

Per què degueren fer aquestes incorporacions que no podien haver estat mai seleccionades per Pons i Marquès i que de ben segur no hauria posat mai en un apartat d'obres originals? La resposta és ben òbvia: pretenien destacar la implicació de Lluçmajor i l'estima a Salvà, però això no disculpa l'errada i desvirtua l'origen de la classificació feta, perquè si s'haguessin hagut d'incloure totes les publicacions sobre la nostra poeta, ja el 1966 se n'hi haurien incloses moltes altres.

Quarta edició

El 2006 sortí la darrera edició feta fins ara de la *Selecció de poemes per a ús dels nins de les escoles de Lluçmajor*, que rebé també el suport de La Caixa i Sa Nostra. Hi trobam la mateixa nota, «Selecció, bibliografia i notes bibliogràfiques de Joan Pons i Marquès (1984-1971).»²⁷ En obrir però, veim una nova «Presentació», feta pel batle Lluç Tomàs, en la qual remarca que l'educació ha de començar per allò conegut i que ha de ser arrelada a l'entorn. També exposa la importància de la poeta: «Una dona que, amb l'instint de la poesia, ha enaltit la nostra terra i ha ennoblit la nostra llengua.»

Segueix «A manera de presentació», les paraules adreçades als escolars de Francesc Fiol, conseller d'Educació i Cultura del moment, per continuar amb la «Presentació de la 4a edició», aportació llarga de Mateu Monserrat que esmenta el 48è aniversari de la mort de la poeta i els actes presentats. També enllaça amb l'origen del llibret «per suggeriment de Joan Mascaró Fornés» i posa dues cites llargues de la carta ja esmentada. Seguidament fa un breu resum de la història de la literatura catalana per situar en el moment que correspon la figura de Maria Antònia Salvà, i acaba dedicant-li tot un seguit de citacions com a lloança, opinions totes d'autors ben representatius: Costa i Llobera, Joan Alcover, Gabriel Alomar, Llorenç Riber, Miquel dels Sants Oliver, Guillem Colom, Salvador Galmés, Gaziel, Dolors Monserdà i Llorenç Villalonga. Encara, però, i abans de la nota biogràfica de Pons i Marquès, trobam el «Pròleg a la 4a edició» —pròleg nou— i encomanat aquest cop també a Jaume Oliver. Oliver convida tots els nins i adolescents a llegir i a aprendre qualche poema de Salvà de memòria, però afegeix: «Treballeu amb interès l'obra de la nostra poeta als centres educatius, visiteu els llocs a què fan referència, demanau-ne més informació als vostres pares i professors, [...] escoltau les composicions musicals que se n'han fet, interessau-vos per altres escriptors relacionats amb Maria Antònia Salvà». Així, diu, tots la conservarem, a ella i a la seva obra, com el referent tan significatiu que suposa.

²⁷ *Selecció de poemes de Maria Antònia Salvà*, febrer de 2006 (4a edició).

Pel que fa als poemes, sense cap tipus de comentari se n'afegeixen quatre als de la 3a edició:

«Pujant a Gràcia»	—	«La Bombarda»	<i>El retorn</i>
«Mallorca i el Rei En Jaume»	<i>Poesies</i>	«El cant del llaurador»	<i>Espigues en flor</i>

Poemes afegits a la 3a edició.

«Pujant a Gràcia» és l'únic no inclòs en cap volum de Salvà, però havia sortit reproduït —text i partitura— al volum VII de la *Historia de Llucmajor* de Font Obrador (p. 313-319). I molt abans al llibre *El santuari de Nostra Senyora de Gràcia*, de Sebastià Guasp (1920), encara que el poema és molt anterior, del 1904.²⁸

Pel que fa a la «Nota bibliogràfica», és idèntica a la de la 3a edició.

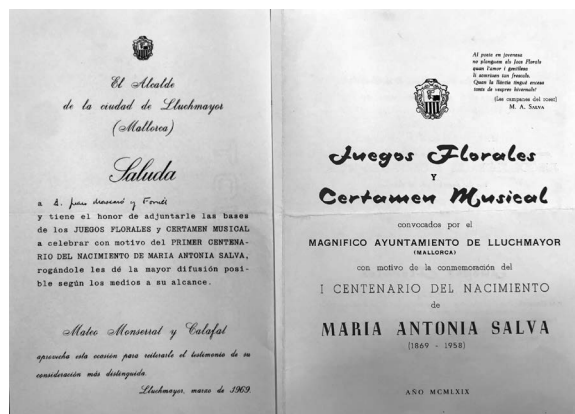
Any Maria Antònia Salvà, 1969. Darrers documents guardats al fons Mascaró

Amb motiu del primer centenari del naixement de la poeta es varen fer actes durant tot l'any i la possible cirereta del pastís varen ser els Jocs Florals. El «Saluda» i el programa de la convocatòria dels Jocs Florals i Certamen Musical també varen ser guardats per Joan Mascaró.

En aquest cas no disposam de cap carta, encara que segurament hi degué haver una resposta. Tant de bo que, si fos així, qualche dia surti a llum.

L'acte inaugural del centenari es va celebrar el 29 de gener i en

el programa s'hi varen incloure citacions ben representatives —com ja s'havia fet en la 3a edició de la *Selecció de poemes*. Hi trobam paraules de Mascaró al costat d'altres veus que venien de fora de Mallorca, com la de Roser Matheu, Joan Ruiz Calonja o Gaziell —Agustí Calvet—, que venien de Barcelona,

AGCM. Saluda i programa dels Jocs Florals.

²⁸ Dades aportades per Margalida Tomàs.

però la seva i la de Josep Carner procedien de l'estranger, de Cambridge i Brussel·les respectivament.

Les paraules de Mascaró: «Dins la poesia de llengües orientals i europees, no conec poesia més pura i plena d'alegria que la de Maria Antònia Salvà. És el cor de Mallorca que parla amb notes clares de cel la llengua gloriosa del nostre Rei En Jaume i Ramon Llull». De les citacions del programa, no en surt la procedència; d'on degué sortir aquesta? La resposta la trobam a l'obra de Gregori Mir *Correspondència de Joan Mascaró*, amb còpia de l'original al fons Mascaró. Parlam de la carta que —Mascaró— adreça al batle Mateu Monserrat Calafat amb motiu de gratitud per la convidada a l'acte d'homenatge en el segon aniversari de la mort de Salvà. Ben segur, per tant, que aquesta carta també es trobava al nostre Ajuntament, però no l'hem poguda localitzar, encara que això no vol dir que no hi sigui.

La citació del programa ha estat un poquet modificada respecte a la carta, ja que lleva un atribut de falsa modèstia: «Dins la poesia de les llengües orientals i europees “que conec una mica”» i elimina una remarca important quan diu: «no conec cap poesia més pura i plena de “pura” alegria que la de MAS». Reivindicació de Mascaró per la puresa de la poesia de Salvà que ja hem esmentat en altres apartats.

Un projecte pedagògic

Entre els documents d'homenatges a Salvà, hi trobarem un full que no esperàvem.²⁹ Surt amb el número 2 —falta la primera pàgina— però es tracta d'una proposta didàctica presentada al batle Miquel Clar —possiblement per aconseguir una aportació econòmica. Pareix una bona proposta que, després d'una primera part per situar i donar a conèixer l'autora, seleccionaria poemes per nivells —cicle inicial, mitjà, superior, formació professional i BUP (batxillerat)— i activitats per anar desenvolupant.

Tipus de projecte que havia tengut un precedent remot en la selecció de poemes del 1918, que la Diputació de Barcelona, amb Carles Riba com a director, va publicar amb el títol *Llibre de poesies de Maria*

Volums en preparació:

2. JAUME OLIVER – MIQUEL SBERT. Medi lingüístic i ensenyament. (L'obra de M^a. Antònia Salvà com a recurs didàctic).
3. MIQUEL DEYA. Com és el nostre poble? Guia didàctica de l'entorn.

Volums en preparació.

²⁹ AMLL. 3530/11. Full solt dins la carpeta dels actes de 1983 amb motiu dels 25è aniversari de la mort de Salvà.

*Antònia Salvà per servir de lectura a les escoles de Catalunya.*³⁰ El full no diu qui el remeté, però ben aviat tocàrem a la porta encertada. Amb motiu del 25è aniversari de la mort de la poeta, any en què sortí publicat, i subvencionat també per l'Ajuntament, el llibre de l'OCB *Maria Antònia Salvà, 25 anys després*, alhora es va anar forjant aquest projecte que havia de sortir publicat a La Finestra, col·lecció «Textos didàctics» de l'Editorial Moll. De fet en el volum de Joan Miralles, *La història oral*, ja sortia anunciat com a «Volums en preparació»: *Medi lingüístic i ensenyament. (L'obra de M. Antònia Salvà com a recurs didàctic)* de Jaume Oliver i Miquel Sbert. Finalment, però, coincidint amb un moment de crisi de l'editorial, el llibre no sortí a llum i, encara que posteriorment sí que tengué l'oportunitat de fer-ho, els autors —llavors immersos en altres projectes— consideraren que no disposaven del temps suficient per fer-ne la revisió i l'adaptació necessàries.

Què tenim?

Amb el que hem anat veient ens trobam amb:

- Una selecció de poemes sense uns criteris determinats.
- Unes intervencions amb afegitons a cada edició que desvirtuen la proposta inicial.
- Una selecció feta per a alumnes que no incorpora cap proposta didàctica.
- Es demana una implicació del docent però no es marca cap línia de treball.
- En definitiva, un llibre que no projecta la gran poeta que tenim com cal.

Cap a on volem anar?

Maria Antònia Salvà volia mostrar Lluçmajor i així ho feia a través dels seus poemes, però tant o més a través de les amistats que hi vengueren per conèixer-la i fer-li visita. Mascaró va ser un dels que hi acudiren. Hem vist que l'admirava, tenia els seus llibres i les seves cartes com un tresor i també conservà les invitacions als actes en què fou convidat. Facem, doncs, un llibre que pugui crear aquest interès als joves; un llibre amb les directrius del d'Oliver i Sbert, un projecte interdisciplinari, amb tots els ajustaments que calgui per formar part de la bibliografia del segle XXI i que posi Maria Antònia Salvà al nivell que li correspon. Només així podrà arribar als alumnes, ser útil als docents i donar a la figura de la nostra poeta les dimensions que li

30 Remetem a la comunicació de les III Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor, p. 127-145.

corresponen. Pensam haver mostrat que el llibret amb la selecció de poemes que es feu el 1966 és totalment caduc, per forma i contingut, per això agafem el títol del conegut poema de Salvà i facem una «Pregària per la llengua», una pregària perquè ens hi interessem amb un objectiu comú, el de fer un llibre didàctic de qualitat de la considerada la primera poeta moderna en llengua catalana. Només així podrem fer realitat les paraules dites per Joan Mascaró, Mateu Monserrat, Lluç Tomàs... Només coneixent i apreciànt el que tenim a tocar serem capaços de projectar-ho portes enfora. Segurament per a la cloenda de l'Any Salvà aquest seria el millor regal per ajudar a donar a conèixer la seva vàlua. Lluçmajor i els llucmajorers ens n'hem de sentir orgullosos. Però per estimar-la l'hem de conèixer. Facem realitat, per tant, Ajuntament de Lluçmajor, també en el segle XXI, la proposta feta al segle passat pel gran pedagog Joan Mascaró. Feta està i esperem que la tengueu com a prioritària dins els vostres projectes. Gràcies.

Bibliografia

LLADÓ, Francesc (2009). «Espigues de foc». A: *Escriure sense context: Jornades d'estudi de Maria Antònia Salvà. (Palma-Lluçmajor, 2-5 d'abril de 2008)*, p. 304-323. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

MAIMÓ, Joan (1990). *Joan Mascaró i Fornés, els múltiples espais de la saviesa*. Palma: Universitat de les Illes Balears.

MIR, Gregori (1998). *Correspondència de Joan Mascaró*. Vol. 1 i 2. Palma: Moll.

PONS I MARQUÈS, Joan (1966). *Selecció de poemes de Maria Antònia Salvà*. Lluçmajor: Ajuntament de Lluçmajor.

PONS I MARQUÈS, Joan (1984) 2a edició. *Selecció de poemes de Maria Antònia Salvà*. Lluçmajor: Ajuntament de Lluçmajor.

PONS I MARQUÈS, Joan (1994) 3a edició. *Selecció de poemes de Maria Antònia Salvà*. Lluçmajor: Ajuntament de Lluçmajor.

PONS I MARQUÈS, Joan (2006) 4a edició. *Selecció de poemes de Maria Antònia Salvà*. Lluçmajor: Ajuntament de Lluçmajor.

Fons documentals

AMLL: Arxiu Municipal de Lluçmajor

AGCM: Arxiu General del Consell de Mallorca

BLA: Biblioteca Lluís Alemany

BARRAQUES I CASETES DE VINYA EN EL TERME MUNICIPAL DE LLUCMAJOR (MALLORCA)

Joan Clar Monserrat
Celso Calviño Andreu

La nostra comunicació vol donar a conèixer un capítol relacionat amb el cultiu de la vinya, que tanta importància va assolir en el terme de Lluçmajor des del segle xv fins a la seva total decadència a finals del segle xix. Associat al cultiu de la vinya hi ha dos tipus de construccions, presents en aquest entorn, de sistema constructiu diferent: unes són de pedra en sec i les altres de paret verda. Aprofitant el tema de la ponència, hem volgut, encara que de passada, donar un cop d'ull a la rellevància del cultiu de la vinya a Lluçmajor i tot el que aquest cultiu comportava.

1. L'espai agrari

Com tots sabem, Lluçmajor va ser una de les viles creades per Jaume II de Mallorca a començament del segle xiv. A cada un dels pobladors se li assignaven 5 quarterades¹ de terres de cultiu i 10 quarterades de garriga. Les quarterades de cultiu eren sobretot per sembrar vinya i blat, mentre que la part de garriga era per a pastura del ramat, sobretot ovelles.

Els cultius de Lluçmajor, antigament, degut a les característiques fisicogeogràfiques, eren de secà. La vinya, les figueres, els garrovers i els cereals (blat, civada i ordi) eren els més importants. Cal dir que la vinya se sembrava a les terres que no eren bones per al blat, a les terres primes i dolentes.²

2. El cultiu de la vinya a Lluçmajor

Està documentat que des de temps antics el cultiu de la vinya és present a Lluçmajor. Des del segle xiv, a la toponímia del terme, hi trobam exemples com sa Vinyassa, situada al ponent de la vila, junt a sa Bisbal, i es Vinyets d'Alacantí, de Galdent, de sa Bisbal, de sa Pobla, de s'Alou, des Puig, etc. Altres topònims són es Vinyet d'en

¹ La quarterada era i és la unitat emprada a Mallorca per mesurar la superfície de les finques i equival a 7.103,1184 m².

² FONT, B. (1982). *Historia de Lluçmajor*. Tom IV, p. 248.

Canals i es Vinyet d'en Garí, també conegut com a Vinyet des Puig (*Pere Cardell de Son Cardell, tenia una vinya al Vinyet d'en Garí o del Puig*). També hi trobam sa Vinya i sa Vinyeta.

A quasi totes les possessions llucmajoreres hi havia una part dedicada a aquest cultiu. Així, tenim sa Vinya de Biniferri, on encara perdura el topònim; en 1477 està documentat que a Garonda es trobava situada davant les cases; a Païssa, també apropada a les cases; en el segle XVIII a s'Àguila hi trobam dos topònims: sa Vinya Nova i sa Vinya Vella; l'adagi conservat per la gent «com es vi de Ca s'Elet...» recorda que el vi d'aquest indret era un vi de molt baixa qualitat i de poca producció. Altres topònims són sa Vinya d'en Corpet, de n'Esteve Rei, d'en Freixa, d'en Salom, d'en Jaqueta, d'en Moll, del Senyor Landívar, del Senyor Llopis, etc.

Cap al 1862 en el terme hi havia una extensió de més de 1.471 quarterades de vinya (1045 ha), dividida en quatre qualitats i distribuïda per la part septentrional i sobretot per la del nord-est del terme.³

Dels propietaris amb cultiu més extens de vinya destacava Don Bernat Castell, amb la seva possessió de Son Garauet, amb 10 quarterades de primera qualitat, 14 de segona i 10 de tercera. En total 34 quarterades (241.506 m²).

Un altre propietari, nadiu de França, era Paulin Vernière (Montpeller, 1818-?), un geòleg i enginyer que va arribar a Mallorca procedent del Brasil en 1839.

En 1862 Paulin Vernière tenia 240 quarterades a Galdent, repartides amb 54-0-00 quarterades de garriga, 176-0-00 quarterades de pinar i 10 quarterades de vinya de tercera qualitat. En 1879 en tenia 90-0-00 quarterades. Una part de Galdent va rebre el topònim França —tal vegada fos una parcel·la adquirida per Vernière. De totes maneres, aquesta suposició és arriscada, perquè en 1862 aquest establiment tenia una extensió de 8-2-39, quarterades repartides en cinc propietaris distints i cap d'elles amb el seu nom.

Vernière va coincidir amb un altre estranger, de nació neerlandesa, Paul Bouvij, amb el qual va treballar fins a la mort d'aquest, a Barcelona en 1867. Eren cunyats i estaven casats amb les dues germanes Mendívil.

Es casà amb Francesca Mendívil el 1838, i després de la seva mort es va casar per segona vegada amb la seva germana.

Paul Bouvij s'havia casat amb dona Isabel de Mendívil i atorgà testament hològraf al seu favor el 9 d'abril de 1868. Aquest testament

³ CLAR MONSERRAT, Joan (1995). «Amillament de Lluçmajor 1862 propietat rústica, pecuària i urbana a Lluçmajor en el segle XIX». A: *Lluçmajor de Pinte en Amples*. Número extraordinari (n. 4).

fou declarat el 18 de juny i protocol·litzat el dia 1 de juliol del mateix any. En foren beneficiaris també Paulin Vernière —soci capitalista— i Jean-Jacques Bouvij, que posteriorment va renunciar a l'herència.

Vernière, amb Bouvij, són els que varen dur a terme en 1875 el drenatge de la zona pantanosa del Pla de Sant Jordi. Per cert que, per dur a terme aquesta obra, varen aprofitar per primer cop a Mallorca els molins de vent aiguaders per extreure l'aigua, i mitjançant canalitzacions abocar-la a la mar.

Altres propietaris amb extensions considerables de vinya eren Miquel Servera Monserrat, que tenia en 1862, a Son Santpol, 10-2-03 de vinya de segona i 11-0-00 de tercera.

Don Bartomeu Mulet, curador del seu nebot Pere Josep Mulet Pasqual, a la possessió de Son Mulet des Puig, tenia 4-0-00 de vinya de primera, 10-0-00 de segona, 10-0-00 de tercera i 6-2-00 de quarta.

Tot això va canviar amb l'arribada de la fil·loxera, que va entrar a Mallorca a partir de 1891, i, per cert, va ser a Lluçmajor, a la possessió de Míner, propietat de Don Antoni Montis, concretament en el sementer de sa Vinya Vella⁴, on en 1862 hi havia 7-0-00 quarterades dedicades a aquest cultiu (2-0-00 de primera qualitat i 5-0-00 de segona).

Ara bé, es creu que la fil·loxera degué arribar al port de Palma amb el vapor Isleño, a la primera quinzena de maig del 1891, i el primer terme on fou detectada, com hem esmentat anteriorment, va ser a Lluçmajor, a les darrerries del mes, des d'on passà a Algaida i Porreres. També es va dir que era possible que cap al 1887 ja existís a Lluçmajor i Algaida, concretament as Pèlag, Míner i Son Mesquida.⁵

Així i tot, sorprèn que des del 16 d'octubre de 1879 fins a l'octubre de 1890, entre tots els 1.097 propietaris de vinya de Lluçmajor, ja es fessin repartiments de quotes per a defensa de la fil·loxera, amb expressió de la seva extensió i la quota expressada en pessetes i cèntims.

Abans de l'arribada de la fil·loxera, Mallorca disposava de més de sis-centes mil hectàrees de vinya, que quedaren reduïdes a menys de quinze mil. Els termes municipals més afectats varen ser Felanitx, Binissalem, Sencelles, Porreres, Manacor, Sineu, Lluçmajor i Santa Maria.⁶

Per substituir la vinya, els pagesos varen cercar un arbre que pogués adaptar-se als tipus de sòls pobres i secs, i varen sembrar, aprofitant les síquies on estava sembrada la vinya, l'ametler, que

⁴ La possessió és una finca de bastantes quarterades amb casa. Equival al que a Catalunya es coneix com a mas i masia.

⁵ Possessions de Lluçmajor.

⁶ AMLL.* 1888: Junta municipal de defensa contra la filoxera - 19 de febrer de 1888.

juntament amb la figuera i el garrover eren els arbres que més abundaven. Cap al 1862 l'extensió del cultiu de l'ametler era poc significativa: 483 hectàrees.

Entre 1890 i 1905 es varen arrencar devers 30.000 hectàrees de vinya, i pràcticament totes varen ser substituïdes per ametlers.⁷

3. Diferenciació entre barraca i caseta

En la parla popular s'empren indistintament els mots *barraca* i *caseta* per anomenar qualsevol tipus de construcció rural que trobam pel nostre terme. Això implica no diferenciar entre una construcció i l'altra. En l'estudi que nosaltres vàrem dur a terme sobre tots els tipus de construccions que hi ha pel terme de Lluçmajor, Campos i part de Santanyí, les diferenciam per una sèrie d'elements i formes.

La **barraca** és una edificació en principi de paret seca. El parament sempre és de pedra en sec, mentre que la coberta pot variar. Les barraques de planta quadrangular tenen una volta o cúpula totalment de pedra, mentre que les de planta rectangular tenen la coberta de dues vessants construïdes amb un embarrat de troncs i a sobre lloses de pedra i terra. És remarcable l'absència de finestres. Interiorment tenen alguns elements repartits en els seus paraments, anomenats *rebosts*, una foganya o una cisterneta.

La **caseta** tipus que ara ens ocupa té una estructura singular que interiorment recorda la distribució de la barraca de roter. És una edificació d'una sola planta i un sol àmbit interior amb un o dos portals, amb volta de canó i amb un terrat a dalt. Interiorment segueix la distribució recent de la barraca de roter, ben definides i separades les parts ocupades per la persona i les ocupades per la bèstia. A la part habitada hi ha una cuina o un forn i una cisterna. A la part de la bèstia hi ha un estable, a un nivell més inferior que la part habitada. També a sobre hi ha un sostre per guardar la palla. El material emprat és la paret verda, o sigui pedra, fang i calç, o peces de marès. Una diferència molt important és que les casetes tenen com a coberta llenyams que normalment estan obrats, canyissada i teules. La construcció d'una caseta és molt més complexa que la de la barraca, ja que es necessiten tècniques de picapedrer.

Són estranyes i escasses les construccions relacionades amb la vinya dins la zona de Lluçmajor. Però això no vol dir que no n'hi hagi. Les consultes fetes a través d'internet no aporten cap notícia de construccions d'aquest tipus a Mallorca, però sí a Catalunya i altres

7 FORNÉS COMAS, Jaume. *El cultiu de l'ametler a Mallorca*, p. 10. Memòria d'investigació. Universitat de les Illes Balears.

països de l'estranger. Ves per on, de barraques, almanco ara n'hi haurà tres, a més de tres casetes de vinya, i totes a Lluçmajor.

Nosaltres hem estudiat més de 1.400 barraques⁸ solament en el terme municipal de Lluçmajor, catalogades per possessions. En un quadre que vàrem presentar en altres comunicacions, donam a conèixer les tipologies observades (roter, curucull, establidor, carro) i un apartat anomenat *Altres*, on posam totes aquelles construccions que no s'avenen amb les primeres i ho diversificam en dos grups. Un és el relacionat amb els oficis de persones (alguers, caçadors, carboners, garriguers, etc.) i un altre és el relacionat amb estructures per als animals (boals, cans, estables, galliners, ovelles, porcs, etc.).

4. Barraques i casetes de vinya

4.1. Tipologia d'aquestes construccions

La tipologia de construccions relacionades amb el cultiu de la vinya a Lluçmajor, anomenades *de vinya* o *de vinyòvol*, no segueix una línia arquitectònica homogènia. En trobam de pedra en sec (barraques) i altres de paret verda (casetes). Així i tot, amb aquesta funcionalitat, en més o menys bon estat de conservació, situades cap al sud del nucli urbà, hi ha tres barraques de pedra en sec i tres casetes (no barraques), de paret verda, dites *de vinya* o *de vinyòvol*.

Com podem observar a les fotos, moltes d'aquestes barraques, sobretot les que tenen la coberta de lloses sobre jàsseres i embarrat d'ullastre, estan molt deteriorades degut sobretot a la pèrdua de la seva funcionalitat. No ocorre el mateix amb les casetes, ja que els seus materials de construcció són més resistents. Els paraments són de paret verda amb coberta plana o de teules. Com hem esmentat anteriorment, la seva estructura és completament diferent de la de les barraques, però cal esmentar que guarden una distribució que recorda un passat, no gaire llunyà, de les barraques de roter. Aquestes concentren dins un mateix àmbit habitatge del vinyòvol, cistneta com a dipòsit interior d'aigua, foganya i estable per a la bístia, amb menjadora i porxo a sobre, etc.

De les tres barraques de pedra en sec, només una és de planta quadrangular de curucull, mentre que les altres dues són de planta rectangular, similars a les barraques de carro. Dues d'elles estan localitzades dins indrets anomenats *sa Vinya*.

Aquí teniu un petit tast de construccions relacionades amb el cultiu de la vinya a Lluçmajor.

⁸ Per ampliar la coneixença de les barraques de Lluçmajor podeu trobar informació a les nostres obres que exposam a la bibliografia.

Barraca de sa Vinya (sa Bugaderia de sa Torre)

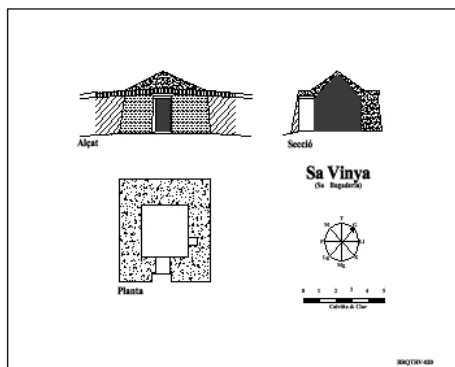
Catalogada com a TRV-020 (polígon 35, parcel·la 5)

Es tracta d'una barraca en molt bon estat de conservació, localitzada a la possessió de sa Torre, en un indret anomenat sa Vinya (actualment pertany a sa Bugaderia). La barraca, amb tipologia de curucull de planta quadrangular (5,70 x 5,70 m) i unes alçàries de 2,40 m als paraments i 3,50 a dalt del curucull, està construïda tota amb marès, a l'igual que les parets, que són altes, amb un encadenat de peces del mateix material lític, obrades formant una petita inclinació cap a l'exterior. Aquesta tipus es coneix com a *paret cabrera*, per la dificultat que presentava remuntar les seves parets, ja fossin animals o persones. Tot el material constructiu és de marès procedent del buidatge de les síquies on es varen plantar els ceps de la vinya. La barraca té un únic portal. Està situada a dalt d'un petit serral, i forma part del tancament de la tanca, des d'on el vinyòvol guardava la vinya, i des d'on dominava tot el tancat.

Interiorment és un espai senzill (2,85 x 2,85 m) amb un petit rebostet al parament de la dreta. El sòtil està suportat per dues barres d'ullastre col·locades amb creu, des dels angles oposats, que aguanten les peces de marès que formen la volta.

La seva orientació és cap a gregal, no gens corrent en les barraques.

Antoni Catany i Mas va fer de vinyòvol a sa Torre fins a l'any 1870, ja que quan va arribar la fil·loxera, varen haver de llevar tota la vinya.⁹

Planimetria de la barraca de vinya del tancat de sa Vinya (sa Torre).

En un altre indret de la possessió de sa Torre, hi ha també un gran corral tancat de tàpia, encara que molt enrunat, que antigament era vinya i que va donar lloc al topònim *des Camp de sa Vinya*.

⁹ *Llucmajor de Pinte en Ample* (1993), n. 135, p. 24-27.

Portal de la barraca a la façana principal, a l'interior del corral.

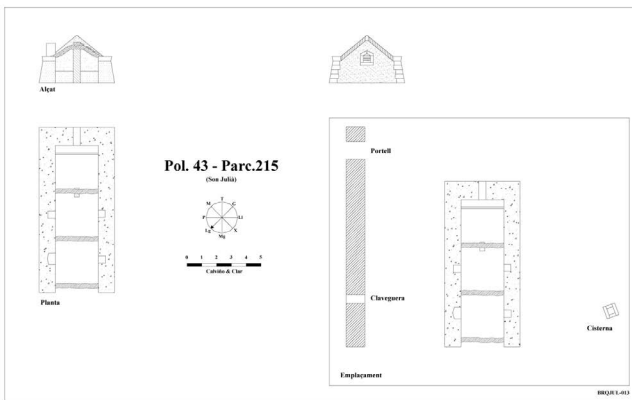
En aquesta fotografia podem observar com està ubicada la barraca respecte al tancat.

Barraca de sa Vinya (Son Julià)

Catalogada com a JUL-013 (polígon 43, parcel·la 215)

És una barraca localitzada dins una parcel·la de l'antiga possessió de Son Julià, en el paratge anomenat *sa Vinya*. És de tipologia de carro, de planta rectangular (11,25 x 5,10 m) i alçària d'1,80 i 3,25 m, amb paret seca i coberta de dues vessants, que descansava sobre tres bigues. Actualment ha perdut la coberta i només conserva les tres bigues i un puntal de peces de marès davall la tercera biga. En el parament interior esquerre hi una foganya amb xemeneia i un

rebostet, que abans tenia porta, i sobre la llinda hi ha la data de 1857. En el parament interior de la dreta trobam dos rebostets. En el parament interior posterior hi ha una menjadora per a la bístia, amb dues fermadores de pedra de forma circular encastades en els angles dels paraments. Per sobre de la menjadora hi ha una finestra de traça quadrangular, en la part superior adovellada, cas insòlit en una barraca. És molt destacable la feina feta pel seu constructor: pel que fa als espais entre pedra i pedra, no hi passa ni un full de paper (és el que a Lluçmajor es diu *junttes de canterano*).

Planimetria de la barraca de sa Vinya a Son Julià.

Imatge on es pot comprovar el mal estat de conservació de la barraca.

Part posterior de la barraca amb el finestró adovellat.

Finestra i encadenat posterior de la barraca.

Foganya i xemeneia.

Rebostet amb la data a la llinda.

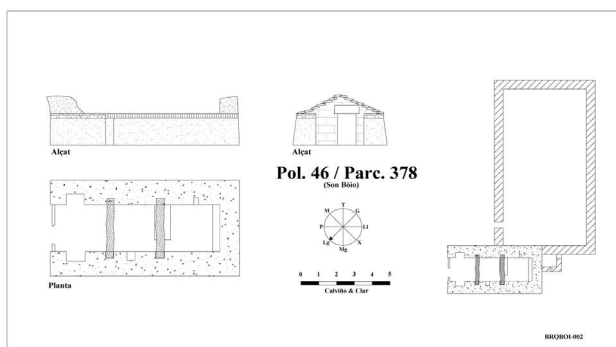
Barraca de Son Boio

Catalogada com a BOI-002 (polígon 46, parcel·la 378)

La darrera barraca de pedra en sec està situada a Son Boio. També és de tipologia de carro, similar a la de Son Julià, encara que no presenta tan bona construcció.

De planta rectangular de 10,60 x 5,50 m, té dos rebosts grans, un per banda interiorment i dos de més petits, també un per banda. Només conserva dues bigues de la coberta, i al fons de la barraca hi havia l'estable per a la bística, així com passa a la citada anteriorment, amb una menjadora adossada al parament posterior. A plom amb la darrera biga hi ha una menjadora més moderna.

Cal assenyalar que cap a la meitat del parament esquerre hi ha un corral, i també hi ha unes restes molt enrunades en mal estat a l'angle del parament posterior de la barraca i la paret del corral.

Planimetria de la barraca.

Aspecte de la part frontal en mal estat de la barraca.

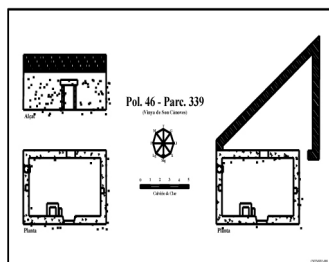
Casetes de vinya

Respecte a l'orientació de les casetes, dues miren a migjorn i una a xaloc.

Caseta de sa Vinya de Son Cànaves (Son Morei)

Catalogada com a CSTMRY-001 (polígon 46, parcel·la 339)

Sabem que el seu nom prové de la família que va adquirir la tanca. És una caseta de vinyòvol que està situada cap al mig d'una tanca, de l'antiga possessió de Son Morei. La caseta, de paret verda, té un portal de traça rectangular a la façana principal i un altre de més petit diametralment oposat a la façana posterior, on hi ha un petit corralet o tancat, de planta irregular. Al seu interior, entrant a mà esquerra, hi ha una cisterneta, com passa a totes aquestes casetes de vinya. El seu interior ha estat molt modificat i només hi destaquen rebostets i restes del que fou l'estable. La coberta únicament és d'un sol vessant de teules. Actualment encara queden restes molt deteriorades de la tàpia que envoltava la tanca.

Planimetria de la caseta de sa Vinya de Son Cànaves (Son Morei).

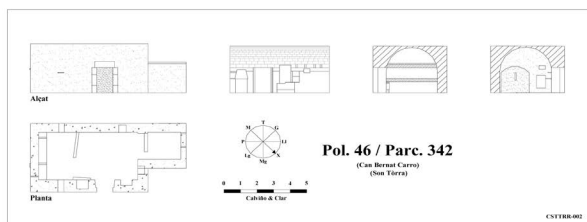

Façana de la caseta de sa Vinya de Son Cànaves (Son Morei).

Caseta de vinya de Son Torra

Catalogada com a CSTTRR-002 (polígon 46, parcel·la 342)

Aquesta caseta és d'una sola planta rectangular, amb coberta de terrat i un sol portal d'entrada. Interiorment presenta una cisterna a mà esquerra i un estable amb una menjadora que ocupa tot el parament esquerre, amb separació per a la bístia. Per sobre hi ha un sostre que servia de pallissa. La part dreta està ocupada per alguns rebostets i un espai que devia ser utilitzat com a dormitori. Tot això defineix la part ocupada per l'home de la de l'altra part, ocupada per la bístia. La part superior de la caseta és de volta de canó de peces de marès.

Planimetria de la caseta de Son Torra.

Detall de la façana.

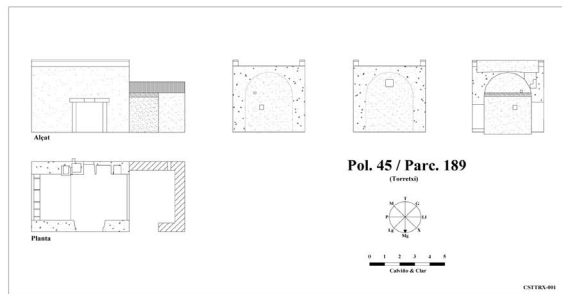
Interior de la caseta.

Caseta de vinya a Torratxí

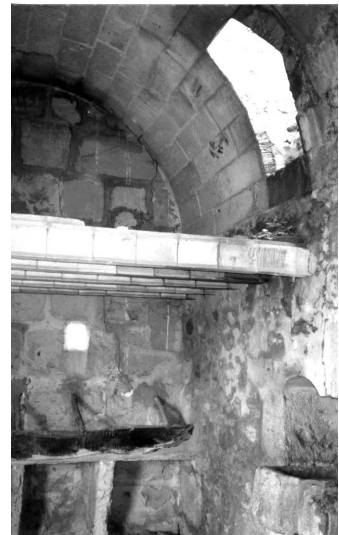
CSTTRX-001 (polígon 45, parcel·la 189)

És de planta rectangular, amb les mateixes característiques que les altres, amb coberta de terrat, portal de traça rectangular amb la façana principal i un altre diametralment oposat, a la façana posterior. Adossat al parament dret exterior hi ha un departament utilitzat com a magatzem.

La part interior presenta una volta de canó de peces de marès. Hi ha dues parts ben definides: la que servia d'habitatge per a les persones i la part per a la bèstia. Aquesta està a un nivell un poc més baix que el de l'altra part, amb una menjadora elevada sobre peus de marès, on encara hi ha el coster i els barrots. A sobre hi ha un porxo de bigues modernes de test sobre l'estable, i des de dalt d'aquest hi ha un accés per dedins del parament, amb una petita escala d'obra que puja al terrat.

Planimetria de la caseta de Torratxí.

Façana i interior.

5. Tancats de vinya

Les vinyes es tancaven amb parets altes. Com hem pogut veure, n'hi havia de pedra en sec i també n'hi havia d'argamassa amb pedres i fang, és a dir, paret verda. Aquestes s'anomenen *tàpies*. Actualment encara hi ha vestigis de les *tàpies* que envoltaven les vinyes.

Les *tàpies*, com deim, són parets construïdes amb argamassa de fang i pedres amb estructura d'esquena d'ase, fins a una alçària d'uns

2 m o més, que tancaven extensions més o manco grans de cultiu de vinya (Galdent de Vernier, França —topònim procedent de l'origen nadiu del comprador—, es Rafalet, Son Morei, So n'Eixida, etc.).

La finalitat d'aquest tipus de tancat era protegir els ceps de la vinya de les inclemències del temps, a més de protegir la vinya dels robatoris.

6. La figura del vinyòvol

Està documentada en el segle xv. Quan s'acostava la verema, sobresortia la figura del vinyòvol, persona que tenia la tasca i l'encàrrec de guardar la vinya, degut a l'increment de robatoris a les vinyes. En aquest temps era un ofici necessari i molt sol·licitat pels propietaris de vinyes, i amb sous bastant ben remunerats —a raó de 4 sous i 6 diners—, si es compara amb el del millor segador.

Coneixem l'existència d'una barraca de vinyòvol en el segle xv, en què Miquel Despuig tenia un tros de terra dit *la Velleta*, «situat prop la barraca del vinyòvol».

La paraula que fa referència a l'ofici de vinyòvol també va esdevenir un dels malnoms de Lluçmajor.

Antoni Catany Mas, padrí d'Antoni Catany Torrents *Vinyòvol*, era un roter que tenia rotes dins sa Bassa Crua de sa Torre i a Son Granada, i també era vinyòvol a sa Torre. Segurament de la seva professió va sorgir el malnom Vinyòvol. Al mateix temps sorgiren dos topònims al voltant d'aquest roter: sa Barraca d'en Vinyòvol i sa Rota d'en Vinyòvol.¹⁰

7. Camp de la Mena. Significat del topònim

Dins Galdent hi ha un indret bastant parcel·lat, actualment destinat al cultiu d'ametlers, garrovers i cereals, prop de ses Puntes de Galdent, de quasi 35 quarterades d'extensió, conegut com es Camp de la Mena. Aquest topònim guarda una relació amb l'antic cultiu de vinya, que segurament abans ocupava aquest indret, i sembla tenir l'origen en un tipus de bota de vi, anomenat *bota de mena*.¹¹

8. Altres propietaris de vinya

Entre els *albarranis* podem citar Nicolau Humbert, que posseïa Vistalegre, una de les parcel·les grans de Galdent, amb més de 30 hectàrees de vinya; Jaume Sitjar Cortey d'Albenyeta, amb més d'11 hectàrees, i Miquel Salvà Saguñolas, amb més de 14 hectàrees. Son

¹⁰ *Lluçmajor de Pinte en Ample*, n. 135, p. 24-27, 1993.

¹¹ DCVB, vol. 7. *Bota de mena*: bota per a tenir vi, no tan gruixada com un bocoi (Mall.).

Garauet tenia més de 21 hectàrees; Son Frígola, de Sebastià Frígola i Mataró, i Païssa superaven les 11 hectàrees, i Antonio Mendívil en tenia més de 14. El màxim exponent es localitzava per aquest temps dins la parcel·la de Galdent, de Paulí Vernier, que tenia més de 63 hectàrees.

Que nosaltres sapiguem, en aquestes finques, actualment només queda un celler dins l'antiga part d'Antonio Mendívil, encara que possiblement n'hi ha altres a Vistalegre o Galdent d'en Vernier, on les extensions de vinya eren més grans.

9. Cellers i comerciants del vi

El celler és el lloc on s'elabora i guarda el vi.

Des del segle xv es fa palès el concepte de vinya i celler íntimament junts. Dins aquest segle hi havia cellers com els de Miquel Puigderrós, Bartomeu Cebrià, Bartomeu Despuig o Pere Tomàs. En el segle xvii la relació de cellers es fa més llarga. Sabem que en el segle xix n'existien molts més, tant en el nucli urbà com a les possessions. En 1890 hi havia més de 130 cellers dins la vila, i 29 d'escampats per les possessions.

Un dels cellers més importants que hi havia a Lluçmajor en el segle xvii era el de Gabriel Pou, al carrer de l'Esglesieta. També trobam el d'Antoni Puig, al carrer de la Síquia. A la plaça hi havia el celler de Bernadí Pastor, i al carrer de la Fira el de l'apotecari Miquel Romeguera, el que reunia més botes congrenyades. El Celler Reial, en el segle xvii, almenys en 1600, va servir de dipòsit de béns segrestats. Es tractava de 15 polls que varen ser tallats per Jordi Sureda (de Míner) i que eren propietat de Miquel Sanglada.¹²

Una mostra de la importància que va tenir la vinya i la producció de vi a Lluçmajor són els nombrosos cellers repartits pel poble. Antigament a moltes cases, per no dir a cada una, hi havia el celler i el cup, on es guardava el vi en botes congrenyades, bocois, quarteroles, etc. Actualment si ens passejam pel nucli urbà veurem a moltes de cases un finestró situat a la part baixa de la façana de la casa, que servia per airejar el celler, prova palesa del que hem dit. Que nosaltres sapiguem, a la part rural, actualment només queda un celler dins l'antiga part d'Antonio Mendívil, o un altre a s'Aresta, encara que possiblement n'hi ha d'altres a Vistalegre o Galdent d'en Vernier, on les extensions de vinya eren més grans.

12 FONT, B. (1982). *Història de Lluçmajor*. Tom IV, p. 192.

9.1. Alguns comerciants i productors de vi

Bartomeu Llopis en 1723 era propietari des Rafalet de So n'Eixida, l'antic Rafal d'en Joan Mas, abans de la família Sastre. En 1734 ho era Sebastià Llopis Boscana. Sabem que aquest Sebastià Llopis Boscana, en 1758 era propietari d'aquesta possessió dedicada al cultiu de vinya, que actualment conserva quasi tot el tancat de paret alta, —la tàpia—, feta amb argamassa de fang i pedres i esquena d'ase, tan típica de les vinyes.¹³

Aquest Sebastià, l'any 1734, era una de les vint-i-cinc firmes més solvents a Mallorca, i també era exportador d'oli. En 1862, Bartomeu Borràs, un comerciant de Palma, era propietari de la possessió de s'Aresta a Lluçmajor, dedicada al cultiu de la vinya, (5-3-00 de segona i 5-1-00 de primera). Tenia un celler a la possessió i un altre a la posada de la possessió a la vila, al carrer dels Gats. Nicolau Humbert Burguer era fill de Miquel Humbert Sales, comerciant, de qui havia heretat diverses propietats rústiques i urbanes procedents de la venda de béns eclesiàstics. Nicolau va adquirir una possessió anomenada Vistalegre, de 207 quarterades d'extensió (147 ha), que abans havia estat de Don Manuel de Villar¹⁴ i que procedia d'una segregació de Galdent, possessió extensa de Lluçmajor (2177 quarterades). Hi ha un celler amb quatre cups, encara que el cultiu de la vinya devia ser posterior a 1862.¹⁵ En aquesta possessió trobam el topònim sa Vinya, i també hi havia o encara hi ha una barraca. Cap al 1876 els vins de Nicolau Humbert, 450 hectolitres produïts als cellers de Galdent [Vista Alegre] de Lluçmajor, es presentaren a Filadèlfia. A part del vi, el principal productor de vinagres també era Nicolau Humbert, de Palma, que elaborava 1.150 hectolitres anuals de vinagre blanc de la finca de Galdent [Vista Alegre] (Lluçmajor).¹⁶

9.2. Altres propietaris de vinya significatius

Altres propietaris que tenien grans extensions de vinya eren Don Bernat Castell, que en la seva possessió de Son Garauet hi tenia 10 quarterades de primera qualitat, 14 de segona i 10 de tercera, total 34 quarterades (241.506 m²). Salvador Llompart Sbert, propietari de Bennoc, en 1862, en tenia 12-0-00 de segona qualitat. Jaume

13 CLAR MONSERRAT, Joan i altres. *Lluçmajor de Pinte en Ample*, n. 75, p. 18-19, gener 1988.

14 Don Manuel de Villar fou el primer posseïdor d'aquesta segregació de Galdent. GARCÍAS VIDAL, Antonio. *El término Municipal de Lluçmajor*. Ferias de Lluçmajor 1972, p. 9.

15 CLAR MONSERRAT, Joan. «Amillament de Lluçmajor 1862 propietat rústica, pecuària i urbana a Lluçmajor en el segle XIX». A: *Lluçmajor de Pinte en Ample*, número extraordinari (n. 4) (1995).

16 NADAL MUT, Apol·lònia. *Mallorquins, menorquins i eivissencs a les exposicions internacionals, nacionals i locals (1827-1929)*, p. 169.

Sitjar Cortei, propietari d'Albenyeta, en 1879 tenia poc més de 15 quarterades, més o menys 11 hectàrees. En 1879, en el capítol d'*albarranis*¹⁷ a Vistalegre hi havia 21.3192 metres quadrats, poc més de 30 quarterades,¹⁸ i Miguel Salvà Saguñolas, amb més de 14 hectàrees; Antonio Mendívil també en tenia més de 14, i Son Frígola, de Sebastià Frígola i Mataró, i Païssa superaven les 11 hectàrees. Però el màxim exponent es localitzava per aquest temps dins la parcel·la de Galdent, de Paulí Vernier, que tenia més de 63 hectàrees.

Alguns d'ells reberen mencions honorífiques, com és el cas de Bartomeu Castell, de Lluçmajor, amb vi pansal negre de 1876, vi pansal blanc de 1875 i vi negre gorgollassa de Santa Eugènia.¹⁹

10. Bibliografia

CALVIÑO, C.; CLAR, J.; JAUME, F. (1994). «Estudi d'alguns habitacles i altres construccions de pedra en sec en el terme municipal de Lluçmajor (Mallorca)». *La pedra en sec. Obra, paisatge i patrimoni*. IV Congrés Internacional de construcció de pedra en sec.

CALVIÑO, C. i CLAR, J. (1999). *Les barraques de Lluçmajor, una arquitectura popular*. Consell de Mallorca.

CALVIÑO, C. i CLAR, J. (2001). «Las "barracas", construcciones rurales en el término municipal de Lluçmajor (Mallorca). Una visión general». *I Congreso Nacional de arquitectura rural en piedra en seco*. Volum I.

CALVIÑO, C. i CLAR, J. (2004). «Catalogación de barracas de Lluçmajor». *Experiencias en Catalogación de Construcciones de Piedra en Seco*. Consell de Mallorca.

CALVIÑO, C. i CLAR, J. (2009). «Inventari de les construccions de pedra en sec al terme municipal de Lluçmajor. Estat de la qüestió». *Actes de la V Trobada d'Estudi per a la Preservació del Patrimoni de Pedra en Sec als Països Catalans*. Consell de Mallorca.

17 De l'àrab *al-barrâna*, 'de l'exterior', 'de fora'.

18 AMLL * Relación espresiva de los nombres de los propietarios de los viñedos ... Albarranis.

19 NADAL MUT, Apol·lònia. *Mallorquins, menorquins i eivissencs a les exposicions internacionals, nacionals i locals (1827-1929)*, p. 187.

UNA CARTA DE PAU SALVÀ CALDÉS DES DE LA PRESÓ DE CAN MIR (1938)

Maties Garcias Salvà

«Passa una cosa o altra en una família, en un poblet, en una població més gran i al cap de poc temps tot queda oblidat en el naufragi —tantes vegades favorable— de l'oblit. Les escasses persones que se'n recorden tenen fama de pesats i de tediosos. Ningú no es recorda de res —de res. I si les coses que passaren a penes un any enrere agafen aquesta forma de boira impenetrable ¿què es podrà dir del que passà fa deu anys, fa cinquanta anys, fa cent anys, fa vuit-cents anys? Tot és llegendari i inaferrable. És per aquesta raó que les persones que posseeixen una forma o altra de memòria (...) tenen, al meu entendre, una gran consideració. Si no existissin aquestes persones en aquest món no hi hauria res, absolutament res.»

Josep Pla. *Notes del capvesprol*

Valguin aquests mots com a reconeixement a la gent que s'aplega encontres i circumstàncies com les d'avui per comprendre un temps més o menys passat, d'una gent més o menys coneguda o ignota, però tanmateix concreta i existent, com varen ser els nostres avantpassats, i per conèixer la realitat d'un món estimat —Llucmajor—, del qual volem fer memòria perquè continuï la seva existència com a poble, és a dir, com a espai de convivència afaïçonat per la memòria i la història.

Feta la introducció, he d'anunciar que avui parlaré d'un avantpassat meu: el repadrí per via materna Pau Salvà Caldés, de malnom *Muleta*. Ho faré per oferir un tast d'algunes circumstàncies de la seva vida particular, però que tanmateix ens donen, també, una aproximació de la història dels segles XIX i XX en l'espai delimitat pel seu Llucmajor natal i pel Pilarí i les terres de Son Sunyer, on es va establir quan aquest indret, ja dins el terme de Palma, es va parcel·lar i va ser colonitzat per molts de llucmajorers que hi cercaren una vida millor.

Pau Salvà Caldés.

El treball

El present treball bàsicament consisteix en la presentació d'una carta escrita des de la presó de Can Mir el primer de maig de 1938. Es tracta d'un manuscrit redactat de puny i lletra pel seu autor, conservat per la família. Cal aclarir que el document que he consultat és una fotocòpia de la carta original que qualcú de la família va encapçalar amb una fotografia de l'autor de la missiva, captada quan ja tenia una edat avançada.

Fonts

Les informacions sobre Pau Salvà Caldés i el seu entorn procedeixen de fonts orals familiars, que a mi m'havien arribat de boca del seu fill, Pau Salvà Barceló —*en Pauet de ses Bicicletes*— i de ma mare, Jerònima Salvà Simó.

Resulta, però, que aquests mateixos relats familiars han estat versificats a la manera popular per Rafel Tomàs Salvà, net també del protagonista, en un glosat que es titula *Història des nostros padrins*. Per una altra banda, el seu germà Pau Tomàs Salvà és autor d'un recull en prosa titulat *Història de Pau Salvà Caldés*. Rafel i Pau Tomàs Salvà resideixen en horts dels voltants del Pil·larí i ambdós són coneguts amb el malnom tradicional de *Rander*. Els seus dos textos són inèdits.

A part, mentre elaborava aquesta comunicació he tengut notícia de dos treballs que en algun moment fan menció de la trajectòria de Pau Salvà. Són els següents:

1. Dídac Martorell Paquier. *El cançoner de Pau Rander: edició, estudi i contextualització*. Memòria del treball de fi de grau de llengua i literatura catalanes. Any acadèmic 2017-2018. Facultat de Filosofia i Lletres. UIB (inèdit).

2. Miquel Àngel Tortell. *La revolta dels trencadors de les Cadenes*. Pregó de les Festes de Sant Cristòfol de s'Arenal 2019. Ajuntament de Lluçmajor, 2020.

Pau Salvà Caldés (1874-1948)

A partir d'aquestes fonts orals i escrites, i a falta de fer una investigació més profunda sobre el personatge, se'n pot establir un mínim esbós biogràfic. Així, sabem que neix a Lluçmajor el 1874, fill de Pau Salvà i Aina Maria Caldés. És el petit de tres germans: Miquel, Sebastià i Pau. Aviat queda orfe de pare, i sa mare s'ha de llogar de dida i criada a una casa de senyors de Palma, a prop de l'església de Santa Eulàlia. Posteriorment es tornarà a casar amb un *esmotxador* (tal com deim a Lluçmajor), que farà de pare als tres fills

de la dona. El fill major, Miquel, passa a servir un capellà, el pare Alba, i els dos petits els lloguen per fer feina a dues possessions llucmajoreres diferents. Així, Pau fa de porquer a Païssa, a canvi de la manutenció. Estant a Païssa, para *lloves* i caça ocells, que després ven a un mercader que fa el trajecte de Lluçmajor a Campos. Dels guanys que en treu, paga les lliçons que li dona un missatge o pastor que sabia lletra, i així aprèn de llegir i escriure. Com que el tracte a Païssa és dur i violent, el padrastre treu Pau de la possessió, se l'endú a fer d'exsecallador amb ell i viuen en una barraca del Tancat Prim.

La guerra de Cuba

Quan té 21 anys i ha esclatat la guerra d'independència de Cuba, el 1885, igual que el seu germà Sebastià, ha de partir reclutat cap a les Antilles, on aviat l'imperi espanyol hi perdrà les darreres possessions colonials. Sebastià i Pau s'han hagut d'allistar forçosos a l'exèrcit espanyol perquè a ca seva no tenen doblers per comprar la llicència que els hauria alliberat d'anar al front de guerra. Varen ser víctimes, com tants d'altres joves d'aleshores, del que va plasmar en versos el poeta Apel·les Mestre:

A les nacions d'Europa
d'Espanya solen cantar:
«Els rics es queden a casa,
i els pobres a batallar».

Sebastià i Pau Salvà
fent de soldats a Cuba.

A Cuba sembla que participen poc en accions bèl·liques destacades. Això sí, hi passen fam, calor, penúries i calamitats. Així ho conta el seu net Rafel Tomàs Salvà *Rander*:

De carabassa bullida
i ulls de carabassera
molts de dies es ranxo era;
de nit l'havia collida,
bullien aigua podrida
que era s'única manera
d'aguantar dins sa trinxera
i era mort es qui sortia.

Temporades no era tant
es perill que allà corria
i es batalló no tenia
més que estar sempre mirant
set i fam sempre passant
i molta calor de dia.
Moltes, moltes me'n contava
tot misèria i calamitats
que allà passaven es soldats
que d'Espanya hi anaven.
Ell sempre recordava
es molts que havia enterrats
per una bala travessats
o que sa fam els matava.
I res per res va servir
ni a Cuba ni a Filipines
moltes viudes i fadrines
se quedaren per aquí,
s'homo o es nuvi va partir
i des de que el varen despedir
elles estaven adolorides
i ses mares consumides
i des pares què hem de dir.

Per sort, els dos germans tornaren indemnes de la guerra.

Formació d'una família a Son Sunyer

Retornat a casa, Pau va reprendre el seu ofici de podador d'arbres i es va casar amb la llucmajorera Jerònia Barceló. Del matrimoni en varen néixer dos fills: Pau i Aina Salvà Barceló. En aquell temps va comprar un establiment de la gran possessió de Son Sunyer, que aleshores estava en procés de parcel·lació i de repoblament per part de molts de llucmajorers. La finca era un tros de garriga d'entre dues i tres quarterades situat davant el Tancat Prim. D'aleshores ençà aquesta propietat rústica s'anomena Can Pau Muleta.

Com que la zona de Son Sunyer era pròxima a les terres insalubres del Prat de Sant Jordi, les malalties infeccioses hi eren freqüents i, víctima d'unes febres, l'any 1908 va morir Jerònia Barceló. El 1909 Pau Salvà contreu matrimoni amb Jaumeta Tomàs Cirerol, que tindrà cura dels infants de l'espòs, sense que ella tenguí descendència. L'any 1916 Pau Salvà compra un hort que es deia Ca n'Amorós, de tres quarterades i amb caseta, pallissa, vaqueria i molí, a l'indret anomenat les Arenes, més a prop de la mar i del gran pinar de Son

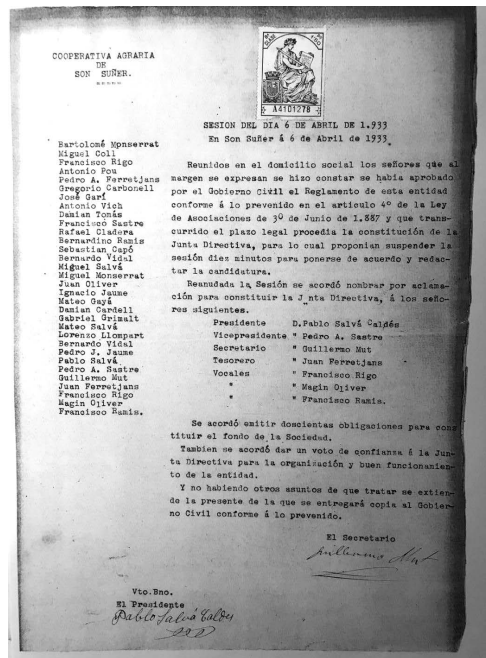
Sunyer que no l'altra finca que ja tenia.

Durant tots aquests anys, mentre fa de foraviler a les seves terres i exerceix de podador a càrrec d'altri a les finques de la contrada, els vespres, a ca seva, fa de mestre i ensenya lletra als infants pagesos del redol.

La República

L'any 1931, amb la proclamació de la República i l'arribada de Llorenç Bisbal a la batlia de Palma, es produeix un fet important en la vida de Pau Salvà: és nomenat batle pedani del Pil·larí i de tota la zona d'horts i finques dels voltants. Cal dir que Bisbal i Salvà havien fet amistat com a soldats quan participaren a la guerra de Cuba. Es veu que devien mantenir certs lligams personals i que el dirigent socialista tenia confiança en el seu antic company de files i per això —diuen— li va enviar a ca seva la vara simbòlica de la responsabilitat municipal en aquella pedania agrícola de Palma. Aquest compromís polític amb les autoritats republicanes i segurament una certa proximitat amb el socialisme local provocaran que Pau Salvà patesqui les conseqüències de la repressió en esclatar el Moviment de 1936.

Potser també en relació amb aquesta visió socialitzant que devia tenir hi trobarem el seu compromís amb l'impuls de la Cooperativa Agrària de Son Suñer, una entitat que va presidir quan es va fundar l'any 1933 i que es dedicava a la comercialització de la llet, al proveïment de matèries i productes per als pagesos, i fins i tot al foment de la contractació laboral en el sector.

La repressió de 1936

L'aixecament militar i falangista de juliol de 1936 va provocar convulsions també a la zona compresa entre les Cadenes i el Pil·larí, com descriu Miquel Àngel Tortell en el pregó de les festes de l'Arenal que he esmentat abans. En aquest treball s'hi explica com, dies després de l'alçament militar, diversos elements esquerrans de les Cadenes i el Pil·larí es reuneixen per tramatar una resistència, fins i tot armada, enfront del cop d'estat contra la legalitat republicana. També s'hi dona compte com abans del 18 i 19 de juliol hi havia hagut reunions d'elements esquerrans al cafè de Can Mates del Pil·larí i que, segons els acusadors posteriors del bàndol franquista, en aquestes reunions s'hi preparava un complot armat. La realitat és que els intents de resistència esquerrana aviat es desfan per la virulència de la repressió de signe feixista i la superioritat armada dels revoltats antirepublicans. Aleshores, els militants de l'esquerra i l'obrerisme i les persones compromeses amb les institucions de la República comencen a ser detingudes i acusades de resistència a les disposicions del ban del general Goded de 19 de juliol de 1936, que declarava l'estat de guerra a les Balears. El fet d'haver participat, amb anterioritat, a la reunió del cafè de Can Mates sembla un element decisiu per a certes acusacions.

Seguint el relat de Tortell, sabem que a partir d'una primera denúncia de 29 de juliol contra Gabriel Pons es produeix una mala fi de detencions que s'allarguen fins al març de 1937. Alhora, també es produeixen assassinats. Les detencions desemboquen en la causa 81/1936, amb 29 encausats i amb un fiscal militar que formula acusacions de pena de mort i cadena perpètua, excepte per a un processat. En aquesta causa hi apareix Pau Salvà Caldés, descrit amb aquests termes:

«Pablo Salvá Caldés, paisano, socialista desde hace años, extremista, presidente del partido socialista, pero de conducta prudente y moderada dentro de su doctrina, intervino en las conversaciones preparatorias del Café de Casa Matas.»

Segons Tortell:

«El detingueren dia 6 o 7 de gener de 1937, quan va ser cridat a declarar al quarter de Falange. I l'amollaren fins dia 14 d'aquell mes, que fou cridat novament a vigilància, des d'on el conduïren a Estacions.»

A la causa judicial esmentada, va ser condemnat a cadena perpètua.

La major part del temps de reclusió el passà al centre d'internament de les Estacions, popularment conegut per Can Mir. Manuel Suárez l'inclou en una llista d'interns en el centre a la seva obra *La presó de Can Mir. Un exemple de repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca* (2011). Sabem que hi va ingressar el 15 de gener de 1937. Finalment, l'1 de gener de 1939 va ser traslladat al castell de Bellver i el maig de 1941 en va sortir en llibertat provisional. Com que les desgràcies no arriben soles, cal tenir present que, tal com informa el treball de Dídac Martorell, Rafel Tomàs *Rander*, consogre de Pau Salvà i autor d'una plagueta de gloses sobre la fallida del Banc de Crèdit, va ser empresonat i assassinat a començament de la revolta.

La carta familiar

Durant l'empresonament rebia visites familiars i escrivia cartes als parents. En aquestes circumstàncies va escriure la missiva dia 1 de maig de 1938.

La transcripció del text és la següent:

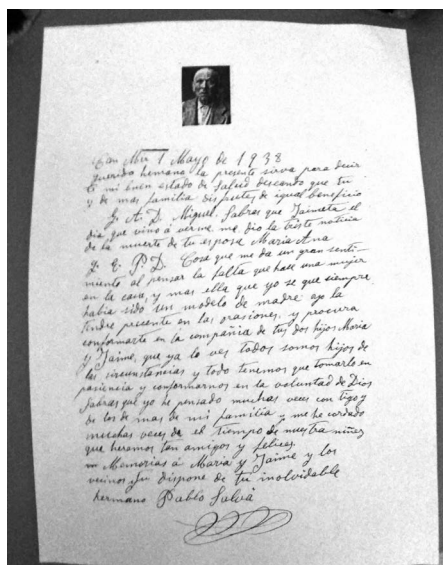
Can Mir 1 Mayo de 1938

Querido hermano la presente sirva para decir de mi buen estado de salud deseando que tu y de mas familia disfrutes de igual beneficio.

G. A. D. Miguel sabrás que Jaimeta el dia que vino a verme me dio la triste noticia de la muerte de tu esposa María Ana.

Q.E. P. D. cosa que me da un gran sentimiento al pensar la falta que hace una mujer en la casa, y mas ella que yo se que siempre había sido un modelo de madre. Yo la tendré presente en las oraciones y procura conformarte en la compañía de tus dos hijos María y Jaime, que ya lo ves todos somos hijos de las circunstancias y todos tenemos que tomarlo en paciencia y conformarnos en la voluntad de Dios. Sabrás que yo he pensado muchas veces con tigo y de los de mas de mi familia y me he cordado muchas veces de el tiempo de nuestra niñez que heramos tan amigos y felices.

Memorias a Maria y Jaime y los vecinos y dispone de tu inolvidable hermano Pablo Salvà.

Carta de Pau Salvà Caldés des de la presó de Can Mir.

La lectura del text ens permet extreure'n algunes conclusions:

- La carta està datada l'1 de maig de 1938 des de Can Mir, quan feia, per tant, un any i més de tres mesos que hi estava ingressat.
- El text segur que va ser visat per la censura de la presó abans que l'autor el pogués trametre.
- El text sembla un manuscrit de l'autor i el castellà que hi utilitza és clar, però presenta algunes incorreccions normatives, algunes de particularment característiques de la interferència del mallorquí parlat, com la confusió de *essa* i *ce*.
- La lletra va dirigida al seu germà Miquel, a qui fa poc se li ha mort la dona, Maria Aina, informació que li ha arribat per una visita de la seva esposa, Jaumeta.
- Pau intenta consolar el seu germà major fent-li present que resa per ell i li aconsella que cerqui consol en la companyia dels dos fills, Maria i Jaume (el germà major dels quals, Pau, havia mort en caure d'un molí).
- També li recorda la felicitat de la infantesa compartida, com si així invocàs una espècie de consol reparador enmig de les penalitats que ara viuen els dos germans i les respectives famílies.
- La idea de consol per afrontar les adversitats amb resignació és ben present en aquesta frase: «*todos somos hijos de las circunstancias y todos tenemos que tomarlo en pasiencia y conformarnos en la voluntad de Dios*».
- Les invocacions religioses hi són ben presents com a recurs mitigador dels tràngols que pateixen. Cal recordar que Miquel havia estat vinculat, de jove, al servei d'un sacerdot.
- Finalment, envia records per als seus nebots Maria i Jaume, però també per als veïns, la qual cosa reforça la idea de sociabilitat de l'autor com a home fet a si mateix enmig d'una trajectòria reblerta de penalitats vitals, però també exercida amb vocació de servei.

Pau Salvà Caldés, alliberat de la presó, es va reintegrar a la seva vida pagesa del Pil·larí fins que va trobar una mort dura, atacat pel tètanus a causa d'haver-se clavat una tatxa mentre feia feina a Son Cànaves. Després de sofrir un patiment de dotze dies, va morir el 8 de març de 1948.

Tenia 74 anys i acumulava un munt d'experiències no sempre agradables ni plaents, però entre els qui el conegueren i el tractaren va deixar un bon record.

LA DELIMITACIÓ ENTRE PALMA I LLUCMAJOR EN EL PUNT DE S'ARENAL (1908) I ENTRE EL PLA DE SANT JORDI I S'ARENAL (1954)

Dídac Martorell Paquier

Resum

Seguint la temàtica de la comunicació de Pau Tomàs Ramis a les *Jornades d'Estudis: el Pla de Sant Jordi* (2014), «La delimitació entre Palma i Lluçmajor en els punts de s'Aranjassa (1882) i s'Arenal (1924)», es treballaran noves fonts documentals dels arxius de Palma i Lluçmajor que ajudaran a completar la història de les delimitacions entre els dos termes. Es tractaran les distintes postures de les comissions municipals i la disputa que ocasionà l'intent de traçat de 1908, que no es resolgué fins al 1924 i que actualitzà el mite del *Pouet d'en Vaquer* promogut per Antoni Garcias Vidal el 1896. Per altra banda, es desglossarà finca per finca l'operació topogràfica de 1954 de reconèixer la línia del terme municipal de Lluçmajor i senyalar les fites entre Algaida, Lluçmajor i Palma, efectuat per l'Instituto Geográfico y Catastral.

Introducció. La documentació d'aquest treball

Trescant per l'Arxiu Municipal de Palma (AMP) vàrem trobar l'expedient *Señalamiento de la linea divisoria de los términos municipales de Palma y Lluchmajor en el punto denominado el Torrent dels Jüeus, ó caserío de «El Arenal»*, elaborat pel Negociat de Foment de l'Ajuntament de Palma el 1908, amb signatura LP-635/8. Consta de trenta-dos folis numerats signats el 1908, algun altre foli sense numerar i uns altres relatius a 1909 i 1910; es combinen els fulls mecanografiats amb els redactats a mà. El treball que llegirem a continuació s'ha redactat, en primer terme, seguint la cronologia d'aquest document, s'ha interpretat el contingut i s'ha acompanyat d'altres dades que s'han anat espipellant bàsicament de l'Arxiu Municipal de Palma i el de Lluçmajor, i d'altres fonts secundàries. En segon terme, el treball s'ha nodrit amb dos documents, de 1940 i de 1954. El primer es tracta d'un expedient de delimitació del torrent des Jueus el 1940, trobat a l'Arxiu Municipal de Lluçmajor. El segon és l'*Acta de la operación para reconocer la linea de término y señalar los mojones comunes a los términos de Lluchmajor y de Palma*; el document es troba digitalitzat i consultable en línia al Centro

Nacional de Información Geográfica (CNIG), amb la signatura ACTLL-1954-056429. Consta de vint-i-dos folis, més uns quants folis previs i les signatures al final.

La delimitació entre Palma i Lluçmajor en el punt de s'Arenal (1908)

A la fi del segle XIX l'Ajuntament de Lluçmajor acordava la delimitació municipal amb Palma per s'Aranjassa, amb Porreres i amb Algaida. El 1908 seria el torn de la frontera amb Palma per s'Arenal, en un procés fallit que no s'acordà definitivament fins al 1924.

Maig i juny: la petició de delimitació entre Palma i Lluçmajor

En data de 6 de maig de 1908 el batle de Lluçmajor dirigí una carta al batle de Palma per tal de començar el procés acordat de delimitació entre ambdós municipis pel denominat *el Torrent des Jüeus [sic] o caserío de «El Arenal» o «Republicans»*.¹ El motiu era que hi començava a haver edificacions als voltants d'aquell punt, i l'Ajuntament de Lluçmajor volia fixar legalment a quin terme pertanyien (AMP. LP-635/8: 1-2):

Excmo Sr.

Teniendo dificultades el Ayuntamiento de esta villa respecto á la línea divisoria de los términos de Palma y Lluchmayor en el punto denominado el Torrent des Jüeus ó caserío de «El Arenal» ó «Republicans», y conveniendole á esta corporacion el fijarla y marcarla por el sin número de construcciones urbanas que muy cerca de ella se esta efectuando, en la sesion celebrada el dia dos del actual, acordó, proceder al deslinde de acuerdo con esa Corporacion si es que lo estima oportuno.

Ruego pues a V.E. venga bien dar cuenta del interés del Ayuntamiento de esta villa al que V.E. tan dignamente preside pro si merece su aprobacion la propuesta, para en caso afirmativo ponerse de acuerdo para proceder á llevar acabo la operación.

Dios que [guarde] á V.E. muchos años.

Lluchmayor 6 Mayo de 1908.

Excmo Sr.

El Alcalde,

Juan Mojer

¹ Sobre aquests topònims, vegeu «Platja de Palma, topònim franquista. La toponímia major als barris i pobles de s'Arenal». (MARTORELL 2017).

La carta entrava al registre de l'Ajuntament de Palma dos dies més tard, i dia 13 en sessió plenària s'acceptava de començar els tràmits per a la delimitació dels termes.² La notícia aparegué a la *Gaceta de Mallorca* el 14 de maig. El batle de Palma en una carta amb data de 20 de maig contestà la petició convocant una reunió bilateral a través de comissions municipals. La trobada es faria al torrent des Jueus dia 11 de juny a les 10.30 h (Ib.: 3):

Enterado el Excmo Ayunt^o que me honro presidir de su atento oficio fecha 6 del actual referente al deslinde de los términos de Palma y Lluchmayor en el punto denominado el Torrent des Jüeus; en sesion celebrada el dia 13 del mismo acordó aceptar sus indicaciones y proceder á lo que corresponda para llevar á efecto dicho deslinde: en virtud de lo cual tengo el gusto de manifestar á V. que queda fijado el dia 11 del mes de Junio próximo para que ambas comisiones acompañadas de los permisos correspondientes se encuentren á las 10 y ½ en el indicado punto, esperando se servirá darme aviso en el caso de que por parte de su Ayunt^o hubiera algun inconveniente para ello ó de lo contrario su conformidad.

Lo que participo á V. para su conocimiento.

Dios

El Alcalde

Ant^o Rossello

El batle de Lluchmajor contestà al de Palma el 6 de juny, i expressà que no hi havia cap inconvenient per fer aquesta trobada (Ib.: 4):

Excmo Sr.

En contestacion á su respetable comunicaci3n de fecha 30 del pasado, tengo el honor de significarle, que por parte del Ayuntamiento de esta villa no hay inconveniente en proceder á efectuar el deslinde de los términos municipales en el punto denominado el Torrent des Jüeus el día señalado pro V.E. ó sea el once del actual, quedando tambien conformes en avistarse las comisiones en el punto citado á las diez y media.

Dios guarde a V.E. muchos años.

Lluchmayor 6 Junio de 1908.

Excmo Sr.

El Alcalde.

Juan Mojer

² A les actes municipals no s'expressa el debat, si n'hi hagué: «Se enteró de un oficio del alcalde de Lluchmayor, encareciendo se proceda al deslinde de los términos de Palma y de dicho pueblo en el punto denominado el "Torrent dels Jueus" ó caserío del arenal ó republicans. A propuesta del sr. Alcalde se acordó aceptar la indicaci3n y que se sigan los trámites correspondientes.» (AMP. AH-2178: 134).

A la sessió plenària del 10 de juny es nomenà la comissió de Palma, que seria presidida pel batle conservador Antoni Rosselló i Cazador (Palma, 1870-1945), i composta també pels regidors Antoni Planas Franch (conservador), Gabriel Fuster Valentí (liberal) i Jaume Rosselló Escanellas (republicà). (AMP. AH-2718: 161v) Es tractava del segon mandat del batle de Palma, que presidí el consistori d'octubre de 1899 a març de 1901, i de febrer de 1907 a juliol de 1909. (MARIMON 1989: 387) El nomenament fou inclòs a l'expedient, en un document en el qual el batle indicava que li era impossible assistir a la trobada, i delegava el primer tinent de batle, Jeroni Castaño (conservador), com a substitut. (AMP. LP-635/8: 5) Pel que fa a Lluçmajor, la comissió seria composta pel batle conservador Joan Mòjer Noguera *de ses Males Cases* (Lluçmajor, 1859-1941), el segon tinent de batle, Rafel Contestí Barceló, i el regidor i antic batle de Lluçmajor de 1904 a 1905, Miquel Puig Salvà. Joan Mòjer exercia el segon mandat, i presidí l'Ajuntament de Lluçmajor de 1895 a 1897, de 1907 a 1909 i de 1913 a 1916. (FONT I FULLANA 1989: 66).

La reunió de l'11 de juny

A més dels regidors, les comissions es nodriren de tècnics municipals per tal de determinar-ne la resolució. Per part de Palma, els acompanyà l'arquitecte municipal, Gaspar Bennazar Moner,³ i el mestre d'obres de l'ajuntament, Josep Segura Segura. Els llucmajorers anaren a la reunió acompanyats pel pèrit agrimensor Antoni Monserrat Tomàs. També acompanyaren les comissions el secretari de l'Ajuntament de Palma, Eduard Morro, i el de Lluçmajor, Guillem Aulet. De la trobada se'n feu una acta corresponent que transcrivim sencera a l'annex. El 13 de juny la *Gaceta de Mallorca* feu una nota de premsa de la reunió.

Es reuniren tots plegats per tal de determinar quina era la divisió que els serviria de referència, però el resultat fou que no trobaren cap fita. Per aquest motiu, l'arquitecte municipal i el mestre d'obres expressaren que la línia divisòria s'havia de marcar per l'eix del llit del torrent, des del punt en el qual acaba l'antiga paret divisòria de les possessions de Son Sunyer i Son Delabau a uns noranta metres

³ Uns anys més tard, el 1912, seria l'encarregat de traçar el mapa de parcel·lació del pinar de Son Sunyer, del qual seria propietari. L'arquitecte ja tenia la mira fixada a l'indret, quan feu una conferència amb títol «Reforma de Palma. Notas sobre la misma y prólogo de una idea sobre turismo», proposant la idea de convertir el gran pinar de Son Sunyer en una «Olimpia moderna».

a l'est de la carretera Militar.⁴ Per la seva banda, els regidors de l'Ajuntament de Llucmajor, a excepció d'Antoni Catany, hi estigueren en contra, i argumentaren que no es podia admetre com a vertadera aquesta divisòria. Indicaren com a arguments una escriptura de venda atorgada pel propietari de Son Sunyer, i els límits que marquen el mapa de Mallorca d'Antoni Despuig, els quals no són per l'eix torrent. En vista de la divergència entre ambdues comissions, s'acordà que s'obris una informació pública amb termini de trenta dies comptats des que es publicassin els anuncis oportuns al *Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares* (BOPB), per tal de reunir el nombre més gran de dades al respecte, per poder trobar una nova resolució i marcar la delimitació de manera acordada entre totes les parts. (AMP. LP-635/8: 6-7).

A la sessió municipal del 17 de juny es donà compte de l'acta:

—Se enteró el Ayuntamiento del acta levantada el pretender fijar el deslinde de los términos de Palma y Lluchmayor en el punto denominado «Torrent des Jueus».

El señor *Castaño* dió algunas explicaciones de la discusión habida en aquel acto y del acuerdo de abrir una información por el término de un mes.

El Sr. Martí preguntó si el Segura al colocar mojones lo hizo con carácter particular ó delegado por el Ayuntamiento.

El Sr. Alcalde contesta que son carácter particular solamente.

El Sr. Martí observó que siendo el predio *Son Suñer* del término de Palma, está bien hecho el deslinde en el torrente.

El Sr. Fuster entendió que el cauce de aquel torrente divide los predios *Son Suñer* y *Son Dalamau* [*sic*] y los términos municipales de Palma y Lluchmayor.

Y se acordó atenerse á lo que resulte de la información abierta. (*La Tarde*, 18 de juny de 1908, núm. 1719: Portada).

L'Ajuntament de Palma el 25 de juny s'encarregà d'enviar un escrit al governador civil de la província sol·licitant l'anunci al BOPB. L'endemà apareixia la notícia a la *Gaceta de Mallorca* i s'indicava que es publicaria l'edecte al bolletí oficial. L'anunci del BOPB es publicà, finalment, en el número 6472, de 30 de juny (AMP. LP-635/8: 10):

⁴ De fet, el torrent des Jueus deu el nom a l'antiga denominació de Son Delabau: alqueria del Jueu (o dels Jueus), nom documentat el 1330, i que es canvià el 1546, quan Bernat Delabau comprà el terreny. (MARTORELL 2017: 299).

[Anunci] Num. 1434

AYUNTAMIENTO DE LLUCHMAYOR

Como consecuencia de la divergencia que hubo entre las Comisiones especiales designadas por el Excmo. Ayuntamiento de Palma y el de esta villa, para proceder al deslinde de los términos municipales en el punto denominado «El Torrente des Jüeus», acordaron aquellas abrir una información pública por término de treinta días contados desde el en que se publique este anuncio en el BOLETIN OFICIAL, al objeto de recurrir mayor número de datos para poder formar concepto definitivo sobre el punto por donde pasa la línea divisoria de los términos municipales de referencia.

Y habiendo sido aprobado y ratificado dicho acuerdo por el Ayuntamiento de esta villa, se anuncia al público que la información estará abierta todos los días laborables durante el expresado plazo en la Secretaria, á la cual pueden concurrir, y se les invita para que concurren, todos los que tengan ó sepan algun dato que puedan contribuir al esclarecimiento de la divisoria que se trata de señalar.

Lluchmayor 22 de Junio de 1908.—El Alcalde, Juan Mojer.—al Secretario, Guillermo Aulet.

Juny i juliol: els escrits rebuts durant el termini d'exposició pública al BOPB

En primer lloc tenim un escrit de Joan Burgues Zaforteza, en el qual es diu que hi ha una còpia autèntica de l'escriptura i establiment d'una porció de la possessió de Son Delabau del terme de Llucmajor, atorgada a favor de Guillem Tomàs Sastre per Cecília Borràs, viuda de Joan Burgues Zaforteza i Sureda. L'escriptura, amb data de 16 d'octubre de 1838 davant del notari Pere Janer Ferrer, consta que la porció de Son Delabau establida delimita amb terres de la possessió de Son Verinet, de diversos establidors amb paret mitjanera, per altra banda amb la ribera de la mar, per altra amb terres de la possessió de Son Sunyer de la senyora marquesa de Campfranc i amb terres de la possessió de Son Cànaves o dels seus establidors. També amb paret mitjanera amb terres establides de Son Delabau a Antoni Boscana.⁵ (AMP. LP-635/8: 12).

⁵ Bartomeu Font Obrador parlà d'aquestes i la resta de parcel·lacions de Son Delabau durant el segle XIX: «Era un extenso predio que recibió su nombre del notario ciudadano Bernardo Delabau, que el 25 de julio de 1546 había comprado a Antonio Moragues por la cantidad de 1.250 libras. En 1838 la finca pertenecía a D.ª Cecilia Borrás y Feliu que la cedió a Guillermo Tomás Sastre. Un hijo suyo, Francisco Tomás Amengual, parceló el sitio conocido por “Sa Marineta”, que limitaba con el “Torrent d'Es Jueus”. En 1867, vendió solares a Pascual Felipe Zanglada Ballester de Togores, Conde de Ayamans —40 destres y 3 décimas de destre, por 14 libras y 10 sueldos—, Pedro Francisco Sbert Borrás de Alaró —50 palmos Ancho y 140 de largo, por 4 libras—, Sebastián Amengual, cultivador —14 destres por 4 libras— y Miguel Salvá Cardell, banquero de la Ciudad —1 huerto por 12 libras. En 1868, a Juan Ferretjans Vidal, cultivador —20 destres por

El segon escrit és de Bernat Mut Duran, de 76 anys, analfabet. Explica que durant 35 anys va ser tallador de llenya a Son Sunyer, i que feia feina fins a dues passes del llit del torrent des Jueus, a la desembocadura de la mar. (Ib.: 12v-13f).

A continuació es transcriu l'escrit de Miquel Tomàs Janer, casat, d'ofici trencador, de 42 anys i veí de Lluçmajor. Tomàs manifesta que fou copropietari de terres procedents de Son Delabau adquirides pel seu padrí Guillem Tomàs, situades a la fi del torrent des Jueus. El límit d'aquestes terres amb la possessió de Son Sunyer eren del costat esquerre pujant el llit del torrent, i es consideraven propietaris d'aquelles terres fins al límit expressat, sense que hi hagués oposició per part del propietari de Son Sunyer. (Ib.: 13).

El quart escrit és de Sebastià Oliver Jordi, viudo, de 72 anys, natural i veí de Lluçmajor. Manifesta que fou garriguer de Son Sunyer durant 42 anys, fins al desembre de 1908. Explica que des de sempre els propietaris o colons de Son Sunyer han verificat la tala de llenya de la possessió fins al costat esquerre, pujant, del llit del torrent des Jueus a la seva desembocadura a la mar, i que per tant aquesta sempre fou considerada la delimitació de Son Sunyer i Son Delabau. (Ib.: 13v).

El següent a dirigir-se a l'administració és Bartomeu Comas Florit, veí de Palma, casat, de 70 anys. Manifesta que durant 48 anys va tenir en arrendament la possessió de Son Sunyer, i que sempre la delimitació entre Son Sunyer i Son Delabau pel punt denominat *Caserio des Republicans*, es considerava que ho era el torrent des Jueus, de manera que el ramat de Son Sunyer pastava fins al vessant esquerre, pujant del torrent, com també la llenya es talava fins a aquesta delimitació, i això mai provocà cap problema amb els propietaris de Son Delabau. (Ib.: 14).

6 escudos—, Jaime Carbonell Romaguera —10 destres—, Juan Carbonell Romaguera, cultivador —10 destres por 3 escudos— y Antonio Salvá Tomás, labrador —53 palmos de ancho y 140 de largo por 5 libras. En 1870 a Juan Tomás Carbonell, propietario —7,5 destres ancho y 130 palmos longitud por 5 escudos— y el año siguiente, a Nicolás Taberner Salvá, propietario —15 metros de ancho y 42 de fondo por 45 ptas.— y Juan Salvá Salvá, propietario— 19 m. de largo por 16 de ancho por 40 ptas.—. En 1878 a Pedro Antonio Clar Mulet, zapatero —20 palmos de fondo y limitaba con un corral o solar cercado de pared en el que había construídas unas casitas, propiedad de Juan Salvá, precio 70 ptas.—. En 1893 a Sebastián Garau Garcías —49 palmos ancho por 96 fondo por 13 ptas.—, Miguel Servera Janer de Palma —57 palmos ancho y 96 fondo por 20 ptas.— y Miguel Puig Tomás, zapatero —49 palmos de ancho y 96 fondo por 13 ptas.—. En 1897 a Antonio y Antonia Ana Barceló Cardell —52 palmos ancho y 85 largo por 13 ptas.— y Andrés Miguel Puigserver, zapatero —40 palmos ancho y 96 fondo por 13 ptas.—. Y en 1898 a Margarita Contestí Fullana — 18.960 palmos cuadrados por 20 ptas.— (Font 1975: 10-11) Les parcel·lacions de principi de segle xx foren les següents: «En 1900 Francisco Tomás enajenó una parcela de 1 área a Pedro Romaguera Oliver; en 1902 una de 50 palmos ancho

Francesc Ramis Fluxench, apoderat d'Antoni Roten i Gual, marquès de Campfranc és el sisè a transmetre informacions, i ho fa amb un text tècnic i llarg. Exhibeix una escriptura de descripció de béns atorgada el 10 de maig de 1898 davant Miquel Garcias Font sobre els límits de Son Sunyer per l'est. Aquests són: s'Aranjassa, Son Monjo, terres i establidors de sa Cova, can Morlana *[sic]* i terres i establidors de Son Delabau (Registre de la Propietat núm. 3.651, folis 120 i 239, finques 119 i 238 del terme municipal de Palma). Segons Ramis, aquests mateixos límits corresponen a les descripcions de totes les escriptures de traspàs, i en les atorgades el 3 d'[octubre?] de 1905 a favor de Joan Catany, i el 3 de febrer de 1906 a favor de Pere Francesc Obrador. Manifesta, a més, que administra la possessió de Son Sunyer des de fa trenta anys, de manera que sap que en la barriada enclavada en el pinar de Son Sunyer, el projecte de la qual es conserva a l'arxiu municipal, quan es projectà no es feu en el límit est, sinó que com que era molt pròxima al torrent des Jueus, se situà una mica distant de la seva llera. També explica que dels treballs practicats «con persona facultativa» resultà que el veritable límit de Son Sunyer era una recta prolongació de la «desecció» *[sic]* que determina una paret antiquíssima que hi ha al nord, la recta de la qual va a parar a una roca que hi ha al marge del torrent, a la qual es feu una marca amb vernís; entre aquests dos punts i coincidint amb aquesta divisòria hi havia el 1908 alguns ciments de paret. Com que a Antoni Roten li interessava que la barriada quedàs segregada del pinar de Son Sunyer, en el qual estava enclavada, es determinà aquesta separació per mitjà d'una recta que, partint d'un punt situat a 10 metres de distància de l'angle sud-est de la illeta més pròxima al torrent, anà a passar a la paret antiquíssima abans mencionada, amb la qual cosa resultà que si bé els carrers que determinaven el límit nord i oest de la barriada eren de 10 metres, la de l'est tenia 10 metres a l'extrem sud, però s'eixamplava en dirigir-se al nord com mostra el projecte aprovat. Això no significava que el marquès de Camp Franc renunciàs a favor de ningú la propietat dels terrenys que li restaven a l'est de la dita línia diagonal. Així mateix, Ramis argumentava que si bé a la venda d'una illeta atorgada a 3 de febrer de 1906 a favor de Pere Francesc Obrador es consignà que limitàs a

por 140 de largo a Antonio Taberner Garcías; en 1903 una de 8 m. de ancho por 29 longitud a Antelmo Clar Salvá, otra de 47 palmos ancho por 140 largo a Miguel Salvá Tomás, otra de 47,5 palmos ancho por 140 largo a Miguel Clar Salvá y otra de 50 palmos ancho por 140 largo a Gaspar Taberner Garcías y en 1904 una de 37 palmos ancho por 140 largo a Margarita Pericás Rubí y dos —una de 20,5 palmos ancho por 140 largo y otra de 37,5 palmos ancho por 140 largo— a Juan Pericás Rubí.» (Ib.: 16).

l'est amb carrers de 10 metres que eixamplava en dirigir-se al nord i el separava de terrenys de Miquel Cardell (quan havia de dir realment terreny de Son Sunyer, atès que els terrenys de Cardell no limiten amb la diagonal en aquest punt, sinó força més al nord), això no podia alterar aquesta expressió equivocada dels drets de Roten, ni els dels seus drethavents. En resum, Ramis fa constar que entén que els límits dels termes de Palma i Lluçmajor i, per tant, de les possessions de Son Sunyer i Son Delabau en la part immediata a la mar ha estat el límit natural de la llera del torrent des Jueus, atès que no hi havia fites de cap classe i, a més a més, aquest límit determina la *dessecció* de la paret antiquíssima, «y sabe en razón de su cargo que los dueños y colonos de “Son Suñer” han tenido siempre el pleno disfrute y la posesión pacífica del terreno en cuestión.» (Ib.: 15-16).

Entretant, s'anunciaven les festes de Sant Cristòfol, que se celebraven des de 1896:

Corresponsal

Fiesta en el Arenal de Lluçmajor

El día doce del corriente mes se celebrarán en esta deliciosa é importante colonia veraniega, solemnes festejos dedicados al titular de la iglesia, San Cristóbal, según se acostumbra todos los años.

Según los preparativos que hemos podido notar, y los datos que nos han dado los directores de la fiesta, ésta promete ser lucidísima y extraordinariamente concurrida. (*Gaceta de Mallorca*, 4 de juliol de 1908: 3).

Agost: el Pouet, antiga partió entre Palma i Lluçmajor

Una vegada acabat el termini d'informació pública, el batle de Palma escriví una carta al de Lluçmajor, amb data d'11 d'agost: «[...] la alcaldía considera llegado el caso de que se entrevisten de nuevo las comisiones nombradas por los respectivos Ayuntamientos para examinar las informaciones y en vista de los datos en ellas aportados han de ponerse de acuerdo para proceder al deslinde indicado.» (AMP. LP-635/8: 18f) El batle de Palma emplaçà l'elecció de lloc, dia i hora de l'entrevista de les comissions al consistori lluçmajorer, «que espero que no sea en día Miercoles ni el jueves día 20 del actual.» (Íd.).

La carta es tractà a la sessió plenària del 22 d'agost, convocada a les 20 h sota la presidència del batle Joan Mòjer Noguera i els regidors Antoni Frigola Carbonell, Rafel Contestí Barceló, Mateu Rigo Vallbona, Miquel Puig Salvà, Joan Rigo Catany i Francesc Salvà Aulet. Al llibre d'actes de l'Ajuntament de Lluçmajor se'n diu el següent:

Tambien se enteró esta de un oficio de la Alcaldia de Palma interesando se fije día, hora y punto para reunirse nuevamente las Comisiones que se nombraron para proceder al deslinde de los términos municipales, por haberse terminado el plazo de la informacion pública; y habiendo el sr. Alcalde expresado que de las manifestaciones recogidas resultaron de suma importancia el averiguar el sitio en que estaba un pozo que se llamó *den Vaqué*, cuyo dato es posible se encuentre en el archivo de este Municipio, propuso, y así se acordó, oficiar á dicho sr. Alcalde de Palma, para suspender la reunión por ahora con el fin de hacer las oportunas averiguaciones para esclarecer el extremo indicado. (AML. LA41: 66v-67f).

Seguint l'acord municipal, el batle de Lluçmajor escriuria al de Palma el 24 d'agost: «[...] tengo que significarle, que, como consecuencia de las manifestaciones que se han recogido en la información aparece como dato de suma importancia la averiguación del punto en que estaba situado un pozo que se llamó *den Vaqué*. Y como creemos posible que en el archivo de este Ayuntamiento se encuentren referencias de él que contribuyan al mayor esclarecimiento, se ha hecho el oportuno encargo á personas aficionadas y de reconocida competencia en estudios históricos para que en plazo breve rebusquen en el archivo antecedentes sobre el particular.» (AMP. LP-635/8: 19) Aquest detall era d'importància per als llucmajorers. Una vegada trobada la informació, el batle de Lluçmajor reprendria les comunicacions per convocar novament les comissions municipals.

El 1770 Francesc Talladas i Guillem Terrassa ja parlaven d'un pou com a límit històric entre Palma i Lluçmajor a la *Historia o crònica relació de la ilustre villa de Lluchmajor*: «En dicho cabo Enderrocat hay una torre de guarda que paga S. M. y descubre desde el cabo de la Regana hasta el Pouet, donde acaba la costa marítima del término de Lluchmajor.» (TERRASSA I TALLADAS, a TOMÀS 2018: 88) Del topònim en si en vàrem redactar una comunicació per a les *I Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor* (2017), amb el títol «El Pouet, un topònim medieval a l'Arenal. Estudi historicotoponímic». Una vegada feta la recerca vàrem trobar 32 referències a aquest pou de 1463 a 1773, dit *Poet* (16 vegades), *Pouet* (11 vegades), *Pobet* (3 vegades) i *Povet* (2 vegades). Amb el nom de *Pouet d'en Vaquer* tan sols en vàrem trobar dues referències: la de 1896 i la que s'ha transcrit al principi de l'apartat, de 1908. A través de les referències documentals i els mapes antics, vàrem dividir aquest pou en tres fases: 1. El Pouet com a pou; aparició com a topònim major (segle xv); 2. El Pouet com a guarda costanera; màxima esplendor com a topònim major (segle

xvi) i 3. La desfeta de la guarda costanera; reconversió gradual en topònim menor (segle xvii?-).

Del segle xviii, per tant, hi podem afegir la nova referència de Talladas i Terrassa, que desconeixíem en el moment de fer el treball. Fixem-nos que ja no parla del pouet com una guarda costanera, feina que ja preveu la torre del cap Enderrocat. Sembla que aquest pouet fou un punt estratègic per a abeurar el ramat en el llarg camí de la transhumància entre la Marina de Lluçmajor i la Serra de Tramuntana pel camí de Muntanya, i per això tengué tanta importància durant segles, fins al punt d'aparèixer com a únic topònim en el gran redol al voltant del nucli actual de s'Arenal. Atesa la documentació, calculam que aquest pou desaparegué entre els segles xviii i xix.

És important, per tant, parlar-ne una vegada més, ampliar i actualitzar la investigació de 2017. Ara ja tenim més clares que abans una sèrie de coses que ja apuntàvem:

En primer lloc, el text de 1908 deixa ben clar que aquest pou ja no existia i, per tant, no se sabia la ubicació real que tengué. És molt important remarcar això, perquè s'ha volgut trobar la solució a aquest enigma, i han corregut les teories que o bé es tracta d'un antic pou situat al torrent des Jueus, o bé d'un antic pou situat al carrer de la Marineta. Aquests pous existiren, i en tenim mostres gràfiques que ho demostren, però és impossible que fossin l'antic Pouet documentat durant segles.

En segon lloc, la documentació del nom *Pouet d'en Vaquer* data de la fi del segle xix, quan ja no existia el pou, i contrasta amb tota la documentació des del segle xiv fins al segle xviii. Això demostra que l'especificador *d'en Vaquer* no és antic, sinó de quan el pou no estava desaparegut. Per tant, és probable que mai es digués així, o que el nom respongui a un altre pou diferent. De fet, l'origen de tot plegat té un nom: Antoni Garcias Vidal, l'*amo Antoni des Forn* (Lluçmajor, 1841-1907).⁶ Vegem-ho:

⁶ Garcias, que fou declarat Fill Il·lustre de Lluçmajor el 1964, cultivà la història local, publicà el primer setmanari bilingüe d'agricultura pràctica *Es Pagès Mallorquí* (1899-1904), i «Fue el primer prospector de nuestro rico Archivo Histórico Municipal. Transcribió muchos ignorados documentos que le granjearon la amistad de los más prestigiosos investigadores ciudadanos de la centuria decimonónica. [...] Se entregó a una tarea de localización y selección de documentos, para iniciar una serie de publicaciones de interés histórico local.» (Font 1972: 3-4).

El 1896 es publicà a *El Heraldo de Baleares* un article dividit en tres entregues amb el títol «La construcción de una capilla en el caserío del Arenal del término de Lluchmayor». En aquest escrit Garcias parla en nom d'una sèrie de veïns de s'Arenal i l'autor es congratula de la construcció de la nova església, com a naixement del poble: «Si las cuatro piedras angulares de un poblado deben ser la iglesia y la escuela, la tienda y la taberna, el caserío del Arenal reunirá en breve estos elementos. [...] Nadie hubiera soñado hace ahora veinte años, que en este extremo del Arenal tuviese que alzarse un templo en dia no lejano.»⁷ L'autor, a continuació, exposava la petició dels veïns per a l'erecció de l'església:

Exposición

Magnífico Ayuntamiento:

Algo angosta es en verdad la faja de nuestro territorio que linda con la hermosa playa del Arenal; pero ya lo suficiente para esparcimiento de los aficionados á las giras marítimas y franchelas y para proporcionar á la agricultura y á la industria cuantiosos elementos de vida.

Este rincon de la incomparable bahía, límita de nuestro municipal distrito, no se llamó antiguamente el *Arenal* sino el *Pouët den vaquer*, viniendole tal denominación por la existencia de un pozo cercano a la playa, de cuya agua se surtían los antiguos *talayers* los guradas de á caballo que allí sostenía nuestro Municipio, y los innumerables canteros que por aquellas inmediaciones trabajaban. (*Heraldo de Baleares*, 10 de febrer de 1896: Portada)

En les següents entregues l'autor del text mostra la seva erudició, els seus coneixements històrics i la seva voluntat de progrés. Els títols dels apartats de la segona entrega eren «El acto de colocar su primera piedra. —Como ha de progresar el caserío. —Sus vías de Comunicación. —La carretera de la salud. —Quien ha de completar la colonización del “Pla den Cati”.» Els del tercer, eren «Dibujo del edificio. —El campo de batalla de los canteros. —El progreso agrícola impulsado por sus brazos y por la capital. —Prodigios de la descentralizacion urbana en el “Prat de San Jordi”. —El molino de viento convertido en maquina hidráulica propulsor de este progreso. —El inventor de estos molinos y sus genialidades. —El bello espectáculo que ofrecen cuando los agita el aire. —Lo que significa una iglesia en los desiertos campos. —Una felicitacion á la ciudad de Palma por los progresos materiales que le esperan.»

⁷ Fa referència a quan es bastí la illeta dels Republicans, el 1873, de la qual fou soci partícip i propietari.

No és casualitat que dotze anys després —i un any després del traspàs de Garcias— l'Ajuntament de Lluçmajor es demanàs on era situat el *Pouet d'en Vaquer*. Antoni Garcias era un devorador de l'Arxiu Municipal de Lluçmajor, i no es posava en dubte el que deia, sempre ben documentat i amb gran coneixement. Quan mossèn Sebastià Guasp Cerdà (Lluçmajor, 1894-1950) redactà el manuscrit de la *Monografia del templo dedicado a Ntra. Sra. de la Lactancia*, cità l'article de Garcias paraula per paraula. A partir de l'edició i publicació del manuscrit per part de Bartomeu Font Obrador el 1975, la gent tornà a parlar d'aquest suposat *Pouet d'en Vaquer*, i es proposaren noves ubicacions. (GUASP 1975: 68).

Octubre i novembre: la represa del contacte

El 12 d'octubre el batle de Palma escrivia novament al de Lluçmajor, després d'un mes i mig sense notícies del consistori llucmajorer, al·legant que ja havia passat el temps suficient per a la recerca sobre el Pouet d'en Vaquer, i l'emplaçava a reprendre les conversacions (AMP. LP-635/8: 21):

En vista de la comunicación de V. de fecha 24 de Agosto [actual] y considerando esta Alcaldia que ha transcurrido plazo suficiente para la rebusca de antecedentes para venir en conocimiento del punto en que estaba situado el pozo que se llamó d'en Vaqué, le ruego de nuevo se sirva señalar el lugar día y hora para reunirse las comisiones nombradas por ese Ayuntamiento y eleve esta al objeto indicado en comunicación que tuve la honra de dirigirle en fecha 11 de Agosto pasado. Le recomiendo que el dia que señale no sea en Miercoles. Dios.

Dia 22 el batle de Lluçmajor contestava dient que encara no s'havia pogut acabar la investigació per trobar documentalment la situació exacta del Pouet d'en Vaquer «á causa de lo especial del trabajo», però vist l'interès del consistori palmèsà per tal de tramitar l'expedient, el batle decidí de convocar la comissió del seu consistori per a examinar el resultat de la informació i acordar el dia, hora i lloc per a la segona reunió. (Ib.: 22-23f) El 4 de novembre Joan Mòjer remetia una nova carta al consistori palmèsà, a la qual expressava que la comissió llucmajorera «considera una conveniencia el conocer, antes de celebrar la nueva reunion en proyecto, las manifestaciones ó documentos que haya podido recojer lo de esa durante la información pública, á fin de evitar apresuramientos examen el dia de la reunion y poder formar con detenimiento concepto imparcial

sobre los nuevos datos que se hayan aprontado.» (Ib.: 24) Tot seguit sol·licitava que els remetessin una còpia de la documentació, però deia que en cas que la comissió palmesana no ho consideràs avinent, n'esperaven «su respetable contestacion para señalar el dia en que se deberá tener lugar aquella reunion.» (Ib.: 24f).

És el torn del batle de Palma, que contestà l'escrit el 14 de novembre. Segons els palmesans, vista l'extensió de les manifestacions recollides durant la informació pública a Palma, i suposant que tampoc ho deu esser a Lluçmajor, trobaven que no seria precipitat que es llegissin i s'analitzassin el dia de la reunió, de manera que estimaven innecessari un intercanvi de còpies prèvies. D'aquesta manera, amb la finalitat d'evitar dilacions, convocaren els llucmajorers per a dijous dia 19 del mes actual a les 10.30 h al mateix punt que a la primera reunió de l'11 de juny, i sol·licitaren que confirmassin tot d'una que poguessin. (Ib.: 26).

Sense més espera, l'endemà el batle de Lluçmajor contestà que dijous no podrien assistir per mor d'altres obligacions ineludibles d'alguns dels tres regidors que formen la comissió, i sol·licità que es fes divendres dia 20 a les 14 o les 15 h. (Ib.: 27).

A l'expedient palmèsà no hi ha la contesta del batle de Palma, però pels documents posteriors s'entén que la resposta fou positiva. Al foli següent s'indica que el batle de Palma novament no podria assistir a la reunió i delegava novament l'assistència al primer tinent de batle, Jeroni Castaño. Tampoc no hi podria assistir el secretari accidental, que fou substituït per l'oficial de secretaria Pasqual Ribot. (Ib.: 28).

La reunió del 20 de novembre

La segona reunió es feu efectiva el 20 de novembre al torrent des Jueus. La comissió de Palma estava formada pel primer tinent de batle, Jeroni Castaño Lull, en representació del batle, i els regidors Antoni Planas Franch, Gabriel Fuster Valentí i Jaume Rosselló Escanellas. La comissió de Lluçmajor estava formada pel batle Joan Mòjer Noguera, el segon tinent de batle Rafel Contestí Barceló i el regidor Miquel Puig Salvà. Els palmesans hi anaren acompanyats pels tècnics Gaspar Bennazar Moner com a arquitecte municipal i Josep Segura Segura, mestre d'obres de l'ajuntament. Els llucmajorers hi anaren acompanyats pel pèrit agrimensor Antoni Monserrat Tomàs. Pel que fa als secretaris, el consistori de Palma envià l'oficial de secretaria Pasqual Ribot, i el de Lluçmajor, Guillem Aulet. En definitiva, les comissions estigueren formades pels mateixos membres, a excepció del secretari de Palma, que fou substituït, i el regidor de Lluçmajor

Antoni Catany Salvà, que no hi assistí.

Una vegada llegides les declaracions presentades en les informacions públiques de Palma i Lluçmajor, la comissió de Palma resolgué per unanimitat que el seu parer no canviava respecte de la primera reunió, i es fonamentava en els següents punts:

1. La informació de Palma conclou que el límit de Son Sunyer arriba al torrent des Jueus.
2. Les declaracions de Lluçmajor no desvirtuen el resultat anterior, és a dir, consideren que Son Delabau arribava fins al vessant dret davallant.
3. Si bé el propietari Obrador declara que el límit de Son Delabau arribava fins més enllà, cap a Son Sunyer del vessant expressat, es fonamenta en dades d'escriptura pública respecte de la qual el representant del propietari de Son Sunyer manifesta que hi ha un error; quan diu terres d'en Cardell, ha de dir terres de Son Sunyer.
4. Els informes de Lluçmajor fan les seves manifestacions a referències indefinides en el temps i les persones, i aquells que concreten més els escrits, són propietaris interessats en què les seves finques pertanyin al seu terme municipal; tot això en oposició a les declaracions dels informadors de Palma, quasi tots ells veïns del poble i obligats a saber quin era el límit exacte de les dues finques de Son Sunyer i Son Delabau.
5. La comissió de Palma no reconeix cap validesa als documents inscrits o sense inscriure, atorgats sense intervenció de l'Ajuntament de Palma, car la voluntat dels particulars no és obstacle per a alterar els termes municipals.
6. L'existència d'un pou, encara que estigués situat al vessant de torrent expressat no té gens d'importància per a delimitar els termes municipals, comparat amb allò que la llei concedeix als torrents, que són un dels límits naturals a la llei d'aigües.
7. La comissió de Palma separa la idea de límits entre les possessions de Son Delabau i Son Sunyer, fet pel qual estima que han de ser els dels termes municipals de Lluçmajor i Palma.

D'aquesta manera es determinava que és indubtable que el terme municipal de Palma limita amb el de Lluçmajor a l'eix del torrent des Jueus des de la vorera de la mar pujant cap a l'interior, en tota l'extensió que l'Ajuntament de Lluçmajor desitgi que s'estableixi en virtut d'aquest expedient.

La comissió de Lluçmajor, per la seva banda, després d'haver-se fet càrrec de les dades de les informacions públiques recollides per ambdós consistoris, prescindiren d'alguns escrits que consideraren interessats per ésser parents del propietari de Son Sunyer, i que contradeïen certs escrits rebuts per la comissió llucmajorera, de manera

que els consideraren d'escàs valor. Finalment, es mantengueren fermes a defensar la primera proposta, la qual argumenta que la línia divisòria dels termes no ha estat ni ha de ser mai l'eix del llit del torrent, sinó que ha de passar per la banda dreta (davallant) del torrent. Fonamentaren el criteri amb els següents punts.

1. El mapa de Mallorca del Cardenal Despuig és un document de gran valor i importància històrica, i marca la línia divisòria poc abans d'arribar a la mar, o sigui en el punt que es tracta de delimitar, a la dreta del torrent (davallant).
2. Al llinar dret del torrent hi havia el pou d'en Vaquer, el qual estava enclavat en el terme municipal de Lluçmajor, com resulta de manera clara per diverses manifestacions d'informadors que apareixen a l'expedient. Per referències que no s'han pogut documentar per manca de temps, se sap que el Consell de Lluçmajor es cuidava de la seva neteja quan estava obert i se'n feia ús. Així mateix, el marquès de Campfranc, antic propietari de Son Sunyer, ho reconegué en certa ocasió, com consta per manifestació d'un informador.
3. L'Ajuntament de Lluçmajor ha estat sempre en possessió del torrent, com ho demostra el fet que s'hi practicaven treballs de sanejament sense intervenció del terme de Palma, i es considera amb dret de jurisdicció sobre el vessant esquerre (davallant), com ho prova la circumstància d'haver concedit permisos per a edificar en aquesta banda, sense que l'Ajuntament de Palma hi posàs mai cap emperò.

D'aquesta manera, consideraven demostrat que l'eix del torrent no ha estat ni és la divisòria dels termes municipals. Tot seguit delimitaren el punt per on s'havia d'assenyalar la divisòria. Defensaren que la possessió de Son Sunyer sempre ha format part del terme municipal de Palma, atès que no s'ha pagat mai contribució territorial a Lluçmajor, i que la possessió de Son Delabau, de la qual procedeix la porció dita sa Marineta, sempre ha pertangut al terme de Lluçmajor, en el qual sempre ha pagat la seva contribució.

Sobre la divisòria de Son Sunyer amb sa Marineta de Son Delabau, argumentaren que l'escriptura pública de venda d'una parcel·la destinada a barriada, atorgada pel notari de Palma Miquel Ignaci Font el 3 de febrer de 1906, transferia a Pere Francesc Obrador la porció de referència com a cosa certa, delimitada i amb les fites, i fixava com una de les delimitacions els terrenys de Miquel Cardell Catany procedents de Son Delabau, part dels quals són els solars adquirits per Maria Garau Vidal, Catalina Morlà Calafat, Antoni Sastre Garau, Miquel Salvà Ripoll i Pau Salvà Vadell. Aquest reconeixement implicava en si la divisòria, feta en document públic, i la circumstància d'haver

col·locat el propietari de Son Sunyer les fites no podia desvirtuar-se per l'habilitat d'una declaració o manifestació feta a l'expedient de l'Ajuntament de Palma per l'apoderat del marquès de Campfranc, que fou qui atorgà l'escriptura de referència, i que deia ara que s'equivocà en donar les delimitacions, «salida pueril que ningún valor se le puede dar a estas circunstancias, y más si se recapacita que quien se ha equivocado en un documento de tanta importancia podría equivocarse al querer rectificar.»

Hi ha una altra circumstància que corrobora i enforteix la veritat del fet consignat a l'escriptura pública: els cinc solars venuts per Miquel Cardell Catany en els seus terrenys que delimitaven amb la parcel·la adquirida per Obrador es bastiren tots ells de fites, i en tres d'ells, els de Maria Garau Vidal, Catalina Morlà Calafat i Pau Salvà Vadell, es construïren cases sense que el propietari de Son Sunyer els ho impedís, i amb permís previ de l'ajuntament. Això justificaria que el propietari de Son Sunyer no tenia aquests terrenys com a seus. Fem un incís en aquest punt: Bartomeu Font Obrador documenta a l'Arxiu Municipal de Lluçmajor que el 1905 Antoni Calafat Salvà, escrivent, en nom de la seva esposa, Maria Garau Vidal; Miquel Salvà Ripoll, taverner; Pau Salvà Vadell, sabater; Miquel Cardell Catany, jornalier; Antoni Sastre Garau, taverner, i Gabriel Barceló Clar, conrador, fan sol·licituds d'obra per a la construcció de cases. (FONT 1975: 19) Per altra banda, la primera casa d'estiueig documentada a s'Arenal és la que sol·licita construir Nicolau Taberner Salvà a sa Marineta de Son Delabau, amb plànol de 28 de novembre de 1871, el mateix any que comprà la parcel·la. (Ib.: 10, 13 i 17).

Seguim: La comissió de Lluçmajor ho resumia de la següent manera: l'Ajuntament està en posició de fet d'una zona de terreny del vessant esquerre (davallant) del torrent des Jueus, i hi ha un document públic en el qual s'assenyala la divisòria de dues propietats que pertanyen una al terme de Palma i l'altra al de Lluçmajor. Pel que fa a la jurisprudència per defensar-ho, es basaven en les sentències de 30 de març de 1860, 5 de juliol de 1883 i 4 de gener de 1896, en les quals es dictamina que la delimitació de termes municipals ha de respectar la posició de fet, única a la qual s'ha d'atendre. Per altra banda hi havia la sentència del tribunal central contenciós administratiu de 10 de febrer de 1898, en la qual per fixar la línia divisòria de dos termes municipals «se ha de estar y pasar en primer término por lo que aparezca consignado en documentos públicos, cuya fuerza y valor es subsistente y debe respetarse mientras su alteración no se justifique con otros documentos de igual clase é importancia jurídica.» D'aquesta manera, resulta evident que la

divisòria no pot esser mai l'eix del llit del torrent, sinó la línia que passa entre la parcel·la de Pere Francesc Obrador, situada en el terme de Palma, i la de Miquel Salvà, pertanyent en el terme de Llucmajor, que en línia recta es dirigeix a la carretera Militar i que allà empalma amb la paret divisòria de Son Sunyer i es Castellet: «esto es lo que pretende y propone la Comisión de Lluchmayor, confiando que la de Palma compenetrada de lo justo de las razones expuestas, lo aceptará.»

Per la seva banda, la comissió de Palma feu constar l'estranyesa pel fet que el regidor Antoni Catany no concorregué a la reunió, justament quan era l'únic de Llucmajor que a la reunió del 22 de juny sostenia l'argumentari dels palmesans: «Contestaron los Sres, de la Comisión de Lluchmayor que habiendo tenido en consideración el Ayuntamiento que el art. 7 de la Real Orden de 30 de agosto de 1889 dispone que estas Comisiones deben componerse de tres individuos, acordó que en el caso de que solamente asistieran tres de los cuatro que designaron para la primera reunión, se entendiera completa de la Comisión, y como el Sr. Catañy que asistió la otra vez lo hizo como suplente ó sustituto, no se le ha molestado para que concurriera á la de hoy.»

En aquest punt es donà per acabada la reunió i s'estengué l'acta per duplicat, que signaren tots els concurrents i certificaren el secretari i l'oficial que la redactaren. (AMP. LP-635/8: 29f-32v) Cinc dies més tard al plenari de l'Ajuntament de Palma donava compte de la manca d'entesa entre ambdós ajuntaments per a efectuar la delimitació dels termes:

El señor Castaño dió cuenta de la visita llevada á cabo la semana próxima pasada al predio de «Son Suñer» con objeto de proceder al deslinde de los términos de Palma e Lluchmayor.

Manifestó que no fué posible llegar á un acuerdo la comisión de este Ayuntamiento con la del de Lluchmayor, de lo que se levantó acta.

El señor Fuster insinuó la conveniencia de que se examinen las escrituras de propiedad de los terrenos en las que debe de constar á que término municipal pertenecen.

El señor Castaño le contestó que las escrituras tan solo dice que «Son Suñer» linda con «Son Dalabau», y la de este predio que «Son Dalabau» linda con «Son Suñer».

El señor Fuster declaró que dado lo relativamente pequeña que es la porción de terreno que se discute cualquier trabajo que se encargue para averiguar á que término pertenece costará más que lo que vale el terreno.

El señor Alcalde dió varias explicaciones y se acordó estudiar el asunto. (*Gaceta de Mallorca*, 26 de noviembre de 1908, núm. 448: 2)

A la sessió del 16 de desembre novament se'n parlava, i s'acordà que a la pròxima sessió es donaria compte de l'acta del 20 de novembre. (LP-635/8: 376f) El 23 de desembre es llegí l'acta i l'Ajuntament de Palma aprovà el criteri de la comissió de Palma. (Ib.: 380f).

Son Sunyer el 1908

Pel que fa a Son Sunyer, el procés d'establiment havia començat el 1905 i, per tant, tres anys més tard les notícies de l'indret encara eren escasses. No obstant això, n'hem trobat qualcuna a *La Tarde* i a *El bien público*. El 30 d'abril es notificava que Pere Capellà Serra, habitant de Son Sunyer, agredí amb un pal el seu criat, Guillem Moyà, i li causà ferides de caràcter lleu. El 16 de juny apareixia la notícia que la Guàrdia Civil de Palma denunciava un individu al jutge del districte de la Catedral, que havien sorprès caçant amb xarxa a Son Sunyer. Finalment, el 24 de juny es donava compte del fet que a la Casa del Socors de Palma havien curat un individu mossegat per un ca als voltants de Son Sunyer. El 28 d'agost l'enginyer agrònom Antoni Ballester visità els arrossars de Son Sunyer per disposició del governador civil, perquè es deia que eren motiu de l'increment de paludisme al Pla de Sant Jordi. Hi ha més notícies de l'any següent al respecte.

Pel que fa a l'àmbit científic, aquest fou un any clau; el maig «en un montículo inmediato á los Estanques de Son Suñer, á unos 10 Km. de Palma y á 2 Km. de la orilla del mar, terrenos llanos que se encharcan muy á menudo, se encontraron unos enterramientos con 16 ó 17 tumbas». (RAMIS 1909: 282) Es tracta de la necròpoli de coves artificials de la pleta de Son Sunyer.⁸ En donà compte Francesc Ramis Fluxench, que hem esmentat abans com a autor d'un dels escrits tramesos en el termini d'exposició pública del BOPB. Ramis era soci de número de la Societat Arqueològica Lul·liana.

La problemàtica de la delimitació i el torrent des Jueus com a fet social

L'any 2000 Onofre Llinàs explicava que a principi de segle ja hi havia construïdes cases de llucmajorers a la banda del torrent cap a Palma, i que les fites que hi ha en l'actualitat poden confondre a causa de les torrentades que canviaven el llit del torrent. Durant els setze anys de llarg procés de delimitació es morí la madona de ca n'Alegria, esposa de l'amo en Miquel Cardell *Alegria*, llucmajorer que havia vingut a s'Arenal després de vendre una petita possessió, de nom sa Bassola:⁹ «havia comprat un bon tros de sa marineta de

⁸ Sobre aquestes coves, vegeu ROSSELLÓ 1962.

Son Dalabau, una tira de terreny que anava del pont gros quasi fins a la mar, i hi havia construït unes petites cases i un hortet. Quan el metge o el capellà demanaren on l'havien d'enterrar i tots digueren: "A Lluçmajor", algun entès va fer una atropelladissa canviant la difunta de cambra perquè havia mort, segons ell, dins una habitació considerada de dins el terme de Palma. I així evità que la galera fúnebre negra que baixava de Lluçmajor i que conduïa el fosser, en *Portassa Vell*, no se'n tornàs de buit.» (LLINÀS 2001a: 23).

Els Cardell són sens dubte una de les primeres famílies que s'establiren a s'Arenal, els descendents de la qual per la branca dels Contestí encara viuen al poble. Al padró de 1911 hi trobam Damià Cardell Catany, nascut el 27 de novembre de 1875, la seva esposa Maria Vidal Salvà, nascuda el 27 de febrer de 1875, i la seva filla Magdalena Cardell Vidal, nascuda el 9 d'octubre de 1899.¹⁰ Damià era jornaler de professió, i l'esposa i la filla apareixen com sense ofici, seguint la tònica de l'època, malgrat que probablement devien treballar. Tots ells viuen al «Molino den Alegría». (AML. [3927?]) El molí fou primer de guix, una de les primeres indústries de s'Arenal de principi de segle, però aviat es convertí en un molí de pebre bord, el qual fou conegut com es *Molí des Pebre Bord*. Aquest matrimoni s'establí al poble el 1904, quan la filla tenia 5 anys. Pel que fa a Magdalena Cardell, es casà amb Antoni Contestí *Borronat* el 1934, amb el qual tengué un fill, Miquel Contestí Cardell *Borronat* o *des Molí*. (LLINÀS 2001b: 7) Morí el 2 d'octubre de 2001, a punt de fer els 102 anys. (SBERT 2001: 29).

Miquel Cardell Catany era el germà de Damià. Sabem que col·laborà amb 10 quintars per a la construcció de l'església de la Mare de Déu de la Mamella. (GUASP 1975: 82) Segons Onofre Llinàs, el 1914 canvià la finca de sa Bassola per la gran parcel·la a la marineta de Son Delabau; no obstant això hem vist que el 1906 establia part de la seva parcel·la. Sigui com sigui, enviudà el 1924 i s'establí a s'Arenal amb la seva filla Magdalena, casada amb Joan Garau Garí (1886-1979), juntament amb les dues filles petites, Coloma (1915-1994) i Margalida (1919-1948). Vengué solars tant al germà Julià com a Jaume Salvà es *Capser*, que el 1940 muntà la fàbrica de cartó i paper coneguda com Cas Capser; tot i això, es conegué la part central com s'Hort de ca n'Alegria. (LLINÀS 1993: 5) D'aquesta manera, cobrí d'una frondosa horta regada amb una sinya la porció des del pont del torrent des Jueus fins a quasi a la mar. (LLINÀS i ALZAMORA 1999: 26 i LLINÀS 2001c:

9 L'autor diu a diversos articles *ses Bassoles*, però sembla que el nom correcte és *sa Bassola*.

10 Hi ha errors en les dates. Segons Onofre Llinàs i Jaume Alzamora el 23 d'octubre de 1999 complia els 100 anys. (LLINÀS i ALZAMORA 1999: 26. A una entrevista a Bartomeu Sbert deia que era el 21 d'octubre. (SBERT 2001: 29).

9). El 1954 una franja de ca n'Alegria pertanyia a la banda de Palma, propietat de Joan Garau Garí, i una altra a Lluçmajor, propietat de Miquel Cardell Garcias. (CNIG. ACTLL-1954-056429: 20v-21f).

Tornant al fet de les fronteres i el conflicte que suposa entre ambdós consistoris, Sebastià Vallespir Balaguer *de Can Voltat* o *Coller* d'al·lot sentí una glosada en la qual aquesta problemàtica és l'argument principal. Vegem-ne dues versions, la primera de les quals recollida per Tomàs Mut, i la segona és la fixada al CD dels Xeremiers de s'Arenal *Xeremiers de s'Arenal. 11 anys fent festa*, com a «Tonada des trencadors de marès de s'Arenal»: ¹¹

Dins es torrent des Jueus
un home mort hi trobaren
i al pobre agafat des peus
d'un terme a s'altre el passaren.

Dins es torrent des Jueus
un home mort hi trobaren
i al pobre agafat des peus
d'un terme a s'altre el passaren.

El trobà un trencador
que se n'anava a sa pedrera
i amb molt bona intenció
el posà damunt un turó
a la mar, a una vorera.

El trobà un trencador
quan anava a sa pedrera
i amb molt bona intenció
el posà damunt un turó
amb la mar a una vorera.

I aquí comença es combat
combat de jurisdicció
entre es jutge de Ciutat
i es jutge de Lluçmajor.

I aquí comença es combat,
combat de jurisdicció
amb so jutge de Ciutat
i es jutge de Lluçmajor.

Se volien treure es gat des sac
i tots dos tenir raó
i aquell pobre desgraciat
amb un tros de veletó
romangué ple de mosques tapat.

Tots dos volien treure es gat des sac
i tots dos tenir raó
i aquell pobre desgraciat
romangué tres dies tapat
amb un tros de veletó!

Quan un terme diu que sí
sempre s'altre diu que no
per canviar un arrambador
són deu anys de discussió,
que mos valgui per lliçó
an es que vivim per aquí.

En es que vivim per aquí
que mos valgui per lliçó:
quan a un terme diuen: Sí
sempre a s'altre diuen: No.

Són vint anys de discutir
per canviar un arrambador.
Per canviar un arrambador:
Ni Ciutat, ni Lluçmajor!

¹¹ Els músics canten la cançó en una de les tonades tradicionals de segar. No obstant això, antigament no tenia la funció de tonada de feina, sinó que s'inscrivía al gènere etnopoètic de la glosa; concretament és una glosada.

D'aquest mort no en sabem res, i és possible que hi hagi una càrrega de mite en tot això. D'aquesta glosada Vallespir en redactà una obra teatral entre 1985 i 1990 titulada *Dos batles per un poble*, que representà el grup de teatre Picadís. Malauradament a s'Arenal hi ha hagut molts de suïcidis en aquest pont de 22 metres. El primer suïcidi que hem pogut documentar, el qual és possible que tengui a veure amb la glosada, fou el 1917. El dissabte 21 de juliol d'aquell any s'inaugurà la línia de tren Palma-Santanyí, i dijous 28 hi trobaren un cadàver:

El jueves de esta semana fué hallado por un empleado de la Compañía del Ferrocarril, sobre un viaducto construído en el predio «Son Verí» en el punto conocido por el «Torrent des Jueus» un sombrero con un papel asido al mismo, una americana y un palo.

En el papel se leía «Felipe Barceló, suegro de Bernardo Fred».¹²

Dicho capataz alarmado por el hallazgo asomóse a ambos lados del viaducto que mide 22 metros desde el fondo del cauce del torrente divisando en el mismo el cuerpo de un hombre.

Seguidamente bajó al cauce cercionándose de que dicho individuo era ya cadáver y por la posición que estaba pudo suponer que se trataba de un suicidio.

Al momento dió aviso al Jefe de la Estación de El Arenal y por teléfono a las Autoridades de Lluchmayor y a una pareja de la benemérita que se hallaba en aquel caserío.

Dicha pareja se hizo cargo del cadáver hasta que llegó el Juez a quien se hizo entrega del mismo.

Según parece el interfecto el día antes del suceso había estado en el café de «Ca sa Poblera» de El Arenal,¹³ pidiendo a la sirvienta que le escribiera el nombre en el papel encontrado con el sombrero, diciéndole que debía entregarlo a una persona que debía colocarlo de criado en un predio.

El Sr. Juez ordenó el levantamiento del cadáver que fué trasladado al Cementerio, en donde se le practicó la autopsia.

Se ignoran los motivos que contribuyeron a que tomara el interfecto tal determinación. (*Heraldo de Lluchmayor*, 28 de juliol de 1917: 3).

12 Bernat Campins *Fred* era propietari de l'hort conegut com a Can Bernat Fred, al camí des Palmer, on ara hi ha el restaurant Rancho Colorado, abans conegut com a Ca Don Jeroni o Cas Senyoret, i vivia molt a prop, a Can Bonavista, que era un establiment de Cas Metge Mates, desaparegut amb la construcció de l'autopista. Sembla que la filla de Felip Barceló i esposa de Bernat *Fred* era Maciana Barceló Vicens. (Informacions orals de Pau Tomàs *Rander*, Martí Salvà *Goixo* i Antoni Salvà *Senyora*, i del cens electoral de població de 1934, a l'AMP).

13 L'edifici de Ca sa Poblera —La Marina— fou construït el 1907, i el regentava una família de taverners de cognoms Muntaner i Soler que s'havien establert a s'Arenal a la fi de 1893. (FONT 1975: 19) L'edifici —que ja no existeix— estava situat a la carretera Militar, cantonada amb el carrer de Sant Cristòfol, actualment al núm. 30.

De 1909 a 1924, l'acord definitiu

El 12 de gener de 1909 el governador civil sol·licitava al vicepresident de la Comissió Provincial els resultats de la de limitació. El 20 de febrer es contestava des de l'Ajuntament que els treballs de les comissions resultaren infructuosos, i que s'enviaria un expedient al respecte. El 20 d'agost es revocà formalment la comissió palmesana per part del nou batle, Enric Sureda, i els regidors Fuster, Trian i Planas. Finalment, el 3 de setembre el vicepresident de la Comissió Provincial enviava un expedient amb 7 folis sobre els resultats de la comissió, amb un llarg preàmbul jurídic. (CNIG. ACTLL-1954-056429: s/n).

A la fi del mes de setembre una comissió novament es traslladava al torrent des Jueus:

Limites de municipios

Como dijimos ayer por la mañana, se trasladaron al predio de Son Suñer, el alcalde D. Enrique Sureda, los concejales señores Fuster, Planas, Serra, Trian y Canet, el arquitecto municipal Sr. Bennasar y el maestro de obras Sr. Segura.

La visita de los citados Sres. al predio de Son Suñer era para girar una visita de inspección á los terrenos conocidos con el nombre de «Torrent dels Jueus», para completar los datos que tiene el Ayuntamiento referente á los deslindes del término municipal entre Palma y Lluchmayor.

Desde dicho punto se trasladaron al Sr. Sureda y sus acompañantes á los terrenos donde se intenta establecer el cultivo del arroz.

La visita que hicieron ayer en aquel punto fué detenida pero nada acordaron, pues creyeron oportuno que antes de formular los dictámenes deben reunirse nuevamente. (*La Tarde*, 24 de setembre de 1909, núm. 2075: 3)

El 24 de gener de 1910 s'anunciava que la comissió havia cessat en constituir-se el nou consistori, presidit pel liberal Lluís Alemany i Pujol (Andratx, 1880 - Palma, 1960), i es feia la votació per a la nova, que seria composta per «tres individus de cada fracció». Després d'un debat, s'acordà que en fossin set, elegits en votació secreta. Es nomenaren Antoni Planas Franch, Pere Ferrer Balaguer i Joan Bautista Font Peña, Francesc Rover Motta, Bernat Obrador Mut, Josep Llabrés Reinés i Pere Canet Castanyer. (AMP. AH-2180: 42-44) A la sessió de 31 de gener es deia que finalment havien de ser tres, i quedaren designats els senyors Planas, Rover i Obrador. (Ib.: 55) D'aquesta comissió no en tenim més notícia.

Sabem que el 1917 Miquel Parets Tomàs feu una sol·licitud demanant la fixació de la delimitació, per poder-hi edificar: «es va decidir des de la comissió encarregada de l'Ajuntament de Llucmajor, que la llera del torrent havia de ser de 21 metres, i va resultar que

al costat dret del torrent, davallant cap a la mar, hi quedaven 3,40 metres sense edificar, mentre que en el marge esquerre quedaven 12 metres. Els següents anys s'anava construint sense una normativa clara i algunes cases fins i tot ocupaven part del que, en teoria, era via pública.» (TOMÀS 2017: 365) S'aprovà a la sessió plenària del 3 de febrer, a la qual el regidor socialista Monserrat Parets demanava si hi havia cap plànol aprovat de Son Sunyer, i que resultà en resposta negativa. (*Heraldo de Lluchmajor*, 10 de febrer de 1917, núm. 58: 2).

El 1922 les comissions palmesana i llucmajorera es tornaren a reunir, en un procés que durà dos anys, i en el qual ambdues comissions defensaven postures contraposades: «Els ciutadans insistien que la línia limítrofa havia d'esser la llera del torrent, mentre que els llucmajorers volien que fos pel primer carrer obert més enllà del torrent en direcció nord-oest, o sigui en direcció cap a Palma, que era pràcticament paral·lela al mateix torrent dels Jueus fins al punt que arribava al pont militar i d'aquest punt enllaçar amb la paret que dividia les possessions de Son Sunyer i Son Dalabau.» (TOMÀS 2017: 366) Finalment, entre el 19 d'agost i el 19 d'octubre de 1924 es reuniren les comissions, es feu l'acord final i s'instal·laren les noves fites. L'opció que s'acordà afavorí els palmesans, i fou més ambiciosa que el 1908, atès que la delimitació es traçava per la línia esquerra del torrent, davallant cap a la mar, de manera que tot el torrent passava en mans palmesanes.¹⁴

No obstant això, cal remarcar que no es tracta de la delimitació actual, establerta el 1954.

Un plànol de delimitació del torrent des Jueus de 1940

Tenim de l'Arxiu Municipal de Llucmajor l'acta de 22 de maig de 1940, de reconeixement, delimitació i fitació del torrent des Jueus, en la part compresa entre la carretera Militar i la mar, del terme municipal de Llucmajor, sol·licitat per Magdalena Cardell Garcias *Alegria*, i amb participació de Joan Salvà Rubí *es Capser*, propietari de la fàbrica de paper i cartó, que feia partió amb els solars de Magdalena Cardell: «con arreglo a la Real orden de 9 de Junio de 1.886, quedando definida la margen izquierda del torrente por la recta que partiendo de la arista del estribo izquierdo aguas abajo del puente de la carretera del Fuerte termina en el mojón núm. 1, situado al pie del muro del acompañamiento aguas arriba del puente del tranvía del Arenal, a 2 metros hacia a la derecha del mojon que

¹⁴ Sobre el procés de 1922 a 1924, vegeu el treball al respecte «Delimitació entre Palma i Llucmajor en els punts de s'Aranjassa (1882) i s'Arenal (1924)» (TOMÀS 2017).

define el limite entre los Ayuntamientos de Palma y Lluchmayor.» Els reunits feien constar que les edificacions que es construïssin haurien d'emplaçar-se a una distància mínima de tres metres de la línia fixada. En el document s'inclou un mapa en el qual les delimitacions entre ambdós ajuntaments són les corresponents a 1924.¹⁵

La delimitació de Palma i Lluçmajor entre el Pla de Sant Jordi i s'Arenal (1954)

Aquesta és una altra troballa fortuïta: *Acta de la operació para reconocer la linea de término y señalar los mojones comunes a los términos de Lluchmayor y de Palma*. Es tracta amb seguretat de la delimitació definitiva entre ambdós municipis encara vigent a l'actualitat. L'acta es redactà el 17 de maig de 1954, i el document entrà a l'arxiu topogràfic de l'Instituto Geográfico y Catastral el 21 de març de 1955.

En el document es descriu amb tot el detall possible cada una de les 39 fites que tracen les línies divisòries, entre les quals s'inclou la petita porció que delimita amb Algaida. Es tracta d'un treball fet pel topògraf auxiliar de geografia, Juan Pablo Sandro Zarro, i aprovat pels ajuntaments d'Algaida, Lluçmajor i Palma, els quals es reuniren en comissions el 17 de maig a les 9 h.¹⁶ Els indrets que fan partió són: a Algaida, Can Monsebo; a Palma, Binissalom, Ca na Carles, Can Pere Vicó, Can Vola-vola, So n'Oliver, s'Aranjassa, es Tancat Gran (partió de s'Aranjassa), Son Prim, *partió de Son Sunyer*, Son Voltat, Can Reviu, Ca ses Catalanes (o Bellavista) i Ca n'Alegria (terrenys de Joan Garau Garí); a Lluçmajor, Can Rapinya, Son Mendivi, Son Garcies, Son Monjo, Can Casetes, Can Romeguera, Can Conquet, es Castellet i Ca n'Alegria (terrenys de Miquel Cardell Garcias).¹⁷ Atès el poc espai

15 Malauradament fou una troballa fortuïta, i no apuntarem la signatura en el seu moment. Tampoc no hem pogut trobar a posteriori el document al catàleg de l'Arxiu Municipal de Lluçmajor.

16 La comissió d'Algaida estava formada per Miquel Puigserver Amengual (regidor), Pere Amengual Moranta (regidor), Andreu Gelabert Prats (regidor), Guillem Pizà Daviu (secretari), Magí Pou Garau (pèrit) i Guillem Oliver Muntaner (1r tinent de batle). La comissió de Palma estava formada per José Vilanova Salcedo (batle), Juan Aguilar Sancho (tingent de batle, en representació del batle), Antoni Llabrés Morey (regidor), Bartomeu Gaita Horrach (regidor), Antoni Garcia Ruiz Rosselló (arquitecte) i José María Conrado Conrado (secretari). La comissió de Lluçmajor estava formada per Jaume Manresa Salvà (batle), Francesc Oliver Garau (regidor i president de la comissió d'obres), Damià Tomàs Ginard (regidor), Sebastià Salvà Rubí (regidor), Guillem Santandreu Planas (secretari de la corporació) i Gabriel Moragues Siquier (aparellador municipal).

17 Pel que fa al terreny de Son Sunyer sense nom, és possible que fos, sens estar-ne del tot segurs, Can Fogó. Pel que fa a les distintes partions de Son Prim, alguna de les quals ha de ser, per força, es Tancat Prim (nom que donava originàriament tota l'extensió de Son Prim i es Tancat Prim). Can Conquet també el tenim documentat com es Conquets.

que ens queda en aquesta comunicació, ens limitarem a assenyalar les fites, i n'indicarem els topònims i els seus propietaris. Pel que fa a les fites 35-39, corresponents a s'Arenal, en donarem més detall:

1 Partió entre Binissalom (Palma), propietat d'Empar Morey Domínguez, veïna de Palma; Son Gual (Palma), propietat de Joan Frau, veí de Palma; Can Monsebo (Algaida), propietat d'Empar Morey Domínguez, i Can Rapinya (Llucmajor), propietat de Pere Amengual Sastre, veí d'Algaida; **2** Partió entre Binissalom (Palma) i Can Rapinya; **3** Partió entre Binissalom, Can Rapinya i Son Mendivi (Llucmajor), propietat de José García Ruiz Rosselló, veí de Palma; **4-6** Partió entre Binissalom i Son Mendivi; **7** Partió entre Binissalom i Son Garcies (Llucmajor), propietat d'Agustí Clar Garcias, veí de Llucmajor; **8** Partió entre Binissalom, Ca na Carles [*sic*] (Palma), propietat de Pere Vich Salvà, veí d'Algaida, i Son Garcies; **9** Partió entre Can Pere Vicó (Palma), propietat de Pere Vich Salvà, veí d'Algaida; Can Vola-vola (Palma), de Bartomeu Pou Tomàs, veí de Llucmajor, i Son Garcies; **10** Partió entre Son Garcies i Can Vola-vola. Son Garcies tenia dos propietaris: pel nord, Agustí Clar Garcias, i pel sud Miquel Adrover Adrover, veí de Llucmajor; **11** Partió entre Can Vola-vola, Son Garcias, en terrenys de Miquel Adrover; **12** Partió entre Can Vola-vola, Son Garcies, en terrenys de Miquel Adrover, i Son Monjo (Llucmajor), propietat de Pere Maria Estrany Rotger, veí de Palma; **13** Partió entre Son n'Oliver (Palma), propietat de Manuel Moragues Morell, veí de Palma; s'Aranjassa (Palma), propietat de Josep Guasp Ferragut, veí de Palma, i Son Monjo; **14-16** Partió entre s'Aranjassa i Son Monjo; **17** Partió entre s'Aranjassa, Son Monjo i Can Casetes (Llucmajor), propietat de Josep Guasp Ferragut; **18** Partió entre s'Aranjassa, es Tancat Gran (partió de s'Aranjassa), propietat de Josep Guasp Ferragut, i Can Casetes; **19** Partió entre es Tancat Gran, Can Casetes i Son Monjo; **20** Partió entre es Tancat Gran, Son Prim (Palma), propietat d'Antoni Mas Rigo, veí de Palma, i Son Monjo; **21-22** Partió entre Son Prim i Son Monjo; **23** Partió entre Son Prim, en terrenys de Rosa Blanca Olivar Jauregui, veïna de Llucmajor, i el camí de Son Monjo; **24** Partió entre Son Prim, en terrenys d'Antoni Monserrat Fullana, veí de Llucmajor i el camí de Son Monjo; **25-26** Partió entre Son Prim, en terrenys d'Antoni Monserrat Fullana, i el camí de Son Monjo; **27** Partió entre Son Prim, en terrenys d'Antoni Tomàs Cantallops, veí de Palma, i el camí de Son Monjo; **28** Partió entre Son Prim, en terrenys d'Antoni Tomàs Cantallops; el camí de Son Monjo, i el camí des Palmer (Llucmajor); **29** Partió entre una partió de Son Sunyer (Palma), propietat de Miquel Grau Fullana, veí de Palma, i amb Can Romeguera, propietat d'Antoni Romaguera Garau, veí de Llucmajor; **30** Partió entre Son Voltat (partió de Son Sunyer), propietat de Miquel Vallespir Oliver, veí de Palma; Can Reviu (partió de Son Sunyer), propietat de Joan Salvà Noguera, veí de Llucmajor, i per Can Romeguera; **31** Partió entre Can Reviu i Can Conquet (Llucmajor), propietat de Francisca Tomàs Cardell,

veïna de Lluçmajor; **32** Partió entre Can Reviu, Can Conquet i es Castellet (Lluçmajor), propietat de Rosa Garcias Tomàs, veïna de Lluçmajor; **33** Partió entre Ca ses Catalanes (partió de Son Sunyer), propietat dels hereus de Lluís Vives, amb la intersecció entre les aigües del torrent des Jueus amb el pla vertical traçat per l'eix d'una paret, i es Castellet; **34** Partió entre Ca ses Catalanes (partió de Son Sunyer), propietat dels hereus de Lluís Vives, amb la intersecció entre les aigües del torrent des Jueus amb el pla vertical traçat per l'eix d'una paret, i es Castellet. Des d'aquest punt es veu el viaducte del ferrocarril; **35** Partió entre Ca ses Catalanes (partió de Son Sunyer), amb la intersecció entre les aigües del torrent des Jueus amb el pla vertical traçat per l'eix d'una paret, i es Castellet; **36** Partió entre el punt d'intersecció del peu de les terres del terraplè del marge oest del ferrocarril de Palma a Santanyí a l'entrada del pont, amb la projecció sobre el terreny de l'eix longitudinal d'una paret que s'introdueix sota les terres del terraplè i en terreny d'horta propietat de Joan Garau Garí, veí de Lluçmajor; és a dir, Ca n'Alegria (Lluçmajor). La fita està situada al llit del torrent; **37** Partió entre la intersecció amb el terreny de l'eix vertical d'una paret que té com a fi el cantó sud-est d'un edifici propietat de Bartomeu Creus Mesquida, veí de Lluçmajor, a s'Arenal de la banda de Lluçmajor. Aquesta paret està construïda en una paret seca. El paratge de la fita es coneix com a «El Arenal» (caserio), i està situat al llit del torrent i a l'est de l'anterior. Per la banda de Palma hi ha una fita en un solar de propietari desconegut, i per la banda de Lluçmajor hi ha el terreny d'horta propietat de Joan Garau Garí (Ca n'Alegria). Des d'aquesta fita es veu l'altra que és a uns quaranta metres; **38** Es reconeix com a fita el peu de l'estrep nord-est del pont construït sobre el torrent des Jueus per donar pas a la «Carretera Local del Circuito y que vulg. Se conoce con el nombre de Carretera Militar». Es tracta d'un pont que té un cercle rebaixat de dotze metres de llum i l'altura màxima sobre el fons del torrent és de 4 metres. L'amplada de l'arc és de 6 metres. Delimita una línia que sembla seguir la recta d'ambdues fites: a la banda de Palma hi ha un petit terreny de conró de Miquel Cardell Garcias, veí de Palma, i a la corresponent al terme municipal de Lluçmajor hi ha una altra horta propietat de Joan Garau Garí. Des d'aquesta fita es veu l'anterior, de la qual dista uns setanta metres; **39** La darrera fita és la intersecció de l'eix de les aigües del torrent des Jueus amb línia de costa en la seva màxima plana. La fita es troba a la vorera de la mar, a l'arena, al «paraje conocido por El Arenal por hallarse en frente de este caserío y a unos ocho metros de los mas próximos edificios». Dista a uns 200 metres de l'anterior fita: «En el recorrido entre ambos mojones el Torrente Es Jueus está bordeado del edificio en forma de calle dándose la designación de Calle de Palma por la parte correspondiente a este termino municipal».

Conclusions

La història de s'Arenal va lligada al fet de pertànyer a la perifèria i els límits del municipi més poblat de Mallorca (Palma) i el més gran (Llucmajor). Si bé fins al segle XIX era un territori pràcticament desèrtic i insalubre, a partir del segle XX tot això canvià, i amb l'esfondrament del sistema feudal de les possessions, amb el seu establiment els nous petits propietaris començaren a proliferar. A conseqüència d'aquesta nova demanda, s'Arenal fou objecte per primera vegada d'interès especulatiu i, per tant, les administracions ens posaren l'ull damunt. El procés de delimitació de 1908 és probablement el primer conflicte important entre Palma i Llucmajor en el nucli de s'Arenal, aleshores ja naixent. Els versos «Quan un terme diu que sí / sempre s'altre diu que no / per canviar un arrambador / són deu anys de discussió, / que mos valgui per lliçó / an es que vivim per aquí» són encara el 2021 vigents i actuals. Malgrat aquesta solidaritat i connexió entre banda i banda del torrent des Jueus, és palesa la diferència poblacional i de relacions humanes i, a conseqüència, un relatiu distanciament —en certs aspectes— que ha ocasionat la diferència administrativa. Cal entendre que les administracions de Palma i Llucmajor funcionen i han funcionat de manera molt distinta, com hem vist en aquest treball, i la població no és permeable a aquesta realitat. Sigui com sigui, aquesta és la nostra història, i de nosaltres depèn si volem continuar a la perifèria, o emancipar-nos administrativament i esdevenir un nou centre de poder.

Annex

Acta de la primera reunió, en data 11 de juny de 1908 (AMP. LP-635/8: 6-7)

Por iniciativa del Ayuntamiento de Lluchmayor, aceptada por el de Palma, se reunieron en el punto denominado por Torrent dels Jüeus, dia once de Junio de mil novecientos ocho, al objeto de proceder al deslinde de los términos municipales de las expresadas poblaciones, las Comisiones al efecto designadas para ello, pro las corporaciones dichas, esto es, por la de Palma, D. Jeronimo Castaño Llull, 1er teniente de Alcalde en representacion del Alcalde, D. Antonio Planas Franch, D. Gabriel Fuster Valentí y D. Jaime Rosselló Escanellas, Concejales, y para la de Lluchmayor D. Juan Mojer Noguera, Alcalde, D Rafael Contestí Barceló, 2.º Teniente, D. Miguel Puig Salvá y D Antonio Catañy Salvá concejales, acompañados los primeros de D. Gaspar Bennasar Moner, Arquitecto Municipal y D. José Segura Segura, Maestro de Obras del mismo Ayuntamiento, y los segundos del Perito Agrimensor D. Antonio Monserrat Tomás, y asistidas ambas comisiones de los Secretarios de los Ayuntamientos D. Eduardo Morro de Palma y D. Guillermo Aulet de Lluchmayor, con el fin de señalar, como se ha dicho, la

línea divisoria de los repetidos términos en el punto que se conoce por el nombre de Torrent dels Jüeus en la parte de su desembocadura al mar.—

Examinado por las Comisiones y Peritos que los acompañan el terreno en que se puede suponer existe la división de referencia y no encontrándose mojon alguno que la declare, los Concejales de Palma, conformes con el parecer emitido por el Sr. Arquitecto y el Sr. Maestro de Obras, estiman acordar que la línea divisoria debe estar marcada por el eje del cauce del Torrente, desde el punto en que termina la antigua pared divisoria de los predios Son Suñer y Son Delabau a unos noventa metros al Este de la carretera militar del fuerte de Cap-Enderrocat. Los concejales del Ayuntamiento de Lluchmayor excepción del Sr. Catañ que se adhiere al parecer de los de Palma, entienden que no puede admitirse como verdadera la divisoria propuesta en atención á lo que resulta de una escritura pública de venta otorgada por el dueño del predio Son Suñer y á que en el mapa de Mallorca del Cardenal Despuig el límite de términos no viene marcado por el torrente.—

En vista de la divergencia que existe entre las comisiones, por unanimidad se acordó que por ambos Ayuntamientos se abra una información pública por término de treinta días contados desde el en que se publiquen en el Boletín Oficial los oportunos anuncios, al objeto de reunir mayor número de datos, para poder formar concepto definitivo y proceder seguidamente á marcar el deslinde de comun acuerdo.—

En este estado se acordó dar por terminado el acto, en este día y levantar por duplicado la presente acta, para su debida constancia, firmando todos los señores que han concurrido, de lo que certifican los Sres. secretarios que suscriben.

[Rúbriques]

Palma 17 Junio 1908

Aprobado así lo acuerda el Ayuntamiento en sesión de hoy.

**Acta de la segona reunió, en data 20 de novembre de 1908
(AMP. LP-635/8: 29f-32v)**

Día veinte de Noviembre de mil novecientos ocho reunidos por segunda vez en el punto denominado Torrent d'els Jueus, al objeto de proceder al deslinde de los términos municipales de Palma y Lluchmayor en el expresado punto, las comisiones al efecto designadas para ello, por las respectivas Corporaciones, esto es, por la de Palma, D. Jerónimo Castaño y Llull, Primer Teniente de Alcalde, en representación del Sr. Alcalde, D. Antonio Planas Franch, D. Gabriel Fuster Valentí y D. Jaime Rosselló Escanellas, Concejales y por la de Lluchmayor, D. Juan Mojer Noguera, Alcalde, D. Rafael Contestí Barceló, Segundo Teniente de Alcalde y D. Miguel Puig Salvá, Concejel, acompañados por los primeros de D. Gaspar

Bennazar Moner, Arquitecto Municipal y D. José Segura Segura Maestro de Obras del mismo Ayuntamiento y los segundos del Perito Agrimensor Don Antonio Monserrat y Tomás y asistidas la Comisión de Palma del Oficial de la Secretaria de la misma D. Pascual Ribot designado al efecto para este acto, y la de Lluchmayor del Secretario del Ayuntamiento del mismo D. Guillermo Aulet, con el fin de señalar como queda dicho, la línea divisoria de los respectivos términos municipales en el punto que se conoce por el nombre de Torrent d'els Jueüs en la parte de su desembocadura al mar.

Como en la reunión tenida el día once de Junio del actual año, en vista de la divergencia de pareceres entre las Comisiones quedase acordado que por ambos Ayuntamientos se abriera una información pública por término de treinta días, al objeto de reunir mayor número de datos para poder formar concepto definitivo y proceder seguidamente á marcar el deslinde de común acuerdo, se enteraron dichas comisiones de las expresadas informaciones y despues de deliberar sin haber sido posible ponerse de acuerdo, insiste la Comisión de Palma, por unanimidad en su parecer de once del junio despues de oidas las declaraciones prestadas en las informaciones públicas hechas en Palma y en Lluchmayor, fundándose.

1. En que la información de Palma dá por concluyente, que el límite de Son Suñer llega hasta el Torrente d'els Jueüs.

2. Que las declaraciones de Lluchmayor no desvirtuan el resultado anterior, es decir, consideran que Son Dalabau llegaba hasta la ladera derecha bajando.

3. Que si bien el propietario Sr. Obrador declara que el límite de Son Dalabau llegaba hasta más allá, hacia Son Suñer de la ladera expresada, se funda en datos de escritura pública respecto de la cual el representante del dueño de Son Suñer manifiesta que hay un error; pues en donde dice tierras den Cardell debe decir, tierras de Son Suñer.

4. Que los informantes de Lluchmayor, hacen sus manifestaciones por referencias indefinidas en tiempo y en personas y los concretan algo más sus dichos, son propietarios interesados en que sus fincas pertenezcan á su término municipal; todo esto en oposición á las declaraciones terminantes de los informantes de Palma, casi todos ellos vecinos de dicho pueblo y obligados á saber cual era el límite exacto de las dos fincas Son Suñer y Son Dalabau, por razón de sus deberes en ejercicio de sus cargos.

5. La comisión de Palma no reconoce validez absoluta á los documentos inscritos ó no inscritos, otorgados sin la intervención del Ayuntamiento de Palma, pues la voluntad de los particulares no es obice para alterar los términos municipales.

6. Que la existencia de un pozo, aunque estuviese situado en la vertiente del Torrente expresado no tiene importancia para delimitar términos municipales, comparado con lo que la Ley concede á los Torrentes que son uno de los límites naturales en la ley de aguas.

7. La Comisión de Palma separa la idea de límites entre los prédios Son Dalabau y Son Suñer, de lo que estima han de ser los de los términos

municipales de Lluchmayor y Palma.

En virtud de lo expuesto opina que es indudable que el término municipal de Palma tiene por límites con el de Lluchmayor, el eje del Torrente d'els Jueüs desde la orilla del mar subiendo hacia el interior en toda la extensión que el Ayuntamiento de Lluchmayor desea se establezca en virtud de este expediente.

La Comisión de Lluchmayor después de haberse hecho cargo de todos los datos que se han aportado en el expediente de deslinde de los términos municipales durante la información pública, en el expediente de Palma y en particular por los testigos que, prescindiendo de algunos que son interesados y parientes del dueño de Son Suñer, por estar controvertidos por otros cuyas declaraciones obran en la información del Ayuntamiento de Lluchmayor resultan de escaso valor; y de haber escuchado los deseos y petición de la comisión de Palma, debe ratificarse una vez más en su primitivo modo de pensar, ó sea, de que la divisoria de los términos no ha sido nunca ni debe ser el eje del cauce del torrente d'els Jueüs. La línea debe pasar por el lado derecho (bajando del torrente y punto que se indicará.

Funda este criterio:

1. En que documento de tanto valor é importancia histórica como el mapa de Mallorca del Cardenal Despuig, marca la divisoria, poco antes de llegar al mar ó sea en el punto que se trata de deslindar, á la derecha del torrente (bajando).

2. En que la misma ladera derecha del torrente se hallaba el pozo llamado d'en Vaquí [*sic*], el cual estaba enclavado dentro el término municipal de Lluchmayor, como claramente resulta de varias manifestaciones de informantes que aparecen en el expediente, y por referencias, que no han podido documentarse por falta de tiempo, se sabe que el «Consejo» de esta Villa cuidaba de su limpieza cuando estaba abierto y se hacía uso de él. A mayor abundamiento, el respetabilísimo Sr. Marqués de Campo-Franco, que fué propietario del prédio Son Suñé del término de Palma y lindante con el de Lluchmayor en aquel punto, así también lo reconoció en cierta ocasión, como consta por manifestación de un informante.

3. En que el Ayuntamiento de Lluchmayor ha estado siempre en posesión del torrente, como lo demuestra el hecho de practicar trabajos de saneamiento en él sin intervención del de Palma, y se ha considerado con derecho de jurisdicción sobre la ladera derecha (bajando) como lo prueba la circunstancia de haber concedido permisos para edificar en ella, sin que el Ayuntamiento de Palma opusiera ningún reparo. No conocemos ningún acto de esta Corporación de oposición á este estado posesorio de que disfrutaba el Ayuntamiento de Lluchmayor el cauce del torrente y su ladera derecha (bajando).

Con lo expuesto queda bien demostrado que el eje del torrente no ha sido ni es la divisoria de los términos municipales.

Abonan además este criterio y fijan el punto por donde pasa y debe señalarse la divisoria, las siguientes circunstancias.

El préδιο Son Suñé ha pertenecido siempre en su totalidad al término municipal de Palma, puesto que no ha pagado nunca contribución territorial en Lluchmayor. El préδιο Son Dalabau, de donde procede la porción llamada «Sa Marineta» ha pertenecido y pertenece al término de Lluchmayor, y en el ha pagado siempre su contribución. Luego resulta que la divisoria de los términos corresponde ser la misma de estos citados predios.

La divisoria de la finca Son Suñé con la «La Marineta» de «Son Dalabau» la tenemos marcada en parte de la extensión objeto de dudas por el mismo propietario de Son Suñé, puesto que según escritura pública de venta de una parcela destinada á barriada, otorgada ante el notario de Palma D. Miguel Ignacio Font día tres de febrero de mil novecientos seis, transfiere á D. Pedro Francisco Obrador la porción de referencia como cosa cierta, deslindada y amojonada, fijando como uno de sus linderos los terrenos de Miguel Cardell Catañy procedentes de Son Dalabau, parte de los cuales son los solares adquiridos por Maria Garau Vidal, Catalina Morlá Calafat, Antonio Sastre Garau, Miguel Salvá Ripoll, y Pablo Salvá Vadell. Este reconocimiento de los linderos, que implica en si la divisoria, hecha en documento público, y la circunstancia de haber colocado el mismo propietario de Son Suñé los mojones, no puede desvirtualizarse por la habilidad de una declaración ó manifestación hecha en el expediente del Ayuntamiento de Palma por el apoderado del M. Y. Sr. Marqués de Campo-Franco, que fué quien otorgó la escritura de referencia, diciendo ahora que se equivocó al dar los linderos, salida pueril que ningún valor se le puede dar en estas circunstancias, y más si se recapacita que quien se ha equivocado en documento de tanta importancia podria equivocarse al querer rectificar.

Pero hay otra circunstancia que corrobora y robustece la verdad de lo consignado en la escritura pública.

Los cinco solares vendidos por Miguel Cardell Catañy en sus terrenos lindantes con la parcela adquirida por el Sr. Obrador, de los cuales se ha hecho mención anteriormente, han sido todos ellos amojonados, y en tres, los de Maria Garau Vidal, Catalina Morlá Calafat y Pablo Salvá Vadell, se han construido casas sin que el propietario de Son Suñé les haya impedido en nada, y prévio permiso del Ayuntamiento. Esto dice muy claro que el dueño de Son Suñé no tenia como suyos aquellos terrenos.

En resumen tenemos: que el Ayuntamiento de Lluchmayor está en posesión de hecho de una zona de terreno de la ladera derecha (bajando) del torrente d'els Jueüs; y que existe un documento público en el que se señala la divisoria de dos propiedades que pertenecen una al término de Palma y otra al de Lluchmayor.

Estando bien sentado por medio de la jurisprudencia, entre la cual podemos citar las sentencias de treinta de mayo de mil ochocientos ochenta, cinco de julio de mil ochocientos ochenta y tres y cuatro enero de mil ochocientos noventa y seis, que en las cuestiones de deslinde de términos municipales debe estarse y respetar la posesión de hecho, única á que es preciso atenerse; y siendo por otra parte tambien doctrina sentada entre

otras por la sentencia del Tribunal Central de lo Contencioso-Administrativo de diez y ocho de febrero de mil ochocientos noventa y ocho, que para fijar la linea divisoria de dos términos municipales «se ha de estar y pasar en primer término por lo que aparezca consignado en documentos públicos, cuya fuerza y valor es subsistente y debe respetarse mientras su alteración no se justifique con otros documentos de igual clase ó importancia jurídica». Resulta evidente que la divisoria de los términos no puede ser nunca el eje del cauce del torrente, sinó la linea que pasando por entre la parcela de Don Pedro Francisco Obrador situada en el término de Palma y la de Miguel Salvá perteneciente al término de Lluchmayor en linea recta se dirija á la carretera del Fuerte de Cap-Enderrocat para ir á empalmar desde allí con la pared divisoria de los prédios Son Suñé y Es Castellet.

Esto es lo que pretende y propone la Comisión de Lluchmayor, confiando que la de Palma compenetrada de lo justo de las razones expuestas lo aceptará.

Los Sres. de la Comisión de Palma llaman la atención y hacen constar su extrañeza de que no haya concurrido á este acto el Concejal del Ayuntamiento de Lluchmayor D. Antonio Catañy y Salvá que formaba parte de la Comisión de la citada villa en la entrevista tenida en día once de junio de este año, que sostuvo en ella el mismo criterio con respecto al limite de los términos que el que sustentaba la Comisión de Palma en el asunto que se discute.

Contestaron los Sres. de la Comisión de Lluchmayor que habian tenido en consideración el Ayuntamiento que el art. 7 de la Real Orden de 30 de agosto de 1889 dispone que estas Comisiones deben componerse de tres individuos, acordó que en el caso de que solamente asistieran tres de los cuatro que designaron para la primera reunión, se entendiera completa la Comisión, y como el Sr. Catañy que asistió la otra vez lo hizo como suplente ó sustituto, no se le ha molestado para que concurriera á la de hoy.

En este estado se acordó dar por terminado el acto y levantar por duplicado la presente acta, para su debida constancia, firmandola todos los Sres, que han concurrido, de lo que certifican el secretario y oficial que suscriben.

[Rúbricas]

Palma, 23 Diciembre 1908

Se aprueba el criterio contenido por la Comisión de Palma y tramiten el expediente con arreglo a la ley. Asi lo acuerda el Ayuntamiento en sesión de hoy.

El secretario act.

[Rúbrica]

Annex gràfic

Antic pou al carrer de sa Marineta, atribuït modernament al desaparegut pouet d'en Vaquer (c. 1920). Font: SBERT 2001.

Vista de s'Arenal des del turó on hi ha el pont del tren, a banda i banda dels termes municipals de Palma i Lluçmajor. Així es devia veure l'indret el 1908.
Font: Arxiu digital de Jaume Llinàs Mateu.

Pont del tren del torrent des Jueus en construcció (c. 1914).
Fotografia de Tomàs Monserrat Ginard. Font: FONT 1995, làmina 24.

Cases, hort de Ca n'Alegria i pont del tren del torrent des Jueus (c. 1920-1940).
Font: Arxiu digital de Jaume Llinàs Mateu (Arxiu d'Onofre Llinàs). JAU-7099.

Miquel Cardell Catany *Alegria*. Font: Arxiu d'Onofre Llinàs
(sala d'actes de les oficines municipals de Lluçmajor a s'Arenal, fotografia 15).

Vista del torrent des Jueus cap a la mar des del pont del tren (c. 1940-60).
Font: Arxiu Municipal de Lluçmajor. LLU-32-0153.

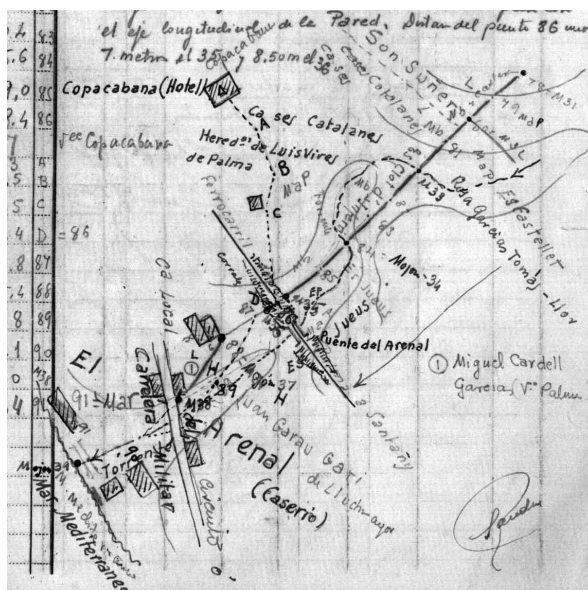
Vista del torrent des Jueus cap al pont de la carretera Militar i el pont del tren (c. 1960-1965). Font: Arxiu Municipal de Lluçmajor. LLU-32-0303.

Vista del torrent des Jueus des del pont del tramvia (c. 1950).
Font: Arxiu digital de Jaume Llinàs Mateu.

Mapa de Mallorca d'Antoni Despuig i Dameto (1784-1785).
Secció corresponent a s'Arenal, en què es veu la divisió municipal entre Palma i Llucmajor i el torrent des Jueus. Font: (BDH-BNE).

Croquis de la delimitació de Palma i Llucmajor en el punt de s'Arenal (1954).
Quadern de camp de l'Institut Geogràfic y Catastral.
Font: CNIG. CUALL-56428: 6f.

a Ntra. Sra. de la Lactancia», a *Ferías de Lluchmajor*, 1975: 63-101. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor.

LLINÀS LLODRÀ, Onofre (1993): «S'hort de Can Alegría". Cualquier tiempo pasado fue mejor», a *S'Unió de s'Arenal*, abril, núm. 72: 5.

— (2001a): *Pregó de les Festes de Sant Cristòfol 2000. S'Arenal en el record. Imatges perdudes del segle XX*. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor.

— (2001b): «La senyora Magdalena Cardell Vidal. Cent dos anys», a *S'Unió de s'Arenal*, octubre, núm. 175: 7.

— (2001c): «Estampas 10. Can Alegría», a *S'Unió de s'Arenal*, novembre, núm. 176: 9.

LLINÀS LLODRÀ, Onofre i ALZAMORA BISBAL, Jaume (1999): «Donya Magdalena Cardell Vidal. Nova centenària a S'Arenal», a *S'Unió de s'Arenal*, octubre, núm. 151: 26-27.

MARIMON RIUTORT, Antoni (1989): «Rosselló Cazador, Antoni», a *Gran Enciclopèdia de Mallorca, Volum XIV*: 387. Palma: Promomallorca Edicions, S.L.

MARORELL PAQUIER, Dídac (2017): «Platja de Palma: topònim franquista. La toponímia major dels barris i pobles de s'Arenal», a *I Jornades d'Estudis: el Pla de Sant Jordi*: 297-322. Sant Jordi, 27-28 de gener; es Coll d'en Rabassa, 3-4 de febrer de 2017. Palma: Ajuntament de Palma.

— (2018): «El Pouet, un topònim medieval a l'Arenal. Estudi historicotoponímic», a *I Jornades d'Estudis Locals de Llucmajor, Volum II*. 781-807. Llucmajor, 10 i 11 de novembre de 2017. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor.

RAMIS FLUXENCH, Francesc (1909): «Enterramientos prehistóricos en Son Sunyer», a *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, vol. XII: 282. Palma: Estampa de Felip Guasp.

ROSSELLÓ BORDOY, Guillem (1962): «Excavaciones en la necrópolis de cuevas artificiales de So'n Sunyer (Palma de Mallorca)», a *Excavaciones arqueológicas en España*, núm. 14. Madrid: Ministerio de Educación Nacional. Dirección General de Bellas Artes. Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas.

SBERT BARCELÓ, Bartomeu (2001): «Magdalena Cerdell "d'Es Molí", casi 102 anys. Falleció la mujer de más edad de s'Arenal», a *S'Unió de s'Arenal*, desembre, núm. 177: 29.

— (2002): «La foto de ayer», a *S'Unió de s'Arenal*, maig, núm. 182: 35.

TOMÀS RAMIS, Pau (2017): «Delimitació entre Palma i Llucmajor en els punts de s'Aranjassa (1882) i s'Arenal (1924)», a *I Jornades d'Estudis: el Pla de Sant Jordi*: 359-375. Sant Jordi, 27-28 de gener;

es Coll d'en Rabassa, 3-4 de febrer de 2017. Palma: Ajuntament de Palma.

— (2018): *Pregó de les Festes de Sant Cristòfol 2017. S'Arenal durant la II República. Una visió municipal*. Lluçmajor: Ajuntament de Lluçmajor.

Hemeroteca

El Bien público

— «El bien público en Palma», 28 d'agost de 1908, núm. 10593: 2.

Gaceta de Mallorca

— «Sobre un deslinde», 14 de maig de 1908, núm. 267: 2.

— «En la Casa de la Villa. Deslinde de terminos», 13 de juny de 1908, núm. 297: 2.

— «En la Casa de la Villa. Información pública», 26 de juny de 1908, núm. 310: 2.

— «Fiesta en el Arenal de Lluçmajor», 4 de juliol de 1908, núm. 317: 3.

— «Ayuntamiento. Sesión de Ayer. Sobre un deslinde», 26 de novembre de 1908, núm. 448: 2.

Heraldo de Lluçmajor. Semanario independiente de avisos y noticias

— «Notícias Locales», 28 de juliol de 1917, núm. 82: 3.

— «Administración Municipal», 10 de febrer de 1917, núm. 58: 2.

La Tarde: diario independiente de noticias y avisos

— 30 d'abril de 1908, núm. 1671: 3.

— 16 de juny de 1908, núm. 1717: 3.

— «Sesión Municipal. La de ayer», 18 de juny de 1908, núm. 1719: Portada.

— 24 de juny de 1908, núm. 1725: 2.

— «Limites de municipios», 24 de setembre de 1909, núm. 2075: 3.

Arxiu Municipal de Lluçmajor (AMLL)

— [3927?]. Padró d'habitants de 1911. Tom de s'Arenal [13?].

— [Signatura desconeguda]. *Acta y Plano de deslinde del Torrente des Juéus en la parte comprendida entre la carretera del Fuerte y el mar en el Arenal (Lluçmajor) solicitado por Dª Magdalena Cardell Garcias*.

— Arxiu fotogràfic «L'Abans de Lluçmajor (1875-1970)».

Arxiu Municipal de Palma (AMP)

— LP-635/8. *Señalamiento de la linea divisoria de los términos municipales de Palma y Lluçmajor en el punto denominado el*

Torrent dels Jüeus, ó caserío de «El Arenal». Ayuntamiento de la Ciudad de Palma. Negociado de Fomento, año 1908.

— AH-2178. *Libro de actas de las sesiones del Ayuntamiento y Junta Municipal de la Ciudad de Palma Capital de Baleares correspondientes al año 1908.*

— AH-2180. Llibre d'actes de 1910.

— Cens Electoral de Població 1934.

Centro Nacional de Información Geográfica (CNIG)

— ACTLL-1954-056429. *Acta de la operació para reconocer la línea de término y señalar los mojones comunes a los términos de Lluchmajor y de Palma.*

— CUALL-56248. *Cuaderno único. Itº de la línea límite de Lluchmajor en Palma.*

Fotografies

— Arxiu digital de Jaume Llinàs Mateu, i arxiu d'Onofre Llinàs digitalitzat per Jaume Llinàs.

— Arxiu d'Onofre Llinàs a la sala d'actes de les oficines municipals de Llucmajor a s'Arenal.

— Fons de l'Arxiu Municipal de Llucmajor (*L'Abans de Llucmajor*).

Mapes

— Servei d'Informació Territorial de les Illes Balears - Infraestructura de Dades Espacials de les Illes Balears (SITIBSA-IDEIB).

— Biblioteca Digital Hispánica - Biblioteca Nacional de España (BDH-BNE).

**EL «TROBO DE CAPÍTOL VINT»
DE JOAN MESQUIDA
(LLUCMAJOR, 1884-?),
UN CAS SINGULAR
D'AQUEST GÈNERE ETNOPOÈTIC**

Miquel Sbert i Garau

1. Ambigüïtat terminològica: què és un «trobo» o «trovo» des de la folklorística?

En el panorama, ja extens, d'estudis sobre gèneres etnopoètics l'escassetesa de treballs sobre aquest gènere és notòria. De fet, l'únic treball considerable sobre el tema explicita al títol mateix aquesta circumstància. Es tracta de l'estudi de Jaume Guiscafrè (2007) «El trobo un gènere negligit en la construcció del cançoner».¹

Les aportacions específiques al respecte són molt minses, tot i que gaudeixen d'un cert interès, ja sigui pels exemples aportats, cas de Lluís Ripoll,² ja sigui per les observacions molt pertinents, cas de Rafel Ginard.³ També hi ha mencions lleugeres als trobos en treballs generals d'autors com M. Milà i Fontanals, Josep Rul·lan, Miquel Pons, Antoni Serrà Campins i pocs més.

Certament, tot i la migradesa esmentada, trobam una notable dispersió semàntica a l'hora d'escatir el concepte. Així l'Alcover-Moll reporta: «TROBO (també TROVO). 2. Composició en vers de caràcter vulgar, sobretot de tema narratiu (val., mall., men.); cast. *romance*. Solfetjau qualque trobo, Aguiló Poes. 147. Loc. —¿D'Alcoi i bovo? Canta-li un trovo (val.). Fon.: trɔ̃βo, trɔ̃vo (val.); trɔ̃βo (mall.); trɔ̃βu (men.). Etim.: derivat postverbal de *trobar*.»

1 GUISCAFRÈ, J. (2007). «El trobo un gènere negligit en la construcció del cançoner». A: *La poesia oral: gèneres, funcionalitat i pervivència*. Edició a cura de Jaume Guiscafrè i Caterina Valriu. UIB. Departament de Filologia Catalana i Lingüística General / Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Pàg. 27-56.

2 RIPOLL, LL. (2000) *Romanços. Un aspecte de la cultura popular d'una època a Mallorca*. José J. De Olañeta, Editor. Palma.

3 GINARD I BAUÇA, R. (1960). *El Cançoner popular de Mallorca*. Editorial Moll. Mallorca.

Ripoll considera els trobos com a varietats del «romanço» (*op. cit.* pàg. 25) i defineix «romanço» seguint, amb retocs, el DCVB.⁴ Però, curiosament o paradoxalment, les poques composicions del gènere autoqualificades com a tals que he pogut consultar: vuit «trobos» (tots en castellà) i sis «trovos» (tres en espanyol i tres «en mallorquí»), tots ells de caràcter còmic, molt lluny de la naturalesa narrativa que Lluís Ripoll atribueix als trobos, seguint l'Alcover-Moll.

Joan Coromines, al *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (pàg. 857-858), escriu: «Del constant vaivé entre textos i fets de vida es poden donar cent testimonis fraseològics (...) com la cançoneta val. “D’Alcoi i bovo? / —canta-li un trobo” (...) un cançoneta burlesca: “... Eixe bovo, que no és bovo, / y, per guilopo, mereix / que li cantàrem un trobo”.»

La *Gran Enciclopèdia Catalana* amplia la definició del DCVB: «Narració en vers que era recitada o cantada per cecs especialment a les fires i festes dels pobles. La temàtica es basava en fets famosos, reals o fantasiosos, capaços de satisfer l'interès i excitar la impressionabilitat del poble.» Parla de la influència de la impremta per a la difusió de la literatura popular i associa els cecs narradors amb els joglars medievals. Identifica el gènere amb el «romanço» popular.

Rafel Ginard (*op. cit.* pàg. 86, nota 12) escriu. «A Artà, Ariany, Algaida i suposam que a tot arreu, als romanços en castellà que reparteixen els cegos i els gitans els anomenen “trobos”, fent, així, recordar, sense intentar-ho, que els romanços ens venen dels trobadors. Emperò dels “trobos” contemporanis o “romanços de cego”, cap, que sapiguem, s'és incorporat a la nostra cançonística. És ver que es tracta de romanços forasters. Els nostres glosadors mai no han compost un romanç o “trobo” en forma assonantada tradicional, ni saben que és una rima assonantada.»

Jaume Guiscafrè (*op. cit.* pàg. 28) identifica «trobo» amb «romanç de cec» i parla també de l'ús de l'espanyol com la llengua de moltes d'aquestes composicions. Remarca: «*Romanç de cec* és la denominació més habitual avui dia per referir-se a les composicions en vers, anònimes o d'autor conegut i de temàtica molt diversa, que recitaven els cecs (...) que també la difonien per mitjà de plecs de

⁴ L'entrada *romanç* de l'Alcover-Moll fa una menció al terme *romanço*: «2. b) Narració de la vida d'un personatge popular o famós entre el vulgus pels seus fets; cast. *romance*. En aquest sentit, s'usa vulgarment la forma *romanço*. Romano dels horrorosos crims i la sentència del Llarg, Caselles Mult. 16. Que en deu haver llegit, de romansos!, Vilanova Obres, xi, 255. Cantar romanços: cantar poemes narratius sobre la vida de personatges famosos, sobretot en les fires i festes de poble. Romanç de cec: narració en vers de fets popularment famosos, que els cecs solen recitar o cantar a les festes de poble.»

canya i cordill.» Exposa que, amb gran varietat de versificació i de mètrica (pàg. 30-32), la temàtica d'aquestes composicions, com la de les balades, és molt diversa, i ve a representar com una mena d'«ecos de societat», amb un ventall d'àmbits molt extens: política, guerres, relacions internacionals, emigració, problemes laborals, epidèmies, consells moralitzadors, catàstrofes naturals, horòscops, temàtica religiosa, naufragis, desgràcies personals o col·lectives, relacions socials, relacions amoroses, erotisme, sàtira, paròdia lingüística⁵... «tot té cabuda en aquests poemes.»

A aquest andarivell hi hauríem d'afegir, en una missió impossible en el nostre context, la consideració de l'univers riquíssim de la cançonística dels «trobos alpujarreños» i «murcianos», de tanta tradició en aquelles terres i plens de vigència, molt estretament relacionats amb els nostres glosats de picat o combats de glosadors.

El cas del llucmajorer Joan Mesquida, llevat que titula «TROBO» la seva obra, té molt poca, o nul·la, relació amb tot això que hem vist als diccionaris i a les enciclopèdies o a les observacions dels estudiosos esmentats: l'estructura estròfica no correspon a cap dels exemples coneguts (no n'he sabut trobar cap mostra amb estrofes de sis versos), la seva narració no és de fets històrics, ni d'anècdotes, ni de jocs paròdics lingüístics, ni conta catàstrofes o relacions amoroses... l'obra de Mesquida és un trobo, per part meua l'únic que conec, que conjuga el que Guiscafrè en diu «consells moralitzadors», amarats de «temàtica religiosa» i un punt de «sàtira» (tot i que no és senzill d'escatir la persona o les persones satiritzades).

2. L'autor

D'antic circulaven acudits i «fets succeïts» —algun recollit fins i tot per Alcover— sobre el pagès que a Ciutat guanya unes messions deixant-se arrabassar un queixal (que tenia corcat) o, també, atipant-se d'ensaimades a càrrec d'uns senyors de la capital, així com d'altres facècies en què l'enginy del camperol ridiculitza els «ciutadans»... Anècdotes d'aquesta mena, habituals a tot Mallorca, a Lluçmajor solien atribuir-se a *en Vola-vola*, un personatge sense altra identificació que el malnom, simpàtic i poca-solta, representant simbòlic, en l'àmbit local, de les essències de la picaresca rústica, capaç de sortir-se'n, a força d'enginy i de gràcia, de qualsevol enfrontament amb els

⁵ Alguns dels reproduïts per Ripoll s'ajusten a aquesta temàtica, p. ex. *Forasteradas. Trovos nous o sigan cansons per s'estil de sas que cantan moltras criadas (sense crià)*; *Hermosa relacion en que se declaran algunos divertides trobos para cantar los aficionados con guitarra compuestos por Damian Fernandez el Mallorquin* i *Hermosa relacion de divertides trobos por Damian Fernandez el Mallorquin*.

«urbans», representants, d'alguna manera, del poder institucional.

Realment, amb relació al tal *Vola-vola*, més enllà de l'anecdolari tradicional no hi ha cap prova documentada. Però Baltasar Coll i Tomàs (1971)⁶ citava dos glosadors amb aquest sobrenom: els germans Joan i Bernat Mesquida. Avui pertoca parlar del major, Joan.

Les úniques pistes tangibles que posseïm de Joan Mesquida són dues:

- La primera, que va ser durant molts anys el meu únic punt indiciari sobre el glosador, és la plagueta catalogada amb la signatura R16.451 a la Biblioteca Bartomeu March, de Palma, que porta a la primera pàgina el títol *TROBO DE CAPÍTOL VINT fet per l'advertenci de la nació de l'añy 1883*, sense data d'edició, però que conté el nom de l'autor i el seu poble de naixença:

39.

Qui es es mestre directó
De aquest escrit que heu mirat,
A dins Lluçmajor (sic) és nat
Per podé del creadó,
Juan Mesquida de honó
Batiat i confirmat.⁷

- La segona, la plagueta titulada *Poesias d'en Juan Mesquida / Alias Vola-vola* / Palma / Imprenta de B. Rotger / 1883, que es troba a la Biblioteca Balear de La Real (BB-2655), enquadrada amb altres plagues de poesia popular. Per tant, des del títol l'autoria roman palesa.

Joan Mesquida Puigserver nasqué dia 20 de març de 1844.⁸ Era fill de Joan Mesquida i Joana Maria Puigserver. Foren els seus avis paterns Joan i Isabel, i els materns, Guillem i Sebastiana. Els padrins de fonts, l'avi Joan Mesquida i l'àvia Sebastiana Barceló. Això ens indica, gairebé amb total certesa, que Joan fou el fill major de la família Mesquida-Puigserver.

El «Trobo» ens informa també, de manera genèrica, de la seva condició de *pobre trabayadó*, la tradició oral corrobora el seu ofici de

⁶ COLL I TOMÀS, B. (1971) *Folklore de Lluçmajor. Rondalles. Feines. Costums. Festes*. Imprenta Moderna. Lluçmajor.

⁷ He optat, tot i que pugui comportar alguna dificultat per a la lectura, per fer una transcripció literal de l'edició de 1883, tot mantenint-ne també la puntuació. En alguna ocasió he marcat entre claudàtors algun afegit aclaridor. També he indicat amb un (sic) alguna grafia per raons de l'interès que denota la vacil·lació gràfica del mot al llarg de la publicació.

⁸ Parròquia de Lluçmajor. Llibre de Baptismes núm. 12 (1840-45), foli 175.

camperol. També, amb el seu estil peculiar, el «Trobo» ens insinua que el lloc de residència de Joan Mesquida no era estable a Lluçmajor (*Y es vesí de la ciutat, / Un cop i y un cop no*), cosa que podria explicar el fet de no constar als arxius locals la data de defunció, esdevinguda potser fora de Lluçmajor.

Ens adverteix, com sol ser habitual entre els glosadors, i sovint amb un cert aire de vanitat, de la seva condició d'il·letrat (*Que ninguna lletra sap*). Som del parer que una lectura pausada del «Trobo» posa de manifest alguns dubtes referits al seu hipotètic analfabetisme. Apuntaria a la possible confusió entre «lletra» i «coneixements» o «ciència», però això, atesa l'escassa informació documentada sobre Mesquida, és entrar en un terreny massa llenegadís. Acceptem la seva manifestació doncs...

També cal consignar que no coneixem d'altra obra de Joan Mesquida ni cap cançó a ell atribuïda per la memòria popular, com tampoc no hi ha notícia que participàs en topades o combats de gloses improvisades.

3. L'obra

Sembla un fet indiscutible que els dos exemplars del «Trobo» que tenim a l'abast són, realment, de la mateixa edició, un d'ells amb la portada perduda.

Temàtica i continguts

No tenim cap informació procedent de fonts orals primàries o de cançoners que cap fragment del «Trobo de capítol vint» es tradicionalitzàs, en el sentit d'incorporar-se a la memòria oral col·lectiva, per tant s'insereix perfectament en el que els estudiosos han apuntat sobre els romanços de cec o trobos: no pertanyen a la poesia de tradició oral, sinó a la literatura que els francesos denominen de *colportage* i al nostre entorn *de canya i cordill*, difosa i transmesa en plaquetes o fulls solts impresos, sovint de manera precària, i amb unes xarxes de difusió més precàries encara.

El «Trobo» de Joan Mesquida és un text, com veurem, amb elevades dosis d'anarquia conceptual i expressiva que fa pensar en aquelles afirmacions de Lluís Ripoll que en alguns romanços de cec s'«arriba a límits, sobretot en una primera lectura, realment inintel·ligibles».⁹ El nucli temàtic de la composició és d'intenció adoctrinadora i el seu desenvolupament ratifica les paraules de Guiscafrè¹⁰ quan apunta que

⁹ RIPOLL (2000), pàg. 19.

¹⁰ GUISCAFRÈ (2007), pàg. 32.

aquest tipus de poemes de vegades es caracteritzen per una «finalitat moralitzadora, transmetre un missatge que, en virtut del caràcter hiperbòlic o grotesc amb què es presenta, assoleix una gran eficàcia.»

El «Trobo» s'inicia amb una consideració, ben típica de les glosades tradicionals, de fets històrics, desenvolupada d'una manera certament sorprenent (com resulta sorprenent el corpus sencer de l'obra): comença amb la Creació, cosa no gens original, però continua mitjançant el desenvolupament no d'un fil conductor historico-religiós, sinó amb l'exposició dels deu manaments de la llei de Déu, que serien el bessó de l'obra, tot concordant amb el títol «de capítol vint».¹¹ De totes maneres, a l'inici estereotipat ja hi ha una certa mostra d'originalitat —o de voluntat sarcàstica:

3^a

Abans del mon haver-hi,
El Pare ¿ahont vivia?
¿I quina Mare li da cria?
El secret no s'atura aquí,
¿No envoldriau distingí
Son Pare d'on descendia?

Una ironia que es converteix en sàtira no gaire dissimulada:

5^a

Sabreu que es bo de encontrar
El Pare ahont vivia,
Y de que se mantenia,
Sols no haveu de preguntá,
Y s'hora que va badeiá
Cuants de Capellans hey tenia?

6^a

Ell no en via menesté
Era ministre cortés,
Y qui no sap axó com és,
No pregunt lo que va fé
El Pare tutom digué,
Tot lo que fá és admés.

11 El capítol 20 de l'Èxode és un dels dos textos de l'Antic Testament que contenen els manaments.

7^a

Abans del món averhí
 El Pare vivia en lá,¹²
 Y tutom en derré está
 De que se va mantení
 De los fruits espera vení
 Que ja los duya en sa má.

Lamentablement aquestes notes d'humor centrat en l'absurd i que haurien pogut derivar en un de vessall de *nonsense* molt atractiu no tenen una continuïtat sistemàtica, sinó esporàdica o anàrquica.

És a l'estrofa setzena de les quaranta que conformen el poema que trobam l'explicació de la coherència del text amb el títol:

16.

A capitol 20 está,
 Escrit al llibre de Exodo,
 Déu á Moisés en modo
 Es manaments li doná,
 Déu Jehová en estrobo
 Que los havian de observá.

Tant la selecció dels deu manaments con les pertinents explicacions resulten molt curioses, si pensam en un catòlic llucmajorer, il·letrat confés (o sigui que ha adquirit la cultura religiosa a través de l'oralitat dels sermons, les plàtiques o les converses amb capellans, frares o fidels). És indicativa de la raresa de l'obra aquesta estrofa, tant per l'ordinal del manament com per la definició de «fornicar»:

23.

El seté no fornicá
 No fornicá és es dir
 Que sa dona ha de obehí
 S'homo qui amb ella se casá,
 Ell, cap dona ha de mirá
 Pobre d'es qui no eu fa axí.

Però hi ha d'altres «confusions» en la selecció original dels manaments: en la religió catòlica el primer manament aglutina els dos primers del judaisme talmúdic (un Déu únic i no fabricar ídols), doncs Mesquida (estrofes 17 i 18) individualitza també aquest dos manaments. Quant al 1r («estimar Déu per damunt de tot» del

12 Vivia en l'aire.

catolicisme), sense esmentar-ne l'ordre, Mesquida compon dues estrofes (a la 19 ja esmenta el «tercer manament»):

17.

Jo som el seño, ton Deu,
Que et vaitx treure en vida trista
De dins la terre de Egipte
No anutjes el pode seu,
O no fases altre Deu,
A davant sa meva vista.

18.

No fases imatge ninguna
Ni en Deu imatge honrá
Que Deu misericordi fa
Y es una cosa segura
Gordau aquesta escritura,
Tant com el mon durarà.

En el tercer dels catòlics es parla de la santificació de les festes (amb el diumenge explícit). Mesquida juga als dos camps, d'una banda negligeix els dissabtes judaics i, de l'altra, atribueix el número quatre al precepte:

20.

El Quart manament está
Santificat per la fe
Que es diumenjes no pot sé
Trebayar el qui es cristiá,
Si es que no vulguin faltá
A Deu qui té es podé.

Pel que fa als 9è i 10è de l'Església catòlica («no consentir pensaments i desitjos impurs» i «no desitjar els béns del teu proïsme») Joan Mesquida els aglutina en un de sol, sense mencionar el desig de la dona de l'altre, que ja havia resolt a l'estrofa 23, just ara citada:

26.

Lo darrer es no judicá
Ni á un altre es contes fé,
Ni mai no desitja bé
Des bens que un altre tendrá,
No mes poren alcansá
Lo que vol Deu vertadé.

Per tal de comprovar les correlacions entre els manaments que apareixen als llibres bíblics (Èxode i Deuteronomi) i com n'han fet l'adaptació diferents confessions he ajuntat en un quadre les correspondències, tot indicant la cançó del «Trobo» amb la indicació (Tnúm.cançó):

<i>MANAMENTS</i> <i>Èxode, 20; Deuteronomi,</i> <i>5-6</i>	<i>JUDAISME</i> <i>TALMÚDIC</i>	<i>ANGLICANA</i> <i>REFORMADA I</i> <i>ALTRES</i>	<i>ORTODOXA I</i> <i>ALTRES</i>	<i>CATÒLICA</i> <i>I LUTERANA</i>
Jo soc el Senyor, el teu Déu	1 (T17)	prefaci	1	1 (T17) (T18)
No tenguis altre Déu fora de mi		1		
No fabriqueis ídols	2 (T18)	2	2	
No juris en fals pel nom del Senyor	3 (T19)	3	3	2
Recorda't de consagrar-me el repòs del dissabte	4 (T20)	4	4	3
Honra el pare i la mare	5 (T21)	5	5	4
No matis	6 (T22)	6	6	5
No cometis adulteri	7 (T23)	7	7	6
No robis	8 (T24)	8	8	7
No acuis ningú falsament	9 (T25)	9	9	8
No desitgis la dona d'un altre	10 (T26)	10	10	9
No desitgis res que pertanyi a un altre				10

Acabada l'exposició dels manaments, més judaica arcaica que no catòlica agustiniana (hem d'elucubrar sobre criptojudaisme o, senzillament cal atribuir aquesta mescla a un cert desordre conceptual de l'autor? En qualsevol cas és un tema prou interessant...), el «Trobo» entra en una dinàmica nova: la crítica, diguem-ne sociopolítica, basada en les disposicions divines. Les incongruències i ambigüitats són moltes: així, a tall d'exemple, insta els rics de Lluçmajor que paguin llurs deutes amb els pobres perquè, cas contrari, el pobre no podrà satisfer els seus propis deutes:

31.

Nació de Lluçmajor (sic)
 Feines vos vaix a mandá
 Y rich[s] han de tolerá
 del [al?] pobre no assotar-lo
 Cada vespre pagaulo
 Y no se heurá d'en deute.

32.

Per quin fi [s']ha d'endeutá
De lo seu goñat, on en floca
Teniu interés y mota
Si vos surt, poreu comprà,
Y el pobre se ha de trencá
Sa cara en vergoña poca.

Les dones, sobretot les fadrines (com defugir la misogínia en un aiguabarreig judeocristià d'estereotips com els de *Vola-vola?*) són objecte de la reprensió més severa. Hem vist el tractament que reben a l'estrofa 23, però no és l'única:

34.

Sas fadrinas mes garridas
Donen goix en so mirá
De cent noranta ni há
Qui fan cosas infringidas
Y no están empagaidas
De lo que han dat que rallá.

35.

Sas fadrinas mes garridas
Mes volen adelantá
Fadrinas sense casá,
Moltes se posan per didas
Y son feynes destengidas
Que Deu pot remediá.

La plagueta es clou sense referències concretes que hom pugui associar a l'*advertenci a la nació* del títol, si no és, com hem vist, que «nació» vulgui dir Lluçmajor —gent nascuda a Lluçmajor. Així i tot convé constatar que el «Trobo» de Mesquida té relació, encara que des de molt lluny quant a qualitat, amb altres obres del mateix format de caràcter moral o sociopolític coetànies. Des de la perspectiva d'una ortodòxia manifesta, però amb sortides d'estudi que ens fan pensar en una personalitat no gaire estable, si no desequilibrada, el «Trobo» no passa de ser un intent de reflexió moral sobre el bé i el mal, sobre la injustícia imperant a la «nació», però sense aprofundir gaire i amb una manca remarcable de coherència dels continguts. Ara bé, dit això, em pregunto si, de fet, no ens trobam davant una impostura o una gran facècia:

40.

És finca y propietat
 De un pobre trebayador
 Natural de Lluçmajó (sic),
 Qui ninguna lletra sap,
 Y es vesí de la ciutat
 un cop si y un cop no.

Elements de retòrica

El «Trobo» de Joan Mesquida des del punt de vista formal és una rara. És en aquest aspecte que la singularitat es fa més rellevant.

Comencem per l'estrofisme. De fet, ens trobam davant una composició formada per estrofes de sis versos heptasil·làbics, amb dues rimes generalment amb l'esquema *abbaab*, trencat en alguns pocs casos (15a: *abbba*; 21a: *abbccb*; 36a: *abbaca*). Aquesta estrofa en sextets en literatura de tradició oral, segons apunta Francesc de B. Moll,¹³ té un presència molt migrada, i dins l'escassetat hi predomina l'estructura *abbbba*, però, adverteix el gran filòleg que «també és freqüent la solució *abbaab*» i en cita alguns exemples del Cançoner que prologa. Aquesta combinació és fàcil de documentar als reculls de cançonística tradicional. I aquí apareix una primera originalitat: en cap cas als trobos impresos conservats es fa servir aquesta tipologia estròfica. És, doncs, una singularitat de Mesquida, l'opció per aquesta estructura. Un esquema que aplica amb mestria (noti's les escasses desviacions de les opcions de rima que hem apuntat) i que fa pensar (desconeixent altres treballs hipotètics de Mesquida) que s'hi degué engrescar amb pertinàcia i laboriositat, deixant poc marge a la improvisació.

Quant als elements mètrics, l'ús de l'heptasil·lab popularitzant en la composició és absolutament predominant, amb un nombre irrellevant de transgressions que, potser en alguns casos, siguin deguts a la transcripció (falses diftongacions, p. ex. en versos com 13-1, justícia; 14-3, visio; o manca d'afèresi com 16-6, havien; 38-1, havia...). Si feim cas de l'analfabetisme declarat de Mesquida hem de pensar que devia «dictar» els versos a algun copista, que, probablement, sigui el responsable d'algunes de les imprecisions ja que es tracta d'aspectes gràfics més que no procedents de l'oralitat.

En poesia de tradició oral, l'eufonia és un tret distintiu fonamental, i el major exponent d'aquest recurs retòric és la rima, bàsicament la

13 MOLL CASASNOVAS, F. de B. «Assaig d'estudi preliminar» a GINARD BAUÇA, R. (1966). A: *Cançoner Popular de Mallorca. Volum primer*. Editorial Moll. Mallorca: pàg. XXXVII.

consonant. El «Trobo» presenta un nivell molt elevat de precisió en les rimes consonàntiques (per tant, un altre indicatiu del seu origen oral). Només he pogut detectar les assonants següents:

Estrofa	Rimes
13	infinita / escrita / multiplica
16	Exodo / modo / trobo
17	triste / Egipte / vista
21	mare / falsificada / vegada
25	testimoni / Dimoni / victori
28	Europa / cota / s'esmocca
32	floca / mota / poca
36	pel / veurel / deu (de «deure»)
40	propietat / sap / ciutat

No hi he sabut descobrir cap rima visual (per tant, més indicis d'oralitat) però sí algun cas del que els *bertsolaris* en diuen «poto» (repetició de la mateixa paraula al final de dos versos d'una mateixa estrofa):

9	preciosa / miraclosa / preciosa
17	Deu / seu / Deu
24	fe / poté / poté
38	encontrá / aná / encontrá

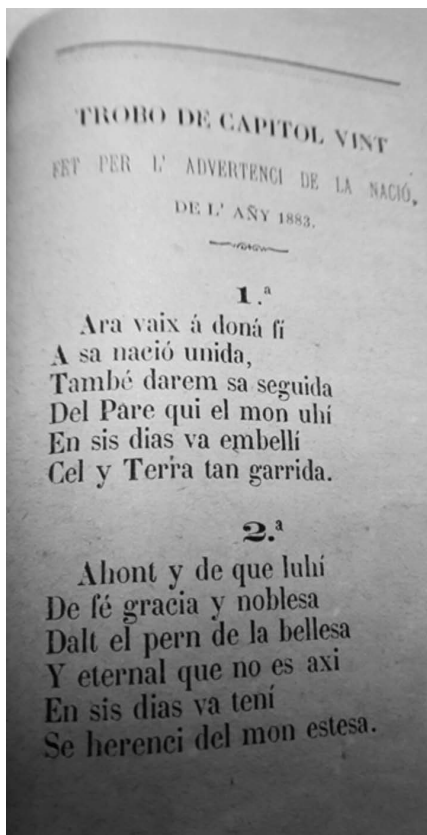
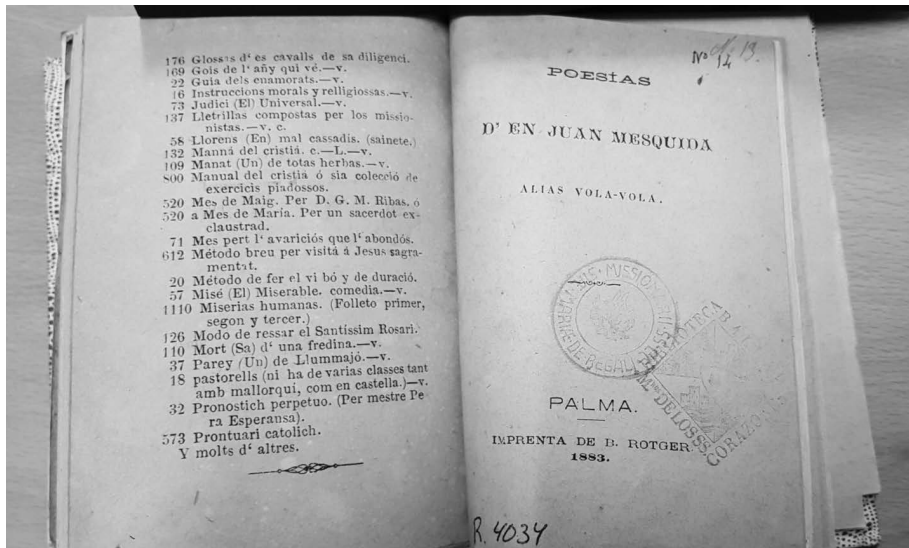
4. Conclusions

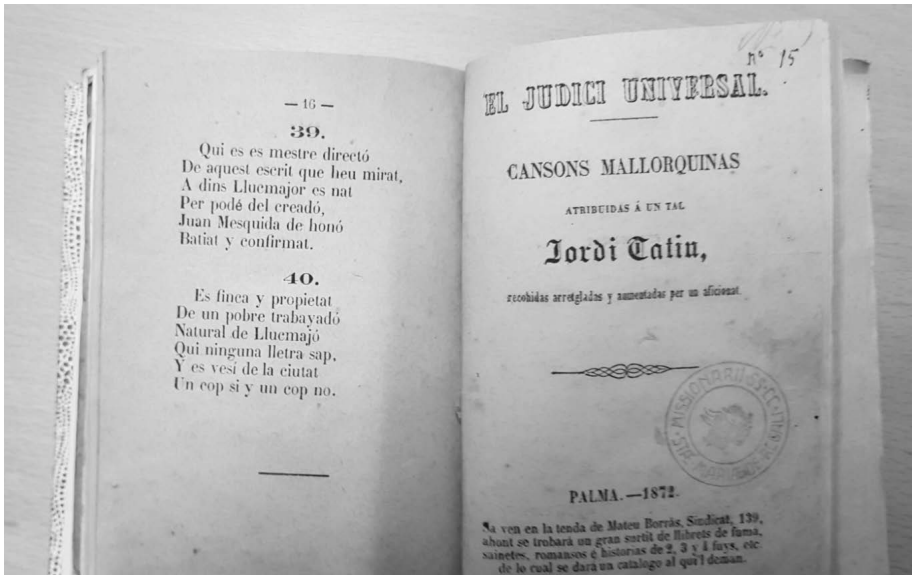
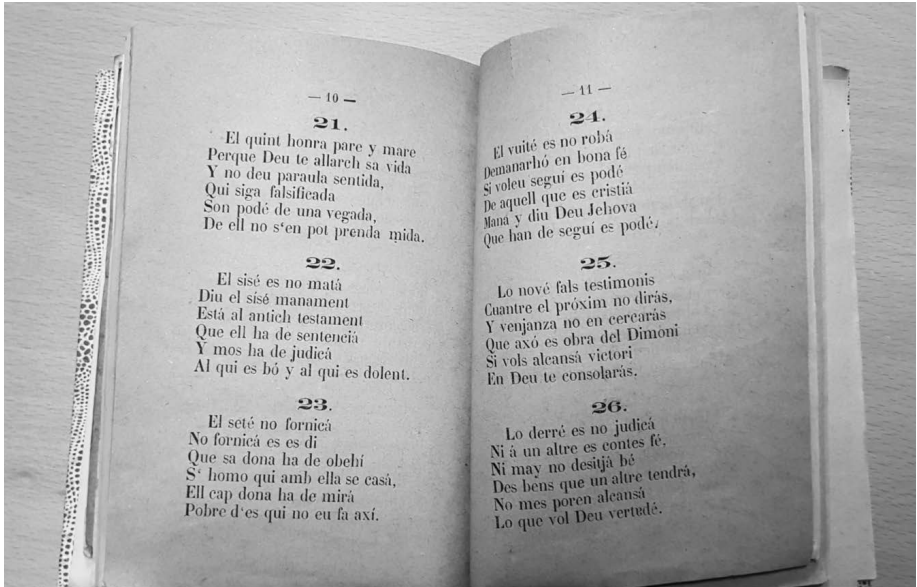
- a El «Trobo de capítol vint» és una peça singular ja que, tot i no participar gairebé de cap de les característiques dels trobos o trovos, opta per aquesta denominació. Pens que es fa servir el nom com a denominació genèrica amb el significat de glosat o glosada (tirallonga de versos, amb major o menor grau d'estructuració). En aquest cas feta en imitació de les plagues estructurades dels glosadors (habitualment construïdes a base d'estrofes de vuit versos o de dècimes «glosades») i no, com a la majoria de trobos conservats que es presenten en fulls solts. He pogut constatar, per informacions orals, que fer servir «trobo» com a sinònim de «cançó llarga» no era infreqüent; de la mateixa manera que s'usava «codolada» no en el sentit del que els cànons retòrics estableixen, sinó com a terme genèric.
- b Per la seva estructura formal la composició de Joan Mesquida Puigserver resulta estranya pel fet de ser una composició en sextets, d'una correcció acurada. Les marques de la retòrica de l'oralitat són ben evidents, però és obvi que la seva difusió, fos

quina fos, tengué una certa importància. En qualsevol cas, que dos fons bibliogràfics tan rellevants com els esmentats la conservin és indicatiu que una mica de volada sí que en degué tenir. La no tradicionalització és, en qualsevol cas, una característica dels trobos (romanços de cec).

- c Pel seu lèxic i estil mixts, entre elevats i plebeus o vulgars, com assenyala Guiscafrè en comparar els trobos amb les balades, el text de Joan Mesquida s'ajustaria a les coordenades del gènere.
- d Quant al contingut i les argumentacions, constitueix una obra sorprenent: d'una banda s'aproxima molt al judaisme talmúdic, de l'altra adopta una actitud d'una certa crítica social, no tant d'ordre moral com des del punt de vista utilitarista o pragmàtic, però sempre amb un cert aire de disbauxa mental o d'ironia que arriba la sarcasme.
- e A diferència de les balades, que solen ser de caire històric, opta per una certa contemporaneïtat, cosa que el lliga amb el gènere (Guiscafrè), i ho fa des d'una visió que sovint frega el grotesc, cosa que com hem vist, no és aliena a aquest tipus de composicions.

La barreja d'elements de la tradició judeocristiana (tractament dels manaments, misogínia, defensa dels febles enfront dels poderosos...) amb d'altres que semblen cabòries delirants d'un esbojarrat (o qui sap si d'un faceciós) constitueix potser el component més singular d'aquesta obra trencadora d'esquemes. Sobta molt l'opció preferentment «deuteronomica» —és a dir, més judaica talmúdica que no la doctrinal oficial de l'Església catòlica— en els tractaments dels manaments, no sabem si feta per una barreja caòtica de coneixements o amb una intenció provocadora o crítica. Joan Mesquida es mostra com un humorista, aparentment un poc tocat del bolet, que, en alguns moments, sembla haver perdut el nord de la realitat, però que domina la tècnica del discurs i fa pensar que hi ha més malícia que no ignorància en la seva dissertació. Sigui quina sigui la intenció amagada, si és que existeix, el *TROBO DE CAPÍTOL VINT fet per l'advertenci de la nació de l'añy 1883* de Joan Mesquida *Vola-vola* és una peça mot remarcable en el conjunt dels corpus etnopoètics de Lluçmajor i ben digna de ser recordada com a singular dins la història mallorquina del gènere.

LA IMMIGRACIÓ

AGRAMONERA

A S'ARENAL

David Servera Costello

S'Arenal és un poble mallorquí del litoral amb una personalitat pròpia, en el qual s'ha donat cabuda a habitants de molts llocs d'Espanya i del món. Concretament, a partir de 1950, va venir molta gent a s'Arenal a fer feina i com a conseqüència es va formar un grup important, el major de la localitat, de persones que provenen del poble d'Agramón: els *agramoneros*.

S'Arenal té personalitat pròpia en part a causa de la migració nacional i estrangera rebuda. Per aquest fet, que ha produït el naixement i el desplegament de la indústria hotelera, es diu que a s'Arenal hi habiten més de cent nacionalitats diferents. Tenim molts arenalers argentins, senegalesos, romanesos, marroquins, alemanys, etc. I hi ha arenalers de totes les províncies d'Espanya (10).

El fet curiós d'aquest moviment migratori és que la major comunitat que s'hi ha establert prové d'un poble d'Albacete anomenat Agramón. És una pedania del municipi d'Hellín, que actualment només té 666 habitants. Davant la falta de sortides laborals a la seva terra, els veïnats d'Agramón varen haver d'emigrar a altres destinacions com Barcelona, València, el Port de Sagunt... Hi havia destinacions més pròximes i de fàcil accés per als *agramoneros*, però encara així, s'Arenal és segurament el poble de referència quan un *agramonero* surt a cercar una sortida laboral (45).

També hi ha bastants d'emigrants d'altres poblacions d'Albacete, com Hellín, Tobarra, Las Minas... (19), però mai en tan alt percentatge com el dels arribats d'Agramón. Era bastant comú que els habitants dels pobles d'Albacete acudissin on tenien coneguts, per exemple els de Nerpio (12) i Bonillo, que en la seva majoria varen anar a la zona de Calvià (2).

Aquest fenomen migratori és similar al que varen protagonitzar els mallorquins fa anys, quan la majoria dels sollerics es varen establir a Marsella i Seta (28); els felanitxers, al poble de San Pedro a l'Argentina (29); els andritxols, a Batabanó, a Cuba... (32).

1. Agramón

Agramón és una pedania del municipi d'Hellín, dins la província d'Albacete. Des de la dècada de 1950 s'ha produït un descens continu de la seva població, que es pot atribuir a la falta de feina de la zona. Segons el padró municipal l'any 1935 hi havia empadronats 1.580 habitants (21), i segons mencionen uns quants veïnats els anys cinquanta superaven els 3.000 habitants. Actualment, segons les dades de l'INE de l'any 2019, té una població de 666 habitants (2).

El descens de població es va deure principalment a tres raons:

1. El tancament de les mines de sofre, que donaven feina tant directament com indirectament a molts veïnats.

2. L'arribada del plàstic, que va fer desaparèixer la indústria de l'espart.

3. La construcció del pantà de Camarillas, que va donar feina a molts veïnats, però un cop finalitzat va eliminar aquests llocs de treball, a més de negar les millors terres de cultiu i desviar el reg de l'aigua cap a altres localitats. Actualment l'activitat econòmica es limita a l'agricultura (20).

El poble d'Agramón.

2. Els primers *agramoneros*

Es primers *agramoneros* varen venir els anys cinquanta. El primer contacte d'aquest poble amb s'Arenal va esser a través d'un veïnat (hi ha dubtes sobre quin veïnat va poder esser). Va venir a fer el servei militar a Aviació i va trobar feina a les pedreres de marès, per la qual cosa va poder conèixer les ofertes laborals de s'Arenal (2).

Molts de veïnats i familiars, entre es quals va córrer la veu de la bona situació econòmica i les ofertes laborals que hi havia a s'Arenal i els voltants, en varen prendre nota (2). Al principi varen arribar a l'illa una desena de famílies, entre les quals es trobaven els Canos, els Camuñas (3), els Cantero (*el Pelado*) (30) i els Valverde, que varen arribar l'any 1952 (31). Cada any s'hi unien més veïnats, i es varen arribar a censar 760 *agramoneros* l'any 1986 (2).

El rector don Joan Crespí Coll mostrava la seva preocupació que tan elevat nombre d'*agramoneros* no s'integràs. «*Por aquella época, comenzaban a llegar los inmigrantes peninsulares, sobre todo de Agramón. En un principio parecía que formarían un gueto, pero sobre todo entre los jóvenes no fue así. Sería por razones de trabajo, de deporte o diversión, muy pronto se integraron en colectivos mallorquines*» (22).

La família Fructuoso Peñafiel va venir l'any 1963.

La família Titos Valverde va arribar a s'Arenal a principis dels anys seixanta.

2.1. L'allotjament

S'Arenal, com la resta de les Balears, començava a viure el seu boom turístic a la dècada dels cinquanta del segle passat i necessitava mà d'obra per fer feina als hotels, i també per a la seva construcció. Molts d'establiments hotelers com l'Hotel Linda facilitaven habitacions als empleats que feien la temporada; uns altres, però, havien de llogar habitatges. Davant l'escassetat d'allotjament molts havien de llogar garatges i soterranis, que sovint havien de compartir i subdividir en habitacions mitjançant cortines (40).

Carreró entre els carrers Trasimè i Diego Zaforteza, un dels carrerons on molts *agramoneros* es varen allotjar.

La principal zona on es trobaven eren els carrers i carrerons pròxims al Balneari 2, sobretot els carrerons del carrer de Joan Homs i el carreró entre Diego Zaforteza, Trasimè... (1). El testimoniatge de Loli Cantero Castro és aquest: «*Viví en los setenta en un sótano, dos familias juntas. Era muy oscuro y cuando llovía se llenaba todo de agua, pero tengo que decir que en aquella calle se vivía muy bien.*» (27).

Magdalena Ruiz Peña va venir a fer feina amb 17 anys a la Bodega Marina, al carrer de Sant Cristòfol. Als tres mesos d'estar aquí hi va dur el seu germà Juan, que faria feina a les pedreres i després a la benzinera que estava situada a l'actual plaça de la Reina Maria Cristina. També hi va dur els seus pares, als quals havien de mantenir per problemes de salut del pare. «*Era muy difícil conseguir vivienda, pues la mayoría eran de personas de Lluçmajor que las querían para veranear y solo alquilaban los sótanos y garajes. El llucmajorer Juan Grauet se encargaba de contactar a los agramoneros que buscaban vivienda con los propietarios y le consiguió un alquiler por 1.000 pesetas al mes. Él se quedó con una comisión de 1.000 pesetas por encontrarme la vivienda.*» Anys més tard Magdalena va muntar diversos negocis: Comestibles Miguel Moreno, la merceria Malén i el Bar Levante (43).

Carreró al carrer de Joan Homs,
un altre dels carrerons on s'allotjaven els *agramoneros*.

Els punts d'unió eren els bars i també els camps de futbol que s'improvisaven al voltant, on els majors xerraven i els més joves jugaven (2).

A mesura que s'assentaven econòmicament i aprofitant la construcció de nous habitatges varen poder accedir a la compra o lloguer d'allotjaments millors a l'extensió del barri. Molts no podien reunir l'import de l'entrada i el negociaven fent feina els dies lliures, els horabaixes o els mesos que estaven a l'atur. Aquest va esser el cas d'Antonio Villena *el Regado* i José Sánchez *el Patas*, que varen comprar els seus habitatges al carrer de Cabrera. A causa de la dificultat d'aconseguir mà d'obra aquest acord de treball li anava bé al constructor. Uns altres varen comprar a ses Cadenes o a les noves urbanitzacions, com les Palmeres, Bellavista, Badies... (40).

Hi havia molts de veïnats que només venien a fer feina durant la temporada estival i a l'hivern tornaven al seu poble. «Durant molts anys es contractava un autobús que transportava els veïnats a l'inici de temporada i posteriorment els duia de retorn dia u de novembre, coincidint amb la festivitat de Tots Sants. Se'ls rebia a tots a la plaça amb alegria perquè solien arribar amb presents per als familiars.»

Uns altres varen assentar la seva residència a s'Arenal i s'hi quedaven tot l'any: feien feina a l'estiu als hotels i a l'hivern alternaven amb la construcció o altres feines (13).

Va haver-hi *agramoneros* que anys més tard varen tornar a retirar-se a Agramón, i molts que amb els doblers fets varen comprar un habitatge a s'Arenal i també a Agramón, si bé la majoria només anava al poble en dates concretes com Setmana Santa, les festes de San Joaquín o Nadal (7).

Per contra, va haver-hi *agramoneros* que varen decidir vendre les seves cases i assentar-se a s'Arenal la resta de la seva vida.

Juan García Valverde ens conta: «No, al pueblo ya no volveremos, muchos agramoneros guardaron su casa para el retiro, nosotros lo vendimos todo, casa, unas tierras, y compré unos panteones en Llucmajor para cuando me llegue la hora.» (44).

3. La influència en el turisme

Molts *agramoneros* varen trobar feina a la construcció i a les pedreres de marès, però la majoria en va aconseguir a l'hostaleria. (8).

El boom del turisme va esser molt intens a s'Arenal, i com que els empresaris tenien enormes dificultats per aconseguir mà d'obra, aquí varen trobar el seu lloc. Explicava Juan Serrano *el Risas*: «Además de haber llegado a un lugar precioso con su inmensa playa llena de pinos, ibas paseando y los empresarios sin conocerte te preguntaban si querías trabajar» (5).

Agramoneros fent feina a l'Hotel San Francisco.

Els *agramoneros* varen començar fent feina en hotels i bars com a cambrers, cuiners i cambreses de pis. I a la bugaderia. En uns quants casos començaven a treballar amb molt poca edat, com és el cas de Ramón López Alarcón, que l'any 1965 entrà amb 10 anys a la Bolera Edén, al carrer de Cannes; amb 13 anys va aconseguir una feina millor a l'Hotel Iris, i amb 14 a l'Hotel Ariel, que es trobava a la carretera Militar (4).

Ramón López fent feina a l'Hotel Iris amb 13 anys.

Amb el temps i l'experiència varen anar ascendint a màitres, caps de bar, recepcionistes i caps de recepció, i fins i tot hi va haver casos com el d'Antonia García Lorenzo, que va esser sòcia propietària dels hotels Triumfo, situat al carrer de Rafael Ramis i Tugores, núm. 13; Magallanes, al carrer de Cannes, i Olimpo, al carrer de Sant Bartomeu. Els germans Rafael i Miguel Pérez López, *los Polanes*, varen començar de grums a l'Hotel Iris, i amb els anys varen arribar a esser els propietaris de l'Hotel Isla Azul i Balmes, a Can Pastilla (6). L'Hostal Orbe va esser propietat d'una *agramonera* de nom Charo (1).

Quan un hotel o restaurant necessitava un empleat, els *agramoneros* recomanaven qualque familiar o veïnat, i cada vegada era major l'arribada d'*agramoneros* a s'Arenal. Es podria dir que els *agramoneros* eren el planter laboral de s'Arenal, i tota aquesta mà d'obra s'aconseguia sense intermediaris que se'n lucrassin, cosa que sí que va succeir a altres persones arribades de la Península (3).

Agramoneros a l'Hotel Jutlandia.

Segurament no hi ha cap hotel que no hagi tengut empleats *agramoneros*, i en molts eren més del 50 % de la plantilla, cosa que avui dia encara passa per exemple a l'Hotel Dunas Blancas, que a més té un 25 % d'empleats de la mateixa família, *los Cardos* (1). També els hotels Ayron i Negresco han tengut una majoria d'empleats *agramoneros* (30).

Els primers anys era normal venir en família, homes sols o dones majors, però estava mal vist que venguessin al·lotes joves. Juana

Abellán va venir tota sola l'any 1960 amb 18 anys a quedar-se a cals seus oncles. Va esser la primera al·lota que ho va fer. En aquella època no estava ben considerat, per això va esser molt criticada, i fins i tot va arribar a esser increpada. Va fer feina la temporada a l'hotel Son Suñer. Enviava tot el seu sou a la seva família, però amb les propines, que eren moltes, va poder comprar roba de marca i un valuós rellotge. En tornar les altres al·lotes varen quedar encantades, i l'any següent en varen venir unes quantes a fer feina, entre les quals hi havia Ascensión Lorenzo *la Chona* i Dolores Mascuñán *Lanas*. Totes dues varen ser empleades de l'Hotel Las Gaviotas. També hem d'anomenar Carmen *el Punto*, Maruja *Regado*, Cande i Magdalena Ruiz Peña...

Les germanes Juana, Gloria i Rosario Abellán.

Un gran nombre d'*agramoneros* s'allotjaven al mateix hotel on treballaven, i això feia que una de les seves distraccions fos anar a veure els partits de futbol que es jugaven entre els hotels, en una mescla de competició que enfrontava empleats i turistes. Es va crear un equip de futbol dins els tornejos entre hotels anomenat *Agramón*, que estava compost en la seva majoria per *agramoneros* (2).

Els anys cinquanta, seixanta, setanta i vuitanta els sous a l'hostaleria eren molt bons, ja que a més de la nòmina rebien un segon sou de propines, que en molts casos era superior al de la nòmina. A més, davant la falta d'empleats, molts negociaven augments de sou (13).

4. Eduardo García Marcos

Segurament el major referent *agramonero* a s'Arenal és Eduardo García Marcos, una persona molt activa tant en els anys que va viure a s'Arenal com a la seva tornada a Agramón. Feia feina de cambrer a l'Hotel Reina Isabel. Va esser membre del PSOE de Lluçmajor, del CDS, tresorer de la Unión Deportiva Arenal...

Eduardo García Marcos, el primer a l'esquerra, a l'Hotel Reina Isabel.

4.1. La revista *Agramón-S'Arenal*

Eduardo García va intentar crear vincles d'unió entre els *agramoneros* residents, i un d'ells va esser la revista *Agramón-S'Arenal*, que es va publicar pel novembre de l'any 1986.

Segons conta Eduardo García, «va haver-hi pressions per part d'en Mateu Joan Florit perquè no s'editàs la revista». Mateu Joan era director de la revista *S'Arenal de Mallorca* i considerava que tenia exclusivitat per utilitzar el nom de s'Arenal.

Malgrat les pressions, varen decidir treure el primer número amb una tirada de 1.000 exemplars, que es varen distribuir per s'Arenal, Agramón, Barcelona, Alacant i Múrcia. La revista alternava notícies i fotos tant del poble d'Agramón com dels *agramoneros* residents a s'Arenal; unes quantes notícies de futbol, ja que molts *agramoneros* jugaven a l'equip de futbol de s'Arenal i en els tornejos que es realitzaven entre els diferents hotels. A més, la publicació acollia diversos poemes il·lustratius de la dura i trista realitat d'haver d'emigrar.

La seu de la revista era la casa d'Eduardo, al carrer de Joaquim Verdager, núm. 19 A, de s'Arenal.

Els col·laboradors eren diversos *agramoneros* que vivien en diverses parts d'Espanya: el director era Eduardo García Marcos i els col·laboradors Antonio Selva (Múrcia), Juana Jiménez (Múrcia), Julián Pérez (Barcelona), J.L. Del Olmo (Alacant), Miguel de Gea (Agramón), José Manzanedo (Agramón), Miguel Borreda (Agramón), José Sánchez (Múrcia), Francisco Avilés (Mallorca) i Ricardo Rubio (Mallorca).

Per poder editar la revista varen comptar amb la col·laboració de diversos negocis de s'Arenal, d'Agramón i d'altres parts d'Espanya. A la publicitat hi trobam els bars de s'Arenal: Cafetería Venus, Bar Juan Carlos i Bar Aquí Me Quedo (26).

La revista va tenir molt bona acollida i ja es treballava per treure un segon número. Però Mateu Joan Florit va augmentar les seves amenaces amb possibles accions legals a través dels jutjats, i aquesta pressió va fer que es desistís de treure'n un segon número (2).

La revista *Agramón-S'Arenal*.

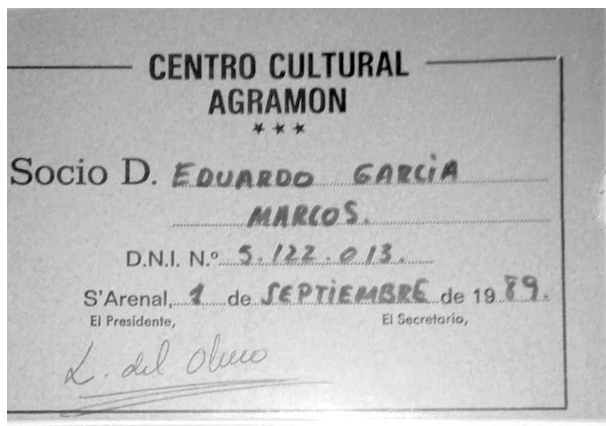
4.2. Creació del Centro Cultural Agramón de s'Arenal

Eduardo García va arribar a fer un cens dels *agramoneros* a s'Arenal, entre els qual en va comptabilitzar 760 que residien a s'Arenal, a més dels que venien a fer la temporada només a l'estiu.

Davant tal quantitat d'*agramoneros* la necessitat de tenir una associació-agrupació veïnal anava en augment. L'any 1989 es varen celebrar diverses assemblees en diferents bars de s'Arenal, i es varen arribar a ajuntar devers 300 veïnats en una associació en la qual no pagaven quota. Eduardo García va ésser triat president del Centro Cultural Agramón de s'Arenal.

Eduardo García va iniciar les gestions per inscriure l'associació com a entitat d'interès municipal al municipi de Lluçmajor, però sempre topava amb la negativa de l'Ajuntament de Lluçmajor.

Possiblement aquesta negativa per part del consistori, que estava governat per Aliança Popular, era deguda a recels polítics cap a la militància socialista d'Eduardo García i al temor que usàs l'associació amb finalitats polítiques, cosa que Eduardo negava que volgués fer (2).

Carnet de soci del Centro Cultural Agramón.

5. Principals punts de trobada

Davant la impossibilitat de registrar l'associació cultural i la falta d'un local on reunir-se, els *agramoneros* varen centrar les seves trobades socials principalment en uns quants bars:

5.1. Bar Agramón

El bar es trobava al carrer de Rafael Serra, núm. 17. El regentaren Antonio Villena *el Regado* i la seva esposa Soledad Sánchez de l'any 1970 al 1973, aproximadament. Oferia cuina i tapes d'Agramón: conill amb *michirones*, paelles i arrossos amb conill, ensalades fredes amb cogombres, que feien a l'estil de la zona... Tenien equip musical i havien contractat un cambrer també d'Agramón que nomia Manolo.

Antonio es dedicava a la construcció i va decidir comprar el terreny i construir-hi el bar cercant imitar l'ambient del poble. Hi havia una foto-mural de 12 metres de llarg que era la imatge del carrer principal del poble, on es podia veure l'església, el Bar Central, el Bar Virutas i el cine. Fa una comparació amb ses Cadenes, com si fos una foto del carrer principal, de tal manera que pareixia que hi eres. També projectaven uns quants enregistraments del poble. El seu fill Rafael explica que «fueron unos años muy buenos en el bar. Su padre aparcó

una temporada su negocio de construcción para centrarse en el bar. El bar trabajaba mucho. Los domingos, después del menú, la gente se quedaba hasta las 5 o las 6 de la tarde tomando bebidas y recordando sus anécdotas del pueblo. En aquellos años en la hostelería se pagaba muy bien, y por la tarde los empleados se vestían con buena ropa y salían a discos como el Baccamo, pero antes pasaban por el bar a comer las comidas y tapas que hacía su madre. Con la apertura del bar Agramón, el Bar Brasilia, que era el bar de más ambiente de la zona, perdió la mitad de sus clientes, que se fueron al nuevo bar.» (13).

Després de tres anys va decidir traspasar el bar al mallorquí Pep Rayo i la seva esposa, Isabel Oliver, que el varen dur durant més d'una dècada. Pep va conservar el bar igual i va mantenir una bona part de la seva clientela.

Va baratar el nom al rètol pel de Can Pep Rayo, si bé a la part baixa va mantenir el nom d'Agramón. En els anys que va regentar aquest establiment va continuar rebent correspondència del full parroquial amb la informació d'actes religiosos i de les festes d'Agramón (14).

5.2. Bar Manila, Bar Juan Carlos

Situat entre el carrer de Milà i la carretera Militar, era propietat d'Àngel Hernández López i Juana Abellán Villena *Cardos*, i va esser un punt de reunió dels *agramoneros*. El bar, que feia àpats i tapes espanyoles, incloïa plats de la zona d'Agramón. Al principi se li va posar el nom de Bar Manila, i anys després el seu fill el va anomenar Bar Juan Carlos (34).

Àngel Hernández López amb clients al Bar Manila.

5.3. Bar Aquí Me Quedo

Estava situat a la plaça Major de s'Arenal. El va dur Antonio Alfaro Santos amb la seva esposa Antonia i els seus fills Pedro i Ana, fins a finals dels anys vuitanta. Va esser traspassat al matrimoni format per Antonio Quetglas i la seva esposa Carmen López, ell mallorquí i ella d'Agramón. Varen regentar el bar dos anys, fins que finalment se'n va fer càrrec el mallorquí Pedro Martí Mas (15). Durant molts anys va esser punt de reunió d'*agramoneros*. El bar va col·laborar econòmicament a editar la revista i va esser el lloc d'inici de les dues *tamborradas* que es varen fer a s'Arenal (2).

5.4. Bar Hellín

Es trobava al carrer de Bartolomé Calafell i estava regentat per Juan García Sola. Va esser un lloc de reunió de molts *agramoneros*. S'hi servien plats i tapes típics manxecs.

Juan García Sola va traspassar el bar a Manolo Gomariz l'any 2012 i es va traslladar a Hellín, on també va obrir un bar (4).

5.5. Bar Venus

Situat al carrer de Bartolomé Calafell, va estar regentat des de finals dels anys vuitanta per la família de Manuel Gomariz, amb l'ajuda dels seus fills Manolo, Enrique i Pili. És de Molina de Segura i Maria del Pilar, de Cuesta de Isso, que és una altra pedania d'Hellín.

Lloc de reunió de molts *agramoneros* i *albaceteños* del barri, hi servien tapes de la zona com *crostas*, *pisto*, *michirones*...

Va esser un dels bars on va fer una parada la *Tamborrada* de l'any 1996. L'any 2012 varen baratar la ubicació i varen passar al Bar Hellín, que estava a l'enfront, tot i que mantingueren el nom de Bar Venus (16).

5.6. Bar Albacete

El va obrir un *albaceteño* al carrer de Joan Homs, i per problemes el va traspassar l'any 1974 a la família López Alarcón *los Putos*: el matrimoni format per Manuel i Remedios, amb els seus dos fills, Ramón i Rosario, i l'espòs d'aquesta, Pepe.

Al bar es cuinaven menjars típics de la zona, com *migas*, gaspatxos manxecs amb conill, *michirones*, ensalada de cogombre, *ajillo* de matances, *panes* de Setmana Santa... Plats que aconseguien que recordassin la seva enyorada terra.

El bar va esser traspassat els anys vuitanta a un matrimoni alemany (4).

Manuel López amb el seu fill Ramón a la barra del Bar Albacete.

5.7. Bar Levante i Bar Félix

El Bar Levante, propietat de Magdalena Ruiz, estava situat al carrer de Formentera i el duia Félix Alarcón amb la seva esposa Esperanza. Va esser un important punt de trobada de la comunitat *agramonera*. Mostrava múltiples cartells de la Setmana Santa i les festes, i imatges d'Agramón. El bar mantenia molts de costums, com posar unes quantes tapes típiques d'Agramón, vendre loteria del poble i fins i tot la tramitació de soci del club de futbol Agramón. Passats uns anys, Félix Alarcón va baratar d'ubicació al bar del costat i li va posar el nom de Bar Félix.

El matrimoni, molt estimat dins s'Arenal, ajuntava les vacances per poder escapar-se al seu poble.

Félix i Esperanza varen arribar a s'Arenal a la dècada dels setanta. Sempre varen fer feina en el món del turisme i fins que no varen tenir el bar no varen poder tornar a gaudir de la Setmana Santa i les festes d'Agramón, ja que sempre els tocava treballar a l'hotel (1).

5.8. Bar Caramba

Es trobava entre els carrers Salut i Sant Bartomeu. El duia el matrimoni format per Antonio Titos i la seva esposa María del Carmen Valverde, una parella molt feineria que amb l'ajuda dels seus sis fills obrien des de les sis del dematí fins a les dues o les tres de la matinada sense dia de descans.

Cada quinze dies un dels fills agafava el cotxe en viatge d'anada i tornada a Alacant i d'allà anava fins a Agramón i Hellín per comprar

embotits, cuixots i conserves, que sortien un 35 % més barats. El bar feia més d'un centenar de menús diaris.

També varen muntar el club de petanca Arenal, que va esser un important lloc de trobada dels veïnats *agramoners* (39).

5.9. Bar Rosaba

Estava situat al carrer de Gaspar Rullan, núm. 8.

El primer propietari va esser un valencià anomenat Nicanor, que duia el bar amb la seva esposa, natural d'Agramón. L'any 1980 el va traspasar al matrimoni format per Manolo Moreno i Isabel Flores, originaris de Màlaga, que amb el seu fill Toni el varen dur fins a l'any 1992, en què Toni va morir. A partir d'aquest any el varen regentar la seva germana Isabel i el seu home Diego Palmer. El bar tenia motls de clients d'Agramón i d'Hellín. Servien tapes espanyoles i mallorquines, però la tapa estrella eren els *michirones*.

L'any 2004 se'n va fer càrrec Manolo García Lopez *el Envenenado*, natural d'Agramón. El duia amb l'ajuda de la seva família i compaginava aquesta feina amb una altra a l'Hotel Encant (4).

6. La família Zaragoza

El matrimoni format per Felipe Zaragoza *don Bigotes* i Natividad Fernández va venir amb els seus cinc fills: Encarna, José, Consuelo, Fina i Eloy. Varen arribar a Mallorca l'any 1953 i a s'Arenal l'any 1964, atrets per la gran quantitat de feina que hi havia al poble. Família molt activa en el moviment veïnal, varen fundar els anys noranta l'associació de veïnats S'Algar, que estava situada al carrer de Maria Antònia Salvà i estava presidida per Consuelo Zaragoza. Va esser una associació molt activa que va realitzar cursos, tallers, balls..., i que va col·laborar en activitats de la parròquia (7).

També va crear, l'any 1995, la confraria La Oración del Huerto, de la qual era presidenta Josefina Pascual. La confraria va sortir per primera vegada l'any 1996 amb 13 confreres fundadors. Tots eren familiars i d'Agramón. Anys més tard ampliarien el nombre de germans i arribaren als 105.

És el pas més gran de s'Arenal i representa Jesús orant a l'hort de Getsemaní (35). L'any 2018 Maribel Font Zaragoza, cosina de Fina, prendria el relleu com a presidenta de la confraria (8).

Consuelo Zaragoza explica que es varen integrar bé, i quan anaven a escola havien de xerrar en castellà, ja que si xerraven en mallorquí havien de posar una pesseta a la senalla del Domund. Ella i el seu germà José eren els que més doblers hi posaven, per damunt dels mallorquins (7).

La confraria La Oración del Huerto
va esser fundada l'any 1995 per *agramoneros*.

7. La influència musical

Agramón, igual que Hellín i altres pobles del seu entorn, és molt conegut per la *tamborrada* multitudinària que s'entona per Setmana Santa i que va ser declarada Patrimoni Cultural Immaterial de la Humanitat per la UNESCO (36).

Els *agramoneros*, molt fidels a aquesta tradició, han anat participant en la processó de s'Arenal amb tambors duits d'Agramón, d'Hellín i de pobles dels seus voltants. Aquests tambors són de molt bona qualitat i solen ressaltar per damunt de la resta (4).

Veïnats de s'Arenal participant en la *Tamborrada* d'Agramón.

7.1. *Tamborradas a s'Arenal*

El Dijous Sant de l'any 1981 un grup d'unes trenta persones es va reunir al Bar Aquí Me Quedo, d'Antonio Alfaro, per participar en la primera *tamborrada* de s'Arenal. Eduardo García Marcos, que va esser un dels participants, es lamenta que la Policia Local els dissolgués la trobada.

Eduardo García va intentar tramitar una altra *tamborrada* amb permís municipal, però el consistori no li va concedir l'autorització (2).

El Dijous Sant de l'any 1996 es va tornar a fer una *tamborrada*, que va esser organitzada pels *bellineros* José Ávalos i Manuel Martínez, i l'*agramonero* José Alfaro. Igual que en la de l'any 1981, es varen ajuntar al Bar Aquí Me Quedo. Pedro Martí aquest cop va aconseguir un permís municipal, però de tipus verbal. La *tamborrada* estava autoritzada des de les 15.00 fins a les 00.00 hores. A més, va preparar un aperitiu de *mojete* tradicional de la Setmana Santa (11).

Es varen ajuntar diversos veïnats amb els seus tambors i un bombo. A més dels tambors que duia cadascú, Pedro Martí en prestà d'una banda que ell havia tengut (11). José Ávalos i Manuel Martínez, participants d'aquella concentració de *tamboreros*, ens expliquen que varen sortir del Bar Aquí Me Quedo, varen passar pel Bar Sa Plaça i el Bar S'Estació, i hi varen intentar entrar a tocar els tambors. Però l'amo, Juanito, que també és d'Agramón, ho va prohibir, ja que era molt de renou per a l'interior del local. Llavors varen quedar fora tocant davant l'expectació de molts veïnats i clients. Varen continuar fins a l'església de la Mare de Déu de la Lactància, i a mesura que anaven arribant varen haver de retirar-se, en esser increpats per un dels voluntaris de la parròquia, que els va dir: «Si queréis tocar os vais a la Península» (9).

Però la *tamborrada* va continuar, varen seguir pel carrer de Sant Cristòfol i la carretera Militar fins al Bar Juan Carlos, que va convidar cadascun des *tamborileros* a una beguda. Varen continuar per la carretera Militar i des del Bar Correo l'amo els va cridar amb una de les cornetes de la banda musical que patrocinava el bar per aquella època. Pel camí rebien mamballetes i *saetas* de veïnats, però també males cares d'uns, que no sabien què passava, i d'uns altres, que consideraven desubicada aquesta *tamborrada* a s'Arenal (9). Després d'aturar-se al Bar Brasília, varen fer una parada al Bar Venus, regentat per la família de Manuel Gomariz Molina. Hi varen estar tocant bastant de temps, i davant les queixes de diversos veïnats es va presentar un policia que els demanà: «¿Tienen permiso para la concentración?», a la qual cosa varen respondre que «estaban autorizados por el Ayuntamiento de Lluçmajor». El policia els va recordar «que este lado

era Palma y al no estar autorizados debían marcharse». Els tabalers li varen dir: «Nos iremos a tocar en la playa». El policia els va respondre: «Tampoco podéis tocar en la playa, que la sanción por ruido es de 50.000 pesetas». José Ávalos va contestar: «Si son 50.000 pesetas lo dividirán entre todos, que no sale a tanto». El policia replicà que «la multa no es grupal sino de 50.000 pesetas a cado uno».

Al final varen optar per anar-se'n i acabar a l'esplanada del parc aquàtic Aquacity (11). El Dissabte Sant es va tornar a ajuntar un grup per tocar al Bar Jamaica, que era d'un cosí de Pedro Martí, del Bar Aquí Me Quedo (11), (9).

7.2. Assistència a Agramón per Setmana Santa

Són diversos els actes d'Agramón que fan que els originaris d'aquest poble i els seus familiars hi tornin, com les festes patronals de San Joaquín. Però sense cap dubte la *Tamborrada* és l'acte favorit, i això es nota en la gran quantitat de veïnats de s'Arenal que hi acudeixen. Els vols a Alacant s'omplen amb *agramoneros*, que posteriorment agafen carretera cap a Agramón per gaudir de la Setmana Santa del poble. L'any 2010 per la Exaltación, una festa rotativa en què es reuneixen *tamborileros* de diverses poblacions d'Espanya, Félix Alarcón, propietari del Bar Félix, va arribar a noliejar un vol sencer de veïnats de s'Arenal (1).

7.3. Confinament de Setmana Santa de l'any 2020

Durant la Setmana Santa de l'any 2020 els veïnats de s'Arenal i de tot Espanya varen quedar confinats a causa de la pandèmia de la Covid-19, i no es va poder celebrar aquesta festa religiosa.

Molts *agramoneros* i *bellineros* es varen negar a renunciar a la seva tradició i sortiren a les balconades a tocar el seu tambor vestits amb la mudada de la seva confraria (37).

8. Festes de San Joaquín

El patró d'Agramón és sant Joaquim, i cada any pel mes d'agost devers un centenar de veïnats de s'Arenal hi acudeixen i s'integren en les diferents penyes del poble. Solen esser els més joves, que es queden amb les seves famílies, i els jubilats. La majoria de veïnats de mitjana edat no solen poder-hi assistir, ja que fan feina en el sector del turisme i es troben en plena temporada.

El primer dia de festes es fa l'ofrena floral al patró, a la qual es crida per poblacions, i en esser anomenada Palma de Mallorca hi puja el grup més nombrós, la seva majoria veïnats de s'Arenal.

9. Nadal a Agramón

El Nadal és una altra de les tres dates de tornada dels veïnats de s'Arenal. Són unes festes més íntimes que se celebren a les cases, si bé es fa un sopar al club de la tercera edat, amb assistència d'un centenar de persones, de les quals unes quaranta són veïnats de s'Arenal (2).

10. Anècdotes i curiositats

Són diverses les anècdotes i curiositats:

1. Segons el rector don Joan Crespí Coll, les primeres noces que es varen celebrar entre no mallorquins a la parròquia de Nostra Senyora de la Lactància varen esser les del matrimoni d'*agramoners* format per Antonio García Valverde i Francisca Baidez, el desembre de l'any 1954 (24). Fins passats cinc anys, l'any 1959, no es varen celebrar les primeres noces entre nascuts a s'Arenal, que varen esser les de Pere Monserrat i Catalina Matas (38).

Els *agramoners* Antonio García Valverde i Francisca Baidez varen formar el primer matrimoni no mallorquí que se celebrà a l'església de s'Arenal.

2. Conta el pare Jordi Perelló que quan li demanaven oficiar un funeral d'una persona d'Agramón «ja sabia que hi aniria molta de gent i a més que seria un funeral un poc renovar, ja que s'ajuntarien veïnats de s'Arenal i del poble que feia temps que no es veien» (10).

El funeral de major assistència va esser el de l'*agramonero* Rafael Titos, que va morir el dia 28 de novembre de 2012 i que pertanyia a una de les famílies més conegudes. A més de l'església, també va omplir els carrers que donaven entrada a la parròquia (39). Aquell horabaixa l'associació de veïnats Amics de s'Arenal va celebrar la seva assemblea anual i amb prou feines hi va assistir gent, ja que tots eren al funeral,

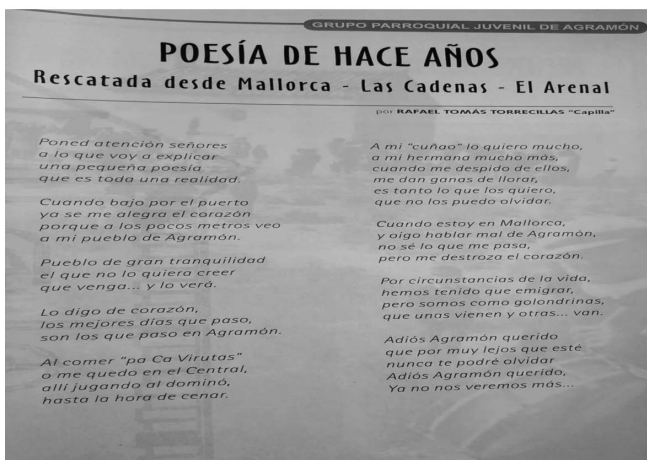
i els que hi varen assistir varen arribar una hora i mitja tard (20).

3. És molt comú trobar loteria d'Agramón als comerços de s'Arenal. A més, fins a l'any 2015, que es va dissoldre l'equip (2), era possible fer-se soci de l'Agramón Club de Fútbol (1).

4. No falten els coverbos i comentaris com: «*Si se van todos los agramoneros no queda nadie*», o expressions com: «*No eres del Arenal si no eres de Agramón*», o «*Si en el Arenal das una patada a una piedra salen diez agramoneros*» (46).

5. És molt comú trobar cartells i fotos d'Agramón, com també de les seves festes, a molts de bars i comerços, per exemple al Bar Félix, que és regentat per un ciutadà xinès que manté cartells de la Setmana Santa d'Agramón (1).

6. A Agramón es publica un full parroquial. Durant anys hi hagué molts *agramoneros* que el reberen per correu. A la revista es publicaven també notícies i escrits de s'Arenal. En aquesta foto es veu un poema escrit per Rafael Tomàs Torrecillas a s'Arenal - ses Cadenes, que va esser publicat al full parroquial a la dècada dels noranta (2).

Poema de Rafael Valverde Torrecillas, que va esser publicat a la dècada des noranta del segle passat al full parroquial d'Agramón.

11. Gastronomía murciana-manxega a s'Arenal

Actualment tenim accés a la gastronomia d'altres zones gràcies a les xarxes socials i la televisió, però en aquells anys els arenalers coneixien aquests plats a través dels bars regentats per *agramoneros*, per manxecs o per veïnats de la zona que vivien a s'Arenal.

Agramón és un poble d'Albacete que està molt a prop de Múrcia, per la qual cosa els seus plats són una mescla de totes dues zones.

Era i és molt comú trobar aquesta gastronomia en àpats com

tapes, o també en els menús del dia: gaspatxo manxec, *michirones*, arròs amb conill i caragols, *migas*, *mojete*, *atascaburras*, *pipirrana*, i postres com *suspiros* o *panecillos dulces* (12).

12. L'Almazara de San Joaquín

L'Almazara de San Joaquín és la major tafona d'Agramón, fundada per Miguel de Gea i actualment gestionada per Mari Ángeles, Antonio i Pedro de Gea. És una marca d'oli molt consumida a s'Arenal.

Els emigrants *agramoneros* enyoraven el seu oli. Durant les dècades dels vuitanta i noranta Pedro de Gea venia periòdicament a s'Arenal amb la seva furgoneta a vendre l'oli directament a les cases (1). Amb el temps molts mallorquins varen començar a conèixer i consumir aquest oli. Actualment es pot comprar en unes quantes tendes de s'Arenal (23).

13. Diada de la Casa Regional de Múrcia a s'Arenal

Fins a l'any 1980 la província d'Albacete va pertànyer a la Comunitat de Múrcia. El municipi d'Hellín va votar a favor de pertànyer a Múrcia i en contra de formar part de Castella - la Manxa (41).

Si bé no queda clar que estigui relacionat amb la comunitat *agramonera*, durant la dècada dels noranta la Casa Regional de Múrcia celebrava cada any la Diada de Múrcia a l'església de s'Arenal. En una ocasió hi va acudir el president de la comunitat, Ramón Luis Valcárcel. En una d'aquestes diades Joan Ferre Pomar va recitar un poema de Maria Antònia Salvà, però abans va aprofitar per dir: «Voy a recitar una poesía en mallorquín, que es el idioma de Mallorca y los murcianos deberían aprenderlo. Mi mujer es de Murcia y lo habla». Passats dos o tres segons continuà: «Perdón, mi mujer no es de Murcia sino de Agramón, en Albacete» (42).

Els membres de la família Valcárcel curiosament varen ésser els gentilhomes propietaris d'Agramón i Hellín entre els anys 1550 i 1800 (41).

14. Sobrenoms d'agramoneros a s'Arenal

Els *agramoneros* que varen arribar a s'Arenal varen mantenir el costum de dir-se pel sobrenom.

Eduardo García Marcos va fer una llista de sobrenoms de s'Arenal, entre els quals trobam los Regado, los Murcianos, el Colorín, los Chimeneas, el Risas... De tots aquests sobrenoms el més cridaner és los Putos. Es tracta d'una família coneguda de s'Arenal de llinatge López, que rep el sobrenom per l'afició femellera del seu padrí, al qual anomenaven *el Puto*, i així la família es quedà amb aquest malnom.

Sobrenoms

Acuña, Aniaguero, Artillero, Botones, Branqueador, Cabica, Cagarrias, Caguete, Calasparreño, el Calvo, Capagrillos, Capilla, Cara Cielo, Caravina, Carbonero, Cardos, los Carlos, Cebolla, Cebollo, Cercitas, Chicote, Chimenea, Chimeneas, Cilinaro, Colorín, Costa, Cromo, Don Bigotes, Envenenado, Elgabis, Escabi, Escarcha, Fanegas, Forgues, Gafas Virutas, Ganso, Gavilán, Gobierno, Gorirla, Jarras, José el Pillo, Juan de la Mora, Lagarto, Lanas, Levas, Litri, Loco, Madre el Monte, Mamella, Manolo Polán, Martagón, Merengue, Moja, Montaje, Mozo, Murciano, Negro, Orejas, Pájaro, Pañerita, Pastorcillo, Patachón, Patas, Pelo Lobo, Pepe el Pestero, Perdigón, Pielas, Pillo, Pintao, Pioso, Pirulo, Pollo, Puto, Quinito, Rafael el Parador, Rafael el Regador, Ratita, Ratón, el Risas, Saltenillas Tomasón, el Sastre, Tejero, Teo, Toneles, Tostonera, Tuerto, Virutas, Yordi, Zorro (2).

15. Fonts

1. Félix Alarcón Ruiz, conversa del 4 de març de 2020.
2. Diverses converses telefòniques amb Eduardo García Marcos.
3. Gabino Fructuoso Peñafiel, conversa del 26 d'agost de 2020.
4. Ramón López Alarcón, conversa del 25 de setembre de 2020.
5. Antonia Serrano Olivares, conversa del 20 de setembre de 2020.
6. Manolo García Lorenzo, conversa del 4 d'agost de 2020.
7. Consuelo Zaragoza Fernández, conversa del 6 d'octubre de 2020.
8. Maribel Font Zaragoza, conversa del 6 d'octubre de 2020.
9. Manuel Martínez, conversa telefònica de l'11 de març de 2020.
10. Pare Jordi Perelló Frontera, conversa del 16 d'octubre de 2020.
11. José Ávalos Herrero, conversa telefònica del 30 de setembre de 2020.
12. Inés López López, conversa del 12 d'octubre de 2020.
13. Rafael Villena, conversa telefònica del 17 de setembre de 2020.
14. Pep Rayo Taberner, conversa telefònica del 29 de setembre de 2020.
15. Juan Casas Oliver, conversa del 23 de setembre de 2020.
16. Manolo Gomariz, conversa telefònica de l'1 d'octubre de 2020.
17. Magdalena Ruiz Peña, conversa del 8 de gener de 2021.
18. Pare Nicolau Sastre Palmer, conversa telefònica del 28 de setembre de 2020.
19. Jorge Soler, conversa telefònica del 15 d'octubre de 2020.
20. Conversa amb Concepción Gómez González del 3 de gener de 2021.
21. ANH Padró d'habitants A_0011_001.
22. Pregó de les Festes de Sant Cristóbal 2002, p. 10 i 11.

23. Correu electrònic de Pedro de Gea del 6 d'octubre de 2020.
24. Pere Canals. *Arenal-Can Pastilla, Platja de Palma*, p. 319.
25. Pere Canals. *Arenal-Can Pastilla, Platja de Palma*, p. 415.
26. Revista *Agramón-S'Arenal*, núm. 1.
27. Conversa per Facebook del 18 de desembre de 2020 amb Loli Cantero Castro.
28. Antoni Quetglas. *Ara Balears* 14/07/2013. «L'emigració sollerica 1836-1936», per Juan Estades.
29. Cati Cobas, diari digital www.laregioninternacional.com, 3 de maig de 2019.
30. Conversa telefònica amb Juan Cantero Notario *el Carlos*, 30 de desembre de 2020.
31. Pere Canals. *S'Arenal que he viscut*. Palma: Documenta Balear, 2006, p. 79.
32. Presentació del llibre *D'Andratx a Batabanó*. Mallorcadiario.com, redacció 2 d'agost de 2019.
33. Conversa amb José Ruiz Sánchez del 12 d'octubre de 2020.
34. Conversa amb Juana Abellán Villena del dia 17 d'octubre de 2020.
35. Del llibre *Confraries de Mallorca*, 2002, p. 367.
36. <<http://www.turismocastillalamancha.es/fiestas/semana-santa-y-tamborada-de-agramon-13877/descripcion/>>
37. Publicació a la pàgina de Facebook d'Amics de s'Arenal, 11 d'abril de 2020.
38. Pere Canals. *S'Arenal que he viscut*. Palma: Documenta Balear, 2006, p. 108.
39. Pere Canals. *S'Arenal-Can Pastilla, Platja de Palma*, p. 412, 413, 414 i 415.
40. Conversa amb Antonio Martínez Sánchez del 10 de gener de 2021.
41. Beatriz Esteban Muñecas, de l'Arxiu Municipal d'Hellín. Conversa telefònica del 14 de desembre de 2020.
42. Marina Ferrer Valverde, conversa del 23 de desembre de 2020.
43. Conversa amb Magdalena Ruiz Peña del 10 de gener de 2021.
44. Pere Canals. *S'Arenal que m'han contat*. Palma: Documenta Balear, p. 173.
45. Sandra Cánovas Dólera, correu electrònic del 22 de gener de 2021.
46. José Ruiz Sánchez, conversa de l'11 d'octubre de 2020.

LLUCMAJORERS A L'OLIMPIADA POPULAR DE BARCELONA, 1936

Pau Tomàs Ramis

1. L'Olimpiada Popular de Barcelona, 1936

El 1931 Barcelona se situava com la candidatura amb més possibilitats per ser la seu dels XI Jocs Olímpics de l'era moderna, que s'havien de celebrar l'any 1936. Arran de l'Exposició Internacional que havia tengut lloc a la ciutat l'any 1929, s'havia demostrat la preparació tant en infraestructures com en tecnologia o desenvolupament industrial necessària per ser-ho. Es treballà de forma molt potent per convèncer d'això el Comitè Olímpic Internacional (COI) i semblava que el vent bufava a favor. Entre els dies 24 i 28 d'abril de 1931 es dugué a terme, precisament a Barcelona, la dinovena sessió de l'organisme olímpic per dilucidar quina de les candidatures era l'escollida. A l'Estat feia poc més d'una setmana que s'havia proclamat la II República, i els ànims i les passions encara eren ben encesos. Manifestacions a favor i en contra cap al nou govern adesiara guaitaven pel carrer, i només denou membres de l'organisme olímpic internacional acudiren a la ciutat catalana. S'hostatjaren a l'Hotel Ritz i feren les reunions a l'ajuntament de la ciutat.

Aquell mateix canvi de règim —el final de la dictadura dirigida pel militar Dámaso Berenguer, substituït de Miguel Primo de Rivera— i l'enfonsament de la monarquia amb la fugida a l'exili d'Alfons XIII provocaren que el Comitè Olímpic Espanyol (COE), que havia basat la candidatura barcelonina en el règim derrocat i el beneplàcit d'aquest, no s'implicàs plenament en l'aspirant catalana. El COI, presidit pel belga Henri de Baillet-Latour, una entitat certament aristocratitzada, es mostrà temeros d'un règim espanyol jove, popular i republicà, al qual el mateix COE havia deixat de donar suport, i es decidí que, degut al reduït nombre de membres del COI assistents a les sessions, les votacions per designar la seu olímpica es farien per correu. Dia 13 de maig es feu pública l'elecció a Lausana. La ciutat seleccionada

resultà ser Berlín,¹ que obtingué 43 vots, mentre que Barcelona n'obtingué només 16. Hi hagué 8 abstencions i la resta de ciutats candidates, entre les quals hi havia Alexandria, Budapest, Dublín, Hèlsinki o Roma, entre d'altres, no obtingueren cap vot.

Aquest fet no agradà ni a les democràcies europees ni als Estats Units, sobretot a partir del 1933, quan Hitler, com a cap del partit Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, assumeixen el poder, car s'entén que mantenir la designació suposava la legitimació del nazisme i les seves tesis supremacistes, racistes i antisemítiques.² Degut a això comencen a sorgir veus crítiques que es van fent sentir més fort com més a prop és l'inici de les Olimpíades berlineses, i a l'abril de 1936 es comença a organitzar a Barcelona un esdeveniment alternatiu i de contraposició: l'Olimpíada Popular, Setmana Popular d'Esports i Folklore. Una reunió d'esportistes i folkloristes que s'havia de portar a terme a la Ciutat Comtal del 19 al 26 de juliol i on es preveia la participació de milers d'esportistes amateurs i de caire obrer de tot el món, i de folkloristes que hi aportarien mostres variades de cultura popular i tradicional d'arreu. La convocatòria fou un èxit, tot i el poc temps que es tengué per preparar-la.

A Mallorca es formà el Comitè Provincial Pro Olimpíada Popular de Palma de Mallorca, amb seu a la Casa del Poble de Ciutat, que fou l'encarregat de coordinar i gestionar la participació dels illencs. N'era president Vicenç Garcés, i secretari, Mateu Abraham, i uns dies abans de la partida cap a Barcelona encara cercaven finançament per part dels ajuntaments illencs. A aquest efecte enviaren una carta als consistoris illencs de la qual n'hi ha una còpia conservada a l'AMLL.³ N'hem trobat també còpies idèntiques als arxius municipals de Binissalem⁴ o de Marratxí.⁵

1 Els Jocs Olímpics de 1916 s'havien de celebrar ja a Berlín, però la Primera Guerra Mundial en forçà la suspensió. Una vegada acabat el gran conflicte mundial, les Olimpíades se celebraren el 1920 a Anvers. Barcelona, amb el suport de la burgesia catalana i la Mancomunitat de Catalunya, sense coneixement del COE, es presentà com a ciutat candidata per organitzar els jocs de 1924, però la ciutat designada fou París.

2 Pocs dies abans de començar les Olimpíades de Berlín algunes associacions jueves es neguen a participar-hi. Per exemple l'Associació Esportiva Hakkabi, que engloba totes les associacions esportives i gimnàstiques d'Àustria, nega la participació a tots els seus membres perquè *no es compatible con la concepción judía del honor* (*La Vanguardia*, 3 de juliol de 1936, p. 11).

3 AMLL. Co-1936. Sig. 2502. Carpetas Oficinas varias. Vegeu-lo reproduït, amb una breu explicació de la implicació que tengué Lluçmajor i alguns llucmajorers a l'Olimpíada Popular, a TOMÁS RAMIS, Pau. «L'Olimpíada Popular de Barcelona». A: *Lluçmajor de Pinte en Ample*, setembre 2020, p. 48-50.

4 AMB. Correspondència 1936. Sig. 124. Carpeta Varios.

5 AMMA. Correspondència 1935-1936. Sig. 281.

A TODOS LOS AYUNTAMIENTOS DE BALEARES

Ciudadanos:

Organizada ya la expedición que Mallorca traerá a Barcelona con motivo de la celebración de la OLIMPIADA POPULAR en los días 19 al 21 del corriente mes, este Comité organizador de la expedición tiene el deber de dirigirse a todas las corporaciones, ayuntamientos, entidades obreras y políticas, culturales y ciudadanos en general, solicitando una ayuda material encaminada a ayudar a sufragar los cuantiosos gastos que esta expedición ocasiona, gastos que no dudamos un solo momento ver resueltos gracias a la aportación voluntaria de todas aquéllas a quien nos dirigimos, amantes siempre a todo lo que represente cultura y esparcimiento del arte popular mallorquín.

Desplazaremos gracias a los trabajos efectuados, a una fuerte representación del folklore mallorquín cuyas canciones, y bailes típicos son tan celebrados en la ciudad de Barcelona, a más de una fuerte representación deportiva, formada especialmente por muchachos obreros que alternan el deporte con el trabajo, siendo por tanto fieles representantes del deporte amateur.

Vamos por tanto a competir en deporte y folklore con las demás regiones de España que también se han desvelado por estar bien representadas en Barcelona, y nuestro mayor deseo es, no ver rebajado nuestra representación en lo más mínimo con relación a las demás regiones. Solo es posible lograr eso con la cooperación de todos los mallorquines que, haciendo como siempre, ayudarán a tan magna empresa de la cual queremos ser fieles intérpretes.

Esperamos ver satisfechos nuestros deseos de que Mallorca sea representada en la OLIMPIADA POPULAR, saludamos a todo el pueblo balear, y le invitamos a engrosar la suscripción que para tal fin se ha abierto.

Por el Comité Organizador:

*El Presidente
Vicente Garcés*

*El Secretario
Mateo Abraham*

Los donativos pueden dirigirse a Antonio Pujol Nicolau, Depositario, (Casa del Pueblo), PALMA DE MALLORCA

A Lluçmajor, amb Bartomeu Sastre com a batle, la circular té data d'entrada dia 11 de juliol d'aquell 1936, i no serà fins al vespre de dia 14 quan a la reunió del ple ordinari del consistori, només quatre dies abans de la sortida de l'expedició, *se acuerda conceder un voto de confianza a la Comisión de Hacienda para que resuelva*

*lo que más conveniente estime.*⁶ Igualment passà a Palma quan a la sessió de dia 13 de juliol *se acuerda conceder una subvención, que fijará la Comisión de Hacienda,*⁷ o a Manacor en la sessió de dia 14, on s'especificava que la subvenció era *para poder llevar a cabo el desplazamiento de un equipo balear que tome parte en dicha manifestación deportiva.*⁸ Desconeixem si finalment es tengué temps de concedir alguna subvenció abans de la dissolució dels equips de govern, tant a Manacor, com a Palma i a Lluçmajor, provocada per la rebel·lió militar contra la República. A Campos, per exemple, sí que sabem que es concediren 15 pessetes,⁹ i a Marratxí, per tal de *contribuir a toda obra de cultura y esparcimiento del arte popular mallorquín,* se'n concedeixen 25.¹⁰

I així, dia 18 de juliol partiren cap a Barcelona uns 650 mallorquins. Hi anaven amb el vaixell *Ciudad de Barcelona*, que tenia com a capità Francisco Nadal. Esportivament l'illa hi enviava representació de ciclisme, futbol, boxa i atletisme, i del món folklòric hi anaven almenys mitja dotzena d'orfeons, la parella de gegants de Palma i el grup de ball de bot Rondalla Mallorca.

Així i tot, la majoria del passatge del *Ciudad de Barcelona* hi acudia en qualitat d'espectador, aprofitant la gran rebaixa de preus que havia fet la Compañía Trasmediterránea. La càrrega ideològica de la majoria dels viatgers era clarament d'esquerres. Hi viatjaren tant polítics de primera fila com simples militants o simpatitzants de partits d'esquerra, però també gent que simplement s'ho va prendre com una excursió d'un parell de dies.

Com és ben sabut, el 18 de juliol de 1936, just quan el *Ciudad de Barcelona* era entre Mallorca i Barcelona, es va produir l'aixecament contra la II República. Quan el matí de dia 19 el vaixell olímpic arribà al port de la ciutat catalana, i pel fet que a Barcelona ja hi havia enfrontaments armats, no pogueren desembarcar i decidiren retornaren cap a Mallorca. Feren la travessia, però quan eren a l'alçada de sa Dragonera un altre vaixell que fugia de Mallorca, el *Ciudad de Tarragona*, avisà per ràdio que Mallorca havia caigut en mans dels nacionals. Així, davant aquestes circumstàncies i veient que els passatgers del *Ciudad de Barcelona* podien ser represaliats per qüestió de les idees polítiques de la majoria, retornà un altre cop a Barcelona. Tothom era conscient al vaixell que si desembarcaven

6 AMLL. Sig. LA-65, 44v.

7 AMP. Sig. AH-2206, 378v.-379.

8 AMM. Sig. 728/1 Llibre d'actes del ple, 1935-1937, 100v.

9 AMC. Sig. GOB 51, 23v.

10 AMMA. Esborranys d'actes 1935-1936. Sig. 47.

a Mallorca bona part del passatge, i potser la tripulació, seria immediatament detinguda i posada a disposició dels tribunals judicials militars. Les autoritats revoltades que havien agafat el poder a Mallorca tenien molt presents aquests viatgers i els tenien tírria, molta tírria. Tal com deia el jutge Diego Pascual dia 24 de març de 1937 a les acusacions formulades contra Eugeni Losada, un dels telegrafistes de l'estació radiotelegràfica de Muleta (Sóller), investigat per si havia tengut responsabilitat en la fugida del vaixell cap a la Península per haver facilitat informació a través de radiotelegrams: *Que con el retorno a la Península del Vapor "Ciudad de Barcelona" en los momentos de la iniciación del Glorioso Movimiento Nacional, perdió éste un elemento valioso y necesario, y con ello eludieron la acción judicial los presuntos delincuentes que pudiera conducir.*¹¹

Quan arribaren un altre cop a Barcelona no els permeteren desembarcar i hagueren d'anar al port de Tarragona, on el vaixell fou confiscat i els viatgers hagueren d'estar tres dies a poder tornar cap a Barcelona. A Tarragona alguns veieren com afusellaven monges o com es cremaven esglésies, i així es feren realment conscients de la magnitud dels esdeveniments. Un cop tornaren a ser a Barcelona, alguns dels viatgers davallaren a terra a intentar cercar-se la vida i altres quedaren hostatjats al vaixell, on se'ls servia menjar enviat per la Generalitat de Catalunya. L'Olimpíada, per raons òbvies, s'havia suspès, i al cap d'unes setmanes els mallorquins que havien acudit a l'esdeveniment hagueren de davallar a terra i enginyar-se-les per sobreviure. Alguns amb ajuda institucional per part de la Generalitat o altres organismes, i altres pels seus propis mitjans.

Entre els passatgers del vaixell olímpic hi havia un grapat de llucmajorers que, com la majoria de viatgers, hagueren de viure una vertadera odissea abans de retornar a Mallorca. En aquesta comunicació us parlarem del socialista Julià Puig Sastre i de tres joves que, formant una colla de mitja dotzena d'amics, també s'hi desplaçaren: Climent Garau Salvà, Bartomeu Salvà Sastre i Gregori Noguera Cañellas. Completaven aquella colla coral Gabriel *Cullera*, Rafel *Marxa*, que morí al front de Manacor lluitant a favor del bàndol republicà dia 20 d'agost,¹² i possiblement un sisè integrant que no tenim identificat.

Molts dels mallorquins que formaren part de l'expedició olímpica, entre ells, com veurem, alguns dels nostres protagonistes, integraren la Centúria dels Mallorquins, que a les ordres del capità Bayo

11 AJTT33. Causa penal 16/36, foli 418.

12 Vegeu CALVIÑO ANDREU, Celso. «La Guerra Civil de 1936, memòria llucmajorera», p. 163.

participaren en l'ofensiva republicana al llevant mallorquí feta entre els dies 16 d'agost i 4 de setembre. També és cert que molts d'ells, com manifestà Climent Garau, pensaven que anar amb aquella columna era retornar a Mallorca per quedar-hi, una idea molt llunyana del que en realitat succeí.¹³ En el mateix sentit molts dels atletes estrangers que havien acudit a l'Olimpíada i que es trobaven a Barcelona formaren les primeres Milícies Internacionals Antifeixistes per lluitar contra els que s'havien aixecat contra la República. N'hi hagué també alguns que participaren en l'expedició de Bayo a Mallorca, com els integrants de la Centúria Txapàiev de la Columna Carles Marx, formada majoritàriament per francesos però també amb participació d'anglesos, alemanys, portuguesos i russos; la Columna Espartac, formada majoritàriament per belgues i anglesos, o altres columnes, com les Francisco Guillamont, Miguel Torelló, Juan Guillamont, Tierra y Libertad i Del Barrio, totes amb més o menys presència internacional.¹⁴

En aquesta comunicació us volem explicar la història d'aquells joves llucmajorers que ja hem citat i que són només alguns dels que sabem que anaren a l'Olimpíada Popular. Ho farem a través d'entrevistes realitzades directament a ells o a familiars, però sobretot a través de les causes o expedients judicials que s'obriren als jutjats militars contra ells. En el cas de Climent, Bartomeu i Gregori el motiu de les investigacions fou la falta d'incorporació a files. Ells tenien poc més d'una vintena d'anys i amb diferents bans dictats per l'autoritat militar se'ls va cridar a concentració per tal de reforçar l'exèrcit revoltat, sobretot durant les operacions per aturar el desembarcament de Bayo al llevant mallorquí. Evidentment no s'hi varen poder presentar, car eren a Barcelona, i se'ls declarà en rebel·lia. A més a més, a Catalunya per les crides també a files s'incorporaren a l'exèrcit republicà i lluitaren en diferents fronts de guerra; fins i tot algun d'ells, com veureu, hagué de passar per diversos camps de concentració abans de poder retornar a Mallorca. En el quart cas, el de Julià Puig, la causa que se li va obrir al seu retorn a l'illa fou sumariíssima i pretenia investigar la seva militància i la seva implicació política en temps de la II República.

En aquesta edició de les Jornades d'Estudia Locals de Lluçmajor tractarem els casos de Gregori Noguera, Climent Garau, Antoni Salvà i Julià Puig, però volem deixar constància que, com ja s'ha dit, només són alguns dels llucmajorers que tenim identificats com a assistents

¹³ Entrevista feta a Climent Garau dia 2 de març de l'any 2009 a ca seva, a Algaida.

¹⁴ BERGER, Gonzalo, 2018, p. 71-74.

a aquella Olimpíada Popular. Esperam que en futures edicions d'aquestes Jornades en podrem donar a conèixer més casos.

2. Climent Garau Salvà *Porreguet*. Expedient judicial 256/39

El juliol de l'any 1936 Climent Garau Salvà feia feina d'esmotxador a la possessió llucmajorera de Buniferri. Amb uns amics, entre els que hi havia Bartomeu Salvà, Gregori Noguera, Gabriel *Cullera* o Rafel *Marxa*, i aprofitant que els preus del viatge olímpic a Barcelona estaven rebaixats, varen decidir anar a conèixer la ciutat i a veure si era vera que *a Barcelona les al·lotes eren molt guapes*.¹⁵ En una entrevista feta a la publicació manacorina *Perlas y Cuevas* Rafel Ferrer Massanet li demanà: *¿Ibais a la Olimpiada o al Paralelo?* Climent, sense cap tipus de dubte contestà: *Al Paralelo, por supuesto. La Olimpiada era la excusa*.¹⁶

Climent partí amb el vaixell olímpic dia 18 de juliol de 1936 per estar a Barcelona uns quant dies, però no pogué tornar a Lluçmajor fins dia 26 d'abril de l'any 1939.

Dia 7 de maig, el comandant militar de Lluçmajor, Jaume Morey Pol, que una mica més d'un any després seria nomenat batle, confirmava que, seguint les instruccions dictades pel comandant militar de les Balears dia 3 de maig, Climent Garau s'havia presentat a la Caixa de Reclutes de Palma, proveït de la seva cartilla militar, per seguir les vicissituds de la seva lleva. Un dia després el llucmajorer es presentà a Palma al Regiment d'Artilleria de Mallorca, on va entrar com a artiller segon, i se'l destinà provisionalment a la 17a bateria, tal com informà, a la nova filiació que se li obrí, el comandant major del Regiment, Antonio Salgado Muro.¹⁷

Així, dia 14 d'aquell mateix mes l'auditor de guerra Pedro Topete Urrutia ordenà l'obertura d'un expedient judicial instruït pel capità d'Artilleria jutge Maties Pascual Sastre per investigar els motius que havia tengut Climent per no haver-se incorporat a files tres anys abans com a soldat de cavalleria, quan la lleva de 1934, a la qual pertanyia Garau, havia estat cridada seguint un ban dictat pel comandant militar Díaz de Freijo dia 13 d'agost de 1936. El mateix dia el jutge ja ordenà que se citàs a declarar Garau, que s'hauria de presentar al jutjat dia 24.

15 Entrevista feta a Climent Garau dia 2 de març de l'any 2009 a ca seva, a Algaida.

16 FERRER MASSANET, R., 1986, p. 6.

17 AJTT33, Expedient Judicial 256/39, p. 5v.

PREGUNTADO por las generales de la Ley, dijo, que se llama como queda dicho, de 25 años de edad, estado soltero, natural y vecino de Lluchmayor con domicilio en la calle del Cielo N. 14, profesión campesino, que sabe leer y escribir y no le comprenden las demás generales de la Ley, estando destinado actualmente a la 17 Batería destacada en el Cuartel de San Pedro de esta Ciudad.

PREGUNTADO por qué no efectuó su incorporación al ser llamado de reemplazo, dijo, que al inicio del Movimiento Nacional se encontró en Barcelona para donde salió el día 18 de Julio de 1936 para visitar Barcelona. A los cuatro o cinco días de haber salido de Palma, habiendo pasado por Tarragona, llegaron a Barcelona, comiendo dos días en el barco y yendo después a la Fonda del Carmen en donde estuvo unos cuatro o cinco días, en que acabándosele el dinero que se había llevado fué al bosque de Vallvidriera en donde estuvo unos tres o cuatro meses trabajando de leñador, aunque habían llamado su reemplazo a principios de agosto. Que cree que hacia el 7 de Noviembre del mismo año, habiéndole dicho que tenía que haberse presentado pues le vendrían a buscar las patrullas del Control, se presentó al Cuartel de Artillería 7 Ligero de Santandreu de Barcelona siendo destinado a Buenavista en donde estuvo un par de meses, volviendo luego al Cuartel en donde estuvo hasta el 8 de Junio de 1937 en que les enviaron al frente de Huesca.¹⁸ Que hacia el mes de Marzo de 1938, cuando la retirada de Aragón se fueron al C.R.E.A. N.1 en el pueblo de La Bauma, a unos 9 kilómetros de Manresa, en donde estuvo hasta la retirada de Cataluña en que se fué a Gerona, retirándose hasta el Puerto de Santa Pau, en donde se quedó junto con algunos otros de su Batería mientras las tropas rojas pasaban a Francia. A los 6 días llegaron las tropas nacionales presentándose seguidamente; pero habiendo seguido las tropas su camino hacia la frontera se presentaron al Alcalde del Ayuntamiento de Santa Pau preguntándole lo que tenían que hacer, y después de haberse reunido el Ayuntamiento les dieron un salvoconducto para ir a Barcelona en donde se presentó en el Palacio de Justicia presentándose un certificado del Alcalde de Lluchmayor, pero le dijeron que lo que tenía que presentar era un aval firmado por dos oficiales o dos falangistas, y como no conocía a nadie que se lo pudiera firmar, estuvo cerca de mes y medio en Barcelona, hasta que habiendo podido conseguir permiso para venir a Palma, salió de Barcelona y llegó a ésta el día 26 de abril que se presentó a la Jefatura de Policía, enviándole a la Guardia Civil de Lluchmayor, diciéndole en ésta que ya le avisarían avisándole al día siguiente que se presentase en Comandancia General, y en esta le dijeron que volviese a su pueblo, que ya le avisarían; que cuando salió la disposición que

¹⁸ A Osca va estar a Corona de la Reina, a l'ermita de Santa Quiteria. També va esser als fronts de l'Ebre i del Segre, entre d'altres. Extret de l'entrevista feta a Climent Garau dia 2 de març de l'any 2009 a ca seva, a Algaida.

ordenaba se presentasen en Comandancia los que habían pertenecido al Ejército Rojo se presentó en Comandancia General, luego en la de su pueblo, en la que le dijeron que se presentase en la Caja de Recluta, siendo mandado al Regimiento de Artillería en donde se incorporó,

PREGUNTADO qué hacía y en dónde estaba durante el mes y medio que estuvo últimamente en Barcelona, DIJO, que no hacía nada y estaba en Calle Vista alegre N. 8, 4º piso, en donde habita una Señora mallorquina, conocida del declarante de cuando estaba en Barcelona prestando Servicio y a donde iba a veces con un amigo suyo sobrino de esta señora que se llama Coloma Barceló, y su marido se llama Francisco Rigo, los dos mallorquines.

PREGUNTADO si antes del Movimiento pertenecía a algún partido político, DIJO, que no ha pertenecido nunca a ningún partido político ni a ninguna Asociación que con ellos tuviese relación.

PREGUNTADO cuál fué su actuación durante su permanencia en terreno rojo, DIJO, que no ha tenido nunca ninguna actuación política.

PREGUNTADO qué documentos tiene que acrediten lo que lleva manifestado, DIJO, que los únicos documentos que tenía eran la cartilla militar y el pase del Alcalde de Santa Pau que entrego en las oficinas de Mayoría del Regimiento cuando se incorporó.

PREGUNTADO si en alguna otra ocasión se le ha tomado declaración, y qué clase de declaración se le ha tomado, DIJO, que en la Jefatura de Policía, la Guardia Civil de Lluçmajor, el Comandante de Lluçmajor y al presentarse le tomaron declaración preguntándole datos particulares y algunos de ellos lo referente al Servicio prestado en la zona roja.

PREGUNTADO si tiene algo más que decir, DIJO, que solo ha tomado parte en un combate o simulacro de ataque en que su pieza disparo unos diez tiros, y que no tiene nada más que decir.

Y en tal estado se dió por terminada esta declaración, la que leída que fué por el declarante, se afirmó y ratificó en su contenido, firmándola con el Sr. Juez y presente el Secretario que certifico.¹⁹

Durant la declaració i mentre detallava les seves destinacions i les seves actuacions en temps de guerra, Climent Garau no contà que s'havia allistat com a voluntari per participar al desembarcament republicà del capità Bayo. Sembla que ho feu sota l'afiliació del PSUC i formant part de la Columna Zapatero.²⁰ Aquest és un episodi de la vida de Climent força conegut i àmpliament explicat per Rafel Ferrer Massanet (1986, 6-7), David Ginard Féron (2018, p. 65-68) o Pau Tomàs Ramis (2009, p. 429-434), a partir de diverses entrevistes concedides pel mateix Climent Garau els anys 1986, 1991 i 2009 respectivament.

¹⁹ AJTT33, Expedient Judicial 256/39, p. 7v-8.

²⁰ <<http://pedraipaper.blogspot.com/2020/03/columna-zapatero.html>> [Consulta en xarxa 6 de maig de 2020]

Tampoc contà que anà a Santa Pau quan havia acabat la guerra amb la intenció de travessar la frontera cap a França, on, per cert, segons contava, es va trobar amb el poeta Miguel Hernández, a qui anys després dedicaria una glosa que enviaria a la seva vídua.²¹ El motiu de no travessar la frontera va ser que els comunicaren que si no tenien delictes de sang valia més quedar en territori nacional, i no se'n va arribar a anar. I tampoc que estant a Santa Pau els feixistes reuniren a la plaça a tots els soldats republicans que havien quedat amb la intenció de portar-los a un camp de concentració, però que ell i el seu amic Bartomeu Salvà, del qual tot seguit parlarem, aconseguiren fugir botant una paret i anaren a Figueres, on pogueren mesclar-se amb els feixistes i d'aquesta forma passar desapercebuts (GINARD, 2018, p. 69).

De cap manera convenia que el tribunal militar conegués aquests episodis. Un cop a Lluçmajor segur que ja havien explicat a Garau la forta repressió que hi havia hagut tot just iniciada la guerra, i que alguns amics o coneguts seus havien patit tortures, desaparicions o havien estat assassinats. I amagar tota aquesta informació o negar-la era la forma d'intentar evitar les possibles conseqüències que podria haver patit.

Per ordre del jutge Pascual, dia 25 de maig es demanaren informes sobre Climent de diversa índole al governador civil, al post de la Guàrdia Civil de la vila, al batle de Lluçmajor i al director de la Compañía Trasmediterránea. A més manava un exhort per prendre declaració a Barcelona a Francisco Rigo i a Coloma Barceló, als quals Garau s'havia referit durant la seva declaració i que eren oncles del seu amic Gregori Noguera, el qual també formava part, com ja hem indicat, del grup d'amics que havia assistit a l'Olimpíada Popular.

Tant Joan Roig, batle de Lluçmajor, com Joan Colomar Puig, comandant del post de la Guàrdia Civil, i Fernando Vázquez Ramos, governador civil, remeteren els informes sol·licitats, on es considerava l'investigat persona de bona conducta i bons antecedents, i apolític, mentre que el delegat de Trasmediterránea confirmava que a *las listas de los pasajeros correspondientes a dicho día y buque, aparece el nombre de Clemente Garau despachado como pasajero en tercera cámara*,²² referint-se al viatge fet el 18 de juliol cap a Barcelona en la motonau *Ciudad de Barcelona*.

També arribaren les transcripcions de les declaracions fetes a Barcelona dia 3 de juny per Francisco Rigo i Coloma Barceló, que confirmaren que Garau havia acudit a Barcelona per anar a

21 Entrevista feta a Climent Garau dia 2 de març de l'any 2009 a ca seva, a Algaida.

22 AJTT33, Expedient Judicial 256/39, p. 9.

l'Olimpíada Popular y *para hacer la despedida de soltero*,²³ i que havia estat allotjat al seu domicili. El consideraven de bona conducta, sense ideologia política i d'actuació nul·la, i que *después de la liberación de Barcelona* s'havia presentat a la Comissió Classificadora de Presoners i havia viscut més d'un mes a ca seva esperant obtenir un aval per poder tornar a Mallorca. A més, Rigo, a una de les preguntes formulades, declarà que sabia que Climent Garau tenia un conegut que nomia Bartomeu Salvà que vivia a Lluçmajor, i que no sabia que tengués cap amiatat a Barcelona. Francisco Rigo obvià el nom del seu nebot Gregori, ben segur per intentar evitar comprometre'l.

Igualment el jutge sol·licità informes al Servei d'Informació i Policia Militar (SIPM) de Catalunya, des d'on es diu que no hi ha antecedents contra Garau, i al Regiment d'Artilleria Lleugera núm. 7 de Sant Andreu, d'on no poden enviar informes perquè el Regiment havia desaparegut, i l'Agrupació d'Artilleria de la 50 divisió, que s'allotjava al quarter que havia ocupat la Lleugera núm. 7, ni hi havia tengut relació durant la guerra, ni hi tenia relació en aquells moments.

En aquest punt el jutge instructor, Maties Pascual, passà a la situació de retirat, i el 13 de juliol fou substituït pel tinent de complement d'Artilleria i llicenciat en dret Gabriel Fuster Mayans, el qual dia 22 elevà les diligències efectuades a Topete, que dia 27 demanà una ampliació de la investigació i la inclusió d'un informe de la FET y de las JONS de Lluçmajor i nous informes de batlia i Guàrdia Civil. A més, Climent Garau tornà ser citat a declarar, aquest cop el matí de dia 31 de juliol, i ratificaria la seva primera declaració afegint *que con motivo de la rebaja de precios quiso aprovecharse de ella para ir a pasar unos tres o cuatro días en dicha Ciudad pues solo había estado una vez en ella y solamente de paso y habiéndole gustado tenía deseos de volver a pasar unos días y habiéndose anunciado la gran rebaja de precios que habría en esta fecha, encontró que era la ocasión oportuna para con poco dinero disfrutar de este viaje que como ha dicho antes constituía uno de sus principales deseos de su vida. Que quiere ratificar que solo iba para tres o cuatro días*.²⁴

A l'entrevista anteriorment referida i publicada a *Perlas y Cuevas* Rafel Ferrer encapçalà la presentació de Climent escrivint: *Climent Garau y Salvà, de Lluçmajor, de la quinta del 34, había servido en África y cuando se licenció, en el 35, pasó por Barcelona y se quedó una noche en el Paralelo. Aquello le fascino. Luego, al llegar*

23 AJTT33, Expedient Judicial 256/39, p. 19. Aquesta expressió és habitual utilitzar-la en aquells anys per referir-se a anar-se'n de gresca.

24 AJTT33, Expedient Judicial 256/39, p. 25.

*a Llucmajor, se lo contó a sus amigos y...*²⁵ Segurament el record d'aquella diada d'un anys abans provocà el viatge dels amics.

Dia 4 d'agost el tinent Fuster deixaria també el càrrec de jutge d'aquest expedient i el substituïria l'alferes d'Artilleria Miquel Sampol Moragues, el qual rebria els informes de Damià Noguera, batle accidental de Llucmajor; de Pedro Calmaestra Muñoz, comandant de la Guàrdia Civil, i del cap local de Falange, en què tots tres confirmaven que el motiu del viatge de Garau a Barcelona havia estat assistir a l'Olimpíada. A més dia 14 d'agost, aquest darrer enviava un segon informe en el qual s'indicava que es considerava Climent Garau apolític i sense cap tipus d'afiliació ni actuacions en aquest sentit.

Així, dia 21 d'agost el jutge Sampol elevaria l'expedient a l'auditor de guerra perquè en prengués resolució, i dia 28 d'agost de 1939 decidia *la terminación del expediente sin declaración de responsabilidad*.²⁶ Un dia després el comandant general de Balears, Alfredo Kindelán Duany, de conformitat amb el dictamen donava per tancat l'expedient.

Dia 31 d'agost Climent Garau, prèviament citat, compareixia al jutjat, on se li notificava la resolució.

Climent ja tenia la seva situació plenament regularitzada, però el seu amic Gregori, com veurem, encara no havia pogut retornar. Els dos, encara que de forma esporàdica, mantenien contacte a través del correu i l'agost de 1940 Climent havia rebut una carta del seu company. L'al·lota de Gregori li contà que *el otro día Clemente pasó por mi casa y me enseñó la carta que había tenido de ti y la leí y me gustó mucho de ver que los buenos amigos siempre tienen cosas que contarse, él siempre me pregunta por ti*.²⁷

Com a curiositat, en una altra carta li deia referent a Climent: *A mi me gustaria que si vienes no fueses con Clemente que ya habla el catalán y había la risa y te lo digo porque tu me dices que ya sabes hablar árabe pero no debes de perder el mallorquín*.²⁸

En aquella mateixa carta, escrita dia 19 de setembre de 1940, Antònia Aina li deia a Gregori: *En estos momentos que estoy escribiendo me han dicho que han licenciado tu[s] compañeros Clemente y Jorge. Espero que te licenciaran pronto a ti*.²⁹ De totes formes no fou fins

25 FERRER MASSANET, R., 1986, p. 6.

26 AJTT33, Expedient Judicial 256/39, p. 31.

27 APCN, document núm. 75. Llucmajor, 27 d'agost de 1940.

28 APCN, document núm. 79. Llucmajor, 19 de setembre de 1940. Quan diu *no fueses con Clemente* segurament devia voler dir *no fueses como Clemente*.

29 APCN, document núm. 79. Llucmajor, 19 de setembre de 1940.

al 19 d'octubre que llicenciaren, almanco, Climent, tal com ell mateix confirmava a l'única carta conservada de les que aquest envià a Gregori Noguera, *pero te diré que ha sido un licenciamiento que me ha satisfecho poco, por que parece que no será efectivo. A mi juicio es un licenciamiento eventual, es lo que me hace dudar más es que todavía los hay de mi quinta que están cumpliendo condena a sus respectivos cuarteles, te diré que solo han licenciado a los de artillería de costa, y parte de los demás cuerpos, pues han hecho una cosa difícil de comprender, los que hay del primer reemplazo que los han liberados y a otros no, pero sea como quieran yo de momento estoy libre y te diré lo gozoso que estoy de haber podido escapar de las garras de aquellos inhumanos superiores, que no tuvieron en ninguno de los momentos palabra amorosas para nosotros, sino que solo éramos testigo de contemplar malas caras, y al todo momento veía unas injusticias que no hay derecho a existir.*³⁰

3. Bartomeu Salvà Sastre *Tacó*. Causa penal 746/36

Dia 13 d'octubre de 1936 el capità Ignasi Seguí Colom, jutge del Jutjat d'Instrucció del Regiment d'Infanteria de Palma núm. 36, començà a tramitar una causa judicial contra el llucmajorer Bartomeu Salvà Sastre, de malnom *Tacó*, de la lleva de 1931,³¹ d'ofici conrador i resident al carrer del Vall, núm. 9. Salvà havia faltat a la incorporació a files dictada a l'ordre donada dia 24 d'agost d'aquell any, en resposta a un ban emès pel comandant militar Aurelio Díaz de Freijo dia 17 d'aquell mateix mes. Així, aquell 13 d'octubre, Seguí remetia una petició a la batlia de Lluçmajor demanant *Ruego a V. me indique el paradero del soldado Bartolomé Salvà Sastre,*³² i des de la vila el batle, Miquel Munar *Pola*, li retornava contesta dia 16 dient que *según las referencias dadas por sus familiares marchó a la OLIMPIADA de Barcelona sin que hayan vuelto a saber noticia alguna respecto al mismo.*³³ També des de la Comandància Provincial de la Guàrdia Civil, ubicada a Palma, on Seguí havia fet arribar una ordre de cerca i captura contra Bartomeu Salvà, dia 17 de novembre, el primer cap i ex-governador civil Antonio Álvarez-Ossorio Barrientos, informava que *dicho individuo marchó a Barcelona el dia 18 de Julio último*

30 APCN, document núm. 89. Lluçmajor, 14 de novembre de 1940.

31 Havia entrat en Caixa Recluta de Palma núm. 57 dia 1 d'agost de 1931 i ingressà al Regiment d'Infanteria núm. 28 el 29 d'octubre del mateix any (AJTT33, Causa penal 746/36, p. 2). Aquest Regiment, dia 23 d'abril de 1936, prengué la denominació de Regiment d'Infanteria, Palma núm. 36.

32 AMLL. Co-1936. Sig. 2503. Carpeta *Regimiento Infanteria n° 28*. En aquesta comunicació hi ha escrita a mà una anotació que diu *esta en la Olimpiada*.

33 AMLL, Co-1936. Sig. 2503. Carpeta *Regimiento Infanteria n° 28*.

*para asistir a la Olimpiada.*³⁴

Així, i a instàncies d'una requisitòria signada pel jutge, es publicava al *Boletín Oficial de la Provincia de Baleares* de dia 28 de novembre de 1936 que:

*Bartolomé Salvá Sastre, hijo de Miguel y de Francisca, natural de Lluchmayor, provincia de Baleares, de veintiséis años de edad*³⁵ *y cuyas señas personales son: estatura un metro quinientos ochenta milímetros, pelo negro, ojos pardos, nariz pequeña, frente regular;*³⁶ *domiciliado últimamente en Lluchmayor y sujeto a expediente por haber faltado a concentración a la caja de recluta de Palma para su destino a Cuerpo comparecerá dentro del término de diez días en este Juzgado ante el Juez Instructor, Capitán D. Ignacio Seguí Colom de Infantería con destino en el Regimiento de Infantería Palma núm. 36, de guarnición en Palma, bajo apercibimiento de ser declarado rebelde si no lo efectúa. Palma 18 de noviembre de 1936.- El Juez Instructor, Ignacio Seguí.*³⁷

Al cap dels deu dies prevists Bartomeu, evidentment, no havia comparegut al Jutjat de Palma i, per tant, se'l declarà rebel en relació amb el que preceptuava el Codi de justícia militar, article 664. D'aquesta forma Seguí considerava que mentre Salvà Sastre no es presentàs o no fos capturat s'havien d'arxivar les actuacions de la causa oberta contra ell i s'havien de deixar en suspens, segons disposava l'esmentat Codi a l'article 665. L'auditor de guerra, Gonzalo Zarranz Mariana, compartí el mateix parer i dictaminà dia 10 de desembre de 1936 *la suspensión y archivo de la misma, hasta que aquel se presente o sea habido.*³⁸

Així, i després de quasi tres anys, dia 5 de maig de 1939, el tinent jutge José Mercant Perelló, també del Regiment d'Infanteria núm. 36, i per ordre del coronel en cap d'aquest, reprengué la causa contra el soldat llucmajorer sabent que dia 26 de març havia retornat a Llucmajor i havia fixat la seva residència a la casa familiar del carrer de Ruiz de Alda, núm. 50,³⁹ i dia 4 de maig s'havia incorporat al seu regiment. A la llista de Prestació Personal per a la Reconstrucció

34 AJTT33, Causa penal 746/36, p. 8.

35 Havia nascut dia 5 de juny de 1910 a Llucmajor.

36 Pel que fa al seu full de filiació conservat a l'AMLL, Co-1936. Sig. 2503. Carpeteta *Regimiento Infanteria n° 28*, s'hi indica, entre d'altres dades, que era nascut el 5 de juny de 1910 i que tenia el *pelo negro, cejas poblada[s], ojos pardos, nariz pequeña, barba poca, boca pequeña, color sano.*

37 *Boletín Oficial de la Provincia de Baleares*. 28 de novembre de 1936, núm. 10.920, p. 3, núm. 2930.

38 AJTT33, Causa penal 746/36, p. 15.

39 Actual carrer dels Bons Aires.

de l'Estat feta el 14 de novembre de 1939 ja és consignat com a picapedrer, amb un jornal de 8,80 pessetes, igual que el seu germà gran, Antoni.⁴⁰ També sabem que esporàdicament, i potser vinculat a aquest ofici, havia fet tasques de trencador a la zona de s'Arenal.⁴¹

El jutge, dia 22 de maig, demanà informes sobre la conducta i els antecedents politicosocials de l'encausat al comandant de la Guàrdia Civil de Lluçmajor, al batle i al cap local d'Informació, Investigació i Vigilància de Falange, i dia 23 cità a declarar Bartomeu per a dia 30 de maig, en què:

PREGUNTADO diga con toda clase de detalles motivos por los cuales de incorporase [sic] a filas cuando fué llamado su reemplazo, dijo: que el día diez y ocho de Julio fecha del Glorioso Movimiento, marchó a Barcelona en el llamado barco de la Olimpiada y después de haber desembarcado en Tarragona y permanecer tres días en dicha ciudad, fué a Barcelona donde fijó su residencia en una pensión sita en la calle del Carmen cuyo número ni dueño no recuerda. Como le costaba muy cara la mencionada pensión estuvo en ella por espacio de ocho días que después iba a comer a un sitio y pernoctar a otro, hasta que al cabo de un mes y medio encontró trabajo en la Forestal y en la misma estuvo hasta el dos de Mayo de mil novecientos treinta y siete, durante este tiempo no estuvo en pensión alguna, comía por su cuenta siendo invitado algunas veces por un conocido suyo llamado Francisco Rigo con domicilio en Vista Alegre número ocho, cuarto, después el dos de Mayo fué a trabajar al pueblo de Casa de la Selva (Gerona) en corcho, el nombre del amo no lo recuerda, permaneciendo hasta el tres de Marzo de mil novecientos treinta y ocho que fué obligado a incorporarse en el Ejército rojo, siendo destinado al Batallón de Fortificación número veintidós que se encontraba en el frente de Lérida en el que permaneció hasta la ofensiva Nacional que marchó a Barcelona y se escondió en la casa del antes mencionado Francisco Rigo, donde permaneció hasta la entrada de las fuerzas Nacionales a las que se presentó en el Palacio de Justicia, las cuales le dejaron en libertad, permaneciendo en la mencionada ciudad hasta el día veinticinco de Marzo que le fué expedido salvoconducto para trasladarse a Lluçmajor, haciendo la presentación el día veintiséis a la Guardia Civil de su pueblo, la que le mando fuera a la Caja de Recluta de Palma número cuarenta y siete y de allí a la Comandancia Militar de Baleares hallándose destinado a la primera Compañía de Destinos del doce Batallón del Regimiento Infantería Palma número treinta y seis.

PREGUNTADO si antes del Glorioso Movimiento pertenecía a alguna Sociedad

40 AMLL. Sig. 1720/4, p. 16v.

41 Entrevista a Colau Maimó Mas (74 anys), gendre de Bartomeu, a ca seva, a Lluçmajor, dia 11 d'agost de 2020.

*obrero o Política; dijo, que nunca estuvo afiliado ningún partido. PREGUNTADO si tenía algo más que decir, dijo que no, que lo dicho era la verdad.*⁴²

Tal com faria el seu amic Climent poc temps després, Bartomeu tampoc no mencionà la seva participació com a voluntari al desembarcament de Bayo amb l'Exèrcit Popular. Tampoc anomenà la participació directa en els enfrontaments armats al front de l'Ebre i la destrossa que allò suposà per al batalló al qual pertanyia, del qual només quedaren 17 o 18 soldats vius,⁴³ entre ells ell mateix; el servei que havia complit al cos de carrabiners, o l'episodi de Santa Pau que Climent sí que esmentaria, tot i que de forma parcial.

Els informes que remeteren a petició del jutge Mercant el batle de Lluçmajor, Joan Roig i Joan Colomar, comandant de la Guàrdia Civil, parlaven de Bartomeu Salvà com un jove de bona conducta i considerat com a apolític, tot i que a l'informe del batle s'afegia que *se le suponía de tendencia izquierdista*⁴⁴ i al de la Guàrdia Civil que era *reconocido como izquierdista*⁴⁵ però sense participació política ni pertinença a cap societat relacionada amb el Front Popular. L'informe d'Eugenio del Blanco, delegat provincial d'Informació i Investigació de FET y de las JONS de Balears, elaborat a partir de les informacions del delegat local de Lluçmajor, no era tan benèvol i indicava que *de las averiguaciones practicadas resulta: aunque no figura afiliado a ningún partido político, se sabe era de ideología extremadamente izquierdista. Además se sabe que en unión de otros individuos hacía gala de fuerza, molestando é insultando para que dejaran el trabajo los obreros de su profesión*⁴⁶ *en el Caserío de el Arenal, tomando parte en las manifestaciones populares de carácter huelguístico.*⁴⁷

Tanmateix, des de la Comandància de Carrabiners de Barcelona es comunicava que no existien antecedents de l'encausat pel fet de no haver pertangut abans del 18 de juliol al cos, i des de la delegació a Balears de la Compañía Trasmediterránea es confirmava que entre el passatge del vaixell olímpic *aparece el nombre de BARTOLOME SALVA, despachado como pasajero de Cubierta.*⁴⁸

⁴² AJTT33, Causa penal 746/36, p. 22 i 22v.

⁴³ Entrevista telefònica amb Miquel Salvà Roig (78 anys), fill de Bartomeu, dia 2 de setembre de 2020.

⁴⁴ AJTT33, Causa penal 746/36, p. 21.

⁴⁵ AJTT33, Causa penal 746/36, p. 23.

⁴⁶ Referit a la de trencador o a la de la construcció.

⁴⁷ AJTT33, Causa penal 746/36, p. 24v.

⁴⁸ AJTT33, Causa penal 746/36, p. 26.

Mentrestant, Gregori Noguera, des de la 58a Companyia de Treballadors de Mailly, ja s'havia assabentat que els seus amics havien pogut retornar a Mallorca, i en una carta escrita a la seva al·lota Antònia Aina els enviava memòries: *Sin más muchos recuerdos a Antonio Roy y Francisco Pasarell y principalmente las darás a Bartolomé Salvá y a Clemente.*⁴⁹ A Gregori, com hem vist, encara li quedava molt de temps per poder retornar.

Com a resultat de l'interrogatori de dia 30 el jutge envià un exhort a Barcelona perquè s'interrogàs també Francisco Rigo Barceló, el qual reconegué davant el tinent jutge Álvaro Camín de Lara conèixer Bartomeu Salvà, que tenia en bon concepte, que considerava formal i que *sintiendo en todo momento repugnancia por las bordas rojo-separatistas*⁵⁰ havia estat amagat a ca seva durant cinc dies mentre s'efectuaven les evacuacions forçoses a França des de Barcelona.

En vista de tot el que s'havia exposat, dia 27 de juliol de 1939, el jutge Mercant considerava que el cas es podria sobreseure per *no aparecer debidamente justificada la perpetuación del delito perseguido*,⁵¹ i remetia el cas a l'auditor de guerra Pedro Topete, el qual dia 9 d'agost en decretava el sobreseïment amb caràcter provisional, fet que ratificava dia 12 el comandant general de Balears, Miguel Ponte Manso de Zúñiga, i dia 14 l'legien la resolució de forma presencial a Bartomeu Salvà Sastre.

Però el cas es reobriria al setembre de 1947. Bartomeu Salvà, llavors, vivia al carrer Nord, núm. 57, i a proposta del cap del Regiment d'Infanteria de Palma núm. 47 se'n va disposar l'alta del Dipòsit de la Zona de Reclutament, Mobilització i Reserva núm. 48. En aquest moment, veient que el soldat havia tengut una causa instruïda i declarat en rebel·lia l'any 1936, des de Capitanía General, sota el comandament del capità general Carlos Asensio Cabanillas, es designà el tinent jutge Antonio Moreno Serra perquè recuperàs la causa, el qual, una vegada revisada, dia 10 d'octubre conclou que *la citada causa se halla terminada sin declaración de responsabilidad*,⁵² i així ho traslladà a l'auditor de guerra, que dia 15 ordenà un altre cop l'arxivament del procediment, fet ratificat pel general Gual de Torrella, encarregat del comandament de Capitanía General dia 22 d'octubre. Finalment, dia 10 de novembre, l'auditor de guerra en signaria l'arxivament definitiu.

49 APCN, Document núm. 10. Mailly, 8 de juny de 1939.

50 AJTT33, Causa penal 746/36, p. 33.

51 AJTT33, Causa penal 746/36, p. 33.

52 AJTT33, Causa penal 746/36, p. 42.

4. Gregori Noguera Cañellas Rosset. Expedient judicial 146/38

Gregori, nascut a Lluçmajor dia 15 de maig de 1913, domiciliat al carrer de Gràcia, núm. 6, d'ofici picapedrer, quan va partir amb el vaixell *Ciudad de Barcelona* amb els seus companys tenia 23 anys. Pertanyia a la lleva de 1934, havia entrat a la Caixa de Recluta de Palma núm. 57 dia 1 d'agost d'aquell any, i dia 5 de desembre havia estat destinat a la 2a Bateria del Grup Mixt d'Artilleria núm. 1. Tenia certificat de tirador de segona i era membre del Boxing Club Lluçmajor, una societat amb fins esportius en la qual el mes de març de 1932 s'havia creat, amb autorització del comandant general de les Balears, Virgilio Cabanellas Ferrer, una *Escuela de preparación Militar fuera de filas*⁵³ i on, entre altres activitats, es donava instrucció en el maneig d'armes. Dia 30 de juny de 1935 havia obtingut el permís de llicència il·limitada per excés de força degut a l'admissió de voluntaris, fins que l'1 de desembre tornà passar a situació de disponibilitat.

Dia 11 de juliol de 1938 el coronel Gerardo Martínez de Tejada, de l'antic Grup Mixt d'Artilleria núm. 1, que dia 1 de gener d'aquell 1938 s'havia passat a denominar Regiment d'Artilleria de Mallorca, manà l'obertura d'un expedient judicial contra Gregori per falta d'incorporació a files, segons el ban dictat pel comandant militar de Balears, Aurelio Díaz de Freijo, el 13 d'agost de 1936. Per tal d'instruir-lo fou designat l'alferes de complement d'artilleria jutge Antoni Canals Canals, que dia 16 de juliol demanà un full informatiu de Noguera al batle de Lluçmajor, Sebastià Jaume Salvà. La resposta s'envià des de la vila dia 21. A banda de les dades personals de l'encartat s'especificava *que se ausentó de esta localidad en 18 Julio 1936 hallándose actualmente en (se ignora) marchó a Barcelona a la Olimpiada (...) que los motivos que el artillero tuvo para ausentarse son para asistir a la Olimpiada en Barcelona que se ausentó y las ultimas noticias son desde hace 14 meses (por Cruz Roja)*.⁵⁴ Així, dia 30 de juliol, el comandant general Enrique Cánovas Lacruz dictà l'ordre de cerca i captura, acció que resultà infructuosa segon comunicava dia 1 de setembre el tinent coronel en cap de l'Estat Major, Carlos Martín de Bernardo Lasheras. En vista d'això, dia 2 de setembre, el jutge Canals declararia Gregori Noguera en rebel·lia, i dia 13 l'auditor de Guerra Topete ordenava l'arxivament i la suspensió de l'auditoria fins que Gregori es presentàs o fos trobat, fet ratificat per Cánovas dia 22.

53 AMLL. Co-1932. Sig. 2496. Carpeta *Varios*.

54 AJTT33, Expedient judicial 146/38, p. 9.

No seria fins a nou anys després que es reprendria l'expedient, quan el coronel en cap del Regiment d'Artilleria núm. 5, antic Regiment d'Artilleria de Mallorca, s'assabentà que Gregori Noguera residia a Lluçmajor. Així, ordenaria al jutjat d'instrucció d'aquell regiment continuar amb l'expedient que s'havia deixat en suspens l'any 1938. Dia 30 de gener de 1947 seria designat jutge instructor per reprendre el cas el tinent auxiliar d'artilleria Antoni Bonet Massanet. Aquest aixecà la nota de rebel·lia de Noguera, per ja haver estat localitzat, i el cità a declarar per al dia 3 de febrer d'aquell 1947.

PREGUNTADO, por que motivo no efectuó su presentación al ser destinado a este Regimiento, por Orden de 13 de Agosto de 1936, dijo: Que el día 18 de Julio de dicho año, marchó a Barcelona al objeto de visitar dicha Capital y al mismo tiempo asistir a la Olimpiada. Que al llegar al Puerto de Barcelona, la mañana del 19, no dejaron atracar al barco, por cuyo motivo, estuvieron en alta mar hasta el día 21 por la tarde, que fueron a desembarcar a Tarragona. Que el citado día 19, ya se enteró de que había estallado una revolución en Barcelona, pues se oían los disparos desde bastante distancia. Al desembarcar en Tarragona se fué a una Pensión al objeto de comer y en donde quedó hospedado en espera de poder marchar a Barcelona, cosa que hizo al cabo de cuatro o cinco días y en el mismo barco que lo había llevado. Una vez desembarcado en Barcelona, marchó a un hotel a hospedarse, hasta que terminó el dinero, yendo después a comer al Barco que lo había traído y luego a unas cocinas públicas que existían en dicha Capital. En Febrero de 1937 y habiendo sido llamado su reemplazo repetidas veces, optó para presentarse a la Comandancia de Carabineros, donde quedo reclutado como tal, permaneciendo en Barcelona hasta el mes de Junio que fué destinado a Seo de Urgel, y prestaba los Servicios de su clase en los pueblos fronterizos, entre ellos Aransa, Illés y otros, hasta el mes de Octubre de 1938, que fué destinado a Puigcerdá, hasta que en fecha 9 de Febrero del año 1939 y en vista de que toda la fuerza de su Batallón pasó a Francia, él hizo lo propio, siendo destinado a un campo de concentración que se denominaba, «Mazzeres», en donde permaneció dos meses. En dicho campo, en vista del hambre que pasaba, se organizaron unas compañías de trabajadores que iban al mando de un Oficial francés y trabajaban por el estado en carreteras y campos militares. Al estallar la guerra en Francia, marchó con su compañía a un pueblo cercano a la frontera de Bélgica, que se llama Baccarat, departamento Mourte Mosselle, hasta el día 9 de Enero de 1940, que pasó a España (Zona Nacional), en virtud de instancia que tenia promovida al Cónsul Español en Paris, desde hacia unos cuatro o cinco meses. Una vez en España, estuvo en Figueras dos días, siendo trasladado a Miranda de Ebro, (Campo de Concentración), en donde permaneció hasta el 26 de Febrero de dicho año, que fue

*destinado al Batallón Disciplinario de Trabajadores número novena y cuatro (Larache), de donde salió licenciado en fecha 17 de Febrero de mil novecientos cuarenta y uno. Una vez en su pueblo natal (Lluchmayor), se presentó a la Guardia Civil y después al Alcalde, según se acredita en el certificado que obra al folio 18 y que el deponente en el momento de su declaración hace entrega a este Juzgado y que además lleva pasadas todas las revistas anuales ante la Guardia Civil de Lluchmayor.*⁵⁵

I, efectivament, va presentar un document en què el capità d'Enginyers José Riquelme Arenas, cap del Batalló Disciplinari de Treballadors núm. 94, acreditava que n'havia sortit llicenciat i que mentre havia estat allà havia presentat bona conducta. Un document que, al dors, emplenat per part de l'Ajuntament de Llucmajor i del post de la Guàrdia Civil, s'acreditaven les revistes anuals que havia fet a la vila des que s'hi havia presentat dia 27 de febrer de 1941. En total sis, la primera de les quals era de 1941 i la darrera, de 1946.

Gregori, com ja hem vist que passava habitualment, a la seva declaració anà molt alerta a contar al jutge que havia participat amb les tropes republicanes en el desembarcament i en les accions de guerra a Son Carrió a les ordres del capità Bayo, formant part del que es conegué com la Centúria dels Mallorquins. A les cartes conservades a l'arxiu familiar, datades entre el maig de 1937 i el febrer de 1941, tampoc no anomenà mai aquest episodi.

Calia limitar al màxim les responsabilitats pròpies. Tampoc no anomenà el seu pas inicial, un cop havia travessat la frontera amb França, pel camp de concentració d'Argelers o el darrer camp en el qual va estar abans de poder retornar a l'illa, Ain-Xixa. En aquest cas, l'omissió sembla que no ha de respondre a cap tipus d'intent d'ocultar informació. El que sí que degué ometre intencionadament, tal com feu amb l'episodi del desembarcament de Bayo, fou el nom i les senyes dels seus oncles Francisco i Coloma, que li havien donat certa cobertura quan es trobava a Barcelona, i que tant Climent com Bartomeu, com hem vist, sí que havien anomenat.

Després de la declaració el jutge sol·licità informes al batle de Llucmajor i al post de la Guàrdia Civil de la vila. Sebastià Garau Aulet *Molinou*, batle de Llucmajor, informava que abans del 18 de juliol de 1936 *estaba conceptuado individuo de tendencia izquierdista*,⁵⁶ però que no se sabia si havia tengut càrrecs directius o que hagués estat afiliat a partits d'esquerres. El caporal primer de la Guàrdia Civil,

⁵⁵ AJTT33, Expedient Judicial 146/38, p. 17-17v.

⁵⁶ AJTT33, Expedient Judicial 146/38, p. 19.

comandant del post de Lluçmajor, Manuel Àguilas Merlo, informava en uns termes semblants. Ambdós també indicaren que se sabia que havia partit a Barcelona per acudir a l'Olimpíada Popular; tot i això, l'auditor de guerra ordenà que es comprovàs el motiu del viatge. Per això, el jutge Bonet sol·licità a la Compañía Trasmediterránea que confirmàs la data de la sortida del vaixell que portava els passatgers que havien d'anar a l'Olimpíada de Barcelona, i si l'investigat formava part del passatge. A més, tornà a citar Gregori Noguera al jutjat per al dia 1 de març.

El delegat de la companyia marítima tornava contesta dient que *el CIUDAD DE BARCELONA fué el último buque que salió con destino a Barcelona durante el mes de Julio de 1936, saliendo de nuestro puerto el día 18 y embarcando en él los pasajeros que tenían que asistir a la Olimpiada en dicha Ciudad.*⁵⁷ Mentrestant informaren Gregori que a partir d'aquell moment tenia l'obligació de comparèixer cada quinze dies fins que no es disposàs el contrari. Gregori, per tal de demostrar que era cert que havia anat a Barcelona amb el vaixell de l'Olimpíada, feu entrega del seu bitllet d'anada i tornada amb el vaixell i amb la ruta Palma-Barcelona-Palma, que havia guardat durant tots aquells anys. Del bitllet d'anada només en conservava el resguard. En canvi el de tornada, com que els viatgers mai no el varen poder utilitzar, el conservava íntegre.

Igualment li demanaren si al vaixell amb el qual havia anat a Barcelona havia reconegut cap viatger. Ell va contestar que sí, que hi viatjaven uns quants llucmajorers, dos dels quals eren Climent Garau Salvà, que vivia al carrer Major, núm. 128, i Julià Puig Sastre, que residia al carrer Nou, núm. 7. Una setmana després, dia 8 de març, el jutge disposava que el jutge comarcal de Lluçmajor, senyor Rosselló, prengués declaració al respecte a aquests dos, per la qual cosa serien citats dia 14. Climent Garau digué que *con fecha de dieciocho de julio de mil novecientos treinta y seis, se trasladó a Barcelona y entre otros pasajeros había GREGORIO NOGUERA CAÑELLAS, que iba como el que depone a dicha Capital a asistir como espectador a la Olimpiada deportiva que allí se tenía que celebrar.*⁵⁸ Seguidament declarà Julià Puig, que manifestà que *el dieciocho de Julio de mil novecientos treinta y seis, se trasladó a Barcelona, y entre los pasajeros que habían en el buque se encontraba Gregorio Noguera Cañellas, el cual iba como el declarante a Barcelona a asistir como espectador a la Olimpiada deportiva que en aquella capital se tenía que celebrar, aprovechando al mismo*

57 AJTT33, Expedient Judicial 146/38, p. 26.

58 AJTT33, Expedient Judicial 146/38, p. 28v.

*tiempo la rebaja que hacía la Compañía de Barcos con tal motivo.*⁵⁹

Després de les declaracions de Garau i Puig, el jutge Bonet elevava l'expedient un altre cop a l'auditor de guerra, que arribava a la conclusió que Gregori Noguera *no trató de eludir el cumplimiento de sus deberes militares, por lo que, inexistente de responsabilidad a exigir*, i amb tot això indicava al jutge que decretàs la conclusió de l'expedient *sin declaración de responsabilidad por no haberse consumado la presunta falta grave que se perseguía.*⁶⁰

Dia 11 d'abril de 1947 el capità general Carlos Asensio Cabanillas confirmà també el tancament de l'expedient sense declaració de responsabilitat per a Noguera, que dia 26 seria citat al Jutjat, on el jutge instructor Bonet li llegiria la resolució. El 8 de maig l'auditor de guerra, el 14 de maig el capità general Asensio i el 20 de maig el coronel Feliu, del Regiment núm. 5 d'Artilleria, signaren l'arxivament definitiu de l'expedient.

4.1. Camps de concentració, batallons disciplinaris i companyies de treballadors

A través de la correspondència que intercanvià Gregori amb la família, sobretot amb els pares, Gregori i Magdalena, el seu germà Anton i la seva promesa Antònia Aina Jaume, bona part de la qual es troba conservada per Catalina Noguera, la seva filla,⁶¹ podem conèixer la trajectòria i les condicions de vida que patí Gregori durant el seu exili.⁶²

La primera carta conservada l'escriu a Antònia Aina dia 21 de maig de 1937 des de Barcelona. Gregori ja havia estat reclutat com a carrabiner, tot i que en la carta no en diu res. Aquesta i una altra, escrita tres dies després als seus pares, són les úniques conservades d'abans que Gregori hagués de travessar la frontera. Hi conta que té feina, que guanya doblers, que passeja per la Rambla i que fins i tot *con mis compañeros subimos encima de una báscula y pesé setenta kilos que nunca los había pesado.*⁶³ Al cap d'un mes vendria ja la incorporació activa a files i partiria cap a la frontera, tal com explicà al jutge.

Faria el servei en alguns pobles de la Cerdanya i, de tant en

59 AJTT33, Expedient Judicial 146/38, p. 28v.

60 AJTT33, Expedient Judicial 146/38, p. 31.

61 Entrevista a Catalina Noguera Jaume i consulta d'aquesta correspondència fetes dia 29 d'agost de 2019 a ca seva, a Lluçmajor.

62 A TOMÁS RAMIS, Pau. «El Lluçmajor d'immèdiata postguerra a les cartes de Gregori Noguera». A: *Lluçmajor de Pinte en Ample*, octubre 2020, p. 43-46. Hi teniu una aproximació de les notícies de Lluçmajor que li arribaven a Gregori a través d'aquestes cartes.

63 APCN, document núm. 1. Barcelona, 21 de maig de 1937.

tant, ell i altres passaven a Andorra a cercar tabac. Quan l'any 1939 les tropes nacionals aconseguiren el control del territori, intentant evitar les possibles represàlies de l'exèrcit nacional, dia 9 de febrer, possiblement pel pas de la Guingueta d'Ix, travessà amb tota la seva companyia a França, pensant que allà hi trobarien bones condicions de vida, però resultà una idea equivocada.

L'Estat francès, davant l'allau d'exiliats, acollí els refugiats però els dispensà un tracte de presoners. Per tal de controlar-los establí camps de concentració improvisats per internar-los a Argelers, Sant Cebrià, el Barcarès, Arles i Prats de Molló, amb unes condicions sanitàries i higièniques totalment deficitàries.

Gregori fou internat al camp d'Argelers durant un mes: una esplanada d'arena delimitada per fils de ferro i oberta a la mar, i sense cap lloc on aixoplugar-se, ni latrines, ni cuines, ni aigua corrent. Allà eren custodiats per soldats senegalesos i espahís (turcs), i les condicions de vida eren molt dures.

Per tal de descongestionar els camps de concentració se n'habilitaren alguns de nous i Gregori fou traslladat al 7è Batalló del camp de concentració de Maseras, a Arieja, a prop de la frontera amb Andorra i Lleida, on sabem que ja hi era a principis de març de 1939. Poc després passà a la 58a Companyia de Treballadors de Mailly, a Aube, situat a uns 150 quilòmetres a l'est de París, on hi era ja el mes de maig, i que ell mateix descrivia com *un gran campamento militar que hay muchos miles de soldados franceses*.⁶⁴ Aquestes CTE (Companyies de Treballadors Estrangers) havien estat establertes pel Govern francès amb la intenció d'aprofitar-se de la mà d'obra que estava reclosa als camps de refugiats per treballar en obres de fortificació i de caràcter militar de diversa índole.

Des d'aquí Gregori ja demanava a la família que aconseguissin avals *firmado por dos testigos y un sello o cuño de algún organismo oficial*,⁶⁵ per tal de facilitar la seva posada en llibertat, i, tot i que aconseguiren enviar-li'n algun, no fou suficient.

Mentrestant el tornaren a canviar de camp, i després d'un viatge d'uns quants dies amb tren a finals d'octubre anà a parar a la 58a Companyia de Treballadors Postes Baccarat, Meurete et Moselle, a prop de la frontera amb Bèlgica, entre Nancy i Estrasburg. De fet, a partir de la declaració de guerra el 3 de setembre de 1939, dins el marc de la II Guerra Mundial, d'Anglaterra i França a Alemanya, la frontera francobelga, juntament amb la francoitaliana o a la Línia

⁶⁴ APCN, document núm. 13. Mailly, 26 de juliol de 1939.

⁶⁵ APCN, document núm. 22. Mailly, 7 d'octubre de 1939.

Maginot, és on es destinaran moltes de les CTE.

Fins que dia 9 de gener de 1940 retornava a territori espanyol. Un dia després escriu als seus pares des de Figueres *cuatro letras para comunicarles que ayer llegué a España después de un largo viaje*.⁶⁶ La seva pròxima destinació fou Burgos, el 2n Batalló 15a Companyia del Camp de Concentració de Miranda de Ebro,⁶⁷ on arribà el 14 de gener i des d'on seguia demanant avals i altres documents a la seva família, i on coincidí amb un altre llucmajorer, *Pepe el novio de bulitrona*.⁶⁸

El 17 de gener ja l'havien canviat d'ubicació, l'assignaren al 1r Batalló de la 1a Companyia al mateix camp de concentració, i a finals de mes el passaren a la 10a Companyia. Gregori es queixava de l'intens fred que feia i ja sabia, i així ho comunicà a la família, que en sortir del camp de concentració no podria retornar a l'illa perquè era segur que l'enviarien a algun batalló de treballadors.

Allà hi va estar fins al dia 26 de febrer, quan partí cap a la seva següent destinació, el Batalló de Treballadors núm. 15, 1a Companyia, situat a Larraix, al Marroc.

De Miranda havien anat cap a Algesires, des d'allà s'embarcaren fins a Ceuta, des d'on passaren amb camió per Tetuan, fins a arribar a Larraix. Estant en aquest camp podia rebre paquets de menjar enviats per la família, dels quals Gregori deia que li havien agradat les *anchoas y nueces y el turrón esta mezcla de miel y almendra*,⁶⁹ i ell podia enviar tabac cap a Lluçmajor perquè fumassin son pare, el seu germà i el seu futur sogre.

Al principi estava en una zona propera a la mar, però al cap d'un temps els traslladaren cap a l'interior per treballar en la construcció d'una carretera, i canviaren la denominació a Batalló Disciplinari núm. 94, 1a Companyia.

El mes de setembre un altre canvi de campament, *que por cierto fue bastante largo el viaje*.⁷⁰ Gregori ja havia après a parlar una mica d'àrab i tenia contacte amb els nadius, dels quals diu que *si verdaderamente existe un hombre noble y generoso en la tierra, es el moro que con su simpatía a nosotros los españoles, tiene para colmo de su amabilidad su sonrisa de blancos dientes y de tanto en cuando, algún bigo chumbo que da semejante a los de nuestro pueblo lleno de*

66 APCN, document núm. 29. Figueres, 10 de gener de 1940.

67 Vegeu-ne una descripció amb certs detalls curiosos a LLARCH, Juan, 1975, p. 74-77.

68 APCN, document núm. 30. Miranda de Ebro, 14 de gener de 1940. En una postal escrita dia 17 de gener de 1940, document núm. 33, l'anomena *belitrona*.

69 APCN, document núm. 60. Larraix, 15 de maig de 1940.

70 APCN, document núm. 78. Larraix, 9 de setembre de 1940.

pinchitos.⁷¹ Dels quals més endavant també diria *está lleno de moros que con sus parejas de bueyes están sembrando cuatro granos mal tirados y esto es que ni labrar saben, esta gente vive en un atraso de más de dos siglos*.⁷²

A principis del mes de desembre traslladaren el batalló a Ain-Xixa, Ceuta, i des de Lluçmajor seguien intentant aconseguir més avals i informes favorables a Gregori per facilitar-ne el retorn. Un retorn que no es produiria, com ja hem vist, fins al dia 27 de febrer de 1941.

4.2. Els oncles de Gregori Noguera, una peça clau en tota aquesta història

En cap moment d'aquest expedient instruït a Gregori Noguera, com ja hem esmentat, ni es parlà dels seus oncles, Francisco Rigo Barceló i Coloma Barceló Vicens, ni ell els mencionà. El matrimoni, que quan s'havia de celebrar l'Olimpíada tenien 54 i 59 anys respectivament, vivien a Barcelona, al carrer de Vista Alegre, núm. 8, 4t. Ell era natural de Manacor i feia de jornalier; ella, de qui només sabem que havia nascut a Mallorca però no a quin poble, era cuinera. Aquests, tal com hem vist, tengueren un paper fonamental en la subsistència tant de Gregori com dels seus companys.

És fàcil pensar en la colla de coneguts llucmajorers, alguns d'ells amics, a Barcelona —vint i pocs anys, sense doblers per poder subsistir i amb poques possibilitats de passar les nits en unes mínimes condicions de seguretat. No sabem, per la documentació a la qual hem tengut accés, si les primeres setmanes d'estada de la colla de mallorquins amics de Gregori a Barcelona feren alguna visita o alguna pernoctació a casa del matrimoni, fet que pareix molt probable a la llum dels esdeveniments posteriors. La primera notícia que en tenim, concretament de Coloma, és una carta que Gregori Noguera envià des de Baccarat a la seva promesa, Antònia Aina Jaume, dia 21 de novembre de 1939, on esmenta la bonhomia de la seva tia. *Y de lo que me cuentas de la tía Coloma es como tú dices muy buena como una madre y cuento cuando pasaré por Barcelona ir a visitarlos y si algo necesitase ya le escribiría pero de todos modos te agradezco me bayas mandado sus señas*.⁷³ Una mostra igual d'evident la trobam en una altra carta. Aquesta enviada des de Lluçmajor a Gregori dia 15 de gener de 1940 i escrita per la seva futura cunyada, Jerònima, germana

71 APCN, document núm. 78. Larraix, 9 de setembre de 1940.

72 APCN, document núm. 90. Larraix, 14 de novembre de 1940.

73 APCN, document núm. 24. Baccarat, 21 de novembre de 1939.

d'Antònia Aina,⁷⁴ segons li anaven dictant els pares del soldat (...) *por lo rápido que si necesitas algo necesario que te dirijas a tu tía Coloma de Barcelona y ella te servirá en todo lo que pueda porque ella salió hace unos días para Barcelona y nos lo volvió a repetir que estaría muy contenta de poderte ayudar así es que no te apures que no tarda el que llega si no el que llega tarde,*⁷⁵ carta en la qual quedava clar que la tia Coloma havia estat a Mallorca i havia retornat a Barcelona feia poc. Una ajuda que Gregori ja havia rebut, i és que en el trasllat de Baccarat al camp de concentració de Miranda de Ebro passaren per Barcelona, i segons escriuria a la seva al·lota, *al venir en la estación de Barcelona vino a verme la tía Coloma y me dio dinero y comida y le dejé un poco de ropa para que me la guarde.*⁷⁶ Li havia deixat *un traje, tres camisas, una camiseta fina y unos zapatos ya viejos.*⁷⁷ I Antònia Aina li diria que *de lo que me dices de la tía Coloma estoy muy contenta porque es una buena mujer y si necesitas algo me parece que te asistirá y más me alegro que al venir ella te viniera a ver ella cuando se marcha de Mallorca para Barcelona nos dije que ella le gustaría verlo otra vez (...)*⁷⁸ A ca la tia Coloma també guardava la roba un amic de Gregori, Gabriel Cullera, que formava part de la colla d'amics llucmajorers que s'havia embarcat a l'Olimpíada Popular. Era el promès de Serafina, la germana d'Antònia Aina. D'aquest no en tenim gaires notícies: sembla que també passà a França, on conegué una al·lota italiana, na Gina, amb qui s'acabaria casant.

5. Julià Puig Sastre de Ca na Gaspara. Causa sumaríssima 764/39

*Ca sa mestressa Gaspara, cosidora, sempre cantava baix, baix quan cosia darrera es vidres des portal. Ses rajoles de davant havien bufat i feien com una alçada ben grossa. Es seu home, mestre Julià, baixet, era molt bon home. Vivia amb ells es seu fill fadrí, en Julià.*⁷⁹

Així conta Maria Cañellas Berenguera els records del carrer de la seva infantesa, el carrer Nou, i aquest Julià de qui parla, el fill de la mestressa *Gaspara*, de nom Catalina, és Julià Puig Sastre. Dia 18 de juliol també s'havia embarcat en el *Ciudad de Barcelona* cap a l'Olimpíada Popular, i tot i que és fàcil que no formàs part de la

⁷⁴ Les germanes, per ordre de naixement, eren Antònia Aina, Serafina, Jerònima i Margalida.

⁷⁵ APCN, document núm. 31. Lluçmajor, 15 de gener de 1940.

⁷⁶ APCN, document núm. 33. Miranda de Ebro, 17 de gener de 1940.

⁷⁷ APCN, document núm. 44. Miranda de Ebro, 8 de febrer de 1940.

⁷⁸ APCN, document núm. 36. Lluçmajor, 24 de gener de 1940.

⁷⁹ CAÑELLAS, Maria. «Es carrer Nou de sa meva infantesa (i II)». A *Lluçmajor de Pinte en Ample*, núm. 432, p. 52. Setembre, 2020.

colla d'amics que tractam en aquesta comunicació, sí que exposarem el seu cas ja que, com hem vist, Gregori Noguera l'anomenà en la declaració de dia 3 de febrer de 1947 i hagué d'anar a comparèixer al jutjat en relació amb aquest viatge. Així i tot no era el primer cop que havia hagut de declarar davant un jutjat militar, ni molt manco.

Sembla que en temps de la II República Julià havia format part del Partit Socialista de Lluçmajor, encara que no sabem amb quin nivell d'implicació, i que la política era ben present entre la família. Antoni Puig Sastre *de Ca na Gaspara*, un germà seu, és un dels vint noms inclosos en una llista de detinguts que es trobaven tancats a la presó municipal de la vila, situada a la plaça de Santa Catalina Tomàs, a l'antiga escola dels Germans de la Doctrina Cristiana, que el batle remet al comandant militar de Lluçmajor dia 6 de novembre de 1936. En aquest document s'especifica que Antoni vivia al carrer de Jaume I, núm. 17, que l'ordre de la detenció l'havia donada una comissió formada per Miquel Mataró, Bernat Mulet i Mateu Gamundí, que l'havien detingut per *izquierdista* i que l'havien efectuada els falangistes Jaume Garí Ximelis i Pere Joan Servera.⁸⁰ Mesos després, el 14 de gener de 1937, el comandant Pedro Sancho,⁸¹ del 1r Batalló de Milícies Ciutadanes del sector de Campos, al qual pertanyia Lluçmajor, demanava al batle de la vila informes de conducta i antecedents politicosocials de 19 dels integrants d'aquella llista de presos, entre ells Antoni Puig. El batle, Antoni Garcias Garau, contestava que se sabia que havien estat detinguts al principi del *Movimiento*, uns per ordre del comandant militar de la vila i altres per una *Comisión especial de Policía que había nombrada* i que ho havien estat *por su significación izquierdista*, tot i que *no le consta ningún acto concreto que pueda poner de manifiesto el alcance como elementos de acción*.⁸² Així i tot, a principis 1938 sabem que estava reclòs en un camp de concentració de l'illa i el 24 de gener el batle escrivia al jutge militar que *profesaba ideología comunista, siendo individuo bastante destacado*.⁸³

Un cop acabada la Guerra Civil, Julià, que es trobava a Barcelona, retornà a Mallorca. Segons informacions provinents de la Comissaria d'Investigació i Vigilància de Balears, ho va fer dia 22 d'abril de 1939 embarcat en el *Ciudad de Mahón*, i dia 25 havia estat reclòs a la

80 AMLL, CO-1936, sig. 2502, carpeta Comandancia Militar.

81 A Lluçmajor, en aquest moment, ocupava també el càrrec de comandant militar, que va exercir fins al 9 d'agost de 1937, quan és destinat al Batalló de Milícies Nacionals núm. 6, amb capçalera a Manacor.

82 AMLL, CO-1937, sig. 2504, carpeta Comandancia Militar (Lluçmajor).

83 AMLL, CO-1938, sig. 2506, carpeta Delegado Militar de Orden Público.

presó dels Caputxins a Palma.

Era fadrí, de professió sabater, i en aquells moments tenia 37 anys. El seu domicili era al carrer Nou, núm. 7, i venia a l'illa amb un passaport, núm. 5.763, expedit el 13 d'abril per l'Auditoria de Guerra de la 4a Regió Militar (Barcelona), on era considerat com a *reclasificado* per part de la Comissió Classificadora de Presoners i Presentats de Barcelona, i on havia estat posat en llibertat per aquella Comissió.

El comissari de la Comissaria d'Investigació i Vigilància de Balears informava que *el citado individuo carece de antecedentes político-sociales en los ficheros de esta Comisaría no obstante se sabe que antes del Movimiento Nacional pertenecía al Partido Socialista de Lluçmajor, en cuyo partido era bastante destacado formando parte de la presidencia de cuantos mítines de carácter izquierdista se celebraban, así como de cuantas manifestaciones tenían lugar. Era asiduo concurrente de la casa del pueblo de la citada población y estaba propuesto para gestor en el caso de llegar a tener realidad la Comisión Gestora del Frente Popular. En las elecciones del 16 de Febrero de 1936, presidió una mesa en favor del Frente Popular, estando conceptuado en la antes dicha villa de Lluçmajor como extremista.*⁸⁴ Unes manifestacions que dia 4 de maig l'auditor de guerra Pedro Topete traslladava al comandant d'Infanteria Mateu Bosch Sansó, designat, aquest darrer, per instruir la Causa Sumaríssima 764/39, que s'obrí dia 5 de maig a Julià.

Un dia després, el llucmajorer declarava davant el jutge. A una de les preguntes que se li formularen va negar haver estat afiliat a cap partit *y que solo ha asistido como oyente a algún mitin, pero nunca ha tomado parte en ellos, ni formado parte de su presidencia.*⁸⁵ També negava haver estat proposat per formar part de la Comissió Gestora del Front Popular, però confirmava que en les eleccions del 16 de febrer de 1936 havia presidit una mesa electoral en favor del Front Popular.

Pel que respectava al motiu del seu viatge a Barcelona tres anys abans i l'actuació que hi tengué mentre hi va ser, va dir *que se fue de esta Plaza el 18 de Julio 1936, con el barco de la Olimpiada, pues tenía vacaciones y aprovecho las mismas y la rebaja de precios para visitar la Ciudad Condal; en dicha Ciudad, se ha limitado a trabajar como zapatero hasta que los rojos movilizaron a toda la gente, y le obligaron a militarizarse y estuvo veinte días en el Cuartel Transmisiones, sin que le dieran arma alguna y luego ya entraron los*

⁸⁴ AJTT33, Causa Sumaríssima 764/39, p. 1v.

⁸⁵ AJTT33, Causa Sumaríssima 764/39, p. 3v.

Nacionales.⁸⁶ A més va informar que mentre havia viscut a Barcelona havia residit al carrer del Marqués del Duero, núm. 105-107, 2n 3a, i havia treballat al carrer de Joaquín Costa, núm. 62.

Per tal d'aclarir les implicacions polítiques de Puig, dia 8 de maig, el tribunal militar es desplaça a Lluçmajor i pren declaració a Lluç Tomàs Morlà, oficial primer de l'Ajuntament; a Pere Antoni Llompart Mulet, escrivent de l'Ajuntament; a Joan Salvà Garí, sabater, i a Mateu Monserrat Gamundí, empleat de banca. De les seves declaracions es despenia que desconeixien les activitats que l'encausat havia duit a terme durant el període de guerra perquè no era a Lluçmajor, però que abans del *Movimiento* freqüentava la Casa del Poble de la vila i anava amb persones considerades de tendència ideològica esquerrana. De totes formes no el consideraven un element ni d'acció ni perillós, ni sabien que hagués participat a mítings o a actes de propaganda.

També els informes emesos a requeriment del jutge Bosch per Joan Roig, batle de Lluçmajor; per Joan Colomar Puig, comandant del post de la Guàrdia Civil, o des de la Prefectura Local de Falange i signat pel mateix Joan Roig com a cap local de FET y de las JONS el consideraven una persona de tendència esquerrana però que no havia ocupat cap tipus de càrrec en les societats afectes al Front Popular.

Així mateix, Bosch, dia 6 de maig, havia enviat a demanar informes també a les autoritats de Barcelona per tal d'aclarir l'actuació de Julià durant la guerra. Dia 21 de juliol aquesta documentació encara no havia arribat, i davant aquesta situació el jutge exposava a l'auditor de guerra que *como quiera que mientras tanto el encartado se encuentra detenido en los Capuchinos, entiende el infrascrito toda vez que de lo actuado no se desprende materia delictiva alguna contra el mismo, y que en todo caso siempre se está a tiempo de proceder a una nueva detención y procesamiento, procede se ponga en libertad al mencionado encartado* JULIÁN PUIG SASTRE.⁸⁷

Arran d'això l'auditor Topete, dia 9 d'agost, decretava el sobreseïment provisional de la causa, fet ratificat pel comandant general Pontes dia 12, i derivava les actuacions que en poguessin resultar al comandant d'Infanteria jutge instructor Manuel Barrado Sampol, que agafaria el cas dos dies després. Dia 16 es constituïa el tribunal a la presó dels Caputxins per tal de comunicar a Puig la decisió; dia 17 el governador civil de la província, Fernando Vázquez Ramos, donava el vistiplau per a la posada en llibertat, i dia 19 el jutge demanava al batle de Palma, Gabriel Riera, que alliberàs el

⁸⁶ AJTT33, Causa Sumaríssima 764/39, p. 3v.

⁸⁷ AJTT33, Causa Sumaríssima 764/39, p. 13-13v.

llucmajorer, fet que es va produir el mateix dia a les 19.30 h.

Just durant aquest procés, dia 16 d'agost, i després de reiterades peticions per part de l'auditor de guerra Topete, arribaren els informes de Barcelona.

Des de la Prefectura Superior de Policia de Barcelona s'informava que Julià *pertenecía a la C.N.T. pero no tuvo ningún cargo (...) Vivía en una pensión sita en el domicilio indicado donde informan que durante el dominio rojo demostraba sus simpatías por los Nacionales (...) El encargado de la casa donde trabajó dice de él que se le puede considerar afecto a la Causa Nacional*,⁸⁸ mentre que des del Departamento de Información Judicial de la FET y de las JONS s'informava que no es tenia cap tipus d'informació sobre l'investigat. El jutge encarregat a Barcelona, Modelell Barba, havia sol·licitat informes a la Guàrdia Civil, però aquests mai no arribaren.

D'aquesta forma i amb Julià Puig Sastre ja en llibertat, després d'haver estat 117 dies empresonat, el 2 de setembre el jutge Barrado remet la causa a l'auditor de guerra, que dia 28 d'aquell mateix mes en decretaria l'arxivament.

Bibliografia

BERGER, Gonzalo. *Les Milícies antifeixistes de Catalunya*. Eumo Editorial. Barcelona, 2018.

CALVIÑO ANDREU, Celso. «La Guerra Civil de 1936 memòria llucmajorera». A: *Llucmajor. Notes Històriques i Culturals. Homenatge a Vicenç M. Rosselló i Verger*. Edicions de Pinte en Ample, 1995, p. 147-165.

FERRER MASSANET, Rafael. «Capitán Bayo. XXIII. Climent Garau Salvá. De la juerga barcelonesa a la lucha por la supervivencia». A: *Perlas y Cuevas*. Núm. 655, 26 de juliol de 1986. Especial 36, p. 6-7.

FINESTRES, Jordi. <https://www.sapiens.cat/historia-casa/la-fi-de-la-guerra-civil-i-l-exili-republica_10962_102.html> [Consulta en xarxa 28 d'abril de 2020]

GINARD FÉRON, David. *Treballadors, sindicalistes i clandestins*. Volum III. Edicions Documenta Balear. Palma, 2018.

HERNÁNDEZ DE MIGUEL, Carlos. *Los campos de concentración de Franco*. Penguin Random House Grupo Editorial, SAU Barcelona, 2019.

LLARCH, Juan. *Batallones de trabajadores*. Editorial Vergi. Barcelona, 1975.

NARANJO, Celia G. «Las “Mazmorras” del exilio». *El franquismo año a año, 1. 1939-1940. Franco-Hitler: diálogo de sordos en Hendaya*.

⁸⁸ AJTT33, Causa Sumaríssima 764/39, p. 23.

Grupo Unidad Editorial, SA. Biblioteca El Mundo, 2006, p. 42-51.

SANTACANA, Carles i PUJADAS, Xavier. *L'altra olimpíada*. Col·lecció Descoberta. Llibres de l'índex. Ediciones de La Tempestad, SL. Barcelona, segona edició, 2006.

TOMÀS RAMIS, Pau. «L'expedició mallorquina a l'Olimpíada Popular de Barcelona 1936». A: *Miscel·lània homenatge a Josep Estelrich i Costa*. Monografies Santjoaneres 20. Col·lectiu Teranyines i Institut d'Estudis Baleàrics. Palma, 2009.

VIDAL NICOLAU, Antoni. *La Guerra Civil a Lluçmajor*. Illa Edicions. Palma, 2019.

Arxius consultats

AJTT33	Arxiu del Jutjat Togat Territorial núm. 33
APCN	Arxiu Particular Catalina Noguera
AMB	Arxiu Municipal de Binissalem
AMC	Arxiu Municipal de Campos
AMLL	Arxiu Municipal de Lluçmajor
AMM	Arxiu Municipal de Manacor
AMMA	Arxiu Municipal de Marratxí
AMP	Arxiu Municipal de Palma

Climent Garau Salvà
durant una entrevista concedida
a la publicació manacorina
Perlas y Cuevas (fotografia de
FERRER MASSANET, R., 1986, p. 6).

Bartomeu Salvà Sastre
a principis dels anys setanta
(fotografia cedida pel seu fill
Miquel Salvà Roig).

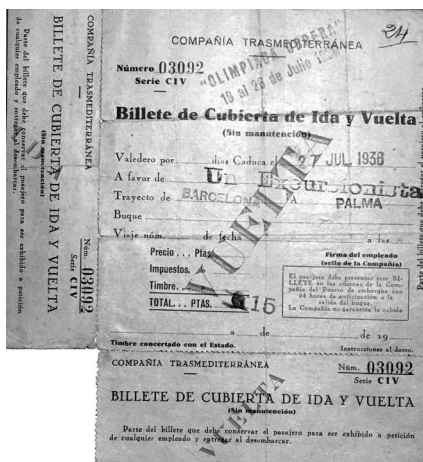

Gregori Noguera Cañellas
amb l'uniforme de carrabiner
durant la Guerra Civil
(fotografia cedida per la seva filla
Catalina Noguera Jaume).

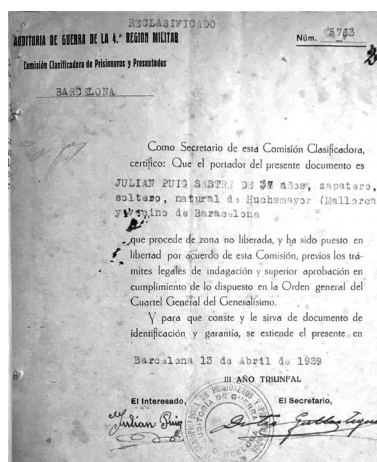

Julià Puig Sastre els anys trenta,
abans de la Guerra Civil
(fotografia cedida pel seu nebot,
Miquel Mas Puig, *de Ca na Gaspara*).

MÚSICA, DANSA I CULTURA POPULAR

Billet del vaixell *Ciudad de Barcelona* per anar i tornar de l'Olimpiada Popular pertanyent a Gregori Noguera. (AJTT33, Expedient Judicial 146/38, p. 24).

Butlleta de la Comissió Classificadora de Presoners i Presentats sobre Julià Puig Sastre. (AJTT33, Causa Sumaríssima 764/39, p. 2).

L'OBRA ESCULTÒRICA DE MIQUEL VADELL I PASTOR A LLUCMAJOR

Andreu Gabriel Veny i Miró¹

1. Introducció

L'art sacre del segle xx ha estat poc estudiat, tal vegada perquè sovint ha estat menyspreat envers art més antic. Donar-lo a conèixer és fer-lo valdre.

En aquesta comunicació pretenem estudiar l'obra que l'escultor Miquel Vadell i Pastor va fer per a les diferents esglésies i capelles de Llucmajor, la qual és molt nombrosa. D'aquesta manera estudiarem l'obra d'aquest escultor que trobem a l'església parroquial de Sant Miquel, al convent de Sant Bonaventura dels Pares Franciscans, a la capella de Crist Rei de les Germanes de la Caritat i a la capella del cementiri.

2. Estat de la qüestió

Fent una revisió de les publicacions que podem trobar sobre el tema que ens ocupa, veiem que és molt escassa: al llibre titulat *L'església de Sant Miquel de Llucmajor*, de Joan Monserrat Sastre i Miquel Monserrat Ferrer, no es parla en absolut de les obres de l'escultor Vadell que trobem localitzades en aquest temple, tot i que hi ha dues pintures més tardanes signades per ell; en el llibre titulat *Convent de Sant Bonaventura*, coordinat pel P. Salvador Cabot Rosselló TOR, es relaten les principals aportacions que Vadell va fer i també parla d'algunes anècdotes que tingueren lloc.

Tampoc les fonts documentals són gaire nombroses. A l'Arxiu Diocesà de Mallorca, podem trobar alguns documents incomplets (pel fet de no incorporar adjunt el projecte que citen) que fan referència a les primeres intervencions que Vadell va fer a l'església parroquial

¹ Graduat en Història de l'Art a la Universitat de Barcelona (2016), graduat en Teologia a l'Ateneu Universitari Sant Pacià (2018), graduat en Filosofia a la Universitat de Barcelona (2018), màster en Història i Patrimoni Cultural de l'Església a la Universitat Ramon Llull (2019). Doctorant en Història de l'Art per la Universitat de les Illes Balears sobre «L'art sacre mallorquí del segle xx anterior al Concili Vaticà II: l'escultor Miquel Vadell i Pastor (1881-1961)».

—tot i que mai se'n cita el nom. Bartomeu Font Obrador en reproduïx una part al «Volumen octavo» de la *Historia de Llucmajor*. També en el *Boletín Oficial del Obispado de Mallorca* hem pogut localitzar la crònica de la benedicció de la Dolorosa del cementiri. A més, a *El Correo de Mallorca* hem pogut localitzar la crònica de benedicció de les obres que trobem a la capella de Crist Rei de les Germanes de la Caritat. I encara també hem consultat l'*Heraldo de Cristo* i l'Arxiu Parroquial de Sant Miquel de Llucmajor, on en els llibres de culte i fàbrica hem pogut localitzar informació del nostre interès.

Pel que fa a la biografia de l'escultor Vadell i de les obres documentades, ens hem servit del *Diccionario Biográfico de Manacor*, de Joaquín Fuster Valls, on hi ha una petita nota biogràfica de l'escultor i pintor Miquel Vadell i Pastor, així com una llista incompleta de les obres que va fer. Llastimosament, aquesta llista incompleta només documenta l'obra del convent de Sant Bonaventura.

3. L'artista Miquel Vadell i Pastor

Miquel Vadell i Pastor (1881-1961), natural de Manacor, va obrir, l'any 1906, un taller a Ciutat, concretament al carrer Monti-Sion número 33-35. Allà es dedicava principalment a l'escultura i a la pintura de temàtica religiosa. Tot i no ser gaire conegut, té moltíssimes obres arreu de Mallorca, com els retaules majors de les esglésies parroquials de la Transfiguració d'Artà, dels Dolors de Manacor, de Santa Maria de Sineu i del convent de Sant Felip Neri de Porreres. A les capelles laterals de les esglésies esmentades hi ha altres obres seves, però també a molts altres indrets dels temples mallorquins. Fins i tot trobem la seva petjada a Menorca. Va ser realment prolífic.

Estudiada la seva obra,² i observant les que realitza concretament a Llucmajor, podem afirmar que Vadell adequava l'estil de les seves creacions a l'estil de les esglésies a les quals eren destinades, especialment els retaules. Només cal excloure un cas, el retaule

2 VENY I MIRÓ, Andreu Gabriel (2019). «L'obra escultòrica de Miquel Vadell i Pastor a l'Oratori de Porreres». A: *VI Jornades Estudis Locals de Porreres*. Campos: Imprenta Adrover.

VENY I MIRÓ, Andreu Gabriel (2017). «El retaule del Roser de l'església parroquial de Sant Andreu i altres obres de Miquel Vadell i Pastor a Santanyí». A: *II Jornades Estudis Locals de Santanyí*. Santanyí.

VENY I MIRÓ, Andreu Gabriel. «L'obra escultòrica de Miquel Vadell i Pastor a la parroquial de Sant Pere de Sencelles». A: *II Jornades Estudis Locals de Sencelles*. En premsa.

VENY I MIRÓ, Andreu Gabriel. «L'obra escultòrica de Miquel Vadell i Pastor a Felanitx». A: *V Jornades d'estudis Locals de Felanitx*. En premsa.

VENY I MIRÓ, Andreu Gabriel. «L'obra escultòrica de Miquel Vadell i Pastor a Sóller i a Fornalutx». A: *XV Jornades d'estudis Locals de Sóller i Fornalutx*. En premsa.

VENY I MIRÓ, Andreu Gabriel. «L'obra escultòrica de Miquel Vadell i Pastor al terme municipal de Manacor». A: *XI Jornades d'Estudis Locals de Manacor*. En premsa.

de la capella de Lourdes de l'església parroquial, però a aquest fent insòlit dins la trajectòria de Vadell intentarem donar-hi una resposta formulant una hipòtesi.

De moment no hem pogut localitzar cap fotografia de l'escultor Vadell, però sí que hem pogut trobar un anunci que sortia sovint a la publicació franciscana *Heraldo de Cristo* (fig. 1).

Figura 1.

4. L'opus de Miquel Vadell i Pastor

L'obra de l'escultor Vadell a Lluçmajor, com ja hem esmentat, és nombrosíssima, i per entendre-ho cal contextualitzar dos fets. El primer és que l'ecònom de l'església parroquial des de l'any 1903 fins al 1913³ era Mn. Andreu Mas i Soto, manacorí de naixement, com també ho era Miquel Vadell, i sembla que mantenien una bona amistat. No debades, quan Mn. Mas i Soto fou nomenat rector de Sineu, càrrec que exercí fins a la seva mort (1936), desdigué l'encàrrec del retaule

Figura 2.

major amb l'escultor sineuer Sebastià Alcover per encomanar-lo a Miquel Vadell,⁴ i durant tots aquells anys es feren moltíssims d'encàrrecs i reformes que va executar l'escultor Vadell. El segon fet és que Miquel Vadell mantenia una bona amistat amb els franciscans del Tercer Orde Regular. No obstant això, trobem obres seves a tots els convents de Mallorca: Lluçmajor, Palma, Inca, Artà, Cura i La Porciúncula. Com diu el P. Salvador Cabot, «sovint tenia encàrrecs per a les nostres esglésies».⁵

4.1. La capella del cementiri municipal

A la capella del cementiri municipal hi trobem un cambril amb un sant Crist crucificat i santa Maria al peu de la creu (fig. 2). Només la Dolorosa és obra de Vadell i mesura 1,60 x 0,70 x 0,45 metres. Data del 1907.⁶ A l'església parroquial del poble de Maria de la Salut en

3 BOOM de 1936.

4 ROTGER, Joan (1944). *L'església de Sineu*. Palma, p. 191-192.

5 CABOT ROSSELLÓ, Salvador (coord.) (1993). *Convent de Sant Bonaventura, Lluçmajor*. Imprenta Moderna. Lluçmajor, p. 56.

6 BOOM de 1907.

Figura 3.

trobem una d'idèntica que presideix una capella. (fig. 3)

Santa Maria, que es troba dempeus, és representada amb cara pàl·lida i plorosa, amb el cap i la vista adreçada cap amunt, vers el Bon Jesús. Porta una túnica d'un color vermellós fosc, un mantell de color blau i dos vels, un de superior de color cel que li cobreix el cap i un de posterior blanc que li cobreix el coll.

4.2. L'església parroquial de Sant Miquel

Al temple parroquial hi trobem molta d'obra de Miquel Vadell, tant de les noves devocions que floriren a principi del segle xx, com són la

del Sagrat Cor de Jesús i la Mare de Déu de Lourdes, com també algunes peces per a la nova casa santa, de la qual cal destacar l'urna, i altres milleres que trobem a la capella de la Pietat.

Sembla que aquestes reformes encarregades pel rector Mas i Soto foren criticades per la reverenda comunitat de clergat de l'església parroquial, que no hi estava gaire d'acord. D'aquesta manera, el 27 de desembre de 1912 escriuen una carta al Sr. Bisbe exposant la seva disconformitat. Entre altres coses, la reverenda comunitat de preveres no estava d'acord amb la ubicació de la capella del Sagrat Cor perquè ocupava la capella de la Santíssima Trinitat, que sembla que era de construcció recent, i pensaven que estaria millor fent simetria amb la capella que s'havia de construir a la Mare de Déu de Lourdes. Gràcies a aquesta queixa, podem saber que les pintures al fresc que Vadell va fer a la capella del Sagrat Cor foren repintades molts de cops: *tantas veces se pintó, borró y se volvió a pintar el fondo y paredes laterales, que llegó a fastidiarse el público [...]*.⁷

4.2.1. La capella del Sagrat Cor

Era la voluntat de Mn. Andreu Mas tenir una capella ostentosa dedicada al Sagrat Cor de Jesús (fig. 4) i que a la vegada servís per dignificar, mitjançant una cripta, les despulles de santa Càndida.

⁷ ADM III/124/279, a.

D'aquesta manera Miquel Vadell va dissenyar la cripta per allotjar la imatge reliquiari de cera, datada de 1842 i obrada per Miquel Torres, que fins aleshores es trobava a la capella de Santa Catalina Tomàs,⁸ i el retaule, d'estil temple neoclàssic, per custodiar la bella imatge del Sagrat Cor de Jesús que ja s'havia adquirit amb anterioritat i que és obra de Guillem Galmés i Socias.⁹

La capella del Sagrat Cor, amb el trasllat solemne de santa Cànida, es va donar per acabada el 1909. El diumenge

Figura 5.

15 de novembre fou beneïda pel Sr. Bisbe.¹⁰ No

obstant això, el 1943 s'afegirien dos quadres sobre cada fresc de les parets laterals: el de l'esquerra, que representa l'aparició del Sagrat Cor a santa Margalida Maria Alacouque, la qual fou la vident d'aquesta revelació (fig. 5), i el de la dreta, que representa el Sagrat Cor coronant un mapa d'Espanya que sosté un àngel sota la mirada atenta d'un pare jesuïta. El fet de trobar un pare jesuïta

es deu al fet que aquest

orde va ser propulsor d'aquesta devoció cristològica (fig. 6). Aquests quadres mesuren, aproximadament, 1,3 x 2,20 x 0,20 metres.

El retaule, d'estil temple, mesura 9,70 x 3,10 x 2,90. Consisteix en un gran sòcol que acull la cripta de santa Cànida. A les entrades d'aquesta cripta hi trobem unes petites baranes de ferro forjat d'estil

Figura 4.

Figura 6.

8 MONSERRAT SASTRE, Joan i MONSERRAT FERRER, Miquel (1999). *L'església de Sant Miquel de Lluçmajor*. Gràfiques Miramar, SA. Palma, p. 66.

9 FONT OBRADOR, Bartomeu (1999). *Historia de Lluçmajor, VIII*. Imprenta Gràfic Art. S'Arenal, p. 224.

10 Ídem.

modernista amb l'anagrama del nom de Maria, a l'esquerra, mentre que a la dreta hi ha l'anagrama del nom de Jesús.

Pel que fa a la cripta, mesura 2,80 x 1,85 x 1,4. Sota el nínxol de marbre on reposa santa Càndida hi ha un escut dins una cartel·la d'estil barroc amb el crismó amb dos escuts (fig. 7). Aquest escut mesura 0,39 x 0,32 x 0,7 metres.

Figura 7.

A la cara oposada del sepulcre hi trobem un bestiari que fa referència a l'època del primer cristianisme, en consonància amb l'època que va viure santa Càndida. D'aquesta manera, a la part alta, trobem dos coloms —l'un bevent i l'altre amb una branca d'olivera al bec—, tema recurrent a les làpides sepulcral de l'antiguitat. A la part de baix hi trobem un Agnus Dei i un cérvol, ambdós símbols eucarístics. Pel que fa a la part d'enmig, encara hi trobem un crismó, a la part central un cartell en grec que diu «ΙΙCΙS», que literalment significa peix, però les inicials signifiquen «Jesús Crist, Fill de Déu Salvador». Cal recordar que el peix és un símbol molt recurrent per fer referència a Crist i que els primers cristians l'empraven com a símbol secret per identificar-se, però que amb el temps també es convertí en un símbol eucarístic. Encara a la part central trobem representada una ampolla de sang, fent referència a la sang vessada en el martiri de la santa, que diu *Vivas in Deo*.

Continuant amb el «retaul», damunt el sòcol que alhora fa d'altar hi trobem un altre cos ampliat a través de dues grans volutes ubicades en diagonal respecte al retaul. A damunt cadascuna d'aquestes volutes hi trobem un àngel, el de l'esquerra mira cap al Bon Jesús, mentre que el de la dreta té el cap inclinat cap avall com si ens convidés a entrar a la cripta. Ambdós porten una cinta. A sobre d'aquest cos hi trobem desenvolupat un temple de vuit columnes acanalades d'estil clàssic amb capitells composts i aparellades de dues en dues. Trobem un gruixat entaulament sobre el qual reposen dos àngels asseguts que miren cap al Bon Jesús. Sobre l'entaulament hi ha una espècie d'àtic cupulat on trobem l'emblema, en relleu, del sagrat cor. Corona el baldaquí un Déu Pare Etern assegut sobre la bolla del món envoltat de rajos.

Resulta una excel·lent solució que la cripta tingui una entrada de llum pel vidre del plafó de l'altar i pel primer cos que sosté el baldaquí. També és molt interessant que la talla reliquiari de santa Càndida estigui situada dintre de l'altar, de tal manera que es resol la qüestió litúrgica per la qual hi havia d'haver alguna relíquia de màrtir

dintre de l'altar. També cal fer esment de l'asimetria dels àngels dels dos nivells, els quals tenen un moviment molt ben resolt, a més de tenir una rica policromia a les vestidures.

De retaule d'estil baldaquí, també coronat per un Déu Pare Etern, obrat per Vadell en trobem un de similar, però adequat a l'estil del temple, al poble veí de Porreres, a l'altar major de l'oratori de Sant Felip Neri (fig. 8).

Els frescs laterals mesuren 5,72 x 3,97, mentre que el del fons mesura 3,97 x 4,59 i el de la volta mesura 4,36 x 4,50 metres.

Joan Monserrat Sastre i Miquel Monserrat Ferrer ens descriuen molt bé la iconografia totalment cristològica d'aquests frescs: «A la volta es pot observar una representació de la Glòria centrada per l'Esperit Sant; envoltat per un cor amb àngels turiferaris (fig. 9).

Un d'ells porta un filacteri amb la inscripció següent: *Gloria in altissimus Deo* (Glòria a Déu a les altures). El tema de la Glòria prossegueix en la paret del fons de la capella: hi apareixen àngels músics i, ja a l'entrada de la cripta, els àngels deixen els instruments musicals i els canvien per símbols dels màrtirs: una corona, una palma i un mantell de púrpura, tot fent referència a les relíquies de santa Càndida màrtir, que es troben dins la cripta. A les parets laterals podem veure escenes de l'Antic Testament: el sacrifici d'Abel, el sacrifici d'Isaac, David ungit per Samuel i Noè després del Diluvi. Tots ells són figures messiàniques de l'Antic Testament. En les parts superiors dels murs laterals apareixen els tetramorfs, de dos a dos, al costat de dos símbols eucarístics: l'Anyell de Déu, símbol de la Salvació de Crist, i el pelicà, figura eucarística (es creia que aquest ocell alimenta les seves cries amb la seva pròpia sang, així com Crist alimenta també els seus fidels amb la seva sang salvífica).¹¹

Figura 8.

Figura 9.

¹¹ MONSERRAT SASTRE, Joan i MONSERRAT FERRER, Miquel (1999). *L'església de Sant Miquel de Lluçmajor*. Gràfiques Miramar, SA. Palma, p. 65.

4.2.2. La capella de la Mare de Déu de Lourdes

Des del temps del rector Mas i Soto es parlava de construir una capella a la Mare de Déu de Lourdes a l'emplaçament actual, però per motius que desconeixem la construcció d'aquesta capella, que per l'estil atribuïm a l'escultor Vadell, no es consumà fins al 1931. Sembla que el rector Mn. Andreu Pons també va confiar en l'escultor Vadell. El que crida més l'atenció d'aquest retaule és que en lloc de ser neoclàssic, per anar de conjunt amb el temple, és neobarroc. Tal vegada és d'aquest estil per gust del rector Pons, ja que, com hem exposat amb anterioritat i com anirem veient al llarg d'aquesta comunicació, Vadell sempre adequava l'estil de les seves creacions a l'estil del temple.

Segons Joan Monserrat Sastre i Miquel Monserrat Ferrer «és un retaule d'escàs gust artístic, que es pot inscriure en un pseudorococó d'influències centreeuropees, molt de moda a finals del segle passat i a principis de l'actual.»¹²

És veritat que no és un dels retaules més bells de l'escultor Vadell, tampoc les imatges no són tan bones com les mateixes que l'escultor Vadell va fer per al convent de Sant Bonaventura, però tal vegada cal demanar-se quines eren les possibilitats econòmiques del moment. Daurar un retaule era molt més car que no pas pintar-lo, i, pel que fa a aquest, es veu clarament que va ser concebut com un retaule pobre.

El retaule (fig. 10), aproximadament, mesura 7,71 x 2,90 x 2,15, mentre que la marededeu mesura 2,30 d'alçada i santa Bernadeta, 1,20 metres. La grandiositat i el difícil accés a aquestes imatges ens han impedit prendre'n les mesures de llargària i profunditat.

Joan Monserrat Sastre i Miquel Monserrat Ferrer també ens fan una bona descripció d'aquest retaule: «Dues falses pilastres coronades amb

Figura 10.

ornaments piriformes emmarquen, dins una fornícula de mig punt, una decoració que vol imitar la cova de Lourdes. A la predel·la, un baix relleu ens mostra la basílica construïda en el lloc de les aparicions

12 MONSERRAT SASTRE, Joan i MONSERRAT FERRER, Miquel (1999). *L'església de Sant Miquel de Llucmajor*. Gràfiques Miramar, SA. Palma, p. 52.

marianes. Dins la cova, la Mare de Déu s'apareix a Bernadeta. [...] La Mare de Déu ens apareix aquí tal com ens descriu Bernadeta: una senyora de serena bellesa, vestida de blanc i que porta un rosari (hi manquen, això sí, les roses, una a cada peu, que segons la santa calçava la Mare de Déu)». [...] En el frontal d'altar, dins una orla daurada, s'hi pot observar el monograma de la Verge.¹³

A aquesta magistral descripció del retaule, només cal afegir-hi que els materials amb què està construïda la cova, és a dir, la gruta de Massabielle, són escorça d'arbre i guix pintat.

En els laterals d'aquests retaules hi trobem uns quadres daurats, que semblen els marcs per recollir almoïna, que mesuren 0,38 x 0,29 x 0,3 metres. L'un porta la inscripció «Santa Bernardita» i l'altre, «Nuestra Señora de Lourdes».

4.2.3. La restauració de la capella de la Mare de Déu de la Pietat

Sembla que entre el 1930 i 1931 es va restaurar la talla de la Mare de Déu de la Pietat per part dels escultors Serra i Alcover,¹⁴ però, per la queixa que la reverenda comunitat de clergat va adreçar al Sr. Bisbe per les reformes que feia el rector Mas i Soto, sabem que en aquells moments es feia una restauració del retaule que ocupa la talla de la pietat. Atribuïm aquesta restauració a l'escultor Vadell. De la mà de l'escultor que estudiem hi veiem clarament la grada litúrgica amb el seu brendolat de cinc canelobres que mesura 1,20 x 2,25 x 0,81. No debades tant la policromia com el daurat són ben propis de Vadell. De ben segur que el daurat de les columnes i altres elements decoratius d'aquest retaule, inclòs l'anagrama de Maria que hi ha a l'altar, són obra de Vadell (fig. 11).

Figura 11.

13 MONSERRAT SASTRE, Joan i MONSERRAT FERRER, Miquel (1999). *L'església de Sant Miquel de Llucmajor*. Gràfiques Miramar, SA. Palma, p. 52-53.

14 ADM III/124/317 i III/124/319.

Figura 12.

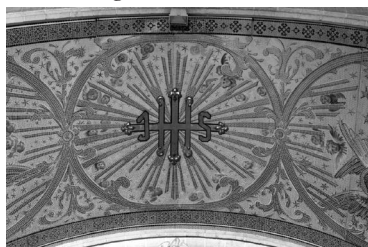

Figura 13.

Figura 14.

Figura 15.

4.2.4. La casa santa

Seguint amb atribucions per conèixer l'estil de l'escultor Vadell, trobem en el cor la immensa urna de la casa santa. Les cases santes provenen de la pietat barroca, inclinada cap a la teatralitat. L'urna (fig. 12) de què tractem, de 3 x 2,46 x 0,84 metres, és tota daurada amb un angelet a sobre, és de tipologia de sepulcre medieval, i a la porta de l'urna hi trobem l'IHS, l'anagrama de Crist. A la capella del Sagrat

Cor de sa Pobla, obra de Vadell, hi trobem un cristograma idèntic (fig. 13), tot i que, com veurem al sagrari dels Franciscans o al de la Caritat, Vadell tenia diferents maneres de fer aquest anagrama.

El plafó principal de la façana està ornamentat amb vegetació de tipus modernista. Aquest tipus de decoració és molt propi de l'escultor Vadell —a la capella de la Mare de Déu de les Neus de la parroquial de la Nostra Senyora dels Dolors de Manacor en podem trobar un clar exemple (fig. 14). Als quatre angles de la façana hi trobem querubins, amb els peus en forma de voluta.

El que sí que ja trobem documentat de l'escultor Vadell i que té relació amb la casa santa són dos àngels pintats sobre taulell de fusta que mesuren 2,12 x 0,80 metres. Ambdós resten dempeus i porten els símbols eucarístics: raïm i blat (fig. 15). Al llibre de culte i fàbrica de l'arxiu parroquial trobem documentat que el 23 de setembre de 1906 es varen pagar 75 pessetes a l'escultor Vadell «por materiales y trabajo de pintar dos ángeles para el Monumento y por otros servicios».¹⁵

15 APL, 3.2/6. Llibre culte i fàbrica (1887-1913), p. 167.

4.2.5. Vares de pendons

En el cor del temple parroquial hi trobem una vara d'estendard d'associació pietosa (fig. 16) que també és atribuïble a Vadell. Mesura 2,3 x 0,5 i 2,90 x 0,5, i la corona un emblema del Sagrat Cor de Jesús. De vares similars documentades de l'escultor Vadell en trobem, per exemple, a l'oratori de Porreres (fig. 17).

Figura 16.

Figura 17.

4.2.6. Retaulets neogòtics procedents de la capella de la Caritat

També en el cor, hi trobem dos retaulets neogòtics (fig. 18 i 19), procedents de la capella de les Germanes de la Caritat,¹⁶ i que, igual que els altres quatre que encara hi romanen, mesuren 3,48 x 1,40 x 0,50. A l'hora de fer aquest estudi, no hem pogut esbrinar quin lloc de la capella ocupaven, però sí que sabem que han estat donats recentment a la Parròquia perquè quan les monges els van retirar de la seva capella els van donar a una família.

Figura 18.

Figura 19.

¹⁶ Testimoni oral de Miquel Pou Amengual.

4.3. El convent de Sant Bonaventura

En el convent dels Franciscans hi trobem moltes reformes i adquisicions de Miquel Vadell, la majoria documentades, d'altres que sabem per testimoni oral i d'altres que podem fer per atribució.

4.3.1. Les figueres

Amb aquest nom són coneguts els canelobres de set braços que actualment trobem a la majoria de presbiteris de la geografia mallorquina, però que inicialment eren només per a la casa santa. L'origen d'aquests canelobres sembla que és la menorà, el canelobre de set braços que deriva de l'Antic Testament i que encara actualment és un dels símbols d'Israel i la religió jueva. Vadell, per a la realització d'aquests

Figures 20, 21 i 22.

canelobres, elabora dos àngels que amb les ales esteses suporten els set braços dels canelobres (fig. 20 i 21). De canelobres d'aquest tipus, és a dir, de set braços en forma d'àngel, en trobem antecedents a l'església parroquial de Porreres de la mà de l'escultor Miquel Arcas (fig. 22). Que aquesta tipologia de canelobres pugui adquirir forma d'àngel es deu al fet que a la casa santa, segons les disposicions tridentines, pot haver-hi àngels. Mesuren 2,80 x 1,70 x 0,60.

Figura 23.

4.3.2. El sagrari de la capella de la Puríssima

Datat de 1927,¹⁷ mesura 2,30 x 0,90 x 0,57, és d'estètica neobarroca (fig. 23) i té quatre columnes exemptes que combinen el fust acanalat amb la part inferior salomònica. La façana del sagrari trenca l'entaulament a través d'un arc de mig punt, a sobre del qual hi ha l'escut dels Franciscans, la inscripció d'OPC (Orde de Penitència Claustral) i la corona d'espines. A sobre de l'entaulament s'aixeca la cúpula escatada sobre base poligonal. Una sèrie de garlandes florals i vegetals recorren part de l'entaulament i l'uneixen amb les hídris. El corona un Crist crucificat a imitació d'ivori,

¹⁷ *Heraldo de Cristo* (desembre de 1927) núm. 219, p. 184, 188-190.

amb una creu molt engalanada amb flors i fulles modernistes. Crist és adorat per profetes de l'Antic Testament; el de la dreta, assistit per un àngel. El tema central del sagrari el trobem a la porta on hi ha representat un bon pastor. Al seu interior, la porta, hi trobem l'anagrama de Crist (fig. 24).

*L'Heraldo de Cristo*¹⁸ va reproduir la crònica de benedicció que Francesc Salvà de sa Llapassa havia publicat a *El Correo de Mallorca* amb motiu de la seva benedicció: *obra suntuosa y magnífica de estilo renacimiento moderno que encaja muy bien con el barroco característico del siglo XVII de los retablos del templo.*

Figura 24.

4.3.3. Canelobres de la capella de Sant Pere Regalat

A sobre l'altar de la capella de Sant Pere Regalat hi trobem sis canelobres que mesuren 0,56 x 0,20 metres. Són del daurat característic de Vadell, tenen tres peus i cap altra ornamentació que el tornejat (fig. 25).

Figura 25.

4.3.4. La capella de la Mare de Déu de Lourdes

A la capella de Sant Diego, donat que el retaule caigué afectat de formiga blanca,¹⁹ s'hi construí un nou retaule neobarroc dedicat a la Mare de Déu de Lourdes (fig. 26) entre els anys 1929-1935.²⁰ El retaule mesura 7,94 x 4,28 x 1,50 metres, i en el seu interior hi ha representada la gruta de Massabielle amb una bella imatge de la Mare de Déu de Lourdes que mesura 1,90 x 0,60 x 0,50 i una santa Bernadeta que mesura 1,27 x 0,52 x 0,60 metres. Per afavorir la veneració a les imatges trobem l'altar avançat, i per fomentar la devoció a santa Bernadeta també hi trobem un reliquiari de fusta daurada que mesura 0,32 x 0,17 x 0,2 metres. A l'àtic del retaule hi trobem el papa Pius IX, davant la columnata de la basílica de Sant Pere del Vaticà, envoltat de cinc

Figura 26.

18 *Heraldo de Cristo* (desembre de 1927) núm. 219, p. 184, 188-190.

19 Testimoni oral del P. Salvador Cabot Rosselló, TOR.

20 CABOT ROSSELLÓ, Salvador (coord.) (1993). *Convent de Sant Bonaventura, Lluçmajor*. Imprenta Moderna. Lluçmajor, p. 61.

Figura 27.

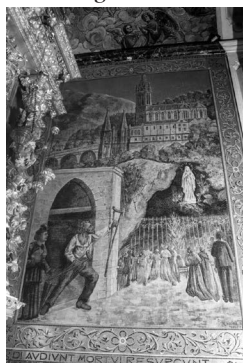

Figura 28.

Figura 29.

Figura 30.

personatges que representen totes les races del món, proclamant el dogma de la Immaculada Concepció.

Als murs laterals de la capella hi trobem uns planells imitació mosaic que mesuren 3,06 x 4,42. El de l'esquerra representa la processó dels malalts amb el Santíssim que cada dia té lloc al santuari de Lourdes (fig. 27). El de la dreta representa un malalt anant a la gruta de Lourdes on hi ha altra gent contemplant la marededeu (fig. 28). Estan signats el 1935.

Cadascun d'aquests dos pseudomosaics porta una inscripció que diu: *Venite ad me omnes qui laboratis et oncrat, Caeli vident clauudi ambulans leprosi mudant, Estis et ego reficiam vos* (Mt. XI, 28) i *Surdi audium mortui resurunt* (Mt. XI, 5). Aquestes representacions que l'escultor Vadell pinta idènticament per a la parroquial de Sant Antoni Abat de sa Pobla podrien tenir els seus antecedents a les pintures que Llorenç Cerdà i Bisbal fa per a l'oratori de Porreres i per les quals li fou pagat un viatge a Lourdes perquè s'inspirés.

A la pintura de la volta hi ha representat l'Esperit Sant envoltat d'àngels que representen la glòria (fig. 29).

Sobre de l'altar hi ha sis canelobres (fig. 30) que mesuren 0,78 x 0,27 x 0,27 metres.

4.3.5. Capella del Sant Crist de les Ànimes

Sembla que aquest retaule del Sant Crist de les Ànimes és atribuït erròniament a l'escultor Vadell.²¹ El retaule segueix l'estil del barroc mallorquí de la segona meitat del segle XVII (fig. 31) i mesura 5,25 x 4,01 x 0,90 metres. Trobem tres

21 CABOT ROSSELLÓ, Salvador (coord.) (1993). *Convent de Sant Bonaventura, Lluçmajor*. Imprenta Moderna. Lluçmajor, p. 62.

carrers, un pis principal i un àtic. Totes les columnes són salomòniques. Entorn del carrer central, tant del pis principal com de l'àtic, les columnes estan aparellades. Té un guardapols en els laterals del pis principal i volutes. Les quatre pintures dels carrers laterals són pintades sobre taula i originals del segle XVII; també ho són els frisos que les separen.

Figura 31.

La pintura superior, que representa sant Francesc salvant ànimes del purgatori, és de Vadell i mesura 3,5 x 5,2 metres. Substitueix l'original del retaule, de la mateixa temàtica, que fou traslladada a Sant Francesc de Ciutat.²²

D'aquesta manera, per la tipologia del retaule i per les pintures dels carrers laterals, podem pensar que l'escultor Vadell va rebre l'encàrrec de restaurar aquest retaule i va conservar tota l'estructura i els seus elements, que sí que sofriren una repintada. Tot i això, sembla que va ser una reforma molt profunda, en què se substituïren elements antics per peces totalment noves.

Figura 32.

Sobre l'altar hi ha sis canelobres (fig. 32) que mesuren 0,78 x 0,27 x 0,27 metres. Pel seu daurat i les seves característiques, també són atribuïbles a Vadell.

4.3.6. La marededeu del Betlem

El P. Cabot atribueix la imatge de santa Maria a l'artista Vadell (fig. 33) i la documenta dels anys 1920.²³ Nosaltres també hi veiem clarament la mà de Vadell, peròensem que és una restauració o una repintada que se li encarregà a l'artista. Mesura 1,27 x 0,60 x 0,82 metres.

Figura 33.

22 CABOT ROSSELLÓ, Salvador (coord.) (1993). *Convent de Sant Bonaventura, Lluçmajor*. Imprenta Moderna. Lluçmajor, p. 62.

23 CABOT ROSSELLÓ, Salvador (coord.) (1993). *Convent de Sant Bonaventura, Lluçmajor*. Imprenta Moderna. Lluçmajor, p. 64.

Figura 34.

4.3.7. Canelobres i creu a l'altar de la Mare de Déu del Carme

Sobre l'altar d'aquesta capella (fig. 34) hi trobem sis canelobres que mesuren 0,78 x 0,28 x 0,28 i una creu amb el Sant Crist que mesura 1,25 x 0,50 x 0,12 metres. Aquests elements també semblen ser de l'autoria de Vadell.

Figura 35.

4.3.8. Diferents elements retirats del culte

Dintre de les sagristies, a manera de museïtzació, i també a les dependències conventuals trobem diferents objectes on es veu clarament la mà de Vadell.

4.3.8.1. Marededeu de Lourdes

És una imatge feta de motlle que pel fet de ser de cartró pedra podria confondre's amb les procedents dels tallers d'Olot, ja que Vadell és l'únic artista mallorquí d'aquells anys que fa imatges amb motlle amb uns objectius ben clars: l'un era el d'abaratir el preu i l'altre era el d'alleugerir-ne el pes per portar-la en processons (fig. 35). No cal redundar més en la seva iconografia. No debades ja n'hem vistes d'altres en aquesta comunicació. Les seves mesures són 1,80 x 0,54 x 0,46 metres.

4.3.8.2. La grada litúrgica

Per a la col·locació dels canelobres i la creu sobre l'altar hi havia una grada litúrgica (fig. 36). Identificable de l'escultor Vadell hi trobem dos fragments que mesuren 0,45 x 1,50 x 0,47 metres.

Figura 36.

4.3.8.3. Creu, canelobres i sacres negres

El fet de ser de color negre ens indica que eren per a la celebració de funerals. La creu d'altar (fig. 37) mesura 1,70 x 0,77 x 0,4 metres. Els sis canelobres (fig. 38), dels quals en trobem de similars daurats a l'oratori de Porreres, mesuren 1,20 x

Figura 39.

0,40 metres, mentre que les sacres laterals mesuren 0,65 x 0,36 x 0,3 i la central mesura 0,65 x 0,52 x 0,3 metres (fig 39).

Figures 37 i 38.

4.3.8.4. La creu processional

Actualment es troba dins la capella de la Puríssima, però ha estat a diferents llocs del temple, tot i que la seva funció, com indica el seu nom, és ser portada en processó. És molt similar a la que corona el sagrari de la capella de la Puríssima (fig. 40). Mesura 0,94 x 0,62 x 0,12 metres.

Figura 40.

4.3.8.5. La creu d'altar

Actualment la trobem museïtzada damunt la peanya de la custòdia (fig. 41), però era una creu d'altar major per a fer servir quotidianament. Mesura 2,30 x 1,30 x 0,24 metres.

Figura 41.

4.3.8.6. El frontal

Troblem una vasa daurada molt ornamental que sembla un additament a una estructura més gran

amb volutes laterals que permeten donar més amplitud

a la mesa de l'altar (fig. 42). Mesura 1,03 x 3,15 x 0,28 i porta la inscripció següent: «2,76,5».

Figura 42.

4.3.8.7. Santa Isabel d'Hongria

Figures 43 i 44.

Aquesta imatge és de cartó pedra, és a dir, feta amb motlle, però té una rica policromia daurada i mesura 1,64 x 0,65 x 0,58 metres (fig. 43). En trobem una de molt similar però de talla, documentada de Vadell, a l'església del Sagrat Cor de Fartàritx de Manacor (fig. 44).

4.3.8.8. Sant Antoni de Pàdua

A dintre de les dependències conventuals hi trobem un sant Antoni de Pàdua que mesura 1,14 x 0,41 x 0,33 metres (fig. 45).

4.3.8.9. Sacres i canelobres

Troblem quatre canelobres daurats. Dos mesuren 0,31 x 0,17 x 0,17 i els altres dos mesuren 0,33 x 0,16 x 0,16 (fig. 46).

Figura 45.

Figura 46.

A més, també trobem tres conjunts de sacres d'altar, tots ells daurats. Del primer conjunt, la sacra central mesura 0,46 x 0,45 x 0,4, i les laterals 0,46 x 0,26 x 0,4 (fig. 47). Del segon conjunt, la central mesura 0,41 x 0,39 x 0,2 i les laterals 0,41 x 0,39 x 0,2 metres (fig. 48). Del tercer i darrer conjunt, del qual s'ha perdut una sacra lateral, la central mesura 0,43 x 0,40 x 0,4 metres, mentre que la lateral fa 0,43 x 0,23 x 0,4 metres (fig. 49).

Figura 47.

Figura 48.

Figura 49.

4.4. La capella de Crist Rei de les Germanes de la Caritat

Les Germanes de la Caritat fundaren el seu convent a Lluçmajor el 1859, tot i que trobem els seus antecedents en un beateri.²⁴ Posteriorment, segons les claus de volta, a la dècada de 1930, construïren una capella neogòtica, la més gran de tots els seus convents.

Com a curiositat, la capella de la Caritat de Lluçmajor és de les poques que no tenen per titular sant Vicenç de Paül o la Mare de Déu Miraculosa. En aquest cas està dedicada a Crist Rei. L'obra de Miquel Vadell per a aquesta capella data de 1946.

4.4.1. El presbiteri

El retaule major mesura 6,15 x 3,24 x 0,50 metres, no té predel·la. El presideix una imatge de Crist Rei procedent dels tallers d'Olot, que roman damunt una peanya i està cobert per un dosseret i envoltat de 24 profetes de l'Antic Testament que dirigeixen la seva mirada vers Jesús.

És un retaule molt poc arquitectònic, d'estil neogòtic, amb una estructura pròpia del segle xv, a manera de gran plafó. No té guardapols. Uns prims pilarets helicoidals, que culminen en pinacles, recorren

²⁴ LLABRÉS MARTORELL, Pere Joan (2007). *Dos-cents anys de caritat: Història de les Germanes de la Caritat de Sant Vicenç de Paül, I: 1798-1886*. Taller Gràfic Ramon, p. 200.

Figura 50.

tota l'alçada del retaule, dividint-lo en cinc carrers. El central és més del doble d'ampli que els quatre laterals (fig. 50).

Els cinc carrers tenen quatre pisos d'alçada, però el central, en posició asimètrica respecte als quatre laterals, sobrepassa en alçada els altres.

A sobre de cada profeta, per tancar cada pis, hi trobem senzills dosserets, sense fletxa, que sobresurten (només dues cares) o bé ornamentació vegetal en baix relleu formant un arc conopial.

Un element peculiar és que els dos pinacles més alts del retaule perforen, imaginàriament, la línia d'imposta de l'església. Aquest trencament de línies perpendiculars és molt propi del darrer gòtic.

Les vases de les pintures laterals, realitzades per Vanrell, contenen pintures signades per Mateu Taberner, i mesuren 4,15 x 2,50 x 0,15 metres (fig. 51).

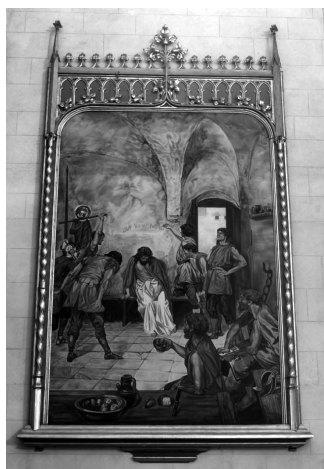

Figura 51.

El sagrari, retirat al cor del temple (fig. 52), té un relleu d'un bon pastor. En els costats hi trobem les al·legories eucarístiques de blat i raïm, i a l'interior de la porta hi trobem l'anagrama de Jesús (fig. 53).

Figures 52 i 53.

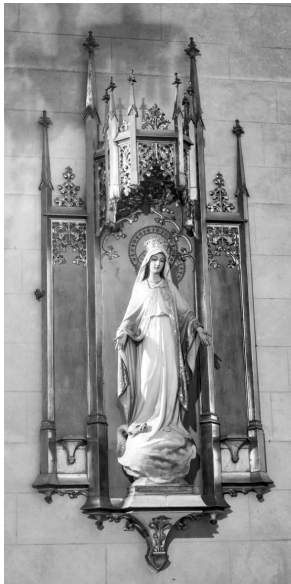
4.4.2. La nau

A la nau hi trobem quatre retaulets penjants neogòtics, tot i que sembla que originalment eren sis, que mesuren aproximadament 3,48 x 1,40 x 0,50 metres. Els quatre tenen imatges procedents dels tallers d'Olot: sant Vicenç de Paül (fig. 54), la Mare de Déu Miraculosa (fig. 55), sant Josep (fig. 56) i santa Catalina Tomàs (fig. 57).

Els quatre retaulets són diferents, tot i que l'estructura bàsica és molt similar. Consisteixen en un carrer central molt més ample que els laterals, amb la imatge sobre una peanya. Tot el retaule se sustenta sobre una peanya còncava amb ornamentació floral.

Figura 54.

Figures 55, 56 i 57.

El carrer central està cobert per un dosseret molt monumental però sense fletxa. Els carrers laterals tenen un caràcter exclusivament ornamental i són molt més baixos i estrets, sembla que amb l'única funció de posar-hi gerros de flors.

5. Conclusions

Com hem vist al llarg de la comunicació, la mà de Miquel Vadell i Pastor ha estat una de les que varen perfilar el patrimoni artístic eclesiàstic de diferents esglésies i capelles de Lluçmajor en la primera meitat de segle xx.

A tall de conclusió només es vol recalcar la importància que té donar a conèixer el patrimoni que conservem arreu de l'illa, i també treure de l'oblit aquells artistes que tant han donat a la història de l'art de Mallorca i tan poc han rebut a canvi des de l'àmbit de la investigació. Aquest era un dels principals objectius d'aquesta comunicació.

De l'obra d'aquest escultor i pintor volem destacar, però, tot i que ja s'ha dit abans, l'afany que tenia per fer obres que estiguessin en consonància amb el temple o el lloc on havien d'estar col·locades. Cal reconèixer que és una jugada mestra d'un artista que va recórrer Mallorca i va deixar arreu el seu llegat.

No podem concloure aquesta comunicació sense posar èmfasi en el patrimoni artístic que hem pogut gaudir i analitzar de més a prop i en els descobriments que hi hem fet analitzant les obres i comparant-les amb d'altres per tal de poder atribuir-les sobretot a l'església parroquial, on pràcticament res estava documentat. Pel que fa al convent dels Franciscans, hem pogut analitzar millor les intervencions de Vadell i discernir si algunes atribucions que se li feien eren de la seva mà o només eren restauracions, com també fer atribucions d'elements retirats del culte.

Des d'aquestes línies, puc estar agraït de poder donar a conèixer una mica més el ric patrimoni que conservem.

6. Bibliografia

CABOT ROSSELLÓ, Salvador (coord.) (1993). *Convent de Sant Bonaventura, Lluçmajor*. Imprenta Moderna.

FONT OBRADOR, Bartomeu (1999). *Historia de Lluçmajor. Volumen octavo (II): Primer tercio del siglo xx*. El Arenal. Imprenta Gràfic Art.

FUSTER VALLS, Joaquín (2009). *Diccionario Biográfico de Manacor: Del siglo iv al XXI*.

MONSERRAT SASTRE, Joan i MONSERRAT FERRER, Miquel (1999). *L'església de Sant Miquel de Lluçmajor*. Imprenta Miramar.

VENY I MIRÓ, Andreu Gabriel (2017). «L'obra escultòrica de Miquel Vadell i Pastor a l'Oratori de Porreres». A: *VI Jornades d'Estudis Locals de Porreres*. Campos: Imprenta Adrover.

— (2017). «El retaule del Roser de l'església parroquial de Sant Andreu i altres obres de Miquel Vadell i Pastor a Santanyí». A: *II Jornades d'Estudis Locals de Santanyí*. Santanyí.

— «L'obra escultòrica de Miquel Vadell i Pastor a la parroquial de Sant Pere de Sencelles». A: *II Jornades d'Estudis Locals de Sencelles*. En premsa.

— «L'obra escultòrica de Miquel Vadell i Pastor a Felanitx». A: *V Jornades d'Estudis Locals de Felanitx*. En premsa.

— «L'obra escultòrica de Miquel Vadell i Pastor a Inca». A: *XXI Jornades d'Estudis Locals d'Inca*. En premsa.

— «L'obra escultòrica de Miquel Vadell i Pastor al terme municipal de Manacor». A: *XI Jornades d'Estudis Locals de Manacor*. En premsa.

Fonts:

Arxiu Diocesà de Mallorca (ADM)

Arxiu Parroquial de Sant Miquel de Llucmajor (APL)

Boletín Oficial del Obispado de Mallorca (BOOM)

El Correo de Mallorca

Fotografies:

Miquel Àngel Cabrer Sureda

APROXIMACIÓ A LA VALORACIÓ DEL PATRIMONI GEOMORFOLÒGIC DEL LITORAL DE LLUCMAJOR (MALLORCA)

**Damià Vicens, Antelm Ginard, Guillem X. Pons,
Pau Balaguer i Laura del Valle**

1. Resum

El litoral de Lluçmajor presenta majoritàriament costes d'erosió. Els quilòmetres de penya-segats de la marina estan constituïts per materials del miocè, el pliocè i el quaternari postorogènic, on són presents diverses mesoformes degudes al modelat marí. També hi trobam estructures sedimentàries quaternàries adossades als paleopenya-segats.

En aquest document es proposen cinc zones d'interès geomorfològic del litoral de Lluçmajor, amb un alt valor científic, didàctic i recreatiu turístic.

2. Introducció

Mallorca ha estat estudiada des de la visió geomorfològica des de fa temps i per investigadors que han deixat una intensa empremta en aquest camp. De fet, Gómez-Pujol i Pons (2007) plantejaven si hi havia una escola mallorquina de geomorfologia, i tenint en compte les darreres publicacions i tesis, creim que la resposta és afirmativa.

A mitjans del segle passat, Karl Butzer, Joan Cuerda i Vicenç M. Rosselló varen ser els pioners i publicaren diversos treballs en l'àmbit de la geomorfologia litoral mallorquina, com ara treballs d'estratigrafia pleistocena (Butzer i Cuerda, 1960; 1961; 1962), una primera aproximació descriptiva i classificació de litoral de Mallorca (Butzer, 1962). Rosselló Verger (1964), a la seva tesi doctoral, també dedicà un apartat a les costes rocoses del sud i el sud-est de Mallorca.

Segons Duque-Macías *et al.* (2017) el futur del patrimoni geològic a les Illes Balears passa necessàriament per l'aprovació, encara pendent des de 2011, del Decret de protecció de llocs d'interès geològic (LIG) de les Illes Balears que legalitzi aquest inventari, i així poder establir mesures per a la seva actualització, la seva revisió i la seva gestió. Per la seva banda, el Consell de Menorca va aprovar el 2016 el seu catàleg

LIG, encara que aquest organisme no té competències per aprovar la protecció dels LIG, i, per tant, la protecció efectiva depèn del Govern de les Illes Balears. A curt termini són necessaris mitjans per actualitzar l'inventari LIG, incloure'n de nous i catalogar-ne d'altres.

Per altra banda, Carcavilla (2014) argumenta que el patrimoni geomorfològic ha experimentat en els últims anys un notable impuls, especialment en el panorama internacional. No obstant això, encertadament, aquest autor comenta què és preocupant que aquest impuls, en alguns casos, hagi quedat al marge de la resta del patrimoni geològic quan s'han obviat treballs metodològics de referència imprescindibles que fins i tot han desenvolupat la seva pròpia nomenclatura. Possiblement, aquest fet sigui conseqüència de l'estret vincle que guarden els trets geomorfològics del territori amb el recurs del paisatge, un element fonamental i altament valorat del patrimoni natural, ja que a més de definir els seus trets més característics, les formes del relleu o *landforms*, la geomorfologia controla directament la distribució, la qualitat, el gruix i la humitat de la terra; l'altitud, el pendent, l'orientació i la insolació dels vessants, i, en conseqüència, controla indirectament altres elements principals del paisatge com són les masses d'aigua, l'ús de la terra i la vegetació natural.

L'existència de morfologies relacionades amb el modelat marí i la presència d'eolianites adossades són el motiu d'aquest treball, on s'analitzen diversos llocs d'interès geomorfològic del litoral de Lluçmajor per a la proposta com a patrimoni geològic. Cal esmentar que segons Carcavilla (2014) no només poden ser patrimoni geològic els llocs excepcionals; tan importants com aquests són els llocs representatius de la geologia d'una regió, que mostrin les característiques que millor la defineixen, com per exemple afloraments amb estructures o materials que afloren amb freqüència, característiques que es repeteixen en el paisatge o el condicionen.

En algunes zones es presenten pedreres relacionades amb l'extracció del marès (Cuerda i Sacarès 1992) i les calcàries del miocè (Muntaner 1959), que, tot i no ser valors geològics, tenen un valor històric etnològic.

La majoria de citacions dels autors que han escrit algun article relacionat amb el patrimoni geològic i/o de geoconservació de les Illes Balears es poden consultar a Roig-Munar *et al.* (2019) i a Morey (2020).

El treball de Morey (2020) tracta sobre el patrimoni paleontològic de Mallorca, on proposa molts Llocs d'Interès Paleontològic (LIP) per a la seva gestió i conservació. L'autor presenta unes fitxes de molts indrets de Mallorca, entre les quals en podem trobar una sèrie de Lluçmajor.

3. Geologia de la zona

La plataforma carbonàtica de Lluçmajor es correspon amb el domini geomorfològic de sa Marina de Lluçmajor (Rosselló Verger, 1964). Aquesta s'estén per la major part del territori del municipi i forma la costa escarpada situada entre la badia de Palma i sa Ràpita (aquesta darrera localitat ja pertany al terme de Campos).

La plataforma carbonàtica de Lluçmajor, malgrat ser actualment una zona endorreica, presenta també localment certa activitat fluviotorrencial, afavorida en alguns casos per la relació amb fenòmens neotectònics i càrstics. També presenta indicis de termalisme (Païssa, Son Gall, cova des Pas), relacionats amb l'existència de falles normals subverticals que afecten els materials pre i sinorogènics i que permeten l'ascens d'aigües molt profundes (probablement d'aqüífers liàsics) fins a l'aqüífer superficial de naturalesa calcarenítica (Unitat d'Esculls) (Mas, 2016).

La Unitat d'Esculls, del miocè superior, va ser definida per Esteban (1979) i Pomar *et al.* (1983). Aquesta unitat, constituïda per bioconstruccions esculloses atribuïdes al tortonià superior-messinià, ha estat localitzada a nombrosos sondejos de sa Marina de Lluçmajor i altres zones de Mallorca, i especialment en espectaculars afloraments als penya-segats de la costa de Lluçmajor i de sa Marina de Llevant.

Fins no fa gaires anys, a la zona d'aquest treball, el miocè es considerava representat per les Calcàries de Santanyí (també anomenat Complex Terminal) i, per sota, per les Calcàries d'Escull. Mas *et al.* (2013), entre Cala Pi i es Pas, donen una nova interpretació referent als materials fins fa poc considerats com a miocens. Aquests autors consideren que la major part dels dipòsits atribuïts a la Unitat de Calcàries de Santanyí per Fornós i Pomar (1983) i Pomar *et al.* (1983), i el tram superior de les Unitats de Calcàries Oolítiques, Estromatolítiques i Unitat Manglar del miocè superior descrites per Gómez-Pujol *et al.* (2007) i Balaguer (2007) en realitat corresponen al pliocè. Per a més informació sobre el miocè terminal i el pliocè és recomanable la consulta de la tesi doctoral de Mas (2016).

Referent al quaternari, el litoral de la badia de Palma en particular va ser estudiat per Cuerda (1957) i Muntaner (1957), mentre que la resta de l'illa fou estudiada majoritàriament per Joan Cuerda i Josep Sacarès (vegeu Cuerda 1975 i Cuerda i Sacarès 1992). Cal citar que hi ha hagut prou investigadors que han treballat el litoral de Lluçmajor (vegeu Vicens 2015), en el qual es poden trobar dipòsits que van des del pleistocè inferior fins al pleistocè superior, consistents en dipòsits de platja, eolianites i paleosols.

Sobre els jaciments pleistocens existents entre Cala Vella i la punta Negra, al treball de Vicens (2015) hi podem trobar un recopilatori dels treballs de Cuerda i Sacarès (1964). Atesa la importància d'aquests jaciments, com a mesura de protecció de possibles actes d'espoliació, no es va considerar adient publicar-ne una ampliació. No es va fer esperar la publicació de nous estudis de la zona. Així, Juárez i Matamalas (2016) presenten dos talls d'aquesta zona. Un any més tard, Matamalas *et al.* (2017) presenten un estudi sobre les estructures de macrobioerosió en *Thetystrombus latus* del pleistocè superior de Mallorca, en el qual citen exemplars d'aquest indret, actualment dipositats al Museu Balear de Ciències Naturals (Sóller).

És important esmentar la cova litoral des Pas, catalogada com a LIC (Lloc d'Interès Comunitari), una de les coves més importants d'Europa i sens dubte un valor afegit a la Gea del litoral llucmajorer, d'un valor de nivell internacional.

4. Metodologia

La metodologia emprada per a la valoració de les zones ha tingut en compte els punts següents:

1. Selecció de cinc zones per a una proposta de LIG al litoral de Llucmajor (taula 1). La selecció es basa en la representativitat de les geomorfologies i amb la facilitat d'observació en un ampli context geogràfic associat, prioritzant les zones que permetin ser observades des de carreteres i camins.
2. Valoració del tipus d'interès i ús potencial (científic, didàctic, recreatiu turístic o de lleure) de cada zona, aplicant directrius metodològiques establertes a l'IELIG (García-Cortés *et al.*, 2018), que permeten avaluar la potencialitat dels seus usos, així com una estimació del risc de la degradació antròpica. Per norma general, es consideren LIG de molt alt valor aquelles zones que superin els 6,65 punts; LIG d'alt valor aquelles zones que es trobin entre 3,33 i 6,65 punts, i de valor mitjà aquelles zones LIG amb puntuacions inferiors a 3,33. Quant als riscos de degradació antròpica, els que presenten valors compresos entre 1 i 2,5 haurien de ser objecte de mesures de protecció a curt termini (risc de degradació alt), mentre que els que presenten valors compresos entre 0,5 i 1 podrien ser objecte de mesures de protecció a més llarg termini (risc de degradació mitjà) o fins i tot no ser necessàries. S'han fet servir els algorismes establerts a García-Cortés *et al.* (2018), encara que no s'han tingut en compte tots els paràmetres.
3. Utilització de la toponímia de Cosme Aguiló (1996).

4. Utilització de les coordenades a partir dels mapes de l'IDEIB en el sistema de referència geodèsic global ETRS89 Fus 31N.

5. Propostes de Llocs d'Interès Geomorfològic

Es proposen cinc llocs (taula 1) amb un alt valor científic, didàctic i recreatiu turístic. A la taula 2 es poden veure el valors obtinguts d'aplicar l'algorisme de García *et al.* (2018).

Proposta de LIG	Coordenades UTM	
	Punt inicial E	Punt final W
El cap de sa Paret – Cala Esglesieta	491824 / 4356503	489806 / 4357431
La punta de Cala Pi – Ses Fontanelles	485790 / 4356864	484319 / 4356585
El racó des Cap Roig – El torrentó de sa Pedrera Blanca	480495 / 4358871	480233 / 4359394
Na Segura – La punta de l'Estancieta	478140 / 4361293	477796 / 4359394
El racó de s'Almadrava – El Cap Enterrocat	478171 / 4364775	476098 / 4369608

Taula 1. Proposta de zones LIG amb les seves coordenades UTM en el sistema de referència ETRS89.

Proposta de LIG	V_c	V_d	V_t	R_{Da}
El cap de sa Paret – Cala Esglesieta	5,37	5,50	4,75	0,56
La punta de Cala Pi – Ses Fontanelles	4,37	6,50	6,00	1,05
El racó des Cap Roig – El torrentó de sa Pedrera Blanca	3,85	5,00	4,50	0,34
Na Segura – La punta de l'Estancieta	3,85	4,75	4,25	0,41
El racó de s'Almadrava – El Cap Enterrocat	3,85	4,75	4,25	0,46

Taula 2. Valor científic (V_c), valor didàctic (V_d), valor recreatiu turístic (V_t) i valor de risc de degradació antròpica (R_{Da}), calculat a partir de l'algorisme de García *et al.* (2018).

A continuació, es presenten les cinc propostes.

A Entre el cap de sa Paret i Cala Esglesieta, litoral de s'Estelella

Relacionam aquesta primera zona amb coves d'abrasió marina, retrocés de penya-segats associat a l'evolució de coves d'abrasió marina, tempestites del pleistocè superior, blocs de tempesta, blocs de tsunami i cocons.

En aquesta zona hi trobam coves d'abrasió marina, com ara la cova des Coonar, la cova des Metge Mames, la cova de na Venturera o la cova de sa Torre (Ginard *et al.*, 2008; 2014). És interessant la cova de sa Torre, localitzada molt a prop de la torre de s'Estelella, cova que

presenta un bufador (figura 1) a partir del qual es pot deduir el seu estat evolutiu.

Figura 1. Cova de sa Torre, s'Estelella.

El retrocés dels penya-segats es pot observar pertot arreu i es fa evident a la zona coneguda com ses Coves de s'Estelella (figura 2) (vegeu Ginard *et al.*, 2018).

Figura 2. Coves de s'Estelella.

Quant als dipòsits quaternaris del pleistocè mitjà i superior, aquests varen ser descrits inicialment per Butzer i Cuerda (1960). La peculiar alçada d'uns + 10,5 m va fer pensar que es devien haver dipositat en un nivell molt alt del pleistocè superior (Cuerda 1975), però en realitat es tracta de tempestites (Vicens 2015), quan el nivell de la mar estava aproximadament a uns + 2,5 m. Cuerda (1975) descriu els jaciments de la zona a la seva obra sobre el quaternari balear, on destaca especialment els jaciments d'aquest indret. Ginard *et al.* (2008; 2014) a més d'estudiar les coves litorals de la zona, revisen i posen l'accent en els jaciments amb fauna marina del pleistocè superior.

Segons Roig-Munar (2016), a partir de l'estudi de la mida, la disposició i la situació dels blocs situats a prop de la línia de costa, el litoral de s'Estelella (figura 3) és una zona on actuen processos mixtos de tempesta i tsunami, amb possibles retreballaments periòdics de blocs tsunamítics per part de les tempestes. Això no obstant, hi ha una zona a 8,5 m d'alçada, en dues àrees ben definides (entre 25 m i 50 m de distància de la cornisa), amb una important concentració de blocs d'un pes mitjà de 5,1 i 2,2 tones per cada àrea. Aquestes dues àrees es presenten en forma de petits cordons imbricats sobre el penya-segat i per tant sense possibilitats de ser retreballats per onatges de tempesta.

Figura 3. A la foto blocs presumiblement de tempesta a + 4 m.
Els blocs de Tsunami es troben a + 8,5 m, s'Estelella.

A molts sectors d'aquesta àmplia zona es poden observar cocons. Ressalta especialment la concentració a la punta des Coconar (figura 4) i altres microformes (consultau Gómez-Pujol *et al.*, 2011, on es descriuen les formes de *karren* litoral).

Figura 4. Cocons. Punta des Coconar, s'Estelella.

Figura 5. Cala Pi.

Figura 6. Es Bancal.

A Entre la punta de Cala Pi i ses Fontanelles, litorals de Cala Pi i Capocorb Nou

Aquesta zona la relacionam amb la desembocadura d'un torrent associat a una cala, costa esglaonada i dipòsits del miocè, pliocè, pleistocè inferior i pleistocè mitjà, a més de blocs procedents de tsunamis (López i Juárez 2020).

Segons Rosselló Verger (1964; 1995), Cala Pi (figura 5), a l'illa de Mallorca, té un caràcter excepcional i solitari. S'enfonsa amb un tall gairebé vertical en un planell de 50 m d'altitud, ajuntant dos afluents de conca insignificant que malament poden justificar-ne l'encaixament; més encara, el canyó s'interromp en sec a un quilòmetre de l'aigua. Les línies de fractura expliquen sis trams rectes alternativament paral·lels amb un angle de 130°.

A la zona anomenada es Balcals (figura 6), els

materials del quaternari formen una costa esglaonada, gràcies a l'alternança dels paleosols i eolianites (Cuerda i Sacarés, 1992; Nielsen *et al.* 2004). A més, hi ha blocs que presenten una orientació congruent amb les trajectòries tsunamítiques. Els blocs se situen a una alçada mitjana de 17,7 m s.n.m., amb un pes mitjà de 7,02 t i a una distància mitjana de 51,2 m sobre la cornisa del penya-segat. Els cordons de blocs des Bancal representen un dels llocs dels penya-segats de Mallorca on els blocs estan a major altura s.n.m. i a més distància de la cornisa. Martín-Prieto *et al.*, (2018) confirmen que el transport dels blocs es va produir per tsunamis. La importància d'aquest exemple es més que evident dins la Mediterrània occidental (Roig-Munar *et al.*, 2020).

B Eolianites del quaternari adossades a un paleo-penya-segat

Les altres tres propostes les relacionam amb eolianites del quaternari adossades a un paleo-penya-segat.

Es tracta d'una tipologia geomorfològica que es repeteix sovint al litoral llucmajorer. Hi ha penya-segats antics en materials del miocè i, altres vegades, tenim també materials del pliocè i el quaternari inferior i mitjà, on les eolianites del pleistocè mitjà i/o superior s'adossen al penya-segat. També es poden trobar dipòsits de platja del pleistocè superior.

Una característica interessant és que es poden observar processos erosius holocens, sobretot a les eolianites presents al nivell de la mar.

B.1 Entre el racó des Cap Roig i el torrentó de sa Pedrera Blanca, litoral de s'Àguila

Zona amb unes vistes impressionants (figura 7), amb uns penya-segats d'una alçada d'uns 85 m aproximadament. A més de les eolianites quaternàries adossades al miocè, es pot observar un jaciment del pleistocè superior a la punta de Baix, denominat per Cuerda i Sacarès (1964) es Pas de sa Senyora. També es poden observar eolianites afectades per l'erosió.

Figura 7. A la dreta de la fotografia els materials del quaternari adossats a l'antic penya-segat d'uns 85 m d'alçada, al litoral de s'Àguila.

B.2 Entre na Segura i uns 115 m al NW de la punta de l'Estancieta, litoral de sa Llapassa

Igual que el cas anterior, les vistes són extraordinàries i les eolianites es poden observar millor per la presència d'una antiga pedrera i per un entrant causat per l'erosió (figura 8).

Figura 8. Vista del litoral de sa Llapassa, on s'observa una antiga pedrera de marès. El penya-segat té uns 100 m d'alçada.

B.3 Entre el racó de s'Almadrava i el Cap Enterrocat, litorals de sa Torre, es Puigderrós i Son Granada

A diferència de les zones anteriors, que són de mides hectomètriques, aquí es presenta una zona del litoral d'uns 5,5 km, on hi ha nombrosos jaciments del pleistocè superior (Cuerda i Sacarès 1992; Vicens 2015) i les antigues pedreres formen part de l'actual paisatge (figura 9). Les zones menys afectades per l'extracció de marès estan situades entre Cala Vella i el Cap Enterrocat.

Figura 9. Ses Olles, on es pot observar l'illotet de ses Olles en primer terme. A la part central de la fotografia, les pedreres de sa Fossa.

6. Conclusions

Es proposen cinc Llocs d'Interès Geològic (LIG) del litoral de Lluçmajor amb un alt valor científic, didàctic i recreatiu turístic (taula 1).

Tots els llocs proposats tenen valors naturals i valors culturals a les zones properes.

Tres de les zones, la punta de Cala Pi - ses Fontanelles, el racó de s'Almadrava - el cap Enterrocat i el cap de sa Paret - cala Esglesieta, presenten unes dimensions que superen el quilòmetre de litoral, mentre que les altres dues zones, el racó des Cap Roig - el torrentó de sa Pedrera Blanca i na Segura - la punta de l'Estancieta, són de dimensions hectomètriques.

Hi ha dues zones, la punta de Cala Pi - ses Fontanelles i el racó de s'Almadrava - el cap Enterrocat, que disposen de serveis, com ara establiments hotelers propers o àrees d'aparcament per a autocars. En els altres llocs proposats, els serveis són més reduïts, si més no a les zones properes a la torre de s'Estelella hi ha opcions d'allotjament en apartaments o en cases particulars.

La zona amb el valor científic més destacable és la del cap de sa Paret - Cala Esglesieta.

Des del punt de vista didàctic, la zona més valorada és la de la punta de Cala Pi - ses Fontanelles, zona que també destaca en valor recreatiu turístic.

Quant al risc de degradació antròpica, la zona entre Cala Pi i es Bancal presenta un risc de degradació alta, la zona de s'Estelella un risc de degradació mitjà i a la resta de zones el risc és més aviat baix.

7. Bibliografia

AGUILÓ, C. 1996. *La toponímia de la costa de Lluçmajor*. Institut d'Estudis Catalans. Treball de l'Oficina d'Onomàstica II: 1-184.

BALAGUER, P. 2007. Inventari quantitatiu de les costes rocoses de Mallorca. In: PONS, G. X. i VICENS, D. (Eds.). *Geomorfologia Litoral i Quaternari. Homenatge a Joan Cuerda Barceló*. Mon. Soc. Hist. Nat. Balears, 14: 201-230.

BUTZER, K. W. 1962. «Coastal geomorphology of Majorca». *Annals of Assoc. American Geographers*, 52 (2): 191 - 212.

BUTZER, K. i CUERDA, J. 1960. «Nota preliminar sobre la estratigrafia y la paleontología del Cuaternario marino del Sur y S.E. de la isla de Mallorca». *Boll. Soc. Hist. Nat. Baleares*, 6: 9-29.

BUTZER, K. W. i CUERDA, J. 1961. «Formaciones cuaternarias del litoral Este de Mallorca (Canyamel - Porto Cristo)». *Boll. Soc. Hist. Nat. Baleares*, 7: 3-29.

BUTZER, K. W. i CUERDA, J. 1962. «Coastal stratigraphy of southern Mallorca and its implication for the Pleistocene chronology of the Mediterranean sea». *Journal of Geology*, 70: 398-416.

CARCAVILLA, L. 2014. «Guía práctica para entender el patrimonio geológico». *Enseñanza de las Ciencias de la Tierra*, 22 (1), 5-18.

CUERDA, J. 1957. «Fauna marina del Tirreniense de la Bahía de Palma (Mallorca)». *Boll. Soc. Hist. Nat. Balears*, 3: 3-76.

CUERDA, J. 1975. *Los tiempos Cuaternarios en Baleares*. Institut d'Estudis Baleàrics. Palma, 304 p.

CUERDA, J. i SACARÈS, J. 1964. «Nuevos yacimientos cuaternarios en la costa de Lluchmayor (Mallorca)». *Boll. Soc. Hist. Nat. Balears*, 10: 89-132.

CUERDA, J. i SACARÈS, J. 1992. *El Quaternari al Migjorn de Mallorca*. Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear, 130 p. Palma de Mallorca.

DUQUE-MACÍAS, J.; GIMÉNEZ-GARCÍA, J. i RODRÍGUEZ, A. 2017. «La "Associació de Geòlegs de les illes Balears" (AGEIB) y el Patrimonio geológico del archipiélago balear». A: CARCAVILLA, L.; DUQUE-MACÍAS, J.; GIMÉNEZ, J.; HILARIO, A.; MONGE-GANUZAS, M.; VEGAS, J. i RODRÍGUEZ, A. (Ed.). *Patrimonio geológico, gestionando la parte abiótica del patrimonio natural*. Cuadernos del Museo Geominero, 21: 239-246.

ESTEBAN, M. 1979. «Significance of the Upper Miocene coral of the western Mediterranean». *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 129:169-188.

FARNÓS, J. J. i POMAR, L. 1983. «Mioceno Superior de Mallorca: Unidad Calizas de Santanyí ("Complejo Terminal")». A: POMAR, L.; OBRADOR, A.; FARNÓS, J. i RODRÍGUEZ-PEREA, A. (Ed.) *El Terciario de las Baleares (Mallorca-Menorca)*. Guía de las excursiones del X Congreso Nacional de Sedimentología. Institut d'Estudis Baleàrics - Universitat de Palma de Mallorca, 177-206.

GARCÍA-CORTÉS, A.; CARCAVILLA, L.; DÍAZ-MARTÍNEZ, E. i VEGAS, J. 2018. «Documento metodológico para la elaboración del inventario español de lugares de interés geológico (IELIG)». Versión 5/12/2014. Actualización 19/07/2018, Instituto Geológico y Minero de España, 61 p.

GINARD, A.; VICENS, D.; CRESPI, D.; VADELL, M.; BOVER, P.; BALAGUER, P. i GRÀCIA, F. 2008. «Coves litorals, geomorfologia i jaciments del Quaternari de la Marina de Llucmajor. Zona 1: la franja costanera entre es Racó des Llobets i cala Esglesieta (1a part). Llucmajor, Illa de Mallorca». *Endins*, 32: 81-104.

GINARD, A.; VICENS, D.; BOVER, P.; CRESPI, D.; GRÀCIA, F.; GUAL, M. A. i BALAGUER, P. 2014. «Coves litorals, geomorfologia i jaciments del

Quaternari de la Marina de Llucmajor. Zona 1: la franja costanera entre es Racó des Llobets i cala Esglesieta (2a part). Llucmajor, Illa de Mallorca.» *Endins*, 36: 131-150.

GINARD, A.; VICENS, D.; BOVER, P.; CRESPI, D.; GRÀCIA, F.; GUAL, M. A.; BALAGUER, P.; BASCUÑANA, F. X.; ENSEÑAT, J. J. i PLA, V. 2018. «Coves litorals i geomorfologia de la costa de Llucmajor». *I Jornades d'Estudis Locals de Llucmajor*, 927-938.

GÓMEZ-PUJOL, L. i PONS, G. X. 2007. «La geomorfología litoral de Mallorca 45 años después». A: FORNÓS, J. J.; GINÉS, J. i GÓMEZ-PUJOL, L. (ed.), 2007, *Geomorfología Litoral: Migjorn y Llevant de Mallorca*. Mon. Soc. Hist. Nat. Balears, 15: 17-37.

GÓMEZ-PUJOL, L.; BALAGUER, P. i FORNÓS, J. J. 2007. «El litoral de Mallorca: síntesis geomórfica». A: FORNÓS, J. J.; GINÉS, J. i GÓMEZ-PUJOL, L. (ed.). *Geomorfología Litoral: Migjorn y Llevant de Mallorca*. Mon. Soc. Hist. Nat. Balears, 15: 39-59.

GÓMEZ-PUJOL, L.; FORNÓS, J. J. i POMAR, F. 2011. «El karren litoral a les Illes Balears». *Endins*, 35 / Mon. Soc. Hist. Nat. Balears, 17: 69-84.

JUÁREZ, J. i MATAMALES-ANDREU, R. 2016. «Tàxons inèdits o poc coneguts per al Pleistocè superior litoral de Mallorca (Illes Balears, Mediterrani occidental) i consideracions sobre alguns jaciments». *Boll. Soc. Hist. Nat. Balears*, 59: 39-67.

MARTÍN-PRieto, J. A.; ROIG-MUNAR, F. X.; RODRIGUEZ-PEREA, A.; GELABERT, B. i VILAPLANA, J. M. 2018. «Acumulación de bloques en la costa acantilada del sur de Mallorca (Es Bancals): Evidencia de tsunamis procedentes de Argelia». A: GARCIA, C.; GÓMEZ-PUJOL, L.; MORÁN-TEJEDA, E.; BATALLA, R. J. (ed). 2018. *Geomorfología del Antropoceno. Efectos del cambio global sobre los procesos geomorfológicos*. UIB, SEG, Palma.

LÓPEZ, B. i JUÁREZ, J. 2020. «Cala Pi - Es Bancals. Domingo 10 de mayo de 2020. Calas, rasas y tsunamitas del litoral de Llucmajor». *Geología 20 Mallorca*. Sociedad Geológica de España. 8 p.

MAS, G. 2016. *El registre estratigràfic del Messinià terminal i del Pliocè a l'illa de Mallorca. Relacions amb la crisi de salinitat de la Mediterrània*. Tesi doctoral. Departament de Ciències de la Terra. Universitat de les Illes Balears. 534 p.

MAS, G.; FORNÓS, J. J. i LÓPEZ, B. 2013. «Revisió de la sèrie neògena de la zona de cala Pi - Vallgornera - es Pas (Llucmajor, Mallorca)». *VI Jornades de Medi Ambient de les Illes Balears. Ponències i Resums*. Soc. Hist. Nat. Balears. p. 114-116.

MATAMALAS, R.; JUÁREZ, J. i MARTINELL, J. 2017. «Estructures de macrobioerosió en *Persististrombus latus* (Gmelin, 1791) del Pleistocè superior de Mallorca (illes Balears, Mediterrània Occidental)». *Nemus*,

7: 19-29.

MOREY, B. 2020. *El patrimoni paleontològic de Mallorca. Catalogació, caracterització, valoració. propostes de gestió i conservació*. Tesi doctoral. UIB. 1053 p.

MUNTANER, A. 1957. «Las formaciones cuaternarias de la Bahía de Palma». *Boll. Soc. Hist. Nat. Balears*, 3: 77-126.

MUNTANER, A. 1959. «Noticia sobre la existencia de una cantera de época romana en las inmediaciones de Cala Pi (Mallorca)». *Boll. Soc. Hist. Nat. Baleares*, 5: 60-61.

NIELSEN, K. A.; CLEMMENSEN, L. B. i FORNÓS, J. J., 2004. «Middle Pleistocene magnetostratigraphy and susceptibility stratigraphy-. Data from carbonate aeolian system, Mallorca, Western Mediterranean». *Quaternary Science Reviews*, 23: 1733-1756.

POMAR, L.; ESTEBAN, M.; CALVET, F. i BARÓN, A. 1983. «La unidad arrecifal del Mioceno superior de Mallorca». A: POMAR, L.; OBRADOR, A.; FORNÓS, J. i RODRÍGUEZ-PEREA, A. (ed.) *El Terciario de las Baleares (Mallorca-Menorca)*. Guía de las excursiones del X Congreso Nacional de Sedimentología. Institut d'Estudis Balearics - Universitat de Palma de Mallorca, 139-175.

ROIG-MUNAR, F. X. 2016. *Blocs de tempesta i tsunami a les costes rocoses de les Illes Balears: anàlisi geomorfològica i morfomètrica*. Universitat de Barcelona. Tesi doctoral, 285 p.

ROIG-MUNAR, F. X.; MARTÍN-PRieto, J.; MAS-GORNALS, G.; RODRÍGUEZ-PEREA, A.; GELABERT, B. i CARDONA-AMETLLER, C. 2019. «Propuesta de lugares de interés geológico de los canchales de la Serra de Tramuntana y Serres de Llevant (Mallorca, Islas Baleares)». *Cuaternario y Geomorfología*, 33 (1-2): 27-46.

ROIG-MUNAR, F. X.; MARTÍN-PRieto, J. A.; RODRÍGUEZ-PEREA, A., GELABERT, B., VILLAPLANA, J. M. i GARCIA-LOZANO, C. 2020. «Revisión de los depósitos de tsunamis, bloques y tsunamitas, en las costas del Mediterráneo occidental». *Revista de la Sociedad Geológica de España*, 33 (2): 17-30.

ROSSELLÓ VERGER, V. M. 1964. *Mallorca, el sur y sureste*. Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca. Palma. 553 p.

ROSSELLÓ VERGER V. M. 1995. «Les cales, un fet geomòrfic epònim de Mallorca». *Boll. Soc. Hist. Nat. Balears*, 38:167-180.

VICENS, D. 2015. *El registre paleontològic dels dipòsits litorals quaternaris a l'illa de Mallorca (Illes Balears, Mediterrània occidental)*. Tesi Doctoral. Departament de Ciències de la Terra. Universitat de les Illes Balears. 985 p.

**LLUCMAJORERS
A LA REPOBLACIÓ
DE LA MARINA BAIXA
EN EL SEGLE XVII:
ELS CASOS DE TÀRBENA I ALTEA**

Gabriel Vich Vidal

1. Introducció: àmbit territorial, fonts, metodologia, criteris d'identificació i objectius

Encara que l'àmbit territorial d'aquesta recerca es refereix a la comarca alacantina de la Marina Baixa¹ en el seu conjunt, em centraré en dos dels seus nuclis de població, Tàrbena i Altea, on s'establiren tots els repobladors llucmajorers que he pogut documentar en aquesta zona.

Fins al dia d'avui no disposam de cap investigació global de la participació insular en la repoblació d'aquesta comarca. Tots els autors que han investigat la matèria s'han centrat en unes poques localitats de la seva perifèria: Tàrbena, Bolulla, la vall de Guadalest, Confrides i Altea. Tot i que Josep Costa (1977, 90) també indicava la presència balear a Polop i considerava l'assentament de repobladors illencs extensiu a bona part de la Marina Baixa,² la tesi hegemònica entre els historiadors és que la zona on els baleàrics tingueren una participació significativa o testimonial es limitaria a les àrees marginals d'orografia més accidentada d'aquesta comarca, amb l'única excepció de la vila d'Altea. Mas i Monjo han limitat les seves investigacions a les poblacions abans anomenades, ignorant la resta de la comarca, on no han portat a terme el mateix tipus de recerques sistemàtiques de repobladors que han desenvolupat amb tant d'èxit a altres comarques. Per compensar aquest fet realitzaré una limitada aproximació a la participació insular en la repoblació de les senyories més meridionals de la Marina Baixa, a l'espera d'una recerca més profunda.

1 Formada actualment pels municipis d'Altea, Callosa, Tàrbena, Bolulla, Castell de Guadalest, Benimantell, Beniardà, Benifató, Confrides, Polop, la Núcia, l'Alfàs del Pi, Benidorm, Finestrat, Sella, Relleu, Orxeta i la Vila Joiosa.

2 Tanmateix, cal tenir en compte que Costa inclou dins la Marina Baixa poblacions on la presència de repobladors insulars va ser significativa però que actualment formen part de la Marina Alta, com Castells, Calp, Senija o Benissa.

Per identificar repobladors insulars i específicament llucmajorers m'he basat en el mètode de l'encreuament de dades procedents de fonts valencianes i insulars desenvolupat per Mas i Monjo. Aquest mètode permet identificar com a illencs un bon nombre de colons dels quals les fonts valencianes no aclareixen la procedència, i fins i tot establir la seva localitat d'origen. Per part valenciana he extret dades de les nou cartes de poblament de les baronies i senyories de la Marina Baixa localitzades fins ara, dels Quinque Libri dels seus arxius parroquials i dels censos de les poblacions de la comarca de 1646 i 1667, i en menor mesura d'establiments, capbreus i altres documents de caràcter cadastral o fiscal. Pel que fa a la documentació llucmajorera, he consultat els llibres sacramentals de la parròquia de Lluçmajor de l'Arxiu Diocesà, la talla de 1583, els estims de 1573 i 1685 i els protocols notarials. Moltes d'aquestes fonts les he pogut consultar per via indirecta a través de les obres dels historiadors que m'han precedit en la investigació d'aquest tema o de bases de dades com la genealògica de Juan Ramón Pérez Martínez³ o la d'índex de llibres sacramentals de les parròquies de les diòcesis valencianes de *Raíces del Reino de Valencia*.⁴ També m'han estat molt útils les transcripcions de les cartes pobla de la Marina Baixa publicades per Agustí Galiana i les investigacions prèvies de Josep Costa, Primitivo Pla, Antoni Mas i Joan Lluís Monjo, entre d'altres. Cal destacar per la seva importància cabdal la llista de llucmajorers registrats en fonts documentals mallorquines com a residents al regne de València i la de llucmajorers residents fora del regne de Mallorca elaborades per Bartomeu Font Obrador, bàsicament a partir de la documentació notarial de l'Arxiu del Regne de Mallorca.

D'altra banda, per completar la identificació de colons dels quals no s'assenyala l'origen o només s'indica que són mallorquins i amb els quals l'encreuament de dades no produeix resultats he aplicat també la metodologia onomàstica, ideada inicialment per Josep Costa però que

³ La base de dades d'aquest gran genealogista inclou dades no només de Pedreguer, Llíber i Xaló, sinó també de molts altres municipis de la Marina Alta i Baixa. Es pot consultar a <<https://gw.geneanet.org/pedreguerxalo?lang=es>>

⁴ Aquesta base de dades es pot consultar a l'adreça <<https://www.raicesreinovalencia.com/index.php/es/indices-sacramentales>>. A la web de *Raíces del Reino de Valencia* també es poden consultar els censos de 1646 i 1665 que han estat digitalitzats i alguns transcrits per aquesta associació cultural.

Mas i Monjo (2003, 28-31; 2004, 92) han perfeccionat notablement.⁵ Així, l'estudi dels llinatges dels repobladors m'ha ajudat a identificar colons d'origen molt probablement insular i concretament llucmajorer a partir d'una llista de cognoms que no havien arribat al regne de València amb la conquesta catalanoaragonesa perquè només se'ls documenta a partir de 1609 i que foren inequívocament introduïts per repobladors illencs. En aquesta llista elaborada per Mas i Monjo (2003, 116) en figuren alguns de vinculats amb repobladors de Lluçmajor o de documentats fora del regne de Mallorca com (Ar)Mengual, Cardell, Fullana, Mesquida, Ramis, Server, Taixaquet, Mòger o Timoner. A aquests afegiria cognoms portats per repobladors llucmajorers que no he documentat als índexs de llibres sacramentals de les parròquies valencianes abans de 1610, com Aulet, Abrines, Boscana, Catany, Frígola o Romeguera. Tanmateix, la majoria de llinatges que portaven tant els repobladors com els llucmajorers documentats fora de les illes ja eren presents al País Valencià des d'època medieval, la qual cosa en dificulta molt la identificació amb aquest mètode. Seria el cas dels repobladors llucmajorers establerts al País Valencià de cognom Avellà, Ballester, Cirerol, Clar, Durà(n), Ferrer, Fornés, Gallard, Garcia(s), Genestar, Jordi, Mas, Miquel, Montserrat, Morell, Mulet, Mut, Noguera, Oliver, Pastor, Penya, Perpinyà, Pons(ç), Pou, Puig, Puigserver, Pujol, Reus, Roig, Ros, Salvà, Seguí, Suau, Suai, Taverner, Tomàs o Vidal, o d'altres de migrants llucmajorers dels quals no es documenta el lloc d'establiment, com per exemple Cànoves, Font, Joan o Ripoll, Rubí, Socies, Vilardell, etc. En aquests casos cal revisar la documentació anterior a l'expulsió de les zones amb predomini de cristians vells de la comarca i altres zones limítrofes per veure si hi eren presents. Per exemple, en el cas de Salvà sabem que aquest cognom no es documenta ni a la Marina ni a les comarques veïnes fins al 1610, per la qual cosa els repobladors d'aquest llinatge són tots mallorquins, la majoria de Lluçmajor. El cas contrari serien els de cognoms com Durà(n), documentat a Calp abans de l'expulsió, o Mulet, molt característic de Dénia al segle XVI. A més a més, molts d'aquests cognoms podrien provenir també d'altres poblacions de les illes. Per exemple, trobam repobladors de cognom Ferrer procedents de Dénia, Eivissa, Manacor (Mas & Monjo 2003, 118) i Lluçmajor;

⁵ Aquests autors atribueixen un origen insular molt probable a repobladors no documentats com a tals si compleixen almenys dues d'aquestes quatre condicions: una combinació de nom i cognom existent en una localitat insular focus emissor de repobladors, un cognom que entre els repobladors hagi estat majoritàriament documentat com a originari d'una sola població, l'establiment a contrades repoblades majoritàriament per illencs i, per acabar, que en cas d'estar casats, que el llinatge del cònjuge fos també habitual a la població d'origen.

Garcies margalidans, llucmajorers, ciutadans i valencians de Gandia i altres llocs (Mas & Monjo 2003, 118). En aquests casos només podrem assegurar el seu origen insular i llucmajorer si l'encreuament de dades proporciona algun resultat positiu. Per usar aquest mètode he fet servir una llista de cognoms llucmajorers de l'època d'elaboració pròpia a partir de documents transcrits per Font Obrador, així com la llista de llinatges⁶ portats a la Marina per repobladors llucmajorers elaborada per Josep Llobell (2009, 16).

Tant el mètode d'encreuament de dades com l'onomàstic suposen una tasca lenta i complexa que cal realitzar analitzant repobrador a repobrador, comprovant que el seu cognom no està documentat en aquella localitat o als seus voltants abans de 1610, que no hi ha persones amb el mateix nom i cognom nascudes a localitats de cristians vells properes, que no provenen d'altres localitats insulars, cercant homònims a les fonts llucmajoreres, etc. Un cop identificats, el meu objectiu ha estat reconstruir les seves famílies, esbrinar el patrimoni que reberen al lloc on s'estableixen i si arrelen o no a la comarca, així com les raons que ho expliquen.

2. El despoblament a la Marina Baixa a principis del segle XVII

2.1. Estructura feudal i composició ètnica i demogràfica de la comarca abans de 1609

L'origen de l'estructura demogràfica i del règim feudal de la Marina a principis del segle XVII el trobam en la conquesta catalanoaragonesa del segle XIII. A la Marina Baixa la corona només es reservà com a reialenc el terme de la Vila Joiosa, població estratègicament situada i dotada d'una impressionant estructura defensiva (Llobell 2013, 121). Des d'un primer moment la pobresa i les dificultats de repoblació de la resta de llocs feu que la corona se'n volgués desfer per transformarlos en senyorijs jurisdiccionals. Aquest procés va topa amb moltes dificultats (Llobell 2013, 120-121) i només a finals del segle XVI i a principis del segle XVII podem considerar consolidada l'estructura feudal del territori amb un seguit de baronies i senyories en mans de la noblesa, els ordes militars i l'Església. Els Palafox, marquesos d'Ariza, eren els senyors de la baronia d'Altea. Els Mendoza, els de la baronia de Polop, integrada pels llocs de Polop, Benidorm, la Núcia i l'Alfàs del Pi. Els Folch de Cardona posseïen el marquesat de Guadalest, integrat pels llocs del Castell de Guadalest, Benimantell,

⁶ Els llinatges citats per Llobell són Avellà, Ballester, Cardell, Durà, Ferrer, Forners, Fullana, Gallard, Ginestar, Más, Mengual, Morell, Mulet, Mut, Noguera, Oliver, Pastor, Pons, Pou, Puig, Puigserver, Roig, Romeguera, Salvà, Seguí, Servera, Suau, Suai, Tomàs i Vidal.

Beniardà, i Benifató i Confrides. Els Montcada, marquesos d'Aitona, eren els senyors de les baronies de Tàrbena i de Callosa d'en Sarrià. Els Pujades-Alapont, comtes d'Anna, eren barons de Relleu i Finestrat, i els Calatayud, els senyors de la baronia de Sella. Per acabar, l'Orde Militar de Santiago posseïa la comanda d'Orxeta, i el Bisbat de València, el lloc de Bolulla.

Al regne de València la majoria d'habitants musulmans, anomenats mudèjars, van poder romandre a les zones més pobres i fins al segle XVI conservar la seva religió, les seves lleis i els seus costums, convertits en serfs dels nous senyors cristians. El repoblament cristià se situa preferentment a les contrades litorals (Costa 1979, 87) i algunes zones interiors dotades d'algun tipus d'estructura defensiva.⁷ Tanmateix, els intents medievals de colonització cristiana a la Marina Baixa toparen amb grans dificultats. Els factors que no afavoriren l'assentament de colonitzadors cristians foren nombrosos: el predomini de terres d'escassa fertilitat, l'aïllament a causa d'un relleu molt accidentat, la manca de recursos hídrics abundants i una climatologia poc favorable, la inseguretat provocada per la persistència d'una comunitat musulmana absolutament majoritària, el fet de ser territori fronterer amb Al-Andalus sistemàticament atacat des del regne de Granada i les constants incursions de corsaris i pirates, tant musulmans com cristians (Martínez 2013, 138). A l'edat mitjana només es va aconseguir repoblar amb cristians un reduït nombre de llocs: el Castell de Guadalest, Altea, Callosa, Polop, Benidorm i la Vila Joiosa (Llobell 2013, 120-121). La major part de la població de la comarca va seguir essent musulmana. Les aljames mudèjars s'ubicaven a les serralades i valls interiors: la vall de Guadalest,⁸ Tàrbena, Finestrat, Sella, Relleu i Orxeta (Llobell 2013, 122). Entre una zona i l'altra s'establien un seguit d'espais de poblament mixt, amb alqueries i ravals musulmans a zones preferentment cristianes com Callosa d'en Sarrià i nuclis cristians aïllats enmig d'àrees predominantment mudèjars, com és el cas de Finestrat (Llobell 2013, 122). La conversió forçada dels mudèjars arran del conflicte de les Germanies a principis del segle XVI no va variar gaire l'estructura ètnica de la zona. Les aljames mudèjars es transformen en comunitats morisques que a principis del segle XVII aporten més del 70 % dels efectius poblacionals de la comarca: unes 1.430 llars, amb uns 6.500 pobladors, enfront dels 560 focs cristians i els seus 2.900 habitants (Llobell 2013, 122).

7 Els castells de Callosa, Polop o Castell de Guadalest.

8 Benifató, Beniardà, Benimantell i Confrides.

2.2. La crisi demogràfica a la Marina Alta a l'inici de l'edat moderna

A la primera dècada del segle XVII la comarca de la Marina Baixa va patir la crisi demogràfica més greu de la seva història. Els motius d'aquest despoblament obeeixen a diversos factors.

2.2.1. El buit demogràfic del litoral i prelitoral provocat per les incursions de corsaris i pirates

En primer lloc es produeix un despoblament fonamentalment costaner provocat per l'acció de pirates i corsaris. Als segles XIV, XV i XVI la Marina Baixa va ser una de les àrees del Mediterrani occidental més intensament sotmeses a l'assot de pirates i corsaris. Als segles XIV i XV els protagonistes seran no només corsaris musulmans procedents del regne nassarita de Granada, també castellans i fins i tot portuguesos, mentre que a partir del segle XVI predominen els otomans i barbarescs d'origen nord-africà. Els objectius d'aquestes incursions eren saquejar les terres, capturar cristians per obtenir rescats o vendre'ls com a esclaus i embarcar mudèjars i posteriorment moriscos. (Ivars 2011, 50-51; Martínez 2013, 138 i 141). La persistència d'incursions regulars al llarg d'un període tan llarg de temps provocarà una crisi sense precedents que al segle XVI deixarà l'espai costaner situat entre la Vila Joiosa i Altea en un estat de despoblament gairebé absolut.

Partint del nord la primera baronia que trobam a la costa de la Marina Baixa és la d'Altea, on al segle XIII es documenten tres nuclis de població: Altea, situada a l'espai que actualment ocupa la població d'Altea la Vella, Bellaguarda i Albalat, única comunitat totalment mudèjar de la baronia (Martínez 2013, 138). Al segle XIV la badia d'Altea ja va patir dos atacs per part de corsaris musulmans importants, el 1304 i el 1388, a banda d'un reguitzell d'atacs cristians entre 1356 i 1366 (Martínez 2013, 140). La incursió de 1388 va suposar la destrucció del nucli musulmà d'Albalat (Campón 2009, 79). Al segle XV les dues incursions més notables es produeixen el 1447 i el 1462 (Martínez 2013, 140). Així, el nucli cristià de Bellaguarda també va anar perdent pes demogràfic en el transcurs del segle XIV, i a principis del XV ja es trobava totalment despoblat (Martínez 2013, 138). Segons ens explica Jaume A. Martínez (2013, 138), al segle XV només es mantenia el nucli d'Altea, amb uns efectius molt minsos: una setantena de cristians i una seixantena de mudèjars. Al segle XVI la conquesta otomana del nord d'Àfrica provocarà una intensificació dels atacs, alguns d'ells a gran escala. A més a més, aquests atacs sovint gaudien de la connivència de les comunitats morisques més properes a la costa, que aprofitaven les accions corsàries nord-

africanes per emigrar en massa cap a Barbaria (Garcia, 2006: 114). Es documenten unes onze incursions nord-africanes a la badia d'Altea entre 1526 i 1595 (Garcia, 2006: 156-158 i Ivars, 2011: 50-51; Martínez 2013, 141; Colomar 2016, 278-304). El resultat de tot plegat és calamitos, un veritable buit demogràfic provocat perquè els moriscos fugen de la baronia el primer terç del segle XVI i els cristians també l'abandonen per traslladar-se als nuclis cristians interiors.

La segona baronia costanera després d'Altea era la de Polop, on al segle XIII s'havia establert un nucli costaner cristià a Benidorm. La situació demogràfica d'aquesta baronia a principis del segle XVII era molt similar a la d'Altea; les causes, idèntiques. Al segle XV Benidorm va patir dos terribles atacs de pirates musulmans, el primer cap al 1410 i el segon el 1448, que van assolir la vila i el castell. A l'atac de 1448, els pirates se'n van dur esclavitzada la major part dels habitants cristians, per la qual cosa Benidorm es va despoblar. Durant el segle XVI el castell va ser reparat i ampliat, però el poble va restar gairebé despoblat.

A principis del segle XVII només la Vila Joiosa, protegida pel seu sòlid entramat defensiu, es manté com a nucli cristià habitat a la costa de la Marina Baixa.

A mesura que la costa es va convertint en un buit demogràfic les incursions musulmanes comencen a afectar els nuclis interiors més propers. El 1526 els pirates barbarescs saquegen Callosa amb la intenció de facilitar la fugida dels moriscos de la baronia de Polop (Requena 1997, 9). El 1559 es produeix una nova gran incursió de corsaris algerins contra Callosa i Polop (Fuster 1991, 177). L'exemple més notable d'aquest fenomen va ser la gran incursió de 1584, quan una expedició del governador d'Alger, Asan-Baixà, després de desembarcar prop d'Altea, es va obrir pas cap a l'interior, va atacar el castell de Callosa d'en Sarrià i es va emportar tots els moriscos de la baronia de Polop, de tal manera que a Callosa de 130 cases de cristians nous només en quedaren 12 (Salvá, 1960: 92-93). Tots aquests atacs feren que nuclis com Callosa, Polop o la Núcia quedassin força despoblats, i el 1586 el senyor de la baronia de Polop ja en planificava la repoblació (Fuster 1991, 182).

2.2.2. El buit demogràfic de l'interior de la comarca per l'expulsió dels moriscos de 1609

L'expulsió dels moriscos va agreujar el problema de despoblament provocat pels corsaris a la comarca. Cal pensar que la Marina Baixa era la comarca amb un major percentatge de població morisca de tot el regne de València i, per tant, molt probablement, de tota la Monarquia Hispànica (Galiana 2013, 58). El 1609 als despoblats

provocats per la pirateria (Benidorm, l'Alfàs del Pi, Altea i, en menor mesura, Polop i Callosa) s'hi afegeixen les baronies i els senyories interiors íntegrament poblats per cristians nous, que amb la seva expulsió queden totalment deshabitats: la baronia de Tàrbena, el lloc de Bolulla, les comunitats morisques del marquesat de Guadalest, Beniardà, Benimantell, Benifató, Confridesc i Abdet, els llocs de l'Alfàs del Pi i la Núcia a la baronia de Polop, el senyoriu de Sella, la comanda d'Orxeta i les baronies de Relleu i Finestrat. La baronia de poblament mixt cristianomorisc de Polop va perdre dos terços dels seus habitants. Josep Llobell (2013, 122) ha calculat que es va expulsar més del 70 % de la població de la comarca. Quantitativament estem parlant d'unes 6.500 persones. La població de la Marina Baixa quedà reduïda a uns 2.900 efectius, concentrats en uns quants nuclis habitats: la Vila Joiosa, Polop, Callosa d'en Sarrià i el Castell de Guadalest. La major part de la comarca restà pràcticament deserta (Galiana 2013, 58).

3. La repoblació de la Marina Baixa al segle XVII i inicis del XVIII

3.1. Aspectes generals del procés repoblador a la Marina Baixa

L'expulsió dels moriscos fou un daltabaix sense precedents per als senyors feudals de la comarca: amb la majoria dels pobles abandonats i les terres sense conrear, els senyors feudals deixen de percebre les rendes, per altra banda ja de per si minses, de les seves baronies d'aquestes contrades. I tot plegat en un context en el qual la noblesa valenciana arrossegava des de finals del segle XVI un preocupant problema d'endeutament. Per posar només un exemple, el marquès de Guadalest era el senyor feudal més endeutat del regne, amb hipoteques imposades sobre el seu patrimoni per un valor no inferior al milió de lliures (Pla 1983, 39; Llobell 2013, 121). L'expulsió dels moriscos, sumada al precedent despoblament provocat pel corsarisme, els deixà sense els ingressos per les rendes de les terres a la pràctica totalitat de la comarca, fet que va agreujar encara més aquesta situació i amenaçava amb la ruïna total de l'estament nobiliari valencià. Els senyors territorials necessitaven repoblar aquelles terres tan aviat com fos possible. Calia reconstituir la seva població per recuperar els ingressos i seguir satisfent els pagaments als creditors censalistes (Pla 1983, 39-40). Tanmateix, no es va adoptar un pla general de repoblació coordinat per la corona o les autoritats del regne similar a l'efectuat a Granada després de la revolta de Las Alpujarras i la deportació de la població morisca dispersada per tot el regne de Castella. Cada senyor territorial gestionarà de forma independent i descoordinada la repoblació dels seus dominis.

La repoblació de la Marina Baixa, com ja va passar amb la precedent repoblació medieval, serà un procés llarg i ple de dificultats. La colonització de les terres buidades pel corsarisme i l'expulsió dels moriscos es desenvolupà en el transcurs de tot el segle XVII i no culminà fins als inicis del XVIII. La metodologia usada per repoblar cada senyoriu es basà, generalment, en la concessió d'una carta pobla que hi establí el sistema d'emfiteusi. El senyor manté el domini eminent dels seus estats i concedeix el domini útil perpetu de la terra als colonitzadors a canvi d'un seguit de condicions, com el pagament perpetu de rendes i censos, i la conservació d'alguns drets sobre la terra, com per exemple la fadiga i el lluïisme (Llobell 2013, 123). Podem seguir el procés repoblador de la comarca a través de la successió de cartes pobla concedides pels senyors territorials, algunes de les quals suposaran la segregació d'una part d'una baronia per formar un nou senyoriu.

En total s'han pogut documentar nou cartes de poblament concedides entre 1610 i 1705, encara que és possible que n'hi haguera més. No hi ha carta de poblament moderna per a l'únic reialenc de la comarca, la Vila Joiosa. Tampoc se'n redactarà cap a l'únic senyoriu poblat per una majoria de cristians de natura: Callosa d'en Sarrià (Galiana 2013, 56; Llobell 2013, 123). El motiu és que no es veren significativament afectades ni per l'expulsió dels moriscos i ni pel despoblament provocat pel corsarisme. Algunes cartes no s'han localitzat, bé per haver-se perdut, com és el cas de Polop i molt probablement de Bolulla, o bé perquè per alguna raó desconeguda no se n'arribara a redactar cap, com podria ser el cas de Sella (Galiana 2013, 56; Llobell 2013, 123).

La primera baronia repoblada serà la de Tàrbena, la carta de poblament de la qual es concedí el 1610. El 1611 es produeix el repoblament de la part buidada del marquesat de Guadalest: les poblacions de la vall de Guadalest⁹ i Confrides. En aquest cas la carta pobla no afecta el nucli de cristians vells del Castell de Guadalest, que se seguí regint pels seus documents de poblament medievals (Galiana 2013, 61). El 1613 es produeix la repoblació de la comanda d'Orxeta amb la carta pobla concedida per l'Orde de Santiago i confirmada per Felip III (Galiana 2013, 69). El 1615 es concedeix la primera carta pobla de la baronia de Finestrat (Galiana 2013, 71), que el 1689 s'haurà de refer aprovant un nou document (Galiana 2013, 72). El 1617 els Palafox concedeixen la carta pobla de la baronia d'Altea. El procés repoblador d'aquesta baronia deserta per la manca

⁹ Benimantell, Beniardà i Benifató.

de defenses adequades per protegir la població de la pirateria havia començat abans de l'expulsió dels moriscos, quan el marquès d'Ariza va iniciar la construcció d'una nova vila fortificada cap a 1603, al lloc antigament ocupat pel nucli de Bellaguarda (Galiana 2013, 73; Llobell 2013, 123). Sabem que Polop va ser repoblat poc temps després de l'expulsió dels moriscos perquè a la carta pobla de Benidorm es parla d'una precedent carta de poblament de Polop, però no s'ha aconseguit localitzar (Galiana 2013, 78). A Relleu es va concedir una carta pobla avui perduda en un moment indeterminat de la segona dècada del XVII, però l'únic document que ens ha arribat és la seva segona carta pobla concedida el 1634 (Galiana 2013, 76). Per al repoblament de Benidorm, una altra de les viles afectades pels corsaris, s'haurà d'esperar al 1666, quan la baronessa de Polop refunda la ciutat i li concedeix la seva pròpia carta pobla (Galiana 2013, 78). Aquesta suposa la segregació de Benidorm respecte a Polop per crear, una nova baronia. Per acabar, el 1705 es concedeix la carta de poblament de la Núcia, amb la qual cosa se segrega també de Polop (Galiana 2013, 82).

Tanmateix, omplir el buit deixat pels moriscos era un repte de difícil execució. La majoria dels llogarets situats a les zones més marginals del territori morisc fou abandonada de forma definitiva i els nous pobladors tendiren a concentrar-se. Les terres més fèrtils es van ocupar ràpidament i les de qualitat més baixa, amb grans dificultats, si és que no restaren definitivament abandonades. A més a més, es va generar una forta inestabilitat demogràfica. Els afortunats amb millors assentaments es van mantenir, però els menys agraciats van anar traslladant-se d'un lloc a un altre (Ardit, 2016: 45-46). Segons Casey (2006, 28) el repoblament a escala general es va estructurar en tres fases: una primera d'afluència massiva de colons entre 1610 i 1611; una segona d'inestabilitat, amb gran nombre de trasllats, retorns i forta renovació de pobladors del 1611 fins al 1630, com a conseqüència de la baixa qualitat de les terres, la desigual distribució i les feixugues condicions d'assentament establertes per les primeres cartes pobla o els deutes heretats de l'època morisca (Ciscar 1977, 51; 1975: 159-160), i una tercera de progressiva estabilització, creixement i limitada immigració externa entre el 1630 i el 1640.¹⁰ Efectivament, seguint el model de Casey (2006, 28), després d'una primera onada d'immigrants el 1610-1611 detectada per les cartes pobla es dona una etapa amb molta mobilitat interior fins al 1630, fonamentalment

¹⁰ Model desenvolupat a partir del cas de Pedralba, però que les investigacions d'Antoni Mas i Joan-Lluís Monjo han confirmat a les zones de repoblació balear.

des de les baronies de relleu més accidentat cap a les costaneres, com Altea, moviments protagonitzats com veurem després per alguns llucmajorers i que podem constatar gràcies als censos de 1646 i 1665.

3.2. Origen dels repobladors. Participació insular i llucmajorera en la repoblació

Sembla que l'origen de la majoria dels repobladors d'aquesta comarca és endogen. Provenien de les poblacions de cristians vells de la mateixa comarca, com el Castell de Guadalest, Callosa d'en Sarrià o la Vila Joiosa, i sobretot de les dels seus voltants: l'Horta d'Alacant, el Comtat, la Marina Alta i la Safor. Sembla clar que la participació balear en aquest procés repoblador té un volum molt menor que el detectat a la Marina Alta i, en principi, afecta un àmbit geogràfic molt més reduït. Podem dividir la comarca en dues zones en funció de la incidència de colons insulars en la repoblació: el terç septentrional (Marquesat de Guadalest, Bolulla, Tàrbena i Altea), on la presència balear és significativa, i els terços central i meridional, on l'arribada de repobladors insulars fou escassa, anecdòtica o inexistent. Pel que fa a les senyories, distingim entre aquelles en les quals els illencs van ser l'únic o el principal grup repoblador, aquelles on hi tingueren una participació significativa, les baronies on la participació fou escassa o testimonial, aquelles en les quals no s'han trobat indicis de repobladors procedents de l'arxipèlag balear i, finalment, les poblacions on les dades disponibles no ens permeten arribar a cap conclusió.

3.2.1. El terç septentrional

Al nord de la Marina Baixa la baronia de Tàrbena és l'exemple més clar de senyoriu on els illencs són pràcticament l'únic grup repoblador. El procés de repoblació de la baronia de Tàrbena es va dur a terme per mitjà de l'arribada de tres onades de colons documentades a la carta pobla de 1610, els establiments de 1612 i els de 1616 (Corbalán 2004, 248; Galiana 2010, 57; Mas & Monjo 2007, 7). A la primera onada la totalitat dels repobladors procedien de les illes, donat que a la seva carta de poblament s'afirma que els seus 17 signataris són *omnes agricultoribus insulae Majoricae oriundi*. D'aquests en trobam un bon grapat que semblen molt probablement llucmajorers. Però Tàrbena és un exemple gairebé perfecte del model Casey (2006, 28): dels 17 caps de família que signaren la carta pobla de 1610, només 6 s'hi establiren de forma definitiva (Mas & Monjo 2007, 7), i dels 36 dels primers establits, descomptant els repobladors de 1610 que s'hi tornen a esmentar, només 7 resten al poble. Entre

aquests últims no trobarem cap família llucmajorera. A la tercera onada, de les 23 famílies establertes el 1616 se'n mantenen 16 (Mas & Monjo 2007, 7-8), inclosa l'única família molt probablement llucmajorera establerta a Tàrbena. Al cens de 1646, quan la població ja s'havia estabilitzat, el 88,8 % de les famílies que l'habitaven eren d'origen mallorquí, entre les quals destacaven els artanencs, amb un 17 %; els margalidans i pollencins, amb un 14 %, i els manacorins, amb un 11 % (Mas & Monjo 2007, 14). Llavors només quedava una família d'origen molt probablement llucmajorer. No podem precisar la localitat mallorquina d'origen d'un 26 % de les famílies esmentades en aquest cens (Mas & Monjo 2007, 14).

La segona localitat en la qual els illencs foren el principal grup repoblador és Bolulla. En aquest cas no s'ha trobat la carta de poblament i manca també l'arxiu parroquial. Per tant l'única font de la qual disposam és el cens de 1646, en el qual trobam un percentatge al voltant del 50 % de repobladors insulars amb llinatges com Arbona, Blanquer, Castelló, Ferrer o Guardiola. Gràcies a l'arxiu parroquial de Tàrbena sabem que molts habitants d'aquest lloc eren membres de famílies que s'establiren repartides entre Tàrbena i Bolulla o es traslladaren des de Tàrbena a Bolulla (Mas & Monjo 2002, 48-49). Entre ells no sembla haver-hi cap llucmajorer.

Un altre senyoriu on la presència balear fou destacable fou el marquesat de Guadalest. L'anàlisi dels signataris de la carta pobla de la vall de Guadalest ens mostra que la presència de repobladors insulars es va limitar a la seva part alta, concretament a la parròquia de Beniardà, que al segle XVII incloïa, a banda del lloc de Beniardà, els de Confrides i l'Abdet. Als dos llocs d'aquesta parròquia esmentats a la carta hi trobam percentatges entre el 25 i el 45 % de signataris illencs. En canvi, la part baixa de la vall, formada pels llocs de Benifató i Benimantell, fou totalment repoblada per valencians perquè no trobam cap signatari balear. Pla (1983, 155) va poder determinar l'origen valencià d'un 39 % dels signataris per mitjà dels arxius parroquials. Aquests provenien de la mateixa comarca, del Comtat, de l'Alcoià i del camp i l'horta d'Alacant.¹¹ Tanmateix, quan analitzam els establits de la part alta de la vall i els documents de la parròquia de Beniardà, descobrim un procés de creixent balearització perquè molts dels repobladors d'origen valencià esmentats a la carta pobla han desaparegut i el percentatge de famílies de llinatges insulars s'incrementa notablement. Pla (1983, 156) confirma que la

11 De la Marina Baixa, 9 del Castell de Guadalest; de l'Alcoià, 2 d'Alcoi, 2 d'Onil i 1 de Penàguila; de l'Alacantí, 2 de Mutxamel, i del Comtat, 1 d'Agres.

majoria dels establerts a Confrides i Beniardà eren d'origen balear i els seus llinatges eren: Camallonga, Estradell, Florit, Font, Ferrer, Fullana, Mesquida, Pont, Prat, Ribes, Sales, Santacreu, Sanxo, Seguí, Serralta i Torrandell. En el llibre dels confirmats en aquesta parròquia Mas i Monjo (2002, 144) trobaren pares naturals d'Alcúdia, Manacor, Pollença i Santa Margalida, però cap llucmajorer. Així, a mitjan segle XVII Pla (1983, 158) va calcular que el 47 % dels habitants de la parròquia de Beniardà eren d'origen insular, mentre que Mas i Monjo (2002, 42) eleven aquest percentatge al 60 %, amb la qual cosa podem incloure l'alta vall de Guadalest en la mateixa categoria que Tàrbena. Entre els repobladors documentats per totes aquestes vies onomàsticament alguns podrien ser llucmajorers, però els Font i Fullana són margalidans i manacorins, i els Ripoll o els Joan, de Beniardà, però segons Mas i Monjo (2003, 117) són valencians que procedeixen d'Onil i Penàguila. Només els Seguí podrien ser llucmajorers, però un cop més és molt poc probable i difícilment demostrable amb les dades disponibles.

En canvi, a la part baixa de la vall Mas i Monjo no troben indicis documentals o onomàstics de presència balear ni als establits, ni a l'arxiu parroquial, ni al cens de 1646 (Mas & Monjo 2002, 44-45), amb la qual cosa la integrariem a la quarta categoria. Pel que fa a la capital del marquesat, el castell de Guadalest, Pla (1983, 157) en canvi va calcular que entre el 1610 i el 1619 un 12 % dels immigrants arribats a la parròquia de Guadalest, formada per la capital i els llocs de Benifató i Benimantell, en total 4 persones, eren d'origen balear. Així, podem deduir que si Mas i Monjo no han trobat colons insulars a Benifató i Benimantell, alguns repobladors illencs abandonaren el seu lloc d'establiment inicial per traslladar-se a la capital del marquesat a la primera meitat del XVII. Per identificar-los s'ha de tenir en compte que molts cognoms que a les localitats properes són d'origen insular, com Balaguer, Bou, Ferrer, Mora, Pasqual o Soler, al Castell estan documentats a l'arxiu parroquial abans de l'expulsió dels moriscos, i d'altres com Ripoll o Joan, que en principi podrien semblar candidats a ser llucmajorers, provenen d'Onil i Penàguila respectivament (Mas & Monjo 2003, 117). Així, l'actual terme municipal del Castell de Guadalest constitueix un exemple de lloc que com a molt tindria una presència testimonial de repobladors insulars.

Callosa d'en Sarrià, una vila de cristians de natura que no es va veure significativament afectada per l'expulsió, serà l'excepció pel que fa a la presència d'immigrants insulars a la zona nord. En no disposar de carta pobla he fet servir la metodologia onomàstica per trobar indicis d'habitants d'origen balear, en aquest cas arribats

des de zones de repoblament decebuts per la baixa qualitat de les terres i el règim feudal al qual hi foren sotmesos. Entre els habitants atestats pel cens de 1646 n'hi ha un grapat amb llinatges que podrien indicar un origen insular: Blanquer, Font, Guardiola, Seguí, Soler o Vives, però tots ells estan documentats abans de 1610 al regne de València i es fa molt difícil determinar quins podrien tenir un origen insular, perquè les dades del seu arxiu parroquial són les úniques de la comarca que no han estat indexades. Podríem dir, doncs, que en el cas de Callosa la informació disponible no ens permet arribar a conclusions, encara que com a molt seria un lloc amb una presència testimonial d'efectius balears. Pel que fa al cens de 1646, tampoc apareix cap llucmajorer atestat per Font. Onomàsticament només Joan i Jeroni Font podrien relacionar-se amb Llucmajor, però el més probable és que siguin de Santa Margalida, que aporta la majoria de repobladors d'aquest cognom (Mas & Monjo 2002b, 137).

En canvi, la veïna Altea constitueix un altre exemple de senyoria amb una participació significativa de l'element insular. Entre els 48 signataris de la seva carta pobla Mas i Monjo (2002, 50) en detecten una desena d'origen balear, portadors dels cognoms Adrover, Estela, Gibert, Ginestar, Mengual, Mulet, Pons, Pou, Ripoll i Rovira, xifra que Josep Llobell eleva a 18. D'aquests, almenys 2 són d'origen llucmajorer. A més a més, Altea va ser una vila receptora de repobladors d'origen balear, o dels seus descendents, que abandonaven els seus primers senyorius d'establiment a la recerca de terres més fèrtils i un règim senyorial menys opressiu. Així, a la segona meitat del segle XVII Mas i Monjo (2002, 50) detectaren fins a 33 persones residents a Altea molt probablement d'origen balear, algunes de les quals també serien llucmajoreres o descendents de llucmajorers. Als anteriors cognoms se'n van afegint altres d'introduïts per migrants illencs: Aulet, Ballester, Cerdà, Durà(n), Ferrer, Genovart, Llaneres, Malonda, Martí, Mateu, Riera, Seguí, Santacreu, Tecles i Vidal, i un cop més, com veurem més endavant, alguns són i d'altres podrien ser llucmajorers.

3.2.2. La zona central i meridional

En aquesta zona i pendents d'aprofundir més en la recerca, sembla que la major part dels repobladors serien endògens. Pels seus cognoms semblen procedir majoritàriament de l'horta d'Alacant, del Comtat o de les viles cristianes de la Marina Alta i Baixa. Tanmateix, hi ha molts llinatges homònims dels portats per repobladors balears que generen dubtes, i caldria una anàlisi més profunda dels llibres sacramentals per arribar a conclusions més fonamentades.

Comencem per la baronia de Polop. En aquest cas no disposam de

la carta de poblament i el seu arxiu parroquial¹² és tardà —s'inicia el 1638—, i per això no sabem el cognom dels habitants originaris del lloc. Josep Costa (1978, 90) indicava l'origen illenc d'alguns d'ells, però sense especificar els seus llinatges. De l'estudi dels seus llibres sacramentals Joaquin Fuster (1992, 499-501) en va poder extreure una llista de cognoms presents a la baronia al segle XVII. Tot i que la majoria semblen d'origen valencià, un grapat d'ells també podria correspondre a repobladors insulars: Blanquer, Cabot, Cabrera, Company, Fuster, Ferrer, Garcia, Guardiola, Rovira, Timoner o Vives. Segons Mas i Monjo la majoria d'aquests cognoms ja eren presents al regne de València abans de l'expulsió. Però el cognom Timoner és un dels que consideren introduït pels repobladors insulars. Tampoc no he trobat portadors del llinatge Cabot a la diòcesi oriolana abans de l'expulsió. Als seus documents sacramentals he trobat també portadors del llinatge Fluixà, que segons Mas i Monjo (2002, 535-536) va ser introduït al regne de València per repobladors mallorquins¹³ establerts a la Vall d'Ebo, Benimassot, Senija, Benissa i Tàrbena. Sembla clar que la baronia de Polop, que inicialment va incloure també la Núcia, Benidorm i l'Alfàs del Pi, seria un exemple de presència testimonial de repobladors illencs. Pel que fa a possibles llucmajorers, a Polop ens trobam amb el llinatge Ferrer, però es tracta d'un llinatge molt freqüent a les comarques limítrofes abans de l'expulsió i el més probable és que siguin valencians. A més, si fos balear les probabilitats que fos llucmajorer serien molt baixes. Els primers Timoner que he trobat a l'arxiu parroquial¹⁴ tampoc es poden relacionar amb els llucmajorers anomenats Bartomeu i Sebastià Timoner, que Font (1982, 424-425) documenta fora de Mallorca el 1622 i el 1651 respectivament.

Pel que fa a Benidorm, baronia segregada de Polop el darrer terç del segle XVII, la seva repoblació és tardana, però ben documentada gràcies a la carta pobla de 1666. Tant entre la llista de veïns de Benidorm elaborada el 1655 (Amillo 2013, 97) com entre els 23 signataris de la carta pobla (Galiana 2013, 82), uns quants podrien ser d'origen balear, segurament descendents de colonitzadors insulars establerts en altres llocs. Els més probables serien els de llinatge Fluixà, Miquel i Guillem el 1655, i Miquel el 1666, segurament procedents de Polop —als seus registres sacramentals he trobat

12 Al segle XVII inclou dades no només de Polop sinó també de Xirles i els actuals municipis de la Núcia, l'Alfàs del Pi i Benidorm.

13 Naturals de Manacor (1), Inca (1) i Santa Margalida (2).

14 Joan Timoner, casat amb Isabel Santamaria, pares d'un fill el 1642, i Miquel Timoner, casat amb Montserrat Iborra, pares d'una nina el 1650 *AP de Polop QL- Tom 1*.

exemples de persones anomenades d'aquesta forma, a més a més casades amb dones amb cognoms que també podrien ser insulars.¹⁵ També podrien ser d'origen insular els de llinatge Soler i Ballester. Els portadors d'aquest últim són els únics que tal vegada es podrien relacionar amb Lluçmajor. Benidorm és per tant un altre exemple de presència testimonial de repobladors d'origen illenc o, més probablement, de descendents d'illencs. Onomàsticament Joan Ballester podria ser descendent de llucmajorers, però tampoc n'he trobat evidències i a més és un cognom molt freqüent a la zona.

Pel que fa a la comanda d'Orxeta, entre els 29 signataris de la seva carta pobla (Galiana 2013, 69), concedida el 1613, un cop més en trobam alguns que onomàsticament podrien ser d'origen insular. Serien els portadors dels cognoms Avellà, Planelles, Ripoll i Soler, encara que els seus cognoms estan documentats a llocs de la comarca o dels seus voltants abans de 1611.¹⁶ En tot cas ens tornam a trobar amb una presència balear que en el millor dels casos seria testimonial. En aquest document tampoc hi apareixen persones documentades per Font ni al regne de València ni fora de Mallorca. Onomàsticament podrien ser llucmajorers Bartomeu Ripoll; Melcior Avellà; Miquel Avellà, de professió picapedrer, i Miquel Avellà, de professió ferrer, però un cop més és una possibilitat remota perquè tots aquests cognoms també estan documentats a parròquies de l'àrea alacantina, i encara que fossin d'origen insular també podrien provenir d'altres poblacions illenques.

La repoblació del senyoriu de Sella és un tema polèmic i presenta certa confusió, de tal manera que l'haurem d'incloure dins la categoria de viles on la informació no és concloent. Tradicionalment s'havia considerat que aquest senyoriu havia estat íntegrament repoblat per mallorquins. En algunes obres de la historiografia valenciana podem llegir *«tras quedar despoblada en 1609, a raíz del decreto de expulsión contra los moriscos, fue repoblada con cristianos viejos venidos de Mallorca a instancias del Marqués de Sella»* o *«A los expulsos sucedió en la tierra la tanda de mallorquines con los cuales la pobló su Barón»*. No s'han trobat fins ara ni la seva carta pobla —ni tan sols és segur que se n'arribara a concedir cap— ni cap altre document de repoblació. Per tant, l'única via d'estudi del procés repoblador són les dades aportades pels *Quinque Libri del*

¹⁵ Miquel Fluixà, casat primer amb Marianna Puig i després amb Isabet Timoner, de la primera va tenir un fill anomenat Guillem el 1650, i de la segona un altre dit Miquel el 1664 *AP de Polop QL — Tom 1*.

¹⁶ Avellà i Planelles a Alacant, Ripoll a Guadalest, Villena i Oriola, i Soler a Agost, Alacant, Biar, Crevillent, la Vila Joiosa, Onil o Oriola, entre d'altres només a la diòcesi d'Oriola.

seu arxiu parroquial, que s'inicien el 1623, tretze anys després de la repoblació del lloc i el cens de 1646. Però l'estudi dels Quinque Libri de la parròquia de Sella no només no mostra evidències d'una repoblació insular sinó que, ans al contrari, sembla desmentir-la. Nati Martínez, la millor coneixedora d'aquest arxiu, no ha trobat cap referència a persones d'origen insular als documents sacramentals de Sella. Quan indiquen l'origen dels seus habitants es refereixen a poblacions de cristians vells de la mateixa comarca, com la Vila Joiosa i el Castell de Guadalest, o de comarques veïnes, com el Comtat, la Vall d'Albaida o el camp i l'horta d'Alacant.¹⁷ Tanmateix, entre els cognoms citats a l'arxiu parroquial d'habitants de Sella a principis del segle XVII en trobem alguns que onomàsticament podrien indicar un origen insular, com Castelló, Cerdà, Garcia, Giner, Pastor, Picó, Pont, Socies o Tomàs, encara que la majoria ja eren presents al regne de València abans de 1609 i també podrien correspondre a colonitzadors d'origen valencià. Al cens de 1646 també apareixen llinatges que podrien indicar un origen insular perquè figuren a les llistes de cognoms de repobladors elaborades per Mas i Monjo, com Alemany, Brotons, Cerdà, Company, Ferrer, Garcia, Giner, Pastor, Picó, Roig o Soler. Així doncs, no s'ha de descartar del tot la presència de repobladors insulars a Sella. Paga la pena investigar la possibilitat d'un assentament insular inicial que no va reeixir del tot amb una pèrdua progressiva del predomini de l'element balear, com va passar a la baronia d'Olocau, o el desplaçament de colonitzadors insulars o descendents de repobladors illencs a la recerca de millors condicions que les del seu primer assentament. Alguns d'aquests cognoms es podrien vincular amb Lluçmajor. Seria el cas del cognom Tomàs, però a banda que aquest llinatge també podria ser endogen, se'l documenta ben avançat el segle XVIII i l'introdueixen dones d'altres procedències que es casen amb naturals d'aquesta vila. El cognom es perd ràpidament i es fa gairebé impossible saber si procedeix d'alguna descendent dels llucmajorers amb aquest llinatge establerts a la Marina Alta. Pel que fa als Socies, l'arxiu parroquial no aporta dades suficients com per aclarir el seu origen.

Les cartes de poblament de les baronies de Finestrat i de Rellu no inclouen el nom dels signataris, per la qual cosa per localitzar els seus orígens no m'ha quedat més remei que fer servir la metodologia onomàstica a partir del cens de 1646. Al cens de Finestrat apareix

17 Del Comtat apareixen pobladors naturals d'Alfafara, d'Agres i de Concetaina, de la Vall d'Albaida de Bocairent, i de l'Alacantí d'Alacant, Bussot, Mutxamel, Sant Joan, Benimagrell i Xixona, entre d'altres.

un reduït conjunt de cognoms que tant poden ser d'origen insular com valencià: Avellà, Giner, Martorell, Pons, Soler i Vidal. Tots estan documentats al regne de València abans de la repoblació, i a més n'he trobat molts exemples del segle XVI i inicis del XVII a parròquies de la diòcesi d'Oriola-Alacant,¹⁸ per la qual cosa pens que el més probable és que tots siguin d'origen valencià. Pel que fa a Relleu, la situació és molt similar: un cop més un grup minoritari de cognoms¹⁹ que podrien ser d'origen insular però la majoria àmpliament documentats tant a la comarca com als seus voltants. Només els cognoms Brotons i Cabot, no documentats a la diòcesi d'Oriola abans de l'expulsió, ofereixen una mínima esperança. Per tant a Relleu i Finestrat el més probable és que la presència balear com a molt sigui anecdòtica. Els cognoms Avellà i Vidal es podrien relacionar amb Lluçmajor, però un cop més i tal com he explicat anteriorment són cognoms molt freqüents a parròquies de cristians vells properes i és molt improbable que tinguin res a veure amb Lluçmajor.

A la Vila Joiosa també he fet servir la metodologia onomàstica per trobar indicis de pobladors d'origen balear, en aquest cas, traslladats des d'altres llocs repoblats, perquè ens trobam davant d'una vila de cristians vells que no es veu afectada per l'expulsió ni pateix un despoblament significatiu per l'acció dels pirates. Al cens de 1665 d'aquesta localitat he trobat alguns candidats a ser directament o indirectament d'origen insular: els de cognom Adrover, Marí, Martí, Miquel, Pasqual i Soler. Encara que tots aquests cognoms ja eren presents al regne de València abans de la repoblació, només els Soler hi estan documentats abans de 1611, per la qual cosa alguns podrien ser d'origen insular. Només el cognom Miquel es podria relacionar amb Lluçmajor, però ho descartaria per diversos motius: no s'hi documenta cap Miquel Miquel, únic llucmajorer amb aquest cognom documentat per Font (1982, 426) fora de Mallorca, l'ononmàstica de les seves esposes no és insular, etc.

4. Els repobladors llucmajorers a la Marina Baixa: els casos de Tàrbena i d'Altea

La major part dels repobladors llucmajorers o molt probablement llucmajorers establerts en aquesta comarca del País Valencià es concentraren en dos senyories: la baronia de Tàrbena i la d'Altea.

¹⁸ Avellà a Alacant; Giner a Alacant, Biar, Guadalest, Novelda, Onil i Oriola; Martorell a Alacant; Pons a Alacant, Crevillent o Oriola, entre d'altres, Soler vegeu cita 14 i Vidal a Alacant, Biar, Onil, Oriola i Villena.

¹⁹ Altres com Garcia, Giner, Miralles, Picó o Soler estan àmpliament representats a les comarques alacantines abans de l'expulsió dels moriscos.

4.1. Llucmajorers a la repoblació de Tàrbena

Fins ara no s'ha pogut acreditar documentalment l'origen llucmajorer de cap de les persones assentades en aquest senyoriu, ni a partir de la documentació valenciana ni amb la mallorquina. A la seva investigació del tema de 1982 Font Obrador no va documentar cap llucmajorer a Tàrbena, i les fonts valencianes tampoc no indiquen la procedència llucmajorera de cap dels signataris de la carta pobla o dels beneficiats pels establits de 1612 i 1616. Tot i això, aplicant la metodologia onomàstica i l'encreuament de dades tarbeneres i mallorquines, és molt probable que un bon grapat dels repobladors que amb més o menys fortuna passaren per aquest lloc a les primeres dècades del segle XVII foren llucmajorers.

Els primers llucmajorers a arribar a Tàrbena els trobam ja entre els desset signataris de la carta pobla (Corbalan 2004, 252-256) i tots ells participen després al primer establiment emfitèutic datat el 2 de gener de 1612 (Cases 1983, 134-135 i 168-169; Navarro & Pla 2007, 141-142). Antoni Mas i Joan-Lluís Monjo (2007, 7) consideren altament probable que fos llucmajorer un d'ells, Miquel Vidal, encara que tampoc no descarten un origen manacorí (2001, 215). Però segons el meu parer el que té més possibilitats de ser llucmajorer és Joan Durà. És un dels signataris del qual es desconeix la localitat mallorquina d'origen, i com que no arrela al poble pens que és probable que sigui o bé el llucmajorer del mateix nom i llinatge que Font Obrador (1982, 423) documenta a Benissa, localitat de la Marina Alta propera a Tàrbena, el 1672, o bé son pare. Al cens de Benissa de 1646 hi figura un cap de família anomenat Joan Durà, i donat que desapareix ràpidament de les fonts tarbeneres opín que hi ha raons per creure que es va traslladar de Tàrbena a la propera Benissa. Al cens de 1665 apareix també un cap de família dit Joan Durà, tal volta el fill de l'anterior, perquè aquell any a Benissa es casa un Joan Durà amb Angèlica Femenia.²⁰ Aquest matrimoni bateja quatre filles a Benissa entre 1666 i 1674.²¹ Les raons per considerar el Joan Durà de Tàrbena com a llucmajorer són diverses. Sembla haver arribat a Tàrbena amb el presumpte llucmajorer Miquel Vidal, amb el qual l'unirien relacions familiars. Segons Costa-Pérez, Miquel Vidal estava casat amb Francesca Durana, tal vegada germana o filla de Joan Durà. El fet que Miquel Vidal i Joan Duran, a l'establiment de 1612, rebin un gran nombre de parcel·les que confronten reforça aquesta idea. A més a més la seva

20 Amb un cognom d'origen clarament insular. El matrimoni es documenta a *AP de Benissa QL - tom 3 - fol 281v*.

21 *AP de Benissa QL - tom 3 - fols 147, 195v, 205v i 216v*.

filla Marianna Vidal es casarà amb Macià Salvà, un altre presumpte llucmajorer, seguint el costum descrit per Mas i Monjo (2002, 91-96) de les famílies d'immigrants mallorquins de casar els seus fills amb persones d'origen balear i preferentment de la seva mateixa localitat d'origen. Per tant, aquest Joan Duran compleix amb escriu les condicions per considerar un repoblador com a originari d'una determinada població insular segons el mètode Mas-Monjo: era un llinatge relativament freqüent a Llucmajor a finals del segle XVI i inicis del XVII, la majoria dels repobladors d'aquest cognom documentats procedien de Llucmajor, hi ha una persona amb el mateix nom i cognom procedent de Llucmajor documentada a terres valencianes i manté relacions familiars amb altres presumptes llucmajorers.

A l'establiment de 1612 Joan Duran rebrà una casa que confronta amb la del repoblador Joan Guardiola, dotada amb un petit hort i onze parcel·les amb una superfície total de poc més de 66 fanecades, 7 quarterades i 3 quartons mallorquins (Cases 1983, 166-167). És una superfície una mica superior a la mitjana de l'establiment, que és de 54,1 fanecades, i seria un dels 7 repobladors que reben superfícies d'entre 60 i 69 fanecades, només superats pels 4 que en reben 70 o més (Navarro & Pla 2007, 142). Es tracta de terres situades a les partides de lo Massil, la Murta, Beniantei i l'Albicà, totes elles caracteritzades per un relleu accidentat, la qual cosa explica que a les seves propietats s'hi descriu 71 marjades. Exceptuant una petita parcel·la d'horta que confronta amb la seva pròpia casa i 4 fanecades de terra farraginal, la major part dels seus dominis eren terres de secà on trobà sembrats 94 ametllers, almenys 34 figueres, 7 oliveres, 6 cirerers i 1 prunera (Cases 1983, 166-167).

Uns altres presumptes llucmajorers arribats a Tàrbena en la primera onada repobladora serien Miquel Vidal i la seva família: la seva esposa Francesca Duran i les seves tres filles, Marianna, Margalida i Francesca.²² A banda de l'argument d'autoritat proporcionat per Mas i Monjo, les raons per considerar aquest repoblador llucmajorer són

²² Bernard Costa-Pérez a les seves genealogies considera Francesca Duran la seva esposa i Marianna, la seva filla, encara que no precisa les fonts a partir de les quals extreu aquestes dades. El també genealogista Pérez Martínez també està convençut que Marianna Vidal era filla de Miquel Vidal, però per ell la mare era Francesca Benuja, i segurament les padrines de bateig dels dos fills de Macià Salvà documentades a l'Arxiu Parroquial de Tàrbena, Margalida Vidal i Francesca Vidal, serien les seves germanes. Crec que la hipòtesi de Costa-Pérez és més convincent i descarto el cognom Benuja, almenys per a la mare de les filles de Miquel Vidal, perquè és un cognom que no es documenta a Mallorca ni a l'edat mitjana ni a la moderna. El costum antroponímic mallorquí de batejar el segon fill amb el nom de l'avi matern és un altre indici favorable al fet que Miquel Vidal fos el pare de Marianna: el seu segon fill va ser batejat com a Miquel Salvà.

diverses. En primer lloc era un cognom molt freqüent a Lluçmajor en aquella època, la majoria de migrants d'aquest cognom arribats a la zona són llucmajorers i, com hem vist, sembla tenir relacions de parentiu amb altres presumptes llucmajorers: els Duran i els Salvà. A més a més, trobam nombrosos exemples de llucmajorers anomenats Miquel Vidal a Lluçmajor a finals del segle XVI i principis del XVII.²³

Per la transcripció dels establits efectuada per Carme Cases (1983, 168-169) sabem que en aquests establits Miquel Vidal i la seva família rebran una casa que confronta amb les de la viuda Muleta i Mateu Joan i 69 fanecades de terra, unes 8 quarterades mallorquines, distribuïdes en 74 marjades situades a les partides de l'Albicà, lo Massil, Beniantei, la serra del Ferrer i el barranc de la Murta, dotades amb 125 ametllers, 40 figueres, 4 garrofers, 3 oliveres, 3 parres i 2 pruneres. Gràcies a l'anàlisi de l'establiment realitzada per Myriam Navarro i Primitivo Pla (2007, 142) sabem que Miquel Vidal i la seva família es troben entre els 11 principals beneficiats de l'establiment i que, almenys en superfície, només els superen 4 repobladors.

El darrer signatari de la carta pobla i beneficiat per l'establiment de 1612 que podria ser llucmajorer és Bartomeu Puigserver. Les raons per considerar-lo llucmajorer són més dèbils, però no es pot descartar que ho fora: Puigserver també era un llinatge molt característic de Lluçmajor en aquella època²⁴ i la majoria de repobladors mallorquins arribats a la zona portadors d'aquest cognom són llucmajorers.²⁵

A l'establiment de 1612 (Cases 1983, 187-188) rebrà una casa que confronta amb la de Miquel Sabater, el fossar de l'església i dos carrers públics. També rebrà 65,5 fanecades de terra (unes 7 quarterades) distribuïdes en diverses parcel·les situades enfront de l'església, a la partida de lo Massil, al barranc de l'Oliva, al barranc de la Murta, al barranc de la Ràbita, a la partida de damunt del barranc d'Albicà i al camí de València. En total rebrà 52 bancals sembrats amb 80

23 Només a la talla de 1583 n'apareixen 6: Miquel Vidal Sona, Miquel Vidal qº, Miquel Vidal Vicari, Miquel Vidal den Rafel, Miquel Vidal den Jaume i Miquel Vidal Caplull (Font 1978, 323-328). Entre 1594 i 1600 es documenten 2 persones dites Miquel Vidal al llibre de baptismes de la parròquia de Lluçmajor: el primer és Miquel Vidal, un minyó nascut el 1599; el segon el seu propi padrí jove, també anomenat Miquel Vidal. Font (1978, 180) també parla d'un Miquel Vidal Xexa el 1593, personatge que el mateix Font (1982, 434) torna a documentar el 1607. Finalment tenim un altre Miquel Vidal llucmajorer, casat amb Francina Jordi, establert a Llíber el 1611 (Noguera 2008, 170).

24 Als estims de 1573 he identificat més d'una dotzena de caps de família amb aquest cognom (Font 1978, 10, 13-15, 18, 20, 24, 25, 29-32, 34, 36, 38, 40, 42, 43, 49-53, 55 i 59).

25 Com Antoni Puigserver, documentat per Font a Llíber el 1613, o Cosme Puigserver a Senitja el mateix any. I també podrien ser-ho els establerts a Pedreguer, Bernat i Esteve Puigserver, dels quals només sabem que eren mallorquins.

ametllers, 24 garrofers, 42 figueres, 4 oliveres, unes quantes vinyes i una petitíssima horta. Només 12 de les seves fanecades no s'assenten sobre marjades. Un cop més aquest repoblador s'inclou dins del grup de 7 colons que reben entre 60 i 69 fanecades, i per la superfície rebuda en aquest establert només el superen 6 o 7 repobladors.

El darrer repoblador amb una alta probabilitat de ser llucmajorer és Macià Salvà, documentat per Mas i Monjo (2003, 540 i 548) a Tàrbena als establerts de 1616, que és el patriarca de la nissaga dels Salvà d'Altea. S'hi establí amb la seva dona Marianna Vidal, la probable filla de Miquel Vidal. En la documentació parroquial d'aquesta localitat el 1621 apareix un altre presumpte llucmajorer, Cristòfol Salvà, la família del qual també s'establí de forma duradora a Tàrbena (Mas & Monjo 2003, 540 i 548). Seria el fill major de Macià Salvà i Marianna Vidal, que en realitat no seria llucmajorer sinó nascut a Tàrbena, entre 1612 i 1620;²⁶ segurament és el padrí jove de dos dels seus germans, Joan Nadal Salvà i Macià Atanasi Salvà.²⁷

Tot i que autors de solvència contrastada com Bartomeu Font, Pere Maria Orts, Jaume Pastor, Antoni Mas o Joan-Lluís Monjo creuen fermament que Macià Salvà era llucmajorer, cap d'ells ho acredita documentalment. En tots ells l'atribució d'un origen llucmajorer es basa simplement en l'onomàstica. Segons Font Obrador (1978, 197) els Salvà d'Altea descendrien de Baltasar Salvà,²⁸ fill del notari Lluç Salvà i tal vegada de Gori Salvà, tots ells membres de la família de pagesos benestants que en diverses branques eren propietaris de les possessions de sa Llapassa i de Cas Frares. Però com que Font no documenta el veritable patriarca dels Salvà alteans, Macià Salvà i només els Salvà establerts a Gata, pens que tal vegada es tracti d'un error, donat que els Salvà de sa Llapassa serien els avantpassats de Josep Salvà de Vernissa i els seus fills Miquel i Julià Salvà. Tanmateix, existeix la possibilitat que Macià Salvà fora parent dels Salvà de Gata i que compartira un mateix origen, tal vegada els Salvà de Cas Frares, família on trobam alguns exemples de persones anomenades Cristòfol i Macià, com passa amb els tarbeners i després alteans. Pérez Martínez creu que Macià Salvà hauria nascut el 1595, però les meves recerques a l'Arxiu Diocesà de Mallorca no han pogut confirmar cap

²⁶ La data de naixement de 1615 és aproximada i va ser establerta per Juan Ramón Pérez a partir del matrimoni de Cristòfol Salvà a AP de Tàrbena QL - Llibre I, còpia, fol 72. Bernard Costa-Perez en canvi pensa que hauria nascut el 1620, i Pere Maria Orts al seu arbre genealògic del llinatge Salvà el documenta com a poblador de Tàrbena el 1622.

²⁷ El bateig de Joan Nadal el documenta Pérez Martínez a l'APT QL - Llibre 1, còpia, fol 3, i el de Macià Atanasi a l'APT — Llibre 1, còpia, fol 4v.

²⁸ Documenta aquesta informació a partir d'AMLL, LA-3, 168 v-170 i ARM, Prot. M-1012.

d'aquestes dades. L'únic Macià Salvà que apareix documentat entre 1594 i 1600 al llibre de baptismes és el marit d'Apol·lònia Clar, pare d'una filla el 1598 i d'un fill el 1600.²⁹ Si aquest era el nostre home, com a molt prest hauria nascut cap a 1580, i el matrimoni amb Marianna Vidal seria en segones núpcies.

Per la transcripció que va fer Adolf Salvà i Ballester³⁰ del document dels establits, reproduïda a la tesina de Carme Cases (1983, 222-223), sabem que Macià Salvà i la seva família reberen en règim d'emfiteusi una casa situada entre les de Joan Dalmau i Bernadí Ferrer, així com 122 fanecades de terres de conreu, unes 13,5 quarterades, situades a les partides de lo Massil, el barranc de la Creu, la Ràbita, el puig de l'Escorredor, l'Albicà, Sacos i Benissalim. Es tracta d'una superfície notablement superior a la mitjana de l'establí, i segons l'anàlisi d'aquest realitzada per Navarro i Pla (2007, 143) el seu lot seria un dels tres que superen les 100 fanecades. Així doncs, els Salvà esdevindrien una de les tres famílies pageses amb més propietats a la vall de Tàrbena. Però tampoc sembla una base ideal per al seu ulterior ascens social. No reben ni horta ni vinyes, 57 de les fanecades que reben es troben a marjades amb terres de secà a àrees de relleu accidentat, 35 corresponen a comellars i en totes elles només s'hi documenta la presència de 50 figueres.

Hi ha altres repobladors que pel cognom podrien ser llucmajorers,³¹ però en no complir les condicions establertes per Mas i Monjo els he obviat.

Tots aquests llucmajorers arriben a aquesta població situada a 560 metres sobre el nivell del mar, en un marc geogràfic caracteritzat per un relleu molt accidentat: envoltada de muntanyes d'entre 850 i 1.000 metres i amb un terme travessat per nombrosos i profunds barrancs (Cases 1983, 11 i 131). Les condicions per al desenvolupament agrari no són favorables. El paisatge agrari es caracteritza per un seguit d'elements que dificulten les activitats agràries: relleu molt accidentat, necessitat d'aixecar marjades, absència de corrents fluvials continus, precipitacions escasses i sòls poc fèrtils (Cases 1983, 16-17). Hi predominava l'agricultura de secà, en què destacava la trilogia de cultius arboris formada per ametllers, garrofers i oliveres, i, en menor mesura, la vinya, els cereals³² i una presència gairebé testimonial de l'horta i els freginals (Cases 1983, 17). La concessió als repobladors i

29 ADM - Llibre sacramental de baptismes de la parròquia de Llucmajor - Tom III, fol 85.

30 Aquesta transcripció apareixia en una obra inèdita d'Adolf Salvà i Ballester: *Documentos históricos de la villa de Tàrbena*, obra avui perduda.

31 Per exemple els de llinatge Ripoll o Joan.

32 Percentatges del 8,9 i 3,1 % respectivament.

a les seves famílies del domini útil dels béns anteriorment anomenats anava acompanyada del pagament de censos en metàl·lic i en espècie. A la carta s'esmenta l'aplicació d'un cens de 10 sous anuals per casa. Pel que fa a les terres, s'apliquen censos anuals en espècie per mitjà del sistema de la partició de fruits en la seva versió més generosa: una dotzena part de les collites de regadiu i secà i una vuitena part dels fruits de l'arbratge, encara que es concedeix una moratòria en la partició de fruits de sis anys per a les terres que els repobladors artiguin i de vint per als arbres sembrats de bell nou (Corbalán 2004, 253-254). Tant les terres com les cases queden sotmeses als drets de fadiga i lluïsmes (Corbalán 2004, 253). Un altre tipus de renda feudal imposada és el delme, que s'estén a tota la baronia, i s'aplica tant als conreus com al ramat (Corbalán 2004, 243 i 253). També s'exigeix als repobladors fer ús exclusiu de les anomenades regalies del senyor: molins, taverna, hostal, forn, fleca, carnisseria, tenda i hostal, serveis que la senyoria arrendava al millor postor, així com els boscs i les pastures (Corbalán 2004, 254). Tot i que aquestes condicions, en paraules de Carme Cases (1983, 113) *no son onerosas*, no podem oblidar que s'imposen sobre unes terres molt pobres i amb grans dificultats per al desenvolupament agrari.

Així, no ens hem d'estranyar que la majoria de famílies de repobladors d'origen llucmajorer no arrelin a la baronia de Tàrbena. Com ja hem dit abans, quan es fa el cens de 1643 només una d'elles, la dels descendents de Macià Salvà, resta al lloc. Joan Duran desapareix de la documentació tarbenera per, tal vegada, establir-se a Benissa, on documentam un Joan Duran en el cens de 1643. Bartomeu Puigserver també abandona Tàrbena sense que de moment haguem pogut determinar el lloc del regne de València on va establir-se de forma definitiva, si és que no retornà a Mallorca. Miquel Vidal també abandona aquesta baronia, encara que dues de les seves filles resten al poble casades amb tarbeners: Marianna Vidal i Margalida Vidal. Gràcies a l'AP de Tàrbena sabem que Miquel Vidal i la seva família s'estableixen a Altea el 1630 (Mas & Monjo 2002, 50). Tampoc no arrelaran en aquesta localitat perquè la seva mort es documenta a l'AP d'Alcalali el 29 d'abril de 1641.³³

4.2. Llucmajorers a la repoblació d'Altea

Està provat que dos dels signataris de la carta pobla són llucmajorers perquè Font Obrador (1982, 423) documenta a protocols notariais mallorquins Joan Genestar i Joan Mulet com a llucmajorers

³³ AP d'Alcalali QL - Tom 1, fol 20.

residents al regne de València.

Font va documentar Joan Ginestar com a resident a «Oltra» l'any 1625, encara que per Mas i Mojo (2002, 65) és una errata i cal llegir Altea en lloc d'Oltra. També podria tractar-se de la serra d'Oltà, situada a la baronia de Calp, veïna d'Altea. És possible que sigui el mateix Joan Ginestar que el 1601 Font (1982, 424) documenta a Càller (Sardenya). Hi ha altres casos d'emigrants llucmajorers a diverses regions italianes que després s'estableixen al regne de València, com Joan Salvà, un llucmajorer arribat a Pego des de Nàpols (Mas & Monjo 2003, 540 i 548). A l'AP d'Altea els Ginestar no deixen cap rastre, però un cop més, gràcies a Pérez Martínez, sabem que estava casat amb la llucmajorera Francina Pastor i que arribaren a Altea amb el seu fill Joan Ginestar, nascut també a Lluçmajor cap a l'any 1600.³⁴ Aquest altre llucmajorer segurament és el que es casa a Dénia amb Catalina Femenia³⁵ el 1623, i el que es casa a la vall d'Ebo amb Joana Montaner el 1631.³⁶

A Joan Mulet Font (1982, 423) l'atesta l'any 1644 a «Petra», una altra errata segons Mas i Monjo (2002, 66), ja que caldria llegir Pedreguer. El Joan Mulet que signa la carta pobla d'Altea és el mateix que després apareix suposadament a Pedreguer, perquè a l'AP de Tàrbena trobam registrat el seu matrimoni el 9 d'agost de 1624 amb la també viuda artanenca establerta a Tàrbena Marianna Crespí, i se'l registra com a resident a Altea (Mas & Monjo 2002, 50). Si realment es trobava a Pedreguer el 1644 és probable que s'hi establira en algun moment entre 1624 i 1643, però no figura entre els seus habitants al cens de 1646. En canvi, al cens d'Altea d'aquell mateix any apareix un Joan Mulet, que amb tota seguretat es tracta del que documentam a l'arxiu parroquial d'Altea entre 1641 i 1654 formant un matrimoni amb Joana Llaneres,³⁷ que en aquest interval celebra el bateig de sis fills.³⁸ És molt difícil saber si aquest Joan Mulet era el mateix que signa la carta pobla i que quarantí o cinquantí es casa en terceres núpries, o si era un fill seu. És impossible demostrar-ho perquè el Quinque Libri d'aquesta parròquia no ofereix dades anteriors a 1640.

34 Dades extretes o deduïdes per Juan Ramón Pérez Martínez a partir del primer matrimoni de Joan Ginestar Pastor, documentat a *AP de Dénia QL - tom 3*, fol 134v. i les segones núpries, documentades a *AP de la Vall D'Ebo QL - Tom 1*, fol 6.

35 *AP de Dénia QL - Tom 4*, fol 134v.

36 *AP de la vall d'Ebo QL - Tom 1*, fol 6.

37 Llaneres és un llinatge no documentat al regne de València abans de l'expulsió dels moriscos, que introduïren a la zona repobladors mallorquins, la qual cosa reforça la tesi que aquest Joan Mulet sigui llucmajorer.

38 *AP d'Altea - QL tom 1 fols 2v, 8v, 13, 15v i 28*.

A la carta pobla també apareixen altres possibles llucmajorers, com Miquel Ginestar, Pere Mulet o Miquel Mengual. A la part inicial de la carta pobla (en llatí) figura com a signatari Michael Ginestar, sense que, curiosament, aparegui cap Ioanis Ginestar, mentre que a la part final en català se'l torna esmentar entre els signataris i no pas Joan Ginestar. Però als capítols X i XI s'anomena per dos cops un Joan Ginestar. En principi sembla una errada de transcripció i serien la mateixa persona, Joan Ginestar, però com que Font (1982, 425) també documenta un Miquel Ginestar fora del regne de Mallorca el 1653 no es pot descartar que siguin dues persones diferents. Tanmateix, no n'he trobat cap rastre als arxius parroquials valencians.

Pel que fa a Pere Mulet, també podria ser llucmajorer, tal vegada familiar de Joan Mulet, encara que també podria ser un repoblador procedent de Dénia, on aquest llinatge és molt habitual,³⁹ i a l'AP de Fageca Pérez Martínez també documenta un Pere Mulet d'origen porrerenc. A l'AP d'Altea he trobat un Pere Jaume Mulet, casat amb Clara Moltó, que entre 1665 i 1685 bategen sis infants. Possiblement es tracti d'un fill del Pere Mulet que signa la carta pobla.

Per acabar, Miquel Mengual també podria ser llucmajorer perquè altres llucmajorers amb aquest cognom s'establiren a Llíber i Xaló, encara que també hi ha repobladors de cognom Mengual procedents d'altres localitats mallorquines.

Per la carta pobla d'Altea coneixem el patrimoni que rebran aquests llucmajorers i possibles llucmajorers en el seu establiment a la baronia d'Altea. Cadascun d'ells rebrà una casa dins del nou recinte emmurallat de la ciutat. Entre els repobladors també s'establiren 200 jornals d'horta a raó de 4 per colonitzador, gairebé 3 quarterades mallorquines. A més a més també reberen 16 jornals de terra de secà, cosa que representa poc més d'11 quarterades. Tant les terres com les cases estaven sotmeses a fadiga i lluïsmes. Es va establir un termini de deu anys per pagar al senyor el valor de la construcció de les cases.

Al capítol X s'indica que al llucmajorer Joan Genestar se li concedia una heretat d'horta de 4 jornals a la partida de Mosmai, prop del terme de Callosa d'en Sarrià. Però com que el subministrament d'aigua a aquesta partida era irregular, per compensar-lo rebria 2 jornals més de terra inculca al Pla del Cascall, a canvi d'un cens de 2 lliures i del compromís de conrear-les en el termini d'un any. No sabem a quines partides de la baronia van rebre els seus lots els Mulet o els Mengual, però com que els Mulet arrelaren a Altea he pogut reconstruir alguna

39 El genealogista Pérez Martínez ha documentat a la seva base de dades dues persones anomenades Pere Mulet nascudes a Dénia el 1572 i el 1578.

de les propietats de degueren rebre a partir de documents del segle XVIII al llibre padró de censos de la parròquia d'Altea. El 1733 Salvador Mulet capbrevava una propietat de 10 lliures a favor de la parròquia d'Altea a la partida de les Figueretes, on posseïen mig jornal d'horta (Llorens 1988, 253). Una de les parcel·les veïnes de la capbrevada era propietat d'un tal Pere Joan Mulet (Llorens 1988, 253). El 1742 el mateix Salvador Mulet apareix com a propietari d'una casa al carrer d'Onda, adossada al mur de la vila, i d'una horta al pla de la Figuera d'un jornal (Llorens 1988, 291 i 367). El 1783 apareix com a veí dels seus hereus Joan Mulet, fill de Pere Jaume Mulet.

La carta pobla d'Altea oferia unes condicions molt favorables. Només per posar un parell d'exemples no té en compte en cap cas la partició de fruits, la qual cosa implica que tota la collita quedava en mans dels pagesos, i els censos per cases i terres són molt moderats: 2 sous per la casa i 6 per les terres, a més del delme. Tant les terres com les cases estaven sotmeses a fadiga i lluíisme. Es va establir un termini de deu anys per pagar al senyor el valor de les cases. A més a més Altea disposava d'abundància d'aigua i d'un cinturó de terres d'horta d'alta qualitat a la clotada que l'envolta.

Aquestes extraordinàries condicions expliquen que al llarg del segle XVII Altea sigui un pol d'atracció per a repobladors mallorquins o els seus descendents, que abandonen els senyories interiors a la recerca de terres fèrtils i un règim feudal menys sever. Així, el primer llucmajorer que arriba a Altea el 1625 és Bartomeu Genestar, que hi arriba procedent de Dénia, on se'l documenta des del 1621. Font Obrador (1982, 423) el documenta als protocols notariais mallorquins com a resident a Altea l'any 1625, mentre que el 1621 el documenta residint a Dénia. Podria ser un familiar de Joan Genestar. Els únics Bartomeu Genestar que he pogut documentar amb fonts valencianes són una persona nascuda cap a 1625 a Gata i el seu fill, del mateix nom, nascut el 1655.⁴⁰ En tot cas, tot i les envejables condicions d'establiment, els Genestar no arrelaran en aquesta vila. Cap d'ells no figura al cens de 1646 i el seu cognom no apareix ni una sola vegada als llibres sacramentals de la parròquia. En canvi, com hem vist abans, sí que un Joan Ginestar apareix el 1623 i el 1631 als arxius parroquials de Dénia i de la Vall d'Ebo. Tampoc hi van arrelar Miquel Mengual i la seva família. No he trobat dades sobre la descendència d'aquesta persona a l'AP d'Altea, i al cens de 1646 no hi ha cap persona de cognom Mengual, amb la qual cosa deduec que va

⁴⁰ Pérez Martínez els documenta a partir del matrimoni del segon el 13 de febrer de 1679 a Lliber AP de Xaló QL - Tom 2, fol 42.

abandonar Altea per establir-se en un altre indret, sense que pugui determinar el lloc del seu establiment.

Ja hem comentat abans el cas de Miquel Vidal i la seva família, que el 1630 ja havien abandonat Tàrbena per establir-se a Altea, encara que tampoc hi arrelaren i s'acabaren establint a Alcalalí. Segons Josep Llobell (2009, 15) el cognom Durà també arriba a Altea des de Tàrbena, encara que és un llinatge present a València abans de 1609. Als censos de 1646 i 1676 només hi he pogut documentar un Arnau Durà. Per l'Arxiu Parroquial d'Altea he pogut saber que va estar casat primer amb Joana Ballester, després amb Marianna Miquel i finalment amb Massiana Martínez, amb les quals va tenir set fills.⁴¹ Però no he pogut determinar si aquest Arnau tenia alguna relació amb el Joan Durà de Tàrbena i/o amb el de Benissa, encara que és possible perquè el seu fill major nascut és batejat com a Pere Joan. Els llinatges de les dues primeres dones amb les quals contreu matrimoni podrien indicar tant un origen mallorquí, potser llucmajorer, com un origen valencià.

A la segona meitat del segle XVII segueixen arribant a Altea més mallorquins i descendents de mallorquins. Els primers que podrien tenir un origen directament o indirectament llucmajorer són els Aulet. Font documenta nombrosos migrants amb aquest cognom residint fora del Regne de Mallorca: Pere Aulet el 1610, Antoni Aulet el 1672, Miquel Aulet el 1692 i Bernat Aulet el 1699. El primer Aulet que he pogut documentar als llibres sacramentals d'Altea és precisament un Bernat o Bernadí Aulet, que hi apareix per primer cop el 1645. Estava casat amb Francina Llorens i entre 1645 i 1666 batejaren en aquesta parròquia onze infants.⁴² Podria ser la mateixa persona que Font documenta fora del regne el 1699, tal vegada en el moment d'executar les selves disposicions testamentàries en relació amb el patrimoni que conservava a Llucmajor.

Segons Josep Llobell (2009, 15) el llinatge Ballester també arriba a Altea procedent de les valls de Gallinera i Ebo, on havia estat introduït pels llucmajorers Antoni Ballester i Joan Ballester.⁴³ Les tres primeres persones amb aquest cognom establertes a Altea que he pogut documentar són Jaume Ballester el 1650, Joan Ballester el 1654

⁴¹ AP d'Altea QL - Tom 2, fols 13v, 19, 22v, 44, 48 i 55.

⁴² AP d'Altea QL - Tom 1, fols 10v, 12v, 17, 22v, 26v, 34, 37v, 41, 46v i 55v.

⁴³ Antoni Ballester va ser un llucmajorer documentat per Font el 1600 al regne de València i apareix a la carta pobla de la vall de Gallinera i Ebo el 1611, mentre que Pérez Martínez documenta l'altre com a natural de Petra, encara que pel cognom de la seva muller, Antònia Perpinyà, també podria ser llucmajorer.

i Josep Ballester el 1657.⁴⁴ Però cap d'ells sembla ser un dels Ballester anteriorment anomenats o un dels seus descendents, i per ara en descartaria un origen llucmajorer. Per acabar, a la primera dècada del segle XVIII arribaran a Altea els Salvà procedents de Tàrbena, que aviat esdevindran una de les famílies més poderoses d'aquesta vila (Vich 2019; 2020).

Bibliografia

AMILLO ALEGRE, FRANCISCO (2013). «Beatriz Fajardo de Mendoza i la carta de poblament de Benidorm de 1666». *Sarrià*, 9. Associació d'Estudis de la Marina Baixa, Altea i la Vila Joiosa, p. 96-104.

ARDIT LUCAS, Manuel. *Els homes i la terra del País Valencià (segles XVI-XVIII)*. Ed. Afers, Catarroja.

CASES RUIZ, María del Carmen (1983). «Aproximación a la demografía y a la estructura de propiedad en Tàrbena (Alicante) tras la expulsión de los moriscos». Tesi de llicenciatura inèdita dirigida pel professor Rafael Benítez Sánchez-Blanco. Departament d'Història Moderna, Universitat de València.

CASEY, James (2006). *El regne de València al segle XVII*. Ed. Afers, Catarroja.

CISCAR PALLARÉS, Eugenio (1977). *Tierra y señorío en el País Valenciano. Del Cenit al Segura, València*.

CLAVER CORTÉS, María del Carmen (1984). «El proceso repoblador tras la expulsión de los moriscos en el señorío de Relleu». *Revista de historia moderna*, 4. Universitat d'Alacant. Alacant, p. 417-429.

COLOMAR FERRER, Santiago (2016). «Una frontera oblidada. Atacs i desembarcaments de corsaris nord-africans a Catalunya, València i Balears». Tesi doctoral inèdita dirigida pel Dr. Ernest Belenguier i Cebrià. Departament d'Història Moderna, Universitat de Barcelona.

CORBALÁN DE CELIS DURÁN, Juan (2004). «La Carta de Nueva Población y los establecimientos en la Vall de Tàrbena en 1611». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 80. Castelló de la Plana, p. 239-258.

COSTA, Josep (1977). «El marquesat de Dénia. Estudio geográfico». Universitat de València, València.

— (1978). «La repoblació mallorquina en la Marina alta i el seu entorn en el segle XVII». *Trabajos de Geografía*, 34. Mallorca, p. 87-91.

DEL REY AYNAT, Juan Miguel (2015). «La fortaleza de Altea». A: RODRÍGUEZ-NAVARRO, Pablo (ed.). *Defensive Architecture of the Mediterranean. xv to xviii centuries*. Vol. II. Universitat Politècnica de València, València.

⁴⁴ AP d'Altea QL — Tom 1, fols 18v, 21v, 25v, 29, 32v i 36v.

- (2016). *Passejant per les Altes*. Castellón Digital, SL. València.
- DOMÉNECH GARCÍA, Àngels; GIMÉNEZ FONT, Pablo; LLORCA IBI, Francesc X. (2007). *Als peus de l'Aitana. Toponímia i paisatge des de Sella*. Ajuntament de Sella, Sella.
- FONT OBRADOR, Bartomeu (1978). *Historia de Llucmajor*. Volumen tercer, Mallorca.
- (1982). *Historia de Llucmajor*. Volumen cuarto, Mallorca.
- FUSTER PÉREZ, Joaquín (1992). *Baronia de Polop*. Ajuntament de Polop, Polop.
- GALIANA SORIANO, Agustí (2013). «Documents del poblament de la Marina Baixa. 2. Edat moderna». *Sarrià*, 9. Associació d'Estudis de la Marina Baixa, Altea i la Vila Joiosa, p. 56-84.
- GARCÍA MARTÍNEZ, Sebastià (2006). *El País Valencià modern*. Ed. Afers, Catarroja.
- GUINOT RODRÍGUEZ, Enric (1999). *Els fundadors del regne de València. Repoblament, antroponímia i llengua a la València Medieval*, 2 vols. 314, València.
- GUINOT RODRÍGUEZ, Enric; ARDIT LUCAS, Manuel (2015). *Cartes de poblament valencianes modernes (segles XVI-XVIII)*. Universitat de València, València.
- GUTIÉRREZ DEL CAÑO, Marcelino (1920). *Monografía histórica de la Villa de Altea*. València. Edició facsímil de la Diputació d'Alacant, 1980, Altea-Benissa.
- IVARS CERVERA, Joan (2011). «Atacs de pirates i corsaris a les costes de la Marina: un exemple del litoral de Teulada al segle XVII. Antecedents», publicat a la revista *Aguaits*, 30. Dénia, p. 47-60.
- LOBELL FRASQUET, José (2009). «El elemento judío en la repoblación del Siglo XVIII en Altea y las Marinas». *Sarrià*, 1. Associació d'Estudis de la Marina Baixa, Altea i la Vila Joiosa, p. 6-17.
- (2013). «Les Cartes Pobles del segle XVII i l'abús senyorial: un obstacle al desenrotllament d'una burgesia agrària». *Sarrià*, 9. Associació d'Estudis de la Marina Baixa, Altea i la Vila Joiosa, p. 120-133.
- LORENS BARBER, Ramon (1988). *Historia de Altea*. Siglo XVIII. Altea.
- MARTINES, Josep; MARTINES, Vicent; MARTÍNEZ SOLBES, Juan P.; SOLBES BALAGUER, Vicent (Ed.) (2011): *Benimantell. La Vall de Guadalet 1611-2011*. Ajuntament de Benimantell, Benimantell.
- MARTÍNEZ GARCÍA, Jaume A. (2013): «Altea - segle XVI». *Sarrià*, 9. Associació d'Estudis de la Marina Baixa, Altea i la Vila Joiosa, p. 134-157.
- MAS I FORNERS, Antoni; MONJO MASCARÓ, Joan-Lluís (2000): «Repobladors mallorquins al sud del País Valencià després de l'expulsió dels moriscs. Cap a un estat de la qüestió». *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 56. Mallorca, p. 275-296.

— (2001): «Repobladors mallorquins a la Marina Alta i Baixa del País Valencià (segle XVII). El cas de Manacor». *Actes de les I Jornades d'Estudis Locals de Manacor*. Ajuntament de Manacor, Manacor.

— (2002): *Per poblar lo regne de València... L'emigració mallorquina al País Valencià en el segle XVII*. Govern de les Illes Balears, Mallorca.

— (2002b): «La mallorquinització onomàstica a la València del segle XVII. L'aportació de la vila de Santa Margalida». *Actes del Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*. Universitat de València, Denes, València, p. 119-144.

— (2003): «Els llinatges de creació mallorquina com a eina d'estudi de l'onomàstica del País Valencià». *XXIX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica, 94 i 95*. Universitat de València, València, p. 523-551.

— (2004): «Tothom se'n va a la població de València. L'emigració mallorquina al regne de València en el segle XVII». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*. Barcelona, p. 89-112.

— (2007): «Santa Margalida i Tàrbena, deu anys d'agermanament» dins MAS I FORNERS, Antoni; MONJO MASCARÓ, Joan-Lluís; MAS I MARTÍ, Josep (coord.). *Santa Margalida i Tàrbena. Els fonaments històrics de l'agermanament*. Ajuntament de Santa Margalida, Santa Margalida.

MAS I FORNERS, Antoni; MONJO MASCARÓ, Joan-Lluís; MAS I MARTÍ, Josep (2006): *Llíber i Llucmajor. Les arrels històriques d'un agermanament*, València.

MONJO MASCARÓ, Joan-Lluís (2005): «Canvi i continuïtat toponímica en un terme de repoblació moderna. El cas de Tàrbena (segle XVII)». *XVII Jornada d'Antroponímia i Toponímia*. Universitat de les Illes Balears, Govern Balear, Palma, p. 221-243.

NAVARRO BENITO, Myriam; PLA ALBEROLA, Primitivo J. (2009): «La repoblació de Tàrbena després de l'expulsió dels moriscos». A: MOLINES RIPOLL, Jacinto; MONJO I MASCARÓ, Joan-Lluís (coordinadors). *I Jornades de repoblació mallorquina al sud valencià segle XVII*. Ajuntament de Tàrbena, Tàrbena. p. 123-156.

PASTOR FLUIXÀ, Jaume (2005): *Les baronies de Calp, Benissa, Teulada i Altea*. Ajuntament de Calp, Biblioteca Valenciana, València.

PLA ALBEROLA, Primitivo J. (1983): *La población del marquesado de Guadalest en el siglo XVII*. Instituto de Estudios Alicantinos, Alacant.

SALVÀ BALLESTER, Adolfo (1960): *La Villa de Callosa de Ensarriá. Monografía histórica documentada*. Instituto de Estudios Alicantinos, Diputación Provincial de Alicante, Alacant.

SIGNES MOLINES, Miguel (1992): *Historia de Tàrbena*. Alacant.

VAQUER BENNASAR, Onofre (2008): *L'origen dels mallorquins*. El Tall Editorial, Mallorca.

VICH VIDAL, Gabriel (2018): «Participació llucmajorera en la migració balear cap al País Valencià en el segle XVII: estat de la qüestió i possibles línies d'investigació». *Actes de les I Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor*. Volum 1. Història/Patrimoni. Ajuntament de Lluçmajor, Lluçmajor, p. 53-84.

— (2019): «Aproximació a l'origen llucmajorer dels Salvà, una nissaga de prohoms d'Altea», *Actes de les II Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor*. Ajuntament de Lluçmajor, Lluçmajor, p. 131-166.

— (2020): «Els Salvà d'Altea i els de Tàrbena i Callosa d'en Sarrià, uns orígens mallorquins comuns (I)». *Sarrià, 16*. Associació d'Estudis de la Marina Baixa, Altea i la Vila Joiosa, p. 11-34.

**QUAN ENCARA
A LLUCMAJOR
ES CREIA EN LA REPÚBLICA.
LES ELECCIONS
D'ABRIL DE 1936**

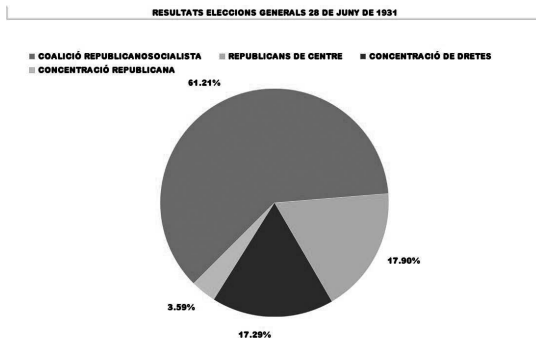
Antoni Vidal Nicolau

Les últimes eleccions que se celebraren durant la Segona República l'abril de 1936 han passat sovint desapercebudes dins els estudis sobre aquest període. Certament foren unes eleccions intrascendents per diverses raons. Primer, s'elegien els compromissaris que havien de participar en l'elecció del president de la República i només hi havia un candidat a president, i, segon, els partits de dretes decidiren boicotejar-les i no hi presentaren candidats. Per tant, eren unes eleccions amb poc interès però a la vegada aquesta circumstància les converteix en molt interessants.

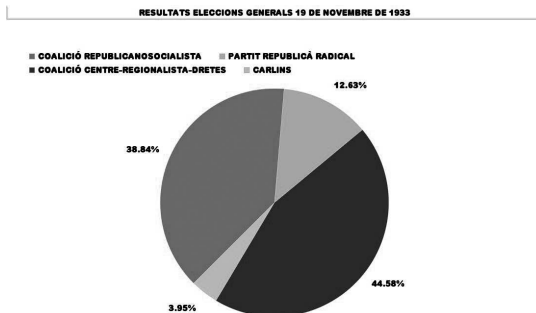
1. Les eleccions generals de la Segona República

Durant la Segona República se celebraren tres eleccions generals: les de juny de 1931, les de novembre de 1933 i les de febrer de 1936. Les primeres foren guanyades per la coalició republicanosocialista, a les segones els vots del Partit Radical i de la dreta de la CEDA obtingueren la majoria, mentre que a les últimes el Front Popular s'imposà a la Unió de les Dretes. Pel que fa a les eleccions municipals, durant el període republicà no se'n celebraren, ja que les del 12 d'abril de 1931 tengueren lloc encara durant la monarquia d'Alfons XIII, i el 12 d'abril de 1936 s'havien de celebrar per renovar els ajuntaments però foren suspeses per a més endavant.

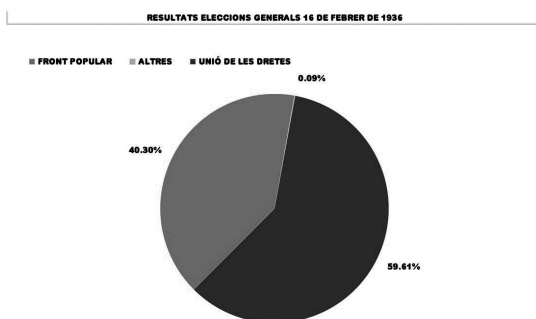
Resultats de les eleccions generals a Lluçmajor durant la Segona República

Font: BOPB, 30 de juny de 1931

Font: BOPB, 22 de novembre de 1936

Font: BOPB, 18 de febrer de 1936

Com es pot observar, les esquerres guanyaren a Lluçmajor només en les primeres eleccions, les de juny de 1931, però el 1933 la coalició de la dreta ja s'imposà per un estret marge. En les de febrer de 1936, el Partit Radical, tot i presentar-s'hi, no obtingué gairebé cap vot i gran part dels votants d'aquest partit a les eleccions de 1933 es decantaren per la candidatura de la Unió de les Dretes. Així, en les eleccions de

1936, el Front Popular obtingué 11.258 vots, mentre que la Unió de les Dretes, 16.654.

2. L'elecció del president de la República i la seva destitució

La Constitució de 1931 establia en el seu article 68 que el president de la República havia de ser elegit conjuntament per les Corts espanyoles i per un nombre de compromissaris igual al de diputats. Per tant, el sistema polític republicà es decantà per la modalitat del sufragi indirecte. Ara bé, el primer president fou elegit per les Corts constituents per una disposició transitòria i sense intervenció dels compromissaris. L'elegit fou Niceto Alcalá Zamora, que havia liderat el Front Antimonàrquic en els últims anys de la monarquia i presidit el comitè revolucionari i del primer govern provisional de la República.

A la vegada, la Constitució de 1931 establia dos procediments per destituir el president. Seguint amb el mateix article 81, les Corts podien destituir el president quan aquest hagués convocat eleccions a Corts dues vegades durant el seu mandat. L'article afegia que, en aquest cas, les Corts just elegides havien de tractar, com a primera tasca, la pertinença de la dissolució de les anteriors Corts. En el supòsit que la majoria absoluta del poder legislatiu consideràs que no hi havia motius raonats per haver dissolt les Corts i haver activat la segona convocatòria, el president quedava automàticament destituït. També hi havia un altre procediment, que podia ser executat en qualsevol moment, que era que tres cinquenes parts del Parlament hi estiguessin d'acord, però aquest segon procediment requeria el consens de la major part de l'arc parlamentari.

L'abril de 1936, les noves Corts elegides per les eleccions de febrer del mateix any impulsaren, a iniciativa del Front Popular, el procés de destitució del president Alcalá Zamora, a qui s'acusà de la intenció de manipular el resultat electoral. La dreta també durant la campanya electoral havia manifestat el seu desacord amb la decisió del president Alcalá Zamora d'haver dissolt les Corts perquè consideraven que, davant la caiguda dels governs del Partit Radical, el president havia d'haver proposat a la CEDA la formació d'un govern. Però la dreta tampoc estava d'acord amb la maniobra per destituir Alcalá Zamora i abandonà l'hemicicle en el moment de la votació, i únicament el Front Popular i el PNV votaren la destitució del president Alcalá Zamora.

3. La convocatòria de les eleccions a compromissaris

Les eleccions es fixaren per al 26 d'abril i es reduí el termini per a la seva celebració inicialment previst de setanta-set dies a desset, i el de la reunió conjunta de diputats i compromissaris per

a dues setmanes més tard a la celebració de les eleccions. A cada circumscripció electoral s'elegia un nombre igual de compromissaris que diputats tenia designats. Així, a les Illes Balears corresponien set compromissaris però es mantenia la mateixa norma que a les eleccions legislatives. En el cas de les Illes Balears els electors només podien votar cinc dels set candidats, per donar opció que les minories també obtinguessin representació.

4. L'abstenció de la dreta

La CEDA, principal partit de la coalició de dreta, decidí el 16 d'abril de 1936 boicotejar les eleccions i no va presentar-hi candidats; a més, va demanar l'abstenció als electors.

De fet, el dia anterior a la celebració de les eleccions el setmanari

Acción, portaveu d'Acció Popular Agrària de Palma i entitat que formava part de la coalició de dretes CEDA, publicava un escrit en el qual justificava la seva abstenció:

«La Confederación Española de Derechas Autónomas no tomará parte directa ni indirecta en la elección a compromisarios, declarando su total abstención en la contienda que nace ya con todos los caracteres de ilegitimidad.»

A la vegada, la major part dels partits petits del parlament com el PNV, els carlins o el monàrquic Bloc Nacional també decidiren no presentar-hi candidats. Només el Partit Republicà Conservador de Miquel Maura o la Lliga Catalana decidiren presentar candidats en algunes províncies. Per altra banda, el Front Popular va decidir presentar candidats a compromissaris a totes les províncies espanyoles, i en el cas de les Illes Balears es presentà la candidatura formada per Francesc Carreras i Bernat Jofre, d'Esquerra Republicana Balear; Alexandre Jaume i Antoni Gomila, del Partit Socialista, i Antoni Amer, d'Unió Republicana.

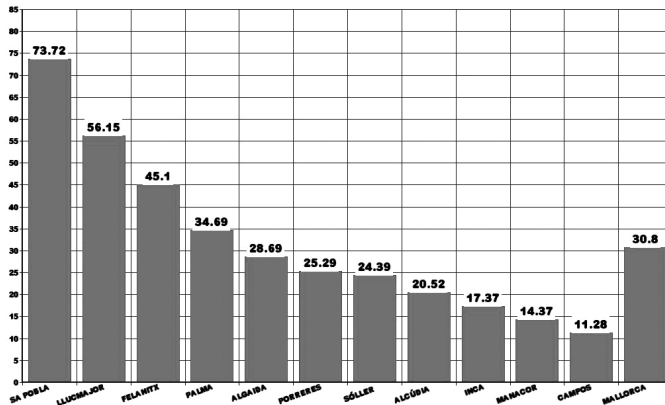
5. La importància de les eleccions a compromissaris de l'abril de 1936

Davant la decisió de la dreta de no participar i no presentar candidats, únicament el Front Popular va animar l'electorat a prendre part en les eleccions. Per tant, es podria entendre que aquells que

anaren a votar eren els que segueixen les recomanacions del Front Popular o, com a mínim, no s'atengueren a les crides a l'abstenció dels partits de la dreta.

És per això que els resultats que s'obtingueren en els diferents municipis de Mallorca revelen unes evidents diferències entre ells. Com es veurà, a Mallorca la participació fou només de gairebé el 30 %, mentre que a Menorca fou del 18 %, i a Eivissa i Formentera devers l'11 %. Per tant, es pot concloure que la crida de la dreta a l'abstenció i a boicotejar els comicis fou efectiva a les Illes Balears. Ara bé, en alguns municipis, cinc en concret, la participació superà la meitat del cens electoral, un dels quals fou el de Lluçmajor, juntament amb sa Pobla, Puigpunyent, Maria de la Salut i Muro. Per altra banda, tal com assenyala Arnau Company, denou municipis no arribaren al 20 % de participació, entre els quals destaquen els de Campos, Valldemossa, Andratx, Inca o Sineu. Per tant, es pot concloure que davant el boicot de la dreta, l'esquerra tampoc no fou capaç de mobilitzar el seu electoral a Mallorca.

PARTICIPACIÓ EN LES ELECCIONS D'ABRIL DE 1936 EN ELS MUNICIPIS MÉS POBLATS I ELS PROPERA A LLUCMAJOR

Font: COMPANY MATES, Arnau. *La Segona República a Mallorca: eleccions, partits polítics, mitjans de comunicació i gestió pública*. Tesis doctoral. Universitat de les Illes Balears (2016).

Realment només anaren a votar els electors que el febrer de 1936 havien votat el Front Popular? A simple vista, la resposta és clara. Evidentment, tenint en compte que a les d'abril hi va votar gairebé el 52 % del cens, i el febrer el Front Popular va obtenir el 40 % dels vots, es pot deduir que un part dels que a l'abril anaren a votar havien votat la Unió de Dretes al mes de febrer.

Això contrasta amb el que ocorregué a altres municipis de Mallorca, especialment a Inca i Manacor, on el percentatge de participació no va arribar al 20 % i, per tant, per una banda, es va produir la desmobilització del vot de l'esquerra i, per l'altra, fou certament efectiva la crida a l'abstenció de la dreta.

Per tant, ens hauríem de plantejar com així a Lluçmajor no es produí la mateixa situació que a la major part dels municipis de Mallorca, o quins condicionants es varen donar al municipi perquè la participació fos de les més altes. Això ens obliga a fer una anàlisi més detallada de les circumstàncies de la votació i especialment de les llistes de votants, de les quals es pot deduir que, com es veurà, certes persones que tengueren un paper destacat durant la Guerra Civil resulta que anaren a votar i que votaren els candidats del Front Popular, i no seguiren la crida a l'abstenció i el boicot que proposà la dreta. És evident que aquesta actitud que prengueren a l'abril de 1936 contrastaria significativament amb la que assumiren a partir del juliol de 1936, en què la major part dels que prengueren part activa en la rebel·lió contra la República criminalitzarien els procediments del sistema republicà i iniciarien una dura repressió a Mallorca contra dirigents i militants del Front Popular. Els mateixos que ells havien votat a l'abril de 1936 en les eleccions de compromissaris.

Per a la premsa, les eleccions se celebraren amb normalitat. Per exemple, el setmanari *Foch y Fum* no deixava d'aprofitar l'ocasió per fer comentaris irònics sobre aquestes eleccions i l'absència d'emoció o incertesa en el resultat. Però també crida l'atenció l'última part del comentari, perquè d'una manera gairebé premonitòria anunciava que en un futur les bregues entre els bàndols tendrien un caràcter salvatge:

«Ses eleccions de compromissaris celebrades diumenge passat, se feren *sin pena ni gloria*. S'esquerra no tenia contrari i es escrutinis se porien haver donats per fets, agafant es vots de sa darrera elecció de diputats. Però no basta que no tenguessem contrari per abandonar s'elecció i anar-nos-ne a pescar. S'elecció de compromissaris assenta un mal precedent per bregues futures, que per cert se presenten amb caràcter selvatge.»¹

6. Qui és que va acudir a votar a les eleccions de compromissaris de l'abril de 1936?

6.1. La militància i els dirigents de les esquerres de Lluçmajor

Per una banda, es pot localitzar en les llistes persones que tres o quatre mesos més tard serien detingudes, i una vintena d'elles foren

1 «Eleccions pacífiques». *Foch y Fum*, 30 d'abril de 1936, p. 1.

assassinades i declarades desaparegudes. Un dels casos fou el de Gregori Bernabeu Escolano, del qual es coneixen poques dades o referències, però que fou assassinat a l'inici de la Guerra Civil. En aquest cas, Gregori Bernabeu fou dels primers a votar, en concret, la tercera persona que emeté el seu vot a la mesa de la secció primera del districte primer. També Cristòfol Monserrat Taberner, que morí, o per exemple el cas d'Antoni Zanoquera Garcias, que fou interventor de la mesa de la secció tercera del districte primer. Evidentment es pot trobar entre la llista de votants els principals dirigents dels partits del Front Popular a Lluçmajor, com el batle Bartomeu Sastre Garau o els regidors socialistes Miquel Monserrat Parets, Joan Miquel i Julià Lladó.

6.2. Qui sorprèn que anàs a votar?

6.2.1. El cas del rector, mossèn Andreu Pont Llodrà

L'Església havia manifestat el seu desacord amb la política aplicada pels governs de la Coalició Republicanosocialista del 1931 al 1933 i el del Front Popular a partir del febrer de 1936. Així, la qüestió religiosa fou un dels punts de discòrdia entre els governs de les esquerres i els partits de la dreta. La Constitució de 1931 afirmava que Espanya no tenia cap religió oficial, i també establia la prohibició que l'Església pogués desenvolupar activitats en l'àmbit educatiu. El mateix papa Pius XI envià un telegrama a tots els bisbes d'Espanya en què mostrava el seu rebuig al caràcter laïcista de la Constitució. Per tant, l'Església i la dreta, juntament amb les entitats d'inspiració catòlica, acusaren el govern de la República d'iniciar una persecució dels catòlics. Les relacions entre l'Església i les autoritats republicanes foren tenses durant els governs de les esquerres. A escala local, aquestes relacions no tengueren la tibantor que hi hagué a altres pobles de Mallorca. És ver que el batle republicà, Bartomeu Sastre Garau, el 1931 retirà el crucifix de la sala de plens de l'Ajuntament de Lluçmajor i ho feu ell personalment —embolcallà la figura del Crist a la creu amb un mocador negre i l'entregà personalment al rector, mossèn Andreu Pont. Però el tarannà conciliador del batle i també el del rector evitaren disputes que hi hagué a altres localitats mallorquines durant el període republicà.

Tot i això, certament sorprèn que una de les persones que acudís a votar fos el rector mossèn Andreu Pont Llodrà, en unes eleccions en què només es presentaven candidats de les esquerres i les dretes cridaven els electors a boicotejar-les, abstenir-s'hi i no anar a votar.

El rector de Lluçmajor, Andreu Pont, esdevé una figura singular dins l'Església d'aleshores. Nascut a Manacor el 1861, fou ordenat prevere el 1885. A principis del segle xx s'especialitzà en estudis de

sociologia a Alemanya, França i Bèlgica, i posteriorment fou destinat a l'Argentina en qüestions obreres.² A l'Argentina impulsà la Liga Demòcrata Cristiana i les actuacions del catolicisme social com a instrument per enfortir les entitats catòliques i aturar l'expansió del moviment obrer de caire esquerrà i anticlerical. De fet, se'l considera l'impulsor de la democràcia cristiana a l'Argentina.³ El 1907 retornà a Mallorca i fou el director de *La Gaceta de Mallorca*, un diari propietat del Bisbat de Mallorca. En aquesta publicació intentà desenvolupar la seva idea del catolicisme social, i també impulsà la constitució de sindicats d'orientació catòlica, però es topà amb l'oposició del sector més conservador de l'Església, que el 1910 l'obligà a dimitir. Després fou rector de Marratxí, i el 1913 fou nomenat rector de Lluçmajor. Però la seva trajectòria a Lluçmajor és molt diferent de la que havia mantingut en el decenni anterior. Segurament, decebut i desanimat per l'actitud del sector conservador de l'Església, que era majoritari, abandonà les seves idees de fomentar les entitats socials catòliques. Seria interessant estudiar la seva trajectòria com a rector de Lluçmajor perquè és fa difícil creure que tota aquella força i potència per fomentar l'activisme social al voltant de l'Església que havia desenvolupat a Buenos Aires i a Palma desaparegués durant els seus anys al capdavant de la parròquia de Lluçmajor.

Per això segurament no hauria de sorprendre que mossèn Andreu Pont fos una de les persones que acudís a votar a les eleccions i que votàs els candidats del Front Popular. També és veritat que no tengué una participació certament activa després de la rebel·lió a la República del juliol de 1936. Evidentment que com a rector participà en els actes religiosos i els oficis que se celebraren amb presència de les noves autoritats civils i militars de Lluçmajor, i que el setembre de 1936 participà en la restitució del crucifix a les diferents aules de les escoles públiques de la localitat.

6.2.2. El cas de Miquel Munar Calafat

Miquel Munar Calafat, un dels empresaris del calçat més importants de Lluçmajor, també acudí a votar, juntament amb el seu fill, Antoni

² Per a més informació sobre Andreu Pont Llodrà vegeu OLIVER JAUME, Jaume. «El pensament social d'Andreu Pont. Entre l'educació popular i l'higienisme». A: *Miscel·lània d'homenatge a Sebastià Cardell i Tomàs*. Edicions de Pinte en Ample, p. 135-160.

³ TOUROZZI, Susana Beatriz. «Notas sobre la integración del inmigrante y el elemento religioso en la construcción de un discurso nacional. La Revista Eclesiástica, 1091-1934». A: *X Jornadas Interescuelas/Departamentos de Historia. Escuela de Historia de la Facultad de Humanidades y Artes, Universidad Nacional del Rosario. Departamento de Historia de la Facultad de Ciencias de la Educación, Universidad Nacional del Litoral*. Rosario, 2005.

Munar. La seva participació en les eleccions és significativa per diverses raons. La primera és que el 20 de juliol fou nomenat batle de Lluçmajor, per tant fou el primer batle de la localitat nomenat per les noves autoritats del bàndol rebel a la República, i la segona que dotze dies abans de les eleccions havia rebut l'agressió d'un grup d'obriers que venien de la celebració de la manifestació republicana que commemorava el cinquè aniversari de la República. Aquell 14 d'abril, Miquel Munar i el seu fill Antoni, al carrer del Bisbe Taixequet toparen amb un grup amb el qual tingueren un enfrontament verbal, i el fill d'Antoni Munar rebé l'impacte d'un objecte contundent prop del seu ull:

«La Benemérita del puesto de Lluchmayor da cuenta de que se presentó en la Casa Cuartel el industrial Don Miguel Munar Calafat, denunciando que el día 14 de abril del actual a eso de las tres al dirigirse desde la Plaza de La República a su domicilio acompañado de su hijo Antonio al llegar a la calle del Obispo Taxaquet un grupo de 15-20 individuos les agredió produciendo algunas contusiones al denunciante y a su hijo con una piedra una herida en la región frontal que le ha obligado a guardar cama, señalando como agresor a Juan Oliver Sastre. De todo ello se formó el correspondiente atestado que fue entregado al juzgado.»⁴

Així, no deixa de sorprendre que Miquel Munar, malgrat els incidents que tengué amb uns obrers que formaven part del Front Popular i d'haver assumit tres mesos més tard del dia de les votacions el càrrec de batle dels rebels a la República, acudís a votar en unes eleccions en les quals només es presentaven candidats del Front Popular. Potser la seva voluntat de participar en les eleccions podria explicar el seu passat com a militant i dirigent socialista al primer decenni del segle xx, quan era un obrer sabater.⁵

6.2.3. Altres votants de dretes

Un dels casos és el de Guillem Güells, que també crida l'atenció que acudís a la jornada de votació de les eleccions a compromissaris d'abril de 1936, perquè el 31 d'octubre del mateix any fou nomenat regidor de l'Ajuntament de Lluçmajor. O per exemple Mateu Monserrat Calafat, que seria regidor de l'Ajuntament de Lluçmajor el 20 de juliol de 1936, després del cop d'estat de la rebel·lió a la República.

⁴ «Agresión en Lluchmayor». A: *La Almudaina*, 20 d'abril de 1936, p. 1.

⁵ VIDAL NICOLAU, Antoni. «Miquel Munar i Calafat, —Pola— (1880-1940): obrer i socialista, empresari i batle». A: *Miscel·lània d'homenatge a Sebastià Cardell i Tomàs*, núm. 3, 1992, p. 89-99.

En definitiva, aquestes eleccions reflecteixen que a Lluçmajor hi havia un sentiment republicà arrelat entre l'electorat, no només el del Front Popular d'Esquerra Republicana Balear i els socialistes, sinó també entre una part de l'electorat que votava les dretes. Així, aquest electorat situat ideològicament a la dreta degué sentir més fort el seu deure d'acudir a votar, malgrat que la dreta no presentàs candidats, que seguir el boicot que defensaren els partits dretans. Realment, contrasten especialment les diferències de participació entre Lluçmajor i Inca o Manacor, on només hi acudí al voltant d'un 15 % de l'electorat.

Cloenda

Bon vespre a tothom.

Per segon any consecutiu puc dir, com a batle de Lluçmajor, que és un motiu de gran satisfacció adreçar-vos unes paraules en la cloenda d'un acte cultural d'aquesta envergadura: les nostres jornades d'estudis locals.

Enguany el repte d'organitzar aquesta trobada amb la cultura i la història ha estat doble: per una part perquè teníem el desig d'igualar la participació de ponents de l'any passat, cosa que s'ha assolit, i per l'altra perquè les circumstàncies ens han obligat a incorporar noves tecnologies, nous espais i noves mesures per poder fer arribar tots aquests estudis sobre Lluçmajor al públic interessat. I tot això ho hem hagut d'aconseguir desafiant una pandèmia que ha fet apagar moltes de les mostres culturals que estaven programades per enguany, un any en què hem necessitat sobretot molta paciència, molt enginy i molta innovació. Per això, l'orgull per la feina feta i l'agraïment per la vostra resposta són encara més grossos.

Gràcies també a la magnífica conferència inaugural de Miquel Àngel Parera Salvà, que, obligat per la situació actual, ha instaurat una nova manera de fer, que sens dubte tindrà continuïtat.

Vull fer arribar el reconeixement de l'Ajuntament al comitè organitzador de les Jornades, per la seva implicació i la seva feina desinteressada, i perquè ha estat en tot moment al costat de la Regidoria de Cultura per prendre les decisions més adequades, en uns moments canviants i plens d'incertesa.

Tot el que aquests dos dies s'ha pogut escoltar en aquesta sala d'actes per part dels ponents que hi han intervingut es veurà reflectit l'any que ve en una nova publicació, com no podria ser d'altra manera. Volem que aquest patrimoni passi a formar part del nostre fons documental, que any rere any es veu incrementat amb treballs de gran valor i de gran varietat, i que tengui la difusió que li pertoca.

Per tant, animats per quatre anys d'èxit i de consolidació d'aquestes jornades i continuant amb la nostra aposta pels estudis locals, l'any que ve en celebrarem la cinquena edició, que, com ja ha anunciat la regidora de Cultura, Maria Francisca Lascolas, encara que estarà oberta a qualsevol tema d'interès local, se centrarà en la fotografia, la pintura i l'escultura fetes a Lluçmajor o per autors llucmajorers.

Des d'aquí us anim a participar-hi. Esper que el novembre de 2021 ens tornarem a trobar per gaudir d'unes jornades d'estudis sobre un poble que encara té moltes coses per descobrir i per explicar.

Moltes gràcies a tots.

Éric Jareño Cifuentes
Lluçmajor, 7 de novembre de 2020

Ajuntament
de **Llucmajor**

institut d'estudis
balearics